

महप्रदानकार जगन्नाथ पुरीच प्र० भू० शंकराचार्य

JAMNADAS THAKKAR

18, NANDANVAN.

269 E. OF, WEST.

BOMBAY-400022.

PHONE; 481814

मंत्रशास्त्र

लेखक

मंत्रमहागण्ड-मंत्रमर्मभास्कर

मंत्रनिष्णात

श्री १०८ जगद्गुरु श्रीशंकराचार्य श्रीयोगेश्वरानंदतीर्थ

मठ-जगन्नाथपुरी -

संप्राप्तक

गो. प्र. भावे

संवत् २०२६ शके १८९२ सन १९७०

मूल्य २५ रुपये

प्रकाशन ५ थें

आवृत्ति ४ थी (नवतुधारित)

गुरुपौर्णिमा

शके १८९२ जुलै इ. स. १९७०

संप्राहक

ॐ गो. प्र. भावे

यंत्रादि सर्व प्रकारचे हक्क

संप्राहकान्या स्वाधीन

प्रकाशक

सौ. लता केशव जोशी

कार्यवाह-नवज्योती प्रकाशन

कोंछेज रोड, दादर-मुंबई २८

मुद्रक

वि. पु. भागवत

मौज प्रिंटिंग न्यूरो

सटाववादी, मुंबई ४

प्रथमावृत्ति १९३६

द्वितीयावृत्ति १९४२

तृतीयावृत्ति १९५७

चतुर्थावृत्ति १९७०

प्रकाशकांचें हृदय

ब्रह्मीभूत यूज्य श्रीशंकराचार्य योगेश्वरानन्दतीर्थ ह्यांचा दुर्मिळ व प्राचीन भारतीय संस्कृतीचा अमोल ठेवा ज्यात आहे असा 'मंत्रशास्त्र' हा ग्रंथ आमच्या हातून उच्चस्तरीय विचारी जनतेसमोर ठेविता येईल ह्याची आग्रहाला कल्पनाही नव्हती. परमेश्वरी सुर्वे हालतच असतात; पण ती जाणीव आमच्या-सारख्या लहान जीवांना सुगम व सुसहज नसते. 'मंत्रशास्त्रा'सारखी दिव्य ज्योत नवज्योतीमध्ये मिसळून त्यात तेवत व तळपत रहावी ही त्या जगद्वालकाची इच्छा योगेश्वरानन्दतीर्थ ह्यांच्या कृपाशीर्वादानुळेच पत्तीभूत झाली असे म्हणावें लागतें.

आमची आर्थिक ताकद कमी, उलट सदरहू ग्रंथ मोठा. तथात, त्यातील अनेक आकृती प्रथमपासून तयार करण्याची मोठ्या खर्चाची योजना आणि मग भारतीय सांस्कृतिक अर्थानें आधुनिक ज्ञानाच्या 'विज्ञानाच्या माग लागलेल्या हीन-श्रद्धे वा गतश्रद्धे आमच्या वाचकवर्गापुढें हा ग्रंथ ठेवणें ह्या सर्व कठीण समस्यांचा पर्वत आमच्यासमोर उभा राहिला. यापेक्षाही कठिणतम काम म्हणजे 'मंत्रशास्त्रा'तील विचारधारा नवदृष्टीच्या दृष्टप्रज्ञ समजाच्या गर्दी उतरविणें हा आमच्या पुढें एक यक्ष प्रश्न हाता व आहेही. पण अधिक विचार घेतल्यानंतर पुढील गोष्टी ध्यानात येतात व आल्या. (१) नवविज्ञान किंवा आधुनिक विज्ञान ह्या नावानें ओळखलें जाणारें 'ज्ञान' हे केवळ भौतिकी आहे (२) त्या ज्ञानाप्रमाणें जगणारा मानव सुखी व समाधानी नसून मनःशांतीच्या अभावां दुःखीच आहे (३) त्यामुळे मानवाची मानवता उच्चोत्तर कमी होत आहे. (४) 'सुख' म्हणजे काय ? तें कोटें, कसे मिळेल ह्या तळमळीनें तो व्यापुळ होत आहे (५) यामुळे जागतिक मानवी मनात मांडी पोळळी निर्माण झाली आहे आणि नेमकी हीच पोळळी भरून द्यावयाचें काम आज करावयास हवें अस वाटत. त्याचा प्रयत्न म्हणून आम्ही 'मंत्रशास्त्र' या दुर्मिळ प्रपावरील विचारधारेची नमुधारित भावृत्ति श्री. गो. प्र. भावे (योगेश्वरानंदाचे अनुग्रहीत व बरील विचारधारेची

विक्रित्ता, करून ती पंडित सातवळेकर व सिद्ध योगी रगावधूत महाराज या उभयतांच्या दीर्घ सहवासात राहून त्यांच्या मार्गदर्शनाखाली तयार झालेल्या आवृत्तीचे चालक) यांच्या मेहेरबानीने आम्ही वाचकाना सादर करित आहो. या आवृत्तीत सप्तश्लोकी सप्तश्रुति; श्री रगावधूत महाराजांचा प्रसाद म्हणून काही मंत्र, श्री सूक्तांची विशेष पाठपद्धति व काही नवीन यंत्रेही दिलेली आहेत. या आवृत्तीची विशेष वैशिष्ट्ये श्री. भावे ह्यांनी सादर केलेलीच आहेत. अशा ह्या अद्वितीय मराठी ग्रंथाला सक्रिय सहकार वाचक देतीलच या अपेक्षेने आम्ही आणकळ मूल्य न मागता हे आर्थिक धाडस केले आहे. याचा विचार सहृदय ग्राहक करतीलच अशी आशा आहे.

शंकराचार्यांचे एक चहाते नागपूरचे दानशूर श्री बाबुराव धनवडे यांनी कागदाची जी थोडीफार निरपेक्ष मदत केली, त्यामुळे आम्हाला उत्साह वाटला. या दृष्टीने आम्ही त्यांचे आभारी आहो. तसेच दादर येथील इजीनियर धी. मो. श्री. फडके गणेशबाग, माडुगा-मुंबई यांनीही ह्या प्रकाशनाला मदत म्हणून रु. ५०० दिले. याबद्दल आम्ही त्यांना धन्यवाद देतो.

—प्रकाशक

सेवासमर्पण—

ब्रह्मीभूत पूज्यपाद श्री योगेश्वरानंदतीर्थ—शंकराचार्य पुरीमठ यांच्या 'मंत्रशास्त्र' या ग्रंथाची तिसरी आवृत्ती ते छापवीत असताना (इ. स. १९५७) या ग्रंथाची पूर्ण तपासण्याचें काम ते मुंबईस असत तेव्हा मंत्रकडे देत—त्यावेळीं मी पुढील दोन गोष्टी त्यांच्या निदर्शनास आणून देत असे; त्या अशा : (१) "महत्त्वाचा ग्रंथ म्हणून सदरहू ग्रंथात द्विरुक्ति, पूर्वापर संबंधाच्या मंत्रसूत्राचा जोडविजोड, मंत्रस्वरोच्चारणातील छत्राईचे दोष, गारुडादि मंत्रसकलनादिकातील माषादोष इत्यादि आणि (२) आधुनिक केवळ बुद्धिवादी वा अश्रद्धा लोकाना प्राचीन मंत्रग्रंथ तत्रादिक्रमांमगील 'विज्ञान' त्यांना पटेल अशा नवविज्ञानी भाषेत विशद करून सागल तर चास्त उपयोग होईल. यातील पहिल्या मुद्द्याबद्दल शक्य तो प्रयत्न करीत असें ते म्हणत. पण त्याचा अस्थायी मुकाम व सकलनें मिळविण्याची आवड ह्यामुळे अनेक उणीवा तथाच राहिल्याचें त्यांनाही आढळलें. दुसऱ्या मुद्द्याबाबत सखोल चर्चा व विनिमय होऊन त्याबाबत एकमत होई. व ते तशीं टाचणें करण्याबाबत मला सागत. तीं मी त्यासमोर ठेवीत असे. पण तशी मांडणी करणें त्या आवृत्तीत शक्य झालें नाहीं. म्हणून तशी मांडणी व जुळवा-जुळव करून तशी नवीन आवृत्ति काढा असे सांगून तथा प्रकारचें जरूर त कार्य करावें या हेतूनें त्यांनीं त्याचे लिखित, व अर्धे लिखित सर्व ग्रंथ माझी तशी इच्छा व तयारी नसतानाच माझ्याकडे पाठवून त्या सर्व बाब्र्याची सर्व प्रकारची जबाबदारी मजवर टाकिली आणि तिसऱ्या आवृत्तीची छापील प्रत पुढील व्यवस्थेकरितां माझ्या स्वाधीन केली।

परन्तु 'अनुक्तं दुरुक्तं च शोद्धव्यं तच्च पठितैः। नहि एकस्य क्षमप्रशा मंत्रशास्त्रं विनिर्णये' ही माझी वस्तुस्थिति आणि 'कोऽहम् मदमतिमूढः। क्व चाल्पविषया मतिः' अशी माझी २ री वस्तुस्थिति असल्यामुळे या ग्रंथाचें जरूर तें काम, ते ह्यात असे तों (इ. स. १९६१) मी करू शकलां नाहीं याबद्दल मला सारली रुखरुख वाटत आहे. पण या गुन्नीर्णनेला ती पूर्ण करून घेतली ही 'गुरुमुपाहि केवलम्'.

माझा त्याच्याशी 'अनुग्रहीत' या नात्याने संबंध आहे. यामुळे त्याच्या आज्ञा पाळून कर्तव्यातून मुक्त व्हावे ह्या हेतूने मी ब्रह्मर्षि पंडित सातवळेकर (पारडी) आणि सिद्धयोगी रंगावधूत महाराज (नारेश्वर)—आज हे उभयताही ब्रह्मलीनच आहेत—ह्यांच्या सहवासात सुमारे पाच वर्षे घालविली. त्याशी विचार विनिमय करून उभयतांचे अनुभव समजावून घेतले. व मगच सदरहू ग्रथासंबंधाचे माझे विचार पुढे ठेविले. तेव्हा उभयतांनी ग्रथाची तशीच मांडणी करण्यास आनंदाने व उत्सुकतेने प्रोत्साहन दिले. त्याप्रमाणे मी महत्त्वाचे लिखाण वेद-मंत्रांची शुद्धाशुद्धता, आणि बहुतेक नवविज्ञानी मांडणी उभयतांच्या दृष्टिखालून घालविली. ग्रथाची अद्यतनता ठेवण्याचे प्रयत्न, श्रीसूक्त, व सप्तशती ह्यांचे अनुभव, नवग्रहोपासनेचे शास्त्रीय स्वरूप आणि त्याचबरोबर आमच्या मंत्रतंत्र विधीभागील 'विज्ञान' आम्हा प्राचीन भारतीयांचे ब्रह्मांड ज्ञान व आधुनिक नवविज्ञान 'ह्याची तुलना इत्यादि गोष्टी पाहून उभयतांनी उत्साहाने आशीर्वाद दिले. पूज्य योगेश्वरानदाचे बहु श्रेष्ठ व निष्ठावत राजकारणी श्री. ना. मा. खरे ह्यांनीही उच्चारून अतःकरणपूर्वक "अद्याच विचाराचे अनेक भारतीय भाज हवे आहेत. आपल्या गुरुजींची खरोखरच सार्थ सेवा करीत आहा. त्वरा करा" असा आशीर्वाद दिला ! परंतु दुःखाची गोष्ट ही की, आशीर्दानंतर पाचच दिवसांनी ते आम्हास सोडून गेले !

आता या नवमुधारित आठूचीची रूपरेषा वाचक, उपासक, साधक व अनु-महीत ह्यांच्यापुढे गोडक्यात ठेवीत आहे ती अशी :—

(१) पूर्वांचे उगईचे दोष नाहीते कळून जरूर तेथच आपेची सुगमता केली. पण मांडणी मात्र पूर्णतया त्याचीच ठेविली. कारण तशा प्रकारचा विषयाधिकार माझा नाही; तथापि मुद्रणदोष राहिलेच. (२) ग्रथाच्या पूर्वार्धांत त्याचे सर्व विचार सुसंबद्ध रीतीने एकत्रित केले. (३) उत्तरार्धांत अनुभूत व अनुभाव्य मंत्रांचे त्याचप्रमाणे (४) देवदेवतांची उपासनापद्धति, (५) श्रीसप्तशती व श्रीसूक्त याची उपासना पद्धति, (६) नवग्रहोपासना आणि गारुडादिभाग या सर्वांचे एकत्रीकरण केले. (पूर्वीच्या आठूचीत ह्या सर्व गोष्टी इतस्ततः विंगुर-लेल्या होत्या.) (७) उत्तरार्धातील प्रत्येक प्रकरणाच्या प्रारंभी वाचकांसाठी त्या

विषयाचा परिचयात्मक भाग लिहिला. (८) पूर्वार्थामध्ये प्रत्येक प्रकरणाच्या शेवटी 'अमृतमंजिरी' नावाची अति उद्बोधक सूत्रावयें प्राचीन भारतीय अस्मितेची जाणीव रहावी म्हणून दिली आहेत. (९) इस्लामी, याहुदी व ख्रिस्ती या धर्मीयामधील मंत्र व यंत्रप्रतीकें ह्यासंदर्भी उद्बोधक माहिती दिली आहे. ही माहिती पूर्वावृत्तीत नव्हती. असामान्य विशेषता : (१०) प्रत्येक विषय वा प्रकरणातील मूळची माहिती जागोजाग भरपूर टीपा देऊन शक्य-
तितकी अद्यतन ठेविली आहे. (११) पाश्चिमात्यांचे बहुतेक अद्यतन नवविज्ञान एकदेशीय व प्राचीन भारतीय ज्ञानाच्या मानानें किती पिटें आहे हे तुलना करून साधार दाखविण्याचा प्रयत्न केला आहे. (१२) साधक, उपासक, व मनानें पाश्चात्तीभूत झालेले याचक ह्यांचे डोळे उघडावे म्हणून भारतीय आचारविधीमागील विज्ञानाचें थोडे अंजन घालण्याचाही प्रयत्न केला असून (१३) सर्वांना उपयोगी अशा विचारप्रवर्तक मार्गदर्शनपर सूचना दिल्या आहेत. 'यत्रोचते तद्ब्राह्मम्' ही विनंति.

सारांश, अशा रीतीने गुब्जींनी सोंपविलेली त्यांच्या एका ग्रंथाची कामगिरी त्यांच्याच चरणीं "गुब्जा कृपया कुर्वे अल्पमतिः प्रबोधनम्" या वृत्तीने सादर केली आहे. ती ते गोड करून घेतील ही खात्री आहे. रगशं.

संदर्भ ऋणनिर्देश—(१) ज्या त्या ग्रंथातून, व मासिकातून माहिती उद्धृत केली त्या सर्वांचा मी ऋणी आहे (२) श्रीयंत्र व श्री युक्तयंत्र म्हणून मिळालेल्या छापी भावृत्ति, या ग्रंथाच्या उपयोगासाठी दिल्याबद्दल विद्याविनोद नारायणशास्त्री जोशी (आजलें) ह्यांचा उल्लेख करणें जरूर आहे. (४) प्रस्तुत ग्रंथाची टंक प्रत करून देणारे त्याचेच अनुग्रहीत पा. के. दातार (ठाणें) आणि अशा द्विष्ट ग्रंथाची काळजीपूर्वक छपाई करून देणारे श्री वि. पु. भागवत व छापखान्यातील सर्व ठसे जुळारी ह्या सर्वांच्या मदतीबद्दल मी ऋणी आहे.

गो. प्र. भावे

वाचकांसाठी

१) वाचकांस विनंति : १) शुद्धिपत्राप्रमाणे दुरुस्ती करून मगच ग्रंथ वाचा. २) ग्रंथ हे मार्गदर्शक गुरू-पण त्या त्या मंठांत वा शब्दोच्चारात तज्ज्ञ ठरासकांच्या वाणीतून ऐकिल्यावरच जिवंतपणा येतो, म्हणूनच गुरुमुखा शिवाय घेतलेला मंत्र फलदायी होत नाही ३) प्रासादिक ग्रंथवाचनाने व पारायणे करण्याने क्रमाक्रमानेच मन व बुद्धि ह्यांमध्ये जागृति होते, जाणीव होते मगच आचार प्रचोदना होते. ४) त्यासाठीही कृतितज्ज्ञ गुरु ह्याच. केवळ ग्रंथ वाचनाने ज्ञान मिळते पण अनुभव मिळत नाही. ५) मंत्रानुभव आल्यात तो जरूर कळवा ही विनंति.

२) वाचकांसाठी विचारधारा : १) सारे विश्व गणिताच्या नियमांवर चाललेले आहे २) वैदिक मंत्र जागृत ठेवणाऱ्यांची बहरी आहे ३) देशाच्या गुलामगिरीपेक्षा मानसिक गुलामगिरीच घातक व नुकसानकारक असते ४) शीलसंवर्धन करणारे तेच सुशिक्षण होय ५) ब्रह्म हे अ-ज आहे ६) आकाश-भवकाश-पोकळी हे विश्वव्यापक तत्त्व आहे. पण ते ब्रह्म नव्हे ७) तत्त्वज्ञान हे मानवी जीवनाचे उत्तर आहे ८) 'सहनावतु सहनोभुनक्तु व तेजस्वीनाबधीतमस्तु । मा विद्विषामहे सर्वे सुखिनः संतु' हे आर्य ऋषींचे जीवन होते. ह्यात नाही असा कोणता जीवन विज्ञानवाद आहे ? ९) 'त्यक्तेन भुंजीथाः (प्रथम था व मगच त्या) ह्यात विश्वघातीची बीजे आहेत. कोणता समाजवाद इतका व्यापक आहे १०) वर्णशुद्धि, जातिशुद्धि, कुलशुद्धि ह्या गोष्टी जियांच्याच स्वाधीन आहेत. ११) जियांची स्थिति (शारीरिक व मानसिक) ह्या समाजस्थितीचा निष्पत्ती आहे. १२) मेधा व प्रज्ञा ह्या जियात उपजतच असतात. १३) गुलाब पुष्पाचे गुळावत्त्व रक्षुन करप्यासाठीच जसे त्याच्या मोर्बती काटे असतात, तसेच जियांवरील नियंत्रण हे त्यांच्या 'स्त्रीत्वा'चे रक्षण करप्याकरिताच असतात. ते त्यांना गुलामगिरीत ठेवण्यासाठी नसतात. १४) जियावरील गुत व मुत देवी तेज प्रगट होण्यासाठी 'सम'-हा उच्च ठराय

आहे. १५) स्त्री-पत्नी-याचेंच नाव 'गृह-घर'. पण हें ज्या समाजात नाहीं त्या मागे नेहमीच घर-घर! १६) स्त्री-पत्नी-ही कामविकार जिंकण्यासाठीच असून मुलें हीं क्रोध, लोभादि विकार जिंकण्यासाठी आहेत. १७) मुलाना केवळ विद्यावान् करण्यापेक्षा गुणवान् करणें हें ध्येय असावें १८) 'गृहिणी सचिवः सखी मित्रः। प्रियशिष्या ललित कलानिधौ' ही भारतीय स्त्रीत्वाची माडणी १९) आपल्या वशात सुप्रज्ञा निर्माण व्हावी हाच विवाहबद्ध होण्याचा मुख्य हेतु २०) 'पातिव्रत्य' रक्षण हेंच भारतीयत्वाचें मुकुटमणि वैशिष्ट्य आहे. २१) 'पतिव्रता न स्यात् केवल योनि रक्षणात्' २२) स्वयंपाकगृह, स्नानगृह व बागवगीच्या ह्यातील कामाश्तका स्त्रीच्या आरोग्यासाठी दुसरा अष्ट व्यायाम व उपाय नाहीं. (२३) यशोरवीत धारण हें भारतीय राष्ट्रीय एकतामतेचें प्रतीक आहे. (२४) सध्याविधीनें कुळवरपरा टिकविता येते. (२५) थोडा वेळ तरी स्वस्थ वसण्याचा रोज अभ्यास करा. व चमत्कार पहा.

पूजोपचारासंबंधीं कृति खुलासा : पत्रपुर्वें कोणतीं कशीं व्हावीं धूपदीप कसे ओवाळावे, नैवेद्यदार्थ कसे अर्पावे इत्यादि बाबतींत प्राचीन ऋषीमुनींनीं दूरदृष्टीचे व्यवहार व आरोग्य ह्याचा सबंध लक्षात घेऊन त्याचा उपयोग सांगितला. ती माहिती उपासक व साधक यांना उपयोगी पडावी ह्या हेतूनेच येथे दिलेली आहे.

(१) **पुष्पार्पण :** मध्यमा तर्जनी व अगुली ह्यानीं उचलून फुलाचा देठ माग करून तें व्हावें. पत्र : उरडें वा उताणें देवतेकडे देठ करून व्हावें. तुळस बेल, दुर्वा उत्तान व जापकाकडे टोकें करून व्हावी. अनुत्तान (उताणें न०हे) व्हावें अथ काहींचें मत आहे. देवदेवतेला वस्त्र पुष्पादिकानीं सबविल्यानंतर ती देवदेवता ध्यानयोग्य व शोभिष्ठ दिसावी ह्या हेतु. फल : फळाचें मुख देवाकडे करावें. धूप : उत्तम गुग्गुळाचा वा दशागधूप (कृष्णागर-चंदन, कापूर इत्यादि) सुवासिक व जंतुघ्न पदार्थांचा असावा. आरती देवाच्या नामीपासून दृष्टीपयत तीनदां वा पांचदां ओवाळणें व तीहि सामंदायाप्रमाणें. पंचारती मात्र देवतेच्या पायापासून मस्तकासवेतां तीन पांच किंवा नऊ वेळा ओवाळावी. नैवेद्य :—अर्पित पदार्थावर तुळसीपत्र ठेऊन घेऊन नुत्रेनें दृष्टि चढ करून देवतेचें स्वरूप ध्यानात आणून दान्या हाताचा भागठा वर उभी पेंडेली मूठ हृदयाला देऊन अर्पण. ताम्बूल घस्यतां त्रयोदश गुणी, (शिरावादीलेला पान, मुशरी-

तळी, चुना, खैर कात, फेडर, कस्तूरी वा खोबरेंबदाम, ककोळ, जायपत्री, लवंग, वेळची, बर्त, जायफळे,) नमस्कार-दंडवत, पचाग (हात, पाय, मस्तक, वाणी, बुद्धि) वा अष्टांग (वरील पाच अंगे व छाती, दृष्टि व गुदगे टेकून करावा.) प्रदक्षिणा सावकाश, पाऊल न वाजता वाणीने अर्थळखी नामोच्चार करित. गणपतीला १ वा ३, शंकराला साडेतीन-सोमसूत्री; विष्णूला चार, सूर्याला दोन वा सात, अग्नेला एक. अश्वत्थ सात. प्रदक्षिणेचा प्रारंभ देवाच्या उजवीकडून. (जास्त माहितो तृचाकल्प, शनार्णव वा मन्महोदधि इत्यादि ग्रंथातून पहावी.)

या प्रत्येक विधीमागे, तसेच देवदेवतांना वहावयाचीं पत्र पुष्पे व नैवेद्याचे योग्यायोग्य पदार्थ ह्या विधीमागे देह, आरोग्य व अतर्कन ह्यासबबें फार मोठें विज्ञान भरलेलें आहे.

ह्या सर्वांचा विचार घेयें करणें अप्रस्तुत. परंतु भारतीयाचें सर्व कर्मकांड विज्ञानातून ब्रह्मज्ञानाकडे नेणारे असून अखेरीस ते ब्रह्माद्यान विलीन होऊन जातें. तथापि ते केव्हाही जाणत होऊ शकतें. तेथें नष्ट न होतां विलीन होतें म्हणजे ब्रह्माशीं एकरूप होऊन जातें, हा अर्थ—

मंत्रशास्त्रांतील कांही संप्रदाय : सप्तशतीचे पाठ करिताना पोथीचीं पानें उलटवतां (१) तीं एकामागून एक वाचकानें आपल्या आगावर, उलटून वाचीत जाणें ह्या पद्धतीला 'गौडपादीय संप्रदाय' असे म्हणतात व (२) याच्या उलट पोथीचीं पाने वाचकाने आपल्या समोर उलटून भगवाचा पाठ करावयाचा ही दुसरी सामान्य पद्धत आहे. अशाच रीतीने मंत्रशास्त्राचेही भारतात तीन मुख्य संप्रदाय आहेत. ते असे—केरळीय संप्रदाय, काश्मीरी, व गौड संप्रदाय. वैदिक धर्मावलंबी मात्रिक केरळीय प्रयचे आहेत. केरळीय संप्रदाय हा मिश्रमार्गी संप्रदाय आहे, म्हणजे यात मुख्यतः दक्षिणमार्गी अर्थात् सव्य सांख्यिक मार्गीय मंत्रोपासना असून वाममार्गीय मंत्रोपासनाही आहे. पण ती वाममार्गीय मंत्रोपासना उबडपणें नव्हे, तर दुप्या वा गुप्त मार्गानें थोडी चालते. या मार्गातील साधक महालक्ष्मीसारख्या देवताचे उपासक असून वरचित् तामसो मंत्रोपासना पण करितात, म्हणून हा संप्रदाय मिश्रमादी संप्रदाय म्हटला जातो. कारण वाममार्गीयाचे पंचमकार जरी उपयोगिष्ठे बात नाहीत, तथापि त्याचे प्रातिनिधिक पदार्थ उपयोगिष्ठे जातात.

काश्मीर संप्रदायी मंत्रोपासक सरस्वतीसारख्या सात्त्विक देवताची उपासना करितात. गौड संप्रदायी भैरव, तारा, काली इत्यादि तामस प्रकृतीच्या वा त्या देवताची उपासना करितात.

तसेच मंत्रशास्त्रामध्ये वेदागम, बौद्धागम, जैनागम असेही तीन भेद आहेत. जैनागम प्रणाली दक्षिण सव्यमार्गी असून काश्मीर संप्रदाय-प्रधान आहे. बौद्धागमो मंत्रप्रणाली, मुख्यतः वाममार्गी असून गौड संप्रदाय-प्रधान आहे. आणि वेदागम मंत्रप्रणाली, केरळ संप्रदायप्रधान आहे. या सर्व संप्रदायांत गुरुदोक्षा हे मुख्य अंग आहे. (गोपाल प्रसादजी बशी—उपासना १९६८)

मंत्रशास्त्रांतील कांहीं आधारभूत ग्रंथांचा खुलासा : आधारभूत ग्रंथाच्या नावापैकी काही नावावरून त्यातील विषयासंबंधाने पूर्ण कल्पना येत नाही. म्हणून त्यापैकी काहींचा जरूर तेवढा खुलासा घेणे गरजेचे व जरूर आहे. तो असा—

(१) कल्प-ग्रंथ : ज्या ग्रंथामध्ये, मंत्र-विधान, यत्रविधान, मंत्र-यत्रोद्धार, बलिदान, दीपदान, आवाहन, पूजन, विसर्जन व साधना इत्यादि विषयांचे वर्णन दिलेले असत, त्या ग्रंथांना 'कल्प-ग्रंथ' असे म्हणतात.

(२) तंत्र-ग्रंथ : ज्या ग्रंथामध्ये गुरु-शिष्य-संवाद-रूपाने अथवा शिव-पार्वती यांच्या संवादरूपाने मंत्र, यत्र, तत्र व औषधिवल्ली वा वनस्पति व त्याचे गुण यांचे वर्णन आहे. त्या ग्रंथांना 'तंत्र-ग्रंथ' म्हणतात; तत्र म्हणजे कृति करण्याची पद्धति.

(३) बीज-कोश : मंत्राचे पारिभाषिक शब्द, त्याचे अर्थ व खुलासा घ्याख्या इत्यादि गोष्टी ज्या ग्रंथात दिलेल्या असतात त्यांना 'बीज-कोश' किंवा 'मंत्र-कोश' असे म्हणतात.

(४) पटल-ग्रंथ : आराध्य देवदेवतासंबंधाने मंत्र, यत्र, साधने व साधनाविधि, तसेच, मंत्रभूमिकेचे वर्णन किंवा नाम्य-कर्मोत्त निष्णात कसे व्हावे इत्यादि माहिती देणाऱ्या ग्रंथांना 'पटल-ग्रंथ' असे म्हणतात.

(५) पद्धति-ग्रंथ : ज्यामध्ये देवदेवतांच्या साधनेसंबंधाने वर्णन केलेले असत, त्यांना 'पद्धति-ग्रंथ' असे म्हणतात.

प्रस्तावना

(तृतीयावृत्तेः)

श्रीगुरुगणेशाय नमः

अखण्डं ब्रह्माण्डं सृजसि विनिहंसि क्षणलवात्
अतो गायन्ति त्वा कतिचन चिदानदलहरीम्
अथ त्व मा मुक्त्वा चरणशरणोऽहं तव शिवे
ददासि प्रेम्णा मा जननि तव सायुज्यपदवीम्

अखिल-ब्रह्माण्डोदर-जगद्गलामभूत-श्रीमहा-भट्टारिका-श्रीमहा-त्रिपुर
सुदरी-वृषापीयूषलहरीद्वयप्रवापात् अस्य मन्त्रशास्त्रग्रन्थस्य पञ्चदशवर्षानन्तरं
तृतीयसंस्करणं भक्तानां वाचक-वृन्दानां च पुरतः महाराष्ट्रभाषायां प्रकटी-
क्रियत । अन्यथा तस्य ग्रन्थस्य प्रकटीकरणं अशक्यमेव सञ्जातमासीत् ।

मन्त्रशास्त्र

ओषपत्यनुभवाविवरणानामकमन्त्रशास्त्रग्रन्थं प्रस्तुतमन्त्रशास्त्रसमानं कुत्रापि
न दृश्यते । पूर्वस्मिन् काले श्री ११०८ विद्यारण्यस्वामिभिर्मन्त्रशास्त्रग्रन्थो
निामत इति श्रूयते, परं स न दृष्टिपथे यावत्, तथैव श्री त्रिपुरसुदरीप्रसादात्-
कृते श्रीमद्भास्कररायमहारायैरशुना शतवर्षांप्राक् “सौभाग्य चन्द्रोदय”
इति मन्त्रशास्त्रग्रन्थं निमित्तं, परं स ग्रन्थोऽपि न प्राप्यते । अस्माभिरुत्तरप्राप्तये
पहुचिदा प्रयत्ना कृता । प्राप्तो भवेत् चेत्तस्य प्रकटनार्थमचिरादभिलाषा घटते ।

मन्त्र-महिमा

श्रीभगवता नारायणेन श्रीकृष्णरूपं धृत्वा स्वकथितायां भगवद्गीतायां
भार्ता जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानीति च चत्वारः मुकृतिनो भक्ता कथिताः । एतन्
भक्त्या धृत्वा कस्य कुत्र भवतीति विषयमधिकृत्य—

यो यो यां यां तनुं भक्तः श्रद्धयाचिंतुमिच्छति ।

तस्य तस्याचलां श्रद्धा तां एव विदधाम्यहं ॥

इत्युक्तवान् स्वयं भगवान् । अस्मिन् काले कलिकाले दैनदिनीया जीविका संपादयितुमपि बहवो जना असमर्था सन्ताताः । धर्मशास्त्रादि-
ग्रंथेषु ऐहिकामुक्ति-सौख्य-प्राप्त्यर्थं, धर्मार्थकाममोक्षादिपुरुषार्थानां साधन-
कर्तव्य इति आदिष्टम् । परंतु धर्ममोक्षविषयकं साधनं अर्थं कामं च विहाय
कैश्चिदपि कर्तुं नेष्यते इदानीम् । अर्थकामपुरपार्थेषु एव सर्वेषां जनानां
प्रवृत्तिः । तत्प्रवृत्तिपुष्ट्यर्थं कैश्चिन् “यया कया च विधया बद्धनं
प्राप्नुयात्” इति वाक्यं पुरस्चितम् । परं च तद्वान्यस्य पूर्वं सदभे-
दोपरिनिर्दिष्टबद्धप्रतिष्ठं नीतिधर्मविहितकर्माचारान् अनुलप्य कर्तव्या इति
विवेचनं वर्तते ।

अर्थनामकस्य पुरुषार्थस्य साधनं प्रथमं कर्तव्यं इति मनीषा चेत् शरीर-
मनोबलप्राप्तये भगवद्गीतायां ‘यत्नं यत्नयतामस्मि कामरागविवर्जितं’
इत्युक्तम् । अतो यत्नप्राप्तये अर्थप्राप्तये च भगवदुपासना अवश्यं कर्तव्या ।
सा तु मन्त्रानुष्ठानेन सुसाध्या भवति । मन्त्रोच्चारणसमये मन्त्रस्थितवर्णानां
यथार्थानुपूर्व्यात्मकेनोच्चारणेन मन्त्रशक्तिरुत्पद्यते । सा शक्तिस्तु द्विविधा ।
इष्टफलप्राप्तिकां प्रारब्धकर्मविहितानिष्टफलविनाशिका च मन्त्रोच्चारण-समये
साधकस्य चतुर्षु दिक्षु अनुकूलकिरणशलाकानां कणचं समुत्पद्यते ।
यथार्थमन्त्रोच्चारणात् मन्त्रप्रकाशलहरीणां तेनोत्पल्यं च समुद्भवति । तस्य
तेनोत्पलयात् वाणसदृशां किरणशलाका उत्पद्यन्ते तथा खेदाकृतयश्च ।
वाणाकृतिशलाकाभिर्मन्त्रोच्चारणकर्तुं चतुर्षु दिक्षु पञ्जरं समुद्भवति, तथा च
अनिष्टप्रदोत्पन्नकिरणशलाकानां निर्मूलनं खेटकरक्षणाकृतिभिः संपद्यन्ते ।
एतत्सर्वं मन्त्रनपकर्तुं कवचरूपं भवति ।

मानवेन प्रपञ्चशक्तं योऽपि स्वसामर्थ्येन धर्मानुवृत्त्याचारेण अर्थसंपादनं
कर्तव्यमिति पूर्वं कथितम् । धनसंपादनं विना अस्मिन् समये सर्वेषां जनानां
मनसि द्वौ प्रभौ समुपस्थितौ भवतः । मनः स्वास्थ्यं कथं लभेदर्थं पाधनं च कथं
स्यादिति । अर्थसाधनेन विना मनः स्वास्थ्यं न लभ्यते । अर्थसाधनावाप्तये

एतद्ग्रन्थस्य पूर्वमुद्रितायां द्वितीयावृत्तौ द्रव्यप्राप्तिसाधनानि न प्रदर्शितानि । पर च अस्मिन् दशवर्षेण काले सकलजनानां मनसि धनं कथं प्राप्येतेति महान् कोलाहलः समुद्भूत इति दृश्यते । अतोऽस्य ग्रन्थस्य अस्मिन् तृतीये सत्स्करणे धनसंपादनार्थं बहवो मन्त्राः, अनेकानि यन्त्राणि, स्तोत्राणि, मन्त्रसिद्धिसाधनानि, पुरश्चरणानि, पुरश्चरणविधयश्च अनेका प्रपञ्चिता । कामपुरुषार्थ-सिद्धये यथाभिमतवरप्राप्त्यर्थं अभिमतकामिनीप्राप्त्यर्थं तथा च पतिपत्न्योर्मध्ये सशयपिशाचिकया सजातस्य दीर्घमनस्यस्य निराकरणार्थं, पितापुत्रयोर्मध्ये सजातकलुषभावनाशनार्थं उभयोर्मध्ये सौहार्दप्राप्तये मन्त्राणां प्रकटीकरणं कृतम् । दैवतोपासनया देवताप्रसादप्राप्त्यर्थं तथा देवतादर्शनात्मकसगुणसाक्षात्कारप्राप्त्यर्थं आत्मानात्मसाक्षात्कारदर्शनार्थमपि मन्त्रपुरश्चरणानि अत्र संगृहीतानि ।

मन्त्रसिद्धिप्राप्त्यर्थं बहवो नियन्त्राः सन्ति । निबन्धं विना देवतासामीप्यं कथं सिद्धयतीति प्रश्नकर्तारो बहव आसन् सति च, परं यद्यनं विना न किञ्चित्प्राप्यते इति सत्यमेवास्ति । व्यवहारोऽपि यद्विनि यन्धनानि सन्ति । तान् विगणय्य व्यवहारस्य सिद्धिरपि न भवति । अस्य उदाहरणं द्रष्टव्यम् । मोहं मर्यादां दुर्यप्राप्तये पञ्चादन्पूर्वमेव गतव्यम् । अन्यथा शुद्धदुग्धप्राप्तिर्न भवति । नियमोलुपनस्य फलं एकमेव भवति । इष्टफलप्राप्तये मन्त्रनपविषये नानाप्रकारका नियमाः वर्तन्ते । बन्धनानां नियमानां पालनं च यदि न स्यात् तर्हि मन्त्रफलप्राप्तिरपि नैव भवति । कानि यन्त्रानि के च नियमा इति ये पृच्छन्ति तेषां समाधानार्थं अधोलिखितं अत्र वक्ष्यमिच्छाम । आधुनिका भारतवर्षीया वैदिकधर्मिणां कुलजा जना अपि तिलक-यज्ञोपवीत-शिखाविहीना चित्रपटदर्शनन्यसनिनः सन्ताता । एतानि विरुद्धाचरणानि त्यक्त्वा यदि तैः वर्णाश्रमधर्मानुकूलानि आचरणानि श्रद्धापूर्वकं अनुष्ठीयन्ते, मन्त्रानुष्ठानं वा क्रियते, तदा तेषामैहिकामुष्मिकोन्नतिः असंशयं भविष्यति । सामान्याचरणविधिना यदि मन्त्रसिद्धिर्न भवति तर्हि किं कृतव्यमिति सद्वेदोऽस्मिन् ग्रन्थे कानिचित्साधनानि विशेषरूपेण निर्दिष्टानि । तथापि अन्यानि साधनान्यपि यानि अन्येषु ग्रन्थेषु सन्ति तान्यपि संगृह्यन्तः अधोलिखित-श्लाकावल्यां ।

“द्रावणं बोधनं वदयं पीडनं शोषपोषणम् ।
 दहनान्तं क्रमं कुर्वन्नतः सिद्धो भवेद् ध्रुवम् ॥
 द्रावणं वारुणे वीजे ग्रथनं क्रमयोगतः
 तन्मात्राद्यन्तमालिख्य शिखारूपरकुङ्कुमैः ॥
 उशीररोचनाभ्यां च मंत्रं संप्रथितं लभेत् ।
 क्षीराज्यतोयमधुभिर्मध्ये तं लिखितं क्षिपेत् ॥
 पूतनाजपनाद्धोमात् द्रावितः सिद्धिदो भवेत् ।
 द्रावितोऽपि न सिद्धश्चेद् बोधनं तस्य कारयेत् ॥
 सारस्वतेन वीजेन सम्पुटीकृत्य संभवेत् ।
 एवं बुद्ध्या जपेत् सिद्धो नो चेत् तन्तु वशीकुरु ॥
 आरक्तचंदनं काष्ठं हरिद्रा मदनं शिला ।
 पृथक्स्तु मंत्रमालिख्य भूर्जपत्रे सुप्तोभने ॥
 धार्यं कंठे भवेत् सिद्धो वशमेव प्रकीर्तितम् ।
 वशीकृतो न सिद्धश्चेद् पीडनं तस्य कारयेत् ॥
 अघरोत्तरयोगेन यदा तु परिजप्यते ।
 श्मायीत देवतां तद्बद्धरोत्तरपूरिणीम् ॥
 विद्यां महिषिदुग्धेन लिखित्वाऽऽक्रम्य चाग्निना ।
 तथा भूतेन मंत्रेण होमः कार्यां दिने दिने ॥
 पीडितो लज्जयाविष्टः सिद्धः स्याद्वाथ पोषयेत् ।
 नित्याय त्रैपुरं वीजमाद्यन्ते तस्य योजयेत् ॥
 गोक्षीरैर्मधुनालिख्य विद्यां पाणौ विधारयेत् ।
 पोषितोऽयं भवेत् सिद्धो नोचेत् कुर्यात्तु शोषणम् ॥
 द्वाभ्यां द्वाभ्याञ्च वीजाभ्यां मंत्रैः कुर्याद् विदर्भणम् ।
 एषा विद्या गले धार्या लिखित्वा यदभस्मना ॥
 शोषितोऽपि न सिद्धश्चेद्दहनीयोऽग्निरीजतः ।
 आग्नेयेन च वीजेन मंत्रस्यैवेकमक्षरम् ॥
 आद्यन्तमध्य उर्ध्वं तु योजयेद्वाहकमणि ।
 मङ्गलक्षस्य तैलेन मंत्रमालिख्य धारयेत् ॥

कठदेशे ततो मंत्रसिद्धिः स्याच्छंकरोदितम् ।

इत्येवं सर्वमंत्राणामुपायः शम्भुनोदितः ॥

मन्त्रोच्चारणे यथा देवताया मूर्तय उत्पद्यन्ते तथैव तत्तद्देवतायत्राण्यपि समु-
द्भवति । यत्रोत्पत्तिस्तु प्रथमोत्पत्तिः । गृहारामाणा निर्माणसमये प्रथमतो
प्यवहारे भाविगृहारामस्य रेखाकितचित्र निमीयते, तदनन्तरं गृहारामाणा
निर्माणं तथैव प्रथमतः तत्तद्देवताना रेखाकितं चित्रं समुद्भवति तदनन्तरं देवताना
सर्वावयवात्मिका मूर्तिरापातत प्रकटीभवति । पूर्वैर्ऋषिभिर्रूपासनासमये यानि
यत्राणि तेषां दृष्टिपथे आगतानि तथैव तैर्नानाप्रकारकाणि यत्राणि दिश्येभ्यो
दत्तानि गुरुशिष्यपरपरया प्राप्तानि यत्राणि वर्तन्ते । तान्येवास्मिन् सस्करणे
समुद्भिपितानि ।

अख्यविद्या । अख्यविद्यात्मको मन्त्रराशिस्तु कथितोऽस्मन्मन्त्रशास्त्रग्रन्थे ।
पाश्चात्त्याना अणुष्वनिप्रयोगे कर्ताणुष्वनिक्रियां परिवर्तयितुं न शक्नोति
परं चाख्यविद्याकर्मणि यत्राकदाचिदख्योपसहारः प्रशस्तः स्यात्तत्राख्योपसहारेण
कृत्वाख्यपरिणामं निवर्तयितुं शक्नोति । मन्त्राख्यप्रयोगं कृत्वा यदि प्रयोगात्मक-
सहारेणमपनेतुमिच्छति । अख्योपसहारेण कृत्वा मन्त्राख्यसहारेणमपनेतुमचिरात्
संहारप्रतिबंधो भविष्यति । अग्न्यप्रख्यतिशमायै वारुणाख्यप्रयोग
उपदिष्टः । एषा तु पौर्वकालिकी धार्ता । अयुना एते प्रयोगाः ख्युष्यवत्
इति कचन वदेयुः । वदन्तु, नास्माकं तेन काचिदपि हानिः । उल्लङ्घ्ययत्ना-
रसाध्यन्तिऽऽसाध्यानि कामाणि । तत्र न कोऽपि सन्देहः । सभास्तम्भेन वाकृत्वम्भन
सभागतानां जनानां तत्र स्थाने स्तम्भेन भविष्यति प्रयोगान्तरेण ।
धूम्रोत्पत्तिकारका धूमावनीप्रयोगो वर्तते । शतयपांत्पूर्वं स्वाहियरनगरे तत्रस्थि-
ताथर्वणवेदीयमाग्निर्गुण धूमावतीप्रयोगं कृत्वा येन समागता सैनिका धूमेना-
धीकृता तेषां पुरोगमनं रथगता कृतं । उपरिनिर्दिष्टप्रकरणे व्यापहारिकी
मन्त्रसामर्थ्यायिनी क्रिया प्रकटिता मन्त्रोपासनया, केषाचित् श्रीभगवतीपूजाप्रसंगे
सुगन्धितपुष्पाणां धूपानां च सुगन्धप्राप्तिः भवति । कर्पूरसुगन्धधूपसुगन्धादि
द्रव्याणामभानेऽपि तत्तद्द्रव्यसुगन्धप्राप्तिः संपादित्वा भवति । श्री भगवती-
श्रीगणेश-श्रीशङ्कर-श्रीवटुक-श्रीरवादिदेवतानां श्रवणदृशनानि सजायानि ।

वया भाविकाना नानासकटात् निर्मुक्तिः सञ्जाता । “मत्रसिद्धिस्तु केरल इति” प्रवाद सत्यमेव मद्रासप्रान्ते सेलमनगरे अस्ति । अस्मिन् समीपे कश्चिन्महान्पदस्यो मुमुक्षुः सप्राप्त स तस्य भायामोहनमपनेतु प्रार्थयामास श्री हनुमत्पसादात्तस्य मोहनं निर्वार्य जातम् । तस्य भार्या प्रतिमास भर्तुवतनात् चतुःशतरूप्यक स्वभगिन्यै प्रेषितवती ।

मत्राणां पुरश्चरणात्प्राक्त श्रीगायत्रीमत्रस्यायुतजप कथितस्तथैव यत्राणां लेखन सहस्रवारं कृतव्यम् । बृहद्यत्राणां लेखन शतवारमेवोच्यते । अस्मिन् ग्रन्थे सप्तशतीमत्राणां कतिचनमत्रा शारदापीठस्थाऽस्मत्परमेष्ठिगुरु कै वा श्री १०८ त्रिविक्रमतीर्थानां मत्रसंग्रहात् संप्राप्ताः । कै वा रत्नलामस्य छालजीमहाशयानां अष्टसंग्रहात् अष्टमत्रं समुद्धृतम् । ब्रह्मास्त्रादि-अष्टमत्राणामुपसंहारमत्रा श्री कै वा विष्णुतीर्थानां भ्रातृणां श्री अल्लडानदीतीर्थानां संग्रहात् संगृहीता । श्री सूक्तातगतमत्राणां यत्राणि बेळगावस्थ श्री रामचन्द्रवल्गवतकुलवर्णानां संग्रहात् प्राप्ताणि । द्रावणं योधनादिश्लोकसमूहं गोडरसशालया मुद्रितरसमालास्थितमत्रसंग्रहात् संगृहीतम् । तत्तुगाडरस्थभुवनेश्वरीपीठस्थ आचार्य श्री १०८ श्रीचरणतीर्थानां सकाशात् प्राप्तम् । ज्योतिषाचार्य हिमतराम महाशयः जानि (कणावतिनगरस्थ) तथा परमहंस परिव्राजकाचार्य श्री १०८ श्री नारायणानन्द यतिस्वामी तथा श्रीमत् राजश्री नारायणशकर गुप्ते तथा श्रीमत् राजश्री नरहर खडेराव क्षीरसागर एतेषां सर्वेषां सञ्जनानां कृपयैव मत्रयत्रादि संग्रहाः संप्राप्ताः । वयमेतेषां महाभागानां महत् उपकारान् प्रकटीकुर्मः । एतद्ग्रन्थस्य अस्मद्विष्यलिखितानि मत्रयत्राणि बहुशोऽनुदानि लिखितान्यात्मन् । परं च तेषां मुद्रणसमये महामहोपाध्यायपण्डितसावकटे करमहादायैर्मन्त्रानुदयर्थं अतीवपरिश्रमं कृत्वा तेषामपि परिश्रमसहायं वर्णितुं न शक्यते । प्रस्तुत-ग्रन्थे स्थितानां मत्राणां विवरणात्मकानि शताधिकचित्राणि सचिविष्टानि । चत्कायार्थं यहव प्रयत्ना कृत्वा द्रव्यव्ययश्च बहुतरं जातः । एतद्ग्रन्थनिर्माणकालेऽस्मच्छरीरोपरि बहुविधरोगानामाक्रमणं जातम् । बहुविधास्त्रुटयं अस्मिन् ग्रन्थे वर्तन्ते, तदर्थं वाचकवृद्धानां पुरस्तात् क्षमायाच्यतेऽस्माभिः । अततोऽस्मद्विरुद्धीभारती कृष्णतीर्थमहाशयानांऽस्मत्पीठदेवता

श्रीराधाकृष्णस्वामिना तथा श्रीमद्द्वारिकामहात्रिपुरसुदर्शो श्रीकोल्हापूरस्थश्री-
महालक्ष्मी प्रसादनैव मन्त्रनाष्ट्रग्रथः समाप्तिं गत इति । तान् सर्वान् नमस्कृत्य
रगद प्रणिपत्य विरमामि ।

योगेश्वरानन्द तीर्थः

श्रीमत् जगद्गुरुश्रीशंकराचार्यः

प्रथम श्रीशारदापीठाधीश्वरः अनंतरं

श्री गोवर्धनपीठाधीश्वरः (पुरी मठ)

मराठी प्रस्तावना

(तृतीयावृत्तीतील)

उपादेयी या साऽनयति जनानां गदचयाम्
उपःकाले मुंचन् फुमुदपिहितं आमरकुलम्
धुणद् विप्रौवानां निखिलदुरितान् वेदविदुषाम्
चिर वः सौहार्दं वितरतु परब्रह्ममहिषी ॥ (स्वकृत)

ह्या असिल ब्रह्माण्डात महाकालक्रीडेने प्रत्येक वस्तुजात अवस्थानयीच्या बंधनात निगडीत झालेले आहे. अर्थात् भावस्तमपर्यंत प्रत्येक पदार्थाला उदय-काल, मध्यकाल व अस्तकाल असे तीन काल लागू आहेत. भाव आपल्यापुढे जे जगत् दृग्गोचर होत आहे त्याची परिस्थिति “नीचैर्गच्छत्युपरि च दया चक्रनेमिप्रमेण” या न्यायाने उच्चावचत स्थितीला जात असते, असे आपल्या अवलोकनात येत असते. जेथे महान् उदधि असतो, तेथे पर्यटाराजी उत्पन्न होते; जेथे अधित्यका असेल तेथे उपत्यका झालेली दिसून येते. जेथे महान् अरण्य असेल तेथे सरोवर उत्पन्न होते. जे राष्ट्र मुधारणेच्या उतुंग शिखरावर पोहोचलेले असेल, ते साम्यूरियन, अटलटियन किंवा मोहेनजोदारो येथील राष्ट्रप्रमाणे नामशेष होऊन जाते. आणि ज्या जाती वन्यपशुप्रमाणे राहत होत्या त्या आज उध कोटीला पोहोचलेल्या आहेत असे दिसते. असा हा कालाचा महिमा आहे.

२. ह्या कालाचे मूर्तस्वरूप कोणते असा विचार केला तर सूर्यदेवता हेच ते मूर्तस्वरूप होय. सतस्वर्ग व सप्तपाताल ह्यांमधीं भूलोकार्थी उदंगभूत पातालादि लोकार्थी सूर्यदेवतेचा संबंध उत्पन्न होतो; त्यावरून उदयास्तकालाची परिमिति ठरविण्यात आली आहे. स्वर्लोकदि लोकसर्वर्षी कालागणना व त्याचे उदयास्त-काल ठरविणे ही गोष्ट मानवी बुद्धीच्या आदृक्शक्तीच्या परीकडे असल्याने केवळ आत्मप्रमाणावरूनच तिची अस्पष्ट कल्पना करिता येते. ह्या भूलोकात राहून “रमणीय चरणा रमणीयां योनिमापद्यन्ते, तथाच कपूचरणा कपूया योनिमा

पश्यन्ते, देवयोनिं चाडाढ्योनिं सूकरयोनिं वा । “उपनिषद्” त्रैविद्या मां सोमपाः
पूतपापाः । यज्ञेरिष्ट्वा स्वर्गंति प्रार्थयन्ते । ते पुण्यमासाद्य सुखलोकमश्नन्ति दिव्यान्,
दिवि देवमोगान् । ते तं भुक्त्वा स्वर्गं लोकं विशाञ्छन् । क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोकं विशन्ति ।
(भगवद्गीता अध्याय ९, २०।२१). प्राप्य पुण्यकृतान् लोकान् उपित्वा शाश्वतीः
समाः ।” (भगवद्गीता अध्याय ६ श्लोक ४१). अशा प्रकारच्या औपनिषदिक
विचारपरंपरेने व पौराणिक विचारपरंपरेने पाहता यज्ञयागादिक कर्मे करणारे स्वर्ग-
लोकाला जातात व पुण्यकर्ममोगाचा काळ संपल्यावर पुन्हा भोगायताना अन्नमय
शरीर धारण करून भूलोकात जन्माला येतात, असे आधार सांपडतात. परंतु
स्वर्गलोकात वास करण्याची कालगणना किती असते, याचा अद्यापि विचार स्पष्ट
मांडण्यात आलेला नाही.

३. अलीकडे अस्तित्वांत आलेल्या परलोकविद्या शास्त्राप्रमाणे (Spiri-
tualism) प्रयोग झाले आहेत व होतही आहेत. त्यावरून असे दिसून येतं
की, रोमन व ग्रीक साम्राज्याच्या वेळी मृत्युलोकात पाचभौतिक देहानें वावरत
असलेले जीवांमे, तत्कालीन देशस्थिति, लोकांच्या चालीरिती, पोशाख, पेहराव,
याहनें, राज्यन्यवस्था, मोठमोठ्या लढायांतून उपयोगात आणलेलीं शस्त्रां,
कवित्व आणि वाङ्मय, सृष्टिकर्त्याबद्दल व सृष्ट्युपचीबद्दलचे सिद्धान्त या संपूर्ण
जे संदेश देतात, त्या संदेशातील माहिती हल्लीं अस्तित्वात असलेल्या ग्रंथात जी
जी तत्कालीन माहिती संकलित केलेली आहे त्या माहितीशी तंतोतत जुळते.
म्हणजे ते जीवांमे स्वर्गांत अजूनपर्यंत वास्तव्य करीत आहेत व त्यांची माहिती
दोन हजार वर्षांपूर्वीची आहे. अर्थातच ते जीवांमे दोनहजार वर्षांपूर्वीचे आहेत.
ही दोनहजार वर्षांची गणना त्यांच्या स्वर्गादि लोकांत कशी करतात या प्रश्नाचें
समर्थक उत्तर त्या जीवांमेपासून मिळू शकलें नाही. यामुळे स्वर्गलोकांत किती
अकथीरपर्यंत राहता येतं याचा मागणूस त्यागत नाही. अशा कालगणनेचा यश्रम व
यश्रमतम विचार केला व ऋग्वेदीय नासदीय सूक्तांच्या अर्थावरून पाहता काल हा
गणत आहे. तशी वेदांची अवस्था नाही.

४. वेद हे त्रिकायबाधित आहेत, अनन्य आहेत व अव्यय आहेत. तरी
मृत्युत काळी ठरलान्च झालेल्या ऐतिहासिक संशोधनावरून असे दिसून येतं की,

चेदाभ्यास करणाऱ्याची व वैदिक ज्ञानाबद्दल अभिमान बाळगणाऱ्याची सख्या कालातीर्णने कमी कमी होत चाललेली आहे व वेदाबद्दल आदरही कमी होत चालला आहे. ऋग्वेदाचा बराच भाग आज एतप्राय झालेला आहे; कित्येक शाखांचे ब्राह्मण नाहीत व त्या शाखांचे ग्रंथही नाहीत. शतासुरांनी वेद पाताळात नेले व श्रीविष्णूंनी मत्स्यावतार धारण करून ते परत आणले असा जो पौराणिक इतिहास उपलब्ध आहे, ती इतिहासाची पुनरावृत्ति केव्हा तरी होणार आहे, असे वाटत. कारण आजही अगस्त्यसंहिता, मयसंहिता इत्यादि ग्रंथ जर्मनांतील ग्रंथालयात सारड्यात. परंतु हिंदुस्थानातील ग्रंथसंग्रहात मिळत नाहीत. म्हणून वेद हे त्रिकालाबाधित असूनही उदयास्ताच्या भोवऱ्यात सारड्यालेले आहेत असा भास होतो. “यावज्जीव अग्निद्वोत्र जुहुयात्” या वैदिक संदेशाप्रमाणे आपले पूर्वेक ऋषि साव-सरिक, द्वादशवार्षिक व शतवार्षिक यज्ञ करीत असत, व त्या यज्ञाच्या प्रारंभीची व प्रारंभापासून समाप्तिकाळापर्यंतची कलंगणना ते इष्टिकाऱ्या व बालुकायत्राऱ्या साह्याने करीत असत. अशा कागणनेत घटिका, प्रहर, दिवस, मास आणि वर्ष यांचे काळ स्पष्ट समजून घेत असत व या प्रमाणेच कृत, त्रेता, द्वापार व कलियुग अशा प्रकारची युगपरिमितीही त्यांनी करून ठेविली आहे. या युगपरिमिताने असे दिसून येत की, कृतयुगात सर्वच समाज वेदज्ञानात उच्च दर्जाला पोहोचलेला असावा असे नाही. व इथीं समाजातील मोठा भाग वेदज्ञाननिपुण असेल व काही थोडा भाग अज्ञानावस्थेत ही असेल. कारण मुष्मुचतीबद्दल “घाता यथापूर्वमकल्पयत्” असं वाक्य दिसून येतं. यावरून कृतयुगात वेदविद्येचा प्रचार उच्चतम भूमिकेचा होता व तो जसजसा कमी कमी होत जाईल तसतशी युगाची योजना त्रेता, द्वापार व कळी अशी केली असली पाहिजे. कृतयुगात जसे त्रेता, द्वापार व कळी या युगाना शोभतील असे काही पुरुष होते, त्याप्रमाणेच हल्ली कलियुगातही कृत, त्रेता, द्वापार या युगातील स्वभावाचे मनुज थोडे तरा आहेत. यावरून हल्लीचा कलियुगाचा काळ म्हणजे मानवी संस्कृतीच्या दृष्टीने चेदज्ञान रूपी सूर्याच्या अस्ताचा काळ असावा असे वाटत असा हा अस्ताचा काळ जाऊन उदयाचा फल यावयाचा आहे. उप कलाऱ्या आधीचा काळ प्रस्तुतचा असावा असं अनुमान करण्यास काही प्रत्येकाय नाही.

५. वेदांच्या उप कालाच्या पूर्वीचा काल हल्लीं आहे, म्हणजे योडक्यात सागावयाच तर आपण सध्या अध कारातच आहांत, असे म्हणण्यास हरकत नाही, हल्लीं मुद्रणकला अस्तित्वात आल्याने वेद व वेदांगे मुद्रोद्भूत ठेवण्याची जवरी भासत नाहीशी झाली आहे कारण उदरनिर्वाहान्या साधनाची इतकी दुर्मिळता झाली आहे, व जीवनकलह इतका दुर्दम्य झाला आहे की, वेदविद्या मुद्रोद्भूत ठेवण्याइतका अवधीच शिल्लक राहात नाही. पाश्चिमात्य शिक्षणाने दिशाभूल झालेल्या लोकांच्या मताने वेद म्हणजे सृष्ट्यारम्भाच कवित्व होय. या खेरीब त्यास जास्त महत्त्व नाही. आर्यावर्तातील ब्राह्मणवर्गात वेदज्ञानाबद्दल जितकी उदासीनता व अनास्था आहे तितकीच किंहुना अधिक आस्था व प्रेम धार्मिक मात्र (German) देशीय पंडितामध्य आहे, व ती दिवसेंदिवस वृद्धिंगत होत आहे. अशा प्रकारची वेदाबद्दल अनास्था होण्याचें कारण त्याचा दैनंदिन व्यवहारास काहींच उपयोग होत नाही असें अलीकडे दिसत असल्यान वेदाच पठनपाठन त्याज्य बाद्द लागलें आहे. परंतु हा अध काराचा काल भातां सगळें आला आहे व अलीकडे वेदमंत्र, तन्त्रमंत्र, पौराणिक मंत्र, यात काहीं तरी शक्ति असावी, परंतु ती अनुभवात आणणारे कोणी दिसत नाहीत, असे अनुभवी सज्जन कोणी असतील तर पाहार्चे अशा प्रकारच्या विचाराचा ओष मुळ झाला आहे. यावरून वेदवेदांगांचें पुनरुज्जीवन होण्याचा उप काल समीप आला असावा अशी अस्पष्ट कल्पना उद्भूत झाल्यावरून लेखकाने मंत्रशास्त्र व मंत्रशक्तियोग या विषयावर लिहिण्याचा उपक्रम केला आहे. असें जरी आहे तरी “प्रयोजनमनुद्दिश्य न मदोऽपि प्रवर्तते” या वाक्याप्रमाणे वर नमूद केलेलें प्रयोजन पुरेसें व दृढबलिष्ठ नाही नुसत्या प्रयोजनाने पत्ताद्या प्रथाची निर्मिति प्रभावशाली होईल अस नाही, तर प्रयोजनाशिवाय विषय, संबध व अधिकारी ह्या तीन अनुबधनाचीही पत्ताच्या प्रयनिर्मितीला आवश्यकता असते; व अशा चार अनुबधाना प्रथाच अनुबधचतुष्टय असें म्हणतात.

६. प्रयोजन—इदूर येथील प्रख्यात राजयोगी के. वा. योगाभ्यासंद श्रीमाधवनाथ महापूज याचा व लेखकाचा गुरुशिष्यसंबध दहावर्षांपासून झालेला होता. व त्यानंतर चार वर्षांनीं श्रीमहाराजांनीं सुचविलें कीं, योगमार्गाबद्दल काहीं

वाङ्मय प्रसिद्ध करावें. त्याप्रमाणे “श्रीसमर्थ आणि त्याचा योग” असा योगपर एक लेख लिहिला, व धुळें येथील वाग्देवतामंदिरामार्फत प्रसिद्ध झालेल्या पहिल्या वाक्कुमनमुक्ताहारात तो प्रसिद्ध झाला. नंतर असा विचार मनांत आला की, आपल्या आयुर्दायाचा अभुक्त काल थोडाच राहिला आहे. म्हणून आपल्याला प्रातः झालेलें ज्ञान श्रीसमर्थ रामदास स्वामींच्या शिकवणीप्रमाणे “ज जं आरणास ठावें । तें तें इतरास शिकवावें ।” म्हणजे त लेखरूपानें प्रसिद्ध करावें आणि बनतेपुढें तें माडावें; कोणास तें पसत पडो वा न पडो. “उ पतस्यते हि मम कोऽपि समानधर्मा कालो ह्यय निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ।” कोणीतरी आज नाहीं तर आपली काही कालानें आपण जे लिहितों त्याचा चाहता निघेल या भावनेनें योग आणि तदनुषंगिक चार लेख लिहिण्याचें ठरविदें. ते असे :—कुंडलिनी शक्तियोग, प्राणशक्तियोग अथवा मन्त्रशास्त्र व मनःशक्तियोग. या लेखांपैकी पहिला लेख इंदूर येथील ‘आत्मबोध’ मासिकात छापून निघाला व नंतर तोच लेख हिंदी भाषेंतील प्रसयात ‘कल्याण’ मासिकाच्या विशेष अकांत छापून निघाला. नंतर प्राणशक्तियोग लिहून कादला व तोही आत्मबोधामें छापून निघाला व कल्याण मासिकाच्या १९४० च्या साधनाकांत प्रसिद्ध झाला. वरील चार लेखांपैकी प्रस्तुतचा लेख तिसऱ्या क्रमांकाचा आहे.

७. हा मन्त्रशास्त्राचा ग्रंथ इतक्या लवकर तयार होईल अशा प्रकारची लेखकास आशा नव्हती. कारण त्याच्या निर्वाहाचा व्यवसाय निराळ्या स्वरूपाचा व निराळ्या विषयाचा आहे व प्रस्तुतसारखा ग्रंथ लिहिण्यास पुरेसा अवधि प्राप्त होईल व तोही लवकरच प्राप्त होईल अशी त्यास अपेक्षा नव्हती. तथापि बन्धुत्तर इच्छाशक्ति असल्यास प्रयासानेही घडून न येणारे कार्य सहवासहजी घडून येतं व अशी इच्छा होण्यास काही कारणें घडून यावीं लागतात. अशीं दोन कारणें घडून आलीं. पुण्यपतचनस्य वेदशास्त्राचेजक समेनें आपल्या हीरक महोत्सवाच्या स्मारकाप्रतीत्यर्थें एक धार्मिक स्वरूपाचा ग्रंथ प्रसिद्ध करण्याची योजना आणली, व या प्रयात अनेक धार्मिक विषयांपैकी मन्त्रशास्त्र या विषयावर एक लेख असावा असें ठरवून त्या विषयावर लेख लिहिण्याची इच्छा असणाऱ्याची माहिती श्रद्धामानपत्रद्वारे घोषणा करून मागविली, व त्या घोषणेत असे सुचविले की,

सभेने नेमलेल्या समितीने तो लेख पसंत केल्यास त्या लेखकास लेखाच्या योग्य-
तेनुष्य पारितोषिक देण्यात येईल, पाच सहा महिने गेले; कोणीही लेखक तयार
झाला नाही. सभेचे चिटणीस श्रीमंत रा. रा. बाबासाहेब जोगळेकर, बी. ए.
एल् एल्, बी. वेल्बागवाले हे अशा विचारात होते की मंत्रशास्त्राच्या लेखाच्या
अमार्गी सभेच्या धार्मिक ग्रंथास न्यूनता न यावी व कोणी लेखक मिळाल्यास
पाहावा म्हणून ते पुणे येथील मंत्रविद्याविशारद कै. वा. रा. सीतारामपंत भट
गुरुजी याचेकडे गेले होते. त्याच वेळी जनतेच्या आपन्निवारणार्थ ऋग्वेदातील
मन्युसूक्ताचे पाठ करावे अशाबद्दल लेखकास श्रीमन्मधवनाथ महाराजाचा स्वप्न-
संदेश झाला होता. त्या मन्युसूक्ताचे विधान समजून घेण्याकरिता लेखक कै. वा.
श्री. रा. रा. सीतारामपंत भटगुरुजीकडे गेला होता तेव्हा तेथे त्याची व श्री. रा.
रा. बाबासाहेब जोगळेकर याची गाठ पडली. त्यावेळी मंत्रशास्त्रावर कोणी लेखक
मिळाला नाही असे स्थानी लेखकास सांगितले. कोणी लिहिण्यास तयार होत
नाही आणि आपणास अशा प्रकारचा लेख लिहिणेच आहे तर आपणच ते
काम अगावर घ्यावे असे लेखकास वाटले. व कै. वा. श्री. सीतारामपंत भट-
गुरुजींनीही असे सांगितले की लेखकास पुण्यास आणवून ठेवून त्याचेकडून
लेख लिहून घ्यावा व त्याचेकडूनच हे कार्य होणार आहे. कै. वा. श्री. रा. रा.
भटगुरुजींची आज्ञाची वाणी ऐकून लेखकास हा लेख लिहिण्याचे कार्य हातीं
घेणे अपरिहार्य होऊन बसले. हा लेख दहापंधरा पानांचा न्हावा अशी सभेच्या
चिटणिसाची अपेक्षा होती. परंतु लेख लिहिण्यास हातीं घेतल्यावर तो लेख
दोन अडीचशे पानांचा ग्रंथ होऊन बसला. वर लिहिलेल्या प्रस्तुत ग्रंथनिर्मितीला
उत्तजक होतील अशा दोन कारणांपैकी वर नमूद केलेले एक कारण होय.

८. शके १८५७ साली केडगाव येथील श्री. दत्तमंदिर संस्थानचे उपाश्र्व श्री
१०८ नारायण महाराज यांनी एक मोठा धार्मिक समारंभ केला. त्यावेळी लेखक
त्या समारंभास उपस्थित होता. त्याप्रसंगी चारी वेदांचे, अठरा पुराणाचे व
भारताचे भगवत्पूज्यपाद श्रीमदाद्यशंकराचार्यांची प्रस्थानत्रयी व महाराष्ट्र भार्पतील
आद्यग्रंथ शानेश्वरी इत्यादिकांचे रोज पाठ होत असत. वेदचतुष्टयातील मंत्रशास्त्राला
आधारभूत असा जो आथर्वणवेद तोही श्रवण करण्याचा लाभ लेखकाला मिळाला.

त्याच वेळी असे भादवून आले की आर्यवंगवेद आर्यावर्तात छत्तप्राय झालेला आहे. म्हणजे आर्यवंगवेदी ब्राह्मण तर अनामिकेला सार्यवर्ती करण्याइतकच राहिले आहेत व आर्यवंग वेदाचे प्रायोगिक ज्ञान तर अगदीच छत्तप्राय झालेलं आहे. अशा परिस्थितीत ब्राह्मण्याचा अभिमान असणाऱ्यांचे इतिकर्तव्य काही असेल तर आर्यवंग वेदाची महति ब्राह्मण वर्गापुढे माहून त्या वेदाच्या अभ्यासाला अप्रस्थान मिळेल असे करणे हेच होय. या हेतूने आपल्याकडून होण्यासारखी जर कोणती गोष्ट असेल तर ती आर्यवंगवेदप्रमुख मंत्रशास्त्रावर व मंत्रशक्तियोगावर चार ओळी लिहाण्या हीच होय. प्रस्तुत ग्रंथनिर्मितीला उत्तेजक होतील अशा दोन कारणांपैकी प्रस्तुत कारण हे दुसरे कारण होय. याकरिता मंत्रशास्त्रावर लिहिण्याचा निश्चय केला य त्या निश्चयाचे फळ म्हणून हा इतक्या पुष्कळ पृष्ठांचा ग्रंथ वाचकापुढे येत आहे.

९. हा ग्रंथ स्वतंत्र स्वरूपाचा नाही. एखादा मालाकार व्याप्रमाणें उद्यानातील निवडक निवडक सुमनांचा हार तयार करितो त्याप्रमाणे निर-
 नाज्या ग्रंथातून बेंचे काढून ते या ग्रंथांत पकड केले आहेत. हा ग्रंथ लिहितांना “नामूलं लिख्यते किंचित्” हे वाक्य आधारास सरास घेतलं आहे. संकल्प-
 चातुर्य या प्रयात किती प्रमाणाने साधण्यात आलं आहे हे लेखकाला अजमावता येणार नाही. तें ठरविण्याचे कार्य वाचकवृंदाकडे आहे. थोडक्यात लिहावयाचे तर हा लेखक प्रथितपद्य ग्रंथकार या पदवीला पांचलेला नाही व ती तशी त्याची आकांक्षाही नाही. याकरिता भाषाशास्त्रात प्राविण्य संपादन केलेल्या लेखकाच्या कृतींत दृग्गोचर होणारे भाषासौष्ठव, अयंगामीय, विषयवर्षिपोषकता, एवविशिष्ट गुणवस्तुचय या लेखांत दिसत येणार नाहीत.

१०. हा ग्रंथ लिहिण्यासक्ती वर निर्दिष्ट केलेली कारणे असली तरी ती बाह्य कारणे होत. घन्याच प्रयाची निर्मिती, विवेचना अथवा लोकेरणा याकरिता होत असते. द-यसंपादन अथवा ग्रंथकार म्हणून कीर्तिसंपादन हा हेतु घटून हा ग्रंथ लिहिण्यात आला नाही. काही विशिष्ट ग्रंथ एक प्रकारच्या अतःस्फूर्तीत होत असतात. कोही ग्रंथकाराची स्फूर्ति आपल्या समाज दृढबळ व वीर्यशाली व्हावा अशी असते. नीति कोणती अनीति कोणती व अवनति कोणती ! व नवनीतीच्या

आधारे प्रस्तुत समाजरचना मोडून नवीन समाजरचना करण्याच्या उद्देशाने प्रचलित आचारविचारात क्रान्ति घडविण्याकरिता व प्रचलित धर्मबंधने ङगारून देऊन नवनीतीचा व नवमतवादाचा प्रचार करण्याकरिता काही ग्रंथकाराची स्फूर्ति उदित होते; व काहींची स्फूर्ति मग्यादि ऋषींनी प्राचीन धर्मबंधने कोणत्या हेतूने घातलेली आहेत, याचा साधकबाधक विचार करून धर्मबंधनास परिपोषक होतील असे छेप लिहिण्याकडे वळलेली असते. प्रस्तुत लेखकाची भूमिका व स्फूर्ति तिसऱ्या प्रकारापैकी आहे. प्रस्तुत लेखकाच्या ठायी वेदांवदल अत्यादर आहे. भूतपिशाचापासून अगर विषयुक्त बीवाच्या दंशापासून लोकांना जे कष्ट होतात, त्यांचे परिमार्जन आपल्याकडून व्हावे व ते वेदमंत्राच्या साहाय्याने व्हावे अशी प्रबल इच्छा असल्या वैदिक ब्राह्मणाच्या सद्बोलात असतांना असे वेदमंत्र मिळावे म्हणून त्याने पुष्कळ प्रयत्न केल्या. अशा प्रकारचे मंत्र यावनी मापेत आहेत, त्यांच्याकडे छेपकाने लक्ष दिले नाही. हा छेप लिहिण्याचे हातीं घेण्याच्या पूर्वी वेदमंत्राच्या अस्तित्वानदल त्याची जिज्ञासा तृप्त झाली नाही. अर्थात् हा ग्रंथ लिहून तयार करण्याच्या वेळी अशा प्रकारचे मंत्र त्याला उपलब्ध झाले, व त्याच्या आयुष्यातील एक प्रस्तर जिज्ञासा तृप्त झाली.

११. विषय—बहुतेक वाचकांचा असा प्रभाव असतो की प्रथम प्रस्तावना वाचून मग ग्रंथातील विषय मनोवेधक असल्यास किंवा त्यांत काही नाविन्य असल्यास तो ग्रंथ संपूर्ण वाचून काढावयाचा. तसे नसल्यास ग्रंथाच्या प्रस्तावनेच्या वाचनानेच समग्र ग्रंथाचे वाचन संपवून टाकावयाचे. अशा व इतर वाचकांची जिज्ञासा तृप्त करण्याकरिता व ग्रंथाच्या अनुबंधचतुष्टयापैकी विषय या अनुबंधाची पूर्तता करण्याकरिता या ग्रंथातील विषयांचे थोडक्यात विवरण करणे चरुर आहे. वस्तुतः पुढे या विषयप्रवेश या शीर्षकाखाली ग्रंथातील विषयांचे संपूर्णकरण केलेलेच आहे. ते विषय खाली लिहिल्याप्रमाणे आहेत—

१२. मंत्र शब्दाची व्याख्या, मंत्रबराचा परिणाम, वेदांचे अपौरुषेयत्व, वेदाच्या शाला, चार वेद व त्यांच्या दारात म्हणण्याच्या ब्राह्मणांची पूर्वकालीन ववतिस्थाने, ऋग्वेद, यजुर्वेद, सामवेद व अथर्ववेद यातील मंत्र व त्याचे विनियोग व त्या मंत्रांपैकी काही मंत्रांचे अनुभव घेतलेल्या सज्जनांचे नामनिर्देश व त्यांची

वसतिस्थाने, सामवेदातील मंत्र व सूक्ते, पारशी लोकांची गाथा व त्यातील मंत्र व त्यांचे विनियोग, जैन सांप्रदायातील मंत्र, बौद्ध सांप्रदायातील मंत्र, तत्रैव व आगम यांच्या व्याख्या, यंत्र व त्याची नित्यता, मूर्तिपूजेचें पुराणत्व, गायत्री मंत्राचें महत्त्व व गायत्री यंत्र, चाक्षुषीविद्या, गारुड मंत्र, मानवाचे सत्कार मन बाह्यतीचें विधान, मंत्र सिद्ध झाल्याची लक्षणे, मंत्रसिद्धि नष्ट झाल्याने ब्राह्मण वर्णायाचा वतदनुपगाने इतर आर्यवर्मीयाचा झालेला व होत असलेला अधःपात व उपसंहार.

१३. प्रथात वर्णिलेली गायत्री मंत्राची महती हेंच या प्रथातील सारसर्वस्व होय. कारण कोणत्याही मंत्राची सिद्धि प्राप्त करून घेणें असल्यास व त्या सिद्धी-
करिता अनुष्ठान करावयाचें असल्यास प्रथम गायत्री मंत्राचा जप करावा असे
सांगितलें आहे. या गायत्री मंत्राच्या जपबद्दल लिहितांना असे प्रतिपादन
 करण्यात येतें कीं श्रीगायत्री मंत्र पूर्ण म्हणावयाचा तर तो चतुष्पाद मंत्र आहे.
अर्थात् त्या मंत्राची वृत्ति अष्टरे होतात. व असा चतुष्पाद मंत्र म्हटला तर
त्या मंत्राच्या अती प्रणवाचा उच्चार होतो. वस्तुतः सध्या करणाऱ्या सर्व
 त्रैवर्णिकांच्या पाठात त्रिपदा गायत्री आहे. तथापि ह्या त्रिपदा गायत्री मंत्राच्या
 अती प्रणवाचा उच्चार करण्याचा प्रयास कोट्यव पाहण्यात आला नाही.
 नारायणोपनिषदात व देवी भागवतात त्रिपदा गायत्रीचा उल्लेख प्रणवरहित
 आलेला आहे व तोच आधार प्रणव न लावल्याचे वागतात घेण्यात येतो.
 यस्तुतः उपनिषत् म्हणावयाचें असल्यास किंवा देवी भागवत वाचावयाचें अस्ता
 गायत्री मंत्रानंतर प्रणव न लावल्या तरी चालेल. परंतु सध्यावदनाचे आचरणात
 फलश्रुति सांगितलेली आहे व परमेश्वर प्रीति संरादन करणें अशा महत्फलाची
 भाशा व्यक्त केलेली आहे म्हणून गायत्री उपासनेच्या प्राप्तात आपण गेल्यावर
 श्रीगायत्री देवता प्रसन्न व्हावी, तिनें आपलें ऐहिक व आधुनिक कल्याण
 करावें ही मक्कना असते. या करितां गायत्र्युपासनेंत त्रिपदा गायत्रीचे अती
प्रणव लावावा अशाग्रहळ श्रीमद् भगवत्पुण्यपाद भावशंकराचार्यानीं आपल्या
गायत्री भाष्यांत आदेश दिला आहे व 'मैत्राणा पश्यको (भू भुवः सुवः)
वासः मद्राणां प्रणवः शिरः ॥ शिरः पश्यवसयुजा, मंत्रं कामदुष्टां मवेत् ॥'
 'मगराणां, सर्वविद्यां, प्रणवान्नाथ सान्त्वहि । एव विद्यासु स्वांस्तु शास्त्रेषु च

कलासु च । आदावन्ते च विज्ञेयः प्रणयार्थः परीक्षया । विद्यार्थिभिश्च सर्वैर्हि धर्मोऽयं हि सनातन । अयं भारत सूत्रेण योगव्यासेन कीर्तितः । यथा चेव हि गायत्री ह्यादावन्ते च धर्मतः । प्रणवेनाभियुक्ता च सर्वेषां सिद्धिदा भवेत् ।' असे मंत्रसिद्धी प्राप्त करून घेण्यासवधीं एक वाक्य आहे त्याचप्रमाणे असें सुचवावसे वाटलें कीं गायत्र्युपदेदा झालेल्या प्रत्येक द्विजानें त्रिपदा गायत्रीचे अर्ती प्रणवाचा उच्चार करावा तसेच गायत्रीच्या पहिल्या पादात "तत्सवितुर्वरेण्यम्" असें पद आहे हीं सातच अक्षरें होतात व तसें म्हटले तर चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री होत नाहीं म्हणून तत्सवितुर्वरेण्यम्" असा त्या प्रथम पादाचा उच्चार करावा

१४. सारसर्वस्वाचा दुसरा मुद्दा मूर्तिपूजेसबधीं आहे. साधक यत्र अगर मूर्तीचे ठिकाणीं मूर्तीचें मनोमय ध्यान करून आवाहन करितो. ध्यान मानसिक असतें. म्हणजे ध्यानगत मूर्तीची मनोमय प्रतिमा ध्यानकर्ता साधक आपल्यापुढे आसनावर विराजमान झालेली आहे अशी भावना करित असतो ध्यानवर्णित मूर्ति ध्यानश्लोक म्हटल्याबरोबर ध्यान शब्दोच्चारान्या परिणामानें प्रत्यक्ष तयार झालेली असते. अग्रा प्रकारची भावना किंवा निधिती दाकडा नव्याण्णव साधकाची नसते. परंतु ही गोष्ट खर्य आहे व त्यामुळे ध्यानकर्याची निष्ठा केवळ अंधधंदेची राहू नये तर बुद्धिनिष्ठ राहारी असें लेंछकाच आग्रहाचे सांगण आहे. या बाबतींत अमेरिकन एक प्रयोग करण्यात आला, त्याची माहिती लेखकाला मिळाली ती खाली देण्यात येत आहे

१५. फ्रान्स देशात एका गावीं मॅडम फेनलाग नावाची बाई ध्वनि, वेग व त्याचा परिणाम या बाबतींत शोध करित असे व शोध करित असताना प्रयोगाकरितां तिनें एक फलक तयार केला. त्या फलकावर ध्वनिवाहक ताराचे पुज लावून त्या प्रत्येक पुजाचे दोवटीं एक एक लट्टूची काडी लावलेली असे. उघडीच अगर समान स्वराच्या उच्चारप्रमाणें त्या लट्टूच्या काड्याच्या दोवटीं फलकावर आकृती उठत असत. धीगोवर्धनरीटाचे के. वा. शंकराचार्य श्री १००८ श्रीभारतीकृष्णतीर्थ याचेकडे वरील अष्टकाच्या पठणान मुद्रित झालेल्या श्री भैरवाच्या मूर्तीची खत्येबद्दल माहिती विचारण्यात आली व ती खर्य आहे अश्याबद्दल 'सायंटिफिक

रिद्धमधील' उतारा त्यांना वाचून दाखविला व ही गोष्ट सन १९०८ साली घडलेली आहे असे त्यांनी सांगितले. अलीकडे विद्युल्लेखाच्या साहाय्याने दूरची गाणी व भाषणे आपण ऐकतो; तशी दूरच्या मनुष्याची चित्रेही दाखविण्याचा प्रकार सुरू झाला आहे. तो सुद्धा ध्वनिलेखनाच्या साहाय्यानेच होत असतो. आपलेकडे एखादा मृदंगवादक मृदंग वाजवीत असताना त्या मृदंगावर वस्त्रगाळ वाळू ठेविली तर त्या वाळूवरती नानाप्रकारच्या आकृती उत्पन्न होतात असा अनुभव आहे. आपल्या पूर्वज गायनाचार्यांनी राग व रागिणी यांच्या अविष्टात्री देवतांची चित्रे, राग व रागिणी गात असत कधी दिसतात त लिहून ठेवले आहे. पूर्वं कथित गायनाचार्यांनी राग रागिणींच्या अविष्टात्री देवतांची चित्रे लिहून ठेविली ही गोष्ट बरील प्रयोगाने सिद्ध झाली, त्याअर्थी ध्यानश्लोक म्हणत असताना ध्यानगत मूर्ति मूर्तिमत दिसते हेही सिद्ध झाले. असो !

१६. या प्रथात विशेष काही असेल तर ते हे की मंत्राच्या पळाचा आज्ञाच्या काळात अनुभव देत असलेल्या सज्जनाचा उल्लेख केला आहे. ही माहिती मिळविण्यास फार प्रयास पडले त्याचे वर्णन प्रथात आलेलेच आहे. आजच्या आर्यावर्ताच्या विपन्न स्थितीला व विशेषतः ब्राह्मण वर्गाच्या विपन्न स्थितीला अशा मंत्रसिद्ध पुरुषाचा लोप होणे हे एक दर कारण आहेच, तसेच आजच्या आर्यावर्तातील ब्राह्मणांची आचारप्रवृत्ता हेही एक मुख्य कारण आहे. अशा मंत्रसिद्ध पुरुषांना स्वयंख्याती करण्याची इच्छा नसते. त्यामुळे करकण न्यायाने असे सज्जन जवळपास असूनही मंत्रशक्ति दाखविण्याचा किंवा पाहण्याचा प्रसंग आल्याखेरीज मंत्रसिद्ध पुरुष कोण आहेत हे समजून येणे दुरापास्त होऊन बसले आहे. मंत्रशक्ति जागत असलेल्या सज्जनात साठीच्या जवळ असलेले अगर साठी उलटून गेलेले अशी मडळी आहेत. लेखाचा व त्याचा लेभ जुळल्यापासून हा प्रय प्रसिद्ध होईपर्यंत सोबतच्या प्रथात नमूद केलेले कितीएक सज्जन स्वागवी झालेले आहेत. या प्रथात नमूद केलेल्या सज्जनात काही भाग्यविषाविभूषित व प्राभ्यापक पदवीवर विराजमान असणारेही सज्जन आहेत

१७. हा प्रय अशा प्रकाराने लिहिला गला आहे की कोणालही केव्हाही मंत्रातील मंत्रशक्तीचा स्वतंत्र रीतीने स्वतः अनुभव घेता येईल. म्हणजे वैवर्णिकाने

वैदिक व तांत्रिक मंत्राचा व त्रैवर्णिकखेरीज इतराना तांत्रिक मंत्राचा अनुभव घेता येईल. कलियुगात ब्राह्मण व शूद्र असे दोनच वर्ण शिल्पक राहिले आहेत असे चावय काही ग्रंथात आहे. परंतु जयपूर जोधपूर व नेपाळ या राज्यांचे मालक व इतर क्षत्रिय सस्थानिक यांचे संस्कार वैदिक मंत्रांनी आजही होत आहेत व मारवाडी समाजात वैश्यवर्ण आहे व त्याचे संस्कार आजही वैदिक विधीने होत असतात; म्हणून त्रैवर्णिक हा शब्द योजला आहे. मात्र हे गुरूच्या साहाय्याशिवाय साध्य होत नाहीत. म्हणजे गुरुमुखाने मंत्र मिळाल्याशिवाय केवळ ग्रंथांत मंत्र दिलेला आहे तो पाहून त्याचे अनुष्ठान अगर जप केला तर कार्यसिद्धि होणार नाही. तथापि त्रोगाचार्यांना गुरु मानून एकलव्यानं भर्जुना-येथादी श्रेष्ठ प्रकारची धनुर्युद्धा साध्य केली. गुरुंच्या ठिकाणी पूज्यबुद्धि बसेल असे गुरु मिळत नाहीत; अशा वेळी परलोकस्थ विभूतींना गुरु मानून मंत्र चेण्याचा विधी ग्रंथात दिलेला आहे. परंतु जिज्ञासूच्या ठिकाणी उत्कट इच्छा असावी, तो सदाचारप्रवण, परोपकारनित, स्वार्थविमुख असा असल्यास त्यास हा ग्रंथ केव्हाही मार्गदर्शक होईल. परंतु अशी सिद्धि अववादात्मकच होय. असे समजावे.

१८. अधिकारी : या शीर्षकांत हा ग्रंथ कोणाकरिता लिहिला गेला याबद्दल विवेचन करावयाचे आहे. लेखकाने आजपर्यंत पाश्चिमात्य शिक्षणविभूषित चार पिढ्यातील लोकांच्या विचारसरणीचा अनुभव घेतला आहे. पहिली पिढी मंत्रशास्त्राबद्दल अगर्दाच अनास्था दाखविणारी होती. लेखकाच्या बरोवरीची पिढी थोडी आस्था दाखविणारी होती; परंतु या दोन्ही पिढ्यातील मंडळी आतां निरर्थकच आहेत. तिसरी पिढी लेखकाचे विश्वार्थवर्गाबरोवरीची, म्हणजे ययाच्या पन्नाशील पोचलेली, व वयाच्या वीस ते तिसीच्या सुमाराची चवथी पिढी. तिसऱ्या पिढीतील मंडळी या ग्रंथातील मार्गाचा अनुभव घेऊं शकतील व चवथी पिढी म्हणजे वेदशास्त्र शाळातून अभ्ययन करित असलेली अगर अभ्ययन करून संसारात पडलेली होय, अशाच्या करिता हा ग्रंथ लिहिलेला आहे. वेदशास्त्रोत्तेजक समेच्या पुरस्काराने प्रसिद्ध होणाऱ्या धर्मग्रंथाचा हा लेख एक माग म्हणून हा ग्रंथ तयार करण्यांत आला आहे. हा लेख फार वाढत्यामुळे

सभेच्या प्रधात याचा समावेश करिता आला नाही. तेव्हा वेदशास्त्र शाळातून शिक्षित असलेल्या विद्यार्थ्यांस ह्या प्रथाचा फार उपयोग होणार आहे व तेच ह्या प्रथाचे अधिकारी आहेत. मंत्रशास्त्रातील मंत्राच्या उपयोगितेबद्दल विचार करून कालानुकूल्य व शक्यनुकूल्य असूनहि नास्तिक वादानें भारून गेलेले व धर्म ही विषाची गोळी व धर्मबधने ही कारागृह असे प्रतिपादन करणारे व मंत्रात काहा तथ्य नाही असे म्हणणारे अशा सर्व आचारविहीन तरुणाना ह्या प्रथाच्या रूपान प्रेमाच आताहून आहे. त्यांना प्रथाव दितेल्या सज्जनाकडे जाऊन मन विषया अनुभव घेऊन पहावा. नंतर आपलें मत बनवावें. दुसऱ्याच्या सांगी वागीवरून फसून मंत्ररूपी बहुमोल खजिना गमाऊन वसू नये. शिवाय मंत्रशास्त्राच्या अस्ति नाबद्दल शोध करणारे याच्या करिताही या प्रथाचा उपयोग होईल.

१९. सतशती मनाचा व आर्यवेदातील मंत्राचा प्रत्यक्ष अनुभव घेण्याकरिता यतील स्तमात वर्णन केलेल्या मंडळीस असे विनविण्यात येत की त्यांना कोल्हापूर येथे श्री. १०८ अच्युतानंदतीर्थ स्वामी, महालक्ष्मीचे मदिराशवळ राहातात, त्यास भेटावें व आर्यवेदातील मंत्राच्या अनुभवाकरिता रा. रा. गणपतराव जामोटेकर, मोहन विहिंडग, गिरगार मुर्चई, व नैपाळ थापा येथील स्वामी नयनानंद तीर्थ व काशी येथील वेद महाविद्यालयाचे आर्यवेद वेदाचे गुर्वनी घे. शा. सपत्र वैद्य गुरु यास भेटावें. इतर शास्त्राप्रमाणें मंत्रशास्त्र वादविवादाच शास्त्र नाही. या शास्त्रान प्रत्यक्ष अनुभवात पटणारे ज्ञान सांगितलेल आहे. ज्योतिष व वैद्यशास्त्र ही शास्त्र जशी पक्षेदनी अनुभव देणारी आहेत तसच ह शास्त्रही पदनिर्दा अनुभव देणार आहे. म्हणून आयुनेक पिढीने अनुभव घेण्याकरिता या शास्त्राचा स्वािकार करावा. ग्रंथेत्तकाला एात्री आहे की त्याचे प्रयत्न निःफळ होणार नाहीत.

२०. सवध—अनुवधत्तुष्ट्यारैकी हे चवथ पद आहे. प्रतिपाद्य विषया नागील स्तमातून स्पष्ट तन्हेने माडला आहे. प्रतिपाद्य विषय व प्रतिपादक ग्रंथ याचा संक्ष अधिकारी मानवाशी येतो. त्या मानवाच्या अशनप्तातचें निरसन करणें हा त्या संस्थाचा हेतु होय. हा हेतु धितपत साध्य झाला आहे हे वाचक-वृंदाशा अनुभव घेऊन टाकिलेल्या निर्णयावर अक्कपून आहे.

मूळ प्रथात दिलेल्या मंत्राच्या अर्धेल्याचे मंत्र ऋग्वेद, यजुर्वेद, सामवेद, व आयुर्वेद या आनुपूर्वार्ध दिलेले आहेत, बीजमंत्राच्या स्पष्टीकरणाचा बीज-कोशातील काही भाग दिलेला आहे; पार प्रयासाने उपलब्ध झालेले गायत्री कवच व अष्टविद्येचे काही मंत्रही दिलेले आहेत.

२०. हा ग्रंथ तयार करिताना ज्या ज्या ग्रंथाचा उपयोग करण्यात आला आहे ह्या ग्रंथांची नावे खाला देण्यात येत आहेत:—

चार वेद, अग्निपुराण, वायुपुराण, ऋगपुराण, लिंगपुराण, गृह्यपरिशिष्ट, कर्मविपाक, प्रतापनारायणग्रंथ, देवीभागवत, स्कंदपुराण, कौशिकसूत्र, गोपथ-ब्राह्मण, अथेस्तागाथा (पारशी लोकांचे वेद), कुल्लर्णवतत्र, कालिकावृत्ति, वाराहीतंत्र, चामकेश्वरतंत्र, कामदलाविलास, कुरल्लक, चर्वरुनारायण, मेधातिथी, गोविंदराज, गायत्रीशांकरभाष्य, गौडपदकारिका, चिदंबरहस्य, आनंदलहरा, परशुरामसूत्र, मेरुतंत्र, पिच्छिलतंत्र, कुलगम, रुद्रयामळ, गुरुतंत्र, विश्वसारतंत्र, भुवनेश्वरतंत्र, शास्त्रतरंगिणी, भीमार्चनचट्टिका, कालिकल्प, मत्स्यसूत्र, योगिनी-तंत्र, भैरवीतंत्र, नौधायन, प्रपंचसार, सप्रदायसुरासूत्र, चरणव्यूह ६० ६०

२१. हा ग्रंथ प्रसिद्ध करण्यापूर्वी कांदा सज्जनाना दाखविण्यात आला आहे. त्यांनी दाखवलेल्या शंकांचा व दोषांचा लेखकाच्या दृष्टीन निराकरण करणे उचित आहे असे वाटल्यावरून काही शकांचा स्पष्टीकरण करण्यात येत आहे. पुढील प्रथात हिमकालानंतर वैदिक लोक मध्य एशिया मधील सप्त सिंधू नावाच्या प्रदेशात आले असं लिहिलं आहे, तेथून ते हिंदुस्थानात आले असं लिहिलं नाही. लेखकाची समजूत अशी आहे की त्या काळी गृह्यजे वैदिक काळी सर्व पृथ्वीवर वैदिक लोक पसरलेलं होतं. कारण मंत्रपुष्पाचे मंत्रात “समुद्रप्रयंताया एकराट्” असं श्री. मरुत सार्वभौमाच्या अंकित असलेल्या पृथ्वीच वर्णन आलेलं आहे.

सुद्धाकरिता गायत्री पूर्वी ‘ह्रीं’ हं बीज लावावे असं लिहिलं आहे तर ही वैदिक गायत्री नव्हे तर महानिर्वाणतंत्रात सांगितलेली ब्रह्मगायत्री होय असं समजावे.

आभार—हा ग्रंथ तयार करिताना कै. वा. श्री. सीताराममूर्त मठ गुरुजी व श्री. रा. रा. बाळासाहेब जोगळेकर बी. ए., एल्एल् बी., वेल्बामवाले,

श्री. भास्करराय सांप्रदायिक, श्री. १०८ रामशास्त्री गोडबोले मंत्रशास्त्रमयूख या सर्व मंडळींनी जी वेळोवेळी मदत केली त्याबद्दल त्याचे मनःपूर्वक आभार मानल्याशिवाय राहणार नाही. शिवाय पुणे येथील वे. मू. रा. द्रविडशास्त्री सामवेदी यांनी सामवेदांतील ऋचांचे सामगायन पद्धतीने नकाशे तयार करून दिने याबद्दल त्यांचेही आभार मानण्यांत येत आहेत.

पुणे येथील डेक्कन पेपर मिलचे मॅनेजिंग डायरेक्टर श्री सरदार फारदुनजी शेठ यांनी गाथा व अवेस्तामधील मंत्रांची माहिती दिली याबद्दल त्यांचेही आभार मानण्यात येत आहेत.

हा ग्रंथ छापून तयार होत असता आमचे परमस्नेही इंदूर येथील होळकर कॉलेजचे मराठीचे प्रोफेसर के. वा. श्री. रा. रा. वामनराव ऊर्ध्वरेपे, एम्. ए. एम्., आर. ए. एस्. काव्यतीर्थ यांनी वेळोवेळी ग्रंथात ज्या सुधारणा सुचविल्या त्याबद्दल त्याचे आभार मानल्याशिवाय राहणार नाही.

२६. विनंति : लेखक हा मंत्रशास्त्रप्रवीण नाही व मंत्रशास्त्रातील सर्व मंत्रांचा अनुभव घेतलेला असा नाही. म्हणून वाचकांनी मंत्रांबद्दल माहिती विचारान्याची ती ग्रंथात नमूद केलेल्या गृहस्थाकडे विचारावी व गुरूपदिष्ट-मार्गाशिवाय मंत्रांचे अनुष्ठान करू नये अशी पुन्हा एकदां विनंती आहे.

देवटी हा ग्रंथ पूर्णतः नित्याबद्दल श्रीराजराजेश्वरी वल्लभा महात्रिपुर-सुंशीची प्रार्थना करून तिच्या प्रेमप्रसादाची याचना करितो.

ग्रंथोऽस्मिन् पूर्णतानंय यातोऽयं स्वय्यसादवः

अतस्त्वां सच्चिदानंदे यन्मे सच्चित्स्वरूपिणी ।

देहि प्रेमप्रसादं मां जगदंब नमोऽस्तु ते ।

अयंक भास्करशास्त्री सारे

११ प्रेसवर्ग ।

ब्रह्मीभूत योगेश्वरानंदतीर्थ - शंकराचार्य, पुरी - परिचय

एक कर्तव्यगार महाराष्ट्रीय शंकराचार्य

(अ) संन्यासपूर्व जीवन—श्रीयोगेश्वरानंदतीर्थ यांचे पूर्वाश्रमींचे नाव न्यबकशास्त्री भास्करशास्त्री खरे. त्याचा जन्म रत्नागिरी जिल्ह्यात गुहागर या गावी दि. १८ मार्च १८६८ रोजी एका कोवणस्थ ब्राह्मण कुटुंबात झाला. जन्मतःच खरे घराण्यातील आचारवान् व चारित्र्यसंपन्न संस्काराचा वारसा त्याना मिळाला होता. वयाच्या चौथ्या वर्षी माता दिवंगत झाली. आठव्या वर्षी मांजीवधन झाले. घराण्यातील ब्राह्मणी शिस्तीमुळे त्याना गायत्रीजप, सूर्यनमस्कार या गोष्टी नित्य कराव्या लागत वयाच्या १४ व्या वर्षी त्याचा विवाह झाला (इ. स. १८८२). त्याच्या घराण्यात देवी व गणपती याची उपासना असे. त्याचे धडे त्याना यडिलामार्फत मिळत. न्यबकशास्त्रींचे वडील मिबडी येथे बकिली करीत व राजकारणातही भाग घेत. त्याचे बाळकडू मुलालाही प्यावयास मिळे. इ. स. १८८४ साली मिबडी येथे शृंगेरीच्या आद्य मठाचे शंकराचार्य आले असता त्याची न्यवस्था करण्याचे काम न्यबकशास्त्रींच्या वडिलाकडे होते. हा मुलगा (न्यबकशास्त्री) पुढे 'जगत् गुरु शंकराचार्य वनेल' असे स्वक उद्गार त्यानी त्यावेळीच काढले होते.

इ. स. १८८५ साली न्यबकशास्त्रींचे वडील दिवंगत झाले. व कुटुंबाची जबाबदारी त्याचे अगावर येउन पडली. इ. स. १८८७ साली इम्रजी शिक्षण घेण्यासाठी ते एकटे पुण्याला आले. माधुकरी मागून व लहानसहान घरगुती कामे करून त्यानी आपल्या शिक्षणाला पुण्याच्या मावेस्कूलमध्ये सुरवात केली. तेथे ते १८९१ मध्ये मॅट्रिक परीक्षा पास होईपर्यंत होते. विद्यार्थी-दशत असताना ते नित्य पहाटे स्नान करून सध्या, नमस्कार, गायत्री जप व पूजापाठ आटोपून मग शालेय अभ्यास करीत. शालेय अभ्यासात पचतत्र, हितोपदेश, अमरकोश, रघुवश इत्यादि संस्कृत ग्रंथ त्यानी पूर्ण अवगत केले होते. मॅट्रिकच्या

कांत असताना त्यानीं एक निबंध संस्कृत मध्येच लिहिला होता. तेव्हापासून त्याचे गुरुजी त्यांना 'शास्त्री' म्हणून संबोधू लागले.

विद्यार्थीदशेतील परमार्थ साधना : मूळची धार्मिक प्रवृत्ति व घराण्याचा प्रभाव या संस्कारामुळे कोणीही सत्पुरुष वा साधुसंत आल्यास व्यक्तीला त्याजगाशी जाऊन काहीतरी आत्मसात करण्याची तीव्र इच्छा व प्रयत्न करीत. इ. स. १८८८ साली पुण्यात आलेल्या बाळ महाराजांकडून गायत्रीजप व गुरुचरित्रपाठ करण्याचा आदेश त्यांना मिळाला. त्यानंतर काही दिवसांनी पुण्यात आलेल्या एका योगीमहाशयानीं 'पट्टचक्रोपदेश' दिला. 'हंस' संप्रदाय हा नाथपंथी संप्रदाय एसा; परंतु त्याचा अंतर्भाव समर्थसंप्रदायात होतो. पुण्यात असताना हंसदास (माधवराव मराठे) याच्या सहवासांमुळे ते समर्थ रामदासांचे कट्टे भक्त बनले. दासबोधाची अनेक पारायणे त्यांनीं केई.

घैवाहिक जीवन : एकदर संसारिक बोझा रूपात घेऊन त्यांनीं इ. स. १८९२ मध्ये मुंबईस येऊन एका व्यापाराकडे तीन वर्षे नोकरी केली. १८९५ मध्ये त्यांना पहिले पुनरुत्थन झाले. बडिलाप्रमाणेच ते देशकार्य व समाजकार्य यात भाग घेत असत. १८८५ मध्ये मद्यपान निषेधाच्या सत्याग्रहात कै. शि. म. पराब्रपे याचेचरोबर त्यांनी भाग घेतला होता. त्यानंतर ६ महिन्यांनीं वगैरेशरीस येऊन त्यांनीं देवीच्या अनुष्ठानास सप्तशतीच्या पाटांनीं मुरवात केली. पाठ सुरू असतानाच एक यतीसदृश शूद्र शूद्रस्य नेहमीं पाटाला बसे. एके दिवशी पाठ संपताच तो शूद्र शूद्रस्य व्यक्तीला याचा हिमालयात जाण्याचा मनोदय जाणून "वैवाहिक ऋग फेडा व मंगळ हिमालयात जाण्याचा वेत करा" असा आदेश देऊन अदृश्य झाला. त्यामुळे चकित होऊन अनन्यगतीकडून देवीला शरण जाताच तिनें दर्शन दिले व तोच आदेश दिला.

सत्संग सहवास व आशीर्वाद : पुढे व्यक्तीला पदरपूरला येऊन १८९७ साली एका शालेचे "मुररिटेंडेंट" बनले. पदरपूरच्या वास्तव्यात योगाभ्यास, नाथपंथापमहाराज, गोश्वलेकर महाराज, चौडे महाराज, सीताराम महाराज, छद्मण महाराज याचरोबर (यांची छाया पडत नसे) इत्यादि संज्ञा बनाच्या मेढी झाल्या. इ. स. १९०० साली सोलापूर येथे एका व्यापारी

शिक्षणाच्या शाळेचे चालकत्व त्यांनी पदकारिले व तेथे त्यांनी त्यात वर्षेवर्षे काम केले. या काळात त्यांनी (१) व्यापारी शिक्षण (२) व्यापारी साम्राज्य व (३) औद्योगिक सुधारणा हे तीन ग्रंथ लिहून प्रकाशित केले. त्यांनी गोमधबंदी व स्वदेशी चळवळ याचा जोरात प्रचार केला त्यामुळे त्याचे नाव सरकारच्या 'काळ्या' अर्दीत दाखल झाले होते.

इ. स. १९१० मध्ये मुंबईस येऊन 'कॉमर्स कॉलेजच्या' सर्व परिक्षा दिल्या व त्याच वर्षी त्यांना इंग्लंडमधील 'असोसिएटेड अकाउंटंट्स' या संस्थेने 'ऑडिटर' ही पदवी देऊन संस्थेचे समासद बनविले. नंतर त्यांनी मुंबईला 'खरे आणि कंपनी' ऑडिटर्स अशी संस्था स्थापिली व स्वतंत्र धंदा सुरू केला. संस्थेला निरनिराळ्या गिरण्यांची कामे मिळू लागली. देवीच्या आदेशाप्रमाणे इ. स. १९१४ साली त्यांना परदेशातील हिशेबनिशाचा धंदा करण्याचा परवाना मिळाला व १९१५ साली जयपूर येथील 'परफेक्ट पॉटरी'चे हिशेब सपासण्याबादी सरकारी अधिकारी म्हणून मासिक १५०० रुपयांवर त्याची नेमणूक झाली !

पुनः सत्समागम व आशीर्वाद : एकीकडे वाढता यशस्वी धंदा व त्याचबरोबर त्याची अध्यात्म प्रगतीची पण चढती कमान होती. इ. स. १९१५-१९२० ह्या काळात, गुलामराज महाराज, काका पुराणिक, आपदेव महाराज इत्यादि साधुपुरुषांकडून योग, प्रकाशानुभव इत्यादि अनुभव मिळाले. लवकरच म्हणजे १९२२ साली त्याची पत्नी निवृत्ती. गृहस्थाश्रम संपला व सुरू असलेले 'स्मार्त अग्निहोत्रही' संपले. १९४० पर्यंत धंदा चालू असतानाच न्यवकशास्त्रींचा ओढा उच्चरोच्च परमार्थाकडेच वाढत होता. त्याच्या या प्रगतीला ईश्वरचे योगी श्री. माधवनाथ महाराज हेच कारण झाले. ते त्याचे योगगुरु तर झालेच पण मोक्षगुरुही झाले असे दिसते. सन १९३० साली त्यांनी दूरध्वज पत्र दूरदर्शन वीक्षा त्याचेकडून घेतली. १९४२ मध्ये श्री. माधवनाथांनी न्यवकशास्त्रींना बोलावून त्यांच्याकडून पंचदशी मंत्राचा १ लक्ष जप करवून त्यांना 'तुला लवकरच शंकराचार्य वनावे लागेल' असा आशिर्वाद दिला.

(आ) संन्यासोत्तर जीवन

आचार्यपीठावर नियुक्ति—इ. स. १९४३ साली द्वारका व गोवर्धन या दोन पीठांसाठी शंकराचार्य म्हणून भोगत्यावरी लायक व्यक्तीची निवड करावयाचे कार्य व. भू. भारतीकृष्ण तीर्थ करीत होते. अखेरीस त्र्यंबकशास्त्रींची द्वारका पीठाचे शंकराचार्य म्हणून निवड झाली. त्यांना भूज येथे संन्यास देऊन लगेच त्याच वर्षी त्या पीठाचे शंकराचार्य म्हणून त्यांच्यावर अभिषेक झाला. अशा रीतीने त्र्यंबकशास्त्री पुरे हे त्यांच्या पत्रिकेतील ग्रहयोगाप्रमाणे 'पुरे संन्यासी शंकराचार्य' बनले। १९४३ मध्ये पीठाधिष्ठित होण्यापूर्वी ३ वर्षे म्हणजे १९४० साली त्यांनी प्रस्तुत 'मंत्रशास्त्र' व 'परकायाप्रवेश' हे दोन महान ग्रंथ लिहिले होते. हे ग्रंथ पाहून श्री भारतीकृष्णतीर्थ यांनी त्यांना 'विद्वन्मणि' 'मन्त्रमहागण्ड' 'मन्त्रनिष्णात' व 'मन्त्र मर्ममास्कर' अशा बहुमानाच्या पदव्या देऊन 'मंत्रशास्त्र' ग्रंथाला गौरवाचा पुरस्काररूप आशीर्वादही दिला होता.

द्वारका पीठाचे काही व्यावहारिक गोष्टींचे दावे कोर्टात चालू होते व त्यामुळे पीठाधीशाला कोर्टासमोर येणे अपरिहार्य होते. हे अपमानास्पद वाटून पुरेशास्त्रींनी द्वारका पीठाधीशत्वाचा त्याग केला. ताबडतोड त्या पीठावर दुसऱ्या इसमास त्याचेच हस्तें बसविण्यात येऊन पुरेशास्त्रींना गोवर्धन-जगन्नाथ—पुरी पीठाधीश म्हणून अभिषेक करण्यांत आला. व त्यांना धीजोतेधरानंदतीर्थ म्हणून संबोधण्यात आले.

धर्मकार्याचे उद्दिष्ट व पूर्ति—जादूगुरू शंकराचार्य या भूमिकेवरून पीठस्थ व्यक्तीकडून होणाऱ्या कार्यांचे मुख्य उद्दिष्ट 'धर्मरक्षण' हे होय. हिंदू धर्म हा दत्त धर्माप्रमाणे आक्रमक ध्येयाचा नसून सरलक उद्दिष्टाचा प्रचोदक आहे. यामुळे स्वधर्मरक्षणासाठी स्वधर्मशानाचा प्रचार व त्यासाठी अद्वा उत्सन्न करणे, श्रेयस् व निःश्रेयस, व्यवहार व परमार्थ, भौतिक व आध्यात्मिक अभ्युदय याचा उद्दिष्ट समन्वय स्वधर्मशालदाने कसा होतो हे पटवून देणे, धर्मपुतीमुळे व धार्मिक उदासीनतेमुळे धर्माधिष्ठानाला बसणारे ह्यादरे व पदणारी विचार ही प्रतीक्षानक व संरक्षक शक्तीने भरून काढणे ह्या गोष्टी योगेश्वरानंदानी पीठाच्या सर्व मर्मांश सामावून अत्यंत उत्कृष्ट रीतीने केल्या.

धर्मकार्य व प्रचार : इ. स. १९४४ साली योगेश्वरानंदानीं प. पू. करपात्रीजी महाराज यांचे निमंत्रणारून दिल्ली येथे शतकोटी हवनात्मक गायत्री महायज्ञ केला. १९४५ साली दिल्ली येथे झालेल्या हिंदुमहासभेच्या अधिवेशनाला आशीर्वाद देण्यासाठी ते गेले होते. १९४६-४९ या तीन वर्षांत दक्षिण भारतात ते, सर्वत्र प्रचारार्थ फिरले. १९४६ मध्ये मद्रास येथे 'अखिल भारतीय धर्मवीठ असोसिएशन' या संस्थेचे ते अध्यक्ष म्हणून गेले होते. इ. स. १९४७ मध्ये मद्रासला बनारसप्रमाणे एक हिंदुविश्वविद्यालय स्थापण्याची योजना पूर्ण केली. नंतर ते तत्वावरपासून ९ मैचरर असलेल्या 'तात्रम' या गार्नी 'डिन्हाइन लाइफ' (देवी जीवनप्रणाली) या संस्थेच्या वार्षिक अधिवेशनाचे अध्यक्ष म्हणून गेले होते. पुढे श्री रमणमहर्षींनी स्थापिलेल्या श्रीमहात्रिपुरसुंदरी व मातृभूतेश्वर यांच्या प्रतिष्ठापनेकरिता त्यांनाच बोलविले होते. आपल्या पीठाच्या स्थळ मर्यादा सोडून त्यांनी महाराष्ट्र, गुजरात, मद्रास, आंध्रप्रदेश वगैरे ठिकाणी जाऊन वैदिक धर्मप्रचार व कृतिमय कार्य केले. त्या प्रचाराचा व प्रत्यक्ष कृतीचा काळ १९४९ ते १९६१ हा होता. म्हणजे बयाच्या ८१ ते ९३ वर्षांपर्यंतचा काळ.

योगेश्वरानंदतीर्थ हे निरनिराळ्या ठिकाणी चातुर्मास मुक्कामास असत व नंतर प्रचारपर्यटन करीत. अशा वेळी सर्व ठिकाणी लिंभार्चन, देवीपाठ व हवने, रुद्रस्वाहाकार व गणेशयाग ही धर्मकृत्ये सतत चालू असत. स्त्रीपुरुषांसाठी धर्मर, धर्मजागृतीकारक व्याख्याने देत. हे करीत असताना आर्त, अर्थार्थी, ज्ञानपिपासू व मोक्षार्थी स्त्रीपुरुषांना त्यांच्या लक्ष्यकीप्रमाणे भत्र, तत्र, यत्र यासह जपानुष्ठानादि मार्गांनी त्यांनी अनुग्रह दिले. साक्षात्कारहा अनुभवही दाखवून दिले. काही ठिकाणी स्पर्शदीक्षादि प्रकारांनी अनुभव दिले व योगमार्गातील कुडलिनी जागृतीचेही अनुभव दिले. १९५४ साली त्यांनी कोल्हापूरच्या देवीच्या वज्रलेपाचे अत्यंत कठीण कार्य पुरे करवून घेतले.

अखेरचा चतुर्मास व देहावसान : इ. स. १९६१ साली म्हणजे बयाचे ९३ वर्षी कित्येक ठिकाणच्या अनुग्रहीताना भेटी देत देत योगेश्वरानंद अमरावती येथील अचानाईचे मंदिरात चतुर्मास न्यतीत करण्याच्या इराद्याने

दाखून झाले. नेहमींचा धार्मिक कार्यक्रम चालूच असतानाच त्याचे प्रवृत्तांत विवाह झाला. सकाळच्या पूजेची सर्व मांडणी झाली होती. तेव्हा त्याच आसना शेजारीच शय्येवर त्यांना देह ठेविला ! अशा रीतीने गोवर्धन पीठाच्या शंकराचार्यांचे देहावसान नित्य कर्म करीत असताना जगदंबेच्या मंदिरात तिच्या पायाशी झाले. हा असामान्ययोग आचार्यपीठाच्या व पीठस्थान्या इतिहासात विशेष आहे.

गुरुपरंपरा : योगेश्वरानंद हे योगी, मंत्रशास्त्रज्ञ व दीक्षाधिकारी गुरू असल्याने त्याची गुरुपरंपरा निरनिराळी होती. ते साम्राज्य दीक्षाधिकारीही होते.

मंत्रसिद्धि व सिद्धमंत्र : योगेश्वरानंद ज्ञानपिपासू असल्याने त्यांनी अनेक प्रकारचे, अनेक धर्मांतील अनेक मंत्र संग्रहित केले. वानमार्गी मंत्राच्या सिद्धतेकडे त्यांना कधीही लक्ष दिले नाही. तथापि त्यातील मंत्र यत्र व तत्र यात खोल बुडी मारून त्यातील साधनेत खोल अवगाहन केले हे खरे. त्यांना अनेक भक्त्याच्या उपासना, यत्र तत्र मंत्रासह सिद्ध करून अनुभव घेतले व घेवविले होते. त्यांच्या उपासनेचे व मंत्रतंत्राचे ध्येय आत्मसाक्षात्कार हेच होते. हरिद्वार, पुरा, धुमरी व द्वारका ह्या चार पीठाधीशानाच 'जगद्गुरू' असे विरुद्ध आहे. इतर उपाधीशाना (जसे सकेश्वरादि) शिष्य स्वामी शंकराचार्य असे संनोषितात.

'शास्त्रे परे च निष्णात' अशा या महान् योग्याच्या लेखणीतून उतरलेल्या 'मंत्रशास्त्र' ह्या अमोल ग्रंथाची ४थी आवृत्ति आम्ही वाचकांस सादर करीत आहो.

प्रकाशक

१ टीप : जास्त सविस्तर माहितीसाठी "श्री योगेश्वरानंद तीर्थ यांचे चरित्र" नावाचे एक स्वतंत्र पुस्तक श्री गो प्र भावे यांनी १९५२ साली प्रकाशित केले आहे (किंमत १ रुपया) ते पहावे

अनुक्रमणिका

पूर्वार्थ—तात्त्विक, ऐतिहासिक, व्यावहारिक विवेचन पृ० १-२१६

१. मन्त्रशास्त्र परिचय—विषयप्रवेश—शास्त्र—मन्त्राची व्याख्या—
शब्द व ध्वनि—मन्त्रोच्चार पद्धति व परिणाम—ब्रह्माचा परिणाम
—मन्त्रशास्त्राची उत्पत्ति—अमृतमंजिरी पृ० १-१३

२. वेद व आगम विचार—वेदाचे अगौक्षेयत्व—योगशास्त्रदृष्ट्या
अगौक्षेयत्व—वेदोत्पत्ति—वेदमन्त्र, आगमोक्त मन्त्र—वेदमन्त्रद्रष्टे
ऋषि व वेदशाखा—वेदशाखीयांची वसतिस्थाने—मन्त्रानुमन्य न
येण्याची कारणे—वेदमन्त्र त्रिनिर्योग—ऋग्वेदीय मन्त्र व अनुभव
—यजुर्वेदीय मन्त्र व अनुभव—सामवेदी मन्त्रवर्णन—आथर्वण
यज्ञातील मन्त्र—आथर्वणवेदाचे सारवेद—आथर्वण वेदमन्त्र व
अनुभव—अमृतमंजिरी— १४-५५

३. मन्त्र व उपासना—सगुणोपासना—मन्त्र व त्यातील शब्द—मन्त्र
सिद्धि व चमन्त्र—मन्त्रसिद्धि—मन्त्रशक्ति—मन्त्रयोग—प्रति
कोपासनेच पूर्वकालीनत्व—मन्त्राचे प्रकार व उपयोग—विद्वारि
चक्रादि—मन्त्रसिद्धिसाधना—मन्त्राचे संस्कार—वैदिक मन्त्रांचे
पुस्तक—मन्त्रशाखाद्वारे—मन्त्रशक्ति जागृति परिचय—मन्त्रविद्धि
नष्टत्व—अमृतमंजिरी ५६-११५

४. भारतीय गुरुसंस्था व परंपरा—गुरु व त्याचे प्रकार—
शिष्याची पात्रता—रीखा व प्रकार—अमृतमंजिरी—११६-१३३

५. मन्त्र—तन्त्र—यन्त्र परामर्श—तन्त्र व आगमोत्पत्ति—तन्त्रे व त्याचे
प्रचारित भूभाग—यन्त्रे—महत्त्व व नित्यता—विश्व व तदंगभूत
यन्त्रे—त्रीजप्रबंध—मुद्रा—अमृतमंजिरी— १३४-१५९

६. तेजोबलवर्चसी गायत्र्योपासना—ऋग्वेदातील सावित्रमंत्र—
गुप्त साम्रदायातील सावित्री मंत्र—गायत्री मंत्रानुभावाची
उदाहरणे—गायत्री कवच—अमृतमंजिरी १६०-१८१
७. पंचदशी विद्या व विधि विचार—पंचदशी विद्या—पंचदशी
यंत्र—पद्धति—कृति व विधि—पंचदशी मंत्र व त्यांचा विनियोग—
१८२-१८७
८. अन्यधर्मीयांचे देव—मंत्र व यंत्रतंत्र—पारसिक वेद व मंत्र
तंत्र—जैन सांप्रदायातील मंत्र—बौद्ध साम्रदायातील मंत्र—
इस्लामीसाम्रदायातील मंत्र व उपासना—याहुदी व नवखिस्ती—
मंत्र तंत्र १८८-२१३
९. पूर्वार्द्ध—उपसंहार २१४-२१६

उत्तरार्ध—अनुभूत व अनुभाव्य मंत्रतंत्र यंत्र-प्रयोग-संग्रह

पृ. २१७-५४३

१. अनुभूत व अनुभाव्य वेदमंत्र—ऋग्वेदीय—यजुर्वेदीय—
आथर्वणवेदीय.
२. यगलामुखी—यलातियला—शावरकापालिकादि— २२९-२४०
३. देवदेवता मंत्र यंत्र विधान—परिचय—मंत्रयंत्र विग्रह
कवच—अन्नपूर्णा—कार्तवीर्य—कुबेर—कृष्ण—गणपति—गौरी—
दत्तात्रेय—दक्षिणा कालिका—दुर्गा—धन्वतरी—नीलकंठ—नीलवारा
—सरस्वति—नीलासक्त—नील सरस्वति—महालक्ष्मी—महा-
याराही—महाराी—मृतसंजीवनी—राम—रेणुका—लक्ष्मी—लक्ष्मी
नरसिंह—वरुण—वनदुर्गा—विष्णु वेदव्यास—शरभेश्वर—शिव—
शोपवीर—सरस्वती—सूर्य—संतान गोराळ—स्वर्णाकर्पणभैरव—
हनुमंत—हयग्रीव. २४१-२९७

४. विविध अस्त्रमंत्र विधिविधान परिचय—अधोरात्र-
अग्न्यस्त्र-शक्तिमंत्र-दुर्गम घोरास्त्र-ब्रह्मास्त्र-ब्रह्मशीर्षास्त्र-
ब्रह्मदंडास्त्र-वायवास्त्र-पाशुपदास्त्र— २९८-३१२
५. सप्तशती उपासना विधान—परिचय—सप्तशति प्रश्न—बीज-
उपयोग—शतचट्टी विधान—सप्तश्लोकी सप्तशती—लघु दुर्गा
सप्तशती— ३१३-३३७
६. श्रीसूक्त उपासना विधान—परिचय—श्रीसूक्त (रगावधूत
महाराजद्वारा)— ३३८-३५३
७. श्रीमद्भगवद्गीता—भागवत-ज्ञानेश्वरी—मंत्रविधान— ३५४-३६२
८. नवग्रहोपासना (वैदिक—तांत्रिक व पौराणिक)—परिचय—
नक्षत्र—ग्रहाचीं भौतिक—दिव्य स्वरूप—विशान—जीवनाधरील
परिणाम—उपाय—जपदान व विशान—यत्रे व प्रकार व बीजे—
उपासना विधिविधान— ३६३-३९१
९. व्यवहारोपयोगी मंत्र तंत्र परिचय—धनप्राप्ति मंत्र तन—
शरीररोगनिवारण—विपदाघाहरण—भूतप्रेत घाधा—इतर मंत्र—
व्यक्तेष्टोपासना—आत्मज्योतिर्दर्शन— ३९२-४८०
१०. उपसंहार—(गो. प्र. भा) ४८१-५३८
११. सूची ५३९-५४१
- शुद्धिपत्र ५४२-५४३

सं त्र शा स्त्र

पूर्वार्ध

तात्त्विक—ऐतिहासिक—व्यावहारिक
विवेचन

अनुक्रम

१. मंत्रशास्त्र परिचय
२. वेद व आगम विचार
३. मंत्र व उपासना
४. भारतीय गुरुसंस्था व परंपरा
५. मंत्र — तंत्र — यंत्र परामर्ष
६. तेजोबलवर्चसी गायत्री-उपासना
७. पंचदशी विद्या व विधि विचार
८. अन्य धर्मीयांचे देव :- मंत्र, यंत्र व तंत्रें
९. पूर्वार्ध उपसंहार

ॐ

पुरस्कार

पू. गोळवलकर गुरुजी सरसंघचालक (रा. स्व. सं.)

जगानील सर्वांत प्राचीन वाङ्मय व ज्ञानभांडार म्हणून प्रसिद्ध असलेले व आपल्या हिंदु जीवनप्रणालीचे, तत्त्वज्ञानाचे, अध्यात्मशास्त्राचे मूलस्रोत म्हणून गौरविलेले वेद, हा श्रेष्ठतम मंत्रसमुच्चय आहे. त्या मंत्रांच्या उच्चाराचे नियम ठरलेले असल्यामुळे त्यांच्या गायनाने विशिष्ट ध्वनिलहरी उत्पन्न होऊन वातावरणात भरून प्रसृत होतात व त्या लहरींच्या आवातामुळे निरनिराळे परिणाम घडून येतात असा शुन्या काळागवूनचा अनुभव आहे. या अनुभवाने पुढे भिन्न भिन्न अभीष्ट परिणाम घडवून आणणाऱ्या अनेक संस्कृत व प्राकृत मंत्रांचा आधिष्ठातृ क्रान्तदर्शी महापुरुषानी केला. त्या त्या महात्म्यांच्या तप सामर्थ्याने प्रभावसंपन्न झालेले हे मंत्ररूप शब्दसमुच्चय, कित्येकदां अर्थशून्य भासतात, पण त्यांची शक्ति त्यांच्या अर्थात नसून त्यापासून निर्माण होणाऱ्या ध्वनिलहरीत असल्याकारणाने ते शब्दसमुच्चय परिणामकारी असल्याचा अनुभव येतो म्हणून मानवी जीवनांतील दुःख निवृत्ति सुखप्राप्ति व आध्यात्मिक उन्नति साधण्याकरितां आपल्या पूर्वजांनी मंत्राचा प्रयोग करण्याची व्यवस्था दिली. मंत्राना यत्ररूपाने ग्रन्थ करून त्याची उपासना करण्याचे सर्वेस्तर व संपूर्ण तत्रहि प्रकट केले. त्यांचे शास्त्र ही बनविले.

सामान्य मौक्तिक विज्ञानालय अनाकलनीय असे हे शास्त्र आहे. स्वरोदयादि-शास्त्रेहि अशाच प्रकारची आहेत. म्हणून आधुनिक विज्ञानाच्या चमत्कृतिपूर्ण अशा शोषामुळे तेंच सत्य, तद्विरहित तें असत्य, असे मानणाऱ्या व स्वतःला बुद्धिवादी म्हणून अश्रद्ध बनलेल्या व त्या शास्त्रावर विश्वास ठेवणाऱ्यांना अंधश्रद्ध म्हणून हिणविणाऱ्या आजच्या विद्वानांची प्रवृत्ति त्याची हेटाळणी करण्याकडे असलेली दिसते. परंतु आज जे अनाकलनीय वा असमाख्य वाटते ते कालांतराने सत्य म्हणून अनुभवाला येऊ शकते हे विज्ञानाच्या वाटचालीनेच सिद्ध झालेले आहे. दूरमापण, दूरदर्शन, अणुविभाजन, चंद्रादि ग्रहाची यात्रा इत्यादि शक्य करणारे शोध गेल्या दशकात केवळ काल्पनिक परीकथाच वाटल्या असल्या. पण आज त्या प्रत्यक्षात आलेल्या आहेत. दशर वर्षांपूर्वी तशा विचाराची हेटाळणी जर कोणी केली असेल तर ती चूक होती हे स्पष्ट झालेले आहे. प्रत्यक्ष प्रयोग करून पाहणे, तेहि पहिल्यादा फसणे, तरी विकाटीने अधिकाधिक निर्दोषपणे प्रयोग करून सफळता प्राप्त होईतो प्रयत्न न सोडणे, ही सरी विज्ञानवादी दृष्टि आहे. म्हणून आधुनिक विज्ञानचक्राय ते अंतिम सत्य, अशा अधश्रद्धेच्या आहारी न जातां आपल्या शास्त्रांचा प्रत्यक्ष प्रायोगिक अनुभव घेऊन त्याची सत्यता पारखून पहावी हेच योग्य.

जेव्हा कित्येक वर्षांत मंत्राची, उपासना शास्त्र या दृष्टीने उपेक्षितशी झाल्याने मंत्र कोणचे, त्याचा विनिर्वाण कशासाठी, त्याची मंत्रतंत्रे कशी, त्याकरिता पूर्व सिद्धता कोणच्या प्रकारची, आदि सर्व ज्ञान इतस्ततः विखुरलेले एकत्र आणून त्याची पद्धतशीर मांडणी झाली नाही असे म्हणावे लागते. त्यामुळे या शास्त्राकडे एक दुर्गंध, दुर्गम, अज्ञेय गोंडगोळा म्हणून पाहण्याची प्रवृत्ति बळावली. शास्त्राच्या पद्धतशीर मांडणीच्या अभावी लोटे, फसविणारे, भोल्या लोकांच्या साधपणाचा फायदा उठविणारे, लबाड, दागी, मानिक म्हणून उत्पन्न झाले व त्यांच्या लोटेपणामुळे व स्वार्थापणामुळे शास्त्रासबधी अश्रद्धा मात्र बळाव्याच मदत झाली. ही अश्रद्धा दूर व्हावी व आपले मोठापे मंत्रशास्त्र शुद्ध स्वरूपात सर्वोत्तमर यांच व त्याचे प्रत्यक्ष प्रयोगाने उत्पन्न सिद्ध करण्याची व त्याद्वारा समाजकल्याण करण्याची सोय व्हावी म्हणून बगदायपुरीच्या गोशर्पंनीठाचे

श्रीमज्जगद्गुरु शंकराचार्य, श्रीमत् स्वामी योगेश्वरानन्दतीर्थ यानी, देशभर भ्रमण करून मंत्राचा सग्रह केला असलेल्या ग्रंथाचे परिशीलन करून त्यासमधीच सगोपाग ज्ञान संपादन केले, स्वतः काही मंत्राचा प्रयोग करून त्याच्या सत्यतेसंदर्भी स्वतःची खातरा पटवून घेतली व आपल्या परिपक्व ज्ञानाच्या व अनुभवाच्या आधारावर प्रस्तुतच्या “मंत्रशास्त्र” या ग्रंथाची निर्मिति केली. या ग्रंथात वेदापासून ता प्रचलित अशा गारूड, शांकर, डावर व अन्यान्य महात्म्यांच्या पुण्याईने प्रभावसंपन्न झालेल्या अनेक मंत्रांचा सग्रह त्यांना केला आहे. भिन्नभिन्न संप्रदायातही मान्यता पावलेल्या अनुभूत मंत्रांचा अल्प का होईना यथे सग्रह आहे. मंत्र सिद्ध करून अपेक्षित व ईप्सित फल प्राप्त्यर्थ कथावयाच्या अनुष्ठाना दिक् का सविस्तर उद्घापोह करणें लाभदायी झाले असत; पण ग्रंथाच्या विस्ताराला मर्यादा घालणें अपरिहार्य असल्याने ते शक्य झाले नसावें असे दटतें. तसेच घनिलहरींच्या परिणामाचे आधुनिक विज्ञानाच्या परिभाषेतून अधिक सविस्तर वर्णन व मंत्राची वैज्ञानिकता, मंत्राच्या मांडणीतील शास्त्रीयत्व यांचे स्पष्टीकरणहि मोलाचें व अभद्राना भद्राव न करणारें ठरतें असतें पण तेंहि स्थळसंकोचास्तव झालेले नसावें. अशी या ग्रंथातही काही न्यूनें राहून गेला आहेत हे खरे.

त्याचा परिहार करण्याचा अल्पसा उद्योग ‘मंत्रशास्त्रा’ची ही सुधारलेली आवृत्ति प्रसिद्ध करणारें श्रीयुक्त गो० प्र० भावे यांनी केला असून ग्रंथात मधून मधून व शेवटी स्वतंत्र अध्यायातून त्यांनी मंत्रशास्त्राचें वैज्ञानिक श्रेष्ठत्व मांडण्याचा प्रयत्न केला आहे. तोहि अर्थातच त्रोटक स्वरूपाचा आहे. मंत्राचें शास्त्रत्व सगोपाग सिद्ध करण्याचा व आधुनिक विज्ञानालाहि आश्चर्यचकित करील इतकी वैज्ञानिक क्रान्तदृष्टि मंत्रद्रष्ट्यात होती हें सप्रमाण पटवून देण्याचा उपक्रम ग्रंथरूपानें प्रकट करण्याच्या उद्योगात ते आहेत, हें त्यांनीच सांगितले आहे त्याच्या या ग्रंथाची आपणास काहीकाळ प्रतीक्षा करणें माग आहे. पण तार प्रस्तुतचा मंत्रशास्त्र हा ग्रंथ अभ्यासाचा व आपल्याला कचले त्या मंत्राची सिद्धि करून अनुभव प्याचा, हें उचित होईल.

श्रीमत् स्वामी योगेश्वरानन्दतीर्थ महाराज व श्री० गो० प्र० भावे यांनी ह अज्ञानाध कारात दडून राहिलेले शास्त्र ग्रंथरूपानें आपणा सर्वांना उपलब्ध करून

दिलें याबद्दल आपण त्याचे ऋणी राहिले पाहिजे व या ग्रंथाचा योग्य उपयोग करून स्वधर्म, संस्कृति, आपलें ज्ञान विज्ञान यांच्यासंबंधी सार्थ अभिमान जागृत करून त्यांच्या रक्षणार्थ. संवर्धनार्थ, प्रत्यक्ष कृति करण्याचा निश्चय जागवावा, अशा रीतीने त्याचे अंशतः उतराई व्हावे अशी माझी सर्व वंधूंना आग्रहाची विनंति आहे. अनेकांनी व स्वतःहि घेतलेल्या अनुभवाचे दाखले देऊन ह्या विनंतीला बळकटी आणता आली असती, पण या पुरस्काराचा कटाळगणा विस्तार करू नये व स्वतःचा दंभ मिरवू नये, म्हणून तसे केलेले नाही, तरा खूण वाचक यातून योग्य तो अर्थ ग्रहण करतीलच. एवं ज्ञानाचा आगर, ज्याच्यामुळे शब्दाना, अक्षरांना मंत्रसामर्थ्य प्राप्त होतें त्या सृष्टिसिध्दिविनाशाच्या चालकाचे परम शक्तिमान श्रीपरमेश्वराचें स्मरण करून श्री० गो० प्र० भावे यांनी मूळ ग्रंथाला श्रीमत् योगेश्वरानंदतीर्था-विषयीच्या भक्तिभाषातून केलेली ही वाङ्मयसेवा सफल होवो अशी त्याचे चरणीं प्रार्थना करतां. इति शम् ।

स्थूल परिक्षण

डॉ. श्रीधर भास्कर वर्णेकर, एम् ए, डी. लिट्,
प्रपाठक, नागपूर विद्यापीठ.

जगन्नाथपुरी मठाचे परमपूजनीय शंकराचार्य श्री. योगेश्वरानंदतीर्थ यांनी आपल्या पूर्वाश्रमात (पूर्वाश्रमीचे नाव श्री. व्यंक भास्करदाजी खरे) अखताला ऑडिटरच्या व्यवसायातील व्यप्रता सामावून आध्यात्मिक विद्येचा गहन व्यासंग निरतर चालू ठेवला. व त्याचें परिपक्व फळ म्हणून 'मंत्रशास्त्र' हा प्रस्तुत ग्रंथ १९३६-१९४० मध्ये लिहून जिज्ञासु जनतेला स्मरार्ण केला. प्रस्तुत ग्रंथामध्ये व्यक्त झालेले श्री. व्यंक भास्करदाजी एरे याचें मंत्रशास्त्रावरील अखानान्य पांडित्य पाहून जगन्नाथपुरी मठाचे तत्कालीन शंकराचार्य पूजनपाद भारतीकृष्णतीर्थ यांनी त्यांना 'मंनमहार्णव' 'मंत्रनिष्णात' 'मंत्रनर्ममास्कर', इत्यादि उपाधि देऊन त्याचा मोठा गौरव केला. एवढेंच नव्हे तर १९४३ मध्ये भूज येथें सन्यास सेवा देऊन दारकांनीठाच्या आचार्यारंश त्याचा अभिषेक केला.

प्रस्तुत ग्रंथाची पहिली आवृत्ति प्रसिद्ध झाल्यानंतर त्याचा सर्वत्र मोठा बोलचाला झाला होता. त्याचें कारण मंत्रशास्त्रावपयी भारतातल्याच नव्हे तर सान्या जगाच्या आध्यात्मिक आणि आधिदैविक साधना करणाऱ्या लोकांच्या अन्त. करणानील अत्यंत तीव्र जिज्ञासा! नत्र तत्र आणि योग याच्याविषयीचे ज्ञान वाढगगान्या मनुष्यानिषयी सान्या जगत मोठे कुतूहल आहे. त्याचा लाभ घेऊन मानिज, तांत्रिक किंवा यागी म्हणून स्वतःची प्रसिद्धि करवून अज्ञानी

आर्त लोकांना स्वतःच्या मजनी लावून घेणाऱ्या बोवा लोकांचा फार मोठा वर्ग आपल्या समाजात आदळून येतो. असल्या दोंगी बोवालोकांचे िंग पुढे उघडकीस येऊन समाजाकडून त्याची मानहानी झाल्याचेंहि पाहण्यात येतें. त्याचा दुष्परिणाम असा कीं, सर्वसामान्य सुशिक्षित समाजात मन्त्रतंत्रयोग यासारख्या आध्यात्मिक व आधिदैविक शास्त्रासंबंधी व त्यातील साधनासंबंधी अनादर किंवा तिरस्कार निर्माण होतो. ज्या विद्येविषयी सुशिक्षित समाजात आस्था राहत नाहीं, त्या विद्येची अप्रतिष्ठा होऊन पुढे ती लयाला जाण्याची शक्यता असते. संस्कृत भाषेचा व तदन्तर्गत शास्त्रादिकांचा क्षपाश्यानें होणारा ल्प हे आमच्या या विधानाचें फार मोठें निदर्शन आहे।

अशा विपरीत परिस्थितीत विलयास जात असणाऱ्या प्राचीन विद्यांचे महत्त्व सुशिक्षित लोकांतील सुविचारी वर्गांम न्हीट वळेल व पढेल अशा स्वरूपाव भाषण-लेखनादींच्या द्वारा त्याचा नवाविष्कार करणें अत्यंत आवश्यक असतें.

नारायण पाश्चात्य तत्त्वज्ञानाच्या प्रचारामुळे नवशिक्षितांच्या उपेक्षेचा विषय झालेला व सनातनी पंडितांच्या रुढ कल्पनांपाशीं जुनाट पोथ्यांमध्ये लिहिलेले पड्डे तेजस्वी वेदान्त स्वामी विवेकानंदानीं अभिनव स्वरूपात प्रतिपादन केल्यामुळेच जगाताच्या जिज्ञासेचा विषय झाला. राष्ट्राच्या जीवनात सांस्कृतिक उत्कर्षाचा काळ येतो तसा अपकर्षाचा क्रिया ग्लानीचाहि काळ येत असतो. त्या सांस्कृतिक ग्लानीच्या काळांत शास्त्र, विद्या, कला इत्यादींचें उज्जीवत नवीन रीतीनेंच करावें लागतें व तसें न झाल्यास राष्ट्राचें सारें सांस्कृतिक निधान काळाच्या भक्ष्यस्थानी पडतें. जगद्गुरू शंकराचार्य, भगवान् पतञ्जलि, भगवान् बुद्ध, सत शनैश्चर, मुलसीदास इत्यादि थोर पुरुषांच्या महान परंपरेत शास्त्राच्या सर्व आचार्यांनीं व संतर्कांनीं भारताचें वैचारिक निधान आपापल्या काळात उज्ज्वलित करून भावी पिढ्यांच्या स्वाधीन केले, म्हणूनच ते आबरोर टिकून आढे. सांस्कृतिक निधान पुनरुज्ज्वलित करण्याची प्रक्रिया राष्ट्रांमध्ये कदापि पंद होतां कामा नये. ती पंद पडली कीं, जुनी परंपरा उत्सन्न होऊन कोणती तरी परकीय संस्कृति तें स्थान काबीज करते.

मंत्रशास्त्राभाषणीं असलेल्या गूढतेच्या तेजोवल्यामुळे त्याच्यासबधींची तीव्र जिज्ञासा अन्त करणात घाळण्यापार फार मोठा वर्ग असला तरी त्याला त्या शास्त्रा-सबधींची व्यापक व सखोल माहिती देणारा आधुनिक शैलात लिहिलेला एखादा उत्कृष्ट ग्रंथ ग्रंथ उपलब्ध नव्हता. डॉ. केतकराच्या महाराष्ट्रीय ज्ञानकोशात तंत्रशास्त्रासबधीं वाहीं माहिती संकलित केलेली आहे. पण मंत्रशास्त्राचा नामनिर्देशसुद्धा नाही. तंत्रशास्त्रविषयक लेखातच तुळुक मंत्रविद्येचे उल्लेख आढळतात. अशा परिस्थितीत या छुतप्राय शास्त्राविषयीचा प्रस्तुत ग्रंथ हाच प्रथम प्रबंध होय, असे म्हणणें चुकीचें होणार नाही.

“हा ग्रंथ स्वतंत्र स्वरूपाचा नाही. एखादा मालाकर ज्याप्रमाणें उद्यानातील निमडक निमडक सुमनाचा हार तयार करतो, त्याप्रमाणें निरनिराळ्या प्रयातून वेचे काढून ते या ग्रंथात ग्रथित केले आहेत हा ग्रंथ लिहिताना ‘नामूल लिख्यते किञ्चित्’ हें वाक्य आधारास सर्रास घेतलें आहे. या शब्दात स्वतः. ग्रंथकारा नेंच आपल्या ग्रंथाचें स्वरूप सांगितलेल अस्तु तें किती यथार्थ आहे याची जाणीव संपूर्ण ग्रंथाचें नुसत अवलोकन केलें तरी येऊ शकते.

ग्रंथाच्या पूर्वाधांतील “अन्यधर्मीयावे देव, मंत्र व यज्ञतंत्र” (पृ. १८८-२१३) हें भाठवें प्रकरण मंत्र-यज्ञ-तंत्र हें हिंदू धर्मातील खूळ आहे अशी चुकीची समजूत उराशी कनट्याळून वसलेल्याच्या डोळ्यात अजून घालण्याच्या दृष्टीनें फार महत्त्वाचें आहे. उत्तरार्धाच्या नऊ प्रकरणात विविध प्रकारचे मंत्रतंत्राचें विधान सविस्तरपणें सांगितल आहे, त्यातहि “व्यवहरोपयोगी मंत्रतंत्रविधान” ह्या ९ व्या प्रकरणात दिलेली (धी. गो. भावे यानी सफलीत केलेली) माहिती फारच मोलाची आहे. शेवटचें उपसहारात्मक “प्राचीन भारतीय ब्रह्मांड ज्ञान व आधुनिक विज्ञान हें गो. प्र. भावे यांनीं लिहिलेलें प्रदीर्घ प्रकरण (पृ. ४८०-५३८) म्हणजे या संपूर्ण ग्रंथाचें हृद्गत आहे. वैज्ञानिक वृत्तीच्या जिज्ञासूनें तें अवश्य वाचाऱ्यास हवें.

एकूण ग्रंथाची उद्बोधकता वाढविण्याच्या दृष्टीनें ठिकठिकाणीं दिलेली देव-तांची व यज्ञादांची चित्रें पाहिलीं म्हणजे या ग्रंथाच्या विद्वान् लेखकांनीं व

प्रकाशकर्त्री हा जिज्ञासित पण उपेक्षित विषय केवळ्या कळकळीने प्रकाशात आणला आहे याची कल्पना येते.

मंत्राची साधना करून त्याचे परिणाम अनुभवविणाऱ्या व्यक्तीची ओळख पटत नाही, तोंपर्यंत सर्वसामान्य चिकित्सक वृत्तीच्या मनुष्याचा मंत्रशास्त्रावर विश्वास बसणे कठीण असते. ग्रंथकारांनी मोठ्या प्रयासाने या सनर्धीची दुर्लभ माहिती गोळा करून ती या ग्रंथात दिल्यामुळे एक मोठा विवाद्य विषय अनायासे निकालात निघाला आहे. जिज्ञासूंनी मंत्रसाधकाचे हे अनुभव अवश्य वाचावयास हवेत, स्वतः प्रयत्नांनी एकूण नास्तिक सनाज्ञात तसे आवाहन प्रस्तावनेत केले आहे.

“वेदशास्त्र शाब्दातून शिकत असलेल्या विद्यार्थ्यांस या ग्रंथाचा फार उपयोग होणार आहे. व तेच या ग्रंथाचे अधिकारी आहेत.” असे लेखकाचे म्हणणे असल्याने त्या क्षेत्रातील प्रत्येक व्यक्तीने म्हणजे सुशिक्षितपण पौरोहित्य करणाऱ्या लोकांनी या ग्रंथाचे सर्वेक्ष आलोकन करणे व स्वतःच्या ज्ञानाचा लाभ आपल्या आस्तिक यजमानगर्गास देणे अत्यंत उचित होईल. तसेच इतरदि अधिकारसंपन्न साधक लोक या ग्रंथाचे सतोल अध्ययन करून त्यात सांगितलेल्या साधना उत्पुरुषाच्या मार्गदर्शनाखाली विधियुक्त शास्त्रोक्त पद्धतीने करून आपले अभ्युदय व नि श्रेयस प्राप्त करण्यास समर्थ होवोत अशी अपेक्षा व्यक्त करून व या मंत्रशास्त्र ग्रंथाच्या रचने महान् धर्मसेवा करणाऱ्या उत्पुरुषाना प्रणाम करून आपल निवेदन संपवितां।

१ मंत्रशास्त्र परिचय

१. विषयप्रवेश

नमामि प्रणवाकारं धीविघ्नेशं रुपानिधि ।
निःश्रेयोभ्युदयार्थं च कामेशीं कामरूपिणीम् ॥

मंत्रशास्त्र या विषयानर आजपर्यंत महाराष्ट्र भाषेत एकही ग्रंथ प्रसिद्ध झाला नाही. हिंदी, गुजराथी अगर प्राकृत या भाषाची जी भाषजननी सस्कृत भाषा, त्या भाषेतही मंत्रशास्त्र अशा शीर्षकाचा ग्रंथ नाही. इंग्रजी भाषेत 'यिऑसफिकल सोसायटी' मार्फत प्रसिद्ध झालेला मंत्रशास्त्र असा एक ५० पानाचा ग्रंथ अस्तित्वात आहे. सस्कृत भाषेत, तत्रग्रंथ, आगम, यामल वगैरे ग्रंथ आहेत, परंतु त्या ग्रंथातून वैदिक मंत्रांचा उद्घापोह केलेला नाही. तत्रग्रंथ म्हटले की, सार्वजनिक जनसमुदायाची अशी कल्पना झाली आहे की, तत्रग्रंथ म्हणजे आगम अथवा यामल. हे ग्रंथ शाक्त सांप्रदायाचे आहेत व शाक्त सांप्रदायी लोक हे मद्यमाससेवक असतात असा सर्वतोमुखी प्रवाद असल्याने व त्या प्रवादाप्रमाणे शाक्त सांप्रदायी लोक कनिष्ठ दर्जाला पोचल्यामुळे तत्रग्रंथाकडे महाराष्ट्रात कोणी दुकूनही पाहिले नाही. तत्रग्रंथ केवळ शक्तिविशिष्ट सांप्रदायरूपी नाहीत. त्यात सूर्य, गणपति, शंकर, विष्णु या देवतांच्या मंत्रांचा उद्घापोहही केलेला आहे. तसेच मंत्रमहोदधि, मेस्तत्र रद्रयामल, ब्रह्मयामल, वगैरे ग्रंथ केवळ मंत्रांचा विनियोग, जपक्रिया व जपफलें ह्याच गोष्टी सांगतात. परंतु महानिर्वाणतंत्र, कामकलाविलास, प्रपंचसार इत्यादि ग्रंथ तात्त्विक आहेत.

त्या ग्रंथाकडे कोणा महाराष्ट्रीयीयाचे लक्ष गेलेले दिसत नाही. एकदरीत पुढील लेखात वेदिकमंत्र, आगमोक्त मंत्र म्हणजे तत्रोक्त मंत्र व पौराणिक मंत्र याची माहिती देण्याचा प्रयत्न केला आहे.

शीर्षकात मंत्रशास्त्र हे शब्द अशा हेतूने घातले आहेत की, यापुढील लेखात केवळ मंत्रशास्त्राचे शाब्दिक निवेचन न करता, मंत्रशास्त्रातील प्रमेयाचे प्रायोगिक उपवृहणही करण्यात आले आहे, व त्या योगाने प्रत्यक्ष क्रिया करून अनुभव घेण्याची इच्छा वाचकाचे ठावी जागृत व्हावी अशी लेखकाची इच्छा आहे. मंत्रशास्त्रात इतर प्रज्ञाच्या मंत्रा-वरोबर आरूपण, जारण, मारण, स्तभन, उच्चाटन, विद्वेषण वगैरे सप्तधौही मंत्र असतात, परंतु ते येथे सप्रयोग दिलेले नाहीत. येथे फक्त श्री भगवद्गीतेतील अशा प्रज्ञाचे मंत्रात्मक श्लोक दिलेले आहेत परंतु त्याची सविस्तर विधाने दिलेली नाहीत. कारण मनुष्याची निसर्गतच प्रवृत्ति स्वार्थसाधनाकडे ओढा घेत असते. हे व अशा तऱ्हेचे प्रयोग गुरुसांप्रदायाबाबून फलद्रूप होत नाहीत व गुरूही, शिष्य अगदी परार्थपरायण व स्वार्थवि-मुक्त झाल्याखेरीज ह्या विद्या शिष्यांना सांगत नाहीत. म्हणून साध्या व्यवहारास उपयोगी पडतील अशा मंत्रांचा सन्निवेश पुढील लेखात करण्यात आला आहे.

शीर्षकातील विषयाचा उद्घोष करण्यारिता खाली नमूद केल्या-प्रमाणे त्याचे विभाग पाडण्यात आले आहेत. शास्त्र, मंत्राची व्याख्या, वेद व वेदाचे अपाठपेयत्व, वेदाच्या शाखा, वेदाच्या शाखा म्हणणाऱ्या ब्राह्मणांची वसतिस्थाने, वेदिक मंत्राचे प्रज्ञा, ऋग्वेद, यजुर्वेद, सामवेद व अथर्वणवेद यातील व्यवहारोपयोगी मंत्र व त्याचे विनियोग, वेदमंत्राचा अनुभव घेऊनल्या सज्जनाचे नामनिर्देश, अवेस्ता व गाथा (पारशी लोकांचे वेदतुल्य ग्रंथ) यातील मंत्र व त्याचे विनियोग, जन सांप्रदाया-तील मंत्र, बौद्ध सांप्रदायातील मंत्र, आगम व तंत्रे, याच्या व्याख्या, आगमोक्त मंत्राचे प्रज्ञा, मंत्रशक्ति, मंत्रशक्तियोग, यत्र न त्याची नियमा,

मूर्ति, देवालयें व त्यांचे पूर्वमालीन अस्तित्व, मंत्रशास्त्राच्या साधनेंतील मूर्तिपूजेचे स्थान, त्रिगुणात साध्य होणारे मंत्र, गायत्री मंत्र व त्याचे रहस्य, सागर मंत्र, गारुड मंत्र, पौराणिक मंत्र व यंत्रे, आधुनिक साधुपुरुषांना सांगितलेले सिद्ध मंत्र, तार्किक व पौराणिक मंत्रांचे अनुभूत घेतलेल्या सज्जनांचे नामनिर्देश, मानवाचे संस्कार व साधारण निर्धन मंत्र सिद्ध न झाल्यास त्या मंत्रासह साधमाने करावयाचे मंत्र-संस्कार, मंत्रसिद्धि होण्याची साधनें, गुरुतर, प्रिया व गुरु, कुलगुरु, दीक्षा, मंत्र सिद्धि शास्त्राची लक्षणे, मंत्रसिद्धीचा पूर्वमालीन उपयोग, मंत्रसिद्धि नष्ट झाल्याचे परिणाम आणि उपसंहार.

२. शास्त्र.

प्रथमतः शास्त्र म्हणजे काय याचा साधारण लौकिकरीत्या विचार करू. एका विषयासहल अनेक विचारमान लोकां निरनिराळ्या दृष्टींनी निरनिराळीं गृहीत कृत्ये आधारात् घेऊन निरनिराळ्या भूमिकेवरून आपापले विचार प्रदर्शित करिताना, अथवा निरनिराळे प्रतिभाशाली संशोधक निरनिराळ्या उपकरणांनी निरनिराळे प्रयोग करून त्या प्रयोगांनी सिद्ध झालेले सिद्धांत एकत्र करून ठेवतात. असे सिद्धांत दोन प्रकारचे असू शकतात. काहीं सिद्धांत निरनिराळ्या पदार्थांच्या मिश्रणाने सिद्ध होणारे असतात व काहीं सिद्धांत एका पदार्थांन अलगुठित असलेल्या मूलभूत तत्त्वे विघटित करण्याच्या प्रयोगांनी सिद्ध होतात. म्हणजे काहीं सिद्धांत पदार्थांच्या मिश्रणजन्य प्रयोगांनी सिद्ध होतात व काहीं सिद्धांत पदार्थांतील तत्त्वे निरनिराळीं करण्याच्या प्रयोगांनी सिद्ध होतात. अर्थात् काहीं सिद्धांत भिन्न पदार्थांच्या सघटनेने वसविलेले असतात. काहीं सिद्धांत प्रायोगिक असतात व काहीं सिद्धांत अज्ञेय सृष्टिरचनेची व मानवी जीवनाची आणि मानवाच्या अंतिम ध्येयाची बुद्धिकोशल्याने मीमांसा करण्याच्या हेतूने सिद्ध केलेले असतात. याप्रमाणे निरनिराळ्या बुद्धिविशारदानां निरनि-

राज्या भूमिकेवरून निरनिराळ्या प्रकारचे सिद्धांत प्रदर्शित केलेले असतात. असे सिद्धांत व त्यांचे प्रयोग अथवा सिद्धांत व ते सिद्ध करण्याकरितां पूर्वपक्षरूप व उत्तरपक्षरूप प्रमेय-प्रणालिका ज्या ग्रंथांत व्यवस्थित रीतीने मांडण्यात येते, तो ग्रंथ त्या विशिष्ट विषयाचा शास्त्रग्रंथ होय.

पूर्वकालापासून पट्टशास्त्रे म्हणजे न्याय, वैशेषिक, सांख्य, सेश्वरसांख्य, पूर्व मीमांसा व उत्तर मीमांसा; यांना शास्त्रग्रंथ अथवा पट्टदर्शन अशी संज्ञा देण्यांत आलेली आहे व ह्या शास्त्रांच्या बरोबरीची गणितशास्त्र, व्याकरणशास्त्र, ज्योतिःशास्त्र, धर्मशास्त्र वगैरे शास्त्रेही पूर्वकालापासून अस्तित्वांत आहेत, परंतु त्यांची गणना पट्टशास्त्रांत केलेली नाही. शिवाय चार वेदांचे चार उपवेदही शास्त्र या संज्ञेखाली येत असत, जसे-आयुर्वेद, धनुर्वेद, गंधर्ववेद व स्थापत्यवेद. या उपवेदांचे पुन्हां वनस्पतिशास्त्र, रसायनशास्त्र, प्राणिशास्त्र, ज्योतिर्गणितशास्त्र, गायनशास्त्र, तंतुवादनशास्त्र, मृदंगवादनशास्त्र, अगस्त्य संहितेंतील वास्तुशास्त्र व विद्युच्छास्त्र ही शास्त्रे प्राचीनकाळीं प्रसिद्ध होती. प्रस्तुतकाळीं अगस्ति संहितेंतील विमानशास्त्राचा शोध लागला आहे. असें ऑगस्ट १९३५ च्या सद्याद्रि मासिकांत प्रसिद्ध झाले आहे. आशिया मायनमध्ये (तुर्कस्थानमध्ये) इसवी सनापूर्वी प्रसिद्ध असलेल्या खारिडियन लोकांनी लिहिलेल्या मातीच्या विटा सांपडल्या आहेत. त्यांमध्येही विमानविद्येचा सप्रयोग इतिहास दिलेला आहे असें अलीकडे प्रसिद्ध झाले आहे.

वस्तुतः शास्त्र ह्या शब्द 'शास् अग्न शासु' या धातूपासून झालेला आहे. या शास् धातूचा अर्थ अनुशासन करणे अथवा सुसंघटित करणे

१. के. पंडित सातवळेकर यांनी 'पुरुषार्थ' मासिकांत (१९६७-६८) लेख लिहून प्राचीन विमानासंबंधी वेदांतील वचने देऊन आकार व गति ह्यांची माहिती दिली आहे. तसेंच के. वझे इजिप्शियन (नाशिक) यांनी आपल्या 'शिल्पशास्त्र (इ. स. १९२८) या ग्रंथांत 'शिल्पशास्त्र विस्तार' या प्रकरणांत विमानविद्या ह्याबद्दल बरीच माहिती दिली आहे. (गो. प्र. भावे)

असा होतो. 'शास्यते अनेन इति शास्त्रम्' अथवा 'शास्ति शास्यते इति शास्त्रम्' म्हणजे ज्या वाक्यरचनेच्या योगाने कोणत्याहि विषयाचे ज्ञान समर्पक रीतीने लिहिलेले असते ते 'शास्त्र' होय. कोणत्याहि विषयासम्वर्धी अनेक प्रयोगात्म्यांना अगर अनेक कुशाग्रबुद्धीच्या लोकांना मिश्रित ज्ञान संपादन करण्याकरिता अनेक वेळ प्रयत्न केलेले असतात. अथवा अनेक सिद्धांत वसविलेले असतात व अनेक प्रकारच्या उपपत्ति लावलेल्या असतात. ते त्याचे क्रियासभार व अनुभवजन्य ज्ञान संपादनाकरिता केलेले प्रयत्न एमत्र करून एका निश्चित विषयाइतल जी व्यस्तित वाक्यरचना सुसमृद्ध रीतीने एमत्र केलेली असते, त्या वाक्यसमूहाला शास्त्र म्हणावे. उदाहरणार्थ-आचारशास्त्र, नीतिशास्त्र, मानसशास्त्र, विधुन्मानसशास्त्र, व्याकरणशास्त्र, अलंकारशास्त्र, छंद शास्त्र, स्वरशास्त्र, तत्तुशास्त्र, वनस्पतिशास्त्र, भूगर्भशास्त्र, प्राणिशास्त्र, रसायनशास्त्र, विद्युच्छास्त्र, वेदान्तशास्त्र, योगशास्त्र, परलोकविद्याशास्त्र इत्यादि प्राचीन व अर्वाचीन शास्त्रांची निवडक अशी नावे आहेत.

योगशास्त्राचे प्रणेते पातंजल महामुनि यांनी योगशास्त्रातील सूत्राचे चार विभाग केले आहेत समाधिपाद, साधनपाद, निभूतिपाद, व केवल्यपाद असे ते चार पाद अगर विभाग होत. या चार पादांपैकी शेवटील केवल्यपादातील पहिल्या सूत्रात योगसिद्धि कशा प्राप्त होतान याचे वर्णन केले आहे. ते सूत्र असे आहे. "जन्मापधिमत्र-तप-समाधिजा सिद्धय" या सूत्रात सिद्धि प्राप्त होण्याचे पाच मार्ग सांगितले ते असे री, काहा पुरुषास जन्मादारम्यच सिद्धि प्राप्त झालेल्या असतात, काहा लोकांना आर्यापामून सिद्धि प्राप्त होतान काहीना भ्रजपापासून व तपश्चयेपासून व काहीना समाधिपामून सिद्धि प्राप्त होतात. त्या पाच प्रकारपैकी मत्र अथवा मत्रशास्त्र हाहि एक सिद्धि-प्राप्तीचा उपाय आहे म्हणून मत्रशास्त्र या विषयावर विवेचन करायचाच योजिल आहे.

३. मंत्राची व्याख्या

मंत्रशास्त्रात मंत्राची विशेष माहिती दिलेली असते, म्हणूनच प्रथम मंत्र या शब्दाच्या व्याख्येचा निचार करू. मंत्रधातूचा अर्थ गुह्य परिभाषण असा आहे. 'मंत्रयते' म्हणजे गुह्य गोष्टी मिळवितो, असाही ह्या धातूचा अर्थ होतो. क्रोणत्याही वार्याकरिता क्रोणत्याही देवतेचे आमंत्रण म्हणजे आवाहन करणे, असाही मंत्र धातूचा अर्थ आहे. ज्याच्या मननाने सर्व जगाचें ज्ञान होते. अर्थात जीव, ब्रह्म आणि ब्रह्माण्ड याच्या ऐक्याचे ज्ञान होते, ज्याच्या मननानेच ससारपाशमधनापासून प्राप्त होणारी जीव-दशेची मुक्ति साध्य होते व ज्याच्या जपापासून धर्मार्थकाममोक्षादि चतुर्विध सिद्धि प्राप्त होते, तो मंत्र होय. 'मननात् त्रायते इति मंत्र' अशीही मंत्र शब्दाची व्याख्या तंत्रशास्त्रात आढळून येते. श्रीनिवारण्य स्वामींनी मंत्र शब्दाची व्याख्या 'या श्लोकात दिलेली आहे, तो श्लोक असा--

मकारो मन्त्रं प्राह प्रकरद्वयानमुच्यते ।

मननप्राणसंयुक्तो मंत्र इत्यभिधीयते ॥

ब्रह्मज्ञा ब्राह्मणाः पूर्व जलवायव्यादिस्तभनेः ।

शक्तेरुत्पादनं चक्रस्तम्भमिति गद्यते ॥

मननाद्वस्तुशक्तीनां प्राणात् संकटसागरात् ।

'मंत्ररूपा भवेच्छक्तिर्मननप्राण धारिणी ॥ जामदग्न्य धनुर्देव,

वरील सर्व मंत्रव्याख्याचा उक्तार्थ असा आहे की, क्रोणत्याही

१. या वाक्यावरून पुढीक ग्राही सिद्ध होतात.

(१) मंत्रविद्या मनननिष्ठ आहे. म्हणजे मंत्रविद्येचें अधिष्ठान वैचारिक-बौद्धिक आहे. (२) मननार परिणाम होऊन एकप्रज्ञा साधते. (३) मंत्र-विद्येने देवता येऊन उपपन्ना नवत करितात. (४) मंत्राच एक प्रकारचें तंत्र असत व त्यामुळे आनीय व परकल्याण होत आणि (५) मंत्रविद्येनें भीष्मावर स्वामिनी गद्यविद्या येत (गा. प्र. भा.)

अक्षर समुच्चयाचे मनन म्हणजे अभ्यास अर्थात् मन्त्राचे पुनः पुन मनन-पूर्वक मनोमय उच्चारण करणे, व ते उच्चारण केल्याने उच्चारकृत्यचि मनोरय ती अक्षरमाला अगर तो अक्षरसमुच्चय पूर्ण करितो. श्रीविद्यारण्य स्वामींच्या वर उद्धृत केलेल्या श्लोकाचा अर्थही असाच आहे. अशा नाना प्रकारच्या वर्णयोजना (उदाहरणार्थ 'ह्रस्वे') योजून नाना प्रकारचीं इष्ट फळे देणारे जे शब्दसमूह अगर वर्णसमूह त्यास मन्त्र म्हणावे. एकरुपीत मन्त्राचा उपयोग मन्त्रातील गूढशक्ति प्रकाशात आणण्याकरिता होतो. अगर आरम्भ निरर्थक दिसणाऱ्या शब्दसमूहाला तो इष्ट फलदायी आहे असे अनुभवता येते. म्हणजे या प्रकारच्या मन्त्रातील सामर्थ्याने इष्टफलप्राप्ति व अनिष्ट फलपरिहार ह्या गोष्टी साध्य होतात. अमुक वर्णसमुच्चयाचा जप केल्याने अमुक इष्टफलप्राप्ति होते व अमुक अनिष्टफल निवारण करिता येते, असा आदेश पूर्वकालीन ऋषिमुनींनी किंवा अर्वाचिन सिद्धपुरुषांनी दिलेला असतो. म्हणून त्या वर्णसमुच्चयास तत्फलदायी अगर तत्तदनिष्टफलनिवारक मन्त्र म्हणावे. "ज्याच्या अर्थाच्या प्रकाशनासाठी आम्हाला काही मनन करावे लागते, आणि काही प्रयोगही करावे लागतात, मननाने व प्रयोगानी ज्याच्या अर्थावर प्रकाश पडतो, तसेच ज्याचा अर्थ उत्तरोत्तर विकसित होऊ शकतो वा होणारा आहे त्याला मन्त्र म्हणतात." विनोबा भावे. (मराठा २९-१२-१९६८ गो. प्र. भा.)

४. शब्द व ध्वनि

वेदमन्त्राचा उच्चार म्हणजे ध्वनी होय. ध्वनिपासून गति व गतीपासून ध्वनि ही परस्परबलवती उत्पत्ति आहे. गतीचीं-रग, प्रकाश, उष्णता, आकर्षणशक्ति व निवृत् अशीं रूपांतरे होतात. योगशास्त्राच्या सिद्धान्ताप्रमाणे पाहिले तर ध्वनीला रग व आकाश आहे. सगळी शरीरातील पदचक्रांपैकी अनाहत मिश्रुद्धि व आज्ञा या चक्रात उत्पन्न होणारे ध्वनि

योगशास्त्रात सांगितल्याप्रमाणे वरोवर आहेत, असे पाहून मगच मंत्रद्रष्ट्या ऋषींनी मंत्रांतील ऋस्व, दीर्घ, प्लुत, उदात्त, अनुदात्त, स्वरित असे स्वर कायम केले व इष्ट फलप्राप्तीकरिता इष्ट अशी विद्युत्शक्ति निर्माण होते, याचे प्रयोग पाहूनच मंत्राचे निरनिराळे विनियोग (उपयोग) त्यांना ठरविले. अशा प्रकारच्या वेदमंत्रांच्या पठणाने अतींद्रिय जगांतील सुप्त विद्युत्शक्ति जागृत करून तिचा पुरवठा जगत्कल्याणकरिता व जगद्वारणेकरिता व्हावा या हेतूनेच त्यागमूर्ति ब्राह्मणाचे ते आदि कर्तव्य समजले गेले व म्हणूनच त्यांत सर्व वर्णांचे गुरू ही संज्ञा दिली गेली. ध्वनीपासून म्हणजे अर्धपूर्ण शब्दापासून उत्पन्न होणाऱ्या अनंत शक्ति व शक्तीपासून जी अनंतविध कार्ये घटतात, त्यांना अनुलक्षूनच त्या ध्वनांचे अर्थ त्या ध्वनींमध्येच अनुस्यूत असतात, असे सिद्ध होते. म्हणून शब्द आणि अर्थ यांचा सृष्टीतील परस्पर संबंध स्वयंभू आहे, नित्य सिद्ध आहे, अखंड आहे व चिच्छान्तियुक्त आहे; परंतु मानवी वाचारूपी यंत्रांत हे ध्वनि बाहेर पडताना त्या मंत्रांच्या कार्यक्षमतेप्रमाणे ते बाहेर पडणार व त्याच्यापासून तितक्या प्रमाणानेच कार्ये होणार हे सिद्धच आहे.

असे शब्द दोन प्रकारचे आहेत. मानवी व्यवहार संवादण्याकरिता योजलेले जे शब्दसमूह, त्यांच्या योगाने बनलेल्या भाषेस 'साकेतिक भाषा' असे म्हणतात व इतर पशुपक्ष्यादिसंघांच्या शब्दांला 'ध्वनि' म्हणतात. मानवी व्यवहाराकरिता योजलेली ही साकेतिक भाषा निरनिराळ्या मानवसामर्थ्याने निरनिराळ्या प्रमाणाची असते. अन्नखादिसांचे संवादना, इंद्रियसुख संवादना, आनंद, भय, शोकदर्शन हेच मानवी व्यवहार होत. तसेच पशुपक्षी यांचेही ध्वनिरूप उच्चार बरील मानसिक सुखदुःखदर्शक अमनात. पशुपक्षी यांची भाषा जागणाऱ्या ज्ञानी लोकांना पशुपक्ष्यांच्या विविध ध्वनींचे उच्चार मिश्रित इच्छापूर्तिचे निदर्शक अमनात, असे प्राण्यास प्रयोग करून निश्चय केला आहे. 'गोमंथला' नावाच्या वानराच्या ध्वनीवरून एका गृहस्थाने गोमंथलाची भाषा बघविली आहे. म्हणून

साकेतिक भाषेपेक्षा मानवी भाषेला शब्द व पशुपक्षी यांच्या उद्गाराना ध्वनि म्हणणे अशा प्रकारचा भेद फार सूक्ष्म आहे.^१ असो. आता एखादी इष्ट परिणामकारक गोष्ट करायची असल्यास ठरविलेली अशीच शब्दयोजना केली पाहिजे. अशा शब्दयोजनेस सिद्ध भाषा असे म्हणतात. उदाहरणार्थ, पर्जन्य पडण्याकरिता जी पर्जन्यसूक्ते म्हणावी लागतात. या पर्जन्यसूक्तासमधाने होणाऱ्या परिणामाचा अनुभव लेखकाने घेतल्याचा उल्लेख पुढील भागात आलेला आहे. त्या सूक्ताची भाषा सर्वत्र सारखी असली पाहिजे म्हणजे मग अशा त्या भाषेने घडून येणारा इष्ट परिणाम सर्वत्र सारखा होईल.

१. फार फार जुन्या काळची माणसे पशुपक्ष्यांची भाषा जाणत असत. कोरहा, भालू (म्हातारी कोरही) हुमण, कुपे, घुबड इत्यादि प्राण्यांच्या 'ध्वनि' म्हणजे आवाजावरून, ओरडण्यावरून भावी अनर्थाची कल्पना जाणणारे लोक असत. (भारताच्या काही जंगली भागात अद्यापि क्वचित आढेवही.) मुंग्या, चिमण्या, खारफुडी (हिंदीत 'खडी म्हणतात', इंग्लीत squirrel म्हणतात) यांची पण भाषा आहे असे सुम निरीक्षणाने घ्यातात येईल. वानर व माकडे ह्यांची भाषा आहे 'दर्शन' Tarzan या इंग्रजी चित्रपटात ह्या प्राण्यांची भाषा कशी असते ते समजून येते. त्या त्या प्राण्यांच्या—पशु पक्षी इत्यादि हालचाल व ओरडणे यावरून भावी घटनांची आगाऊ कल्पना कशी होते व ती कशी समजावी ह्याचे सुम निरीक्षण करून भारतीय ज्योतिर्विदनांनी काही सिद्धांतही बसविले आहेत. महाभारतीय युद्धाच्यावेळी त्या अनुम घटना घडत होत्या त्या, प्राण्यांच्या आवाजावरून ओळखून त्यांचे वर्णनही केलेले आहे. राजा भरुहरीला पत्त्याची भाषा येत होती ह ऐतिहासिक उदाहरण विचारहं आहे.

आयुर्योगात्म्ये प्राण्यांनी भाषा नावी अपन्याला यावी या हेतुन गभिर्गो, वर गायपेय पदार्थांचे प्रयोगही सनित ३ आहेत. पाश्चिनात्यानां अनेक प्रयोग करून पाण्यातील माशांनीही भाषा अमते असे शोध पाण्यात राहून वळे त्यांचे निरीक्षण करून त्यांची भाषा समजून घेण्याचा प्रयत्न काही पाश्चिनात्य शास्त्रज्ञ करीत आहेत. (Science 1968) गो. प्र. मा.

५. मंत्रोच्चारपद्धति व परिणाम

अशा मंत्राचा जप तीन प्रकारचा असतो. व्यक्त, उपाशु व मानस, अशा त्या तीन प्रकारच्या जपक्रियेची निरनिराळी फळेही सांगिली आहेत.

जिऱ्हेने स्पष्ट उच्चारलेल्या जपास 'व्यक्त' जप म्हणतात. असा जप दुसऱ्यास ऐकू येतो. ह्या जपाने आधिभौतिक प्रतिवधाचा परिहार होतो. जि हेने अस्पष्ट म्हणजे दुसऱ्यास ऐकू न जाईल व आपणास ऐकू येईल अशा जपास 'उपाशु' जप म्हणतात. ह्या जपाने आधिदैविक प्रतिवधाचा परिहार होतो. 'मानसिक जप' म्हणजे मनातच, परंतु मोठ्या आवाजाने जप केल्यास त्यास मानसिक जप म्हणतात. हा जप आपल्या अतर्सनेने होतो व तो आपल्या सूक्ष्म श्रवणेद्रियास ऐकू येतो. अशा प्रकारचा जप आपल्या प्राणमय शरीरातील वाचेने होतो. स्वप्नातील शब्द जसे स्वप्नावस्थेतील श्रवणेद्रियास ऐकू येतात व जागृतात आल्यावर केवळ स्मरणाने त्याचा अनुभव अन्नमय शरीरात येतो, तसा मानसिक जपाचा अनुभव जागृतास्थेत असताना येतो. अशा प्रकारच्या जपास 'मानसिक जप' म्हणतात. ह्या जपाने आध्यात्मिक प्रतिवधाचा परिहार होतो असे सांगितले आहे. वैखरी वाणीने होणारा जप 'व्यक्त' होय. मध्यमा वाणीने होणारा जप 'उपाशु' होय व पश्यती वाणीने होणारा जप 'मानसिक' होय. व परमाचेने होणारा जप 'उन्मती' म्हणजे मन प्राप्ताच्या पलीकडील वाचेने होणारा जप होय. ह्या जपाने आत्मसाक्षात्कार होतो.

जिऱ्हेने स्पष्ट उच्चारलेल्या जपाने अगर अस्पष्ट उच्चारलेल्या उपाशु जपाने प्रत्येक वर्णाचे ठायीं जी गूढशक्ति असते ती उच्चारानुरोध जागृत होते. व त्या वर्णोच्चारानुरोध अंतराव्याप्त उच्चारकर्त्याच्या आसमतात त्रिबुद्बलये, त्रिबुपुज व त्रिबुच्छलान्ना उत्पन्न होतात. त्या त्रिबुच्छक्तीने अंतराव्याप्तील दृश्य व अदृश्य तत्वे जागृत होऊन जपकर्त्याकडे आकर्षित केली जातात. ह्या क्रियेने वातावरणावर मंत्रोद्दिष्ट परिणाम होऊन परंपर्या

वातावरणातून स्थूल सृष्टीवर म्हणजे जपकर्त्याच्या अन्नमयादि कोशावर ते मंत्रोद्दिष्ट परिणाम होतात. पोर्मात्य योगशास्त्रातील प्रक्रियात वर्णन केल्याप्रमाणे मानवी शरीरात 'कुडलिनी शक्ति' वास करते, तसेच ब्रह्मांडात 'महाकुडलिनी' शक्तीचे वास्तव्य आहे. 'पिंडी ते ब्रह्मांडी' या उक्तीप्रमाणे या दोन्ही 'कुडलिनी शक्ति' आपापलीं कार्ये करित असतात. ही महाकुडलिनी म्हणजे महाविद्युत् शक्ति होय. सर्व ब्रह्मांडातील घडामोडी जशा महाकुडलिनी शक्तीने चालतात, तशाच शरीरस्थ कुडलिनी शक्तीने म्हणजे विद्युत् शक्तीने शरीरस्थ सर्व क्रिया चालतात. मानव शरीर उत्पन्न झाल्यावेळी ज्या आनाशस्थ ग्रहाचे जसे परिणाम घडून येणार असे ठरलेलं असतं, त्याप्रमाणे शरीरस्थ कुडलिनी शक्ति कार्ये करते, परंतु या ग्रहाच्या अनिष्ट परिणामाचा परिहार करणें झाल्यास त्या ग्रहाचे त्या त्या वेळी जे परिणाम घडणार असतील, त्या परिणामाची प्रतिक्रिया मंत्रशक्तीने साध्य करिता येते. प्रत्येक व्यक्तीला याप्रमाणे मंत्रजपाने मंत्रशक्ति उत्पन्न करून स्वतःवर आक्रमण करणाऱ्या आगामी अनिष्ट परिणामाचा परिहार करिता येतो, इतकंच नव्हे तर अशी मंत्रशक्ति जागृत करून दुसऱ्याच्याही भावी अनिष्ट परिणामाचा प्रतिहार करता येतो. यारून मंत्रशास्त्र हें प्रयोगाशीद्ध शास्त्र आहे असे सिद्ध होतं. फल ज्योतिषशास्त्राने मनुष्यास आगामी सप्त्याची सूचना मिळते. प्राक्तन म्हणजे देव व प्राक्तनकर्मांपासून उत्पन्न होणाऱ्या सप्त्याचा परिहार अद्यतन कामे करून करिता येतो; हेच मानव जन्मातील इति कर्तव्य होय व ते मंत्रशक्तीच्या साक्षाने साध्य करिता येते. हीच मंत्रशास्त्राची महती होय.

६. जपाचा परिणाम

आधुनिक पाश्चात्य शास्त्रज्ञांच्या शोधकसुद्धीने असा सिद्धांत स्थापित केला आहे की, मानवी शरीर हे एक विद्युत् घटयंत्र आहे. (Battery-

Electric Power house) तेह्या अशा ह्या कुडलिनी शक्तियुक्त मानवी शरीराच्या साऱ्याने जो वर्णघटित मंत्राचा उच्चार होतो, त्या उच्चाराच्या योगाने विद्युच्छक्ति उत्पन्न होणे, ही गोष्ट क्रमप्राप्तच आहे. जगातील आद्य ग्रंथ जे वेद ते म्हणणाऱ्या ऋषिर्वर्यांनी आपल्या दिव्य-दृष्टीने व योगिरू बलाने मंत्राच्या ठायीं गूढ असलेल्या दिव्य शक्तींचा अनुभव घेतला व त्यांनी इष्टफलप्राप्तक व अनिष्टफलनिवारक शक्तींचा सचय असलेल्या मंत्राचा विशिष्ट कार्मीं विनियोग करिता येतो, असा सिद्धांत वसवून अखिल मानव जातीच्या कल्याणार्थ मंत्र व त्याचे विनियोग (उपयोग) शिष्यपरंपरेत चालू ठेविले.

७. मंत्रशास्त्राची उत्पत्ति

आतापर्यंत शास्त्र, मंत्र व शब्द यांचे विवरण झाले. वस्तुतः मंत्रशास्त्राचे निराळे असे शास्त्रप्रथ उपलब्ध नाहीत. तत्र व आगम, यामल व कल्प हेच प्रथम मंत्रशास्त्राचा ऊहापोह करित असतात. वैशेषिक, सांख्य, न्याय वगैरे पट्टशास्त्रात मंत्रशास्त्र असा निराळा शास्त्रीय प्रथ उपलब्ध नाही. निदान लेखकास तरी तो उपलब्ध झाला नाही. तत्रशास्त्र प्रयात असे वर्णन आहे की, श्रीशंकराच्या चार मुखापासून 'वेद' निर्माण झाले व पाचव्या ऊर्ध्व मुखापासून 'आगम' उत्पन्न झाले, वेद व आगम हे एकाच म्हणजे एका वेळीच निर्माण झाले आणि शास्त्रे मागाहून निर्माण झाली. शास्त्राचे उर्त निरनिराळे ऋषि मुनि आहेत. वर नमूद केलेलीं पट्टशास्त्रे निर्माण झालीं त्यावेळीं अगर त्यानंतर मंत्रशास्त्र असे एक शास्त्र कोणी निर्माण केलेल आहे असे दिसत नाहा.

एकदरीन मंत्रशास्त्र असे निराळे शास्त्र नाहा याचे कारण असे असावे की, चार वेदांपकीं एकाच वेद म्हणजे अथर्वणवेद मंत्रशास्त्रमय आहे. म्हणजे इतर उर्वरित तीन वेदांत मंत्र नाहात असे नाहा. परंतु ह्या अथर्वणवेदांत इष्ट फलदायी व अनिष्ट परिहारक असेच मंत्र पुष्कळ

आहेत, म्हणून कदाचित् निगळ्या मंत्रशास्त्राचा ग्रंथ निर्माण केला नसावा. यज्ञकर्म व यज्ञमीमांसा हाच वेदिक ऋग्वेदात वेदिकाचा मुख्य व्यवसाय असल्याने व यज्ञीय ऋग्वेद म्हणजे मासिक, पाप्मासिक, वापिक व द्वादश-वार्षिक असे निरनिगळे यज्ञ त्या यज्ञीय ऋग्वेदचे भाग पाटलेले असल्याने यज्ञामध्ये तीन ऋत्विक्, यजमान व यजमानपत्नी यांचे रक्षण करण्याचे कार्य ब्रह्म्यारूढे म्हणजे अथर्वणवेदवेत्यारूढे सोपवून दिलेले असे. अर्थात् अथर्वणवेदवेत्याच्या रोजच्या व्यवहारात मंत्रविद्या जागृत ठेऊन तिचा उपयोग करण्याची जरूरी असल्याने रोजच्या व्यवहाराचे निराळे शास्त्र लिहिलेले नसावे असे वाटते.

□ □

अमृत-मजिरी

१. मंत्रशास्त्र हे अनुभवदानी शास्त्र आहे
२. मंत्रज्ञ अर्थात्तुलसी कला तरच फलप्रद होतो.
३. सर्व वेद मंत्रमय आहेत.
४. वेदमंत्र सस्कृत भाषेत आहेत
५. सस्कृत ही एकच भाषा सर्वांत जास्त प्रगत व प्रगल्भ आहे.
६. सस्कृत हक्क जास्त वर्णाचार जगातील कोणत्याच भाषेत नाहीत

२ वेद व आगम विचार

१. वेद व त्यांचे अपौरुषेयत्व

अशा प्रकारच्या सर्व प्राचीन व अर्वाचीन मंत्रांचे उगमस्थानभूत झालेले असे सर्व जगातील आद्य ग्रंथ म्हणजे वेद हे होत. वेद हे ज्ञान-रूप आहेत, अनंत आहेत, अपूर्व आहेत व अपोरुपेय आहेत. अपौरुपेय म्हणजे त्याचा निर्माता असा एक पुरुष नाहा. “यस्य निश्चसित वेदा ” या वचनाने वेदाची उत्पत्ति पंचभौतिक देहधारी पुरुषाकडून न होता ती परमात्म्याच्या शक्तीपासून झाली आहे असे निर्णित केले आहे. ब्रह्मदेवाच्या मुखापासून वेद निर्माण झाले म्हणजे त्याच्या निश्वासाने ते अमूर्तातून अगर अव्यक्त अवस्थेतून व्यक्तवस्थेत आले. ब्रह्मदेवाने श्वास आत घेतल्यानंतर पुन्हा ते अव्यक्त रूपात अतर्धान पावतात. मानवी प्राणी श्वास व उच्छ्वास करितात व म्हणून ते आपल्या श्वासोच्छ्वासाचे निर्माते होत नाहीत. या उदाहरणाप्रमाणेच ब्रह्मदेव हे वेदाचे कर्ते होऊ शकत नाहीत. या ब्रह्मदेवाच्या श्वासापासून उत्पन्न होऊन ऋषींना तेजोरूपाने प्रत्यक्ष दृश्य झालेले व श्रुत झालेले असे वेद असल्याने “ऋषयो मन्त्रद्वय आसन्” ऋषी मन्त्रद्वये होते. पण काही ऋषी मन्त्रर्तेही होते. त्याची प्रज्ञा अतिमानव कोटीतील होती.

वेदाचे भाष्यकार श्रीसायणाचार्य यांना वेदाचे लक्षण खाली नमूद केव्याप्रमाणे लिहिले आहे.

“इष्टप्राप्त्यनिष्टपरिहारयोरलौकिकमुपायं यो ग्रंथो वेदयति
स वेदः । प्रत्यक्षेणानुमित्या वा यस्तूपायो न युद्धयते एव
विंदति वेदेन तस्यात् वेदस्य वेदता ॥

इष्टफलप्राप्ति व अनिष्टफलपरिहार दर्शविणारे व प्रत्यक्ष अथवा अनु-
मान या प्रमाणानी ज्याची कल्पना करिता येत नाही अशा प्रकारचे उपाय
सांगणारे जे ग्रंथ ते वेद होत.

तसेच अर्थवेदाची प्रस्तावना लिहिताना वेदभाष्यात श्रीसायणाचार्य
लिहितात की—

“ततः शब्दार्थस्तत्संबंधानां नित्यत्वेन अपौरुषेयत्वात्पुरुष
बुद्धिप्रभवदोषानुप्रवेशाभावेन वेदानां स्वतः सिद्धिप्रामाण्यम् ।
पुरुषप्रयत्नाऽनिवर्त्यत्वेन नित्यत्वम्”

वेदाचे अपौरुषेयत्व असे सिद्ध होतें की, वेदातील शब्द व त्याचे
अर्थ यांचा नित्य सत्रा आहे. म्हणून वेद अपौरुषेय आहेत पुरुषबुद्धीमध्ये
दोष होणे अपरिहार्य आहे व अशा पुरुष-बुद्धिजदोषाचा वेदामध्ये अभाव
आहे, म्हणून ते स्वतःसिद्ध आहेत. पुरुषप्रयत्नांनी ते साध्य होण्यासारखे
नाहात सौणी म्हणेल मी वेदातील ऋचेसारखी एक ऋचा तयार करतो,
तर त्याने तयार केलेल्या ऋचेच्या विनियोगाने अमुक फल साध्य करून
देणे ही गोष्ट त्याला साध्य होणार नाही, म्हणून वेद हे अपौरुषेय आहेत.

वेद हे स्वयंप्रकाश आहेत. कारण ते स्वयंभू आहेत. ज्याला प्रकाशित
होण्यास दुसऱ्या पदार्थाच्या सहाय्याची अपेक्षा नसते व जो दुसऱ्या
पदार्थास आपल्या प्रकाशाच्या सहाय्याने प्रकाशित करितो तो स्वयंप्रकाश
होय. स्वभावतः जो पदार्थ मधुर आहे त्याला मधुरिमा आणण्यास दुसऱ्या
मधुर पदार्थाची अपेक्षा नसते दूध, दह्या, ताक या पदार्थांस माधुर्य
आणण्यास गूळ, साखर अगर मध या पदार्थांची जरूर लागते परंतु
साखर, गूळ व मध हे पदार्थ स्वतःसिद्ध मधुर असल्याने त्यास माधुर्य
आणण्यास दुसऱ्या पदार्थाची आवश्यकता भासत नाही. एखाद्या

नृपप्रासादातील पदार्थ समजवून घेण्यास प्रमाणाची जरूर लागते पण प्रमाणास व्यक्त होण्यास किंवा आपल्या प्रमाणाकृत्वाचा गुण सिद्ध करण्यास दुसऱ्या कोणत्याही पदार्थाची जरूर लागत नाही. सर्व जगात प्रमाण ही अशी वस्तू आहे की, ती इतर सर्व पदार्थास व्यक्त करिते. प्रमाण झाला की, त्याबरोबरच अधःपराचा प्रमाण होतो. प्रमाण व अधःपरा या जोडीत प्रमाण वस्तू आहे. अधःपरा ही काही वस्तू नव्हे. ती एक शून्यावस्था आहे. प्रमाण हा स्वयंप्रभविष्णु आहे, ज्योतिष्मान् आहे. आणि असे आहे, म्हणून असे म्हणण्यास काही हरकत नाही की, ज्याप्रमाणे प्रमाणाचे दिग्दर्शन करण्याकरिता कोणत्याही इतर साधनाची अपेक्षा नसते, त्याप्रमाणेच वेद हे अखिल ब्रह्मांडातील दृश्य व अदृश्य मनोनुभवी वस्तू प्रमाणात करणारे आहेत, म्हणून वेदाचे दिग्दर्शन वेदच करू शकतात. सर्व पंचभौतिक वस्तुजाताच्या अती एक अज्ञेय, अप्रमेय, अमूर्त, चिद्विलासमय वस्तू म्हणजे ब्रह्म आहे, तेच वेदाचे मूळ होय, याकरिताच वेदाना स्वयंप्रकाशादि सर्व उपपदे लागू होतात. वेदाच्या नित्यत्वाबद्दल आणखी उदापोह करण्याचे हा निबध हे स्थळ नव्हे.

२. योगशास्त्रदृष्ट्या वेदांचे अपौरुषेयत्व

(अ) या निपयाचा विचार करान्याचा तर त्याचे तीन भाग पडतात (१) वेद व त्याची उत्पत्ति किंवा उपपत्ति. (२) वेद प्रगट करणारे वेदद्रष्टे ऋषि व वेदश्रोते ऋषि. (३) वेद श्रवण व वेद दर्शन होण्याचे साधन.

वेद व त्याची उत्पत्ति किंवा उपपत्ति— वेद व वेदज्ञानाची अभिव्यक्ति करणाऱ्या मात्रा व पादरूप अक्षरसमूह, अर्थात प्रत्येक वस्तूचे मूलभूतशब्द व शब्दसमूह, ज्याची रूपे व नाद आकाशतत्वात अनगुठित असतात ते वेद होत. म्हणजे आकाशतत्वाच्या लहरींतील सवर्पणाने प्रगट झालेली नाद व रूपे हेच वेद होत.

ऋचो अक्षरे परमे व्योमन् ।

तस्मिन् इन्द्रो वरुणो मित्रो अर्यमा ओकांसि चक्रिरे ।

‘न क्षरति इति अक्षरः’ क्षरणरहित व अनश्वर म्हणजे नित्य अशी वेदाक्षरे ‘परमे परमव्योमि’ म्हणजे महदकाशरूपी परब्रह्मांत असतात व तेथे अग्नि, वरुण इत्यादि देवतांची स्थाने आहेत. म्हणजे परमाकाशातील अणूअणूत तीं ऋगादि वेदाक्षरे निमिष्ट झालेली आहेत. अशा त्या ब्रह्मरूप परमात्म्याचे टिप्पणीं सर्व देव रहातात. सूक्ष्मदर्शी ऋषींना ते देव व तीं वेदाक्षरे दृग्गोचर झालीं. तसेच बरील वर्णनाला उद्बोधक असं श्रीगुणेश्वरमहाराजांचे एक वाक्कुमन उद्धृत करण्यात येत आहे. ते असे—

घोषणाचिया कुंडि । नादचिन्नांची रूपडि ।

प्रणवाचिया मोडि । रेखिली पेन्नी ॥

आम्रास संवदित आ रुद्रफलासाठील परमाणूच्या लहरीतील परमाणूच्या संघर्षांनी उत्पन्न झालेल्या नादात वेदाक्षरे ऐकू येतात, ह्याच अर्थ घोषणाचिया कुंडि, नादचिन्नांची रूपडि (चित्रे) ह्या ओपतात आहे. प्रणवाच्या अगभूत असलेल्या उच्चारवी अर्थात आम्राची रेखिल माडणी केलेली असते, तीच वेदाक्षरे होत. बरील वेदाक्षराचा अनुभव योगातील ‘शब्दानुभिद्ध’ व ‘दृश्यानुभिद्ध’ या समाधीत येतो. समाधि अखंडक—रसानं नवित् स्मरण होजें हीच समाधि होय.

दृश्यानुभिद्ध समाधि—वृत्तांतून इतर नामरूपे माडून टाकून अस्ति भाति प्रियतास्वर्ताची महदाकाशातील प्रमाशाचे टिप्पणीं धारणा केली तर महदाकाशात जीं ऋगादि वेदाक्षरे अनुस्यूत आहेत, ती दिसणे ह्याच ‘श्रुति’ होत. ह्या समाधीस दृश्यानुभिद्धसमाधि असे म्हणतात. अशी वेदाक्षरे त्या महर्षींना दिसली तेच मंत्रदृष्टे ऋषि होत.

शब्दानुभिद्ध समाधि—श्रवणमयोगी वाच्यार्थ म्हणजे वाच्याशाचा त्याग करून महदाकाशाने टिप्पणीं धारणा करानी म्हणजे त्या योगाने अनुपूर्तीन येणारे वेदाक्षरांचे नाद ह्याच श्रुति होत व ऋषींनी ह्या श्रुति

ऐकल्या म्हणून त्यास 'वेदश्रोते ऋषि' असे म्हणतात. त्यानीं ऐकलेल्या वेदाक्षरास मूर्तस्वरूप देऊन ती पठणात लेखनात आणलीं म्हणून ते ऋषि वेदद्रष्टे व वेदश्रोते ऋषि या अणिमानुष पदवीस प्राप्त झाले. अशा प्रकारची समाधि प्राप्त होण्यास त्यावर जन्मापामूनचे सर्व सत्कार झालेले होते व तीव्र तपश्चर्येने त्यांना दूर श्रयण व दूरदर्शनादि सिद्धि प्राप्त झालेल्या होत्या. अशा समाधि साधनाने मूल अस्तित्वात असलेले वेद, ऋषींना ऐकले व पाहिले म्हणून ते ऋषि वेदमूर्ते होऊ शकत नाहीत. अर्थात वेद पुस्तकानांना निर्माण झालेले नाहीत. ते स्वयंभूच आहेत हे सिद्ध होते.

३. वेदोत्पत्ति परिचय

अशा वेदाचे चार विभाग झालेले आहेत. वेद हे एकच, परंतु यत्रादि कर्मांच्या पूर्तीकरिताच ते चतुर्भागात्मक झालेले आहेत, असे स्पष्ट होते.

“ऋचां त्वः पोषमास्ते पुषुष्वान् गायत्रे त्वा गायति शन्वरीषु ।

ब्रह्मा त्वो वदति जातविद्या यक्षस्य मात्रा यि मिमीत उ त्वः ॥”

ऋ संहिता १०७१-११

ह्या ऋग्वेदातील अन्तरणान यज्ञाकरिता चार ऋत्विजांची चार दिशेकडे जरूरी आहे, असें म्हटलं आहे. ऐतरेय ब्राह्मणात असे म्हटलं आहे की “त्रयो वेदा अजायन्त, ऋग्वेद एवाग्नेरजायत यजुर्वेदो वायो सामवेदो आदित्यात्, इति” सत्यापाद सूक्तात असे म्हटलं आहे की, “ननु यज्ञ व्याख्यात्याम स त्रिभिर्वदर्विधीयते । ऋचः सामानि जज्ञिरे यजुस्तस्मादजायत” (ऋ.स) परंतु उपरिनिर्दिष्ट ‘ऋचा त्व पोषमास्ते’ या ऋग्वेदातील वचनानें ऐतरेय ब्राह्मणामध्ये अशी शक्ता घेतली आहे की, ‘अयं केन ब्रह्मत्व क्रियते?’ या शक्तेचें निराकरण असे केले आहे का, यदेतन्त्रे विद्याय शुक्र तेन ब्रह्मत्व क्रियते” यावर श्री सायनाचार्य आपल्या अथर्वर्ण वेदभाष्यात लिहितात की—

यादृग्वर्णं तथा वर्णान्यसंहृतिधराणि च ।

पश्चिमं यद्विभोर्वन्त्रं ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ।

आविर्भूतानि सामानि तत्तच्छब्दांसि नान्यथा ।

आथर्वणमशेषं च भृङ्गाज्जनचयप्रभम् ॥” (मार्कंडेय पुराण)

ब्रह्मदेवाच्या पूर्वमुखापासून जपाकुसुमाच्या म्हणजे जास्वदीच्या फुलाच्या रगाप्रमाणे वर्ण असलेले ऋग्वेद निघाले. दक्षिण मुखापासून धूलिधूसर रगाचे यजुर्वेद निघाले. पश्चिम मुखापासून शुश्र्वर्ण सामवेद निघाले. उत्तर मुखापासून नीलवर्णाचे अथर्वण वेद निघाले. ब्रह्मदेवाच्या मुखापासून निघाले म्हणजे अमूर्त रूपातून मूर्तरूपात आले. त्याचा अर्थ असा की, श्री ब्रह्मदेवाच्या आसातून ध्वनिरूपाने वेदाचा उच्चार झाला. ध्वनिरूपानेच ते अंतराळ्यात राहिले. अशा प्रकाराने ध्वनिरूपात असलेले वेद योगारूढ ऋषिगोत्रांना आपल्या दिव्य अशा योगज-दृष्टीने पाहिले व आपल्या दिव्य श्रुतिशक्तीने त्या वेदमंत्राचे श्रवण केले आणि श्रवण करून त्यांनी ते म्हटले म्हणून वेदाना ‘श्रुति’ असे म्हणतात व ज्या ज्या ऋषींनी ते वेदमंत्र पाहिले, श्रवण केले व पठण केले, त्या त्या ऋषीस ‘वेदमंत्रद्रष्टे’ ऋषी असे सन्मोधण्यात आले व ते ते ऋषी त्या मंत्राचे ‘ऋषी’ झाले अशा मंत्राच्या दर्शनाचे वेळीं वेदद्रष्ट्या ऋषीस त्या मंत्राच्या देवताही योगज दृष्टीने दिसल्या. त्या त्या देवता त्या त्या ‘मंत्राच्या देवता’ होत असे त्या मंत्रद्रष्ट्या ऋषींनी आपल्या शिष्यांस सांगून ठेवले.

वर लिहिल्याप्रमाणे ब्रह्मदेवांनी उच्चारलेल्या वेदमंत्रापासून सृष्टि उत्पन्न झाली. ब्रह्मदेवांनी वेदमंत्राचा उच्चार करण्यापूर्वी वेदमंत्र होतेच व सृष्टीही होतीच. परंतु ते वेदमंत्र व सृष्टि हे द्वंद्व महाप्रलय झाल्यामुळे अमूर्त स्वरूपातच होतें. म्हणजे महाप्रलयाचे वेळीं ही सृष्टि वेदमंत्रात लीन झाली व वेद हे ब्रह्मरूपात अतर्धान पावले इतकेच, वेद ब्रह्मरूप असल्याने ते लय पावत नाहीत. तर ब्रह्मरूपच होऊन जातात. कारण ब्रह्म ही वस्तु अविनाशी व एतमेवाद्वितीय आहे

४. वेदमंत्र व आगमोक्तमंत्र समन्वय

सर्ग वेद मंत्रमयच आहेत व वेदाचे पठनपाठन हेच तत्कालीन ब्राह्मणांचे मुख्य कर्तव्य होते. यज्ञक्रिया चालू असताना नाना प्रकारचे प्रत्यूह उत्पन्न होत असत. अनिष्टफलनिवारण व इष्टफलप्राप्ति या दोन्हाची नित्यनेमित्तिक कर्मांत इष्टपत्ति असल्याने मंत्रशास्त्र अशा स्वतंत्र प्रथाची प्रारंभी आवश्यकता वाटली नसावी. म्हणून लेखकाने निम्नभाष्या शीर्षकांत “मंत्रशास्त्र व मंत्रशक्तियोग” असा या लेखाचा नामनिर्देश केला आहे. मंत्रशास्त्राची केवळ शास्त्रीय रीतीने मांडणी केली असती, तर त्या उपक्रमाचा विशेष उपयोग झाला नसता. म्हणून मंत्रशास्त्राचा विषय आचारात वसा आणारा हे समजण्याकरिता योगशास्त्रातील मंत्रयोग व तत्र आणि आगम ग्रंथातील मंत्र, यत्र व इतर प्रतीकें याची साधना करी करवी या सर्वांचा समन्वय केला आहे. मंत्रशास्त्रातर्गत मंत्रविद्या आजच्या आचारविहीन वाळग्रतही करी अनुभविता येईल हे दाखविण्याकरिता हा प्रयत्न केला आहे. असो. आता प्रथमतः वेदमंत्रावद्दल विचार करू.

५. वेदमंत्रद्रष्टे ऋषि व वेदशास्त्रा

प्रत्येक युगचतुष्टयाच्या शेवटी वेदअभ्यासकाचे बुद्धीस मालिन्य प्राप्त होऊन वेदपठन बंद पडत व वेदज्ञानही नष्ट होते. अशा वेळी व्यास-रूपान् श्रीभगवान् महाविष्णु प्रगट होतात, व वेदांचा उद्धार करण्याकरिता आपल्या शिष्यांना वेद शिकवून त्यांचेरून वेदमंत्राचा प्रचार वाढवितात. याप्रमाणे सत्ताविसाव्या युगपरिवर्तनाचे शेवटी श्रीव्यामाना आपल्या “पैल” नामक शिष्यास ऋग्वेद शिकविला. पैल ऋषींना त्याच्या पाच शाखा सांगितल्या. त्या पाच शाखा गार्गीलप्रमाणे आहेत—आधलायन, सत्यायन, शाकल, वाजल व भाड्य पैशपायन नामक शिष्यास चतुर्वेद

सांगितला.' त्याच्या शाखा तेरा आहेत. त्या अशा—चरक, आह्वारक, रुट, प्राच्यरुट, कपिटल, चारायणीय, दारायणीय, वार्तांतवीर्य, धेताश्वतर, औपमन्यय. पाताडनीय, भैत्रायणीय, वतैत्तिरीय. हा कृष्ण यजुर्वेद होय. याज्ञवल्क्य ऋषींना श्रीसूर्य देवतेने अश्वरूपाने शुक्लयजुर्वेद सांगितला. त्याच्या शाखा सोळा आहेत. त्या अशा :—जाण्याः, माध्यदिनाः, जावालाः, बांधेयाः, रणायटाः, शावीय नागराः, प्रापणीयाः, कापोलाः, पाडूवत्साः, आनटिकाः, परमानटिकाः, पाराशर्याः, वैधेयाः, वैन्याः, गालगाः, वाजपेयाः, व कात्यायनीयाः, जैमिनी नामक शिष्यास सामवेद सांगितला, त्याच्या शाखा नऊ झाल्या.

त्या अशा—जैमिनीया, गौतमा, कोथुमाः, लागलाः, महाखल्वलाः, खल्वलाः, मुद्गलाः, शाट्यायनीयाः, तसेच सुमत नामक शिष्यास आथर्वण वेद सांगितला. त्याच्या शाखा नऊ आहेत. पैप्पलाः, दान्ताः, प्रदान्ताः, स्तोतागाः, ओतराः, वल्प्रदाः, शोनकीयाः, देवनर्णाः, चरणविद्याः, कुन्जकाः (गयावल्याः), आजामिला. (गगापुत्रा), सेमयसु, श्रान्ता, (मरुदेशे). या शाखाच्या उपशाखा आणखी आहेत. कृष्ण यजुर्वेदाच्या भैत्रायणीय शाखेच्या सात उपशाखा आहेत. मानराः, दुर्दुभा इत्यादि व तैत्तिरीय शाखेच्या उपशाखा ओख्य व काडिकेय अशा आहेत, व काडिकेय उपशाखेच्या आणखी पाच प्रति उपशाखा आहेत. त्या अशा :—आपस्तभाः, बांधायनाः, सत्यमादिनाः, हिरण्यकेशीयाः, औधेयाः, कृष्णयजुर्वेदातील वळ शाखेच्या तेग उपशाखा आहेत व शुक्ल यजुर्वेदाच्या जानाल गारोच्या चौवीस उपशाखा आहेत व ओधेय रणायट या उपशाखेच्या बावीस

१. मंत्रब्राह्मण मुद्रिता । निळोनि पद्धती निधिता । मूळ प्रकृता । यजुर्वेदा जानिजे ॥ ७५ ॥ गुरुचरित्र ज. २६ भाषिक भजे एक रूप । मुद्रिता निळोनि ब्राह्मण । तोंचि यजुर्वेद मूळ ज्ञाना । वरकर शाखा गजव ॥ ७६ ॥
(नि. प्र. म.)

उपशाखा आहेत या बावीस उपशाखात पान्थशा (महाराष्ट्रातील पळशे) ही उपशाखा येते. म्हणजे पाळ-शा हे शुक्लजुर्वेदीय ब्राह्मण होत.^१

बरील शाखाची माहिती “चरणव्यूह” या ग्रंथावरून व रा. रा. दत्तात्रय लक्ष्मण जोशी यांनी प्रसिद्ध केलेल्या पुस्तकावरून घेतली आहे. बरील शाखापैरीं पुष्कळ शाखा लुप्तप्राय झालेल्या आहेत.

पृष्ठ २४ बरील स्तमात वर्णन केलेल्या शाखाचे ब्राह्मण त्या त्या ठिकाणी उपलब्ध आहेत असे म्हणता येत नाही. खरोखर पाहिले तर वेदविद्येत निष्णात असणाऱ्या ब्राह्मणाची सख्यागणना म्हणजे खानेसुमारी केली पाहिजे. म्हणजे प्रत्येक शाखेतील वेदवेत्ते ब्राह्मण निती आहेत ह, व निती शाखा अस्तित्वात आहेत हे समजून येईल. वेदविद्येतील मंत्रशक्ति जागृत ठेवण्याची परंपरा नष्ट झाल्याने मंत्रपठणाकडे सार्वत्रिक ब्राह्मणवर्गाचे दुर्लक्ष होत आहे. मंत्रशक्ति ज्यांना आजच्या मालातही जागृत ठेविली अशी काहा राने वैदिक मंडळीत आहेत. परंतु अलीकडे आचारभ्रष्टता इतकी वाढली आहे की, केवळ गायत्री मंत्र कामिक फलप्राप्तीकरिता कसा जपाना हे बऱ्याच लोकांस माहित नाही. वैदिक धर्माची व वैदिक सस्कृतीची मोडत चाललेली घडी पुन्हा बसविणे हे जगत्कल्याणकारक किंवा राष्ट्राकल्याणसाधक कार्य करणे हाही महत्त्वाचा प्रश्न आर्य सस्कृतीच्या अभिमान्यापुढे असावयास पाहिजे

केडगाव क्षेत्राचे सस्थापक क. वा. श्री १०८ नारायण महाराज यांना मार्गे जो मोठा यज्ञसमारंभ केला त्या यज्ञसमारंभास व्यक्तिशः सामील

१. श्रीगुरुचरित्र २६ व्या अध्यायात चारही वेदांच्या शाखोपशाखा सविस्तर दिलेल्या असून त्याचद्वारे ज्ञात सप्तोपन न्हाण्यास हव. लेखकाने वर उ.के.पि.लेल्या, त्याचप्रमाणे पंडित छातळेकर ह्यांच्या लिखाणांतून वर्णिलेल्या शाखापथा ज्ञात व निराळ्या शाखा बरील २६ साख्या अध्यायात आहेत. (ग. प्र. मा.)

वेदाच्या शारा व वेदशाखाच्या ब्राह्मणाचीं वसतिस्थाने.
आता या शाखेत्ये ब्राह्मण आर्यावर्ताचे बाहेर कोठे कोठे होते याचे दिग्दर्शन करू

वेदाच नाव	क्रमवद	मनुर्वेद	सामवेद	अथर्वण वेद
सिख वाहीर वूर्म (मच्छट भूज) सिंहल (लमा) माथ		काशिरा मलमा, मुशेडवा पालिभद्रा, साभरमटा दासलमहा, बुब्जमा, वारुणा (ग्यामल) हिरण्यश्रुणा हृदिनीया, रोहिणा, आदोचा		औतरा दुब्जमा
गुर्नर दश			महाखल्वला मुद्गला	
घाशी नारायण सरोवर त्रिदह दश तान्नपर्णा	आस्रलापनाया	हिरण्यकेशीया, आपस्तभा मथिला	महाखल्वला	अजामिला देवपर्णा, शौनकेया
यमनदश (वग्विस्थान)		कटा, प्राच्यमन्त्र, चारायणीया हसलेमटा चाभगा (चोम)		
मनुग नारीर		सानप, मुद्रलमटा, उर्ध्वगजा, मुद्गला	लागला	स्तोभगा

देगांचे माव	सर्वेद	यजुर्वेद	सामवेद	अथर्वण वेद
आग्नेय देव नेत्राळ विश्वरूप (अग्नेय विमान) मंडारान्न, यजुर्वेद	वायव्याः आयलायनीयाः, दाराः	और्व्याः वेतालाः, शीनकाः धीयेयाः, त्रिगुलाः, देवस्त्राः मानवाः, शामयनीयाः, वायस्ताः पालदाः (पल्लव), भद्रायणीयाः तैत्तिरीयाः, धौयेयाः, राणावटाः काण्वाः, माध्यदिनाः शाठयायनीयाः, पुष्करणीयाः, भैरवाः, पाराशर्याः, वाराहाः, शैवजाः, जयवधाराः कुशुश्रमाः, धूम्राक्षाः, टोभिलाः	वैथुमाः जैमिनाः राणायणीयाः	चरणविधाः स्तोताराः
मरुदेव (मारुत)	माद्रभ्याः	वाय्वाः, माध्यदिनाः सारस्वतः श्रीमाळी, कपोजाः, पांडूवत्साः कोसलमटाः, कुल्लवकाः, चाम्भगाः, (चोमे) वारुणाः (गयावट्याः)	दानाः	श्रावकाः
हिमरत देव (हिमाल- याचा आसमनात भाग) सगु-सगुनी गोमती तीर मालव देव (मालव) यग देव (यगल)	माद्रभ्याः		भगवद्भ्रातृणाः	
आसुरी (अग्निवा मायनर)				

होण्याचा सोभाग्य-योग मंत्रशास्त्राख्योत कै. वा. श्री. १०८ रामशास्त्री गोडबोले-वास्तव्य मुंबई-याच्या कृपेनें लेखनास प्राप्त झाला होता. त्यावेळीं ऋग्वेदादि प्रत्येक वेदात पारंगत असलेल्या ब्राह्मणास पाचारण करण्यात आले होतें. त्यावेळीं मंत्रशाखाचा मूळ वेद जो आर्यवण वेद आहे, त्यात पारंगत असलेले व मणि, मंत्र व औषधी याचा अनुभव असलेले एक दोनच वेदवेत्ते ब्राह्मण पाहण्यात आले. आर्यवणवेद पोथी-वरून म्हणणारे सुद्धा जमेस धरले तर एकंदर सर्व भारतवर्षात आठच ब्राह्मण दिसून आले. आर्यवणवेदी ब्राह्मणाने यज्ञामध्ये ब्रह्मयाचे कार्य असते व त्याने होता, उद्गाता, अध्वर्यु, यजमान व यजमानपत्नी यांचे संरक्षण करान्याचे व यज्ञकार्यात उत्पन्न होणाऱ्या इतर प्रत्युहांचे निरसन करण्याचे कार्यही करान्याचे हे कर्तव्य त्या अर्थवेदीय ब्राह्मणाने असे. राजगुरु आर्यवण वेदवेत्ता असावा लागतो व त्या राजगुरुनें राजाने करावयाचीं हव्य कव्य कर्म, व त्याला नेहमीं उत्पन्न होणाऱ्या संमृतांतून त्यास निभावून नेण्याचेही कार्य करान्याचे असे. या वेदाची परंपरा नष्ट झाल्यामुळे वेदाबद्दल आज सर्वथैव अनास्था दिसत आहे, व वेद ही एक जुनी भाषा आहे म्हणून वेदाचे संरक्षण करावयाचे इतकीच वेदग्रथाची महती आज राहिली आहे. आर्यवण वेदात जसे इष्ट फलदायी व अनिष्टफलपरिहारक मंत्र आहेत तसे ऋग्वेद व सामवेद या वेदातही आहेत. वेद मंत्रातील व्यवहारोपयोगी मंत्र कोणते व त्याचा अनुभव कोणास आहे कीं काय, अशाबद्दल लेखकाने पुष्कळ शोध केला, परंतु त्याची त्या वावर्तीत काही अशी निराशाच झाली आहे. एकंदरीत अशा प्रकारच्या वेदाभ्यासास चालना मिळाली तर “वेदाभ्यास जड” अशी जी आधुनिक वैदिक वर्गास निंदास्पद व्याजोक्ति म्हणजे उपरोधिक पदवी मिळाली आहे ती निरर्थक ठरेल.

महाइपुराणात वेदमंत्राबद्दल स्पष्टीकरण केलेलें आहे, तें असे आहे.—

६. वेदमंत्रांचे प्रकार

मंत्रा नवविधाः प्रोक्ता ऋग्यजुःसामलक्षणाः ।
 मूर्तिर्निंदा प्रशंसा च आक्रोशस्तोष ष्व च ।
 प्रक्षानुक्षानमाख्यानं आशास्त्रिविधयोगतः ।
 प्रशंसा स्तुतिराक्रोशो निंदा च परिदेवना ।
 अभिशापो विशापश्च प्रश्नः प्रतिबचस्तथा ।
 आशीर्ष्यस्तथाऽश्लेषाः अर्धाख्यानं च संकथा ।
 वियोगा ह्यभियोगाश्च कथा संख्या वरश्च वै ।
 प्रतियोधोपदेशौ च नमस्कारः स्मृहा तथा ।
 विलापश्चेति मंत्राणां चतुर्विंशतिरुक्ता ।
 मंत्राणां नवविधत्वं चतुर्विंशति मेदा इति ।

ब्रह्माण्डपुराण अध्याय ३३-३४

मूर्ति, निंदा, प्रशंसा, आक्रोश, तोष, प्रश्न, अनुज्ञा, आख्यान व आशा असे मंत्रांचे नऊ विधि आहेत. तसेच प्रशंसा, स्तुति, आक्रोश, निंदा, परिदेवना, अभिशाप, विशाप, प्रश्न, प्रतिबचन, आशीः, यज, आश्लेष अर्धाख्यान, संख्या, वियोग, अभियोग, कथा, संख्या, वरप्रदान, प्रतिबंध, उपदेश, नमस्कार, स्मृहा, विलाप असेही मंत्रांचे चौवीस मेद आहेत.

याशिवाय धुनि विधारी, अभिधारी व नियोज्य असे भाग पाडलेले आहेत.

तत्र च विधारी धुतिर्निगाद्यात्मिका
 द्वितीया यीत्यादिधुतिः
 तस्याः श्रवणार्थं दाम्पत्य संबंधः
 प्रतीयते सा विनियोज्यी

म्हणजे प्रत्यक्षपरिहारक ऋचास 'नियोक्त्री ऋचा' असे म्हणतात. वेदकालीन समाजामध्ये ब्राह्मणपंथीयाचा काळ यजन, याजन, अध्ययन, अध्यापन या कर्मांमध्ये जात असे. त्रैवर्णिकाची नित्य नैमित्तिक कर्मे मन्त्रकृ करणे हेही काम त्याचेकडे असे. त्रैवर्णिकाच्या अध्यापनाचे कार्य त्याचेकडे असल्याने आयुर्वेद धनुर्वेद, गंधर्ववेद, ज्योतिषशास्त्र, शान्तिहोत्र इत्यादि विषयातही त्यास पारंगत असावे लागे. यज्ञीय कर्मे आचरीत असताना ज्या अडचणी उत्पन्न होत असत त्याच्या निरसन्याचे ज्ञान अगरज्य क्षत्रियांना धनुर्वेदशिक्षा देत असताना नानाप्रकारचे व्यवहारोपयोगी मंत्र अगर अस्त्रमंत्र व त्याचा विनियोग कसा करावा हे ज्ञान तत्कालीन ऋषि-वर्यांना नमूद करून ठेवलेले असे, व हे ज्ञान गुरुशिष्य परंपरेत टिकून रहात असे. याचप्रमाणे पाठ्यमंत्राचे गर्भितार्थ, उक्तानार्थ व विनियोग (वेदमंत्र मुखोद्गात असल्याने) तत्कालीन ब्राह्मणपंथीयास सुतराम रतला-मलकवत् भासत असत.

७. वेदमंत्रांचे अनुभव न घेण्याची कारणे

कालांतराने ब्राह्मणपंथीयाची तीव्र बुद्धि आणि ग्राहकशक्ति व पाठशक्ति या क्षीण झाल्या त्रैवर्णिकाची नित्यनैमित्तिक कर्मे घडवून आणण्याकरिता म्हणजे व्रतग्रह, विवाह इत्यादि सस्कारात लागणारे मंत्र, संहिता व उपनिषदे इत्यादि विषय पाठ करण्यातच त्याचा राल निवून जाऊ लागला वेदमंत्राचा अर्थ व त्याचा विनियोग करताना व्याकरणशास्त्र न समजल्यामुळे त्याच्या कर्मात व्याकरणशास्त्रदृष्ट्या विभक्तिप्रत्ययात चुका होऊ लागल्या ब्राह्मणवर्गात भिक्षुक व गृहस्थ असे भेद पडले व वेदिक व शास्त्री असेही भेद पडले अशा वेळी श्री सायणाचार्यांना चारी वेदांवर भाष्ये लिहिली व त्यात वेदमंत्राचे विनियोगही लिहिले. कालांतराने त्याच्या प्रयत्नाचा उपयोग करून घेण्याचे कार्यही धंद पडलं ह खरे.

८. वेद मंत्रांचे विनियोग

प्रथम गृह्यसूक्तात मंत्राचे विनियोग सापडतात. पुढे अग्निपुराण तायुपुराण व ब्रह्मांडपुराण या ग्रंथातही वेदमंत्रांचे विनियोग आढळून येतात. याच वेळीं श्रीमहर्षि शौनका ऋषींनी ऋग्वेदातील मंत्रांचा विनियोग लिहून ठेवलेला आहे. त्याचे नाव 'ऋग्विधान' असे आहे. लेखनाला अशीं ऋग्विधानें दोन उपलब्ध झालीं. एक विधान श्रीराम् येथें 'वाणी मिलास' छापखान्यात छापलेले व दुसरे ऋग्विधान पुणे येथील प्रथ-प्रकाशक रा. गोडबोले यांनी छापलेल्या ऋग्वेदाच्या सहित असलेलें. श्रीराम् येथील ऋग्विधान वे. शा. स. वेङ्कटरमण शास्त्री व वे. शा. स. रामभट दीक्षित या विद्वान्द्वयाना प्रसिद्ध केलेलें आहे. श्रीराम् येथें छापलेल्या व पुणे येथे छापलेल्या ऋग्विधानांच्या पोर्यांत छापलेलें अशा दोन्ही ऋग्विधानांचा सामल्याने विचार केल्यास त्यातून खाली लिहिलेल्या विषयाचा निर्देश केलेला आहे.

स्वर्णस्तेय, द्रव्यनसादन, सुरूपस्त्रीचें भार्यार्यसपादन, क्षय, अपस्मार, महारोग, शत्रुपीडा वगैरेचें निवारण, वाङ्मसिद्धि, ऋणनाश, प्राणार्कर्मणा-
निचा, परमायाप्रवेश व परमायानिर्गमविद्या, अग्निविद्या, वातरोगपरिहार,
महानिपपरिहार, आग्निमादि अष्टसिद्धिप्राप्ति, वारागृहवासनिवृत्ति, भूत,
प्रेत पिशाचादिनांच्या पीडेचा नाश, भगोद्वारादिरोगपरिहार, वैश्वनरविद्या,
रुन्धा विनाह वगैरे विषय आलेले आहेत. अशा मंत्रांपेक्षां सहा थोड्या
मंत्रांचा निर्देश पुढील स्थात केलेला आहे व मूलमंत्र या ग्रंथाच्या
उत्तरार्धात दिलेले आहेत.

९. ऋग्वेदांतील मंत्र व विनियोग

अष्टक	वर्ग	ऋचा	ऋचा प्रारम्भ	विनियोग-(ऋषि-देवता-छंद)
१	७	७	जातयेदसे सुनवाम. --वेद.	दुष्टश्चापद भीति नाश-छंद-त्रिष्टुप्- ऋषि-मारीचपुत्र कश्यप-देवता-जातयेद अग्नि
२	५	१४	जानतो न कन्तोऽयो सता न कन्तो/-	सर्प विद्यादिप्राणिज विपनाश अनुष्टुप्- अगस्त्य-अपृतुणसूर्य.
८	४	१०	हविष्यात्मजस्वर्धदि दिमिष्टृशा हुत- जुष्टुमग्ना	वैश्वानर विद्या-त्रिष्टुप्-परमेष्ठी प्रजापति- परमात्मा
७	४	१७-१८-१९	सहस्रशीर्षा पुरयः सहस्राक्ष. सहस्रपात्	नारायणदर्शन
८	७	१७	नासदासीनोऽसदासीत्तदानीं नासीत् रजो नो व्योमा परो यत् (नासदीयसूत्र)	योगसिद्धि
८	८	१९	मुचामि त्वा हमिपा (ब्रह्मणस्पतिसूत्र)	क्षयरोगनाश, पुत्रप्राप्ति, --धन्याभिवाह कोटीय वामे-पांच अनुष्टुभ-इतर त्रिष्टुप्- इद. अनुष्टुभी ब्राह्मणद्वारा गणपतीस २१ वेळ अभिषेक.

२	२	१	सुपुमादिसुक्ते पाच ऋचा =	भार्गशीर्ष महिन्यात् १० हजार जप- परकायाप्रवेश
७	७	१	न निरर्तध सुक्त (आठ ऋचा)	परकोथेनून परत आन्यावर ३० हजार जप-विष्णु मंदिरात् = भृगुच्यवननागायत्री सूक्त;
७	७	२	अग्निमीळे मुजा मृत (१० ऋचा)	प्राणाकर्पण विद्या-रोज नभर पेळा महण.
५	४	३०	ॐ व्ययक यजामहे	अपमृतबृहण-३० हजार प्रणय सपुटित यसिष्ठ
८	८	११	इक्षपती सूक्त (५ सूक्तांचे)	पुष्टनाश-माघ महिन्यात् बेलद्वारागल्ली राज शभर जप = शासननाम-३३-अनुष्टुप्
३	७	१४	धस शुचिपद् अनिविद्वेरोण सत् (पाच ऋचा)	(१) कुष्टनाश-विष्णु मंदिरात् ३० हजार जप य ३० हजार अथ्य टेंप
२	६	२९	गणानात्रा श्रमस्त्राम्	(११) सर्व कार्यासिद्धी-रोज १०८ जप. चामंदन दधिना-त्रिष्टुभ्
४	४	१	मन्त्रस्य गोपा मन्त्रपर्वणा ४ ऋचा,	विननाश-कार्यासिद्धी-रोज १०८ जप मूत्ररोगनाश-यानील १ ऋचा अधरय- वृक्षाशी जप.

१	२	३	४	५
३	७	२३	वायो शुक्रो अयामि....दिविष्टु	वातरोगनाश-माघात अश्वत्थवृक्षाखाली रोज ३० हजार जप. सौमित्राण्य-आग्नि -सतोवृद्धी.
१	७	७	जातभंदसे सुनधाम सोमसराति	अणिमदिसिद्धिप्राप्ति-त्रिव्यवृक्षाखाली ७००० जप. मरीचपुत्र कश्यप-जातिवेद -त्रिष्टुप्
५	६	१७	धुमानु, त्वानु क्षितिपु क्षियन्तो ॥ (सात ऋचा ७ मन्त्र)	कारागृहमुक्ति-३० हजार जप करावा वसिष्ठ-वरुण-अनुष्टुप्
७	८	३	यदादीर्घ्ये न वृषिपण्येभि....५ ऋचा ॥	अकालकृत कर्म निवृत्ति-रोज १० वेळ म्हणणे कश्यप-अक्षर-जगती
८	७	१४	रात्री सूक्त	भूतप्रेत-व्याघ्र-चौरादि भयनाश-रोज ३ दा व रात्री एकदा म्हणणे-कुशिक- रात्री-गायत्री
४	७	११	नृगुणानो-गुणते-नृष्टचते रिरिहि ॥	भगेंद्रनाश-त्रिणुमंदिरांत पाण्यात उभे राहून ३० हजार जप.
३	८	१९	वर्धन दस्यु....धाने वत्समान् ॥	व्याधिनाश व भूमिप्राप्ति-रोज १० वेळ जप.

वर लिहिलेले ते मंत्राचे आदि शब्द आहेत. परंतु अशा मंत्राचा अनुभव घेतलेले असे संपूर्ण सापडण्याची हल्लींच्या काळात मोठीच उणीव आहे. लेखकांनी या बाबतीत जरेच परिश्रम केले. टिपटिपणीं भिक्षा मागणाऱ्याप्रमाणे दारोदार फिरण्याचे व कट्टुशब्द ऐकण्याचे प्रसंग सोसले. जव्हा सज्जनाना असे म्हटले की, “सत्येचं नामसुदा न घेणारे असे तुम्ही ही उघाटेन का करिता ? इराण्याच्या हॉटेलात जा, महार-भागाच्या समूहात सहभोजन करा, आमचेकडे का येना ? लघुशकेला पाणी न घेणारे तुम्ही भ्रष्ट लोक तुमचे मुद्याल्लोमनही नसो.” हे शब्द खरे आहेत. परंतु त्या मंत्रज्ञ सज्जनाना लेखका-बद्दल जेव्हा लेखकाच्या समागमातील मंडळींना लेखकाच्या वर्तनाची खात्री दिली, तेव्हा कोठे मंत्राबद्दल बोलण्याची त्याची प्रवृत्ति दिसली

मंत्रशक्तीचा प्रभाव वर्णन करित असता लेखकाला आधुनिक सुधारणांनी मूर्तिमत भ्रष्ट झालेल्याशी बोलण्याचेही प्रसंग आले. तेव्हा ते म्हणत की, “अहो मंत्र आहेत म्हणता तर आम्हाला अनुभव सांगू नसा, अनुभव घेतलेली माणसे दाखवा ” अशा पृच्छेच्याची कुतूहलें पुरविणे हे काम सोपें नव्हे. लेखक स्वतः मंत्रशास्त्रज्ञ नाही, म्हणून त्याला अशी कुतूहल पुरविण्यास दुसऱ्याकडे पहावे लागते. अशा मंत्रशक्तिसंपन्न मनुष्याकडे गेल्यास त्यांना म्हणावें, आम्हीं काहा तमाशा माडला नाही, किंवा जादूचा खेळ आमचेकडे नाहीं आमचे सहनासात रहा, प्रसंग येईल तेव्हा अनुभव दिसेल परंतु असे अनुभवी मंत्र जर नमूद करिता न आले तर हा लेख लिहिण्याचा उपक्रम केवळ पिष्टपेपणवत्, किंवा केशनिकृत्तनयत् होईल, म्हणून काही मंत्र व मांत्रिक मिळाले तर त्याचा यथायोग्य वाळीं उपक्रम करण्याचा विचार ठरवून प्रस्तुत ऋग्वेद मंत्रातील अनुभवित मंत्राची उदाहरणे दिली आहेत ती अशी—

३	७	२३	वायो शुक्रो अयामि....दिगिष्टु	वातरोगनाश-मार्घांत अश्वत्थवृक्षाखालीं रोज ३० हजार जप. सौभरिकण्य-आग्नि- सतोबृहती.
१	७	७	जानभेदसे सुनमाम सोममरानि	अणिमादिसिद्धिप्राप्ति-बिल्ववृक्षाखालीं एकलक्ष जप. मरीचपुत्र कश्यप-जातवेद- त्रिष्टुप्
५	६	१७	धुमासु, त्वासु क्षितिषु क्षियन्ते ॥ (सात ऋचा ७ मंत्र)	कारागृहमुक्ति-३० हजार जप करावा वसिष्ठ-वरुण-अनुष्टुप्
७	८	३	यदादीध्ये न दृग्निषण्येभि....५ ऋचा ॥	अकालकृत कर्म निवृत्ति-रोज १० वेळ म्हणणे कश्यप-अक्षर-जगती
८	७	१४	रात्री मृत	भूतेप्रेत-व्याघ्र-चोरादि भयनाश-रोज ३ दा व रात्री एकदां म्हणणे-कुशिक- रात्री-गायत्री
४	७	११	नृगणानो-गृणते-नृचसे रिहि ॥	भगेंद्रनाश-विष्णुमदिरात पाण्यांत उभे राहून ३० हजार जप.
३	८	१९	वधेन दस्यु....वाजे अस्मान् ॥	व्याधिनाश व भूमिप्राप्ति-रोज १० वेळ जप.

वर लिहिलेले ते मंत्राचे आदि शब्द आहेत. परंतु अशा मंत्राचा अनुभव घेतलेले असे सत्पुरुष सापडण्याची हल्लींच्या काळात मोठीच उणीव आहे. लेखकाने या बाबतीत बरेच परिश्रम केले. टिफ्टिंगाणी भिक्षा मागणाऱ्याप्रमाणे दारोदार फिरण्याचे व कटुशब्द ऐकण्याचे प्रसंग सोसले. म्हां सज्जनानीं असे म्हटले कीं, “सत्संघेचें नामसुद्धा न घेणारे असे तुम्ही ही उठाठेव का करिता ? इराण्याच्या हॉटेलात जा, महार-भागाच्या समूहात सहभोजन करा, आमचेकडे का येता ? लघुशकेला पाणी न घेणारे तुम्ही अष्ट लोक तुमचे मुखामलोनही नसो ” हे शब्द खरे आहेत. परंतु त्या मंत्र सज्जनानीं लेखका बद्दल जे हा लेखकाच्या समागमातील मंडळींनीं लेखकाच्या वर्तनाची खात्री दिली, ते हा कोठे मंत्राबद्दल बोलण्याची त्याची प्रवृत्ति दिसली.

मंत्रशक्तीचा प्रभाव वर्णन करित असता लेखकाला आधुनिक सुधारणांनीं मूर्तिमत अष्ट शालेख्याशीं बोलण्याचेही प्रसंग आले ते हा ते म्हणत कीं, “अहो मंत्र आहेत म्हणता तर आम्हाला अनुभव सांगू नसा, अनुभव घेतलेलीं माणसे दाखवा.” अशा पृच्छ्याचीं कुतूहले पुरविणे हें काम सोपें नव्हे. लेखक स्वतः मंत्रशास्त्रज्ञ नाहा, म्हणून त्याला अशीं कुतूहले पुरविण्यास दुसऱ्याकडे पहावें लागतें. अशा मंत्रशक्तिसंपन्न मनुष्याकडे गेल्यास त्यांना म्हणावें, आम्हीं काहा तमाशा माडला नाहीं, किंवा जादूचा खेळ आमचेकडे नाहीं आमचे सहवासात रहा, प्रसंग येईल तेव्हा अनुभव दिसेल परंतु असे अनुभवी मंत्र जर नमूद करिता न आले तर हा लेख लिहिण्याचा उपक्रम केवळ पिष्टपेपणवत्, किंवा केशनिवृत्तनवत् होईल, म्हणून काहीं मंत्र व मांत्रिक मिळाले तर त्याचा यथायोग्य काळीं उपक्रम करण्याचा विचार ठरवून प्रस्तुत ऋग्वेद मंत्रातील अनुभवित मंत्राचीं उदाहरणे दिलीं आहेत तीं अशीं—

१०. ऋग्वेदीय कांही मंत्र व कांही अनुभवी सज्जन

‘कृणुष्वपाज’—या मन्त्राच्या पाच ऋचा—या मन्त्राला ‘दहरासो’ ह्या शेवटल्या अर्धेलीचे सपुटीकरण केले पाहिजे. —‘रक्षोघ्नदेवता त्रिष्टुप छंद ’ १० हजार जप—त्यापूरी ३० हजार गायत्रीमंत्र जप करावा. या योगाने ब्रह्मराक्षसादि भूतबाधा नष्ट होते.

अनुभवी ग्रहस्थ वे. मू. प्रल्हादगुरु, इंदूर. [पारनेरकर महाराज]

कुपुंभकस्तदवीत् गिरेः प्रवर्तमानकः

वृद्धिकस्यारसं विपमरसं वृद्धिक ते विपम् ।

प्रथम मंडळ $\frac{१९१}{१६}$ शान्तिपाठात हा मंत्र आहे.

ह्या मन्त्राचा १० हजार जप केल्यावर वृद्धिकदष्ट मनुष्याच्या दशाच्या ठिकाणी भस्म मग्नून लागावे.

मुचामि त्वा हरिषा—या मन्त्राचा त्रिनियोग क्षय, अपस्मार, याच्या रोगशमनार्थ होतो. (ऋग्वेद ८-८-१९)

कै. वा. व्यक्ताश्री वैद्य, लोधी मोहल्ला, इंदूर.

सोमो अप्सु मे भतर्विश्वानि मेयजा

आपो याचामि मेयजम्

आपः पृणीत मेयजं वरुथं तन्वे ३ मम् ज्योक् च सूर्ये इशे

पयस्यानग्न आगहि त मा सं-सृज-चर्चसा ।

व्याहर्तींनी पूरकप्राण म्हणजे प्राणायाम करायला. विशिष्ट स्थळी कुभक्त त्रिशिष्ट दुखादि वेदना काढण्यास प्राण साठविणे व गायत्री शिरान ते दुख, तो निवार, त्या वेदना उच्छ्वासाप्ररोध रचकान बाहेर पाठविणे. या क्रिया केल्या असता तो निवार, दुख अगर वेदना नाहीशा होताना (हे सर्व मनोमय घाणीने उच्चारित व ध्यानाने क्रिया करीत मनोधार,

१. असेच कांही मंत्र पुढे उत्तरांश दिले आहेत.

झाला पाहिजे.) सुजलेल्या भागावर वरील मंत्राने २१ वेळा मार्जन दररोज केलं तर तीन दिवसात गुण येतो. अपस्माररोग बरा होतो.

क्षयरोग :— वे. शा. स. करवीकर गुरु तासगाव, सातारा.

पर्जन्य पडण्याचा वैदिक मंत्र

ध्रुवासु त्वासु क्षितिषु क्षियन्तो व्यस्मत् पाशं वरुणो मुमोचत् ।
अवो वन्वाना अदितेरुपस्थाद् यूयं पातः स्वस्तिभिः सदा नः ।

ऋ. ५।६।१०

नाभिमात्र जळयत उभे राहून दहा हजार जप करावा. धृत, दुग्ध व वेताच्या समिधानां १ हजार हवन करावे.

पर्जन्य पडण्याकरितां पौराणिक श्लोक :

मुंच मुंच सलिलं दयानिधे नाथ नास्ति समयो विलंबितः ।
चातकस्य मृतके कुटुंबके चारि चारि जल किं करिष्यति ॥

या श्लोकाचा १ लक्ष सामुदायिक जप करावा.

वे. शा. स. दत्तात्रय भालचंद्र दीक्षित,
दुर्गाघाट, भटकचेरी, बनारस.

ऋग्वेदोक्त मन्युसूक्त चार ब्राह्मणांनी दरमहा प्रायेकीं एक हजार जप करावा.

कोणतेही कठीण कार्य साधण्यास

१० ब्राह्मणांनी दररोज प्रायेकीं १ हजार जप करावा. असे हे १० दिवसाचे अनुष्ठान आहे. जप १ लक्ष होईल. त्यानंतर घृताक्त तिलाचे १० हजार हवन. नंतर मार्जन-तर्पण १ हजार. ब्राह्मणभोजन २४ ब्राह्मणाचे.

वे. शा. स. रामदेव शास्त्री तुळापूरकर
दुर्गाघाट, काशी बनारस.

महानसमूह निवारणार्थ “प्रत्यगिरा” मंत्राचा अनुभव घेतला आहे.

(लेखक)

११. यजुर्वेदांतील मंत्र व त्यांचा उपयोग

आता यजुर्वेदातील मंत्रांचे विवेचन करू. यजुर्वेदाचे दोन भेद आहेत. एक कृष्ण यजुर्वेद व दुसरा शुक्ल यजुर्वेद. शुक्ल यजुर्वेदातील सहिता मंत्रात्मक आहे व कृष्ण यजुर्वेदात मंत्र व गाथा (गद्यात्मक) युक्त सहिता आहे. नाही मंत्र दोन्ही वेदात आहेत.

ब्राह्मण ग्रंथातही कृष्णयजुर्वेदातील मंत्र व सहिता असे भाग येतात. तसे शुक्ल यजुर्वेदातील ब्राह्मण ग्रंथात सहितेतील मंत्र येत नाहीत. काण्व व माध्यदिन शाखेतील सहितेतील मंत्रोच्चारत फरक असतो. 'प'च्या ऐवजी 'ख'चा उच्चार होतो म्हणजे मंत्राक्षराच्या उच्चारत फरक दिसतो. एरुदरीत याज्ञवल्क्यानी पुरस्कारिलेला तो शुक्ल यजुर्वेद व वेशपायनानी पुरस्कारिलेला तो कृष्ण यजुर्वेद होय. ऋग्वेदातील मंत्राचा विनियोग जसा श्री. शौनक ऋषीना सांगितला तसा यजुर्वेदातील मंत्राचा विनियोग श्री कात्यायन ऋषीनी यजुर्विधान या ग्रंथात नमूद केला आहे. तसेच राजा काळनाथ यांनी 'यजुमाजिरी' या नावाची टीका लिहिली त्या ग्रंथातही यजुर्वेदीय मंत्राचा विनियोग सांगितला आहे. श्री मदनमार्तंड यांचा 'कर्मविपाक' नावाचा ग्रंथ आहे, त्यातही यजुर्वेदीय मंत्राचा विनियोग आहे. परंतु या कर्मविपाक ग्रंथात कुष्ठ, क्षय, अपस्मार व शीर्षरोग या रोगनिवारणाकरिता शान्ति दिलेल्या आहेत त्या शान्ति करणे म्हणजे हल्लींच्या काळात अशक्यप्रायच गोष्ट आहे.

श्री गायत्रीमंत्र हा सर्व मंत्राचा राजा आहे. हा मंत्र चारी वेदात वर्णन केलेला आहे.

यजुर्वेदातील मोठा महत्त्वाचा मंत्रसमुच्चयाचा भाग म्हणजे 'रुद्र' होय. महामात्रिक श्री मास्करराय यांनी रुद्राच्या अनुवाकाचे विनियोग रुद्रभाष्य ग्रंथात दिलेले आहेत. रुद्रभाष्याचा मात्रिक दृष्टीने हा स्वतंत्र ग्रंथच लिहिलेला असल्यान, मंत्रशास्त्रदृष्ट्या रुद्रमंत्राचा विचार करणाऱ्याला

टळनो. धोत्र्याच्या एक लक्ष आय्ययुक्त फुल्लानीं होम केल्यास त्र्यम्बकेश्वराचे दर्शन होतें.

७. 'मिष्णो रराट्ममि मिष्णो पृष्टमसि'—या मंत्राचा दहा हजार जप केला तर सर्व वाधा नाश पावतात.

८. 'अग्नो स्वाहा'—या मंत्राचा १ हजार जप करून निल, यम व अपामार्ग यांनी होम व एक हजार जप केला व गोरोचनाचा निलक केला तर सर्व वश्यता होते.

९. 'मधु वाता ऋतायते'—या मंत्राने तिलाग्यानीं होम केला तर सर्व वश्यता प्राप्त होते.

१०. 'स्वस्ति न इद्रो वृहस्पति'—या मंत्राच्या जपानें सर्व व्याधी नाहींशा होतात.

११. 'ॐ समित * सख्येया * सप्रियो रोचिष्णौ'—या मंत्राच्या जपानें भूळव्याध बरी होते.

१२. 'सुत्रेण देवस्य'—या मंत्राचा अपामार्ग तडुलानीं होम केला तर दुसऱ्यानें केलेला अभिचार निष्फळ होतो.

१३. 'रुद्र पातु'—या ऋचें पळसाच्या समिथानी होम केल्यास व्रण्य प्राप्त होतें

१४. 'अन्नपतेऽन्नस्य नो देहि'—या मंत्राने तिलाग्यानें सहस्र होम केला तर अन्न प्राप्त होतें

१५. 'हसक शुचियत् वसुस्तरिक्ष'—जलात उभें राहून जप केल्यास सर्व पापाचा नाश होतो.

१६. 'नम स्वाहा'—याचा तीन लक्ष वेळा जप केल्यास बधनातून मुक्त होतो.

१७. 'इह गाव प्रज्वायध्वम्'—या मंत्राचा एक सहस्र जप केल्यास बुद्धिवर्द्धन होतें.

१८. 'मुखन्तु मा शपय्यात्'—या भत्राच्या सहस्र जपाने अपमृत्यु नाहीमा होतो.

१९. 'काण्डात् नाण्डात् प्ररोहति'—या दहा हजार दूर्वाणांडाचा होम केन्यास महामारी नष्ट होते

२०. 'मधुमान्नो धनस्पति'—ओदुगराच्या समिगर्ना सहस्र होम केन्यास धन, सोभाग्य व व्यवहार यात जय मिळतो.

२१. 'अपागर्भ व्यघदात् पुरुरा'—या ऋचेनें यम व दुग्ध यांनी सहस्र आहुतींचा होम करावा, पाऊस पडतो.

२२. 'अप विवेति'—दधि—मधु—द्वाना सहस्र होम केन्यास महाव्याधि नष्ट होते.

२३. 'नमस्ते रद्र मन्यव'—या ऋचेच्या एक लक्ष जपाने सर्व उपद्रवशान्ति होते

२४. 'अध्यगोचदधिकृता प्रयमो'—व्याधिपीडितांचें रक्षण होतें. मोहल्या घेऊन एक हजार जप करून घरात फेरल्यास मक्षराक्षसादि भूतें पळून जातात

२५ 'प्रमुञ्चधन्वनस्त्रमुभयोरा'—ह्या सहा भत्रांनी आयुध मरण करावें, रिपूचा नाश होतो.

२६ 'समित श्वनरुत्य यथा सप्रियो रोचिष्णौ सुमनस्यमान्'—(अष्टक ४ यजुर्वेद) रक्ती मूळन्याच वरी होते ११ वेळ पाणी मग्नून तें पिण्यास व शोचास घ्यावें, ३ दिवसांत मूळन्याच वरी होते

२७ 'केतु कृण्वन्'—या भत्राच्या सहस्र जप केन्यास संप्रामात जय प्राप्त होतो

२८. 'यमेन दत्त'—कोटी होम केन्यास संप्रामात विजयप्रद रथ प्राप्त होतो.

२९. 'इम जीवेभ्य'—या भत्राने दगड अथवा लोखंडाचे तुकडे मग्नून टाकले तर सर्व चोरभय नाहीसें होतें

३०. 'गणाना त्वा गणपति'—या मंत्राने चतुष्पयावर होम केला तर सर्व भय नाहीसे होते.

३१. 'आद्यतन्त कस्य पुराणा'—'कालाग्निरुद्रऋषि, रुद्रोदेवता अनुष्टुप् छंद.'—या मंत्राचा एक हजार जप केल्यास ज्वरनाश होतो

यजुर्वेद मंत्रांचे अनुभवी सज्जन

या व्यतिरिक्त काही अनुभवाचे मंत्र लिहिण्यात येत आहेत—'प्रमदिने पितुमत्, कुत्सऋषि त्रिष्टुप् छंद, इन्द्रोदेवता, गर्भेनुसन्निवेपाम्'—गर्भमुक्त होण्याचा निनियोग आहे.

वे. शा. स. गणेश लक्ष्मण साने गुरु, नाथिक.

'नमोस्तु रुद्रेभ्यो'—या मंत्राचे अनुष्ठान केल्यावर पिशाच्चनाश नष्ट होते

'अयनरु यजामहे'—या मंत्राचे अनुष्ठान ओसाड गृहात रात्री १२ वाजता करणे अपमृत्यूचे निवारण होतं

'या व्याघ्रनिष्चिके'—या मंत्राच्या जपाने व्याघ्रमय, वा विपारी जनानराचे भय नाहीसे होते

'या ते रुद्र शिवातनू'—आगतुरु उपद्रव नाहीसे होतात.

'ओषधयः सप्तदन्ते'—सर्व रोगनिवारणार्थ दहा हजार जप करावा. या मंत्राने पाणी मंत्राने कॉलरा, महामारी, प्लेग 'या ते रुद्र शिवातनू' या मंत्राने पाणी मंत्राचे म्हणजे वरील रोग बरे होतील

'देवाना भद्रसृमति नमोस्त्रेभ्यो पृथिव्या' या मंत्राने २१ वेळा जप करावा. स्त्री असल्यास कुबु, पुरुषास भस्म मंत्रून वरून खाली उतरून पाण्यात टाकावे

वे. शा. स. महादेवशास्त्री शोशी, जामूळपाडा, मोर स्टेट.

परमृत्यो अनुपरेहि पया यस्ते स्य इतरो देवयानात्

चक्षुष्मते श्रुण्वते ते ब्रवीमि मान प्रजारिरिपो मोत वीरान् ।

ऋषि यमपुत्रस्य सकुसुम देवता मृत्यु हृद जगती

अग्निविद्या, अग्नि उत्पन्न होतो

कुरुभक्तस्तदब्रवीत् गिरे प्रयर्तमानक ।

वृश्चिकस्याऽ रसविप अरस वृश्चिक ते विपम् ॥

अनुपपद्य, अगस्त्यऋषि, अपृणमृयोदेवता

विंचू आदि विपयुक्त प्राण्याच्या दशापामून मुक्ति

कै. व. वेदा. स श्रीधरशास्त्री वारे, नाशिक.

गायत्रीमंत्राचा १०८ जप २५ वर्षे केला - किरकोळ वात्री बऱ्या होतात

प्रो. रामचंद्र दामोदर करमकर, बुधवार पेठ, पुणे.

सामवेदी मंत्र व वर्णन

४५. सामवेद - चार वेदांपैकी सामवेदीयाचे कार्य 'प्रशंसने'चें म्हणजे प्रशंसा अथवा स्तुति करण्याचें आहे श्रीशुक्राचार्य म्हणतात "उद्गाथ यस्य शाखादेर्यज्ञे तत्सामस्तज्ञक । औद्गात्र सामभिध्वेन " यज्ञात उद्गात्याचें कार्य सामवेदीयानीं करावें असें ठरलें आहे सामवेद हा गायन वेद आहे अर्थात् गायनविद्या म्हणजे गर्भर वेद, हा सामवेदाचा उपवेद आहे गायनविद्येचे प्रथमाचार्य श्रीनारद मुनी हे होत त्याचा "नारद-शिक्षा" या नावाचा गायनशाखावरील आद्य ग्रंथ होय गोपालकृष्णानीं श्रीभगवद्गीतेत आपल्या विभूतीचें वर्णन करिताना चतुर्वेदांपैकी, 'वेदानां सामवेदोऽस्मि' "सामवेद ही वेदांपैकी माझी मुख्य विभूति आहे" असें सांगितलें आहे यजुर्वेदात अमल्लेल्या ऋचाचा पुनरुद्धार सामवेदातील ऋचात झालेला आहे व सामवेदातील ऋचा ऋग्वेद व अथर्ववेदानही दिसून येतात यानखून वेद हे एकाच होत निरनिराळ्या कार्याकरिता त्या मूळ वेदाचे निरनिराळे विभाग श्री ब्रह्मदेवाच्या मुखातून निघाले ऋग्वेद प्रथम झाला व अथर्ववेद शेवटीं झाला अशा प्रकारचें आधुनिक शोधकांचे मत आहे परंतु खरी गोष्ट अशी असावी की, एका कार्याकरिता

जी एक ऋचा उपयोगात आणली तिचा पुन्हा दुसऱ्या कार्याकरिताही उपयोग केला आहे. दुसरें कार्य मागून उपस्थित झाले म्हणून ती ऋचा मागून शांती असे म्हणता येत नाही. त्या ऋचेच्या दुसऱ्या वेळी निराग्या कार्याकरिता विनियोग सांगितला म्हणून ती ऋचा अगर ऋचाचा समुदाय नंतर अस्तित्वात आला हें म्हणणे योग्य दिसत नाही. सामवेदात एकदर ऋचा १४७८ आहेत. सामवेद सहितेचे 'पूर्वार्चिमा ऋचा' व 'उत्तरार्चिमा ऋचा' असे दोन भेद आहेत. सामगायनाच्या प्रक्रियेत 'प्रवृत्ति गान' व 'विवृत्ति गान' असे दोन भेद आहेत. याशिवाय वैष्णवी संहिता, स्वयंदी संहिता व पेत्री संहिता असेही तीन भेद आहेत.

सामवेदातील सामगायनाच्या ऋचा कदा म्हणाऱ्या याचें स्पष्टीकरणही दिलेले आहे जर्मन पंडित डॉ. इरविन फेनलर यांनी सन १९१२ साली सामवेदातील लेखात "आज्यदोह" या ऋचेची स्वरावर्त लिहिलेली आहे. त्यांना कलकत्ता संस्कृत कॉलेजचे प्रोफेसर धर्मव्रत चट्टोपाध्याय यांच्या सल्ल्याने ती स्वरावर्त तयार केलेली आहे परंतु त्या स्वरावर्ती प्रमाणे ती ऋचा गाडल्यास व ते गाणें ऐकल्यावर ज्याला गायनाचें थोडें तरी ज्ञान असेल त्याला समजून येईल की, वरील स्वरावर्त चुकीची आहे. पुणें येथें वे. मू. लक्ष्मणशास्त्री द्रवीड (सामवेदी) सामवेदी शाळेचे संस्थापक, खुन्या मुरलीधर मंदिराचे समोर सदाशिवपेठ पुणे, यांनी वरील "आज्यदोह" या ऋचेची स्वरावर्त तयार करून ज्या आपल्या विद्यार्थ्यांस शिकविली, त्या विद्यार्थ्यांना गाडलेले साम लेखकाने ऐकले. व जर्मन प्रोफेसरांनी तयार केलेल्या स्वरावर्तीप्रमाणे गाडलेलेही ऐकिले. त्यावरून लेखकाचे मत असे झाले की, वे. मू. द्रवीड शास्त्री यांनी बसविलेली स्वरावर्त बरोबर असावी श्री १०८ नारायण महाराज केडगाकर यांनी मागे जो मोठा यत्न केला त्यावेळीं त्रिपुण्णची येथील सामवेदी ब्राह्मण आलेले होते त्यांचेही मत जर्मन प्रोफेसरांची स्वरावर्त चुकीची आहे असेंच पडले सामवेदाचे मंत्र व त्याची स्वरावर्त लेखकास वे. मू. लक्ष्मणशास्त्री द्रवीड,

पुणें, याचेरुइन मिळाली. या त्याच्या मदतीरुइल लेखक फार आभारी आहे. असो. आता पहिल्यानें सामवेदातील व्यवहारोपयोगी ऋचांचे वर्णन देऊन मग गायनाचे सामाचाही निर्देश करायचा आहे.

१. 'यत इद् भजामहे'—ह्या ऋचेचा जप केल्यास हिंसादोष नाहीसे होतात.

२. 'अद्या नो देव सन्नि'—दु स्वप्ननाश होतो.

३. 'अबोध्यग्नि'—घृतानें होम करून शेष घृताने अभ्युक्षण केले तर मेखलावध होतो. म्हणजे गर्भपतन होत असेल तर गभ टिकतो.

४. 'सर्पसाम'—हें साम म्हटल्याने सर्पभीति नष्ट होते.

५. 'मश्रत्वा बाधते'—सहस्र होम करून शतांवरी वनस्पतीचा मणी वाजना, शत्रुभीति नष्ट होते.

६. 'सममध्यायन्ति'—मंत्राच्या जपाने तृषा नाहींशी होते.

७. 'पथिदेवव्रतम्'—मार्गांतील भयाचा नाश होतो.

८. 'भगोन चित्र'—या मंत्राच्या जपानें नेत्रानें अजन केले तर नेत्ररोग नष्ट होतान.

९. 'रयंतर वामदेव्य'—वचा (विखड) चूर्ण तुपात घाळून मुलास खाण्यास देणे. बुद्धिवर्धन होते.

१०. 'गय्येपुणेति'—या मंत्राचें गाईच्या गोठ्यात अनुष्ठान केलें तर गाई सतत राहतील.

११. वान आ यातु मेरज—यन घृताळ करून होम केल्यास ऐंढजाल नाहीसे होतें.

आयर्वणवेद व त्यांतील मंत्र

आयर्वणवेद.

त्रयो लोकास्त्रयो देवास्त्रयो वेदास्त्रयोऽग्नयः ।

माग्राधे विलयं यान्ति वेदश्चायर्वणः स्मृतः ॥

तीन लोक, तीन देव, तीन वेद व तीन अग्नि हे सर्व अर्धमात्रेत लय पावतात व ही अर्ध मात्राच अयर्गणवेद होय. इतर वेदाचा लोप होईल, परंतु चमय्या अर्धमात्रारूपी वेदाचा लोप होणार नाही (कोशिक परिशिष्ट). राजा व प्रजा याची दैवी व मानवी आपत्ति दूर करण्याचें कार्य अयर्गवेदीयामंडे असते, व राजा व प्रजा याची आपत्ति दूर झाल्याखेरीज दोघाच्या हातून धर्मरक्षण व तपादि कार्य होऊ शकत नाही. सृष्टीची उत्पत्ति करण्यापूर्वी ब्रह्मदेवास सृष्टि उत्पन्न करण्यावरिता साधनीभूत म्हणून श्री महाविष्णूनी हस्तांतर धारण करून 'तप तप' असा आदेश केला. असें तप करीत असताना त्या तप प्रभावापासून भृगुऋषी उत्पन्न झाले व भृगुऋषीपासून आगिरस ऋषि उत्पन्न झाले. ही उत्पत्ति ब्रह्मदेवाच्या मानसपुत्रांपैकी होय. या भृगुआगिरस ऋषींनी अयर्गवेदवाणी श्रवण केली व त्यांनी आपल्या याणीतून अयर्गवेदाचा बाहेर उच्चार केला. म्हणून आयर्गवेदाला अयर्गगिरस वेद असे म्हणतात. त्या आगिरस ऋषींचे बीस पुत्र होते. त्या प्रत्येकाने एक एक काण्ड म्हटले, म्हणून आयर्गवेदाची बीस कांडे झालीं.

एतद्वै भूयिष्ठं ब्रह्म यद् भृग्वंगिरसः ।

येऽङ्गिरसः स रसः ।

येऽथर्वाक् तद्मेपजम् । यद् मेपजं तदमृतम् ।

यदमृतं तद्ब्रह्म (गो ब्रा. ३-४)

एवं सारभूतब्रह्मत्वात् ब्रह्मकर्तव्यप्रतिपादनात् ।

अयं ब्रह्मवेदः इत्यप्यारयायते ।

आर्यावर्त हे वेदाचे मूलस्थान व आर्यावर्तातील दशनिध ब्राह्मण हे वेदाचे आश्रयस्थान होत. मोगलाईपासून ब्राह्मण ब्रह्मरुर्मापासून च्युत झाले मधला ञाल म्हणजे मराठाई व पेशनाई या काळात कोठे डोकें वर निघतें तोच त्याचाही अंत झाला व आग्लाई सुरू झाली. इंग्रजी शिक्षणानंतर ब्राह्मणवर्दीयात, वेदाभ्यासाची उपेक्षा झाली. आज तर

ब्राह्मणवशीषांना जीवनरक्षाणाचीच चिंता पडल्यामुळे वेदाभ्यासाबद्दे सर्वस्वी दुर्लक्ष होऊन ते परंप्रियाच्या उपहामास पार होत आहेत. आर्यांनांतील ब्राह्मण वेदाभ्यासाविमुक्त होत आहेत, तर शार्मग्य (जर्मन) देशीय पंडित वेदाभ्यासग्न होत आहेत. चार वेदार्पणी सामवेद व आयर्यवेद हे लुप्तप्राय झाले आहेत शके १८५८ साली श्रीनारायण महाराज केडगावर यांना जो महायाग समाप्ति केल्या त्या वेळी सर्व आर्यांनांतील आयर्यवेदी ब्राह्मणांस आमंत्रण दिली अमना करत आठच ब्राह्मण उपस्थित झाले. त्या वेळी शार्मग्य देशीय राजप्रतिनिधी (German Ambassador) यांना या आयर्यवेदाच्या रक्षणाबद्दल श्रीनारायण महाराज यास विद्युत्तन्देश पाठविला होता, असे ऐकण्यात आले. एरवरीन शार्मग्य देशीयांची या आयर्य वेदाभ्यासाबद्दल किती उन्मुक्तता व आयर्यवेद रक्षणाबद्दल किती तपस्वता आहे हे दिग्गज येते.

आयर्यवेदी ब्राह्मण यज्ञसंरक्षण व यज्ञमान व यज्ञमान-वर्णा यांचे संरक्षण करीत असतो, असा मार्ग उल्लेख आलेल्या आहे तथापि इतकेंच नव्हे तर राजाचे राज्य, सैन्य व प्रजा यांचेही संरक्षण त्यास करिता येते तसेंच समाजार एरवरीन धाड घालणारे व कुटुंबांची कुटुंब नाहींशी करणारे, विषूचिना (cholera) संधिग्रस्त, यक्ष्मा, वान्मा, अशा रोगांचेही निराकरण त्यास—आयर्य वेदांनील मणिमंत्र व औषधि याच्या सामर्थ्याने करिता येते.

आग्लाईच्या खाईमध्ये सुनाननधर्मीय राजे रजवाडे नामशेषच झालेले आहेत ते केवळ नामगारी रावे आहेत. त्यास वेदाचे अर्थात आयर्य वेदाचे महत्त्व समजत नाही. नानाप्रकारच्या अडचणीतून पार पडण्यास आयर्यवेदेचा ब्राह्मण उपयोगी पडेल ही भावनाच नाहीशी झालेली आहे त्यामुळे सर्व हिंदीमराठी ब्राह्मण सध्यानावून या वेदाची जोपासना नष्ट झाली आहे. लेवमानें कै. वा. श्रीनारायण महाराज केडगावर याम साम व आयर्यवेदशाळा स्थापन करण्याबद्दल विनंती केली होती, तिचा उपयोग झाला नाही! आज चाळीस वर्षांत आपल्या

महाराष्ट्रातील बहुतेक कुटुंबात चाललेल्या वेदशाळा वद झाल्या व कुटुंबातील अध्वर्यु वेदवेत्ते नष्ट होऊन त्याच्या मुलावाढ्यानी आगल शिक्षणाची कास धरून कोणी रेल्वे, कोणी रेल्वे मेल सर्विस, अशा ठिकाणी नोकऱ्या पत्करल्या आहेत व ते कसाबसा तरी आपला उदर-निर्वाह करीत आहेत जे ब्राह्मणवर्गातील इनामदार जाहागीरदार आहेत त्यांनी तरी वेदाभ्यास करायला, तर त्यांची व्यसनं इतकी वाढली व राहणी इतकी बदलली की, ते ब्राह्मण तरी आहेत किंवा काय याचीच शक्ती येऊ लागली आहे काय करावे, कसे जगावे, नवनीति प्रचाराचा ओघ कसा थांबायला अशी ज्यांना चिंता लागली आहे, अशांनी या लेखाने डे दृष्टिक्षेप करून या आर्थिक वेदाचे अध्ययन सुरू केल्यास उत्तम मार्ग वास मिळेल, अशी लेखकाची दृढ समजूत आहे.

शुक्राचार्य म्हणतात—

अथर्वगिरलो नाम सूर्यस्योपासनात्मकः ।

इति वेदचतुष्कं तु ह्युद्दिष्टं च समासतः ।

विचिधोपास्यमन्त्राणां प्रयोगस्तु विवेदतः ।

कथिता सोपसंहारास्तद्धर्मनियमैश्चपट् ।

अथर्वणा चोपवेदस्तंत्ररूपः स एव हि ।

सर्ग तद्देच्या मंत्राचा उपासनामार्ग आर्थवेदातच आहे ह्या वेदात सर्ग तद्देचे मंत्र व त्याचे प्रयोग परिपूर्ण रीतीने सांगितलेले आहेत. तत्र प्रथं या आर्थवेदवेदाचे उपवेद आहेत वस्तुन आगमादि तत्रप्रथं हा पाचना वेद होय.

श्रीपतजलि भाष्यकारांनी वेदचतुष्टयाचा उल्लेख करिताना 'ऋग्यजु-साम' असा उल्लेख न करिता 'अथर्वयजुऋक्साम' असा केला आहे "त्रेता साध्यानुश्रविके कर्मण्यथर्ववेदस्याभिचारादि प्रधानस्यानुपयोगित्वेन निहारनिर्माणादि तदुपकरणसमादनाद्भूतश्च पिशाचादिनिराससाधनी भूताना मन्त्रशेषाणां कर्मशेषाणां च तत्र सद्भावेन प्रथम तस्योप योगात् प्रथममुपस्थिति ॥"

यज्ञयागादि कर्मांत भूतपिशाचादिवांपामून रक्षण करण्याचें कर्म आणि त्या कर्माच्या मंत्राचा विस्तृत विचार आयर्षवेदामध्ये आहे. तसेंच नाना प्रकारच्या रोगाच्या निवारणाकरिता ओषधि व मणि विशेष याचाही उल्लेख ह्याच वेदात असल्याने व्यानहारिकनाही तो फारच उपयोगी होईल. म्हणून 'शन्नो देवीरभिष्टये' या आयर्षवेदीय मंत्राचा प्रथम निर्देश केला आहे.

न तिथिर्न च नक्षत्रं न ग्रहो न च चंद्रमा ।

आथर्ममंत्रसंप्राप्त्या सर्वसिद्धिर्मविष्यति ॥

यस्तत्रार्थवर्णान् मंत्रान् जपेत् धृद्धासमन्वितः ।

तेषां अर्थोद्भवं कृत्स्नं फलं प्राप्नोति समुद्यम् ॥

(स्कंदपुराण, वनपर्व्या खंड)

आयर्षवेद मंत्राचें अनुष्ठान करावयाचें असल्यास नक्षत्र, चंद्र, तिथि इत्यादि पाहण्याची जरूर नाही. मंत्राच्या वर्णांचा सार्थ विचार करून जो मंत्राचा जप करील त्याला इष्ट फलप्राप्ति निश्चयाने होईल असे सांगितलें आहे. तथापि चारी वेदांच्या मंत्रांचे अनुष्ठान करण्यापूर्वी सोणकोणते सस्कार केले पाहिजेत याचा उहापोह 'सस्कार' या शीर्षकाखाली पुढे केलेला आहे.

आथर्षण वेदाचे उपवेद

आयर्षणवेदाचे उपवेद पाच आहेत ते असे — प्रजापति पूर्वेकडे पहात असता सर्पवेद उत्पन्न झाला, दक्षिणेकडे पहात असता पिशाचवेद, पश्चिमेकडे पहात असता अमुरवेद, उत्तरेकडे पहात असता 'इति-हासवेद व उर्ध्वा दिशेकडे पहात असता उर्ध्वाम्नाय,' म्हणजे आगम व पुराणवेद. असे पाच उपवेद उत्पन्न झाले (गो ब्र १-१०)

ऐहिक व आमुष्मिक चतुर्विध पुरुषार्थ याच्या ज्ञानाला कारणीभूत झालेल्या या आयर्वेदाचे दहा भेद आहेत, ते असे — स्तोत्रा, पैप्पलादा, मौदा, शौनवीया, जाजला जलदा, ब्रह्मयदा, वेददर्शना, चारणा, वैशा, त्यापैकी शोनादि चार शाखांमध्ये अनुबान्, सूक्त व ऋचा याचा

धिनियोग गोपय ब्राह्मणाप्रमाणे पाच प्रकारच्या सूक्तानी सांगितला आहे ते पाच प्रकार असे — कौशिक, वेतानस, नक्षत्र, आगिरसकल्प व शातिकल्प. असे हे पाच भेद होत

कौशिकसूत्र — यात पुढे दिलेले विषय येतात

गार्ग्योक्त लोममणि, शत्रुहस्तिनासनानि, इषुनिवारणानि, सर्पशस्त्रनिवारणानि, मोहनकर्माणि, स्वसेना रक्षणानि, वैश्यसंप्रामात्रिधि, नवे रथे घटिके सत्वार, कृषिर्मणाणि, समुद्रकर्माणि, कृषिर्मर्मवीजवापन, ज्वरातिसारे अतिमात्रे अगनाडीप्रवाहे च भैषज्य, पिशाचभैषज्य, पिशाचोच्चाटनकाम जलोदरभैषज्य, अतिकासे शीर्षतिशिरोवेदनाया भैषज्य, वातगुल्मे भैषज्य, धनुर्गते अग्नपने भैषज्य, श्वेतकुष्ठभैषज्य, ज्वरभैषज्य, राजयक्ष्मादिभैषज्य, कर्ण व्याधिविसर्पणे भैषज्य, ब्रह्मप्रहे भैषज्य, तृपाक्रातभैषज्य, उदरगडुल भैषज्य, गडमालाभैषज्य, केशद्विभरणे केशवृद्धिभरणे च भैषज्य, वृष्टिनिवारण कर्म, अभिचार-दोषनिवारण कर्म, नदीभये नदीदूरगमनकर्म, वृष्टिकर्म, पुरुषवधने मोचनशांति, वाचा वधनस्य मोचने शांति, नष्टे द्रव्ये लाभकर्म, मेधाजनन

नक्षत्रकल्प — नक्षत्रयूजनविधि, रक्षानधन, महाशान्तिनामनानिर्णय, अमृतामहाशान्तिनिर्णय, मणिप्रधनदक्षिणादि, हस्ति अस्त्रादीना इद्रमहोत्सव, कार्तिक्या रम संप्राप्य अभिमन्य राजान प्राशयेत्, ब्रह्मयाग, स्कन्दयाग, अश्वविद्या, धनुर्निचामत्रलक्षण, आसुरीकल्प, भूमिपलक्षण, अथर्हृदय, सर्पनामनिना उपाया

वेतानसकल्प — दर्शपूर्णमासादिषु अयनान्तेषु त्रयीनिहित कर्मसुब्रह्मा, ब्रह्मणाचठसी, आग्नीत्र, होता, चतुर्णां ऋत्विजा कर्म, दर्शपूर्णमासा अग्न्याधान, अग्निहोत्रम्, सोमयाग, वाजपेय आसौर्याम, अग्निचयन, सात्रामणि, गरामयन, राजसूययज्ञ, अश्वमेध, रात्रिमन्त्राणि, सारसुरिकारण्यानि

१ के वेदव्यासपंडित सातवळेकर यांनी प्रतिदिलेल्या आयरणवेदाच्या पाच भागांत प्रत्येकी ५०० पृष्ठ बरील्लेकी बरेच विषय स्पष्ट केलेले आहेत. [गो प्र भा]

आगिरसकरूप.—अनुष्ठानत्रय, मंत्रसिद्धिदेश. मालामंत्रलक्षण, यत्रलेखनद्रव्याणि, यत्रलेखनी, मंत्रान्ते पल्लवसप्तुटाश्च, शत्रुनाममंत्रेषु प्रयनविधि, दिशासननिर्णय, मालारज्जुनिर्णय लक्ष्मीसूक्तविधान, प्रणवमंत्र, अग्निमंत्र भद्रकालीमंत्र, धूम्रातिमंत्र, महाप्रत्यगिरामंत्र, त्रिपुरभैरवीमंत्र, सुवनेश्वरीमंत्र, सोममंत्र, नृसिंह—उपासनाखंड, सिद्धोदनविधि, यास्यदेवीरीति देवीमूक्तविधान, गणपतिमंत्र, लक्ष्मीमंत्र, काममंत्र

शान्तिकरूप : महाशान्तिसभारक्षण, व्रतनियम, कर्मक्रम विनायकशान्ति, आहुतिमंत्र, नवग्रहआवाहनमंत्र, ग्रहयाग, शान्तिगण, वृत्त्याद्रूपण, चातन, मातृनामा, वास्तोस्पत्यादिगणहोम

आयर्वेदेतील मंत्र व त्यांचे विनियोग -

आमाणास्या, पूर्णिमा, पुष्य नक्षत्र, असे तीन काळ सर्व कर्मास प्रशस्त आहेत.

अद्भूत कर्म करण्यास सर्व काळ प्रशस्त आहे अभिचार कर्मावदल माहिती मूल प्रयात पहावी

मंत्रमुच्चारयन्नेव मंत्रार्थत्वेन संस्मरेत् ।

शेषिणं तन्मना भूत्वा स्यादेतदनुमंत्रणम् ।

एतदेवाभिमंत्रस्य लक्षणं चेक्षणादिकम् ।

अनुमंत्रण म्हणजे—शेषिणी मंत्रार्थत्वेन अनुसंधानपुरस्सर मंत्रजप अभिमंत्रणस्य ईक्षणविशेष ।

आथर्षण धेद मंत्र व त्यांचे विनियोग

जन्मान्तरवृत्त-पापं व्याधिरूपेण जायते ।

तच्छान्तिरीषधेदानेजपहोमार्चनादिभिः ।

या वचनापरून असे दिसते की, व्याधि नानाप्रकारच्या असतात आहार, देशान्तर, जलातर, इत्यादिनांनी झालेल्या व्याधींचा उपशम वैद्यशास्त्रोक्त जितित्सेनें होतो पूर्जन्ममृत पापानें उत्पन्न झालेल्या व्याधींची निवृत्ति आथर्षण वेदातील होममहन केल्यानें होईल

सूक्त	ऋषि	देवता	विनियोग
१. निदूभाशरस्य पितर	अथर्व	मन्त्रोक्त	ज्वर, अतिसार, अतिमूत्र, नाडीव्रण, सग्रामजय, आज्य समस्तार्णो होम १००० आहुति, धनु व शर यच्च अभिमन्त्रण, ज्वरादि अतिसार, अतिमूत्र, निवारणास्त मुज नावाच्या तृणाची दोरी करून बाधावी, क्षेत्रमृत्तिमा, व बल्मिक मृत्तिमा अगाला लावावी. मूत्ररोगात वस्तिद्वार मूत्र निरुद्ध होते. ते या सूक्ताने मुक्त होते. विविध वरील ऋचेप्रमाणें (धनुरानारो मूत्राशये वस्ति रुच्यते).
२. त्रिपित ते वस्तिनिल	"	"	गाईम्हर्शीना रोग झाला तर सलग्नजल या मन्त्राने अभिमन्त्रण करून पाजोवें. सर्व रोग शमनाकरिता आय्य, पलाश, व ओदवराच्या समिधानां १००० हवन केले तर कार्ये होतें.
३. अन्नयो यन्त्यध्वभिर्जामयो अधरीयताम्	सिधुद्वीप.	आप	मूर्धित मनुष्यावर या ऋचेनें १००० अभिमन्त्रित जलसिंचन केले तर तो मनुष्य उत्क्रांत असला तरी जागा होतो.
४. अपस्वतरमृतमप्सु मेपज	सिधुद्वीप	आप	

५. अस्मिन् यदुदस्यो " " सर्प सप्तर्षि त्रयोदशीला कृण्वर्णचि दोन मणी वखात बाधून दधिमुधु यात बुढवावे; चार दिवसानंतर हातास बाधावे; दधिमुधु यानी रोज १०८ वेळ्या वरील मंत्रानें मंत्रण करावें, व तें दधिमुधु प्राशन करावें.
६. अय देवानामसुरो अथर्वा अतुरोवरुण दर्भपिज्जलियुक्त घटजलानें जलोदर रोगनाशार्थ वरूज खालीं अभियेक करावा.
७. अमूर्या यान्ति " क्षीरज्वरहननिवृत्ति एक हजार जप. शलघातादि रथिर प्रवाह निवृत्ति. या कार्याकरिता केदार मृत्तिका गाथावी
८. मुक्तेषु ते हरिमाण " श्वेतवुष्ट शमन, १००० जप.
९. किलास च पलित " भाराजहर्द्रिद्रवारणीनीलिनापिष्टया शुष्कगोमयेन क्षिप्रप्रदेशे आलोहितदर्शन प्रभृत्य लेपयेत्. पलितनाशेऽपि उपरिनिर्दिष्ट कर्म नास्यति. ह्या मंत्रानें केशाना शौस्थ्य. क्षिप्रादि (पांढरे केश, पाढरें बोड) रोग निवृत्ति होते-नीली (नील) क्षिप्राला लायावी.

मन्त्र	कृषि	देवता	विनियोग.
१०. यदभिरापो अदहत्, नम शीनाय तस्मिन्	अथर्व	असुरोवरुण	एवाहिकरीत ज्वरेलाज्वरादिशानये लोहकुठार अग्नौ सताप्य उष्णोदकमध्ये स्थापयित्वा व्यावित अभिसिंचयेत्.
११. नेनस्तत् पश्यत	"	"	आय हुत्वा खड्गादिशस्त्र सपात्य अभिमन्त्र्य प्रय- च्छेत्. कार्यसिद्धो. उदकपूर्णं कुम्भे आचमेत्, अनेन अधिकेन वा कार्यसिद्धि, दर्भस्तम्भ अभिमन्त्र्य कार्यं चितयित्वा गणयेत्, समसल्याया अभिमत्तसिद्धिः अक्षान् अनेन मन्त्रेण अभिमन्त्र्य प्रक्षिपेत्, इष्ट- सल्यापततेन कार्यसिद्धि.
१२. अग्निर्नः शत्रून् प्रयेत्, स सेना मोहयेत्	"	"	परसेनामोहनमन्त्र. ह्या मन्त्राचा १०८ जप करून एकविंशति शर्करा शर्पे (शर्करा = वाळूचे वारीक दगड) कृत्वा परसेना प्रति प्रेरयेत्.
१३. मुचामि त्वा हमिषा जीय्नाय	"	"	राजयक्ष्मा, कृतिगघ मत्स्यसहित ओदन अभिमन्त्र्य भोजनमाले प्राशयेत्, आण्यतिलैश्च ज्वालि-

तोदपात्रेण उपःशले गृहे व्यथितं अवसिचयेत्,
व्यथित उपस्पृश्य अभिमन्त्रयेत्, ह्या मंत्राचा १०००
जप करावा.

राज्यक्ष्माबुद्ध्यादिरोगशान्तये पिशितं नवनीतं
अभिघ्न्य, प्रतिलोभ व्यथित शरीरं प्रतिलिपेत्.
तृतीयया दृष्टस्थान पीडयति, निपमन्यत्र गच्छति,
मृदादि तोयेन अप्रदक्षिणा रेखा करोति, वंघदष्टस्य
शिखा वध्नाति, श्वेतवस्त्रेण ग्रथिं बध्नाति.

‘गण्डमाला अपचितः’ या मंत्रानें शंख उगाळना,
तो लेप लावावा. या मंत्रानें जल मंत्रून गडमाळेस
लागावें. संध्याचें पाणी मंत्रून गडमाळेवर लागावें.

केशवृद्धि, कासनिवृत्ति होण्यानरितः पालाश,
उदुंबर, जलु, काम्पिल, सारु, वड, शिरीष, सक्क,
वेरणः, विल्व, जागिडः, कुटुकः, गृह्य गलानलः,
वेतस् शिवलः सिपुनः स्यदनः कारणिफा, अद्रमयो,
वनः दुन्दु, पूतदारुः, यार्पिकी, कोणत्याहि वृक्षाचा
शाकलमणि अभिमन्त्रून बांधावा.

अथर्वी असुरोरुणः

१४. योगिरिज जायता.
(१ ते १० ऋचा).

१५. ददिर्हि मदा वरुणो,
यत्ते अपौदन,
दुपामेत्यो

१६. अपचितः प्रपतत,
सुपर्णो सवतेरिव

१७. या वरुवो याथ
शुभा.

मंत्र	अपि	देवता	विनियोग
१८. इन्द्रस्य प्रथमो	अयर्ता	असुरोवरण	पैद्र सुवर्ण रगाचा फिडा चिरदून नस्य करावें, नागमिपाचा परिहार होतो.
१९. अयं मे हस्तो हस्ताभ्या दशशोभाभ्या	"	"	मोहनाख, दुसऱ्यास मोहन करणे हा 'हिना- विझमचा' प्रयोग होय.
२०. ब्रह्मज्ञान प्रथम	"	"	भक्तमभिमुख्य ददाति. क्षीप्रसय सुखाने होतो.
२१. जातिडोसि	"	"	द्विपाद, चतुष्पाद यांचें रक्षण. सर्पशस्त्र उत्तरदेशात जागिड वृक्ष आहे, त्याचा मणि यरील ऋचेनें अभिमनून घ्या. व तो बाधना.
२२. दर्भमणि	"	"	शत्रूविजय
२३. शतावरिमणि	"	"	खिन्न पामा ग्रहापस्मार निवारण.

इत्यादूषण पिबोहमणि कौरे मंत्रानुमन घेतलेले वैदिक, वे. शा. सत्कारामभट वैद्य, गोंयन्का महाविद्यालय, ललिता घाट, बनारस.

१ शूल, निद्रानाश, श्वास, पाडुरोग, मगदर, कर्णरोग, सर्पविष, ज्वरोदर, या मंत्राचा अनुभव जनादेन गणपतराव जामोटेकर, मन्त्रचिन्त्रिणालय, मोहन चिह्निङग, गिरगाव, मुंबई ४. ह्यानी घेतलां असून ते अजूनही लोकोपकाराचें कार्य करित असतात. (गो प्र. भा.) आधुनिक वेद व्यास कै. पंडित सातवेळेकर ह्यानी 'कार्यव वेदांचे सुयोग भाषांतर' (मराठी वेदा-

विशेषतः आर्यवेदाच्या मंत्राची सिद्धि होण्यापरिता वरील क्रम करून पंचभूतामरु देहाचा पंचन्यात लय कराना व देहातील पापपुरुषाचा नाश झाला अशी भावना करावी. नंतर अतर्मातृका भावना, वहिर्मातृका व प्राणप्रनिष्ठा करारी व नंतर पडग न्यास करावे. नंतर तत्वादि न्यास पट्टचर्जे व त्यात चक्रातील देवतांचें ध्यान करावें (हीच अजपाजपगायत्री होय) पुरुषसूक्त व विष्णुसूक्त याचे न्यास करावे. नंतर मंत्रजप कराना. सिद्धि होईल मंत्रसिद्धीला अडथळे सत्काराचे आहेतच. परंतु ह्या शिवाय आणखीही अडथळे आहेत ते असे —

जिह्वा दग्धा पराग्नेन हस्तो दग्धः प्रतिग्रहात् ।
मनो दग्धं परस्त्रीभिः मंत्रसिद्धिः कुतो भवेत् ॥

(मागील पानावरून)

नुवाद) माग पाच प्रसिद्ध केले असून (प्रत्येकीं ५०० पृ) त्यात माग ४ 'दीर्घजीवन व आरोग्य' या भागात वर उल्लेखिलेले रोग व उपाय याबद्दल थोडेंसे स्पष्टीकरण आहे. (गो. प्र. भा.)

वर उल्लेखिलेले 'मणि' हे वैदूर्य, माणिक्य इत्यादि रत्ननिज भण्याप्रमाणें किंवा काचेचे मणि नसून उद्भुज वनस्पति वृक्षातर्गत असे 'वदलोचना'-प्रमाणें लहानमोठ्या आकाराचे उत्कृष्ट औषधी पदार्थ आहेत. (गो. प्र. भा.)

□ □

अमृत-मंजरी

१. देवदेवता मन्त्रांमध्येच असतात आवाहन कल्पावरच येतात
२. वैदिक मंत्र हे विज्ञानाचें अध्याग भांडार आहे
३. वैदिक मंत्र नियम सिद्ध व स्वयंभू आहे वेदाना 'श्रुति' असेही म्हणतात
४. वैदिक मंत्रातील विज्ञान वैदिक विज्ञान आहे
५. वैदिकमंत्र विज्ञान केवळ पंचभूतिक नाही

३ मंत्र व उपासना

१. सगुणोपासना

यानंतर आगम प्रथात मूर्ध्निस्थान पावलेच्या सगुणोपासनेबद्दल विचार करणे जरूर आहे.

बहिरंग उपासना, बाह्यपूजा अथवा सगुणोपासना याचे विविध ऋम, पूजासंभाराचे प्रकार, या गोष्टी अनंत कालापासून अस्तित्वात आहेत व पुढे अनंतकालपर्यंत अस्तित्वात रहातील. म्हणजे एका महानल्पाच्या आरंभापासून परिसमाप्तीपर्यंत किंवा एका महाप्रलयापासून दुसऱ्या महाप्रलयापर्यंत थोड्या फार प्रमाणात त्या अस्तित्वात रहात असतात. वस्तुतः मनुष्यप्राणी हा उत्सवप्रिय आहे. धर्मप्रथात मानवी सत्काराच्या उन्नतावनत स्थितीच्या अनुरोधाने वृत्त, त्रेता, द्वापार व कली असे कालखंड केलेले आढळतात व 'वृत्ते यद्वयायते निष्णु' 'त्रेताया यजतो मखैः' 'द्वापारे परिचर्याया' कलौ तद्विकीर्तन व कलि. शयानो भवति सजिहानस्तु द्वापारः उत्तिष्ठन्त्रेता भवति वृत्तं संपद्यते चरन्' वृत्तत्रेतादि कालखंडात मानवी जीवनाचे व्यापार कसे होतात, हे यात वर्णन केलेले दिसते. वृत्तयुगात उद्योगसंपन्नता दिसते व कलियुगात आलस्य-प्रचुरता दिसते. कलियुग म्हणजे वादविवादाचे, माडणाचे, दुखाचे युग, अथवा कलियुग म्हणजे नाना प्रकारच्या मानवी सुखसंघर्ष व मानव सहायक कलाची उत्पत्ति व संघर्ष होणारे युग, असेंहि काहींचे म्हणणे आहे. स्वायत्त्रिलुपता म्हणजे राक्षसी स्वार्थ, कलियुगात जास्त

प्रळावतो असेंहि निदर्शनास येते. असें जरी आहे तरी वृत्त, त्रेता द्वापार व कलि ह्या महायुगात पुन्हा लघुयुग पर्याय असतात. म्हणजे वृत्तयुगात वृत्तवृत्त, वृत्तत्रेता, वृत्तद्वापार आणि वृत्तकली अशीं लघुयुगे असतातच. इतकेंच नव्हे तर आज कलियुगातही वृत्तयुगीन, त्रेतायुगीन व द्वापारयुगीन मनुज - सधे दिसून येतात. चारी वेदातून परब्रह्माच्या साम्यव व सगुण मूर्तीचा उल्लेख आहे 'अनता पै वेदा' वेद अनंत असल्याने व आर्यवेदान नमूद असलेली सूक्ते ऋग्वेदातही असल्याने प्रथम ऋग्वेद, नंतर यजुर्वेद, नंतर साम व अनंतर आर्यवेद अशी वेदोत्पत्ति लावणें हे योग्य दिसत नाही. निघ एसा काळीं उत्पन्न झालें असे म्हणता येत नाही. अखिल विश्वात काही स्थळीं लय, काही स्थळीं उत्पत्ति व काही स्थळीं उत्पत्तीनंतरची पूर्णावस्था असा क्रम चाडू असतो. म्हणजे ह्या विश्वांत उद्भव - स्थिति - लय पुन्हा उद्भव - स्थिति - लय अशी योजना चाडूच असते 'धाता ययावूर्वमकल्पयत्' या वाक्यावरून एकदा वेदाची जागृति पुन्हा अस्तगतता हा क्रम चाडूच आहे वेद प्रथम, नंतर ब्राह्मण प्रथम नंतर आरण्यकें, उपनिषदे अशी वेदप्रथाच्या उपस्थितीची आनुपूर्वी लानता येत नाही. गायत्री मंत्र चारही वेदांत आहे.

देव्यपर्वशीर्ष, गणपत्यपर्वशीर्षादि उपासनापद्धति अथर्वण वेदाच्या उपनिषद् भागात आहेत. मूर्तीची प्राणप्रतिष्ठा करिताना 'प्राणप्रतिष्ठाया जप्त्वा' असा देव्यपर्वशीर्षाचा जप सांगितला आहे. यावरून उपनिषदे हा वेदप्रथाचा शिरोभाग शेवटीं शुनिगोचर झाला असावा असें म्हटल्यास प्रथमतः वेदमहिता नंतर ब्राह्मण व नंतर उपनिषदे अशी आनुपूर्वी लानता येणार नाही. व तशी लावली तर ऋग्वेदकालीं सध्याकर्मची प्रक्रिया उपलब्ध नव्हती असें म्हणावें लागेल म्हणजे ऋग्वेदकालीं सध्या-विधान नव्हते अशी आपत्ति उत्पन्न होईल म्हणून वेद ब्राह्मण व उपनिषदे एतदमत्र अस्मिन्नाह होतें, असें साधणें आपसम्य आहे सध्याकर्म करिताना इतर प्रार्थना व्रजजीय कर्मची विधाने शुनिगोचर झालीं असानीं

अशी मल्पना करायी लागते. यावरून उपनिषद्माल, वेदमाल असे कालखंड मल्पिता येत नाहीत व मल्पिलेच तर त्या कालखंडाच्या पूर्वी-पामून सूर्योपासना व अग्न्युपासना लोकात रूढ झालेल्या होत्या, अग्नीचे ध्यान “सप्तहस्तश्चतुःशुगो सप्तजिह्वो द्विशीर्षिक ” “स्वाहातु दक्षिणे पार्श्वे देवीं वामे स्वधा तथा । निभ्रदक्षिणहस्तैश्च शक्तिमन्नं सुचं सुत । तोमर व्यजन वामैर्धृतपात्रं च धारयन् ॥ ” असे आहे यजुर्वेदात “याते रद्र शिनातनूर-घोरापापनाशिनी । यामिषु गिरिशतहस्ते निभर्ष्य स्तवे । ” या वचनावरून वेदात देवतांची हस्तपादादि इन्द्रियविशिष्ट वर्णने आढळून येतात. तसेच वेदकाळी म्हणजे पाश्चात्यांच्या अनुसरण-वेलीप्रमाणे आधुनिक कालगणना निघारात घेता सात हजार वर्षांपूर्वी सूर्यमंदिरे होती, असे मोहनजोदरो येथील उत्खननात सापडलेल्या लेखावरून दिसून येते.

मनुष्याच्या भावना जागृत करण्याकरिता मूर्तिपूजा, मूर्तिरथोत्सव व देवतांचे नित्यनैमित्तिक सामुदायिक उत्सव याची आवश्यकता आहे असे म्हणण्यास काही हरकत नाही आजमाल असा कोणताही धर्म नाही किंवा पथ नाही की त्यात अशा उत्सवांचे समृद्ध उच्चाटन केलेले आहे निरीश्वरवादी रशिया देशात प्रार्थनालयाची निरर्थकता समजून त्याच्या जागा शिक्षणसंस्थाकरिता उपयोगात आणलेल्या आहेत असे वाचण्यात येते परंतु ह्या ठिकाणी सुद्धा शेंकडा ३० लोक प्रार्थनालयात जाणारे आहेत. म्हणजे शेंकडा ३० टक्के लोककरिता प्रार्थनामंदिरें रक्षण केलेली आहेत असे म्हणण्यास नाही हरकत नाही दुसऱ्या युरोपियन युद्धाचे वेळी रशिया देशावर आपत्ति (म्हणजे जर्मनीच्या हिटलरची स्वारी) आली तेव्हा सर्व उर्वरित प्रार्थनामंदिरातून रशियाला जय मिळावा अशा प्रार्थना कराव्या असे ठरविण्यात आले होते *

१. अमेरिकेचे मानवसंहित चंद्रयान चंद्रावरून घेण्या घातून परत पृथ्वीवर मुलरूप आले. (१९६९) ह्या निशान विक्रमाच्या आनंदामुळे निरीश्वरवादी

विशेषतः वेदान्तदुन्दुभि सारखा वारा महिने तेरा काळ दुमदुमून राहिला आहे, अशा या आपल्या भारतम्पांत उपासकाची अर्थात् मूर्त्युपासकाकरिता देवतायतनाची अधिकच आवश्यकता आहे व तशी मूर्त्युपासना चाबूही आहे. परंतु हल्लींच्या कराळ कलिमाळात ती उपासना वेगडी व केवळ दोंगधतुरा माजविणारी झाली आहे. सध्या अगर पूजा करिताना न्यास करण्यास सांगितले आहेत, ह्या न्यासक्रियेनें धातुमय अगर पायाणमय मूर्तीच्या अगर यंत्राच्या ठिकाणीं देवताआवाहनाने पूजामाल-पर्यंत देवतेचा आविर्भाव होत असतो व उपासकाने आपल्या शरीरांतील विशिष्ट स्थानी देवताचे न्यास केल्यानें (दृढभावना जागृत केल्यानें) उपासक देवतामय होतो परंतु ही न्यासक्रिया, नारक, डोळे, वान यास भावनाविरहित स्पर्श करण्यापलीकडे राहिली नाहीं ! तशीच स्थिति वेदात ग्रंथ म्हणजे प्रस्थानत्रयीच्या अभ्यासाची झाली आहे. प्रस्थानत्रयीच्या अभ्यासानें वेदान्तमूरी पडित होतात. पूर्वपक्ष व उत्तरपक्षही करितात, सांख्य, पातंजल, जैमिनीय पूर्वमीमांसा, वाणाद, गौतम व बौद्धदर्शन यांच्या अध्ययनानें विवेचक बुद्धि जागृत होण्याच्या ऐवजी त्या त्या शास्त्रात गडून गेल्यामुळे “पट्टदर्शनमहाकूपे पतिता पशव खग ” (गरुडपुराण), अशी त्या अभ्यासकाची गति होते व मूलग्राही व ऐहिका-मुम्भिक फलदायी उपासनेकडे त्याचे दुर्लक्ष होते. म्हणून आधुनिक कालात उपासना साधन परिणामी फलदायी होण्याकरिता वैदिक, तांत्रिक व पौराणिक मन्मूलक प्रतीकोपासनेकडे जनतेचें लक्ष वेधलें पाहिजे.

मागील स्तभामध्ये तत्रशाखाचीं जीं सात अगर वत्तीस लक्षणें

रशियात हजारो लोक प्रार्थना मंदिरात जाऊन देवासमोर आनंद व्यक्त करून आले असे जाहीर झालें. त्वक्करच रशियाचीं शुक्रवेधी यानें अशीच परत येतील. साराश प्रार्थना व त्याचीं मंदिरें ह्याचें समूळ उच्चाटन झाले आहे, असा एकही दोष नाही. म्हणजे तं कृत्य वा ती स्थिति अमानवी व अस्वाभाविक आहे हेंच रारें. (गो. प्र. मा.)

सांगितली आहेत, त्या लक्षणात देवतार्चनरूपी उपासनासाधन सांगितले आहे या साधनावद्दल तंत्रशास्त्र असे प्रतिपादन करिते की, मंत्रशास्त्र हे प्रत्यक्षशास्त्र आहे म्हणजे या शास्त्रात आत्मदर्शनाची साधने सांगितली आहेत. इतर शास्त्रात वादविवादरूप पूर्वपक्ष, उत्तरपक्ष, न्यायशास्त्रातील परिष्कार इत्यादि वाङ्मयशक्तीचे व स्मरणशक्तीचे विषय येतात. परंतु मंत्रशास्त्रात प्रत्यक्ष अनुभवाचेच विषय असतात. विश्वास असो वा नसो औपवीप्रयोगाने जसे वृद्धिकपीडाहरणाचे कार्य होतें, तसेच विश्वास असो वा नसो, वृद्धिऋतूनां वृद्धिऋतूदशाची पीडा नष्ट होते. नागदशानें मूर्छित झालेल्या मनुष्याचे ठायीं विश्वास अगर भावनाचा उद्गम होणे शक्य नसतें, असा मनुष्य सर्पमंत्राने बरा होतो यावरून मंत्रशास्त्र हे प्रत्यक्षानुभवदर्शी शास्त्र आहे. मंत्रशास्त्राचा असा निर्वाळा आहे की, मंत्रशास्त्र हें रोग, कष्ट, पीडा यांचे निवारण करणारे व शरीरसुखलब्धीस साधनभूत आहे. इतकेंच नव्हे तर या शास्त्रात सर्व मानवास आत्मोद्धाराचा मार्ग निर्दिष्ट केलेला आहे.

स्त्री, शूद्र, द्विजवधु, दास किंवा अनार्य लोक अथवा जे जे मानव वेदत्रयी पठनपाठनास अयोग्य मानण्यात आले आहेत व ज्यांचे सस्कार वेदोक्त ऋचांनी होऊ शकत नाहीत त्यांचा समावेशही आगमोक्त आचारधर्मांत करिता येतो. म्हणजे त्यांचे सर्व सस्कार आगमोक्त मंत्रांनी करिता येतात वेदमंत्रप्रमाणें आगमोक्त मंत्रांना न्हस्व, दीर्घ, प्लुत, उदात्त, अनुदात्त असे स्वर नसतात. त्यामुळे ज्याची वाणी परंपरेनें उत्कृष्ट सत्कृतीस प्राप्त झाली नाही, त्यास आगमोक्त मंत्राचा जप, पाठ अगर आवृत्ति वगण्यास सुलभ पडतें. बरील स्तभात वर्णन केल्याप्रमाणें मंत्रसामर्थ्याची सत्यता सर्व मानवजातीला अनुभवितां येते, असा लेखनाचा दृढ विश्वास आहे, अवविश्वास नव्हे. लेखनाच्या माहितीतील एक यामनी मंत्र आहे. तो मंत्र एक ब्राह्मणानें यवन अवलियाम सांगितला त्यानें तो मंत्र एक जैनास दिला, त्या जैनानें एक ब्राह्मणास सांगितला

इतक्या प्रकारच्या भिन्न जातींच्या लोकांत जरी तो मंत्र परंपरेने दिला गेला तरी त्या मंत्राची सिद्धि नष्ट झाली नाही. त्या मंत्राचे वार्षिक विधान हिंदूकरिता बलिप्रतिपदेला करावे व यवनानी मोहरमच्या दहाव्या दिवशी करावे असे सांगण्यात आले आहे. त्या मंत्राचे विधान हिंदूकरिता असे आहे की, मंत्र म्हणून १०८ तावड्या कण्हेरीचीं फुले तांब्याच्या ताम्हनात पाणी घालून त्या पाण्यात चंद्राला उद्देशून तीं वहावयाचीं एवढेंच. या विधीने त्या त्या जातीतील अगर वर्णातील मनुष्याने बरील विधान केल्यास त्याला त्या मंत्राच्या सिद्धीचा अनुभव येतो.

अशा प्रकारचे विधि व दीक्षाविधानासारखे उत्सव यांनी मनुष्याच्या मनाने उत्कट परिणाम होतात. सर्व सृष्टीच्या मुळाशीं मन सृष्टि आहे, व मन सृष्टीनेच स्थूलसृष्टि निर्माण झाली आहे. मंत्रातील गूढशक्ति निधियुक्त आचारानी व गुरूच्या सस्कारानी जागृत होते व गुरूनी ती शिष्याच्या मन पटलाने स्थापित केलेली असते. ती प्रभावशाली होण्यास शिष्याचाही अधिकार असावा लागतो. जशी ज्या शिष्याची आचारशुद्धि, जसा त्याचा अधिकार तशी त्याचे डिमणी मंत्रशक्ति आरूढ होते. अधिकारप्राप्तेप्रमाणे म्हणजे सस्कारशुद्धतेने आगी असलेल्या सामर्थ्याप्रमाणे लहानापासून मोठ्या अधिकारस्तपत्र शिष्याला उपयोगी पडतील अशीं नानाप्रकारचीं मंत्रविधाने हीं मंत्रशास्त्रात उद्घोषित केलेली आहेत. आचारविचार आणि व्यवहार यात पद्धत्यापहार, परस्त्रीनपर्क हे वर्ज्य आहे परंतु मंत्रसिद्धि प्राप्त होण्यास परान घेणे, प्रतिग्रह म्हणजे दक्षिणा घेणे, हेही आचारदोष गणिलेले आहेत. 'सत्यंवा वदेत् वाणी' असे सांगण्यात येते व 'नास्ति सयात् परो धर्म' असेही सांगण्यात येते सर्व प्रकारची आचारशुद्धिसंपन्ना असूनही असत्यभाषणी मनुष्य असेल तर त्याला मंत्रसिद्धि प्राप्त होणार नाही. यदाम्नाचित् गुरूस्तामर्थ्याने मंत्रसिद्धि प्राप्त झाली तरी तीही टिकणार नाही. एसा गृहस्थाने आपला मुलगा असा पाहिला की, तो कधीही असत्यवाणी बडला नाही त्या मुलगा

सांगितली आहेत, त्या लक्षणात देवतार्चनरूपी उपासनासाधन सांगितले आहे. या साधनावद्दल तंत्रशास्त्र असें प्रतिपादन करितें की, मंत्रशास्त्र हे प्रत्यक्षशास्त्र आहे म्हणजे या शास्त्रात आत्मदर्शनाची साधने सांगितली आहेत. इतर शास्त्रात वादविवादरूप पूर्वपक्ष, उत्तरपक्ष, न्यायशास्त्रातील परिष्कार इत्यादि वाग्शक्तीचे व स्मरणशक्तीचे विषय येतात. परंतु मंत्रशास्त्रात प्रत्यक्ष अनुभवाचेच विषय असतात. विश्वास असो वा नसो औपवीप्रयोगानें जसें वृश्चिकपीडाहरणाचें कार्य होतें, तसेंच विश्वास असो वा नसो, वृश्चिकमंत्रानें वृश्चिकदशाची पीडा नष्ट होते. नागदशानें मूर्छित झालेल्या मनुष्याचे ठायीं विश्वास अगर भावनाचा उद्गम होजे शक्य नसते, असा मनुष्य सर्पमंत्रानें बरा होतो. यावरून मंत्रशास्त्र हे प्रत्यक्षानुभवदर्शी शास्त्र आहे. मंत्रशास्त्राचा असा निर्वाळा आहे की, मंत्रशास्त्र हे रोग, काष्ठ, पीडा यांचे निवारण करणारें व शरीरसुखलब्धीस साधनभूत आहे. इतकेंच नव्हे तर या शास्त्रात सर्व मानवास आत्मोच्चाराचा मार्ग निदर्शित केलेला आहे.

स्त्री, शूद्र, द्विजबधु, दास किंवा अनार्य लोक अथवा जे जे मानव वेदत्रयी पठनपाठनास अयोग्य मानण्यात आले आहेत व ज्यांचे सस्कार वेदोक्त ऋचांनी होऊ शकत नाहींत त्यांचा समावेशही आगमोक्त आचारधर्मांत करिता येतो. म्हणजे त्यांचे सर्व सस्कार आगमोक्त मंत्रांनीं करिता येतात. वेदमंत्रप्रमाणें आगमोक्त मंत्रांना ऋग्वेद, दीर्घ, प्लुत, उदात्त, अनुदात्त असे स्वर नसतात. त्यामुळे ज्याची वाणी परंपरेनें उत्कृष्ट संस्कृतीस प्राप्त झाली नाहीं, त्यास आगमोक्त मंत्राचा जप, पाठ अगर आवृत्ति करण्यास सुलभ पडतें वरील स्तभात वर्णन केल्याप्रमाणे मंत्रसामर्थ्याची सत्यता सर्व मानवजातीला अनुभविता येते, असा लेखकाचा दृढ विश्वास आहे, अधविश्वास नहे. लेखकाच्या माहितीतील एक यादवी मंत्र आहे. तो मंत्र एसा ब्राह्मणानें यवन अवलिपास सांगितला. त्यानें तो मंत्र एसा जैनास दिला, त्या जैनानें एसा ब्राह्मणास सांगितला

इतक्या प्रकारच्या भिन्न जातींच्या लोकमत जरी तो मंत्र परंपरेने दिला गेला तरी त्या मंत्राची सिद्धि नष्ट झाली नाही. त्या मंत्राचे वार्षिक विधान हिंदूकरिता बलिप्रतिपदेला करावे व यवनानी मोहरमच्या दहाव्या दिवशी करावे असे सांगण्यात आले आहे. त्या मंत्राचे विधान हिंदूकरिता असे आहे की, मंत्र म्हणून १०८ तावड्या वणहेरीचीं फुले तांब्याच्या ताम्हनात पाणी घालून त्या पाण्यात चंद्राला उद्देशून ती वहान्याचीं एवढेच. या विधीने त्या त्या जातींतील अगर वर्णांतील मनुष्याने वरील विधान केल्यास त्याला त्या मंत्राच्या सिद्धीचा अनुभव येतो.

अशा प्रकारचे विधि व दीक्षाविधानासारखे उत्सव यांनीं मनुष्याच्या मनावर उत्कट परिणाम होतात. सर्व सृष्टीच्या मुळाशीं मन सृष्टि आहे, व मन सृष्टीनेंच स्थूलसृष्टि निर्माण झाली आहे मंत्रातील गूढशक्ति विधियुक्त आचारांनी व गुरूच्या सत्कारांनी जागृत होते. व गुरूनी ती शिष्याच्या मन पटलानर स्थापित केलेली असते. ती प्रभाजशाली होण्यास शिष्याचाही अधिकार असावा लागतो. जशी ज्या शिष्याची आचारशुद्धि, जसा त्याचा अधिकार तशी त्याचे ठिक्काणीं मंत्रशक्ति आरूढ होते. अधिकारपात्रतेप्रमाणे म्हणजे सत्कारशुद्धतेनें आगीं असलेल्या सामर्थ्या-प्रमाणे लहानापासून मोठ्या अधिकारसंपन्न शिष्याला उपयोगी पडतील अशीं नानाप्रकारचीं मंत्रविधाने हीं मंत्रशास्त्रात उल्लेखित केलेली आहेत. आचारविचार आणि व्यवहार यात परद्रव्यापहार, परस्त्रीमपर्क हे वर्ज्य आहे परंतु मंत्रसिद्धि प्राप्त होण्यास पराज घेणे, प्रतिग्रह म्हणजे दक्षिणा घेणे, हेही आचारदोष गणिलेले आहेत 'सन्ध्यां वदेत् वाणी' असे सांगण्यात येते व 'नास्ति सत्यात् परो धर्म' असेही सांगण्यात येते. सर्व प्रकारची आचारशुद्धिमपन्नता असूनही असत्यभाषणी मनुष्य असेल तर त्याला मंत्रसिद्धि प्राप्त होणार नाही यदाऽदाचित् गुरूसामर्थ्यानें मंत्रसिद्धि प्राप्त झाली तरी तीही टिक्का नाल. एका गृहस्थाने आपला मुलगा असा पाहिला की, तो कधीही असत्यभाषी वदला नाही. त्या मुलाला

गायत्रीमंत्राशिषाय दुसरा मंत्रही अगस्त नव्हता. असें असून त्या मुलाचे वार्णांतील शब्द अक्षरशः खरे होत असत. उदाहरण देण्याचा हेतु हा कीं, सर्व संस्कार असूनही मंत्रसिद्धि प्राप्त होण्याकरिता व ती स्वताचे ठायी टिकून राहावी, याकरिता सत्यवचनाचीही पूर्णतया आवश्यकता आहे.

मंत्रशास्त्राचा मुख्य गुण म्हणजे त्यामध्ये निरनिराळ्या साधना सांगितल्या आहेत हाच होय. ही साधना म्हणजे केवळ पूजा अगर प्रार्थनाच न हे. ह्या साधनेंत देवांची करुणा भागणें, 'पापोऽह पापकर्माहं पापान्मा पापसंभयः त्राहि मां कृपया देव' इत्यादि वचनें म्हणणें व तशी भावना करून घेणें, अगर इष्टपदार्थ अगर इष्टवासनापूरणार्थ याचना करणें, या गोष्टी येत नाहीत पापकर्म घडल्याबद्दल पश्चात्तापपूर्वक क्षमायाचना करणें इत्यादि मार्ग नाहीत. पण उलट ह्या साधनें पुरुष व प्रकृति यांचें ऐक्यसाधन करणें ही गोष्ट प्रामुख्याने येते. तसेंच शरिरातील प्रकृतितत्त्व व पुरुषतत्त्व यांचें ऐक्य संपादन करण्याकरिता प्रकृतितत्त्व म्हणजे सगुणरूप आकलन करून, म्हणजे त्या रूपाशी तादाम्य करून, निर्गुणरूप म्हणजे पुरुषतत्त्व यात कसें मिलीन करणें हीच गोष्ट ही साधना शिकविते. उदाहरणार्थ, आपली वाचाशक्ति म्हणजे आपला जिह्वा शायूत आहे. कंठाजवळील शब्दोच्चार तार-मंद-मध्यमस्वरोन्मादक एक पेटिनाही आहे. इतकें असूनही शब्दोच्चार कसा होतो व तो शब्द कोण उच्चारितो याचा विचार करितां त्या शब्दाला व उच्चार करण्याच्याला रूप नाहीं असें दिसून येतें, तेहा या दोवाचा संपोग शास्त्राशिषाय म्हणजे प्रकृति-पुरुषाची ऐक्यता शास्त्राशिषाय शब्दोच्चार होणार नाहीं. हें जसें मध्य आहे तशी प्रकृतिपुरुषाची ऐक्यता संपादन करण्याचें साधन म्हणजे एक निश्चित पद्धतीची पूजासाधना हें आहे. म्हणून ही साधना साध्य करण्यासाठीं शरिरातील बृहत् शक्ति जागृत व्हावी लागते. त्या माध्यमेन तोच पुरुष मंद शाला असें समजावें कीं, ज्यानें आपल्या शरीरांतील सुलुसुलुगिंना शक्ति जागृत करून निष्पा गाढाच्यानें शरीरांत शिष्ट पार्श्व

चक्राचा अनुभव घ्यावा लागतो. ही साधनासिद्धि परोक्षानुभूति व अपरोक्षानुभूति प्रत्यक्ष करून देणारी आहे. पंचदशी पंचीकरणादि प्रथाच्या अभ्यासाने व वेदान्तावर व्याख्यान दिल्याने वा वेदान्तातील प्रस्थानत्रयीतील शब्दसूटीच्या आधाराने ही अनुभूति प्राप्त होणार नाही. वेदान्तात शिरल्यावर सगुणोपासना 'अधमाप्रतिमापूजा' या वचनाने दाकाळ झालेली असते. पण मोरोपत म्हणतात

सगुणि अनादर करुनी जो कोणी आदरील पंचदशी ।
ह्याच्या ज्ञानाग्नीने न जळे एकहि पटप्रपंचदशी' ॥

हेच खरे. मंत्रशास्त्र असें सांगते की योग्य गुरूपाशी जाऊन अभ्यास करा. कुडलिनीशक्ति जागृतीचा अभ्यास करा व नंतर अनुभव न येईल तर सोडून द्या. दुसऱ्या मार्गात इतरी शर्त दिलेली नाही व रोकडा परमार्थ सांगितलेला नाही. या मंत्रमार्गीय साधनाने पातजलीय योगशास्त्राला प्रत्यक्ष शास्त्राची योग्यता आणून दिलेली आहे.

पूजा करण्याकरिता मूर्ति कोणकोणत्या प्रकारच्या असाव्या याचाही उल्लेख करणे इष्ट आहे.

शैली दाहमयी लोही लेख्या लेप्या च सैकती ।
मनोमयी मणिमयी प्रतिमाएविधाः स्मृताः ।

(मणि म्हणजे स्फटिक, वैडूर्य, मुक्ता, हीरक, पाचु, लालक)

यात शैली, (दगडाची) दाहमयी, लोही, मणिमयी या प्रतिमा स्थूलप्राधान्य भावनामय आहेत.

सूक्ष्म प्राधान्य भावना मनोमयी प्रतिमांनी (स्थूलप्रतिमाचा आकार मनात आणण्याने) साध्य होते व परभावना मंत्रमय प्रतिमांनी साध्य होते. मंत्रविद्या श्रीज्ञानेश्वरमहाराज व श्रीएकनाथमहाराज यास अगम्य होती. कारण मंत्रपुरश्चरणहवन हे त्रिधी श्रीएकनाथी भागवताने वर्णन केलेले आहेत. श्रीसमर्थ रामदासस्वामींना मंत्रशास्त्र अगम्य होते. कारण त्यांना

स्त्रिया शूद्र यात भेद नसतो. एकमेकाचे एकमेक पादवदन करितात, त्यावेळीं एखाद्या फडावरील मुख्य निरूपणकारही, पादवदन करावयाची व्यक्ति कोणीही असो, त्या व्यक्तीचें पादवदन करण्यास कचरत नाही. पदरपूरच्या यात्रेत ही गोष्ट प्रामुख्याने दिसते.

२. मंत्र व त्यांतील शब्द

येथपर्यंत तत्रमार्गाची व्याप्ति कशी आहे हे वर्णन केले. तत्रमार्ग दर्श-
त्रिणारीं तंत्रें व आगम या सर्वांत अनुस्यूत असणारें मंत्रशास्त्र व तदगभूत
यत्रें व मूर्ति याचेकडे आता वळू. मंत्र आणि शास्त्र या शब्दाची व्याख्या
पूर्वीं आलेली आहे म्हणून मंत्राबद्दल विचार करिताना मंत्रातील व
मंत्रशब्दसमूहातील शब्द व इतर शब्दसमूहातील शब्द यातील शब्द-
शक्तीचा फरक पाहणे आवश्यक आहे. मंत्रघटित शब्दसमूहच इतर शब्द
व शब्दसमूह यातील कार्य करण्याचें सामर्थ्य यात फरक आहे. सामान्य
शब्दसमूहाचें सामर्थ्य निशिष्ट प्रसंगापुरतेंच असतें. उदाहरणार्थ, काही
युद्धगीते, युद्धप्रसंगातील सेनानायकांनं सैनिकांत उत्साह वाढविण्याकरिता
उच्चारिलेलीं वाक्यें, आप्तनिरहप्रसंगां निरहीजनाचें सात्वत करण्याकरिता
बोललेले उपदेशपर शब्द, इत्यादि शब्दसमूहातील सामर्थ्य अगर
शक्ति क्षणिक परिणामकारक असते. परंतु मंत्रशब्दस्थित मंत्रशक्ति निरंतर
टिकणारी असते.

काही शब्दोच्चार असेहि आहेत कीं, त्याच्या उच्चारानंतर काहीं
एक प्रकाराचा परिणाम श्रोत्याच्या मनानर नेहमीं होईल. 'राडे रहो'
असें म्हटल्यानर ऐनणारीं मनुष्यें उभीं राहतील. परंतु या उदाहरणांत-
सुद्धा श्रोत्याच्या मनोनुकूलतेची जरूर आहे व भाषा समजण्याचीही
जरूरी आहे म्हणजे हें कार्य एकदेशीय होईल. परंतु मंत्रोच्चारित
शब्दसमूहातील शक्ति अनन्यसाधारण आहे. वृद्धिमाच्या मंत्राची भाषा
वृद्धिमदष्ट मनुष्यास अगर मात्रिमासही न समजो, अगर त्याचा त्या

वृश्चिकमंत्रावर विश्वासही नसो, अर्थात त्याची मनोनुकूलताही असो वा नसो, परंतु मात्रिमानें मंत्राचा उच्चार केल्यावरोवर वृश्चिकदष्ट मनुष्याची निपनाथा नष्ट होते ही गोष्ट अनुभवसिद्ध आहे. यामस्तून मंत्रातील अक्षरसमूहाच्या उच्चाराचा परिणाम चिरसिद्ध आहे असें दिसून येतें. मंत्रोच्चार झाल्यावरोवर मंत्रशक्ति प्रकाशमय आहे असे दिसतें. मंत्रातील अक्षरसमूह अगर शब्दसमूह याचा काहींच स्पष्ट अर्थ समजून येत असो वा नसो, परंतु त्या मंत्रोच्चारामून अतिमानुष शक्ति उत्पन्न होते, हें मात्र खास होय. या अतिमानुष चिरसिद्ध शक्तीलाच आपण सिद्धि अगर चमत्कार म्हणतो.

३. मंत्र-सिद्धि व चमत्कार

सिद्धि व चमत्कार होतात हे काहीं अबाधित नियमानाच होतात आपणास ते नियम अज्ञात असतात, म्हणून आपण त्यास चमत्कार अगर सिद्धि म्हणतो. पन्नास वर्षांपूर्वी आज अंतराळातील विद्युत्शक्तीने सिद्ध होणाऱ्या दूरग्रहण व दूरदर्शन ह्या गोष्टी चमत्कारातच गणल्या जात असत व त्या अजूनही तशाच मानिल्या जातात. योगी मनोवहा नाडीच्या साहाय्याने हृदयक्रिया अगर नाडीची गति योगैरे बद करितान, हाही आजच्या सृष्टिविज्ञान शास्त्रज्ञांना चमत्कार वाटतो परंतु योगी लोकांना ही एक सहजसाध्य क्रिया असते, व मनोवहा नाडीच्या साहाय्याने ही क्रिया होते, म्हणून त्यास हा चमत्कार वाटत नाही. आपल्या स्थूल सृष्टीच्या पलीकडे सूक्ष्म सृष्टि आहे, प्राण्यांना स्थूल शरीराप्रमाणेच सूक्ष्म शरीर आहे, याची स्तुयता ज्यांना पटली नाही,

१. आपल्या मनोवहा नाडीवर ताबा चालवून सकंयवाले प्रो एकनाथमूर्ति किंवा ताराबाई ह्यांच्या तळहातावर बटुकीने गोळी मारली असताही ती शरीरात न जातां चपटी होऊन खाली पडे! हें दृश्य पाहिलेले आहे. याचें नाव रक्त वाहिन्या बंद करण्याची सिद्धि !

श्रीगायत्रीमन्त्राचीं पुरश्चरणें करून श्रीरामरायाचा सगुण साक्षात्कार करून घेतला होता.

आणनादि मन्त्राचा आत्मज्ञानाने नाश करून चेतन्य म्हणजे प्रकाशरूप असा जो परशिव त्याची प्राप्ति होते. यात प्रकाशरूपाचाच विशेष असल्याने त्यास शाभनयोग किंवा शाभनउपाय असें म्हटलें आहे. त्रिपुरसुदरीरूप भुवन हा परशिव आहे. यात प्रकाशरूप शिवाचे ध्यान सांगितलें आहे.

मन्त्रशास्त्रात अर्थात तन्मागांत वारवार असें सांगितलें आहे कीं, 'शिवो भूत्वा शिव यजेत्' पूजेकरिता समोर ठेवलेलें प्रतीक ही एक निराळी देवता आहे असें नाहीं. पूजा सुरू करण्यापूर्वी व पूजा समाप्त झाल्यानंतर प्रतीक तें प्रतीकच होय. पूजकानें पूजा सुरू करण्यापूर्वी प्रतीकामध्ये प्राणप्रतिष्ठा करावी लागते व ती करिताना "द्वारेण ब्रह्मरूपस्य नासाध्यात् त्रिनिर्गत् । पुण्याजलौ समाद्वाय ॥ व "आत्मसत्त्व महाशुद्ध त्वामह परमेश्वर । आरण्यमिव हव्याश मूर्तोवा आग्रहयाम्यह ।" असें म्हणून मूर्तीचे ठिकाणीं आपल्या आत्मत्त्वाची स्थापना करावी लागते, हीच प्राणप्रतिष्ठा होय. यावरून तन्त्रशास्त्राची महती, कियाप्रवणता व तदगभूत होणारी प्रत्यक्ष अनुभवाची प्राप्ति या गोष्टी सिद्ध होतात, प्राणप्रतिष्ठा केल्याशिवायही मूर्तीमध्ये देवतेची जागृती होते. कॅप्टन् वखले (लाहोर) याचेमळे श्री गणपतीची मूर्ति होती, तिचा असा अनुभव होता. याप्रमाणे काहीं मन्त्राचाही अनुभव आहे

शक्ति म्हणजे पराशक्ति, म्हणजे पूर्णावत निश्चस्तरण करणारी शक्ति, जी मन्त्रवीर्याला प्रकट वगिते, अशी सत्ता ती ही. या योगात त्रिपुरसुदरीच्या मन्त्राचे विशेषत्व आहे व मी त्रिपुरसुदरीरूप आहे अशी भावना दृढ केल्याने हे जगत् त्रिपुरसुदरीरूप आहे असें भासते व दिसते म्हणून तसे मिद्ध होतें म्हणजे आरशात ज्याप्रमाणें नाना प्रकारचीं चित्रें दाखविलीं तरी तीं चित्रे आरशावर काहीच परिणामकारक होत नाहींत, त्याप्रमाणें हें

जगत् त्रिपुरसुदरीरूप आरशातील चित्राप्रमाणे परशिवाच्या प्रकाशरूपाने चित्रित झाले असले तरीही परशिवाने त्याचा काहीच परिणाम न होता तो प्रकाशरूपच असतो व राहतो. साराश असें हे जगत् परशिवाच्या प्रकाशात दृश्य होतें म्हणजे ते परशिवरूप आहे, म्हणजे त्रिपुरसुदरीरूपच आहे अशा प्रकाशाची भावना जागृत ठेवणे हाच शाक्तयोग किंवा शक्तियोग असें म्हटले आहे. यात त्रिपुरसुदरीचे ध्यान सांगितले आहे.

तत्रमार्गांत पुनर्जन्मतत्त्व अबाधितपणे मानण्यात येतें. केवळ परपरा व अधानुरूप या वानी या मार्गांत नार्हात व पूर्वी हे तत्त्व मानिलें गेले म्हणून ते मानावें असा त्या तत्रमार्गाचा हव्यास पण नाही. एखाद्या देशाचा नशाशा जसा पुढे ठेवारा व त्यावरून मार्ग कमीत इष्ट स्थळी जाण्याची रूपरेषा आखारी, त्याप्रमाणें साधना करणाऱ्या साधकासमोर साधनेचे क्रम मांडून त्या क्रमाकाप्रमाणें ह्या जन्मात जितके क्रमाक सपले, त्या पुढील क्रमाक आक्रमीत जाण्याकरिता पुढील जन्म आहे असे साधकास पटवून देण्यात येतें. पदपुरास जाण्यास निघालेला यात्रेकरू जसा मुकाम करीत करीत शेवटीं पदपुरीस (पट्टकर भेद करीत करीत सहस्रारचक्रातील पदपुरीस) जाऊन पोचतो, तशी साधना करणारा साधक दरकूच दर मुकाम करीत ह्या जन्मात गणिपूरचक्रातील त्रिणुपदाला पोचला तर पुढील जन्मात त्रिणुपदापासून निघून अखंडैक्यरस परमशिवपदाला पोचेल अशी साधकाची निष्ठा कायम करण्यात गुरूचा हानखडा व्यनहार असतो. तत्रमार्गांत समाजधर्म व साधनधर्म असे दोन भेद आहेत. समाजधर्मप्रमाणे तत्रमार्गांत जातीधर्मे व जन्मधर्मे मानितात. पण साधनधर्मांत जातिविशिष्टता अथवा पुरुष स्त्री अशी लिंगविशिष्टता मानीत नाहीत. लेशमास असें वाटतें कीं, वारकरी सांप्रदाय प्रवर्तमानां होच प्रथा अमलान आणली अन्नाची तत्रमार्गांत जशी उपासना तशी वारकरी सांप्रदायात भजन, र्त्तिर्तन व निरूपण ह्या गोष्टीं होत. निरूपणाच्या वेळीं, भजनाच्या वेळीं, वा नगर प्रदक्षिणेचे वेळीं, वारकरी सांप्रदायात

स्त्रिया शूद्र यात भेद नसतो. एकमेकांचें एकमेक पादवदन करितात, त्यावेळीं एखाद्या फडावरील मुख्य निरूपणकारही, पादवदन करान्याची व्यक्ति कोणीही असो, त्या व्यक्तीचे पादवदन करण्यास कचरत नाही. पदरपूरच्या यात्रेत ही गोष्ट प्रामुख्याने दिसते.

२. मंत्र व त्यांतील शब्द

येथपर्यंत तत्रमार्गाची व्याप्ति कशी आहे हे वर्णन केलें. तत्रमार्ग दर्श-
विणारीं तंत्रे व आगम या सर्वांत अनुस्यूत असणारें मंत्रशास्त्र व तदगभूत
यंत्रे व मूर्ति याचेखंडे आता वळू मंत्र आणि शास्त्र या शब्दाची व्याख्या
पूर्वीं आलेली आहे म्हणून मंत्राबद्दल विचार करिताना मंत्रातील व
मंत्रशब्दसमूहातील शब्द व इतर शब्दसमूहातील शब्द यातील शब्द-
शक्तीचा फरक पाहणे आवश्यक आहे. मंत्रघटित शब्दसमूहच इतर शब्द
व शब्दसमूह यातील कार्य करण्याचें सामर्थ्य यात फरक आहे सामान्य
शब्दसमूहाचे सामर्थ्य विशिष्ट प्रसंगापुरतेंच असतें. उदाहरणार्थ, काहीं
युद्धगीतें, युद्धप्रसंगातील सेनानायकांनै सैनिकांत उत्साह वाढविण्याकरिता
उच्चारिलेलीं वाक्यें, आत्मविरहप्रसंगां पिरहीजनाचें सात्वत करण्याकरिता
बोललेले उपदेशपर शब्द, इत्यादि शब्दसमूहातील सामर्थ्य अगर
शक्ति क्षणिक परिणामकारक असते परंतु मंत्रशब्दस्थित मनशक्ति निरंतर
टिकणारी असते.

काहीं शब्दोच्चार असेहि आहेत कीं, त्याच्या उच्चारानेरोबर काहीं
एक प्रकाराचा परिणाम श्रोत्याच्या मनावर नेहमीं होईल 'खडे रहो'
असें म्हटल्यावर ऐकणारी मनुष्ये उभीं राहतील. परंतु या उदाहरणात-
सुद्धा श्रोत्याच्या मनोनुकूलतेची जरूर आहे व भाषा समजण्याचीही
जरूरी आहे म्हणजे हे कार्य एकदेशीय होईल. परंतु मंत्रोच्चारित
शब्दसमूहातील शक्ति अनन्यसाधारण आहे वृद्धिशाच्या मंत्राची भाषा
वृद्धिरुद्ध मनुष्यास अगर मात्रिकांसही न समजो, अगर त्याचा त्या

वृश्चिकमन्त्रावर विश्वासही नसो, अर्थात त्याची मनोनुकूलताही असो वा नसो, परंतु मात्रिदानें मन्त्राचा उच्चार केल्यानंतर वृश्चिकदष्ट मनुष्याची निपनाथा नष्ट होते ही गोष्ट अनुभवसिद्ध आहे. याप्रमाणे मन्त्रातील अक्षरसमूहाच्या उच्चाराचा परिणाम चिरसिद्ध आहे असें दिसून येतें मन्त्रोच्चार झाल्याबरोबर मन्त्रशक्ति प्रकाशमय आहे असें दिसते. मन्त्रातील अक्षरसमूह अगर शब्दसमूह याचा काहींच स्पष्ट अर्थ समजून येत असो वा नसो, परंतु त्या मन्त्रोच्चारामुन अतिमानुष शक्ति उत्पन्न होते, हे मात्र खास होय. या अतिमानुष चिरसिद्ध शक्तीलाच आपण सिद्धि अगर चमत्कार म्हणतो.

३. मंत्र-सिद्धि व चमत्कार

सिद्धि व चमत्कार होतात हे काहीं अव्यापित नियमानांच होतात. आपणास ते नियम अज्ञात असतात, म्हणून आपण त्यास चमत्कार अगर सिद्धि म्हणतो. पन्नास वर्षांपूर्वी आज अनराट्यातील विद्युत्शक्तीने सिद्ध होणाऱ्या दूरग्रहण व दूरदर्शन ह्या गोष्टी चमत्कारातच गणल्या जात असत. व त्या अजूनही तशाच मानिल्या जातात. योगी मनोवहा नाडीच्या साहाय्याने हृदयक्रिया अगर नाडीची गति वगैरे बंद करितात, हाही आजच्या सृष्टिविज्ञान शास्त्रज्ञांना चमत्कार वाटतो. परंतु योगी लोमाना ही एक सहजसाध्य क्रिया असते, व मनोवहा नाडीच्या साहाय्याने ही क्रिया होते, म्हणून त्यास हा चमत्कार वाटत नाही आपल्या स्थूल सृष्टीच्या पलीकडे सूक्ष्म सृष्टि आहे, प्राण्यांना स्थूल शरीराप्रमाणेच सूक्ष्म शरीर आहे, याची सत्यता ज्यांना पटली नाही,

१. आपल्या मनोवहा नाडीवर तांबा चालवून सर्कसवाने प्रो एकनाथमूर्ति किंवा ताराबाई ह्यांच्या सळहातावर बटुकीने गोळी मारली असताही ती धरारात न पाता चरटी होऊन खाली पडे ! हे हृदय पाहिलेले आहे. याचे नाव रक्त वाहिन्या बंद करण्याची सिद्धि !

त्यांना सृष्टीतील सूक्ष्मदेहधारी जीवांमध्ये अगर् देवांमध्ये जी कार्ये होतात, तीं चमत्काररूप घाटतात. पुण्यानील आहिताग्नि वे. शा. स. राजवाडे याचेकडे रा. रा जोशी या आडनामाच्या मात्रिकानें वीरमंत्राच्या साधनानें वीरदेवता प्रसन्न करून त्या देवतेकडून श्रीगुरुदत्त असे म्हटल्याप्रमाणे अगदी गरम पेढे आणविले ही गोष्ट पुण्यनगरात सर्वश्रुत आहे. ही मंत्रसिद्धि व घटना इतरास चमत्कार घाटतात, परंतु त्या मात्रिकास ही सहजसाध्य गोष्ट आहे असे घाटते.

४. मंत्रसिद्धि

मंत्रसिद्ध होण्यास म्हणजेच मंत्राची सिद्धि होण्यास त्या मंत्राचें पुरश्चरण केलें पाहिजे. गायत्रीमंत्राच्या पुरश्चरणविधीचें एक स्वतंत्र पुस्तकच आहे, म्हणून त्याची पुनरुक्ति येथें नको. यागिनाथ वैदिक मंत्राचें पुरश्चरण-निधान मागील स्तभात आलेलें आहे. तथापि आगमोक्त मंत्र न दाखव मंत्र याच्या पुरश्चरणाची निधानें प्रत्येक मंत्राकरिता निरनिराळीं सांगितलीं आहेत. तथापि सर्व मंत्रांना लागू होणारें असें पुरश्चरणनिधान देण्यात येत आहे तें असें—

प्रथम ब्रह्मकूर्चविधीनं प्रायश्चित्त घेऊन पुरश्चरण सुरू करण्यापूर्वीं एक लक्ष प्रणवांचा जप करावा. तो असा, “प्रणवस्य ब्रह्माकृतिः । गायत्रीचण्डः । परमात्मा देवता । सकलदोष निवारणार्थं सकलमंत्रसिद्धयेच प्रणवस्यैकलक्ष जपे विनियोगः ।” निलाय होम करून नंतर दहा हजार गायत्रीमंत्रांचा जप करून व्याहृतीसह गायत्री मंत्राच्या चतुर्विंशति अक्षरानंतर प्रणव

१. ब्रह्मकूर्च विधि ठराविक जातीचे व जातीचे ठराविक सव्येइतके दर्भ एक प्रकारचे विशेष कार्यासाठी योग्य अशीं घटक द्रव्ये असणारे घऊन त्याचा जुडका किंवा कुचा बांधून ठराविक मंत्र उच्चारून तयार केलेल्या पाण्याच्या मार्जनादि द्वारा उपयोग करणें यास ब्रह्मकूर्च विधि म्हणतात.

(गो. प्र भा)

म्हणाऱा. सामान्यतः सर्व ब्राह्मण गायत्रीमंत्र म्हणताना मंत्राच्या शेवटी प्रणवाचा उच्चार करीत नाहीत, हे अयुक्त व अविधिपूर्वक जपाराधन होते, पंचभूतात्मक देहातील पचनत्वाचा म्हणजे पृथ्वीचा आपात, आपाचा तेजात, लय करून वासनामय पापपुरपाचें कुभमात चिंतन करून, त्याचा लय करून रेचमानें तो वासनामय पापपुरप बाहेर टाकता. नंतर प्राणप्रतिष्ठा, अन्तर्मानृषा, बहिर्मानृषा न्यास करून पदचर्यातील देवताची मानसोपचार पूजा करारी. (पदचर्याचे चित्र, देवता, बीज, इत्यादि प्रकार पुढें परिशिष्टात अजपाजप विधानात नमूद केलेली आहेत.) नंतर पुरपसूक्त व श्रीमूक्त यांनी अग्न्यास व वान्यास करावे, नंतर ज्या मंत्राचें पुरधरण करायचाचें तो मंत्र बीस अक्षरापेक्षा कमी अक्षराचा असल्यास त्या मंत्राच्या अक्षरागणिक एक हजार जप करावा, व बीस अक्षरापेक्षा अधिक असल्यास दहा हजार जप करावा. “कली चतुर्गण प्रोक्त” या न्यायानें त्या प्रत्येक मंत्राचा चौपट जप करावा. नंतर जो जप पूर्ण झाला, त्याचें दशाश हवन, तद्दशाश तर्पण व तद्दशाश मयर्जन व त्याचें दशाश ब्राह्मणभोजन करावें. हवन दशाश करायचाचें त्याचें द्रव्य घृतमिश्रित तिलाचें असावें. ब्राह्मणभोजन करण्यास असमर्थ असल्यास मूळ जपाउतया जप करावा व पाच ब्राह्मणांस भोजन घालावें. एवढें तरी करावेंच. इतक्यानें इष्टदेवता प्रसन्न होईल व इष्ट हेतु साध्य होईल. नच झाल्यास स्वमर्त्यांत होईल. नंतर पुन्हां इष्टमंत्राचे मार्गे व पुढें ‘अ’ उच्चार करून पुढें प्रत्येक मानृषा घेऊन आ, इ, ई, इत्यादि १०८ जप करावा. अवश्य निदि होईल. वैदिक मंत्राची निदि प्रातः करून घेण्याचा दुसरा विधि असा आहे—मनर्चविर्चनें प्रावधित घ्यावे. ग्राम्य पशूचा शब्द ऐकू न येईल, अशा नदीकडी एखा गंगार शोषडी करावी कुशाग्र, कुशाग्रज, कुशासन, कुशपशोषरीनी घेऊन गोदुग्धाक्षर करावा व गायत्रीमंत्राचा पाच लक्ष जप करावा. नंतर इष्ट मंत्राचा जप करावा. वैदिकमंत्र मिळ होईल. किंवा सूर्यप्रकाश वरीत्रमन्त्रे गायत्रीचा जप

कराया व नंतर दशाश हवन करावे अशा चार ग्रहणाचा जप पुरा झाला म्हणजे इष्टमंत्राचा जप कराया, नंतर इष्ट मंत्राचा जप, होम, तर्पण व ब्राह्मणभोजन ही कार्ये झाली पाहिजेत. नंतरच तो मंत्र सिद्ध होईल. हे दोन्ही ऋम अनुभविऊ आहेत.

मंत्र सिद्ध झाल्याची चिन्हे अशी आहेत. सुवासिनी, चंद्र, सूर्य, गगानदी, युद्धात जय, गज, मयूर, हंस, कमळे, दीप, अश्व, पुष्पे, पर्णत हे पदार्थ स्वप्नात दिसले तर मंत्र सिद्ध झाला असे समजावे, तसेच,

चित्तप्रसादो मनसश्च तुष्टिः अल्पाशिता स्वप्नपराङ्मुखत्वं ।

स्वप्नेषु यानामुपलंभनं तु सिद्धस्य चिन्हानि भवन्ति सद्यः ॥

—परशुराम कल्पसूत्रम्

जोतिः पश्यति सर्वत्र शरीरं वा प्रकाशयुक् ।

निजं शरीरमथवा देवतामयमेव हि । —भैरवी तंत्र

मंत्राराधनसक्तस्य प्रथमं चासरत्रयम् ।

तृतीयवत्सरादूर्ध्वं राजानश्च महीभृतः ॥

प्रार्ययन्तेऽनुरोधेन गर्विता अपि मानिनः ।

नवमाद्वत्सरादूर्ध्वं स्वयं सिध्यति मंत्रराट् ॥

नानाश्चर्याणि हृदये मंत्रसिद्धिमयानि च ।

रात्रौ च दिवसा लोकं स सूर्ये क्षणमीक्षते ॥

पूर्णेदुसदृशं कान्त्या गमने विहगोपमः ।

विष्णुत्रयोऽपि अल्पत्वं भवेद्विद्राजयस्तथा ॥

(नारदपंचरात्र)

नाना प्रकारची गीतवार्थे श्रवणेद्रियास अनुभविता येतात. काशूर, कस्तुरी, केशरादिकाचे गंध अनुभवास येतात व दुसऱ्यासही ते गंध देता येतात. साधक तेजाने कातिमान व बलवान् होतो

सिद्धेस्तु त्रीणि चिन्हानि दाता भोक्ताह याचकः ।

(बीधायन)

देवा नित्यं नमोऽस्मै विदधति फणिनो नैव दंशन्ति पुत्राः ।

सम्पत्ताः स्युः सपुत्रास्तनुविपदि परं धाम विष्णोः स भूयात् ॥

(प्रपञ्चार)

वरीलप्रमाणें मंत्रसिद्धि झाल्याची ५ चिन्हे थोडक्यांत वर्णन करण्यांत आली आहेत.

५. मंत्र-शक्ति

इतर वाक्यसमूह व मंत्रघटित शब्द यांमध्ये फरक असा आहे की, इतर वाक्यसमूहांतील शक्ति शब्दोच्चारणरोबर उदय पावून आपलें कार्य करिते. तें कार्य संपलें की, ती शक्तिही अस्तंगत होते. मंत्रोच्चारणाची अवस्था तशी नाही. मंत्रोच्चारणाची शक्ति नेहमी जागृत असते. ती अस्तंगत होत नाही, ती क्षयहीन व अविनाशी आहे. जड आणि चैतन्य, जीव आणि ब्रह्म यांमध्ये जसा फरक आहे, तसाच फरक इतर शब्दसमूह व मंत्रघटित शब्दसमूह यांमध्ये आहे. ज्याच्या मननानें चतुर्विध पुरुषार्थ साध्य होतात व त्रिविध पातके नाश पावतात तो मंत्र असें गायत्री तंत्रांत सांगितलें आहे.

वस्तुतंत्र गुणधर्मांचें प्रकटीकरण जिच्या योगानें होतें ती शक्ति होय. वस्तुतः शक्ति या शब्दानें मनुष्याच्या मनावर काय परिणाम होतो, अगर शक्ति म्हणजे काय या प्रश्नाचें उत्तर देण्याचा प्रयत्न करूं लागल्यास शक्तीचे परिणाम काय होतात ही गोष्ट मानवी बुद्धि सांगेल. परंतु शक्ति म्हणजे काय, शक्ति द्या पदार्थानें व्यक्त होण्याच्या व्यापारांची मीमांसा काय हें सांगता येणार नाही. चंद्रप्रकाशानें समुदांतील पाणी आकारण केलें जातें ही चंद्रप्रकाशाची शक्ति होय. समुद्राच्या लाटांमुळे मोटमोटी जहाजे धुडन जातात. अगर रिताऱ्यावर फेकली जातात. भूकंप होऊन शहरांची शहरे नाश पावतात व पृथ्वीवरील समुद्राचे जागी जमीन व जमिनीचे जागी समुद्र उत्पन्न होनात. या प्रकारची स्थित्यनरे होणें

हैं त्या शक्तीचे परिणाम होत. या परिणामासून शक्तीची कल्पना येते. ही गोष्ट स्थूल सृष्टीमदल जशी अनुभवात येते, तशीच सूक्ष्म सृष्टि म्हणजे विद्युत्, या पदार्थाचे परिणाम दृश्य व अदृश्य पदार्थांवर होनात. यावरून विद्युत्मध्ये असलेल्या आकर्षणास विद्युत्आकर्षणशक्ति म्हणता येते. त्या दृश्य पदार्थास सत् या श्रेणीत घालितां येईल. परंतु चेतन पदार्थांवर, म्हणजे चैतन्ययुक्त स्थूल देहधारी प्राणी व सूक्ष्म देहधारी प्राणी यांचेवर आकर्षण होण्यास चैतन्यरूपी श्रेणीचाच आश्रय केला पाहिजे. चैतन्य कोटींतील प्राण्याच्या टिकाणी ज्ञानाचा समावेश असतो. सृष्टजड पदार्थांतील आकर्षण जसें आपल्या प्रत्ययास येते, तसें सृष्टचैतन्य पदार्थांतील गूढ असलेलें आकर्षणही आपल्या प्रत्ययास येते. जसें एकाद्या लाडग्यानें एकाद्या शेळीला स्पर्श केला तर लाडग्याच्या अर्गी असलेल्या आकर्षणानें ती शेळी लाडग्याकडे आकर्षिली जाते. असे ज्ञान म्हणजे व्यवहारातील 'दुरळी शेळी व लागली लाडग्याचे पाठीस' या म्हणीप्रमाणे चैतन्ययुक्त प्राण्यांतील आकर्षण शक्ति आपल्या अनुभवास येते. अजगर नामक प्राण्याचे ठायीं अशीच आकर्षणशक्ति असते. एकादा एक मनुष्य झाडावर चढलेला होता व त्या झाडाखाली एक अजगर वेटाळे घादून त्या मनुष्याकडे पहात बसला. तेव्हा त्या अजगराच्या दृष्टिपाताच्या ठायीं आकर्षण-सामर्थ्य होतें असे आढळून आलें. कारण त्या झाडापलीकडील दुसऱ्या झाडावर दुसरे लोक चढून त्या अढवलेल्या मनुष्यास दुसऱ्या झाडावर घेण्याचा प्रयत्न करू लागले. परंतु तो म्हणे, मला त्या झाडावरून हालण्याची इच्छाच होत नाहीं. नंतर बरेच लोकानी जमान करून त्या अजगरास ठार मारलें, तेव्हा झाडावरील मनुष्य खाली आला व बचावला. असेंच पूर्ण सत्कारांनीं प्राप्त झालेलें आकर्षण-सामर्थ्य एकाद्या मनुष्याच्या अर्गी जन्मसिद्धच असते किंवा मंत्रशक्तीनें प्राप्त होते. एका फकीरानें आपल्या मंत्रसामर्थ्यानें एका युरोपियन अधिकाऱ्याच्या

वायकोस आपले पाठीमागे हिटण्यास लावले होते. असे अनेक प्रकार द्योत्यत्तीस येतात.

अशाच प्रकारच्या मंत्रसामर्थ्याने अदृश्य जीव म्हणजे भूतें अगर वीर, गधर्ग, वेताळ यास आपले आज्ञाधारक बनविता येतें. दक्षिण हैद्राबादे-तील एक मात्रिक वै. वा. गंगाधरशास्त्री तोरो, यांनी सोलापूर येथे आपल्या मुलाच्या लग्नात पंचवीस पुणेरी पगड्या आणि त्या व लग्नातील बऱ्याही मंडळींस दिल्या. त्या पगड्या कशा आत्मा असे निचारिता त्यांना सांगितले की, मंत्रसामर्थ्याने प्रसन्न झालेली देवता हें कार्य घडवून आणते. गोळीगुडा (हैद्राबाद) येथील रामकृष्णपत बाबासाहेब रजतकर, हेही असेच एक उदाहरण आहे. याप्रमाणे मुजा व वेताळ यांच्या साधनेंही अशा गोष्टी साध्य होतात. अशाच मंत्रसामर्थ्याने देवताप्रसादही होतो. लेखकाचे माहितीत असे दोन गृहस्थ आहेत की, त्यांनी मंत्रसामर्थ्याने वेताळ, वीर हनुमन् याची प्रीति संपादन केली. वेताळ देवतेने पाहिजे तेथील जड वस्तू आणून दिल्या. वीर हनुमतांनी भक्ताला वायुगति दिली. रोगहरण करण्याचे सामर्थ्य दिलें. एका साधनास श्रीरामरायाचें दर्शन करवून दिलें. असें जें आकर्षणसामर्थ्य तीच मंत्रशक्ति होय.

अशा मंत्रशक्तीचे वाच्यशक्ति आणि वाचरुशक्ति असे दोन भेद आहेत. मंत्राची प्रतिपाद्य देवता म्हणजे मंत्ररूप देवता ही वाच्यशक्ति होय व मंत्रांनीं वर्णन केलेली देवता म्हणजे मूर्तिमयी देवता ही वाचरु-शक्ति होय. मंत्रमयी देवता हीच दुर्गा मंत्राची निर्गुणरूप अग्निश्री देवता दुर्गा होय व दुर्गामूर्ति ही दुर्गामंत्राची वाचरुशक्ति देवता होय. त्रिंशु सहस्रनामान परमामा श्रीकृष्ण ही प्रतिपाद्य वाच्य देवता व देवकीनंदन ही अधिष्ठात्री वाचरु व मूर्त देवता होय. पुण्यात जसें श्रीज गुरुदेवांचें वास्तव्य करतें ("विद्या दैवतशेखरि न भेदलेशोस्ति वेद-वेदक्यो ") धीजात जसे फळ गुरुदेवांचें वास करितें तशी

वाचकशक्तीत वाच्यशक्ति गूढरूपानें राहते “वाच्यवाचकभेदेन भवान् एव जगन्मय ” असें अध्यात्मरामायणात वाच्यवाचक शक्तीचें रूप वर्णन केले आहे. आतां वाचकशक्ति म्हणजे सगुणरूप होय. त्याची पूजा केल्याशिवाय वाच्यशक्तीचें म्हणजे निर्गुणस्वरूपाचें अनुभविऊ न ज्ञान होणार नाही. वाच्यशक्ति हा मंत्राचा प्राण आहे. परंतु वाचक-शक्तीची साधना केल्याखेरीज मंत्रांतील प्राण जागृत होणार नाही व मंत्रसिद्धी होणार नाही. वाचकशक्तीच्या ध्यानाग्रहनादि पूजाप्रकारां-शिवाय मंत्रात चैतन्य प्रगट होणार नाही, म्हणजे तो मंत्र जागृत होणार नाही (कोल्हापूरपासून २० मैलानर ‘बाहुबली’चा उच पुतळा बसवून प्राणप्रतिष्ठादि होत असताना २०-१०-१९६६ पासून सतत तीन आठवडे दुपारी आकाशातून केशरमिश्रित चंदनाचा अभिषेक होत असे. हें दृश्य शेंकडों लोकानीं पाहिल्याचें प्रसिद्ध झालें होतें ! हा चमत्कारच नसून मंत्रशक्त्योद्भूत ईश्वरी शक्ति जागृत असल्याचें प्रात्यक्षिक आहे. मिज्ञानवाद्यांना याचें उत्तर देणें जड. गो प्र भा) सुत मंत्राच्या साधनानें म्हणजे केवळ मंत्रपठणानें साधनसिद्धि प्राप्त होण्याची आशा करणें म्हणजे सुत बालकाला अकावर धेंऊन त्याच्याकडून हास्य-संज्ञापादि सुख प्राप्त करून घेण्याची आशा करण्यासरखें स्वपुण्यवत् निरर्थक होय.

६. मंत्रयोग

मंत्र व मंत्रशक्ति या दोन भागाबद्दल निवेचन झाल्यावर योग म्हणजे मंत्रशास्त्रातील मंत्रयोगाचें वर्णन करणें ही गोष्ट क्रमप्राप्तच आहे

या ठिकाणीं वस्तुतः तांत्रिक दृष्टीने योगाचे जे भाग पडतात त्याबद्दल वर्णन करावयाचें आहे मंत्रशास्त्रातील मंत्रयोगसाधनेकरिता प्रतीकोपासना मूलाधार घेतल्यामुळे या योगात प्रतीकाच्या ठायीं आत्मशक्तीचा न्यास करून, म्हणजे आपल्या सहस्रारचक्रात वसन असलेल्या परमात्मतत्त्वाचें ध्यान करून, प्रतीकाच्या म्हणजे इष्टदेवतेच्या चर अगर स्थापित

मूर्तीच्या ठायीं पूजामाल पूर्णपणें सपेपर्यंत त्या आमरुलारूप ध्यान-
गतमूर्तीचा प्रवेश झालेला आहे. अशी भावना करून त्या प्रतीकाची
पोडशोपचार अगर द्वात्रिंशदुपचारपूर्वक पूजा करावी लागते.

ह्या योगाचे प्रकार दोन आहेत - एक शक्त्युपाययोग व दुसरा
शामभोपाययोग. शक्त्युपाय योगात इष्टदेवतेचीं प्रतीकें व भावना या
गोष्टी प्रासुल्यानें येतात. शामभोपाय योगात शक्तीची मनोमय भावना
प्रत्यक्षतेंत आणावयाची असते. परंतु त्या साधनात आकाराचा अवलंब
केला नसल्यानें शक्तिघोतक देवतेची प्रत्यक्षता होत नाही व त्यामुळे
साधक नेहमी आपण कोणत्या भूमिकेवर आहों याबद्दल सशयप्रस्तव
असतो. म्हणून प्रथमतः शक्त्युपाय योगाचें अवलंबन करावें व नंतर
शामभोपाय योगाकडे धाव घेतली तरच साधक मायाबधनापासून मुक्त
होईल अशी मंत्रशास्त्रात ग्वाही दिलेली आहे.

आणनादि मलाचा आत्मज्ञानानें नाश करून चैतन्य म्हणजे प्रकाश-
रूप असा जो परशिव त्याची प्राप्ति होते. यात प्रकाशरूपचाच विशेष
संग्रह असल्यानें त्यास शामभयोग किंवा शामभोपाययोग असें म्हटलें
आहे. हा परशिव त्रिपुरसुदरीयुक्त आहे ध्यानाकरिता व्यक्तता असली
पाहिजे, परंतु त्रिपुरसुदरीरूपानें व्यक्तता आली तरी परशिवाचें वैशिष्ट्य
असल्यानें यात प्रकाशरूप परशिवाचें ध्यानच सांगितलें आहे.

शक्ति म्हणजे पराशक्ति. पूर्णहिता निष्स्वरूप करणारी पराशक्ति ती
हीच, मंत्रवीर्याला प्रगट करिते अशी सच्च ती हीच. या योगात त्रिपुरसुदरी
मंत्राचें विशेषत्व मुख्य आहे व मी त्रिपुरसुदरीरूप आहे अशी भावना
दृढ केल्यानें हें जगत् त्रिपुरसुदरीरूप आहे, म्हणजे आरशान ज्याप्रमाणें
नाना प्रकारचीं चित्रें दाखविलीं तरी तीं चित्रें आरशानर काहीच
परिणाम करीत नाहीत, त्याप्रमाणें हें जगत् त्रिपुरसुदरीरूप आरशानील
चित्राप्रमाणें परशिवानच्या प्रकाशरूपाचा चित्रित झालें तरी परशिवानचा
काहीच परिणाम न होता तो जसा प्रकाशरूपच असतो तसें हें जगत्

परशिनाच्या प्रकाशात दृश्य होते म्हणजे परशिवरूपच आहे, म्हणजे त्रिपुरसुदरीरूपच आहे, अशी प्रकाश भावना जागृत ठेवणे हाच शक्तियोग किंवा शक्त्युपाययोग होय असें म्हटलें आहे. यात त्रिपुरसुदरीचे ध्यान सांगितलें आहे

ही शक्त्युपाययोगसाधना म्हणजे प्रतीकोपासना मंत्रशास्त्रात नव्यानेच आली आहे असे नाही. आरण्यकालीन ऋषींनी प्रतीकोपासनेचा मार्ग प्रचारात आणला व नंतर तत्रशास्त्रमालात ह्या उपासनेवर अधिक भर देण्यात येऊन त्या उपासनेच्या सत्रधाने त्रिनिध प्रभार, विविध निधि, व त्रिनिध उपचार याचे एक निराले 'प्रतीकोत्सव निधान' म्हणून शास्त्रच बनलें, गेलें.

७. प्रतीकोपासना व तिचें पूर्वकालीनत्व

मंत्र व यंत्र याचेवद्दल निवेचन झालें. 'मंत्रदेवतयो अभेद' असें जें म्हटलें आहे त्यात देवता म्हणजे देवतामूर्ति याचेवद्दलही विवरण करणे आवश्यक आहे. देवतामूर्ति व देवालये ही बुद्धधर्म आर्यावर्तांत उदय पावल्यानंतर झाली असा सार्वत्रिक समज आहे व इतिहासतज्ञांचा निश्चयपूर्ण सिद्धांत आहे. पण वस्तुस्थिति तशी नाही. आगम व तंत्र ही वेद व उपनिषद् यांच्यापरोक्षरच उदयास आलीं असें वर दाखविलें आहे. तसेच भारतीय बुद्ध संपल्यानंतर कलियुग सुरू झालें व त्या कलियुगातील मानवाच्या उद्धारकरितां आगम व तंत्र निशेषतः प्रामुख्याने पुढें आणिलीं गेलीं. कारण भारतीय बुद्धाच्या वेळीं वर्णाश्रमधर्मनिहीन इतर देशातील लोक बुद्धप्रसंगीं आले त्याचे अनशेष आर्यावर्तांतच स्थाय्य वस्ती करून राहिले. त्यांच्या पारमार्थिक उन्नतीकरिता आगमाचा उपयोग करण्यात आला असे पूर्वी वर्णन आलेलेच आहे. आगम प्रयात मंदिरें वशीं वाधारी याचे वर्णन आहे. श्रीगृष्णावतारान श्रीगृष्णांना श्रीरश्मिणीला तिनें पाठविलेल्या प्रणयपरिकेखन ती कुलगाराप्रमाणें कुलदेवीच्या दर्शनास

आली असता, तिचे हरण केलें असे श्रीमद्भागवतप्रयात सांगितलें आहे. त्यावरून त्या कालीं देवीचीं मंदिरें होतीं असें सिद्ध होतें. व तसेच श्रीसुभद्रा अभिमन्यूला घेऊन द्वारकेस जात असताना वाटेंत राक्षसाशीं युद्ध करण्याच्या प्रसंगीं अपजय होत आहे असें दिसून येताच निनें श्रीदुर्गेची प्रार्थना केल्याचा उल्लेख आहे. श्रीरामरायणां सेतुबंधनाच्या वेळीं श्रीरामेश्वराची स्थापना केली असा रामायणाचा इतिहास सांगतो. वलियुगाआरभी म्हणजे भारतीय युद्ध समाप्त झाल्यानंतर व श्रीकृष्णाची अवतारसमाप्ति झाल्यानंतर तत्र व आगममालात श्रीदुर्गा, गणेश, महेश, विष्णु व सूर्य या देवतांचीं आयतनें असून. द्वापारयुगांतही देवतायनें होतीं व देवतांची पूजा रूढ होती याचे गमन “द्वापरे परिचर्या च” या वचनावरून सिद्ध होत आहे. तसेच “वृत्तेयद्वयायते विष्णु” या वाक्यावरून श्री विष्णूचें ध्यान मूर्तिशिराय होणार नाहीं. यावरून मूर्तिपूजा, मूर्तिध्यान ह्या गोष्टी होत्याच.

प्रतीकें, प्रतिमा व मूर्ति याची पूजा वेदकालापासून चाडू आहे. वेदकालीं अग्निपूजा विशेषत्वानें ब्राह्मणपर्णांत असे. परंतु त्या त्या कालीं केवळ ब्राह्मणवर्णच अस्तित्वात होना हे म्हणणें केवळ आप्रवाचें आहे. समाजात ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र या जाति व हे वर्ण होतेच. तेहा ब्राह्मणपर्णातिरीज इतर वर्णांच्या पारमार्थिक उन्नतीकरिता तत्रागमाचा प्रचार असेच. हें ‘वेदागमनाचार प्रथम परिश्रयते’ या वाक्यावरून स्पष्ट दिसून येनें तसेच ऋग्वेदानर्गन रद्राध्यायातील “या ते रद्रशिरा तनू रभोरापापमाधिर्ना” “यामिषु गिगिश न हस्ते विभर्षिन्मये” “त्रिष धनुः कपर्दिनो विशल्यो नागरागुत्त” इत्यादि वचनांवरून हस्तानीं वाग वगणे ही त्रिया शिराची मूर्ति अमत्स्याशिराय शस्य नाहीं “द्वेनाम अश्वगो रभे मूर्ते चिरानूर्ते च। उभय वा एतप्रजापति, पग्मिनिधापग्मिनिध” ब्रह्माचीं रभे दोन-एक मूर्त व एक अमूर्त. “उपागमना नार्यांश्च अश्वगो रभस्यत्याना” या वाक्यांत रभस्यत्याना ब्रह्मनें केलेली, उपागमनां केलेली

नव्हे, म्हणजे उपासकाच्या सोईकरिता ब्रह्मानें निरनिराळीं रूपें धारण केलीं 'आयो धर्मणि प्रथम ससादत ततो वपूषि कृणुते पुरुषि' (अथर्ववेद) 'नमः शिङ्ग शिलाय च' या रद्रोक्त वचनावरून व एह्यश्मानमतिष्टास्मा भवतु ते तनु (अर्थ) या वचनाचा असा अर्थ आहे कीं, परमेश्वर सृष्ट्या-रभीं धर्मस्थापनेकरिता निरनिराळीं 'वपूषि' शरीरें धारण करिता झाला. व हे परमात्मन् ह्या पाषाणमय मूर्तीत तू प्रवेश कर.

मूर्तिपूजा पूर्वकालापासून अमलात आहे हें दाशित करणारी खालील वचनेही देण्यात येत आहेत.

देवतानां हरादीनां पुष्पादिनार्चनं ।	(गोविंदराज)
अतः प्रतिमास्वेवैतत्पूजनविधानम् ।	(मेघातिथिः)
देवतानामर्चनं पुष्पाद्यैः ।	(सर्वज्ञनारायण)
प्रतिमादिषु हरिहरादिदेवपूजनम् ।	(कुल्लूक)
यद्यार्चावानश्येद्वा प्रपतेत प्रभज्येद्वा सहसेद्वा प्रचलेद्वा ।	(ऐतरेय ब्राह्मण)

'देवतायतनानि कम्पन्ते, देवप्रतिमा हसन्ति, रुदन्ति, स्विद्यन्त्युन्मीलयन्ति।' (पडविंश ब्राह्मण-सामवेद) ह्या प्रमाणानीं वेदकालापासून देवतागारें, देवतायतनें व मूर्तिपूजा याचा उपक्रम होता, हें सिद्ध होते. मंत्रसिद्धीकरिता मंत्राच्या अगापैकीं मंत्रनिर्दिशित देवताचीं ध्यानं हे मुख्य अंग सांगितलें आहे. मंत्राचीं मुख्य अंगें ऋषि, छंद, देवता, निनियोग, न्यास, ध्यान, जप, होम, इत्यादि आहेत. त्यापैकीं आधुनिक काळात मूर्तिपूजा वैदिक कीं अवैदिक याबद्दल बराच उघापोह होत असल्यानें मूर्तिपूजा व देवतायतनें हीं वेदकालापासून प्रचलित आहेत हें सिद्ध करण्याकरिता त्याबद्दल इतकें निस्तारानें लिहिणें आवश्यक झालें, प्रतिमेमध्ये देवतासन्निधि कशी असते त्याबद्दल छोक खालीं देण्यात येत आहे.

गंगां सर्वोत्तमं क्षीरं स्रवते स्तनपुट्यात् यथा ।
अभिरूप्याश्च विषस्य पूजायाश्च विशेषतः ॥

तथा सर्वगतो देवः प्रतिमादिषु राजते ।
 साधकस्य च विश्वासात् देवतासन्निधिर्भवेत् ॥
 गयां सर्पिः शरीरस्थं न करोत्यंगपोषणम् ।
 निसृतं कर्मसंयुक्तं पुनस्तासांतदौषधम् ॥
 एवं सहि शरीरस्थ सर्पिवत् परमेश्वरः ।
 विनाचोपासनादेव न करोति हितं नृपु ॥

८. मंत्रांचे प्रकार व उपयोग

आता मंत्राच्या जातीचा म्हणजे प्रकाराचा विचार कर्तव्य आहे मंत्र तीन प्रकारचे आहेत. 'बीजमंत्र, मूलमंत्र व मालामंत्र असे ते प्रकार होत. वेदप्रयात वेदाच्या आरम्भी असलेल्या स्वरांनी 'ऐं' बीज तयार झाले. ऋग्वेदाचा आरभ 'अग्निमीडे' या मंत्राने होतो, त्या ऋचेतील 'अ' हा स्वर घ्यावा. नंतर यजुर्वेदातील 'ईमेत्वोर्जित्वा' या ऋचेतील 'ई' हा स्वर घ्यावा व सामवेदातील अग्र आयाहि या पदिल्या ऋचेतील 'अ' हा स्वर घ्यावा व अथर्वणवेदातील पहिली ऋचा 'शन्नो देवीरभिष्टय' या ऋचेतील अनुस्वार घ्यावा याप्रमाणे अ + इ + अ अनुस्वार या प्रमाणे 'ऐं' बीज

१. समष्टि प्रकृतीच्या द्वितीय स्पंदनातून भगवद्गीतेंत सांगितल्याप्रमाणे अष्टधा प्रकृति उत्पन्न झाली तीमधून तदनुरूप अशी अष्ट बीजे उत्पन्न झालीं. मंत्र शास्त्रीय ग्रंथात त्यांचे वर्णन पुढें दिव्याप्रमाणें आहे. 'बीजमन्त्राय पूर्वे ततोऽष्टौ परिकीर्तित गुरुबीजं शक्तिबीजं रमाबीजं ततोमवेत् ॥ १ ॥ कामबीजं योगबीजं तेजोबीजमथापरे । शांतिबीजं च रक्षा च प्रोक्ता चेया प्रधानता ॥ २ ॥ भावार्थ-प्रथमचे तीन बीजमंत्र व नंतर आठ बीजमंत्र उत्पन्न झाले ते असे : (१) गुरुबीज 'आ, ए, व मकार मिळून गुरुबीज. (२) शक्ति बीज हकार, रकार, ईकार, व मकार मिळून शक्तिबीज. (३) रमाबीज शकार, रकार, ईकार व मकार मिळून रमा बीज. (४) कामबीज क, ल, ई व मकार मिळून कामबीज. (५) योगबीज क, इ, ई व मकार मिळून योग बीज. (६) तेजो बीज टकार, रकार, ईकार व मकार मिळून तेजोबीज (७) शांतिबीज सकार,

तयार होतें. तसेच “यदीं शृणोति अलं शृणोति । नहि प्रवेद सुवृतस्य पथा ।” (ऋग्वेद) या ऋचेंत ‘ई’ हा स्वर व लकार व ककार रहित अ हा स्वर मिळविला तर ‘ऐं’ बीज होतें असा ऋग्वेदात ऐं बीजाचा उच्चार सांगितला आहे. याप्रमाणे ॐ, ई, क्लीं, व्हू असे चार बीजमंत्र वेदात सांगितलेले आहेत. वाक्कीचे बीजमंत्र उपनिषद् भागात आलेले आहेत. मंत्रशास्त्राचा जणू काय आत्मा असा जो अथर्वण वेद आहे, त्यामध्येही अनेक बीजमंत्र व मूलमंत्राचे उच्चार दिलेले आहेत. श्री. गणपति अथर्व-शीर्षांत ‘ग’ या एकाक्षरी गणेशमंत्राचा “ॐ ग ॐ” असा उच्चार दिलेला आहे व श्री. देव्यथर्वशीर्षांत “कामो योनि. कमला यज्जपाणिर्गुहा हसा भानरिश्वाभ्रमिंद्र पुनर्गुहा सकला मायया पृथक्चैपा निश्चमाता-दिनिर्घो ।” असा श्रीनिचा मंत्राचा उच्चार दिलेला आहे.

या ऋचेंत “विषदीकारसयुक्त धीतिहोत्रसमन्वितं अर्धेदुलसित देव्या बीज सर्गार्थसाधक” असा ‘ह्रीं’ बीजाचा उच्चार दिलेला आहे. तसाच ‘वाङ्मायान्नभूस्तस्मात् पष्ठ वक्त्रसमन्वित सूर्योनाम धोत्रनिंदु सयुक्तघात् ‘त्रितीयक नारायणेन समित्री वायुधाधरयुक्त निचे ननार्णकोणस्यात्’

तकार, रकार, ईकार व मकार मिळून शातीबीज. (८) रक्षाबीज : हकार, लकार, ईकार व मकार मिळून रक्षाबीज. प्रत्येक बीजात ईकार व मकार हीं दोन बीजे आहेतच हं लक्षात ठेवावें (मत्स्यपुराण-गो. प्र. भा.)

याशिवाय उपासनाभेदानें वरील बीजमंत्राशिवाय कृष्णबीज, रामबीज, शिव-बीज, गणपतीबीज, इत्यादि निरनिराळे बीजमंत्र आहेत. तसेच काही मंत्र बीज शाखा व पल्लव यांनीं संपुष्टित झालेले असतात. तथा संपुष्टित मंत्राचा प्रभाव मोठा असून त्याचे फलही प्रभावी असते. जास्त माहिती ग्रथाच्या उत्तरार्धात येणाऱ्या आहे तथापि एक उदाहरणाने स्पष्ट करणें बरे : “ॐ ह्रीं कृष्णाय नम या मंत्रात ‘ॐ’ हा प्रणव, ‘ह्रीं’ हें बीज व ‘कृष्णाय’ हा शब्द ‘शाखा’ आणि ‘नम’ हा शब्द पल्लव आहे. या संपुटीकरणानें मंत्राचे मोठे गूढ रहस्य मरलेले आहे. (गो. प्र. भा.)

या वाक्याने नवार्णमंत्राचा म्हणजे 'ऐं न्हा कलों चामुटाये विच्चे' या मंत्राचा उद्धार दिलेला आहे. "चमु वियदादिरूपा सेना रातीति लातीति चामुडा" अथवा, "चमु अदने चामु अदनीय पदार्थान् डाति लातीति" "चाना मुडमिव स्थिता, चाना बुद्धीना मुडमिव स्थिता चामुडा." "विद्या मोचयित्री विच्चा-नामक देवी नाम-कर्नाटकभाषाया" 'वित् ज्ञान च आनद' इ ईश्वरत्व ज्ञान व आनद याचे ईश्वरत्व जिचे ठायी आहे ती 'विच्चा' होय या शिष्याय भगवतीच्या चक्रदेवतामध्ये "अमोघा चैव विच्चा च तथा च भगमालिनी" अशा प्रकारचा 'विच्चा' शब्दाचा अर्थ आहे त्या शब्दाचें सरोधन रूप 'विच्चे' असं होतं असा नवार्ण मंत्राचा उद्धार सांगितला आहे याप्रमाणे नारसिंहमंत्र, वृसिंहतापनी उपनिषदात व राममंत्र रामनाथनी उपनिषदात सांगितला आहे व अशा अनेक उपनिषदांमध्ये निरनिराळ्या देवतांचे मंत्र व त्यांचे उद्धार दिलेले आहेत या ठिकाणी उद्धार म्हणजे तो मंत्र कसा तयार होतो याचें निवेदन होय. अशा मंत्रपरिभाषेनें तयार झालेल्या मंत्राचा विनियोगही त्या त्या उपनिषदातून दिलेला आहे तसेंच उपनिषदात ओंकार या बीजाचा एका मोठे जप केला तर ज्ञानप्राप्ती होते असे सांगितलेले आहे शिष्याय यज्ञीय क्रियेमध्ये ती क्रिया वरोबर झाली याबद्दल प्रतिपन्न देण्याकरिता ओंकाराचा उपयोग होतो या शिष्याय इतर सर्व मंत्र आगम, यामल, तंत्र इत्यादि ग्रंथात दिलेले आहेत

आगमोक्त सर्व बीजाचा व बीजमंत्राचा अर्थ लैंगिकी व्याकरणज्ञाना करणें कठीण पडत तथापि श्रीशिष्याना आपल्या अधिभारवाणीनें बीजाचा अर्थ कसा करायो हें समजण्याकरिता 'बीजकोष' व 'वर्णकोष' केलेले आहेत त्यावरून त्या बीजाचा विनियोग निरनिगळी फलसिद्धि साध्य करण्याकरिता कसा होतो हवी त्यांना सांगितलेले आहे तथापि इष्टफलप्राप्ती होण्यास ते बीजमंत्र गुरुपादिष्ट मार्गानेच प्राप्त झाले पाहिजेत. केषळ ग्रंथाध्ययनानें किंवा पुस्तकवरून जप केल्यास त्या बीजमंत्राची सिद्धि

होणार नाही. बीजमंत्र, मूलमंत्र अगर मालामंत्र यांतील शक्ति गुरूंनीं जागृत केलेली असते, अगर परंपरेनें गुरूस ती प्राप्त झालेली असते. त्यामुळे गुरूंनी उपदेश केल्यानरोबर त्यांनी जागृत केलेल्या मंत्रशक्तीचा प्रादुर्भाव शिष्याचे ठायीं झालेला दिमून येतो.

निरनिराळे बीजमंत्र निरनिराळ्या देवताचे साध्य मंत्र असतात. 'ग न्हीं श्रीं क्लीं हुं ह्र' हां गणेश, माया, लक्ष्मी, वाली, दुर्गा, एकाक्षरी छिन्नमस्ता व 'धू' धूम्रवती या देवतांचा बीज आहेत. 'हुंफट्' याच्या योगानें मंत्राचें रक्षण होतें. 'स्वाहा स्वधा' हे पछम होत. मंत्राच्या शेवटीं 'वषट्' पद असलें तर वषट्ता सिद्धि होते व 'फट्' हें पद असलें तर शत्रूचें उच्चाटन होते. हुं बीज द्वेष दावविणारें, 'खें' बीज मारण प्रयोगात 'स्वाहा' सनुष्टता संपादनाकरिता, नम पदपुष्टी संपादनास व 'वौषट्' संपत्ति मिळण्याकरिता मंत्राचे शेवटीं योजितात. ही गोष्ट खाली दिलेल्या वचनानें सिद्ध होते.

‘वषट् वश्ये फट्छाटे हुं द्वेषे खें च मारणे ।

स्वाहा तुष्टयै नमः पुष्टयै वौषट् संपत्तिहेतवे’ ॥

सोममंत्र हे पुमान् मंत्र होत. सोममंत्र हे स्त्रीमंत्र होत. आणि दोन्हींचे समवायी मंत्र हे नपुंसक मंत्र होत. याप्रमाणे मंत्राचे तीन भेद आहेत. 'हुंफट्' हे शब्द शेवटीं असतील ते पुमान्मंत्र होत. 'स्वाहा' 'स्वधा' हे शब्द ज्या मंत्राच्या शेवटीं असतील ते स्त्रीमंत्र होत व 'नम' ज्या मंत्राच्या शेवटीं असेल ते नपुंसक मंत्र होत. याचें विशेष स्पष्टीकरण पुढील श्लोकात दिलें आहे.

वषडन्ताः फडन्ताश्च पुमांसो मनवः स्मृताः ।

वौषट् स्वाहान्तिका नार्यो हुं नमोन्ता नपुंसकाः ॥

वश्योच्चाटनरोधेषु पुमांसः सिद्धिदायकाः ।

शुद्रकर्मरुजां नाशो स्त्रीमंत्राः शीघ्रसिद्धिदाः ॥

अभिचारे स्मृताः फलीया, एवं ते मनवः स्मृताः ।

मंत्रांपैरीं पुमान् मंत्राचा विनियोग वक्ष्यन्म, उच्चाटन कर्म, रोधन कर्म, या कर्मांमुळे होतो. स्त्रीमंत्राचा विनियोग रोगशांती करण्यामुळे होतो, व क्लीव मंत्राचा विनियोग अभिचार कर्मांमुळे होतो. मंत्रातील अक्षर-सत्येप्रमाणे बीजमंत्र, पिंडमंत्र, वर्तरीमंत्र, असे मंत्राचे दुसरे भेद आहेत, असे निःयातत्रान सांगितले आहे. वाच्यास्थेन बीजमंत्राचे पुरश्चरण करावे तारण्यात पिंडमंत्र, वर्तरीमंत्र, अगर मूलमंत्र याचे पुरश्चरण करावे व वृद्धावस्थेन मालामंत्राचा जप कराना म्हणजे त्या मंत्राची सिद्धि होते दशार्ण म्हणजे दहा अक्षरापर्यंतचे मंत्र मूलमंत्र किंवा बीजमंत्र होत, बीस अक्षराचे पिंडमंत्र किंवा वर्तरीमंत्र व वीसापेक्षा अधिक अक्षरे असलेले मालामंत्र होत.

मायाबीजं ब्राह्मणं स्यात् श्रीबीज क्षत्रियः स्मृतम् । ॥

कामबीज भवेत् वैश्यं वाग्भवं शूद्र ईरितम् ॥

चतुर्वीजैः परित्यक्तो मंत्र पौलस्त्यसंज्ञकः ॥

चतुर्वीजं ब्राह्मणाणां क्षत्रियाणां त्रिवीजक ॥

बीजद्वयं तु वैश्यानां शूद्राणां त्वेकबीजकं ॥

वरील श्लोकात बीजाच्या जाती सांगितल्या आहेत 'ह्रीं' बीज हें ब्राह्मणाकरिता उपयोगात आणावे 'श्रीं' बीज हें क्षत्रियासाठीं उपयोगात आणावे, 'क्लीं' बीज हे वैश्यासाठीं उपयोगात आणावे व 'ऐं' बीजाचा उपयोग शूद्राकरिता कराना चतुर्वीजरहित मंत्रांना 'पौलस्त्य मंत्र' म्हणतात चतुर्वीजमंत्र ब्राह्मणाकरिता उपयोजावे, त्रिवीज मंत्र क्षत्रियांना सागावे, द्विवीज मंत्र वैश्यवर्णास सागावे व एकबीज मंत्र शूद्रांना सागावा पौलस्त्य मंत्र अर्थी, यम, शत्र, शत्र, इत्यादिनाकरिता योजाना

काहीं निद्या अशा आहेत बी, त्या (स्मशानात सिद्ध होणाऱ्या) वाम मार्गाशिवाय सिद्ध होत नाहीत असे मंत्र तारा, काली, टिनमस्ता व गुह्यनाली ह्याचे होत तसेच चुदरी, लक्ष्मी, युग्मेक्षरी, भैरवी, वगळामुखी हे मंत्र वाममार्ग व दक्षिणमार्ग अशा दोन्ही मार्गांनी साध्य होतात ज्या

मंत्राची आराधना करायची त्याचे तर्पण व हवन केलेंच पाहिजे. हवन न केल्यास मंत्रोदित इष्टफल साध्य होत नाही. असें म्हटले आहे की—

अत्यधितस्य मंत्रस्य न कुर्यात्तर्पणं यदि ।
हरत्यर्घशरीरं सः इत्युक्तं किल शंभुना ॥
मंत्रस्य तर्पणं कृत्वा हवनं न करोति चेत् ।
मंत्रसिद्धिर्न भवति सत्यं सत्यं शिवोदितम् ॥

तयापि हे नियम सनातन कर्म करणाऱ्या जनालाही लागू आहेत त्याबद्दल असें वाक्य आहे की—

साधकानां बुभुक्षूनां विधिर्नियतियंत्रितः ।
मुमुक्षूनां तत्रविदां स एव च निरर्गलः ॥

उमामहेश्वर मंत्र, दक्षिणामूर्ति हयग्रीव, चाराह अष्टाक्षर मंत्र, प्रणवपूर्वरु वासुदेव मंत्र, प्रणवपूर्वक लक्ष्मीनारायण मंत्र, हे मंत्र पहिल्या तीन वर्णांस द्यावे. नारसिंह, पाशुपत, सुदर्शन, हे मंत्र क्षत्रिय व वैश्य वर्णांच्या मनुष्यास द्यावे. अग्निमंत्र, सूर्यमंत्र, तारामंत्र हे तीन वर्णांस द्यावे. अनुष्टुप छंदाचे शक्तिमंत्र, विंध्यानासिनी मंत्र हे मंत्र आदि वर्णांस द्यावे. मातंगिनी, उग्रतारा, कालिदा, श्यामला, छिन्नमस्ता व बाला हे मंत्र सर्व वर्णांस द्यावे. हरिद्रागणपतिमंत्र सर्व सिद्धीप्रद आहे. व तो त्रैवर्णिनास द्यावा. त्रिपुरा मंत्र, बटुरु मंत्र हे मंत्र सर्व वर्णांस द्यावे व विशेषतः ब्रह्मास द्यावे. हु फट् अती असलेले मंत्र सकार वर्णांना द्यावे असे कुब्जा तंत्रात सांगितले आहे.

खाली दिलेले मंत्र कलियुगात सिद्धमंत्र आहेत.—

त्र्यर्ण एकाक्षरोऽनुष्टुप् त्रिविधो नरकेसरी ।
एकाक्षरोर्जुनोऽनुष्टुप् द्विविधस्तुरगाननः ॥
चिंतामणिः क्षेत्रपालो भैरवो यक्षनायकः ।
गोपालो गजबन्धश्च चेष्टका यक्षिणी तथा ॥
मातंगी सुंदरी श्यामा तारा कर्णपिशाचिनी ।
शवर्येकजटा वामा काली नीलसरस्वती ॥

त्रिपुरा कालरात्रिश्च कलाविष्टप्रदा इत्ये ।

पुरा शापविहीनं च वर्तते मंत्रपंचकं ।

श्री विद्या सालुकंचैव नृसिंहार्कवराहकं ॥ १ ॥

(त्र्यक्षरी) ह्रीं क्षौं ह्रौं ॐ क्षौं ॐ वाला मंत्र (त्र्यर्ण) श्रीं, ह्रीं, क्लीं, वत्सीस अक्षराचा तीन प्रकारचा मंत्र, नरसिंह मंत्र, प्रौं (मार्तवीर्य मंत्र) दोन प्रकारचा, गणेशमंत्र क्षम्यो, (चिंतामणि), क्षेत्रपाल (क्ष), भैरव, यक्षराज (कुबेरमंत्र), गोपाल मंत्र, गणेशमंत्र, (हरिद्रागणेश), वट यक्षिणी मंत्र, मातंगी, सुदरी, श्यामा, तारामंत्र, कर्णपिशाचिनी मंत्र, शबरी, एकजटा, वामा, काली, नीलसस्वती, त्रिपुरा, कालरात्रि हे मंत्र कलियुगात सिद्ध आहेत. श्रीविद्या, शरभमंत्र, नृसिंहमंत्र, सूर्यमंत्र वराहमंत्र हे पाच मंत्र शापविहीन आहेत. ह्या मंत्रांस सिद्धारिचक्रानें सिद्धसाध्य साध्य-साध्य वगैरे पाहण्याची आवश्यकता नसते.

याशिनाय खाली लिहिलेले मंत्र कलियुगात अनुष्ठानास योग्य आहेत असे मंत्रसूरी सांगतात.

तारा तारयति क्लेशान् राज्यं तु भुवनेश्वरी ।

मातंगी राक्षसी सा तु भीति हरति नित्यशः ॥

शारिका शं ददात्येव समतिं लोकपूजिता ।

राक्षी राज्यं राजवदं मेडा भयचिनाशिनी ॥

धनं ज्वालामुखी देवी भक्तेभ्यश्च प्रयच्छति ।

एता देव्या इष्टदात्र्या जपहोमार्चनादिभिः ॥

१ नृसिंहराम विष्णुश्च शंकरश्चाविसा तथा गजाननो गुरुश्चैव सत्तेते सिद्धमन्त्रदा ॥१॥

अनेक सिद्ध मंत्राची यादी 'शारदातिलक' या ग्रंथात आहे. सिद्धमंत्रास सजीवनादि क्रियाची गरज नाही-तेसेच 'श्रीराम, जयराम, प्रयजयराम, 'श्री दुर्गे, जय दुर्गे जयजय दुर्गे, त्रिंवा 'श्रीगुरु जयगुरु, जयजयगुरु' अशा त्रिपाद सिद्ध मंत्रांचें सिद्धादि-चक्र-बोधन नको. न्यासही नकोत.

-संप्रदाय सुरतरु अ. २२

शे प्र भा

मुक्ति ददाति त्रिपुरा लक्ष्मी लक्ष्मी ददाति च
विद्या ददाति वाग्देवी प्रत्येकं जन्मजन्मनि ॥

वरील श्लोकात प्रत्येक मंत्राची फलश्रुति सांगितली आहे. तो अर्थ उत्तान असल्याने त्याचें भाषांतर लिहिण्यात येत नाही.

९. सिद्धारिचक्र-अकडमचक्र-घातचक्र

आता मंत्र सिद्ध होण्याकरिता सिद्धारिचनाप्रमाणें' जो मंत्र आपणास सिद्ध होणारा असेल तो शोधून घाद्या लागतो. तसेंच कोणता मंत्र ऋणी आहे व धनी आहे हे ऋणी-धनी चरानखून पहावें लागतें. तसेंच कुलाकुल चनाप्रमाणेंही मंत्र कोणता सिद्ध होईल याचाही निचार करायला लागतो. तसेंच मंत्रग्रहणाकरिता शुद्ध तिथी, वार, मास, नक्षत्र वगैरे पहावें लागते परंतु त्या गोष्टी मंत्र देणारे गुरू पहात असतात, म्हणून त्याचा उद्घापोह येथें करित नाही. जी यत्रें पुढें देण्यात येत आहेत त्याप्रमाणें पाहून ऋणीही मंत्रजप करू नये गुरुस्वशिवाय असा

१. निरनिराळ्या कामनासिद्धीसाठी, सिद्धीचे निरनिराळे मंत्र असतात. देव देवताही निरनिराळ्या असतात; विब्रहुना एकाच देवनेचे कामनाभेदाप्रमाणें मंत्रही भिन्न भिन्न असतात. यामुळे कोणता मंत्र कोणती कामना सिद्ध होण्यासाठी म्हणजे पूर्ण होण्यासाठी कोणता मंत्र योग्य आहे, हें ठरविण्याच्या पद्धतीला 'सिद्धारिचक्र-शोधन' असे म्हणतात. त्याचप्रमाणें मंत्र घेणाऱ्या जीवाच्या जन्मतिथि, नक्षत्र व नाम ह्याचाही मंत्र फलप्राप्तीच्या दृष्टीने विचार करणें अवश्य असत. हें ज्या ज्योतिश्चक्रावरून समजतें, त्याला 'अकडम चक्र' असे म्हणतात, यात घातचक्रही येतच, तसेच त्या व्यक्तीच्या जन्म कुडलीतील, द्वितीय, त्रयम, दशम व पंचम शत्यादि स्थानातील ग्रहयोगाचा विचार करणेंही जरूर असतें. या सर्व गोष्टींचा विचार करून मगच मंत्र देणें व घेणें हिताचें असत. पण ह्या सर्व गोष्टींची जबाबदारी मंत्राच्या गुरुवरच असते, ती कशी तें पहा :

कामनेप्रमाणें देवदेवता ह्याच्या मंत्राचे सिद्धमंत्र, साध्यमंत्र, सुसिद्ध मंत्र

प्रयत्न केल्यास तो निष्फळ होईल. (गुरू का हवा याचे विवेचन पूर्वी केलेले आहे)

यानंतर मंत्राची विशेष माहिती देण्याचा विचार आहे. मंत्रमहोदधि, मंत्रमहार्णव व इतर आगम यामधून लक्षातचि मंत्र लिहिलेले आहेत. ते मंत्र देण्याचा ह्यास करण्याचे कारण नाही. या लेखात असेच मंत्र देण्याचें ठरविलें आहे की, जे मंत्र सिद्ध केलेले नाहीं सज्जन आज ह्यातही आहेत

१०. मंत्रसिद्धिसाधना

सर्व मंत्र सिद्ध करण्याकरिता श्रीगायत्रीमंत्राचा जप सांगितला आहे. वास्तविक श्रीगायत्रीमंत्र पूर्वी दिलेल्या यजुर्वेदातील मंत्रात याग्यास पाहिजे होता. परंतु श्रीगायत्रीमंत्राची महानि सर्व वैदिक मंत्रात अप्रगण्यतेने वर्णिलेली आहे व सर्व आगम ग्रंथात प्रामुख्याने तसेच तंत्रशास्त्रात त्या मंत्राच्या सवधाने विशेष विधान सांगितले असल्याने, श्रीगायत्रीमंत्राच्या महत्त्वाबद्दल प्रथम लिहिण्याचे ठरविलें आहे.

आणि अरिमंत्र असे प्रकार आहेत, सिद्धमंत्र कालांतराने पळ देतात, 'साध्य मंत्र' जपहोमनंतरच कथ्य होताना सुसिद्ध मंत्र त्वरित पळ देतात, पण अरिमंत्र (शत्रुत्ववाले) जापकाचा नाश करणारे होतात.

मंत्र ऋग्वेद असावा व जापक धनी असावा लागतो, हे कार्य अकडमचक व धातचक सावरून ठरविता येत. ही माहिती ज्या गुरूला माहीत असेल, त्यापासूनच आपल्याला जरूर असेल त्या कार्याबद्दलचा जप घ्यावा मंत्र देणारानें सुद्धा हा विचार करूनच मंत्र घ्यावा सिद्धारिचक्र-शोधनाची मानगड चुकविण्यासाठी सान्ध्यं सनत्त गुरु किंवा सत्पुरुष आत्मतेजाने शिष्याचें 'दीक्षानात्र'च निराळें ठेवितात तसें केत्याने शिष्याचा नवीन जन्म होतो असे शान्त्र आहे. जसें विवेकानंद, रामतीर्थ, श्रीकामुदेवानंद सरस्वती, श्री पादुरंगाधर, ब्रह्मवैवर्त्य, विद्वांस इत्यादि 'परगुराण कल्प युत' वा 'मंत्रमहोदधि' या ग्रंथात बरीच चक्रे व तंत्रे याची परचारकांची सविस्तर माहिती दिलेली आहे. (गो. प्र. भा.)

यंत्राबद्दल माहिती लिहिताना प्रत्येक मंत्राचे यत्र अगर मूर्ति असावी, त्या यत्रावर देवतेचें आवाहन करून देवतेचे पूजन केलें असाता देवताप्रसाद लयकर होतो, असे पुढें लिहिले आहे.

तत्रप्रथात देवताआवाहन प्रथमतः यत्रावर करावें व देवतेचें ध्यान करून आवाहित देवतेची देवता—यत्रावर पूजा करावी असे सांगितलें आहे. सगुणोपासन अगर साकारोपासन याचे अस्तित्व पहिल्यापासून आहे, परंतु मानवामधील मनोदौर्बल्यामुळे ध्यानावाहित देवतेचे ध्यान पूजासमाप्तीपर्यंत एकाप्रतेने न राहिल्याने ध्यानावस्थित देवतेच्या ध्यान-सदृश मृण्मय, बालुकामय अगर पाषाणमय देवताही मूर्तिपूजा—कर्माकरिता प्रचारात ठेवल्या होत्या. पण यावरून यत्रमय पूजेचा एक कालखंड व मूर्तिमय पूजेचा एक कालखंड असावा असें अनुमान काढण्याचें कारण नाहीं. मानवसमाजाची बौद्धिक उन्नति होत आहे, असें आज आपण म्हणतो, परंतु खरी स्थिति अशी आहे की, आजही पृथ्वीतलावर असे मानवयश की, जे वन्यपशूच्या मासारच केवळ आपली क्षुधाशान्ति करीत आहेत. म्हणून एवढे म्हणता येईल की, मानवयशात निरनिराळ्या काही कमीअधिक प्रमाणानें मानवी संस्कृति कमीअधिक होत असते. तत्रपूर्वशालीं अग्निपूजा व सूर्यपूजा तत्र या नावानें नव्हे, परंतु तत्त्वानें तत्रवर्णित यत्र व प्रतिमापूजा थोड्या अधिक प्रमाणानें अस्तित्वात असलीच पाहिजे. आजच्या कलियुगाच्या कालखंडात केवळ अग्नि उपासना करणारे 'अग्निमुखा वै देवा' असे म्हणून अग्निबुडात समिधाहुती व आज्याहुती देणारे अग्निहोत्री आहेतच. गृह्याग्नि ठेणारे व अमानास्येला इष्टी करणारे आहेतच. अग्न्युपासक पारसीक (पारशी) आहेत. केवळ मंत्रपाठक आहेत व केवळ मूर्तिपूजनही आहेत.

श्रीमोल्हापुरीनामिनी महालक्ष्मीचे सन्निध श्रीयत्राची स्थापना आहे. श्रीकुलजाभयानीची चरमूर्ति आहे व त्या मूर्तीच्या पायाखाली श्रीयत्र आहे. हरिद्वार येथें श्रीगायत्रीदेवीचें खाली गायत्रीयत्र आहे. काशी येथें

अन्नपूर्णेच्या मदिरात उजव्या बाजूस शिवलिंगानर श्रीयत्र आहे याप्रमाणे गुत अगर प्रगट रूपाने प्रत्येक प्रसिद्ध पीठदेवताचे जवळ अगर पायाशी श्रीयत्राची अगर त्या निशिष्ट देवतेच्या यत्राची स्थापना केलेली आहे, असें दिसून येते.

गायत्रीमंत्राची उपासना व जप करिताना गायत्रीयत्र पुढें ठेऊन त्याची षोडशोपचारें पूजा करावी. श्रीभगवत्सूक्त्यापाद आद्य शंकराचार्यांनी श्रीगायत्रीपुरश्चरणाचें विधान लिहिलें आहे. त्यातील यत्र निराळ्या प्रकारचें आहे. कारण निरनिराळ्या संप्रदायात निरनिराळी योजना असते.

मंत्र सिद्ध होण्यास ब्रह्मचर्य^१, शुचिर्भूतपणा^२, व इन्द्रियनिग्रह या गोष्टी मुख्य आहेत. तन, मन, धर्नें करून देवताराधना आवश्यक आहे. मंत्र-सिद्धि होण्याचे पूर्वी तीन घटनांमळ असतात. पहिल्या काळात उपद्रव होतात अशा काळात न डगमगता मंत्राराधना सुरू ठेगावी हा पहिला घटनांमळ होय. या काळात अजपाजपविधान^३ चाळू ठेगावें व मूळमंत्राचा उद्देश लक्षात ठेऊन जप करावा. दुसऱ्या काळात दृष्टात होतात व तिसऱ्या काळात मन आनंदभरित होतें. जप पूर्ण झाल्यावर तर्पण व होमहवन करणें आवश्यक आहे. होमहवनानें देवता सन्तुष्ट होते व

१. योगशास्त्रात मंत्रयोग व सिद्धि हासाठीं सोळा अंगें सांगितली आहेत. तीं अशीं.—भक्ति, शुद्धि, आसन, पंचांगसेवन, आचार, धारणा, दिव्यदेश सेवन, प्राणक्रिया, मुद्रा, तर्पण, हवन, बलि, याग, जप, ध्यान, समाधि त्याचे स्वीकरण 'नामचिंतामणि ३ री आवृत्ति शके १८९० यांत पहा!
२. ब्रह्मचर्य म्हणजे ब्रह्म—प्रेरणेशीं सनध असणाऱ्या वृत्तीला ताब्यात ठेवणें असाच नसून आपल्या कर्मेन्द्रियें व जनेन्द्रिय या भाषेंत शक्तीचा नित्य जो व्यय होतो. तो अडवून त्या त्या शक्तीचा संचय करणें, असा अर्थ अभिप्रेत आहे (गो. प्र. भा.)
३. याच पुस्तकात पुढे दिली आहे. तसेच याच ग्रंथाच्या 'सार्वगनिष्ठ भावना' या पुस्तिकेत खविस्तर माहिती आहे (गो. प्र. भा.)

त्यामुळे मंत्रसिद्धि तत्काळ होते. होमहवनांबद्दल अधिक जपाचा प्रतिविधि सांगितला आहे; परंतु त्या प्रतिविधीने इष्ट कार्य सिद्ध होतेंच असें नाहीं.

११. मंत्रांचे संस्कार

सर्प प्रकारच्या मंत्राबद्दल माहिती दिल्यानंतर आतां संस्कार या मुद्याबद्दल विवरण करणें क्रमप्राप्त आहे. 'सम्यक्-करणं संस्कारणम्' असा या शब्दाचा निग्रह करितां येईल. कोणत्याही पदार्थाला पूर्वस्थितीतून उच्चस्थितीत आणणें, हा त्या पदार्थावर झालेला संस्कार होय, किंवा कोणत्याही वस्तूतील न्यूनता काढून टाकण्याची क्रिया हा त्या वस्तूवरील संस्कार होय. कोणत्याही निर्जीव अगर सजीव वस्तूच्या ठिकाणी असलेल्या गुप्त शक्तीचा विकास, व त्यांचे ठायी त्या विकासाचे स्थिरीकरण अथवा गुप्त गुणाचा आविर्भाव व त्यांचें संवर्धन ज्या क्रियांनी अगर क्रियासंभारांनी होतात त्यांस 'संस्कार' म्हणावें.

दोन पैशांचे किमतीचा हिऱ्याचा दगड घेऊन त्यावर संस्कार केल्याने त्याची किंमत दोन लाख होते. एका संगमरवरी दगडाची जी मूर्ति पेशवाईत, भिमा सुतार यानें तयार केली, व मुंबई येथील श्रीमाधवबागेंत जिची स्थापना झाली, त्या मूर्तीसारखी मूर्ती हिंदुस्थानांत मिळत नाहीं. अशी ही मूर्ती सर्प आस्तिक-नास्तिक मनुष्यांस पूजार्ह झालेली आहे. भिमा सुतारानें सूक्ष्म हत्यारांच्या संस्कारांनी तयार केलेली ती मूर्ति आज सर्प जनतेस पूज्य व आदरणीय झाली आहे, याचें कारण मंस्कारच होय. लेखनाचे साहित्यातील लोखंडी टांक घ्या. लोखंड घातून निघाल्या-पामून दाह, छेद, ताडन-पाटन इत्यादि अनेक मंस्कार झाल्यावर तो टांक लेवनास पात्र होतो. हा टांकाचा दांडा लांकडाचा आहे. त्या लांकडावरही अनेक मंस्कार झाल्यावर त्याचा उपयोग लिहिण्याने करी होतो. ज्या कागदावर लिहिणें चाट्ट आहे, त्या कागदाच्या मूळ स्वरूपावर किती तरी मंस्कार झाल्यानंतरच तो लेखनशुभ होतो. याप्रमाणें कोणतीही

जड वस्तु सस्काररहित असता अव्यवहार्य असते परंतु सस्कार झाल्या-
बरोबर त्या वस्तूला निराळेच स्वरूप प्राप्त होते ज्या इमारतींत वस्तून हा
लेख लिहिण्यात येत आहे, ती इमारत, दगड, लाकूड, लोखंड, चुना या
उपकरणांनी झालेली आहे, परंतु हे पदार्थ जसेच्या तसेच इमारतीला
उपयोगात आणले नाहीत त्या प्रत्येक पदार्थाला काहीना काही तरी
सस्कार झालेलाच आहे

उद्यानात दिसणारी नितातरमणीय वृक्षराजी व त्या वृक्षराजीपैकी
एकाच वृक्षास दिसणारी निरनिराळ्या रंगाचीं पुष्पे ह्या गोष्टी सस्कारा
शिवाय होत नाहीत, तबला, सतार, जलतरंग, पेटी अशा प्रकारचीं
शुद्धिमनोहर वाद्ये तयार होतात त्यास तयार करण्यास त्रिती तरी लोकांचे
मस्कार कारणीभूत झालेले आहेत, याची यादीच तयार करावी लागेल.
नाना प्रकारचे खाद्य, पेय, चोप्य पदार्थ मूळभूत जिनसांवर सस्कार
झाल्याशिवाय त्याचा त्रिनियोग मनुष्याच्या भोजनादि व्यवहारांमध्ये
होऊच शकत नाही पदार्थांवर ज्या प्रमाणाने सस्कार झालेले असतात
त्या मानाने त्या पदार्थांची किंमत वाढत जाते सस्कार न झालेले लोख
डाच्या खाणीतून निघालेले दगड गाढ्याच्या अगर पाढ्याच्या भागाने
मिळतात. त्याच लोखंडी दगडावर थोडा सस्कार होऊन लोखंडी खान,
पत्रे, नळ्या, याची त्रिकी शेराने अथवा मगाने होते. घड्याळाच्या कमानी
व्यापेक्षाही महाग मिळवून, व शिंपण्याच्या पोलादी सुया त्याहीपेक्षा
महाग असतात, व लोखंडाचे लोहमस दहा रुपये तोड्या मिळते जाते.
रुपयास पाच तोळे मिळणारे अब्रक त्यावर जसजसे सस्कार जास्त
होतील तसतशी त्याची किंमत वाढत जाते सहस्रपुटी अब्रकास शंभर
दोनशे रुपये तोड्या किंमत येते याप्रमाणे पाणी दिलेल्या तरवारीची
किंमत वाढत जाते, त्याचे कारण सम्यारच होत.

पशु पक्षी यांवरही सस्कार झाल्यानंतर त्याची किंमत वाढत जाते
सावी कुत्री चार आठ आण्यास मिळतात, परंतु सही जातीची कुत्री

हजार रुपये किंमतीला विकली जातात. जितक्या लावी उचीचा घोटा शंभर रुपयास विकतो, तितक्या लावी उचीचा घोडा संस्कारानंतर हजार रुपये किमतीस विकण्यात येतो, पेशवाईत रिसाल्यातील घोडी पन्नास अगर शंभर रुपयास विकत मिळत. परंतु जर्दाचित्या म्हणून जो घोडा शिकवून तयार करण्यात आला होता, त्याची किंमत एक लाख रुपये झाली होती ?

पशुपदयादि सजीव प्राणी व काष्ठादि जड पदार्थ यावरसंस्कार करण्यास मंत्राची अपेक्षा असतेच असें नाहीं. परंतु मनुष्याच्या संस्काराना मंत्राची अपेक्षा असते. काष्ठावर संस्कार करण्यास सुताराची जरूरी आहे, तशीच रधा, पटाशी, गुण्या, करवत, तासणी वगैरे हत्याराचीही आवश्यकता असते. सोनारास सोन्यारुप्याचे दागिने घडविण्यास सुताराच्या हत्यारापेक्षा सूक्ष्म हत्यारें लागतात. व जवाहिर्यास सोनाराच्या हत्यारापेक्षाही सूक्ष्म हत्यारें लागतात. आता चिंचपेटी करान्याची असल्यास किना एखादा बग्रीके-सारखा दागिना करान्याचा असल्यास किना हिन्यास पैलू पाडान्याचे असल्यास सुतार व लाकूड, सोनार व सोने आणि हिरा व जव्हेरी असूनच इष्ट कार्य होणार नाहीं, तर त्या प्रत्येक कलायताची हत्यारें असली पाहिजेत, तरच इष्ट कार्य होईल. त्याचप्रमाणे मनुष्यप्राण्यावर संस्कार करान्याचे असल्यास मनुष्याची बुद्धि जशी सूक्ष्म रूपरूपिहीन व अमेय आहे, तशीच त्या मानवी बुद्धीवर संस्कार करान्याचे असल्यास त्यावरिता लागणारी हत्यारेंही सूक्ष्मतर रूपरूपिहीन व अमेय असली पाहिजेत, व त्या कलायताचें सुमस्कृत मन हेही एक साधन असले पाहिजे अशी हत्यारें म्हणजे मंत्र होत प्रायमिक शिक्षणाची सुरवात करायचे वेळीं नमः सिद्ध (ओनामासीन) हा मंत्र वेड्याबाकड्या उच्चारानीं शिकवतात लागतो

वैदिकैः कर्मभिः पुण्यैर्निपेक्षादिद्विजन्मना ।

कार्यः शरीरसंस्कारः पावनः प्रेत्य चेह च ॥

ब्रह्मक्षत्रियविदूशूद्रा वर्णास्त्वाधास्त्रयो द्विजाः ।
 निपेकाद्याः स्मशानान्ताः तेषां वै मंत्रत त्रियाः ॥
 गर्भे कर्मत्रयं कुर्याज्जायमाने तथा दश ।
 ततः कर्मत्रयं चेति संस्काराः षोडशाः स्मृताः ॥
 पडेव जन्मसंस्काराः प्रोक्ताः स्त्रीशूद्रयोरपि ।
 चांडालादिषु चत्वारि मन्याः प्रोक्तास्त पय ते ॥

मेस्तन, परशुरामतन.

ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य यांना अगस्य असे गर्भाधानादि सोळा प्रकारचे संस्कार आहेत. ते सर्व वैदिक मंत्रांनी करावे असा शास्त्रकाराचा आदेश आहे बरील अवतरणात 'ब्रह्मक्षत्रियविदूशूद्र' असे शब्द आहेत, त्यात शूद्र असा शब्दही आहे. स्त्रिया व शूद्र यांना वेदाधिकार नसल्याने 'शूद्रोऽप्येव विधि कार्यो विना मन्त्रेण ससृष्ट' स्त्री, शूद्र, द्विज-वधू यांचे संस्कार पुराणोक्त मंत्रांनी करावे असे लिहिले आहे व त्रैवर्णिक स्त्रियांच्या संस्कारासंबंधी असे लिहिले आहे की, "तूष्णीमेता त्रिया विनाहस्तु समव्रत" (व्यवहार मयूख). जी स्त्रीजाती गर्भात असताना तिचे तीन संस्कार वैदिक पद्धतीने होत असतात (गर्भ स्त्री अथवा पुरुष आहे हे समजणे शक्य नसल्याने) ती जन्म झाल्याबरोबर पुढील वैदिक संस्कारास अपात्र ठरते. व स्त्रीचे उपनयन म्हणजे 'पाणिप्राहो विधि स्त्रीणामौप-नायनिक पर' विनाहविधीच होय असे ठरले, व स्त्रियांनी व्रतवैकल्ये करायची असता श्रुतिस्मृतिफलप्राप्त्यर्थे असे न म्हणता पुराणोक्त असे म्हणावे असा दडक आहे. विनाहविधीत सुद्धा स्त्रियांनी म्हणायचे वैदिक मंत्र उपाध्यायच म्हणतात, ते स्त्रियांनी म्हणण्यास प्रतिबंध नाही पण त्यांना ते मंत्र शिकूनीतच नाहीत

विनाह ज्ञान्याबरोबर एखाद्या गृहस्थाने अग्निहोत्र घेतल्यास त्याचे पत्नीस वेदमंत्र म्हणावे लागतात त्या दृष्टीनेही स्त्रीजातीला थोडातरी वेदाधिकार आहे वेदमंत्रांनी संस्कार करण्याचा प्रतिबंध असला, तरी

आगमप्रंथात आगमोक्त विधीनिं स्त्रीशूद्रादिकांचे व अनिशूद्रांचे सुद्धा संस्कार करण्याचे विधी सांगितले आहेत.

वैदिक संस्कार एकरुद्र अष्टेचाळीस आहेत.

ऋतुमगमन, गर्भाधान, पुसपन, सीमंत, पिण्डवलि, जातकर्म, उत्थान, नामकरण, अन्नप्राशन, प्रयासागमन, पिंडवर्धन, चोडक, उपनयन, पारायण त्रतबंधनिसर्ग, उपाकर्म, समार्वर्तन, विवाह, हे १८ शारीरासंबंधी संस्कार झाले. १९ पचमहायज्ञ (ब्रह्म-देव-पितृ-भूत-मनुष्य-यज्ञ), २० स्थालीपाक, २१ आप्रयण, २२ अष्टका, २३ पिंडपितृयज्ञ, २४ मासिकश्राद्ध, २५ चैत्री, २६ अश्वयुजी, २७ आन्यायेय, २८ अग्निहोत्र, २९ दर्शपूर्णमास ३० आप्रयणेष्टि, ३१ चातुर्मास्य, ३२ निरुद्ध पशुवध, ३३ सौत्रामणी, ३४ अग्निष्टोम, ३५ , ३६ उक्थ, ३७ पोडशी, ३८ याजपेय, ३९ अतिरात्र व ४० आतोर्यम. गौतमधर्मसूत्रात आणखी आठ संस्कार सांगितले आहेत. १ भूतमात्रावर दया, २ क्षमा, ३ अनसूया, ४ शौच (अनर्वाह) ५ अनायास, ६ मांगल्या, ७ अन्नार्पण्य, ८ असृहा, असे अष्टेचाळीस संस्कार आहेत.

या ४८ संस्कारांपैकी गर्भाधान, उपनयन, समार्वर्तन, विवाह, व अथेष्टि असे पाच संस्कार व उपनयन व विवाहाचे वेळीं वाक्कीचे अकरा, असे १६ संस्कार आज सनातन धर्मावलंबी समाजात चालू आहेत वा मानिले जातात. हे संस्कार आज कोणासही नसो आहेत. अशा प्रकारच्या पोडश संस्कारांपैकी आज उपनयन, समार्वर्तन, विवाह, गर्भाधान व अथेष्टि हे पाच संस्कार तरी आस्थेनाईक व सनातन धर्मावलंबी लोकांनी कायम ठेवण्याचा प्रयत्न करायला.

१. मुर्खीची लग्नवयोमर्यादा वाढल्यामुळे गर्भाधान हा संस्कार क्वचित्च होतो. त्या ऐकजीं क्वचित् 'आठगुळे' हा किंशि झळाट करणारे गोष्प ब्राह्मण (भटजी) न मिळाल्यामुळे अथेष्टि हा संस्कारपण 'मडाग्रि' देऊन ययातयाच होतो ! (गो. प्र. भा.)

हे वरील सस्कार' नित्य आहेत व हे सस्कार पुरे करण्याकरिता उपनयन व विवाह मस्काराचे वेळीं उरित सस्कार-लोपानदल प्रायश्चित्त म्हणून गोनिज्यदाने सांगितली आहेत. नेमित्तिक अगर काम्य कर्म करान्याचीं असल्यास, ज्या मंत्राचे त्रिनियोग सांगितले आहेत, त्या मंत्राची सिद्धि प्राप्त व्हावी म्हणून निराले सस्कार' सांगितले आहेत. त्याचे वर्णन पुढे दिले आहे

इष्ट फलप्राप्त्यर्थं मंत्रसिद्धिं प्राप्तं व्हावी म्हणून ऋग्निधानात सांगितले आहे कीं, साधकानें पापदोषनिवृत्तीकरिता चाद्रायण व्रते करानीं.

२. सस्कार : मंत्र सिद्ध होण्यासाठीं त्यावर सस्कार करून त्यात चैतन्य आणावें लागते. ते सस्कार दहा असे आहेत :

मंत्रार्थं मंत्रचैतन्यं योनिमुद्रा न वेत्ति य । शतकोटिजपेनापि तस्य विद्या न सिद्ध्यति ॥१॥ असें सरस्वती तत्रात आहे. ते दहा सस्कार जनन, जीवन, वाइन, बोधन, अभिषेक, विमलीकरण, आप्यायन, तर्पण, दीपन, गुप्ति. गुरुने हें सर्व शिष्याला सांगून करवून घ्यावयाचे व मगच शिष्याने त्याचा जर करारयाचा असतो ते सस्कार असे (१) योग शास्त्रोक्त मातृकाद्वारा, मंत्राच्या वर्णांचा उद्धार करणें म्हणजे जनन (२) मंत्रवर्णांच्या पक्षि क्रमानें लिहून त्यातील प्रत्येक वर्ण प्रग्वानें संपुष्टि करणें (निदान १० वेळा तरी) म्हणजे जीवन (३) मंत्रवर्ण पृथक् लिहून 'वं' मंत्रानें चढवानें निदान १० वेळा तरी वाइन करावें (४) मंत्रवर्णांच्या सख्येप्रमाणें 'र' बीजानें लाल पुलांनीं मंत्राचें हवन करणें म्हणजे बोधन संस्कार झाला (५) मंत्रवर्ण लिहून मंत्रसख्येनुसार 'र' बीजानें मंत्राचें प्रत्येक अक्षर रत्नकरवीर पुष्पानें मंत्रित करून विधीप्रमाणें अक्षरस्य पद्वानें मंत्राच्या वर्णसख्येनुसार लिंचन करणें म्हणजे विमलीकरण झालें. (६) मूलत्रय नाशनासाठी 'ॐ ह्रीं' या ज्योतिर्मंत्रानें सुगर्ण, दर्भ वा पुष्पे ह्याने विधिपूर्वक 'आप्यायन' करणें (७) सेंट ज्योतिर्मंत्रानें मंत्रावर तर्पण करणें (८), 'ॐ ह्रीं श्रीं' ह्या अनुक्रमें तार-माया व श्री ह्या मंत्रानें मूल मंत्राग दीपन करावें (१०) मंत्र गुप्त ठेवणें झाला गुप्ति म्हणवता. (गो प्र. भा)

एकेन शुद्धिमान्नोति द्वाभ्यां पापेः प्रमुच्यते ।
 त्रिभिः सिध्यन्ति मंत्राश्च मुच्यते चोपपातकेः ।
 अष्टभिर्देवताः साक्षात् पश्यते वरदास्तथा
 छंदांसि दशभिर्ज्ञात्वा सर्वान् कामान् समश्नुते ।

या चाद्रायण व्रताखेरीज वृच्छचाद्रायण, प्रजापत्यविधि, सातपन, महासातपन, शिशुसातपन, परावृच्छ, असे आणखी प्रायश्चित्ताचे प्रकार आहेत अशी दहा चाद्रायणव्रतें ज्ञात्यानर सात सात दिवसाप्रमाणें यावरुकरुण, पिण्यारु व तरु हें सेवन करून त्वरु, असुरु, पिशित, अस्थि, मेद, मज्जा आणि धीर्य या सात पदार्थांची शुद्धि एकुणपन्नास दिवसात करानी व नंतर 'प्राणायामैर्दहेदोषान् मनोनाक्रायसभगान्' प्राणायामानी मानसिक, वाचिक, शारीरिक दोषाचा नाश कराना. व नंतर 'मंत्राणा सिद्धिमामर्था पुरश्चरणमाचरेत्' यानंतर मंत्रसिद्धीकरिता पुरश्चरण करावें

१२. वैदिक मंत्रांचें पुरश्चरणविधान

पचांगोपासनेनेष्टदेवता प्रीतिदानतः ।

पुरश्चति भक्तस्य तत्पुरश्चरणं प्रिये ॥

पचांग उपासना (क्वच, पंजर, न्यास, ध्यान, आणि मंत्रजप) करून इष्टदेवता प्रसन्न करून घेणें हेंच पुरश्चरण आहे पुरश्चरणाचा अर्थ पूर्ण क्रिया अर्थात् देवीपार्शी मागणें मागण्यापूर्वी जी क्रिया करावी लागते, तीच होय परंतु व्यग्रहारात कोणापासूनहि काहीं मिळावें अशी इच्छा धरली तर त्या व्यक्तीची योडीगुहृत सेवा प्रथम करावी लागतेच, देवतेमंडन कार्य साधना व्हावी म्हणून देवीची सांग उपासना करून प्रथम त्या देवतेची कृपा मपादन करावी लागते त्यानंतरची जी काही इच्छा-मागणें असेल तें निवेदन करावें लागते

सांगो जपो महादेवी पुरश्चर्येति गीयते (यामल)

कृतेन येन (पुरश्चरणेन) लभते साधको वाञ्छितं फलं

(पुरश्चरणचट्टिका)

पुरश्चरणहीनस्य मंत्रसिद्धिर्न जायते (वीरचूडामणि)

पंचांगोऽयं महायागः पुरश्चरण संज्ञकः (विष्णुक्सेन)

पुरश्चरण पंचाग म्हणजे जप, होम, तर्पण, मार्जन, ब्राह्मणभोजन. पुरश्चरण सुरू करण्यापूर्वी चाशायण व्रत करावे. चाशायण व्रत म्हणजे साप्ताभात भोजन. १५ घासाच्या भोजनाचा अभ्यास कराना लागेल. नंतर शुद्धप्रतिपदेपासून पौर्णिमेपर्यंत एक एक घास कमी करणे. पौर्णिमेला एक घासाचेंच भोजन करणे आणि वद्य प्रतिपदेपासून एकेक घास वाढवीत जाणे. हविष्यान्नाच्या पदार्थांचे भोजन असतें अगर एतान्न भोजन उचित आहे. नंतर वद्य चतुर्दशी मगळार युक्त असेल तर ती घ्यावी व शुद्ध अष्टमीस जप समाप्त कराना नंतर जपाचे दशाश हवन. त्याचे दशाश तर्पण. त्याचे दशाश मार्जन व त्याचे दशाश ब्राह्मणभोजन. याप्रमाणें 'कलोचतुर्गुण प्रोक्त' या वाक्याप्रमाणे चार वेळ अशीच त्रिया करावी.

'विनाच समय देवी न ददाति फल कचित्,' फळ मिळाले नाही तर निराश होऊ नये. तस्मात् काल प्रतीक्षेत. आपल्या पूर्वजन्माचीं बंधनें प्रतिग्रहक होत असनात. असे चार वेळ पुन्हा चार वेळ असें सोळा वेळ करावे. कार्य होईल हे निश्चित, 'अत्युत्कटै पुण्यै फल भवति तक्षणात्' कार्यसिद्धि होते. मागील जन्माचे प्रतिग्रह फेकले जातात.'

साधारणत वैदिक मंत्राच्या सिद्धीकरिता वर न्हिलेल्या विधानापेक्षा

१. जीवहीनो यथा देहः सर्वं कर्मसु न क्षम ।

पुरश्चरण हीनोऽपि तथा मय प्रकीर्तित ।

तस्मात्प्राज्ञै स्वयं कृतानुर वा कारयेत् शुभ (योगिनी हट्टये)

बाहौ पुरस्त्रिया कुर्यात् धरित पलसिद्धये (कार्त्तिका तंत्रे)

महत्या तु पुरश्चर्या यो यन्मर्म समाचरेत् ।

तत्तस्यैवाभिघाराय सापते नात्र मन्त्राप ।

सुलभ व कमी काष्टसाध्य अशी एक योजना खाली देण्यात येत आहे-

प्रथमतः ब्रह्मकूर्च मिथीने प्रायश्चित्त घेऊन त्रिकाल-स्नान करावें. त्रिवृक्षाखाली एका ग्वाग्रावर बसता येण्यासारखी झोपडी करावी, तेथे पाच लक्ष प्रणवाचा जप कराना. दुग्धाहार अगर एकान्न नक्त भोजन करावें. यत्र दर्भमय अगर तागाचें अगर केळीच्या दोराचें असावें शिखा व यज्ञोपवीतास दर्भ बाधाना. मौन असावें, व जपसल्या नियमित असावी. ग्राम्य पशूचा शब्द ऐकू येऊ नये. पाच लक्ष जप झाल्यावर पन्नास हजार तर्पण, व पाच हजार घृताक्त निलाच्या द्रव्याचा होम कराना. ब्राह्मणभोजन शक्य नसल्यास पाच हजार प्रणवाचा जप कराना. असें शक्य न झाल्यास, बरील सर्ग नियम पाळून सूर्यप्रहणात जप करावा. जितका जप होईल, त्याचे दशाश तर्पण, दशाश हवन, व दशाश ब्राह्मणभोजन करावें. नंतर 'भूर्भुव स्व' या व्याहृतीचें तीन लक्ष पुरश्चरण करावें. पुरश्चरणास आरंभ करिताना तीनशें व्याहृतींनी अभिमंत्रित

तस्मादाग्नौ पुरश्चर्यां कृत्वा कर्मणी साधयेत् (आदि यामले)

पचागोऽय महापाग पुरश्चरणसंज्ञकः ।

अस्य पचाग यागस्य कला हन्ति षोडशीम् । (वैष्णवकसेन्याम्)

मन्त्रो राजा पुरश्चर्यां राज्यसंपत्तिरिति ।

संपत्त्यातु विना राजा शोभते न महेश्वरी ।

संपत्तिमूलमेतद्धि सर्वमेव प्रकीर्तितम् । (चतुस्रार)

गजातलक्ष्मी प्राप्त व्हावी म्हणून श्री विद्यारण्य स्वामींनी तपश्चर्या केली. पण ती फळदायी झाली नाही । यामुळे त्यांनी संन्यास घेतला-संन्यास घेता क्षणीच देवी साक्षात् प्रकट झाली व लगेच त्याच्यापुढें होनाची धार ओतली । 'आता मी संन्यासी झालों. मला द्रव्य नको' असे सांगत असतानाही त्याच्या-पुढें होनाचा पाऊस पडत राहिला ॥ यावरून बोध दोन प्रकारचा निघतो. तो असा- एकतर जन्मातरित अडथळे नाहीसे व्हावे लागतात. काळवेळ याचीच लागते । तरच फलित मिळते. दुसरा बोध म्हणजे क्रिया झाली की त्याची प्रतिक्रिया झाल्याशिवाय राहत नाही. ज्या मन्त्राची उपासना केली गेली त्याचा परिणाम घडतोच. आघात-प्रत्याघात ही स्पंदनेच. (गो. प्र. भा.)

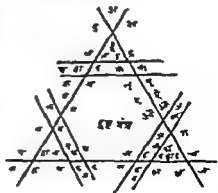
जलानें स्नान करावें, त्यानंतर तीन लक्ष गायत्री मंत्रानें गायत्रीपुरश्चरण करावें. अशीं तीन गायत्री-पुरश्चरणें झाल्यावर वैदिक मंत्रांचें पुरश्चरण मागील स्तंभांत सांगितल्याप्रमाणें करावें. म्हणजे वैदिक मंत्रोक्त हेतु साध्य होतात व त्यांच्या देवता प्रसन्न होतात.

प्रथम^१ ब्रह्मकूर्चविधी करून गायत्री मंत्राचा एक लक्ष जप करावा. पुष्पनदीच्या पात्रांत नाभिमात्र उदकांत उपःशालीं स्नानानंतर उभें राहून मध्यान्हपर्यंत इष्टमंत्र जपावा. परान्न घेऊं नये. मौन धारण करावें. दोन प्रहरी वेदाध्ययन करावें. अशा प्रकारानें तीन वर्षे जप केल्यास वैदिक मंत्राची सिद्धि होते. वैदिक मंत्रांसही शापमोचन, उन्वलीन, मंजीरन यगैरे करावें लागतें.

आनांपर्यंत मंत्र घेणारास लागणाऱ्या संस्कारांचा उहापोह केला. यापुढें मंत्राच्या संस्काराबद्दल विवेचन करायलाचें आहे. ..

विधि— जननं जीवनं पश्चात् ताडनं योधनं तथा ।
अथामित्रेको विमलीकरणध्यायने पुनः ।
तर्पणं दीपनं गुप्तिर्दशैता मंत्रसंस्थिताः ।

जननं : गोरोचनानें भूर्ज-
पत्रावर मंत्र लिहून त्याचेभोंवतीं
बाजूस दिल्याप्रमाणें त्रिकोण
काढावा. पश्चिम कोणापामून
त्याचे सात भाग करावे.
याप्रमाणें ईशान्यादि कोणाच्या
नऊ घट्या पडतात, त्यावर
नऊ व चार मातृस्य लिहिल्या.
अक्षरापामून ह्यक्षरापर्यंत

१. महाकूर्चविधि - दारारिक्त जागीचे व लांबीचे दम घेउन त्याचा पुंचस्याकरणा
मुदगा बांधून त्यानें मांडनादि क्रिया करणे.

ईशान्येपासून पश्चिमेपर्यन्त लिहाव्या. त्या भूर्जपत्रानर देवीचे आवाहन करानें व चंदनादिमार्ता पूजा करानी.

दीपनं : 'हस+इष्टमत्र+सोह' याप्रमाणे सहस्र जप कराना.

वोघनं : 'हस+इष्टमत्र+हस', याचा पाच हजार जप कराना.

ताडनं : 'फट्+इष्टमत्र+फट्', याचा एक हजार जप कराना.

अभिषेक : 'ऐं हस ॐ' हा मत्र प्रथम, नतर इष्ट मत्र व नतर 'ऐं हस ॐ' हा मत्र भूर्जपत्रानर लिहून अभिषेक कराना.

विमलीकरणं : 'ॐ त्रीं वपट्+इष्टमत्र+वपट् त्रीं ॐ' याचा एक हजार जप कराना.

जीवनं : 'स्वधा+वपट्+इष्टमत्र+वपट्+स्वधा' याचा सहस्र जप कराना.

तर्पणं : दुग्ध, घृत व जल यानी त्या भूर्जपत्रानर लिहिलेल्या मत्रानर एक हजार तर्पण करावें

गोपनं : 'ह्रीं+इष्टमत्र+ह्रीं' याप्रमाणें एकहजार जप कराना.

आप्यायनं : 'हसो+इष्टमत्र+सोह' यानी एक हजार जप कराना. (निव्योत्सव')

गायत्र्यादि मंत्राना साधकांनी शाप दिलेले आहेत. प्रत्यक्ष गायत्री-मत्र जपकर्त्याला ब्रह्मशाप, विश्वामित्रशाप, वशिष्टशाप, शुक्रशाप असे चार शाप आहेत याचे निवारण 'ब्रह्मशापात् त्रिमुक्तो भव' याप्रमाणे शापत्रिमुक्ती करानी तसेंच आणखी एक विधान आहे. ते असे--सर्व

१. सरस्वती तत्रात हेच निधि शोडयाफार परकानें दिलेले आहेत. शाप म्हणजे मंत्रशुद्धि--म्हणजे ज्या उपयाने तो मन बधनरहित होईल तो उपाय. याचा अर्थ त्या मंत्रासत्राचा आपलें अज्ञान नाहींसि करणें. राम, शंकर, सावित्री इत्यादि देव-देवतांनी मंत्राना शाप दिले आहेत. देवी भागवतान सध्यांतील गायत्री मंत्राला दिलेल्या शापनिवृत्तीसाठी 'देवी गायत्री--विरिंची वसिष्ठ--विश्वामित्र--वरुणशापेभ्यो मुक्ता भव.' एवढा चोटक मत्र दिला आहे. (गो. प्र. भा.)

गायत्रीमंत्र म्हणावा, नंतर 'त्र्यंबक यजामहे' हा मंत्र म्हणावा, नंतर 'जातवेदसे सुनरास' हा मंत्र म्हणावा. असा गायत्र्यादि सप्तश्लोकि महामंत्राच्या शापनिमोचनाचा विधि आहे. नंतर सर्व व्याहृतींसहित गायत्री मंत्रानंतर 'जातवेदसे' हा मंत्र व नंतर 'त्र्यंबक' हा मंत्र म्हणान्याचा. ह्या विधीने मंत्राचे उत्कीर्ण (खीळ काढणे) साध्य होतें नंतर सर्व गायत्रीमंत्र व 'परोरजसे सावदो' हा चतुर्थपाद व 'हसः सोह' हा मंत्र व नंतर त्या सत्रध मंत्राचा विलोम करावा. या पुढील प्रकार गुरूकडून समजून घ्यावा.

मंत्रजागृति : ही मंत्रजागृति गुरूने करायची असते अग्निरूप म्हणजे रौद्रमंत्र असल्यास इडानाडी चालू असताना 'ॐ र' या बीजानी युक्त अशी त्या मंत्राची जागृति करावी. सौम्य मंत्राची जागृति उपरिनिर्दिष्ट बीजानी युक्तच परंतु पिंगला नाडी चालू असता तो जप करावा. याप्रमाणे प्रबोधनाळीं तो मंत्र जागृत होतो, अथवा 'ल व' हीं बीजे मंत्राचे मार्गे-पुढे लावून मंत्रातील प्रत्येक अक्षराला निंदु लावून, (जसें अ-आ-क इत्यादि) मंत्र जपाना, किंवा केवळ मंत्राक्षराना विसर्ग लावून त्रिकाल मंत्र जप करावा. याप्रमाणे विधान केलें तर मंत्र जागृत होतो.

(मेस्तंत्र.)

इतर मंत्रांचे शापोद्धार व पुरुश्चरणाचे विधिविधान.

शानर' मंत्राची जागृति म्हणजे संस्कार वसे करावे ह्याचें वर्णन खाली देण्यात येत आहे—

शानर मंत्रापेक्षां प्रत्येक मंत्राला निरनिराळ्या देवतांचे शाप आहेत ह्या मंत्राची जागृति करण्याचे विधि खाली लिहिल्याप्रमाणें आहेत—

१. शानर मंत्राचें पार मोठ वाङ्मय सांप्रदायिकांत उल्लेख असून त्यातही काहीं मंत्रांना वैदिक बीजे लावून सिद्ध करणें व वामनागीं पद्धतीनें क्षणमर मंत्र सिद्ध करणें असे प्रकार आहेत. (गो. प्र. भा.)

१ जागृति : मुमुक्षूने मंत्रसिद्धीकरिता काश्याचें भाडें भस्मानें शुद्ध करावें तें भाडे समोर ठेवून रविवारी रात्री स्नान करून प्रत्येक प्रहराचे प्रातः इष्टमंत्राचा एरशेंआठ जप कराना व चतुर्थ प्रहराचा एरशेंआठ जप झाल्यानंतर खेराची काठी घेऊन त्या भाड्यावर मारून तें भाडें वाजवावें, व 'हे मंत्र जागृतो भव' असे म्हणावें, म्हणजे तो मंत्र जागृत होतो. नंतर सोमवारी प्रातः काळी स्नान सध्यादि कर्मे संपल्यानंतर भैरवाला वडेभाताचा बलि द्या. व इतर देवाना नारळ फोडावा.

२. शोधन : मुमुक्षूने सिद्धासनानंतर वसून म्हणजे सिद्धासन' घालून मूलबध करावा. नंतर मूलाधाराचे ठिमाणी चित्स्वरूप कुडलिनीचें ध्यान करावें, व शिष्यास जो मंत्र द्यायचा तो मंत्र दोपरहित झाला आहे, अशी भावना करून आपल्या गुरूचें चिंतन करावें, व नंतर मूलाधारा पासून सुषुम्ना मार्गांत इष्टमंत्राच्या अक्षराचें चिंतन करावें, व जाता जाता मणिपूर, अनाहत, विशुद्धि व आज्ञाचक्रें याचा मेद करीत करीत ब्रह्मप्रात जाऊन सोममंडळातील अमृतानें मंत्रवर्णानंतर सिंचन करावें. नंतर तो मंत्र ऋष्या-दिन्यासपूर्वक एक हजार आठ वेळा जपाना, अशा प्रकारानें तो मंत्र शापनिमुक्त झाल्यानंतर त्या मंत्राचा उपदेश कराना. वाचिक

१. आसन, बध, कुडलिनी इत्यादि योगशास्त्रीय प्रक्रियाची माहिती तज्ज्ञ गुरूकडून घेऊन त्याचे देखरेखीखाली अनुभवून मगच आचरण करावें हें चांगलें. (गो. प्र. भा.)

२. न्यास बीजन्यास, मातृकान्यास, वरन्यास, अग्न्यास, ऋषि इत्यादि अनेक प्रकारचे न्यास असून गुरूचरित्रात (अध्याय ३६) त्याचें स्पष्टीकरण दिलेलें आहे. 'पूजातत्त्व व यज्ञतत्त्व' ह्या दोन उत्तम बंगाली सत्पुरुषांच्या ग्रंथात विज्ञानासह न्यास व मुद्रा ह्याचें स्पष्टीकरण केले आहे त्याचें हिंदी भाषांतर अलीकडे डॉ. गोपिनाथ कविराज यांनीं केले आहे. तसेच गायत्री मंत्राच्या प्रत्येक अक्षर त्याचीं तत्त्वे, त्याचे न्यास मुद्रा हीं दण्डीस्वामींच्या 'मानस्ता पूर्तिसाधना'त पृष्ठ १६१ यात पहा. (गो. प्र. भा.)

शापाच्या नाशाकरिता व पूर्वजन्मभूत पापाच्या शमनार्थ आणखी एक सजनन (सजीवन) नावाचा विधि सांगितला आहे.

३. संजनन : चंदनाच्या अथवा आम्रवृक्षाच्या पाटावर कस्तूरी व केशर याच्या गंधाने पचकोणात्मक यत्र लिहावे व एकाच मातृकारूपी सरस्वतीचे आवाहन करावे (एकाच मातृका-अक्षरे वा वर्ण लिहून) यथाविधि श्रीसरस्वतीची श्रीसरस्वतीबीजाने (ऐं) षोडशोपचार पूजा करून, इष्टमंत्राचा एकशेंआठ वेळा जप करावा. नंतर गुरूनीं सांगितल्याप्रमाणे पात्रस्थित लिखित मंत्रातील विसर्ग, स्वर, व्यंजन, बिंदु आदि अक्षरे पूजा केलेल्या पाटाने आपल्या छातीने व भागनेने आपल्या मनात ध्यानाने आणावी, ह्याला मंत्राचे सजनन म्हणतात.

४. जीवन : मंत्राच्या आदि व अंती प्रणव योजून त्याचा एकशेंआठ जप करावा.

५. ताडन : भूर्जपत्रावर इष्टमंत्र गोरोचन व केशर यांनी लिहून काढावा, व 'य' या वायुबीजाने म्हणजेच बीजाचा उच्चार करून विष्वक्पटीने भूर्जपत्रावर लिहिलेल्या मंत्राक्षरातील प्रत्येक अक्षरावर शंभर वेळा ताडन करावे. याप्रमाणे कुठित झालेले शंभरमंत्र ताडनाने सिद्धिदायक होतात.

६. बोधन : पूर्वी वर्णन केलेल्या पाटावर इष्टमंत्राचीं अक्षरे लिहावी आणि मंत्राक्षराइतकीं वरवीं खुसुमे आणून, बन्दिबीजाचा (१) उच्चार प्रत्येक मंत्राक्षराभोवर करून एक एक फल त्या पाटाने वहावे ह्या क्रियेला बोधन म्हणतात.

७. अभिषेक : पूर्वाप्रमाणे पाटावर पूर्वी सांगितलेल्या द्रव्यांनी अष्टदल कमल काढावे त्या वमलाच्या वर्णिमात्र मालतीच्या कळीने मंत्राने जितकीं अक्षरे असतील तितक्या वेळा मंत्रातील एक एक अक्षर लिहावे. नंतर पिंपळाचीं थाने घेऊन त्यांनी मंत्राचा उच्चार करिताना शेवटी 'नम' असे म्हणून त्या मंत्रावर सिंचन करावे अशा एकशेंआठ

वेळा सुगंधि द्रव्यानी मंत्रावर अभिषेक केला तर त्या मिथीस अभिषेक असे म्हणतात.

८. विमलीकरण : मूलाधारातील अग्निमटळात 'ॐ ह्रीं' या मंत्राने इष्टमंत्र दग्ध झालेला आहे, असे चिंतन करावे. मंत्रामध्ये आणव, कार्मिक आणि मायिक असे तीन मंत्रांचे मूल असतात. बरील ज्योतिर्मंत्राने म्हणजे 'ॐ ह्रीं' या मंत्राने हे मूल दग्ध झाले आहेत असे चिंतन करावे, ह्या मिथीला विमलीकरण म्हणतात.

९. आप्यायन : पूर्वीप्रमाणे पाटावर कुसुमादि द्रव्यानी इष्टमंत्र लिहून वाढावा. ताम्रादिपात्रात कर्पूरवासित जल भरावे व त्यात इष्टमंत्र १०८ वेळा कुशपुजाने (दोभानी) बरील पाटावर व ताम्रपात्रावर मनाक्षराच्या सत्येच्या प्रमाणाने प्रत्येक मंत्राक्षर तीन वेळा म्हणून प्रोक्षण करावे.

१०. तर्पणम् : पूर्वी लिहिल्याप्रमाणे ताम्रपात्रात कस्तूरी कुसुमादि युक्त जलाने मंत्र लिहावा. दुसऱ्या भाष्यात कर्पूरवासित जल घेऊन मंत्रान्ती 'तर्पयामि नम' असे म्हणून १०८ वेळा तर्पण करावे.

११. दीपनं : 'ॐ ह्रीं श्रीं' हा बीजे लावून इष्टमंत्र १०८ वेळा जपवा.

१२. गोपनं : मंत्र गुरूकडून घेतल्यावर तो कोणास सांगू नये. हे गोपन होय.

असे हे वारा सस्कार झाले यानंतर जप, होम, तर्पण, ब्राह्मणभोजन असे चार मिळून मंत्राचे सोळा सस्कार झाले.

१. तीन प्रकारचे मूल : पुन्योद्भूत मूलास 'कर्मण' मूल ह्या उद्भूत मूलास (दोषास) 'मायिक' मूल व दोषापासूनच्या मूलास 'आनव' मूल म्हणतात. हे मूल बाधक असतात, म्हणून तो दोष नष्ट होण्यासाठी 'ॐ ह्रीं' ह्या ज्योतिर्मंत्राने मूल मंत्राच्या वर्णाना सुवर्ण, दर्भ किंवा पुष्प या जलाचे सिंचन करावयाचे. (सरस्वती-तंत्र—गो. प्र. मा.)

मंत्रशक्ति जागृतीचा परिचय

मागील स्तभात मंत्रशक्ति जागृत करण्याचें विधान व जागृत झाल्याची चिन्हे याचे वर्णन झाल्यावर पुराणमालीं मानवाच्या ठिनाणीं मंत्रशक्ति जागृत असल्यानें त्या शक्तीचे उपयोग वसे झाले या मुद्यामडे वळू रामायणमालीं श्रीविश्वामित्रऋषींनी रामलक्ष्मण यास 'बलातिमला' विद्या दिली. अगस्ति ऋषींनी श्रीगमास व लक्ष्मणास गिवश्टक्षरी मंत्रदीक्षा दिली व वसिष्ठाना श्रीविद्येचा मंत्र दिला व मंत्रसिद्धिही दिली लोपामुद्रेनें सीता देवीस अष्टादशाक्षरी विद्या दिली. पोलस्त्यऋषींनी मंत्रवेत्त्या रामणास श्रीविद्याउपदेश केला, व इंद्रजितास अग्निविद्या दिली व या विद्याचे त्यांना उपयोगही झाले महाभारतमालीं द्रोणाचार्यांनी मंत्रशक्तीपैकीं मंत्रविद्या, व अस्त्रविद्या साध्य केली होती, ही गोष्ट प्रसिद्धच आहे मंत्रविद्या, अस्त्रविद्या व शस्त्रविद्या अनगत असूनही द्रुपद राजाकडून त्याला मान मिळाला नाहीं व गुरुकुल स्थापन करून ज्ञानदान करण्याचे सोडून धृतराष्ट्रामडे त्यास जावें लागलें धृतराष्ट्र व पंडू यांचीं मुलें कटुकस्त्रीटा करीत असता त्याचा कटुक एका विहिरींत पडला मुलाना बाईट वाटलें. परंतु त्या ठिनाणीं सहजासहजी श्रीद्रोणाचार्य आले व त्यांनी आपल्या मंत्रसामर्थ्यान कटुक वाडून दिला त्यावेळीं मुलाना घरीं जाऊन ही बातमी श्रीभीष्माचार्यांस सांगितली तेहा हा ब्राह्मण कोण असा शोध वाडून ते श्रीद्रोणाचार्य होते हे पाहून आपल्या नातगास मंत्रास व अस्त्रविद्या शिक्षविषयाकरिता श्रीद्रोणाचार्यांस ठेऊन घेतलें हा भारतमालीन मंत्रविद्येचा परिणाम आहे गुरुगृही मुलास पाठाविषयाच्या ऐवजी घरीच शिक्षक ठेवण्याची प्रथा श्रीभीष्माचार्यांनी पाडली. ही गोष्टच ब्राह्मणांच्या तेजोभंगाला कारणीभूत झाली व क्षत्रियानांही ही प्रथा विनाशकारक झाली. कारण वीरव मंडळी गुरुगृही राहून विद्या न शिकल्यानें उद्धट व अहतामय झाले पाडवही तसेच झाले असते पण

समष्टपत्परेने घेरल्याने व श्रीकृष्णाचा आश्रय असल्याने ते इतक्या अहंपणाच्या नीच वृत्तीस पोचले नाहीत. हें थोडें विषयातर झाले, परंतु त्यास नाइलाज आहे. कारण ब्राह्मणवर्गाच्या मंत्रविद्येच्या न्हासाचा तो पाया आहे म्हणून त्याबद्दल लिहिणें आवश्यक वाटलें.

श्रीधर्मराजानी सूर्योपासना करून सूर्यमंत्र साध्य केला होता. त्याचे फळ एकादा स्वयंपाक करून पालीमध्ये ठेवल्यावर सध्यामाळपर्यंत कितीही मनुष्य भोजनास आले तरी त्यास तें अन्न पुरत असे. श्रीभीमाना नवनागाचें वळ याच मंत्रशक्तीनेच प्राप्त झाले होतें. श्रीअर्जुनाने पाशुपत विद्या साध्य केली होती. नकुळसहदेव यानीही पशुविद्या साध्य केली होती. भीष्माचार्यांना मंत्रविद्या व अस्त्रविद्या परशुरामानीं दिली. ऋणनिं सूर्यदेवतेची आराधना करून कवच संपादन केलें होतें. हें कवच म्हणजे काहीं स्थूल सृष्टीतील शरीरव्हाण नव्हे, तर सूर्यकवचाची मंत्रशक्तीच होय. दुर्योधनाने नाभिविद्या साध्य केली होती. भारतीय युद्ध संपल्यावर दुर्योधन एका तळ्यात जाऊन बसला त्याला शोधण्याकरिता श्रीकृष्ण आणि श्रीभीम आले व त्याला पाहिल्याबरोबर श्रीभीम तळ्यात उडी टाकू लागला तेव्हा श्रीकृष्णानी सांगितले कीं दुर्योधनाला नाभिविद्या अवगत आहे. तळ्यात तू गेलास तर त्या विद्येच्या योगाने तुझा नाश होईल. पुढें श्रीभीमानें तीरावरून दुस्तरें केल्याने दुर्योधनाला बाहेर पडण्याचा मोह झाला व तो भीमाकरवीं मारला गेला. असो.

रामायणकालीं ऋषींचे मोठमोठे आश्रम अरण्यात असत. त्यांचे संरक्षण व सगोपन राजाकडून होत असे या आश्रमातून ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य या वर्णांच्या विद्यार्थ्यांस त्यांच्या वर्णानुकूल व्यावहारिक विद्या देण्यात येत असे, व मंत्रविद्या व अस्त्रविद्या, ब्राह्मण व क्षत्रियवर्णांस दिली जात असे पुढें भारतमालात मंत्रविद्यासंपादनार्थ गुरुगृहीं न पाठविता गुरूलाच नोमर ठेवण्याची प्रथा सुरू झाली त्यामुळे ऋषींची ज्ञानदानाची आश्रममस्था लयास जाऊ लागली व मंत्रयज्ञसत्येंत जसा आर्यवर्णवेदी

ब्राह्मण असावा असा नियम आहे, त्याप्रमाणेच पुढे मंत्रशास्त्रज्ञ शुद्धाचरणी आचार्य प्रत्येक राजाच्या पदरीं असावा असा निबंध घालण्यात येत असे परंतु त्या नंतरच्या कालात ही प्रथा बदलली.

भारतीय युद्धात कौरवपांडव यांच्या सैन्यात अनार्य म्हणजे वर्णाश्रम-धर्मविहीन लोक आले होते. त्यांच्या पाठीमागून पुष्कळ अनार्य लोक भारतवर्षात कायमचे येऊन राहिले. आर्य लोकांतील वर्णाश्रमधर्माच्या कडक बंधनाना कटाळलेले आर्यही ह्या अनार्य लोकांत सामील होऊन राहू लागले. अशा लोकांचा उद्धार व्हावा म्हणून त्यांच्यात आगमोक्त विधीने सत्कार करण्याचा प्रघात सुरू झाला. कारण त्या लोकांचे सत्कार-विधि होऊ शकले नाहींत. यात्रदल उद्यापोह मार्गे आलाच आहे. भागवतात एकादश स्क्थात जनक व नवयोगी यांचा सनाद आलेला आहे. त्या नव योग्यांनी नवनाथ या रूपाने दहाव्या शतकात अवतार घेतले व त्यांनी ह्या आगमोक्त धर्माचा प्रचार केला ह्या नवनाथांनी धर्मप्रसारकारिता सत्कृत, हिंदी, मराठी, कन्नडी, बंगाली, अरबी, ह्या भाषांतून ग्रंथरचना करून नाथपथ स्थापन केला.

नाथपथातील कडक बंधनाना कटाळून किंवा वैदिक मंत्रसत्येतील पशुहिंसा नापसंत झाल्याने जैन सांप्रदाय वैदिक परंपरेतून बाहेर पडला. नागार्जुनासारखे शबर मंत्रसिद्धि संपादन केलेले सिद्ध होऊन गेले नागार्जुन हा पूर्वीचा ब्राह्मण होता, परंतु मंत्रमिद्धीच्या संपादनाकरिता तो जैन सांप्रदायात गेला व मंत्रमिद्धि संपादन केल्यावर पुन्हा प्रायश्चित्त घेऊन ब्राह्मण धर्माने वागू लागला आगममार्गांत अथवा तंत्रमार्गांत प्रसिद्ध असलेले तारा, वगळा, धूमावती असे मंत्र नागार्जुनाने सिद्ध केले होते. मंत्रसिद्धीने आकाशगमन म्हणजे अनराज्यरुत वायुवेगाने जाता येणे ही सिद्धि त्यांनी संपादन केली होती आगममार्गांत किंवा तंत्रमार्गांत पातजल योगाच्याच त्रिया प्रकाराने वर्णन केलेल्या आहेत अशा पातजल योगातील अष्टमहामिद्धि जैनाचार्यांनी साध्य केल्या होत्या, असे दाखले

जैन प्रथातून उपलब्ध आहेत. मणि व औपघी, या साधनानीहि सिद्धि प्राप्त होतात. जैन प्रथातून व नागार्जुनप्रणित प्रथातून औपघी-मणी व मंत्र याचे वर्णन विस्ताराने केलेले आढळते. विद्या ही सर्वांपासून घ्यानी असा नियम आहे. म्हणून न्याय, व्याकरण, अलंकार इत्यादि जैनग्रंथ वैदिक लोकांनी म्हणजे वर्णाश्रम धर्मपालन करणाऱ्यांनीही शिरसायच मानले. अतएव जैन सांप्रदायाची जी उन्नति झाली ती मंत्र सिद्धीनेच झाली. जैन सांप्रदायातील विद्यालयांत ज्ञानसंपादन करून कुमारिलभट्टानी जैनाच्या मंत्रविद्येवर ताण करून सुधन्या राजाच्या दरबारात जैन पंडिताशी वाद करून त्यास जिंकले. परंतु पुन्हा जैन-मंत्रवेत्त्यांनी एका घटात नाग ठेवून तो बद केला व त्या घटातील वस्तू कुमारिलभट्टानी सांगितली तर आम्ही हरलो अशी पैज घातली त्यावेळी कुमारिलभट्टानी मंत्रसामर्थ्याने प्राप्त झालेल्या अतींद्रिय ज्ञानाने घटात नाग आहे व त्यावर शेषशाई भगवान आहे असे सांगितले व घट उघडून पाहताच शेषशाई भगवानाची मूर्ती शेषावर दिसली त्यामुळे जैन पंडिताचा पराभव झाला. मंत्रविद्येनेच आर्यधर्माचा विजय झाला.

जेन सांप्रदायामागून गौतमबुद्धाच्या बौद्धधर्माचा प्रसार झाला बौद्धधर्माचा प्रसार आर्याप्रतांतच नव्हे तर चीन, जपान, आसाम, सीलोन, मलाया, मेक्सिको, वगैरे सर्व देशात झाला. बौद्ध सांप्रदायात हीनयान व महायान असे मेद पडले. या दोन्ही पथमेदात मंत्राचे महत्त्व होते व आहे. चीन देशात आर्याप्रतांतूनच एक पद्मसंभार नामक बौद्धधर्मी ब्राह्मण गेला व त्याने महायान पथातील मंत्रयोगाची तत्कालीन चिनी लोकांस दीक्षा दिली. त्या महायान सांप्रदायात नीलसरस्वती, पद्मावती, गोरी व धूमावती ह्या विद्यांचा प्रचार फार झाला. तिबेटातील लामागुरु हे या महायान सांप्रदायातील गुरु होत. पाश्चिमात्य लोक तिबेटात राहून लामागुरूचे चेले होऊन त्याचेकडूनच मंत्रविद्या व तदगभूत कमी दजचि चमत्कार करायलास शिकून येतात. 'थियोडोर इलियान' याने (इन

सीप्रेट तिबेट) 'निवेदातील गुह्यमार्ग' या विषयावर प्रय लिहिला आहे. त्यात त्याने आजही दर तासास पंधरा मैल भूमीला स्पर्श न करिता प्रवास करणारे लाग गम पास (Long gam pass) या नावाच्या साधूचा अनुभव दिला आहे. आजमितीसही तिबेटात मंत्रविद्येची गुह्य साधनें चालू आहेत असे ऐकतात आहे. व त्या साधनाच्या योगानेच आजकाल पर्यंत तिबेट व तिबेटातील लामा हे प्रसिद्धीस पावलेले आहेत. आज तिबेट देश चीनच्या अंशित आहे तरी तेथे मंत्रविद्येत प्रवीण लामा आहेत.^१

जेन व बौद्ध सांप्रदायात मंत्रविद्येची किती महती होती हे वरील वर्णनाने दिसून येते. नाथसांप्रदायातील सिद्ध पुरुषांनी मंत्रसिद्धीने पुष्कळ चमत्कार केले. यत्ने वर्णन नवनाथभक्तिसार ह्या मराठी ग्रंथात आले आहे. त्याचे पुन्हा येथे चर्चितचर्चण करण्यात येत नाही. मंत्रसिद्धीचा उपयोग नवनाथांना पुष्कळ केलेला आहे एवढे खरे. नाथ सांप्रदायाचे आखाडे उत्तर हिंदुस्थानात हिमालयाच्या पायथ्याशीं अथवा नेपाळ-भूतानसारख्या हिमालयातील गिरिफिरात उपलब्ध आहेत व त्या आखाड्यातील गुरूचे ठायी अद्यापही मंत्रविद्या जागृत आहे. तसे आखाडे (नाथपंथीयांचे) भारतवर्षातील दक्षिण भारतवर्षांत दिसून येत नाहीत. म्हणजे नाथसांप्रदायातील मंत्रविद्येचा दक्षिणभारतात लोप झालेला आहे. श्रीगोरखनाथाचे मराठी व संस्कृत भाषेत योग या विषयावर नाही प्रय आहेत, परंतु महाराष्ट्रदेशात गोरक्षाचा आखाडा मोठेच उपलब्ध

१. तिबेटी लामा वियत् शरीर धारण करून हवे तिबेटे भ्रमण करणारे, सूक्ष्म शरीराने पंचभौतिक देहातून बाहेर पडून कार्य करून येणार वरेच लामा आहेत. त्यापैकी T Lobsang Rampa (वय सुमारे ६०० रा व त्याचे गुरू Dondrup Rampa वय सुमारे १००० रा) हे जिवंत असून ते विश्व रुद्राण आहेत असे T Lobsang Rampa ह्याच्या अनेक इंग्रजी ग्रंथां वरून दिसत सध्या भारतात असलेले तिबेटी लामा ह्या गूढमंत्रविद्येत फार पुढे गेलेले आहेत. (गो. प्र. मा.)

नाहीं. श्रीत्र्यम्बकेश्वराचे ब्रह्मगिरीचे पर्वतानर एक गोरक्षाची गुहा दाख-
विण्यात येते. व पर्वताचे पायथ्याशी एक लहान आग्याटाही आहे.
परंतु त्या आग्याट्यात मंत्रसिद्धीची परंपरा दिसत नाही.

महाराष्ट्रात नायसाप्रदाय, श्रीज्ञानेश्वरमहाराज, श्रीनिवृत्तिमहाराज यांचे-
पामून प्रचारात आहे. परंतु निवृत्तिनाथानी अथवा श्रीज्ञानेश्वरानीं
मंत्रविद्येची माहिती कोणत दिवली नसानी व दिवली असल्यास ती परंपरा
हस्त झाली आहे. लेण्याचे ऐकितान असं आहे की, श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांनीं
आपल्या ज्ञानेश्वरीत मराठी भाषेत मंत्र सांगितले आहेत. व पारा साध्य
करण्याची क्रिया, व आप्ती वनस्पतीच्या साह्यानें तांब्यापासून सुवर्ण
वनविण्याची क्रिया सकेतानें सांगितली आहे. तथापि निमयेच्या उद्बोधक
अशा काही ओव्या लेखकास मिळाल्या आहेत. परंतु त्याचे वर्णन करणें
ह्या ह्या ग्रंथाचा उद्देश नसल्यानें त्या येथें देण्यात येत नाहींत. परंतु वर
लिहिल्याप्रमाणें ज्ञानेश्वरीतील मंत्रविद्या व निमया याची परंपरा नष्ट
झाल्यानें मंत्रविद्या व निमयेची विधानें नष्ट झालीं आहेत. ज्ञानेश्वरीच्या
सहाय्या अध्यायात इच्छापूर्ति साध्य करण्याचा एक मंत्र आहे असें
लेखकास समजलें आहे.

एकदरीत महाराष्ट्रात नायसाप्रदायिक मंडळीत भजनपरंपरा चालू आहे
व मंत्रविद्या बरीक त्यास अलगत नाही. श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांनी आपल्या
अमरात भागवतातील द्वादशाक्षरी मंत्राचा अनुवाद करून तो मंत्र
जपाना असं नमूद केले आहे व ज्ञानेश्वरीचा प्रत्यक्ष उपदेश झालेले
आळंदीक्षेत्रात समाधिस्थ झालेले श्रीनरसिंहसरस्वतीमहाराज यांचे शिष्य
श्रीअण्णासाहेबमहाराज आपदेव, आपदेवपुरा, नागपूर यांचेकडून लेखकास
श्री वैष्णवी महाविद्या नावाचा महामंत्र मिळालेला आहे व श्रीज्ञाननाथ,
सत्यामलनाथ, गुप्तनाथ, (ताईमहाराज देशपांडे) व चित्रकूट मठस्थ कै.
वा. योगान्धानंद श्रीमाधवनाथ महाराजाकडून ते देवलोकीं गेल्यावर
ऋग्वेदातील मन्युसूक्त म्हणत जा असा संदेश मिळाला आहे परंतु वैष्णवी

महाविद्या व मन्युसूक्तार्चे निधान त्यास आयुष्याच्या चरम भागात मिळाल्यामुळे ती विद्या मिळूनही निरर्थक झाली आहे. सागानयाची गोष्ट ही की, आज नाथसांप्रदायिनांपैकीं मंत्रसिद्धि झालेले पुरुष क्वचितच पाहण्यात येतात

श्रीनाथसांप्रदायाचा महमदी धर्मांतील लोकांवर व विशेषतः महमदी धर्मांतील सुफी पंथावर इतका पगडा बसला कीं सुफी पंथी लोक गहिनीनाथाना गैबी अवलिया, मत्स्येन्द्रनाथाना बाबा मलग (मुबई कल्याण-जवळील डोंगरावर हें स्थान आहे, तेथील पुजारी वंशपरंपरा केतकर या आडनामाचे कल्याण येथील ब्राह्मण आहेत.) व इतर नवनाथाना निरनिराळीं नावे देऊन त्यांच्या भजनीं लागलेले होते व आहेत. गहिनीनाथानीं व गोरखनाथानीं महमदीय शिष्याकरिता हिंदी व अरबी भाषेंत मंत्र केलेले आहेत व ते मंत्र महमदीय फकीर मंडळींत जागृत आहेत. आजकाल पुणे, सातारा, सोलापूर, मुबई, वाई इत्यादि ठिकाणीं महमदीय फकीर, मराठे लोक व त्यांच्या बापाबापड्या यास उसण, पोटादुखीसारख्या रोगाच्या वेदनापासून बरे करिताना रस्त्यातून दिसतात व धायमचा उपाय करण्याकरिता रोग्यांना दर्म्यांवर बोलावून पुढें मुसलमान करून घेण्याची युक्ती करितात. अशा वेळीं नाथसंप्रदायी मंत्रसिद्ध पुरुष पुढें येऊन त्यांनीं आपला सांप्रदाय वाढविला पाहिजे व अशा प्रकारानें परधर्मीयाचें हिंदुधर्मावरील आक्रमण बंद केलें पाहिजे

महमदीयांच्या स्थान्या भारतवर्षावर होऊ लागल्या त्यावेळपर्यंत उत्तर हिंदुस्थानात प्रत्येक रजपूत सत्स्थानिकाच्या दरबारात राजपुरोहित असे तो मंत्र सिद्ध केलेला, सिद्धमात्रिक असावा लागे महमद घोरी व रज-पुताच्या लढाया चालल्या असता वनोजचा राजा पृथ्वीराज चव्हाण व महमद घोरीची लढाई सुरू झाली. राजाचा मामा, राजा जयचंद राठोड हा महमद घोरीला मिळाला होना. तेहा राजाच्या पुरोहितानें एक बाण मग्न दिले व सांगितलें कीं महमद घोरीवर हा बाण मारलास

तर तो ह्या वाणाने मरेल. परंतु त्या राजानें तो वाण राजा जयचंदानर मारला व तो मेला. नंतर महमद घोराने त्या राजाचा पराभव केला व दिछीची हिंदूपदपादशाही बुडाली. राजपुरोहितानें सांगितलेंलें राजाने ऐकिलें असलें तर हिंदूपदपादशाही लयकर लयाम गेली नसती. सागण्याचा हेतु की, त्या वेळेपर्यंत राजपुरोहितामध्ये मंत्रमिद्ध पुरुष असत.

१८५७ सालच्या बटाच्या वेळीं उत्तर हिंदुस्थानातील एक मस्थानिक उदात्त सामील झाले नारात व इम्रजासही मिळाले नारात. राजधानी सोडून निघून गेले. त्यावेळीं तेथें वेध आडनामाच्या अय्यरवेदी ब्राह्मणाचें घराणे मंत्रसिद्धीकरिता प्रख्यात होतें. त्या मस्थानाचे अग्निपति राजधानी सोडून गेले असे पाहून इम्रजाचे सैन्य त्या मस्थानिकाची राजधानी सर करण्याकरिता निघालें. त्या प्रसंगां तेथील राणीसाहेबानी वेध नावाच्या ब्राह्मणाकडे निरोप पाठविला. राय बुडण्याची वेळ आली तेव्हा आपल्या मंत्रसिद्धीचा उपयोग करून राज्यरक्षण करा. तेव्हा त्या सिद्ध मांत्रिकानी 'धूमानती महाविधेचा' प्रयोग केला त्या प्रयोगाचा परिणाम असा झाला की, इम्रजाच्या सैन्यात धूर भरमसाट पमगला व धुरामुळें सर्ग सैनिक हतप्रल झाले व राजधानी सर करण्याचा निचार सोडून इम्रजी सैन्य परत गेले. त्या वेध घराण्यातील तिसऱ्या पिढीचे गृहस्थ आज तेथें हयात आहेत. परंतु ती पिढा त्याचेजवळ सिद्ध नाहा. अशी ऐकीय माहिती लेखनास मिळाली आहे.

पिसाळलेल्या कुत्र्याचा, विंचराच्या दशाचा, नागाच्या दशाचा परिहार करणारे मंत्र हल्लीही अनुभवात येतात. पिसाळलेल्या कुत्र्याच्या मंत्राचे ज्ञाते गृहस्थ लेखनास माहीत आहेत. दर शनिवारी भिजवलेल्या पिठाचे दोन गोळे दोघास बावयाचे दोघे म्हणजे एक मात्रिक व दुसरा निपवाधा झालेला इसम. नंतर ते दोन्ही गोळे हातात घेऊन मात्रिक मंत्र म्हणत असतो. पंधरा मिनिटांनी ते गोळे उमलले तर त्या दोघाच्याही डोळ्यातून पिसाळलेल्या कुत्र्याच्या रंगाचे केस निघतात. असा विधी चार

शनिवार केला तर तो पिसाळलेल्या कुत्र्याचा दश वरा होतो असेच पिंचवाचे व नागाचे मांत्रिक लेखनास माहीत आहेत

मंत्रसिद्धि नष्ट झाल्याचे स्वरूप

याप्रमाणे मंत्रसिद्धीपामून काय परिणाम झाले व होतात हे वर्णन वर केले. आता प्रस्तुत वाळी मंत्रसिद्ध पुरुष नसल्याने विशेषतः ब्राह्मण-वर्गाची किती हीन स्थिति झाली आहे हे सांगण्याचे कारण नाही. वेदिक ब्राह्मणास यजमानाच्या घरी पाटभाडी करण्यापामून मुलास साभाळण्याचे व मुलास दूध पाजण्याचीही कामे करानीं लागतात व गुरुजी, आचार्य या नावाच्या ऐवजी, भटजी, भटो, अशीं नावे त्यास पडलां आहेत ! व वेदिक ब्राह्मणांनीही आपला दर्जा ठेवला नाही. वेद पढून नव्हे तर हव्यन्वय नित्य नेमित्तिक कर्मे करण्यापुरतेंच ज्ञान संपादन करून भिक्षुकीचा धंदा सुरू करण्यात येतो. सख्खत भाषा येत नसल्याने श्राद्धादि सन्मत्पाचे वेळी निभक्तिप्रत्ययही बरोबर लागत न आल्याने अत्यसख्खत शिक्कलेले यजमान त्याची धडा करितात व ती धडा त्यास सहन करावी लागते. गंगेवरून स्नान करून जाणाऱ्या ब्राह्मणास आज असा प्रसंग आला आहे कीं, मला शिवू नमो असे म्हणण्याची त्याला शक्ति राहिली नाही. कारण वेदविद्या पूर्ण न झाल्याने व वैदिक मंत्रां पोराणिक अथवा आगमोक्त मंत्र त्यानें सिद्ध केलेले नसल्याने त्याच्या टापीं ब्राह्मणतेज राहतच नाही. जोडे मिण्याचा धंदा ब्राह्मण करायचास लागले. दूध, तेल, तूप आदि रसमिनी करायचास लागले. अशा वेळी इतरांनी ब्राह्मणास दोष दिला तर त्यात इतर वर्गाचा वाय दोष आहे? वैदिक ब्राह्मणांचीं मुले आमलपिचा शिजवण्यास लागलीं व वरिष्ठाची हाजी हाजी करायचास लागलीं ! इतकी अवनत दशा ब्राह्मणवर्गास प्राप्त झाली आहे !

अशा रीतीने ब्राह्मणवर्गास परमावधीची नीच दशा प्राप्त झाली असताना ब्राह्मणवर्गांन (तो ब्राह्मण गृहस्थ असो किंवा वैदिक अथवा भिक्षु असो)

सिंहावलोकन करण्याची वेळ प्राप्त झाली आहे. आज असा काल आला आहे की ब्राह्मणवर्गाला ब्राह्मण्य नकोसे झाले आहे. उदरभरणाकरितां ब्राह्मणवर्ग नोकरीशिवाय इतर व्यवसाय करण्यास तयार नाही. सदाचार सुटत चालले आहेत. ब्राह्मण इराणी चहावाल्याच्या दुकानीं जाऊन चहा पिऊं लागले आहेत. गृहस्थ म्हणून जो वर्ग तो फारच बहकला आहे. संध्या सर्वस्वी लोपत चालली आहे. मौजीबंधन हा एक चैनीचा विधि होऊन बसला आहे. मौजीबंधन झाल्यावेळेपासूनच संध्या भटजी करतील असें मुलें म्हणूं लागलीं आहेत. शिखानष्टांप्रमाणें शिखेला रजा मिळाली आहे. यज्ञोपवीतही नष्ट होत चालले आहे. ब्राह्मणवर्गांत जन्म झाला याचा त्या ब्राह्मणपुत्रांनां विपाद व दुःख वाटूं लागलें आहे. अशा प्रकारची अव-
नति होत असल्यानें आर्यसंस्कृतीचे तारूं पुढण्याच्या पंथास लागले आहे.

असे अननतीचे काळ पूर्वीही येऊन गेले. श्रीसमर्थ रामदासस्वामींच्या वेळीं त्यांचे उद्गार असे आहेत. मिती एक दाबलमलकास भजती, ब्राह्मण ब्राह्मण्यापासून भ्रष्टले, अशा वेळीं श्रीसमर्थादि साधुसंतांच्या परिश्रमानें विघडलेली घडी पुन्हां बसली. परंतु हल्लीचा काळ त्या समर्थ काळपेक्षांही कठीण आहे. पाश्चिमान्यांच्या शिक्षणानें वेदांवर व वर्णाश्रम धर्मांवर श्रद्धा राहिली नाही. वाडवडिलांवदल पूज्य बुद्धि नष्ट झाली आहे. अर्थ पुरुषार्थ व काम पुरुषार्थ यांखेरीज दुसरे पुरुषार्थच दिसेनासे झाले. नानाप्रकारचीं व्यसनं सुरू झालीं व नाना प्रकारचे रोग सुरू झाले. पंचवीस वर्षांची मुलगी वृद्धावस्थेस पोचली व पंचवीस वर्षांच्या पुरुषास चाळिशी आली !

असो. अशाही परिस्थितींतून आपली संस्कृति टिकविण्याची बुद्धि सुचली तरी संस्कृतीपुनरुज्जीवनाचे कार्य साध्य झाल्याशिवाय राहणार नाही. श्रीभगवान् रामप्रभूना ही दीन दशा दिसत नाही असें नाही. आपण ब्राह्मणवर्गीयांनीं प्रयत्न करावयास पाहिजे. ब्राह्मण हे सर्व वर्णांच्या गुरुर्यानीं आहेत. त्यांनींच मत्तार घेतल्यास वर्णाश्रम-धर्माची मोटलेली

घडी पुन्हा वसेल. इतर वर्णीयानी ब्राह्मणवर्णास मान दाना अशी इच्छा ब्राह्मणाच्या टापी असल्यास त्यानी गुरुपदास योग्य असेंच आचरण ठेवले पाहिजे. 'आचारः प्रभो धर्म धर्मस्य प्रभुरच्युत.' कृपा व्हावी अशी इच्छा असल्यास त्यानी रामगीतेत, 'आदो स्ववर्णाश्रमवर्णिता. क्रिया कृत्वा' असे सांगितले आहे. त्याप्रमाणे वर्णाश्रमवर्मांमाणे वागण्यास लागावे. व मंत्रसिद्धि प्राप्त करून घेण्याच्या प्रयत्नास लागावे.

प्रस्तुतच्या धर्मच्युतीच्या वाळतही संपुरूपश्रेष्ठ आहेत. त्याच्यामडे जाऊन परंपरा समजावून घेऊन त्याप्रमाणे आचरण करावे. अजूनही शुद्धबीजाचे ब्राह्मण ह्यात आहेत. त्याचेमडे जाऊन परिश्रमेन सेवया मंत्रसिद्धि करी प्राप्त होईल ते विचारावे व ते सांगतील तसे आचरण करावे. ब्राह्मणवर्णातही अद्यापि शुद्ध बीजाचे ब्राह्मण बालक आहेत. त्यानी इतरांचे अधानुराग न करून शुद्ध आचरणाने मंत्रसिद्धि प्राप्त करून घ्यावी. अशी ब्राह्मणसमाजात सद्बुद्धि उत्पन्न झाल्यास आजमानाची अधार्मिकता खास नाहीशी होईल व ब्राह्मणवर्णास पूर्वीचे गुरुत्वाचे स्थान मिळेल.

□ □

अमृत-मंजिरी

- १ तज्जपस्तर्द्धभावनम्.
- २ देवदेवता मंत्रांभ्येच असतात. मंत्रोच्चार होताच त्या प्रकट होतात. त्यांना आवाहन केल्यास त्या येतात तशा आलेल्या देवदेवता विशिष्ट फोटोग्राफीने विसतात.
- ३ जापकाचे काम संपल्यावर आवाहित देवताचे विसर्जन करणे जरूरच. तसे न केल्यास त्या येईनाशा होतात.
- ४ सिद्धि हा नियमबद्ध कपनसिद्ध प्रक्रियेचा परिणाम आहे
- ५ प्रत्येक गुरु तारक असतोच असे नाही, पण गुरुभाव मात्र तारक असतोच.
- ६ मंत्रजपाने मनुष्याची आकर्षणशक्ति वाढते.

४ भारतीय गुरुसंस्था व परंपरा

गुरु व त्यांचे प्रकार

वर लिहिल्याप्रमाणे मंत्राचे सस्कार झाले. तसेच तत्पूर्वी मनुष्याच्या सस्कारातूनही वर्णन केले. मागील स्तमानून वेदमंत्र, आगममंत्र, शास्त्रमंत्र व पुराणमंत्र निवेदन केले आहेत व केवळ मंत्र न देता हल्लीच्या काळात नाही सत्पुरुषाच्या सहवासाने मंत्रशक्ति जागृत असलेल्या मंत्राचे व त्या सत्पुरुषाचे त्याच्या परवानगीने नामनिर्देश केले आहेत. मनुष्याच्या सस्काराचे वर्णन करिताना सस्कारातून आधुनिक वाचनास सस्कार घडवून आणण्याची अशक्यताच उभी राहिल. तथापि ज्याला मंत्रसामर्थ्य संपादनाची खरी जिज्ञासा उत्पन्न होईल त्याला ते सस्कार कठीण वाटणार नाहीत. या वास्तवी गुरुची आवश्यकता आहे म्हणून गुरु व गुरुत्व या विषयाबद्दल बघू.

भगवान् पतंजलींनी सेखर साख्य भीमासेत “हेश कर्मविपाकाशयेर- परामृष्टपुरुषविशेष ईश्वर” अशी सगुण परमात्मनत्वाची व्याख्या दिली आहे व ‘स सर्वेषां गुरुः फलेनान्नच्छेदात्’ व तोच आदिनारायण अप्रमृष्ट कालपरंपरेने सर्वांचा गुरु आहे. भगवान् गोपालकृष्णांनी धनजयास गीता सांगताना ‘बहुनि मे व्यतीतानि जन्मानि तव चार्जुन । तान्यहं वेद सर्वाणि न त्वं वेत्थ परतप ।’ असे सांगितले आहे. श्रीआदिनारायणाचा श्रीकृष्ण अवतार हा पूर्णांशाचा आहे, अशी उक्ति आहे. आदिनारायणरूपी श्रीमहाविष्णूंनी श्रीब्रह्मदेवास वेद आपल्या हृदयातील परा-

वाणीने सांगितले. पहिला गुरुशिष्यसत्रध असा आहे. तसेंच आगम मंत्र श्रीशंकरांनी पार्वतीला सांगितले. म्हणजे ही मंत्रदीक्षा प्रत्यक्ष होती. तसेंच ब्रह्मदेवांनी नारदाना दीक्षा दिली. ही दीक्षा प्रत्यक्ष म्हणजे श्रवणेद्रियाने प्राप्त झालेली. गुरुमप्रदायाची सुरुवात अशी झालेली आहे.

‘गृणानि उपदिशानि धर्म गिरानि (नाशयानि) अज्ञान, यद्वा गीर्यते स्तूयते देवादिभि, इति गुरु ।’

अविद्या हृदयग्रंथिवन्धमोक्षो यतो भवेत् ।

तमेव गुरुरित्याहुर्गुरुशब्देन योगिनः ॥

—भगवान् श्रीशंकराचार्य

तत्प्रज्ञाज्ञात गमनार म्हणजे सिद्धिदाता, रेफाचा अर्थ पापनाशक आणि उग्नार म्हणजे मिष्ट, म्हणजे सिद्धि देणारा, पापाचा नाश करणारा व मंगलकारक असा जो पुरुष तोच गुरु होय. अथवा गमनार म्हणजे ज्ञान, रेफाचा अर्थ तरत प्रकाशक व उग्नाराचा अर्थ शिवतादाम्य करणारा मिष्ट असा जो पुरुष तो गुरु होय. गुरुचरित्र अध्याय ३६ यात ‘गुरू’च्या अशाच व्याख्या दिलेल्या आहेत.

कूर्मपुराणात दहा प्रकारच्या गुरूंचे वर्णन आहे—

उपाध्यायः पिता माता जेष्ठो भ्राता महीपतिः ।

मातुलः श्वशुरश्चैव मातामहः पितामहौ ॥

घर्णज्येष्ठः पितृव्यश्च सर्वे ते गुरवः स्मृताः ।

उपेत्य अधीयते म्हणजे अध्ययन करणितो तो उपाध्याय होय.

एकदेशं तु वेदस्य वेदाङ्गान्यपि वा पुनः

योऽध्यापयति वृत्त्यर्थं उपाध्यायः स उच्यते

आपल्या जीविनावृत्तीकरिता वेद आणि वेदाङ्गे पढून दुसऱ्यासही

पदमितो तो उपाध्याय गुरु होय व उपनिषदांसह सर्ग वेदादिनांचा जो पाठ देतो तो आचार्य होय.

‘यस्मात् पुरुषादयं माणवको धर्मानाचिनोति शिक्षते स आचार्यः’
आणि जो—

स्वयमाचरते यस्मादाचारं स्थापयत्यपि ।

अचिनोति च शास्त्राणि आचार्यस्तेन सोच्यते ॥

मुनींच्या संशचा अधिपति व संवातील मुनींस जो प्रमादावद्दल प्रायश्चित्त देतो तो आचार्य होय. महर्षि वसिष्ठानीं म्हटलें आहे कीं—

उपाध्यायान् दशाचार्या आचार्याणां शतं पिता

पितुर्दशगुणं माता गौरवेणातिरिच्यते

उपाध्यायापेक्षां दसपट आचार्य व आचार्यापेक्षां पिता शतपट व पित्यापेक्षा दसपट माता श्रेष्ठ गुरु आहे.

तथापि आपस्तव धर्ममूत्रात—

शरीरमेव मातापितरौ जनयतां ।

आचार्यस्तु सर्वं पुरुषार्थक्षमं रूपं जनयति ॥

मातापिता शरीरच देतात; परंतु आचार्य पुरुषार्थ-साधन-सामग्री तयार करितो, म्हणून तो वरिष्ठ होय. ‘आचार्यः श्रेष्ठो गुरुणा’
(गो. धर्ममूत्र)

‘प्र तद्वोचेदमृतं नु विद्वान् । गंधर्वाधाम विभृतं गुहासत् ।

त्रीणि पदानि विहिता गुहास्य यस्तानि वेद स पितुः पितासत् ॥

वेदविद्या धारण करून त्या त्रिवेचें प्रपचन करितो, जो ब्रह्मगुहेमध्ये आनंदमग्न होऊन राहिला आहे, व त्या गुहेतील तीन पदें जो जाणतो तो पित्याचाही गुरु आहे. ब्रह्माची तीन पदें म्हणजे जागृत, स्वप्न, सुषुप्ति, उत्पत्ति, स्थिति, लय, अथवा ‘तत्, त्व, असि’ अशा त्रिपदाना

जो जाणतो तो ब्रह्मविद्विरिष्ट गुरु' होय.

गुरूने शिष्याचे समोर प्राणायाम करून शिष्याची समाधि लावणे ही वेधदीक्षाच होय. अशी दीक्षा देणारे गुरु खरे गुरु होत. ग्रहणात अमरु मंत्र सांगितल्याबरोबर दुसरे दिवसापामूनच त्या मंत्रोदित सिद्धि शिष्यास प्राप्त होणे ही शब्ददीक्षा. अशा प्रभारच्या गुरूची आज्ञासमता मंत्रशाखांतील मंत्रांच्या दीक्षेस जरूर आहे. 'मम हृदये हृदयं ते अस्तु, मम चित्तमान्वेहि, मम यच्चेकमना जुषस्व बृहस्पतिस्त्वा नियुनक्तु महां,'

१. ईश्वरच सखांचा आदिगुरु : 'तत्र निरतिशय सर्वं वीजम् । स एष पूर्वज्ञा-
मपि गुरुः कालेनानयच्छेदात् । (पतंजली-योगदर्शन) ईश्वरात सर्वज्ञतेच वीज
असून तो कालाने अनयच्छेद आहे-तसे इतर लोक नाहीत. म्हणून ब्रह्मादि
देवांचा तोच गुरु. गुरुगीतादि ग्रंथात (१) 'गु' = अंधकार; 'रु' = समाचा
नाशक; (२) गु-मायादि गुण प्रकाशक; 'रु' - मायाजनित भ्रातीचा नाशक.
(३) गु-सगुण प्रातिपादक; रु- निर्गुण प्रतिपादक (४) 'ग'कार सिद्धिदाता,
'र'कार-पापहर्ता = 'उ'कार-शिव. म्हणून ग + उ, र + उ = सिद्धिदाता
व पापहर्ता शिव." असे अनेक अर्थगोपक श्लोक आहेत. 'गुरु' हे रक्तमांस-
जनित स्थूल शरीराचे नांव असून 'गुरु' ज्ञानाधिकरणाचे नांव आहे.

याशब्द्वच्य स्मृति, (१) मनुस्मृति यात माता, पिता, अन्नशतादि २०
प्रकारचे 'गुरु' सांगितले आहेत. रामदासानां दा. बोध द. ५, समास
(२) यांत मंत्रगुरु, तंत्रगुरु विद्यागुरु, मातागुरु, पितागुरु इत्यादि १७
प्रकारचे गुरु सांगितले आहेत.

उपास्य देवताही 'गुरु' बनतात. जसे:—जनार्दनस्वामी, दाशोपंत,
नारायणमहाराज जालवणकर, वासुदेवानंद सरस्वति, नारायण महाराज
केडगावकर, पुरोहितस्वामी (च. गजा. पुरोहित-बकील), ह्याना दत्त या
उपास्य देवतेने गुरुपदेश दिला; समर्थ रामदासस्वामींस रामाने, तुकारामाचे
गुरु राधकैतन्य यांना प्रत्यक्ष व्याखानी, रामकृष्ण परमहंसस कालिमातेनेच
उपदेश दिला.—सारांश, साधकांची तयारी झाली की गुरु येतातच. व ते
उपदेश देतात. (गो. प्र. भा.)

मंत्रदीक्षा देणारे गुरु, प्रकाशात्मक मंत्राक्षरांचा उपदेश करिताना 'मम व्रते हृदय दधामि' माझ्याप्रमाणे तुझ्या ठिकाणी मंत्राक्षरें प्रकाशमय प्रकट होतील, असे म्हणून शिष्यास मंत्राक्षरांचा उपदेश करितात, तेव्हा शिष्यास तीं मंत्राक्षरें प्रकाशमय दिसू लागतात. वरील दीक्षाच्या प्रकारांपैकीं हाही एक प्रकार आहे.

वरील प्रकारचे गुरु हल्लीं क्वचितच उपलब्ध होतात, म्हणून साधनांनं निराश होण्याचे कारण नाहीं यासंदर्भांत असे वचन आहे की- 'यानन्नानुग्रह साक्षात् जायते परमेश्वरात् तान्न सद्गुरु सेव्य सच्छिष्यश्चापि नो भवेत्' मंत्रसिद्धि सगुण परमेश्वराची भक्ति केल्यानेंही होते, व अशी परमेश्वराची भक्ति म्हणजे परमेश्वराच्या अनंतारम्भूर्तीची भक्ति होय पचोपासना म्हणजे पच देवोपासना श्रीमदाद्यशम्भाराचार्यांना प्रस्थापित केली. हीं पचदेवते म्हणजे गणपती, शिव, हरि, भास्कर आणि जगदंबा अशी होत. साधनाच्या आरंभीप्रमाणे ह्या पचदेवतांचे मंत्र ग्रहण करून पुरश्चरण केले, तर ह्या मंत्रसिद्धीमुळे देवतादर्शन व देवताप्रसाद होतो व त्या प्रसादानें अष्टमहासिद्धि प्राप्त होतात देवता प्रसन्न होऊनच साधनाची इच्छा पूर्ण करितात, असा अनुभव आहे म्हणून श्रीमदाचार्य, मध्वाचार्य, वल्लभाचार्य, राधापथी स्वामी, नारायणपथी, श्रीसमर्थ सांप्रदाय, चैतन्य सांप्रदाय, नाथ सांप्रदाय, वारकरी सांप्रदाय या सांप्रदायांपैकीं परंपराशुद्ध गुरुपामून मंत्र घेतला तरी कार्यसिद्धि होते असे आहे.

पिथिली तत्रात असें लिहिलें आहे कीं, गुरु दोन प्रकारचे आहेत. एक दीक्षागुरु व दुसरा शिक्षागुरु. मंत्राची दीक्षा देणारे ते दीक्षागुरु. हे गुरु शुद्ध पूर्वपंथरेनें प्राप्त झालेल्या मंत्राची दीक्षा देतात. शिक्षागुरु समाधि, ध्यान, धारणा, जप, स्तन, कनक, पुरश्चरण, महापुरश्चरण आणि साधनेचे निरनिराळे विधि व योग ह्या सर्व गोष्टी शिकविताना. यस्तुन इष्ट देवतेचा मंत्र ज्याचेपामून प्राप्त झाला त्याची महती जास्त आहे.

कुलगमात गुरुचे सहा प्रकार सांगितले आहेत. प्रेरक, सूचक,

वाचक, दर्शन, बोधक आणि शिक्षक असे ते सहा भेद आहेत. प्रेरक गुरु म्हणजे दीक्षा व साधना याचे महत्त्व वर्णन करून साधकाच्या मनाने मंत्रग्रहणाद्वल दीक्षा घेण्याची प्रेरणा करितो तो होय, व सूचकगुरु म्हणजे साधना व दीक्षा याचे निरनिराळे प्रकार वर्णन करितो तो होय.

वाचक गुरु म्हणजे साधनाचे वर्णन करतो तो होय. कोणती साधना व दीक्षा साधकाला योग्य आहे हे सांगतो तो दर्शक गुरु होय. शिक्षक गुरु म्हणजे योग्य दीक्षा व साधना साधकास ठिकठिकाणी तो होय. बोधक गुरु म्हणजे दीक्षा व साधना याच्याद्वल तात्त्विक दृष्टीने साधकाच्या सदमद्विवेकबुद्धीला विविध प्रमाणाना पटेल, अशा रीतीने स्पष्ट करून सांगतो, तो बोधक गुरु होय. हा गुरुपदपरिची शैलील बोधक गुरु वरिष्ठ आहे. कारण बुद्धीला पटल्यापेरीज मागील पाच प्रकारच्या गुरुंचे कार्य सफल होणार नाही. शृंगुष्ठी यांनी सर्व प्रपञ्चागतिल ज्ञान संपादन केल्यावर ते आपले गिती करण श्रुती याचेरडे गेले व “अधीनि, भगवन्ब्रह्मेति” अशी त्यांनी पित्याला पृच्छा केली, तेहा “अन्न ब्रह्मेति ध्यजानीयात्” म्हणजे अन्ननपरोक्ष हेच ब्रह्म आहे, याचा विचार कर, व ते पटल्यापेरीज येऊ नको, असे त्यांनी मागिले. निहिष्याचा हेतु हा की साधना व दीक्षा याचा तात्त्विक गूढ अर्थ समजल्यापेरीज व बुद्धीला पटल्यापेरीज साधना व दीक्षा याचे वर्णन ऐकून काही उपयोग होणार नाही. म्हणून विधिला तत्रान वर्णन केले आहे की, साधनासाधन मर्मस्वी गुरुदेशावरच अवलंबून आहे.

पांडवप्रतापाच्या पाचव्या अध्यायान पुढे दिल्याप्रमाणे ‘वारा प्रकाशे गुरु आहन्—

१. धातुर्वादीगुरु : शिष्याकडून तीपाटन करून नाना साधन सांगून शैली ज्ञानप्राप्ति करून देतो

२. चंदनगुरु : चंदनरुक्ष जगता आल्या जगताच्या दूरीना आरण्यानागनाच चंदन बनविता. पण (पण रिंगबेट्ट व केळे हे रुक्ष

सोडून) तसा अभक्त शिष्याकरून आपल्या केवळ समागमानेंच हा गुरु भक्तास तारून नेतो.

३. विचारगुरु : नित्यानित्यविचारानें शिष्यास ज्ञान करून देऊन पिपीलिकामार्गाने साक्षात्कार करून देतो.

४. अनुग्रहगुरु : शिष्यावर वृषानुग्रह करतो. त्याच्या प्रतापानेंच सायास न होता शिष्यास ज्ञान होते.

५. परीसगुरु : परीस व्याप्रमाणे स्पर्शमार्गेकरून लोह तें सुवर्ण बनविता त्याप्रमाणे स्पर्शानें शिष्यास गुरुत्व प्राप्त होते.

६. कच्छपगुरु : कर्म म्हणजे कासरी व्याप्रमाणें नुसत्या अन्नलो-
कनाने पिलाचें पोषण करिते, त्याप्रमाणे हा वृषान्नलोकनानेंच शिष्याचा
उद्धार करतो.

७. चंद्रगुरु : चंद्र उदय पावताच चंद्रकातास पाझर फुटतो,
त्याप्रमाणे याचे अंतर द्रवताच दूरचे शिष्यही तरतात.

८. दर्पणगुरु : आरशात पाहिल्याप्रमाणे आपले मुख आपणास
दिसतें. त्याप्रमाणें त्याच्या नुसत्या दर्शनाने स्वरूपज्ञान होते वसलेच
आयास पडत नाहीत.

९. छायाविधिगुरु : छायाविधि या नावाचा एक मोठा पक्षी
आकाशात फिरत असतो. त्याची छाया ज्याच्यावर पडते तो राजा
होतो. त्याप्रमाणे हा गुरूची छाया ज्याच्यावर पडते तो तत्काळ स्वानंद
साम्राज्याधिपति होतो.

१०. नादविधिगुरु : नादविधि नावाचा मणि आहे ज्या धातूचा
ध्वनि त्याच्या कानात पडतो त्या सर्व धातू स्वस्यानीं सुवर्ण बनतात.
त्याप्रमाणें मुमुक्षूची करुणवाणी त्याच्या कानीं पडताच मुमुक्षूस दिव्य
ज्ञान होतें.

११. क्रींचपक्षीगुरु : क्रींच नावाची पक्षीण समुद्रीतीर्षी पिले ठेवून
चारा घेण्यासाठीं सहासहस्र महिने दूरदेशीं फिरण्यास जाते. व वारवार

आमाशाकडे डोळे करून पिलाची आठवण करते. त्या योगाने तेथे पिले पुष्ट होतात. त्याचप्रमाणे हा गुरु ज्याची आठवण करितो ते आपापल्या स्थाना असनाच तरून जानात.

१२. सूर्यकांतगुरु : सूर्यदर्शनाने सूर्यकांत मण्यात अथवा भिंगात अग्री पडतो व खाला धरलेला कापूस जळून जातो. (सूर्याची इच्छा नमतानाही) त्याप्रमाणे हा गुरुची दृष्टि जिमडे झळकते ते पुरुष तात्काळ विदेहत्व पावतात.

रद्रयामलात सांगितले आहे की, प्रयवाचनानेच व गुरुप्राप्तीशिवाय जपतपादि साधनें केलीं तर त्याचा विशेष उपयोग होणार नाही अधिकारी गुरुशिवाय इष्टदेवता साधन प्राप्त होणार नाही. गुरुतत्रात सांगितले आहे की, “शिवे रष्टे गुरुस्त्राता गुरौ रष्टे न कथन । तस्मात् शुद्धमना निन्य तमेगाराधयेत् गुरु” श्रीसमर्थ रामदासस्वामीनां नमस्त्रिधा भक्तीचे वर्णन करिताना अर्चन व पादसेवन गुरुचेंच करावें असें सांगितले आहे. त्याचें रहस्य हेच होय.

बरोल उद्धृत केलेल्या मंत्रप्रथातील वचनांवरून गुरुदेव ही व्यक्ति मनुष्य जीवरूप नमून देवतारूप आहे, असा साधनानें निश्चय करारा. गुरुदेव मनुष्यच आहे अशी शक्ता घेतली तर ज्याअर्थी ब्रह्मरूपी गुरुशक्ति गुरुचे ठिगणीं जागृत होते, व देवतेच्या ठिगणीं देवताशक्ति जागृत झालेली साधकास अनुभवास येते त्या अर्थी ती देवताही मृण्मय, वायुमय अगर पापाणमय नसली पाहिजे, व गुरुदेव ही व्यक्ति मनुष्य नसली पाहिजे. म्हणून आपण घेतलेल्या शक्ती व्यर्थ आहेत, असा निष्कर्ष वाद-प्यास काही प्रत्ययाय नाही. वस्तुतः गुरुतत्त्व अविभाज्य, सर्वसृष्टि आणि अनंत आहे. ब्रह्म सर्वव्यापी असल्यानें तें मृत्तिका अथवा पापाणान आहेच आहे. व म्हणून त्यास विशिष्ट स्थाननिष्ठ म्हणता येत नाही. मृत्तिका अगर पापाण यापुढीच जर ब्रह्मरूपाची व्याप्ति रहात नाही, तर एका मनुष्याच्या ठिगणीच केरळ त्याची व्याप्ति करी राहील ! साधकाला

आपल्या साधनावलानें अचेतन मूर्तीच्या ठिकाणी ब्रह्मशक्ति जागृत करितां येते. परंतु जो साधक नाही, व अधिकारी साधक होण्याची प्रतीक्षा करीत असतो, त्याला मूर्तीच्या ठिकाणी प्राणशक्ति जागृत आहे, असा अनुभव येणार नाही. म्हणून साधकानें मूर्तीच्या ठिकाणी प्राणशक्तीची जागृति व सुसावस्या यांतील फरक समजण्याची शक्ति गुरुसमाश्रयानें प्राप्त करून घेण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे. प्राणशक्ति जागृत करण्याची कला ज्याला अवगत आहे, त्याला अचेतन मूर्तीच्या ठिकाणी प्राणशक्ति प्रगट करितां येते. मग सचेतन साधकाचे ठिकाणी जागृत करितां येईल यांत काय संशय ? म्हणून शास्त्रकारांनीं अशा प्रकारच्याच सत्पुरुषाला साधकानें गुरु करावा, असें सांगितलें आहे. शास्त्रनिपुण गुरूंना प्राणशक्तीची जागृति कशी करावी हें शास्त्राधारे शब्दिक ज्ञानानें सिद्ध करून दाखवितां येईल, परंतु ही शक्ति बाह्यशक्ति होय. म्हणजे असे गुरु शब्दे निष्णात असल्याची खात्री पटेल, परंतु गुरु 'परेच निष्णातः' म्हणजे अंतःशक्तिसंपन्न असला पाहिजे. म्हणजे त्याला साधकाचे ठिकाणी अंतःशक्ति प्रत्यक्ष जागृत करितां आली पाहिजे. म्हणजे तो 'शब्दे परे च निष्णातः' असा असला पाहिजे व त्यालाच गुरुदेव अथवा सद्गुरु ही पदवी देणें इष्ट आहे. शास्त्रांत गुरुवदल इतकी चर्चा करून गुरुची इतकी कसोटी पाहण्याची आवश्यकता ठेविली आहे, त्याचें कारण वेपधारी गुरु, धंदेवाईक गुरु, बोवावाजी करणारे गुरु, यांच्यापासून साधकाचा वचाव व्हावा हेंच होय.

कुलागमांत असें सांगितलें कीं, दिव्यज्ञान व दिव्यशक्तिसंपन्न सत्पुरुषांनीं ज्या साधकाला उपदेश दिला आहे, व दीक्षा दिली आहे, तो साधक दिव्यज्ञान व दिव्यशक्तिसंपन्न होतो. बाह्यशक्तिसंपन्न अथवा शाब्दिकज्ञान-संपन्न असलेला पुरुष, दुसऱ्याला शब्दज्ञान देईल. म्हणजे मंत्र सांगून देईल. परंतु त्याचे ठिकाणी मंत्रशक्ति जागृत करून देऊं शकणार नाही. ज्याला मंत्रशक्ति अवगत आहे तोच दुसऱ्याला ती देऊं शकेल.

विश्वसार तत्रात सांगितले आहे की, गुरु सर्पशास्त्रज्ञ, मंत्रशक्तिमपन्न, सुशोभित, सर्पायुवसपन्न, सयनी, पितृभक्त, वर्णाश्रमधर्मानुकूल वर्तन करणारा, कुलाचारनंपन्न, कुलीन (कुल म्हणजे मुलाधार चक्र व कुलीन म्हणजे मूलाधारादि पट्चक्र-भेदन जाणणारा), शातचित्त, शिष्याचे जवळ राहणारा (शिष्य व गुरु एकाच प्रातात राहणारे असावे), शिष्याची चिंता वाहणारा व ब्राह्मण असावा. भुवनेश्वरी तत्रात सांगितले आहे की, ब्राह्मण हा सर्व वर्णांना दीक्षा देऊ शकतो. ब्राह्मण उपलब्ध नसेल तर सदाचारसपन्न क्षत्रिय गुरु वैश्य व शूद्र यांना दीक्षा देण्यास पात्र आहे. व वैश्य गुरूंना शूद्रास दीक्षा देण्यास हरकत नाही. शाक्ततरंगिणीत सांगितले आहे की, शूद्राने शूद्रापामून दीक्षा घेऊ नये.

रघुयामलात सांगितले आहे की पतीने पत्नीस, पित्याने कन्येस व पुत्रास, आत्याने आत्यास दीक्षा देऊ नये. परंतु पति अगर पिता सिद्धमात्रिक असला तर त्याने वरील नियमाला अपवाद म्हणून कन्येला व पुत्राला दीक्षा देण्यास हरकत नाही, असे ब्रह्मार्चनचट्टिना या प्रयात सांगितले आहे. सिद्धमात्रिक याचा अर्थ असा की ज्याला वाली, तारा, पोडशी, भुवनेश्वरी, भूमायती, वगला इत्यादि विद्यांचा उपदेश झालेला आहे तो सिद्धमात्रिक गुरु होय. तसेच मालीमत्यान सांगितलेले आहे की, तीन पिढ्यापर्यंत वरील भवापैकी एक चाड असेल, तर तो सिद्धमंत्र होतो. मत्स्यमृतकान सांगितले आहे की, ज्येष्ठ पुत्र अगर कोणताही पुत्र जर सदाचार मपन्न व पितृभक्त असेल तर त्याला पित्याने मंत्रदीक्षा द्यावी.

रघुयामलान सांगितले आहे की ब्रियाही गुरुपदवीला योग्य आहेत. पण त्या ब्रियाच्या पितृवशान पट्चक्राचा अभ्यास करणारे पुरुष असावे व 'कुल तु ब्रह्मशक्ति स्यात् अकुल ब्रह्म चोच्यते कुलानुल्लामतत्तज्ञ कुलीन स च कथ्यते' अशा कुलीनाची स्त्री व कुल म्हणजे मूलाधारचक्राचे जवळचे चक्र व अकुल म्हणजे सहस्रार चक्र याच्या ज्ञानाने व अभ्यासाने पुढील झालेली अशी कुलजा व कुलीन, सदाचारशील, पतिव्रता, पतिव्र,

इन्द्रियनिग्रही, वृद्धाची सेवा करणारी, मंत्रज्ञ, मंत्रार्थज्ञ, व मंत्रजपपरायण व इष्टदेवताप्रसाद मिळालेली, अशा स्त्रियेपामूनही उपदेश घेना येतो. निधवेला उपदेशाविचार नाही तथापि स्त्रियांना पुत्रांना दीक्षा देण्यास हरमत नाही, सिद्धमंत्रसंपन्न स्त्रिया असतील तर त्यांनाही मंत्रदीक्षा देता येते पुत्रसंपन्न सती पतिव्रता आपण होऊन मंत्रदीक्षा देते, असें ती म्हणेल, तर त्या मंत्राचे फल आठपट येतें श्रीसमर्थाना स्त्रियास शिष्य करण्याची आज्ञा दिली होती त्याचा आधार तरी याच रुद्रयामलातील वरील वाक्यावर असता

स्वप्नात मंत्र मिळाल्यास गुरु करण्याची आवश्यकता नाहा तरी गुरुपदेशाचा संस्कार करायला पाहिजे, तो असा स्नान करून आपले पुढें पाठानर तादृळ पसरून त्यावर ताम्रपात्र (घट) ठेवावे, त्यात ताम्रपत्र ठेवार्हे व फुल वहात्री, व त्यावर स्वप्नात ज्याना मंत्र दिला त्याचें आवाहन करावें मग पिंपळाच्या पानानर कुकुमानें (किशोर) तो मंत्र नित्य किना तुळसीच्या काडीनें लिहावा, गुरूचे ध्यान मनात आणून तो वाचाना, अशा प्रकारचा स्वप्नमंत्राचा विधि योगिनीतंत्रात सांगितला आहे

गुरुपद अथवा कुलगुरु म्हणजे आपल्या गुरूचे पुत्रपौत्र असतील त्यास आपल्या पुत्रांनीं किना पौत्रांना गुरु करावें परंतु त्याच्या ठिनाणीं गुरूचीं लक्षणे नसतील तर त्यांना गुरु करू नये

एकदा गुरुपद कोणास दिल्यावर त्यास जर काहा रोग झाला, तरी त्यास आदर दाखविण्याचे पिसरू नये परंतु ज्याला असे रोग असतील त्याला गुरुपद देऊच नये म्हणजे त्याला गुरु करू नये

मनाप्रमाणें शुद्धाचरणी गुरु मिळत नाहा असें झाले व योग्य गुरु न मिळाला, तर गुरु करण्याचा विधि पूर्वजन्मस्मृत म्हणजे आपणास आयड जशी असेल त्याप्रमाणे किना आपल्या कुळात जी कुलदेवता चाळू असेल त्या देवतेचा मंत्र मंत्रमहोदधी अथवा मंत्रमहार्णव, मेस्तत्र इत्यादि प्रयातून निवडून काढाना, किना कोणाकडून निवडून घ्याना व मेस्तत्रातील

विधीप्रमाणे विधि करून, तो मंत्र मंत्रदेवतेकडून आपणाला मिळाला अशी भावना करून मंत्रोपासना करावी. तो विधि असा आहे—

अथ तांत्रिकमंत्राणां दीक्षां शृणु गुरुं विना ।
 शुक्लपक्षे त्रयोदश्यां चंद्रतारावळान्विते ॥
 गत्वा च दक्षिणामूर्तेः सन्निधौ पूजयेच्च तम् ।
 फलश-स्थापनं कृत्वा तदग्रे तु परिक्षिपेत् ॥
 तालपत्रे लिखित्वाथ मंत्र-देवंच पूजयेत् ।
 देवोगुरुरिति ध्यात्वा मंत्रं व्यस्तं तु वाचयेत् ।
 अष्टोत्तरशतं चैव मंत्रग्रहणमुच्यते ।
 एतत्तत्त्व समाख्यातं गोप्यं मातरि जायवत् ॥
 गुरौ लोभादयो दोषास्तस्मादुद्विजते जनः ॥

—सेल्मन्न

चंद्रतारावळ पाहून श्रवोदशीदिनी दक्षिणामूर्ति (शंकर) मंदिरात जाऊन किंवा जी जी उपास्य देवता असेल तिच्या मंदिरात जाऊन पोडशोपचार पूजा करावी. अथवा श्रीज्ञानराज, श्रीसमर्थ याची पूजा करून त्याचेकडून मंत्र मिळाला, अशी भावना करावी. मंत्र ताडपत्रावर किंवा अश्वयपर्णावर लिहून त्याची पूजा करावी. नंतर मूर्त्यरूप पिंगला नाडीने (उजव्या नारूपुडीतून वाहणाऱ्या आसनां) आपला वासनामय देह दग्ध झाला अशी भावना करावी व चंद्रामृतरूप डाव्या नारूपुडीतून वाहणाऱ्या डडेने अमृतस्पर्श करून देह पुनर्जित करावा नंतर उपास्य देवतेचे गुरु म्हणून किंवा श्रीज्ञानराज अथवा श्रीसमर्थ यांचे नांव घेऊन तो मंत्र वाचता, व मंत्र मिळाला अशी भावना करावी या विधीन समोर माता, वडीलवधु, पिता, गुरुवधु अथवा घेनु असावी असा विधि करून मंत्र घेतल्यानंतर पुढे जर उत्तम सद्गुरु मेऱले तर स्वतः घेतलेला मंत्र गुरुकडून उजळून घ्यावा. हा मंत्र ग्रहणविधि गोण होय

सप्तदाय मुरतरु (श्रीगुल्लाराव महाराज)

मंत्रग्रहण करून त्याचे अनुष्ठान करण्याचा हेतु ज्ञानप्राप्ति हा आहे.

मत्प्रोदित ज्ञानानें धर्म प्राप्त होतो, इष्टपदार्थ प्राप्त होतात, आणि शेवटीं गुरुवृत्तेने विज्ञान प्राप्त झाले म्हणजे त्याच्या योगानें मोक्ष प्राप्त होतो अशा ऐहिक व पारमार्थिक लाभावरिताच साधक आपल्या इष्टदेवतेची आराधना करितो आणि तपस्येचे व तदगभूत भक्तीचे फळ ज्ञानच आहे श्रीतुकाराममहाराज म्हणनात — “भक्ति ज्ञानाची माउली, भक्तीपासून मुक्ति जहाली”

मधुलुब्धो यथा भृंगः पुष्पात् पुष्पांतरं व्रजेत् ।

ज्ञानलुब्धस्तथा शिष्यो गुरोर्गुर्वन्तरं व्रजेत् ॥

मधूची इच्छा करणारा भ्रमर जसा एका पुष्पापासून दुसऱ्या पुष्पावर जातो त्याप्रमाणें ज्ञानलालसा असणाऱ्या शिष्याने एका गुरुपासून ज्ञान घेतल्यानंतर दुसऱ्या गुरूजडे जावें शिष्याचें हृत्तापहरण करणारे, शिष्यास सिद्धमंत्राचा देणारे फारच विरला “अज्ञाननिमिराधस्य (शिष्यस्य) ज्ञानाजनशलाक्या चक्षुरन्मीलित येन स एव गुरुरच्यते,” शिष्याचें अज्ञान घालवून त्यास तृतीय नेत्राचा अनुभव देणारा गुरूच खरा गुरु होय व अशा गुरूजवळ राहून गुरुशुश्रूषया मित्रा गुरूची सेवा करून मित्रा म्हणजे ब्रह्ममित्रा मगदन करायलास पाहिजे

वरीलप्रमाणे गुरूची योग्यता सांगितली त्याचप्रमाणे शिष्याची अथवा, साधकाची योग्यताही सांगितली पाहिजे साधकाने ज्याप्रमाणे गुरूची परीक्षा करावी, तशीच गुरूनेही साधकाची परीक्षा करावी वशिष्ट आणि याज्ञवल्क्याप्रमाणे गुरु पाहिजेत तर शिष्यही श्रीराजारामचंद्र आणि श्रीननकाप्रमाणे पाहिजेत पूर्वी सत्कार या निषयावर लिहिल्याप्रमाणें शिष्याने अथवा साधकाने पूर्ण सत्कारयुक्त तयार होऊन योग्य गुरूजडे जावें साधकाने कसे तयार व्हावें व कसे वागावें याबद्दल आता जास्ती उहापोह न करता व दीक्षेबद्दलही जास्त न लिहिता मंत्रजागृति झाली किंवा नाहीं याचीं लक्षणे नमूद करण्यात येत आहेत दीक्षेबद्दल जास्त माहिती ‘दीक्षासर्गस्य’ या लेखाच्या प्रयात पहावी

शिष्याची पात्रता

मंत्रशास्त्राच्या दृष्टीने मागील भागांत गुरु कसे असावे याचा विचार झाला. आता शिष्याचे ठायीं कोणते आचार व गुण असावे हे थोडक्यांत पुढे दिले आहे.

पुरुषांना ३० वर्षांचे पूर्वी मंत्रसिद्धि लवकर होते. स्त्रियांना विवाहापूर्वी मंत्रसिद्धि प्राप्त होते. पुरुषांना ३० ते ५० वर्षांपर्यंत उशिरा होते व ५० ते ६० पर्यंत कष्टसाध्य असते.

ब्राह्मणानां मंत्रसिद्धि होण्यास ते सदाचारसंपन्न असावे. संध्या प्रतिदिनीं दिनसल करून १०८ गायत्री मंत्राचा जप करावा लागतो. शिखा यज्ञोपवीत धारण करणारे व मातृपितृभक्त व एकप्रत्नीव्रती असावे. प्रह्वचारी असल्यास उत्तमच.

क्षत्रिय व वैश्य सत्स्वरसंपन्न असावे. मद्य, मांसनिवर्जित, स्नान, विष्णुसहस्रनाम, रामरक्षा पाठ करीत असलेले, गीता, ज्ञानेश्वरी, दासबोध, एकनाथी भागवत यापैकी एकाचा तरी पाठ करीत असलेले असावे.

स्तुति, निंदा, वर्ज्य असावी, कथिक, वाचिक व मानसिक शुद्धिसंपन्नता असावी. सत्यवाणी, परदारविवर्जित, परदुःखेन दुःखित, परोपकारनिरत, न्यायाने धनोपार्जन करणारे, कुलदेवता, इष्ट देवता उपासक असावे, गुरूचे ठायीं आदरबुद्धि ठेवणारे, गुरुवचनावर पूर्ण श्रद्धा ठेवणारे व गुरुवचनावर पूर्ण विश्वास ठेवणारे असावे.

कोणी न विचारता बोलणारा व अनास्तव बोलणारा, आपल्याशीच बोलणारा, असा नसावा, मित भाषण करणारा, बोलताना लहानमोठ्याशी नम्र भाषण बोलणारा, सदा आनंदी, गुरुसेवेला तत्पर असणारा, इष्ट-देवतेतर देवताची निंदा न करणारा, इद्रियनिग्रह असणारा, सत्य, न्याय, दया, इत्यादि रक्षण करणारा असा असावा.

मंत्रसिद्ध होईपर्यंत गुरुस्तानिध्य असावे. तो शारीरिक व्यंगरहित, निरोगी असावा.

व्यवहारांत शिष्यानें गुरुल्ला योग्य सल्ला घावा. गुरु घोडी शिष्य जोडी असा व्यवहार शिष्यानें गुरूशीं करू नये.

दीक्षा व प्रकार

दीयते ज्ञान सद्भावः क्षीयते पशुवासना ।

दान क्षपण संयुक्ता दीक्षा तेनेह कीर्तिता ॥

आत्मस्वरूपाचे ज्ञान देणे व पशुवासनेचा क्षय करणे ही दोन्ही कार्ये साधण्याचा प्रयत्न ज्या साधनानें साध्य होतो त्या साधनाला दीक्षा असें म्हणतात.

इंद्रियप्रिशिष्ट भोगाची लालसा मनुष्यमात्राच्या टायीं जन्मतःच असते व हे इंद्रियजन्य भोग इंद्रियें शिथिल झालीं तरी अन्योन्य उपायानी भोगण्याची इच्छा पुरवून घेण्याचा मनुष्य प्रयत्न करित असतो. उदाहरणार्थ, विडा किंवा लाडू चायता येत नाहीं तर विडा किंवा लाडू कुटून खाणे, दात पडले तर दुसरे दात लावणे, एक वायको मेली तर दुसरी, तिसरी, चरयी करणे. इंद्रियें शिथिल झालीं तर इंद्रिय जागृत्तिकरिता माऊडें माखून त्याच्या शिराचा उपयोग करणे, इत्यादि अनेक प्रकारानीं प्रयत्न करून इंद्रियभोग सुखाकडील प्रवृत्ति जांपर्यंत कमी होत नाहीं तोपर्यंत मनुष्यप्राणी सुधारलेला पशूच होय. तेव्हा अशा नरपशूच्या पशुवासना नष्ट होण्याचे साधन दीक्षा हे होय.

मंत्रशास्त्र हे योगशास्त्राचेंच एक अंग आहे असें पूर्वी प्रतिपादन केलेलें

१. लेखकाच्या (शुक्राचार्य योगेश्वरानंदतीर्थींच्या) 'दीक्षामंत्रव' (१९६४ वहीनस प्रकाशन पुणे २) या ग्रंथात या विषयाचे संपूर्ण निवेदन दिलेले आहे.

आहे. म्हणून योगशास्त्रातील निरनिराळ्या दीक्षांचे वर्णन देण्यात येत आहे. मंत्रशास्त्रातील दीक्षा व योगशास्त्रातील दीक्षा यांचे वरेच साम्य दिसून येते, परंतु हे साम्य ज्या दीक्षात अमलोक्रान्त येत नाही, अशाच योगशास्त्रात कोणकोणत्या दीक्षा आहेत त्याचा निचार करू.

योगशास्त्रात कुमारदीक्षा ही मुख्य दीक्षा होय. कारण भूलोकात दीक्षा देण्याचे काम कुमारामंडे सोपविलेले आहे. हे कुमार पाच आहेत. सनक, सनातन, सनदन, सनत्कुमार व सनत्कुजात असे ते पाच कुमार होत. सप्त लोकातील सप्तदेशाकरिता निरनिराळे कुमार दीक्षा देण्याकरिता योजलेले आहेत. त्यापैकी भूलोक ही प्रथम रेपा होय. तिला वासुदेव रेपा असे म्हणतात. या वासुदेव रेपेतील जीवना दीक्षा देण्याकरिता वरील कुमारपंचकपैकी सनत्कुमार याची योजना केलेली आहे. या दीक्षेत मनुष्याच्या मनोमय कोशात जागृत असलेल्या आत्म्याचा साक्षात्कार करून देण्यात येतो. कुमारदीक्षेचे तीन भेद आहेत, ते असे - नाददीक्षा, मनदीक्षा अथवा विद्यादीक्षा व विद्याधिदेयतादीक्षा अथवा भगवद्रूपदीक्षा.

नाददीक्षा : भूलोकातील पंचमहाभूतांपैकी सूक्ष्मतम भूत म्हणजे आकाश हे होय. अशा आकाश शरीरात जीवात्म्याचा वास असतो. आकाश-तत्त्वाचा गुण शब्द हा आहे. म्हणून आकाश शरीरातील परिमाणूत स्पंदन उत्पन्न व्हावे व त्या स्पंदनाने जीवात्म्याला बोध होण्याकरिता नाददीक्षेची योजना आहे. नाददीक्षेची अगभूत लघुदीक्षा “आकाशे खेचर आग्नेयादित्य चंद्रमस ” म्हणजे खेचरीदीक्षा-अग्निदीक्षा, सूर्यदीक्षा व चंद्रदीक्षा अशा नाददीक्षाच्या अगभूत लघुदीक्षा आहेत. आणि ‘कटपयथी’ या पद्धतीने गणना केली तर एकूण २६२ दीक्षा होतात.

विद्यादीक्षा अथवा मंत्रदीक्षा : ही दीक्षा झाल्याबरोबर शिष्याला जो मंत्र सांगितला असेल, तो दीक्षमंत्र होतो. या दीक्षेने शब्दाचे सत्य अर्थ

समजून येतात, ही दीक्षा सिद्ध झाली म्हणजे साधकाला स्वरोदय परिचित ज्ञान व दूरदर्शन ह्या सिद्धि प्राप्त होतात. मन्त्राक्षराचा उच्चार झाल्यानरोवर आभाशफलकार त्या मन्त्रोच्चारित शब्दाचे ठसे उमटतात व चंद्रभानुलोमात त्याच शब्दाचीं प्रतिबिंबे उमटतात व त्या चंद्रभानुलोमात ह्या मृत्युलोमात उच्चारलेल्या ज्या ज्या शब्दाचे ठसे उमटलेले असतात त्याचें ज्ञान साधकाला प्राप्त होतें.

विद्याविदेवतादीक्षा : ह्या दीक्षेनें साधकाला मन्त्रवर्णित देवतेचा साक्षात्कार होतो. ह्या दीक्षेच्या साधनाने देवतेच्या रूपाचें दर्शन होतें. म्हणून ह्या दीक्षेला भगवद्रूपदीक्षा असें म्हणतात.

नारायणदीक्षा : ही शेनटली दीक्षा होय. या दीक्षेत भगवान नारायण ऋषी स्वतः दीक्षा देतात व यालाच वासुदेवरहस्य असें समोधण्यात येतें. तत्र प्रयात समयीदीक्षा, योगदीक्षा, साधनदीक्षा लोकाधर्मिणीदीक्षा व मोक्षदीक्षा अशा दीक्षाचें वर्णन येतें

समयीदीक्षा : साप्रत गर्भाधान, पुसवन, अन्नप्राशन, उपनयनादि सत्कार योग्य तऱ्हेनें होत नाहीत. यामुळे योनीजीज, आहार, देश याची शुद्धि दीक्षेपूर्वी करावी लागते व ती शुद्धि गुरु मन्त्रशक्तीनें करून घेतात. उपनयन करण्याचे वेळीं उपवीत देत असतात. मन्त्राच्या साह्यानें आम्याशीं जीवाचा सवध धडवून आणता येतो. नंतर गुरूनी शिष्याचें प्रोक्षण व तारण करावें व नंतर रेचक करून आपल्या देहातून निघून शिष्याचे देहात जाऊन वासनामय शरीरातील पुर्यष्टकेच्या ग्रंथी शिथिल कराय्या व त्या ग्रंथी नष्ट करून पुर्यष्टका मस्तकात सहस्राराजवळ स्थापन करावी व शिष्याच्या जीवाला आपल्याशीं अमेद रूपान आणून त्याचेमहून हृदयातील ब्रह्म, कटातील विष्णू, ताळूतील रुद्र, भूमध्यातील ईश्वर, ललाटातील सदाशिव, ब्रह्मधातील परब्रह्म या देवताचें सामरस्य करून घावें व अशा तऱ्हेनें ईश्वराप्राप्त्याचा मार्ग शिष्यास सांगाय

वर लिहिलेल्याशिवाय आणखी पाच प्रकारच्या दीक्षा आहेत त्या अशा :

क्रियाशक्ती, वर्णमयी, कलावती, वेधमयी, साप्रदायिकी. कलावती दीक्षेत स्पर्शदीक्षा, वाग्दीक्षा आणि दृग्दीक्षा अथवा चाक्षुषीदीक्षा असे मेद आहेत. अशा दीक्षा देण्याचें सामर्थ्य ज्याचे टायी आहे तेच खरे सद्गुरु होत. दृग्दीक्षा अथवा दृष्टिदीक्षा - चाक्षुषीदीक्षा - “चक्षुरन्मीन्य यत्तच्च ध्यात्वा शिष्य समीक्षते, पशुबध विमोक्षाय दीक्षेय चाक्षुषी मता.” स्पर्शदीक्षा म्हणजे स्पर्श केल्याप्रोवर प्रकाश साक्षात्कार होणें, वाग्दीक्षा म्हणजे वाक्सिद्धीने शिष्यास अमुक मंत्र तुला सिद्ध झाला असें म्हटल्याप्रोवर शिष्याला तो मंत्र सिद्ध होणें हें होय. दृग्दीक्षा म्हणजे शिष्याच्या दृष्टीशी आपली दृष्टी लावून जी दीक्षा दिली जाते ती दृग्दीक्षा होय. वैधीदीक्षा म्हणजे शिष्याचे टायी पट्टनाचा अनुभव देणें अशा त्या दीक्षा होत.

योगदीक्षा : या दीक्षेत पाशशुद्धि वा अध्याशुद्धि करानी लागते. लोभधर्मिणीदीक्षा - या दीक्षेने सचित व क्रियमाण कर्मातील अशुद्धाश नष्ट होतात. शुभ फलयोग भोगल्यावर आणखी भोगाची इच्छा असल्यास ऊर्ध्व लोकांत त्या साधनास पाठविता येतें व शेवटी वैराग्य प्राप्त झाल्यावर श्रेष्ठ लोकांतील अधीश्वराचेसह राहून सायुज्यमुक्ति प्राप्त होते.

योगदीक्षा ही सबीज, निर्बीज व सूचोनिर्वाणदायिनी अशा तीन प्रकारची असते. निर्वाणदीक्षा खी, बाल, अध व रोगी यावरिता आहे यात गुर-भक्तीच्या साधनानें मुक्ति प्राप्त होते. हिलाच पर्यवदीक्षा असेंही म्हणतात.

□ □

अमृत-मंजिरी

१. सद्गुरूच्याद्वारेच अजर व अमर असे आध्यात्मिक शरीर मिळते
२. पढित हे ग्रंथांचा अभ्यास करितात पण ज्ञानी हे घृत्तीचा - वदाकारतेचा - अभ्यास करितात.
३. गुरुमुखातूनच घेतलेले मंत्र सिद्ध होतात कारण त्यामागे गुरुची इच्छाशक्ति असते.
४. ब्रह्माचा मन्दा व चिदा गुरुमुखातूनच सहज मिळतोच
५. भारत हें कुत्रीनाचें राष्ट्र आहे.
६. आपली तयारी करीत राहा ‘गुर’ आपोआप मिळतो

५ मंत्र, तंत्र व यंत्र यांचा परामर्ष

१ तंत्र व आगमांची उत्पत्ति व प्रचार

या भागात तंत्र व आगमांची उत्पत्ति व प्रचार याची माहिती देण्यात येत आहे.

वेद आणि अवेस्ता याचे उपासक निरनिराळ्या ठिकाणी जाऊन स्थाईक झाले. त्याचा काल काही विद्वानांनी आठ हजार वर्षांचा धरला आहे व जैन ग्रंथाचा आधार धरल्यास हा काळ बारा हजार वर्षांच्या पलीकडे जातो. यावरून असे अनुमान निघते की, मंत्राचा निर्देश व विनियोग जरी वेद व अवेस्ता या ग्रंथात आलेला आहे, तरी मंत्रशास्त्र या पदवीला पोहोचणाऱ्या ग्रंथाची निर्मिती वेद व अवेस्ताचे काळी झालेली न होती. ज्या ज्या काळी ज्या ज्या ग्रंथाची समाजाच्या धार्मिक गरजा भागविण्यासाठी जरूरी असते, त्या त्या प्रकारचे ग्रंथ निर्माण होतात. वैदिक काळात सूर्योपासना व अग्न्युपासना प्रचारात होती व त्या उपासनेस अनुकूल असे अग्निष्टोम वार्षिक वा द्वादश वार्षिक अशा यज्ञाचा प्रचार होता अशा यज्ञाच्या पूर्तीकरिता ज्योति शास्त्र व त्याच्या अनुरोधाने पंचागनिर्मिती होत आली आहे, तसेच अग्न्युपासनेकरिता दर्भ, समिधा, दूध, तूप याची जरूर लागत असल्याने आयुर्वेद व तदतर्गत पशुवैद्यकीही तयार झाले. वेदत्रयी म्हणून वेदांचे वर्णन श्रीभगवद्गीतेत आलेले आहे. त्यात वेदत्रयी याचा अर्थ तीन वेद असा नाही. चारी वेदातील ऋचांचे तीनच प्रकार आहेत म्हणून वेदत्रयी

म्हटलें आहे. प्रकार १ पद्यश्रुचा (कविता). प्रकार २ गद्य व पद्य श्रुचा (रचिता व वाङ्मय), प्रकार ३ गीति (गाण्याच्या श्रुचा). आर्पणवेदाची आवश्यकता यज्ञसम्रांत श्रुचिज, होता, उद्गाता यांचे व यजमान व यजमानपत्नी यांचे रक्षण करण्याकरिता असे मंत्रविद्या व तत्र याचा घनिष्ठ समर्थ पिता - पुत्रसत् आहे व ही मंत्रविद्या व मंत्रशास्त्र याचा उगम आर्पण वेदापामून झालेला आहे.

आगमाची उत्पत्ति व वेदाची उत्पत्ति श्रीशंकराच्या मुखापासून झाली असा दावा प्रयात उद्घेय आलेला आहे. त्या प्रयात आगमाना 'उर्ध्वा-म्नाय' असें म्हटलें आहे. म्हणजे श्रीशंकराच्या उर्ध्वमुखापासून आगम व तत्रे पितृसूत झालीं असें प्रतिपादन केले आहे. बुल्लद्वरु भट्टानी "वैदिकी तान्त्रिकी चैव द्विविधा कीर्तिता श्रुति " असें म्हटलें आहे. "क्षीरद्विज-बधूना तपी न श्रुतिगोचरा " ह्या पदिल्या प्रकारच्या श्रुति व "मानवाना हिनार्याय अपरा श्रुति दर्शिता " ह्या दुसऱ्या प्रकारच्या आगमश्रुति होत. सत्ययुगात जालखिन्य ऋषींना श्रीशंकरांना 'आगम' सांगितले, पुढे युगपरिवर्तनाने ते वृत्त झाले. महाभारतातील शांतिपर्वाने महर्षि वपिलानी सूर्यमणि ऋषींना प्रचारले की, आगमाशिवाय आणखी कोणते श्रुतिग्रंथ आहेत. तेव्हा सूर्यमणि ऋषींनी पुण्यल अज्ञात असलेल्या श्रुति व उपनिषदे सांगितलीं. यावरून आगम हेही श्रुतिग्रंथच आहेत असें मानले गेलें होतें असें दिसतें. बृहद्गर्गातमसंहिता, बृहदारहितसंहिता व हारीतसंहिता या प्रयात आगमोक्त दीक्षार्ची विधाने सांगितली आहेत बृहदारण्यकोपनिषद, मनुसंहिता, वायानसंहिता व व्याससंहिता या प्रयात गणेश, गौरी इत्यादिनांच्या मंत्राचे जप करण्यास सांगितले आहे व श्रीविद्येचाही जप सांगितला आहे. तसेंच जपभाषाचे प्रकारही सांगितले आहेत. ह्या गोष्टींचा उल्लेख आगम प्रयात आला आहे. मनुसंहितेची महति सांगताना "यत्किञ्चिन्मनुस्मृतौ तद्वेदजम्" असें म्हटलेले आहे. तसेंच यजुर्वेदातील रुद्राध्यायात "अध्यवोचदधिवक्ता प्रथमो दैव्यो भिषग्" असेही सांगितले

आहे. वरील सर्व उल्लेखांवरून आगम ग्रंथ अथवा तत्र ग्रंथ हे वेदाप्रमाणेच फार प्राचीन काळापासून अस्तित्वात आहेत असे सिद्ध होते. पूर्वी वेदाना निगम व तत्रांना आगम असे समोधण्याची प्रथा होती. कारण श्रीमदाद्य-शंकराचार्यांच्या निरुदायलीत (समलनिगमागम साख्यत्रय—प्रतिपादक सर्वतन्त्रतत्र) असा आगम व निगम याचा उल्लेख आलेला आहे. श्रीविश्वामित्र ऋषींनी श्रीराम—लक्ष्मणास तत्र शाखातील आगमोक्त 'वलातित्रला' निद्या शिकविल्या होत्या असे अध्यात्म रामायणात निधान केले आहे, व श्रीरामचंद्रांनी श्रीलक्ष्मणास पूजा सांगताना आगमोक्त प्रकाराचे निधान सांगितले होते असाही अध्यात्म रामायणात उल्लेख आलेला आहे.

भारतीय युद्धाचे वेळी अनार्य देशातून लढवय्ये लोक भारतीय युद्धात भाग घेण्याकरिता आले व युद्धातून वचावलेले लोक येथेच राहिले अशा लोकांना आर्य लोकांत समिलित करून घेण्याकरिता श्रुतीत 'दृष्ट्वन्तु आर्यम्'....एवढाच निर्देश होता परंतु आर्यपुरुषाचे निधि व अज्ञाना आर्य बनविल्याचे आचार कसे असावे, त्यांना उपासना कोणत्या मंत्रांनी द्यावी वगैरे निधिविधाने उपलब्ध झालेली नव्हती. तेव्हा तत्कालीन शास्त्रकारांना शोध करिताना आढळून आले की, आगम आणि तत्र यात अशा 'आर्य' होऊ घातलेल्यास कोणत्या सत्कारांनी 'आर्य' करून घ्यावे याची आगाऊच योजना केली आहे. म्हणून त्यांनी खाली नमूद केलेला दंडक घातला—

कृते श्रुत्युक्तकाचारः श्रेतायां स्मृतिसंभवा ।

द्वापारे तु पुराणोक्ता कलायागमसम्मत ॥

कुलार्णवतत्र

भारतीय युद्धानंतर कलियुग लवकरच सुरू झाले असे धर्मराजाच्या कारकीर्दीतील उदाहरणावरून दिसून येते. आर्यांचे ग्रंथ अद्वैतपर आहेत. परंतु नवीन आर्य करून घेतलेल्या अनार्य लोकांस आपलेसे करून

घेण्याकरिता व त्याच्या पूर्ण सत्कारास अनुकूल होईल व त्याच्या पचनी पडेल या हेतूने प्रथम द्वैत उपासना त्यांत देण्यात आली. म्हणजे प्रथम पचदैवतोपासना प्रचारात आणली गेली 'उपासनाचा कार्यार्थ ब्राह्मणोरूप-कल्पना' म्हणजे आद्य ब्रह्मशक्तीने उपासनाच्या सोईकरिता नाना प्रकारचीं रूपें धारण केलीं, नाना अन्तार धारण केले असें त्या नूतन आर्यांना समजावून देण्यात आलें व त्या निरनिराळ्या रूपांचे व अन्ताराचे मत्र कोणते, जप कसा करायचा, पूजा कशी करायची व शेनटी मोक्ष कसा संपादन करायचा हे सांगण्याकरिता तत्रशाखाचा म्हणजे आगमाचा आदिर्भाज पुन्हा झाला. यापुढील विवेचनाने आगम अगर मंत्रशाख असा उल्लेख न करितां 'तत्रशाख' असा उल्लेख करण्याचें ठरविलें आहे. म्हणजे पुढील विवेचन जरी तत्रशाखाधारे केलेलें आहे, तरी तें मंत्रशाखाचेंच विवेचन आहे असें समजण्यास काही प्रत्ययाय नाहीं.

बरील स्तभात वर्णन केल्याप्रमाणे तत्रशाख हें युगपरिवर्तन झाल्याचें दर्शन असे कलियुगाचें युगशाख आहे आगम प्रथात आगम व निगम या शब्दाच्या व्याख्या खालीं दिल्याप्रमाणे आहेत

आगतः शम्भुवन्त्रेभ्यो गतश्च गिरिजाश्रुतिम् ।

मतश्च वासुदेवेन तस्मादागम उच्यते ॥

निर्गतो गिरिजावन्त्रात् गिरीश श्रुतिमाप्नुयात् ।

मतश्च वासुदेवेन निगम परिकल्प्यते ॥

श्रीशंकरांनीं पार्वतीस सांगितलेले व वासुदेवाना समत झालेले असे जे मंत्रसमुदाय त्यास 'आगम' असें म्हणावें व श्रीगिरिजेनें श्रीशंकरांना सांगितलेले व श्रीवासुदेवाना समत असलेले असे मंत्र व त्याचीं विधानें ज्या प्रथात वर्णिलीं आहेत त्यास 'निगम' असें म्हणावें 'निगमरूपतरोर्गलित फल' या वाक्यात आलेल्या निगम शब्दाचा अर्थ वेद असा होतो या पुढील वाक्यात वेदाचे महत्त्व कमी होऊन आगमाना शिरोधार्य करण्यात आलें असें दिसते कारण तत्रप्रथात मंत्रशाखाच्या शरीराचे वर्णन करिताना

निगम म्हणजे वेद हे जीव, आगम हा आत्मा, पट्टशास्त्रे म्हणजे पड्डविकार, दशोपनिषदे म्हणजे दशेंद्रियें होत असें म्हटलें आहे. अशा प्रकारे मंत्रशास्त्राची योग्यता वाढविण्यात आली. मंत्रशास्त्ररूप शरीरातील आत्मा म्हणजे आगम व जीव हे वेद अशी उपमा देणाऱ्याचा हेतु असा दिसतो कीं, वेद व तत्र याचा घनिष्ठ संबंध आहे व ते दोन्ही एकाच दर्जाचे आहेत इतकेंच.

कामिकागमात तत्राची व्याख्या केली आहे, ती अशी आहे —

तनोति विपुलं अर्थं तत्र-मंत्रसमन्वितम् ।

त्राणं च कुरुते यस्मात् तन्त्रमित्यभिधीयते ॥

कालिमावृत्तीत तत्र शब्दाची व्युत्पत्ति अशी दिली आहे कीं, 'तन् = प्रसरणें' या धातूपासून 'त्राण' असा शब्द झाला. वाचस्पती, आनंदगिरी व गोविंदानंद हे तिचेही तत्र या शब्दाची उत्पत्ति व्युत्पादनाचे अर्थी तन्त्री अगर तत्री या धातूपासून झाली असे मानतात. अशा व्युत्पत्तिपासून "तनुते विस्तार्यते ज्ञान अनेन इति तत्र." ज्या ज्ञानाने मानराचें रक्षण होतें ते ज्ञान ज्यात वर्णन केलें आहे तें तत्र होय. अशा तत्ररूपी मंत्रशास्त्राचें वर्णन खालील श्लोकात दिसून येते

अन्यान्यशास्त्रेषु विनोदमात्रम्, न तेषु किञ्चित् भुवि दृष्टमस्ति ।

चिकित्सितज्योतिषतंत्रवादाः पदे पदे प्रत्ययमावहन्ति ॥

इतर शास्त्रप्रथ प्रत्यक्ष अनुभव दाखविणारे नाहीत. परंतु वैद्यशास्त्र, ज्योतिषशास्त्र व मंत्रशास्त्र ह्या शास्त्राच्या ज्ञानापासून पदोपदी अनुभव घेता येतात. मंत्रशास्त्रातील प्रथात उपासनेचें ज्ञान, औपधीचें ज्ञान, रसायनशास्त्राचें ज्ञान ह्या सर्व ऐहिक व पारमार्थिक सुखसंपादनाचे मार्ग सांगितलेले आहेत.

वाराही तत्रात आगमरूपी मंत्रशास्त्राचीं सात लक्षणे सांगितलेली आहेत.

सृष्टिश्च प्रलयं चैव देवतानां यथार्चनम् ।

साधनानां च सर्वेषां पुरश्चरणमेव च ॥

पदकर्मसाधनं चैव ध्यानं योगश्चतुर्विधः ।

सप्तभिर्लक्षणैर्युक्तश्चागमोस्तीति बुद्ध्यते ॥

सृष्टि, प्रलय, देवतार्चन, पुरश्चरणसाधन, पदकर्मसाधन, ध्यान, चतुर्विधयोग अशीं तीं सात लक्षणे होत. इतर तत्रप्रथममध्ये पुरस्च, प्रलय, उत्पत्ति, देवतापूजनतत्त्व, जीनाचे भेद, स्वर्ग, पाताल, देव याचे वर्णन आलेले आहे. तसेच स्त्री-पुमान भेद, मानवी शरीरातील पदचक्र वर्णन, आश्रमधर्म, युगधर्म, सत्कार, देवतामूर्तीची प्राणप्रतिष्ठा व स्थापना मंत्र, यंत्र, मुद्रा, साधनें, अतर्प्याग, बहिर्याग, गृह-वापी-नासार याचे सत्कार, जप, व्रत, पदकर्म, साधन, ध्यानयोग, राजधर्म, प्रजाधर्म, देशारिनाज, औषधी, रसायन, ऋष याची माहिती सांगितलेली आहे.

२ तंत्रे-प्रकार व त्यांचे प्रचारित भूभाग

वेदाप्रमाणे तत्रे अनंत आहेत. वार्हा वेदशाखा जशा आज लुप्त आहेत, तशीं बरींच तत्रेही लुप्त झालीं आहेत. तत्राचा उत्कर्ष झाला त्या कालात भारतवर्षातील निरनिराळ्या भागात निरनिराळीं तंत्रे प्राक्त मानलीं जात असत. तत्रकाळात आर्यावर्ताचे देशविभाग अश्वक्रात, रथक्रान्त, विष्णुक्रात, गजक्रात या प्रक्रान्ताने केलेले होते. शक्ति-मगल तत्राप्रमाणे विध्यपर्नतापासून चितागाग म्हणजे सर्व बगाल मिळून झालेल्या देशाला विष्णुक्रात असे म्हणत असत. महाचीन व नेपाळ या भागाना रथक्रात व उर्नरित इतर भागाला अश्वक्रात म्हणत असत. महासिद्धसार तत्राप्रमाणे अश्वक्रात म्हणजे दिनाजपुराजवळील वरतोया नदीपासून यवद्वीपापर्यंतचा भाग होय. (हल्लीचें जाना बेट) (या पुण्य नदीचें जल इतर पुण्य नद्याप्रमाणे श्रावण महिन्यात तीन दिवसही अपवित्र होत नाहा)

विष्णुक्रान्त देशांत सिद्धीश्वर, मालीतत्र, कुलार्णव, ज्ञानार्णव, नीलातत्र, देवत्यागम, श्रीक्रम, सिद्धियामल, मत्स्यसूक्त, सिद्धसारतत्र, वाराहीतत्र, योगिनीतत्र, गणेशनिर्मिनी, हस्ततत्र, महेश्वरतत्र, निरुत्तर, गार्धर,

ललिता, समयाचार, भावचूडामणी, कामधेनुयामल, ब्रह्मयामल, रुद्रयामल, कुब्जिकातत्र वगैरे ६४ तंत्रे चालू होतीं.

गजक्रांत-गाधार (कदाहार) काबूल, चित्रळ, कैकेय (इराण), काश्यप कास्पियन समुद्राचा काठ, सप्तसिंधु' (तुर्कस्थानात सप्तसिंधु-सात नद्या आहेत). या गजक्रांत देशात सागरतत्र, डामरतत्र, नील सरस्वतीतत्र, सिद्ध वाराहीतत्र, योगद्रुमतत्र, कुडलिनीतत्र अशीं ६४ तंत्रे चालू होतीं.

रयक्रांत देशात मातृकोदय, महानिर्वाण, मेरतत्र, भूतडामर, देव-डामर, वासुदेव-रहस्य, बृहद्गोतमीय ब्रह्मज्ञान, गारुड वर्णविलास, बाला-विलास, पुरश्चरणचंद्रिका, नवरत्नेश्वर, आकाशभैरव, इद्रजालतत्र, कृकनास-दीपिका, आचारसार, सरस्वती, शारदातिलक शक्तिसंगमतत्र वगैरे ६४ तंत्रे चालू होतीं.

अश्वक्रांत देशात गुप्तदीक्षा, भूतशुद्धि सिद्धमंत्र, धर्मकेतु तत्र, महायोगिनी तत्र, शिवार्चनतत्र विंदुतत्र, शूलिनी, महामालिनी, मोहनतत्र, भूतेश्वर, योगार्णव, यत्रचूडामणि, लीलावती, जयराधामाधवतत्र, धूमानतीतत्र, महानिर्वाणतत्र, वगैरे ६४ तंत्रे चालू होतीं. ह्या २५६ तंत्रांचे सार 'सर्गतत्रस्वतत्र' या तत्रात निर्वाचित केलेले आहे.

१. ही सप्तसिंधु गृहणजे सध्याचा कोणता भाग याचबद्दल विवाद्य मतें आहेत. Rig-Vedic India—Das Gupta, Orion B G Tilak व प्राचीन भारतीय स्थळसूचि-चित्राव शाली इत्यादि ग्रंथात मतभिन्नता आहे. (गो प्र. भा.)

२. तत्रशास्त्राचा उगम शिवपार्वती संवादात आढळतो. आगमनिगम ह्याचा अर्थ व सर्वत्र शिव व पार्वती (आगम), पार्वती व शिव संवाद (निगम) असा असल्याचे वर सांगितलेच आहे. भारतामध्ये गौडपादाचार्य, शंकराचार्य, सुदराचार्य, मास्करराय, मुभगानंद, अप्पेय्या दीक्षित, देवनाथ ठाकूर इत्यादि अनेक तत्रकार होऊन गेले. परंतु परदेशी लोकांपैकी न्यायाधीश बुड्ढाफ व सर अँव्हेलेन आणि एन् एन् विल्सन ह्यांनी या तत्रशास्त्राचा फार सूक्ष्म अभ्यास करून त्यासवधीचीं आपला मतें पूर्ण विचारातीं नमूद केलेलीं आहेत.

३. यंत्रें त्यांचें महत्त्व व नित्यता

मंत्रशास्त्रातील मंत्र, मंत्रशक्ति व मंत्रयोग यांचें वर्णन केल्यानंतर मंत्रशास्त्रातील मूलभूत प्रतीकोपासना साधनेचें आद्यस्वरूप म्हणजे यंत्रें त्यांचें वर्णन करण्यात येत आहे. मंत्रशास्त्रात मंत्राचें जितकें महत्त्व आहे, तितकेंच महत्त्व यंत्राचेही आहे. मंत्र हे जसे स्वतःसिद्ध व अविनाशी

त्यात त्याच्या अभ्यासाची दृष्टि सजोल व दुराग्रहरहित असून आस्थेवाईक अभ्यासकाची आहे असें दिसतें—पुढील माहिती 'तंत्रमार्गाची मूल्यावें'—(Principles of Tantras 1952) १९५२ या प्रभावकून दिलेली आहे. ती अशी : “कलियुगाची सुरवात होण्यापूर्वी पर्वतप्राय तांत्रिक प्रथाचा नाश झाला. काही तंत्राचार्यांच्या मते ही प्रथसख्या एक लक्षावर होती. ऍन्ड्रुलॉन यांनी संशोधनात उपलब्ध झालेल्या ३१३ 'तंत्र' प्रथांची यादी प्रसिद्ध केली आहे, ते म्हणतात, वामकेश्वर तंत्राप्रमाणें ६४ तंत्र ग्रंथ होते. शानकोश-काराच्या मताप्रमाणें ती सख्या १९२ होती. आद्यशंकराचार्यांनी ६४ प्रथांचा उल्लेख केला. कालपर्याय तंत्राप्रमाणे शाक्ततंत्रें ३२७, उपतंत्रें ८, यामल ४, वामरस २. याशिवाय अनेक सहिता, चूडामणो, अर्णवें, पुराणें, उपवेद काञ्चपुताञ्जविमर्षिणी व चितामणि इतकी ग्रंथसंपत्ति होती. वैष्णवांची ७५ तंत्रें. शिवाय यामल व कल्प हीं शास्त्रें, शैवांची ३२ तंत्रें, गाणपत्यांची ३० तंत्रें, उपतंत्रें व कल्प इत्यादि ग्रंथ आहेत; याशिवाय बौद्ध वर्गाचीं अनेक प्रकारचीं तंत्रें, सूक्तें, कामधेनु, कल्प इत्यादि आहेत. एवढेंच नव्हे तर अध्यापित्री कैलास परंतावर गणपति नित्य नवीं तंत्रें तयार करून भूतलावर पसरवीत असतो !” बुद्धांपेढी असेंच म्हणतात, यामुळें प्रत्येक ठिकाणीं गणपतीला सर्वत्र महत्त्व आहे. विष्णुन म्हणतात, बंगालमधील ३ विधि या तंत्राप्रमाणेंच चालतात. दक्षिणाचारी शाक्तपंथीयांचीं तंत्रें शुद्ध व वेदप्रमाण असतात. पण वामाचारीयांचीं शुद्धाप्रमाणें असतात. वामाचारी यामध्ये पंचमकाराना (मध, मास, मीन, मुद्रा, मैयुन) महत्त्व असतें. अशा वामाचारी पंथाला 'कौलपंथी' म्हणतात. ते प्रत्यक्ष सुंदर तरुणांच्या वास्तव द्योनीची पूजा करितात. याशिवाय फार बारीक माहितीही दिलेली आहे. त्यावरून ते किती खरे कर्मवादी अभ्यासू होते हें स्पष्ट होतें. (देवीकोश भाग २ गो प्र. भा.)

आहेत, तशीच यंत्रेही स्वतः सिद्ध व अग्निनाशी आहेत. मंत्र म्हणजे सूक्ष्म शक्तीवर स्वामित्व करणारी प्रक्रिया. मंत्र म्हणजे अतींद्रिय शक्तीची प्रेरक शक्तीच होय. आणि यंत्रे ही सूक्ष्म शक्तीवरून स्वामित्व सिद्ध करून दारुणाविणारी साधने आहेत.

यंत्रं मंत्रमयं प्रोक्तं मंत्रात्मा देवतैव हि ।

देहात्मनोर्यथाऽमेदः यंत्रदेवतयोस्तथा ॥

कोणत्याही मंत्राची सिद्धि करायची असल्यास वाचकशक्तीची पूजा आवश्यक आहे, असे मागील स्तभात प्रतिपादन केलं. ही वाचकशक्ति प्रादुर्भूत प्रथम यंत्ररूपाने होते व नंतर प्रतिमांरूपाने होते. आरण्यात वर्णिलेली प्रतीकोपासना मन्मथ्य होती व ती काही काळानंतर मूर्तीरूपाने अथवा प्रतिमांरूपाने उदयास आली. मंत्रसृष्टि ज्याप्रमाणे स्वतः सिद्ध अनादि आहे, तशीच यंत्रसृष्टिसुद्धा अनादि व अनंत आहे. अथवा प्रकृतिरूप प्रभूची प्रार्थना करणारा भक्त त्या प्रभूला म्हणजे अथवा प्रकृतीला नित्यत्व व अनादित्व आहे असे मानीत असतो श्रीभगवद्गीतेत “प्रकृतिं पुरय चेन विद्वयनादि उभारपि” असे सांगितलं आहे. आयर्वेणवेदात, “कासित्व महादेवी, अहं ब्रह्मा, ब्रह्मणि द्वे ब्रह्मणि वेदित ये इत्यायर्षणी श्रुति अहमखिलं जगत्” असे वाक्य आहे. नामरूपात्मक ब्रह्म आहे नामरूपात्मक ब्रह्माचीच उपासना शक्य आहे. मंत्रशास्त्र हे उपासनेचेंच मुख्य शास्त्र आहे. नामरूपाच्या पलीकडे असलेल्या ब्रह्माचा अनुभव घेणारा पुरुष लक्ष मनुष्यात एखादाच असेल. मंत्रामध्ये गूढ असलेल्या देवता यंत्राचे साहाय्याशिवाय प्रगट होणार नाहीत. मंत्रात गूढ असलेल्या चैतन्य शक्तीचे मंत्र हे जसे नित्य व अनादित्वदर्शक आहेत, तशीच यंत्रात मंत्रात्मकदेवता गूढ असल्याने यंत्रेही नित्य व अनादि होत. प्रकृतिपुरपात्मक जग जसे नित्य, तशी प्रकृतिही नित्यच आहे व प्रकृतिसमष्टित वर्तुल त्रिकोण हेही नित्यच होत. ही गोष्ट पुढील स्तभातील अन्तरणावरून लक्षात येईल.

यसान्तरोहरूपा परामहेशी त्रिमाविताकारा ।

स्पष्टा पश्यन्त्यादि त्रिमातृकात्मा च चक्रतां याता ॥

(कामकव्यविलास)

चक्रस्यापि महेश्या न भेदलेशोऽपि भाव्यते विबुधैः ।

अनयोः सूक्ष्माकारा परैव सा स्थूलयोश्च कापि भिदा ॥

“एको ह” असा नाद उत्पन्न झाला च हा नाद बिंदुरूपानें उदयास आला. बिंदूला रूप नाही. तो घट्ट बिंदू झाला तेव्हाच त्याला वर्तुलाकार प्राप्त झाला. हा वर्तुलाकार येणें हाच चक्रसंभवन होय. चक्राचा उल्लेख म्हणजे लेखन करण्याकरिता उत्पन्न झालेली रेपा हीच रेपा वर्तुलाकाररूपानें प्रगट झाली. “बहु स्या” असा दुसरा स्फोट झाल्याबरोबर त्या वर्तुलाकारात पश्यति, मध्यमा, बैखरीरूप तीन मात्रा उत्पन्न झाल्या.

‘विवक्षा व्यवसायोक्तिरूपा एतास्त्रिमातरः । पश्यन्त्यादि महा-
देव्या स्वरूपं नात्र संशयः ॥ एवं रूपा त्रिमातृका, सैव चक्रतां
याता, चक्रस्य त्रैलोक्यमोहनादि सर्वानन्दमयचैन्द्रघान्तनवाव-
रणात्मकस्य सुंदर्याधिष्ठानभूतस्य महेश्याः तदधिष्ठात्र्याः सुंदर्याश्च
भेदलेशः बुधैर्नानुभूयते । श्रीसुंदरीस्वरूपत्वात् श्रीचक्रस्य । महत्तरा
महिमा देवतानां नवयोनिर्नवचक्राणि दीधिरे । नवैव योगा नवयोगि-
नीश्च । नवानां चक्राणां अधिनाथस्योना नवमुद्रा नवभद्रामहीनां
एका साऽऽसीत् प्रथमासा नवाऽऽसीत् ।

(उपनिषत्)

तच्छक्तिपंचकं सृष्ट्या लयेनाग्निचतुष्टयं ।

पंचशक्तिचतुर्वह्निसंयोगात् चक्रसंभवः

एतच्चक्रावतारं तु कथयामि वरानने ॥

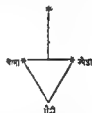
(वामकेश्वर तत्र)

वरील उताऱ्यात त्रिमातृका उत्पन्न झाल्या असे लिहिले. पुढे ह्या त्रिमातृका चक्ररूपांत प्रगट झाल्यानंतर त्रैलोक्यमोहनचक्र, सर्वानन्दमयचक्र

अशी चक्रोत्पत्ति झाली. त्या चक्राची अधिष्ठात्री देवता त्रिपुरसुदरी आहे. त्यावरून हे त्रैलोक्यमोहनचक्र, श्रीचक्र आणि त्रिपुरसुदरी यात पूर्ण अमेद आहे, आणि त्रिपुरसुदरी प्रकृति ही पुरपाधिष्ठात्री असल्याने श्रीचक्रयत्र त्रिपुरसुदरीप्रमाणेच नित्य, शुद्ध व अनादि आहे, हे सिद्ध झाले.

वरील स्तभात श्रीचक्रयत्र जसें अनादि व नित्य सिद्ध होते त्या प्रमाणानांच त्रिकोणात्मक सर्ग यंत्र व त्याची अधिष्ठात्री देवता याचा अमेद असल्याने सर्व यंत्रे नित्य, शुद्ध व अनादि आहेत, हे सिद्ध झाले तथापि पुन्हा त्रिकोणात्मक यत्राचीही उत्पत्ति कशी झाली ते पाहू.

प्रथमतः त्रिंदु उत्पन्न झाला. त्यापासून वृद्धत्रिंदु उत्पन्न झाला, म्हणजे रेखा उत्पन्न झाली, व तिचे आदोलन होताना उजवीकडे वामा नामक त्रिंदु झाला. त्या त्रिंदूपासून जी रूपशक्ति उत्पन्न झाली, ती शक्ति निष्पुरुषिणी, सूर्यदेवतारूपी, सत्त्वगुणमयी इच्छाशक्तिरूपिणी होय डावीकडे आदोलन झाले. त्यापासून जी जेष्टा शक्ति उत्पन्न झाली, ती अग्निदेवतारूपी ज्ञानरूपिणी व तमोगुणमयी होय. ह्या दोन्ही शक्ति खाली पतन पावल्यानंतर जी रौद्री शक्ति उत्पन्न झाली, ती शक्ति रौद्री रजोगुणात्मक व चंद्रदेवतारूप अमृत क्रियाशक्तिमयी होय

अशा प्रकाराने त्रिकोणात्मक यत्र तयार झाले. “स्वभाविकी ज्ञानप्रल-
क्रिया च” या उत्तीप्रमाणे ही त्रिगुणामित्रा शक्ति— ह्या त्रिकोणयत्राच्या-
रूपाने वास्तव करणारी शक्ति, नित्य, अनंत व अनादि आहे हे सिद्ध झाले,
व हे त्रिगुणामित्रशक्तिदर्शक यत्र तिचेच रूप असल्याने ते यत्रही नित्य,
अनंत व अनादि आहे, हे उघडच आहे यास प्रमाणभूत वाक्य असे
आहे.

“श्रुतिस्त्रिः पुरस्तिस्त्रिःपथा विश्वचर्षिणी । यंत्रकथा अक्षरा
सन्निविष्टा अधिष्ठायतां अजरा पुराणि महत्तरा महिमा देवतानाम् ।”

मेयमातृप्रभामानप्रसरैः संकुचत्प्रभम् ।

शृंगाटरूपमापन्नं इच्छाज्ञानक्रियात्मकम् ।

धामग्रयं नाम सोमसूर्याग्निमंडलं । शक्तित्रयं नाम इच्छाज्ञान-
क्रियादि । एवंविधसमस्तवस्तुपूरणात् समष्टिरूपा त्रिपुरा नाम
पराशक्तिः आविर्यभूव । त्रिमूर्तिसर्गाच्च पुरोभवाच्च, त्रयीमयत्वाच्च
पुरोऽपि देव्या ।

अयं त्रिलोकीमयपूरणाच्च प्रायोऽम्बिकायास्त्रिपुरेति नाम ॥

आधैरशिरवीन्दुर्विन्दुनिलयैरिति । धामा, ज्येष्ठा, रौद्री त्रिनाम-
मिश्रायते महादेवी । धामास्यान्तस्थितप्रपंचवमनात् विद्वज्जनवित्रीति
अभिधीयते, ज्येष्ठा सर्वमंगलकारिणी, रौद्री सर्व रोगविद्राविणी ।

(कामकलाविलास)

त्रिविदुरूप त्रिकोणरूप असा शृंगाटरुत्रिकोण प्रथम उत्पन्न झाला.
या शृंगाटरुकाच्या तीन विदूना निरनिराळीं अभिधानें दिलेलीं आहेत. तीं
अशीं मेय, माता आणि प्रभा, इच्छा, ज्ञान, क्रिया; सोम, सूर्य, अग्नि,
वामा, ज्येष्ठा, रौद्री, यापैकी पहिल्या चार त्रयींचे अर्थ उत्तान आहेत,
म्हणून शेवटल्या त्रयीचा अर्थ दिला, तो असा—वामा म्हणजे सर्प विश्व
वमन करणारी, अर्थात विश्वजननी, ज्येष्ठा म्हणजे सर्प मंगलकारिणी व
रौद्री म्हणजे सर्प रोग हरण करणारी.

याप्रमाणे पश्यन्ति, मध्यमा, वखरीरूप शृंगाटरु त्रिकोण आरभी
उत्पन्न झाला. त्या तीन कोणविदूना उष्णता, प्रकाश व शक्ति; वाष्प
जल व हिम; जन्म, आयुर्दाय व मृति; शरीर, मन व जीव अशीं
हीं आणखी निशेपणें देता येतील. शाखवेत्ते या त्रयीला, शक्ति, अनकाश
व काल असेंही म्हणतात. गूढनिर्वेच्या दर्ष्टीने हा शृंगाटरु त्रिकोण प्रकाश
जीवन व प्रेम या त्रयींनी व्यापला आहे असे म्हणता येईल. जीवाची

गूढशक्ति प्रत्येक जन्मात अधिकाधिक उत्क्रान्त होत असल्यास हा त्रिकोण मार्गदर्शक आहे असेही म्हणता येईल.

वरील त्रिकोणातील पहिला बिंदु इच्छाशक्तीचा आहे. मनुष्य समाजातील अगदी खालच्या पातळीतील वर्ग आपातत. उत्पन्न होणाऱ्या इच्छा पुरविण्याची खटपट करणारा असतो. या वर्गातील मनुष्याचा कल कार्यकारणभावा न पाहता शक्याशक्यता अगर इष्टानिष्टता या गोष्टींमळे न पाहता, आपोआप, सहजासहजी ज्या इच्छा पूर्ण होतील, त्या पूर्ण करण्याकडे असतो. क्षुधा लागल्यास मिळेल ते खावें, तृषा लागल्यास मिळेल तें पाणी प्यावें, निद्रा आल्यास मिळेल त्या जागेत निद्रा करावी, ही पशुजर्गीय प्रणाली त्याचे वागण्यात दिसून येते. जणु काय पशुजर्गातून नुक्ताच हा वर्ग मनुष्ययोनीत आला आहे. या वर्गातीलच परतु थोडा पुढें गेलेला वर्ग असा की, त्याचें इच्छासामर्थ्य निवक्षित उत्क्रांतीला पोचलेलें असतें व तो वर्ग सदसत् बुद्धि जागृत ठेऊन मार्ग कमीत असतो. या दोन्ही पातळींतील मनुष्ये जितकी इच्छाशक्ति व सदसत् बुद्धि जागृत ठेवतील, तेवढी त्याची प्रगती होत असते आणि जोपर्यंत त्याच्या इच्छाशक्तीची धान चुकीच्या पायावर उभारलेली असते अथवा अव्यवस्थित किंवा कमकुवत असते, तोंपर्यंत ती त्यांना उच्चदर्जाच्या स्थळी पोहोचविण्यास अपात्र ठरते व ते अपक्रांतीला जातात.

उत्क्रांतीला जाणारा वर्ग ज्ञानार्जन करण्याची हाव बाळगतो. व त्यामुळें त्याला दुसऱ्याचा उपदेश ऐनावा, त्याचप्रमाणे काहीं प्रथ वाचावे व वाचन झालेल्या विषयाचें मनन करावें असे वाटतें, आणि अशा प्रकारें ज्ञानसंपादनार्थ तो अहर्निश परिश्रम करीत असतो. अशा प्रकारानें त्रिकोणाचा दुसरा बिंदु जो ज्ञानशक्तीचा द्योतक असतो, त्याकडे त्याच्या वृत्तीची धान असते. त्याच्या कल्पना दृश्य वस्तूवरच स्थिर झालेल्या असतात व कधीं अदृश्य व अमूर्त वस्तूइतकी विचार त्याचे मनात जागृत होतात. बुद्धिनिष्फाला पटणाऱ्या गोष्टींमळे त्याचा कल असतो

व तो असा बुद्धिनिष्ठ असल्याने देहाभिमानांनी बनतो, तरी तो उक्तातिपयावर असतो हे खास. बौद्धिक चिंतनाने त्याची सद्-असत् प्रिवेक बुद्धि जागृत होते व त्याचा परिणाम असमाधान, अपूर्ण-बुद्धिप्राप्तता या गोष्टीत दिसून येतो. तथापि जर तो केवळ बुद्धिसर्गस्वार अलबून राहणार नाही तर कालान्तराने व निसर्गत त्याचे ठिकाणी उत्साहमर्धक ज्ञानाचा प्रादुर्भाव होतो.

अशा दुसऱ्या श्रेणीतील मनुष्यात आतापर्यंत प्रयत्न करून उत्पन्न झालेल्या ज्ञानाचा परिणाम विज्ञानात होतो. शृंगाटक त्रिकोणाचा जो ज्ञानाचा दुसरा बिंदु वरील स्तभात निरूपिला आहे त्या बिंदूची अधिष्ठात्री शक्ति जी ज्ञानशक्ति तिचे आकलन त्या वर्गातील मनुष्यास होतें. ही शक्ति प्राप्त होण्यापूर्वी मनुष्यास वस्तूचे व वस्तूच्या स्थित्यतराचे निरीक्षण व वस्तूचे अनुभवजन्य ज्ञान प्राप्त झालें पाहिजे. थोडक्यात सांगायचे तर कल्पनाशक्ति ही आरभी श्रद्धेवर अवलंबून असते. बुद्धीच्या कसोट्याला ती टिकलेला नसते. परंतु मनात एखादी कल्पना आली तर प्रत्यक्ष व्यवहारातील अनुभवाशी ती ताडून पहाता टिकली पाहिजे आणि ही कल्पना जर चुकीच्या पायावर आधारलेली असली तर ती टिकणार नाही किंवा टिकलीच तर हट्टादीपणाने किंवा रूढीच्या वजनाने टिकेल. म्हणून “अनुभव” असे ज्यास आपण म्हणतो तो सत्याचे पायावर उभारलेला असतो व त्यामुळे त्या अनुभवाच्या सत्यतेची त्यास खात्री पटलेली असते. हाच सत्य वस्तूचा साक्षात्कार होय.

बुद्धिनिष्ठावर परजून उत्पन्न झालेले ज्ञान प्रकाशरूप आहे इतकेंच समजलें. परंतु ह्या प्रकाशाचा अनुभव आल्यास सर्वाभूतीं असेंच प्रकाश-रूपी ज्ञान आहे असें अपरोक्षसाक्षात्काराने अनुभवास आलें तर ह्या मनुष्याचे ठिकाणी “सर्वे मद्भाषि पश्यन्तु मा कश्चिद्दुःखमाप्नुयात्” या वाक्याप्रमाणें सर्व प्राणिजाताबद्दल प्रेम उत्पन्न होईल.

असें प्रेम उत्पन्न झालें म्हणजे शृंगाटक त्रिकोणाच्या बिंदूपैकी त्रियाश-

कीच्या त्रिदूला मनुष्य पोचतो अपरोक्षानुभूति प्राप्त झाल्यानंतर आपल्याच ठिगणार्थी नित्य तृप्त राहून निष्प्रिय जीवन घालविणे यातच वेदान्तज्ञानाची परिसमाप्ति आहे असे मानणारा मनुष्य खऱ्या जीवन्मुक्तीला पोचलाच नाही असे म्हणणे भाग आहे म्हणून तिसरा विंदू जो त्रियाशक्तिरूप आहे ती त्रिया म्हणजे प्रेमाची श्रेष्ठ भूमिमा होय एखादा साधा मनुष्य अणु म्हणजे काय, त्याचे घटक काय आहेत हे समजून घेऊन स्वस्थ बसेल, एखाद्या सृष्टिविज्ञानशास्त्रज्ञाला त्या अणूच्या घटकाच्या ज्ञानाने जे परिणाम होतात ते माहीत असल्याने ज्ञानाबद्दल त्याला अधिक महत्त्व वाटेल व एखादा शोधक रसायन शास्त्रज्ञ मनुष्यजीवनास अधिक सुखी करण्याकरिता त्या अणूच्या घटकाच्या ज्ञानाचा उपयोग करील ज्याप्रमाणे गणित, त्रिघटुशास्त्र, वाद्यवादनशास्त्र याचाही असाच मनुष्याचे सामाजिक जीवन सुखमय करण्यास उपयोग होतो, त्याचप्रमाणे वस्तूच्या अपरोक्ष ज्ञानाचा उपयोग अपरोक्षज्ञानी मानवी जीवन सुखनर करण्याचा प्रयत्न करील तर तो बरील नमूद केलेल्या शास्त्रज्ञापेक्षा कमी दर्जाचा आहे असे म्हणता यायलाचे नाही

याप्रमाणे या श्रृंगाटक त्रिमोणाच्या तीन त्रिदूचे वर्णन झाले ह्या त्रिदु त्रयाचीं नावे एकमेकाशीं त्रिती सलग्न झालेली आहेत हे दाखविण्याकरिता त्या तीन त्रिदूना तीन रेणाना जोडून टाकले आहे आणि मुमुक्षुरूपी जीवाची काही त्रिशिष्ट कामगिरी असली, तर ती या त्रिमोणदर्शक त्रिदु-युक्तीच्या योगाने इच्छा, ज्ञान व त्रिया यांचा इतका परस्पर संयोग त्याच्या आयुष्यकालात व्हायलास पाहिजे की, या त्रिया एकसमयाने छेदें करून जगत्कल्याणाचे कार्य करण्यास समर्थ होतील व “जगाच्या कल्याणा सनाच्या त्रिभूति” देह कष्टनिती उपकारे या श्रीतुंगराजमहाराजाच्या उत्तीप्रमाणे हा मुमुक्षु वर्तन करित असतो, असे जगाच्या निदर्शनास यावे असे जगाच्या निदर्शनास आल्यास तो जरी मुमुक्षु आहे असे बाह्याजरी दिसते तरी तो मुक्तच होय व सिद्धच होय यांत काही संशय नाही

शृगाटकप्रयाचे म्हणजे शृगाटक यत्राचें इतकें वर्णन करण्याचा हेतु हाच कीं मंत्रोद्दिष्ट यत्रस्थित देवतेची केवळ पूजा करूनच कार्यभाग झाला असें मुमुक्षूनी व मंत्रवेत्त्यानी समजू नये. मंत्रसिद्ध देवताच्या प्रसादाने मुमुक्षूना मानवी समाजाची आधुनिक काळात जी दुःखपरंपरा दिसत आहे ती दुःखपरंपरा नष्ट करण्याकरिता मंत्रशास्त्रवेत्त्याचे लक्ष जावें, हीच खरी देवपूजा होय, असें मंत्रवेत्त्याना समजलें पाहिजे. हे थोडें विषयांतर झालें, परंतु शृगाटक त्रिकोणाची वरिष्ठ भूमिमा वर्णन करण्याकरिताच ते केले आहे याप्रमाणे यत्राप्रमाणे त्यार्चाही नित्यता सिद्ध झाली असो.

मार्गे सिद्ध केल्याप्रमाणे त्रिकोण यत्र व चक्ररूप यत्र हीं श्रीत्रिपुर-सुंदरीरूप आहेत असें सिद्ध झाल्यानर आदिशक्तीप्राप्तून उत्पन्न झालेल्या सर्ग देवता व त्याचीं यत्रें हीं पण नित्य व अनादि आहेत असें सिद्ध होते प्रत्येक देवतेच्या मंत्रानें त्या देवतेची उपासना करण्याकरिता त्या त्या देवतेचें यत्र संपादन करून त्या यत्रामध्ये देवतेचें आवाहन करून मंत्र जप झाला पाहिजे तर तो सिद्ध होईल, अन्यथा होणार नाही.

४ विश्व व तदंगभूत यंत्रें

विश्वप्रपञ्च नित्यच आहे मुमुक्षूला विश्वातील पदार्थांची क्षणभंगुरता दाखवून विश्वाच्या नामरूपापलीकडे असलेल्या वाच्यशक्तिरूप परब्रह्माची ओळख पटवून देण्याकरिताच फक्त विश्व हें क्षणभंगुर आहे, असें सर्वो-धण्यात येतें श्रीविष्णुसहस्रनामात विश्व हें पहिलेच नाव आहे म्हणून विश्व नित्य आहे असें समजावें द्वैत सांप्रदायात हा प्रश्नच उद्भवत नाही कारण श्रीविष्णु ही देवता नित्य, शुद्ध, अप्रिनाशी व अनादि आहे असें ते मानतात त्या विश्वातील दृश्य ग्रह व नक्षत्रें तसेंच सूर्य, चंद्र, ह्या देवता यत्रांमरुच आहेत गायत्रीचें गायत्री यत्र हें त्रिकोण व अष्टदशालोक आहे. सूर्य देवतेचें यत्र द्वादशकोणात्मक, चंद्राचें पौंड्रकोणात्मक, मंगळाचें त्रिकोणात्मक, बुधाचें अष्टकोणात्मक, गुरुचें षट्कोणात्मक, शुक्र

यंत्र पंचकोणात्मक व शनियंत्र पटकोणात्मक आहे. असे ग्रहांच्या यंत्रांचे प्रकार आहेत. याप्रमाणे श्रीवराह, श्रीनारसिंह, श्रीराम, श्रीकृष्ण, इत्यादि अवतारांच्या बहिरंग व अंतरंग पूजेकरितां निरनिराळीं यंत्रे सांगितली आहेत.

५ बीजप्रबन्धः

मंत्रशाखांत बीजांचा महिमा फार वर्णन केलेला आहे. निरनिराळ्या देवतांचीं निरनिराळीं बीजे असतात. म्हणजे बीज मंत्र असतात. बीजमंत्र, मूलमंत्र, मालामंत्र असे मंत्रांचे प्रकार पूर्वी सांगितले आहेत. मंत्राभिधान नांवाच्या प्रकरणांत अ आदि मंत्रांचे अर्थ दिलेले आहेत, व शेवटीं कांहीं बीजमंत्रही दिलेले आहेत. ते असे :

ॐ	प्रणव, अथवा तार	आं	पाशबीज
ह्रीं	गिरिजाबीज	सौ	देवीबीज अथवा वरुणबीज
क्लीं	माया अगर शक्तिबीज	क्लीं	यामबीज
श्रीं	कमला अगर लक्ष्मीबीज	ग्लौ	भूमिबीज अगर गणेशबीज
स्वाहा	अग्निजापा	श्रीं	विश्वबीज
हूं	कूर्च कवच	क्षौ	नारसिंहबीज
हुं	वर्मबीज	हौं	प्रसादबीज अथवा शिवबीज
स्त्रीं	वधूबीज	गं	गणेशबीज
ऐं	वाग्बीज	ईं	वेदमाता गायत्रीबीज अथवा लक्ष्मीबीज.

वरील प्रकारानंतर मंत्राभिधान याच प्रकरणणांत खाली लिहिल्याप्रमाणे मानुषाचे अर्थ दिलेले आहेत. त्यांपैकीं कांहीं खाली देण्यांत येत आहेत.

ॐ कारबीज हे वर्तुळाकार आहे. सर्व मंत्रांच्या पूर्वी याचा उच्चार व्हावा लागतो व सर्व बीजांची उत्पत्ति ह्या 'प्रणव' बीजापासून होते. हा वेदसारच आहे व वेदबीजच होय. त्रिकूटान्तर्गुह्ये म्हणजे अ, उ,

म अशा कूटाचा वनलेला आहे व ह्याला अ, आ, उ, ऊ, म व अनुस्वार असे पाच रस्मि म्हणजे किरणपुज आहेत. हा भवनाशक्त आहे. मंत्रविद्या ह्या बीजापामून उत्पन्न झाली व सर्व मातृका ह्या प्रणवापामून उत्पन्न झाल्या. हा अनादि आहे व अद्वैतसिद्धि करणारा आहे

अ श्रीकण्ठबीज व कामाक्षिणी बीज.

आ अनंतबीज, त्रिनायकबीज व भगमालिनीबीज.

इ चंद्रबीज, विघ्नत्रिनायकबीज, रद्रबीज व नित्यलिङ्गाबीज

ई त्रिमूर्तिबीज, भैरवबीज व कामकलाबीज, त्रिदुमालिनी व त्रिपुर-सुंदरीबीज.

उ शंकरबीज, पद्मानंदबीज, बन्दिवासिनीबीज.

ऊ मधुमदनबीज, भैरवबीज, रूपार्षिणीबीज.

ऋ त्रिविक्रमबीज, शिवदूतीबीज, गन्धार्षिणीबीज.

रु श्रीरबीज, दीर्घजिह्वाबीज, चित्ताक्षिणीबीज.

रु कमला हृषीकेशबीज, धैर्यार्षिणीबीज.

ए मत्तबीज, बन्दिबीज, एकादशीबीज, कुण्डलीबीज.

ऐ वाग्भवबीज, सरस्वतीबीज, विजयाबीज, द्वादशीबीज.

ओ सयोजानबीज, त्रयोदशीबीज, वामुदेस्वीबीज, गायत्रीबीज.

सर्वमंगलाबीज, त्रैलोक्यविजयाबीज, बीजादिर्गार्षिणीबीज.

औ ज्वालामालिनीबीज, आनार्षिणीबीज, ज्वालामालिनी बीज.

अं सोमबीज, अमृतार्षिणीबीज, कुब्जिकबीज

अः रतिबीज, सुयशाबीज.

क महाकाली स्वन्धबीज, कामेश्वरीबीज

ख आकाशबीज, तानिनीबीज

ग गगाबीज, गणेशबीज, विद्यामयीबीज, भोगिनीबीज.

घ वरुणबीज, त्रैलोक्यप्रेक्षाबीज.

ङ भैरवबीज, कामेश्वरीबीज.

च	बुधवीज, चंद्रमावीज, कुलायतीवीज.
छ	सदाशिववीज, मिलासिनीवीज.
ज	नन्दीवीज, भोगदावीज, विजयावीज.
झ	गुहवीज, द्राघिणीवीज.
ट	पृथ्वीवीज, मरुत्वीज.
ठ	वन्धिवीज.
ड	त्रिवक्त्रवीज, योगिनीवीज.
ढ	यज्ञेशवीज, विघ्नेशवीज, मालिनीवीज.
त	वाराहीवीज, श्याममुखीवीज.
थ	भद्रकालीवीज.
द	धरावीज.
ध	शंखिनीवीज, धनेशवीज.
न	उगलिनीवीज.
प	कालरात्रिवीज, शनिवीज.
फ	कालकुन्जिनीवीज.
ब	क्लेदिनीवीज, तापिनीवीज.
भ	क्लिन्नावीज, वा क्लिन्तावीज.
म	कालीवीज, मानंगमालिनीवीज.
य	वायुवीज, चामुण्डावीज.
र	अग्निवीज, क्रोधिनीवीज, त्रिपुरसुंदरीवीज.
ल	शक्रवीज, अमृतवीज, पृथ्वीवीज, शववीज.
व	वरुणवीज.
श	कामवीज, सुभगावीज.
ष	सूर्यात्मावीज.
स	सम्मोहा व्राह्मीवीज.
ह	शिववीज.

ळ पृथ्वीवीज, व्यापिनीवीज.

क्ष नृसिंहवीज, कालजिह्वावीज.

बीजनिघट्ट म्हणून एक बीजमंत्राचा भाग आहे. त्यावरून खाली लिहिल्याप्रमाणे मातृका व इतर बीजे याचे निवरण केलेले आहे. खाली लिहिलेले श्लोक स्पष्टार्थदर्शक आहेत. सत्रव ते जसेच्या तसेच दिले आहेत.

अ त्रिद्युजिह्वा, अ कालऋजी, इ गर्जिनी, ई धूम्रभैरवी, । उ मालकूटा, ऊ निदारी, ऋ महारौद्री, ॠ भयसरी, ॥ ल संहारिणी, लृ करालिनी, ए ऊर्ध्वकेशी, ऐ उग्रभैरवी, । ओ भीमाक्षी, औ टाकिनी, अ रद्वराकिणी, अः षडिका ॥ क क्रोधीश, ख वारण, ग चण्ड, घ वामुख । ङ उत्तमभैरवी, च ज्वालामुख, छ रक्तदंष्ट्र, ज असिताग. ॥ झ बलवामुख, ञ त्रिद्युन्मुख, ट महाज्वाली, ठ कपाली, । ड भीषण, ढ गुरु, ण प्रहारी, त रोरेव, य दण्डी, ॥ द बलिन, ध शूलधृक्, न सिंहनादी, प कपर्दी, । फ प्रलयाग्नि, ब भयसरः, भ बहुरूपी, म महाकाल, । य स्थिरात्मा, र क्षतजोक्षित, ल बलभेदी, । व रक्तपटः, श चण्डीश, ष ज्वलनध्वज, स धूम्रध्वज, ह योगवक्त्रः ॥

श्रीं त्रिणुप्रिया ह्रीं धूम्रभैरवी क्लीं कालीवीज हू रद्वराकिणी । ऐं वाग्भय-
वीज फट् त्रिद्युजिहा क्रो क्रोधीशवीज स्वाहा । अग्निवल्लभावीज क्लीं
कामवीज हु कालकूटवीज ह्रीं डाकिनीवीज । ख्रीं धूम्रभैरवीवीज भू क्षत-
जोक्षितवीज स्फें कालाग्निवीज ह्रीं वेतालवीज ॥ क्लूं स्वाहा कल्पिनीवीज
प्रीं घोराक्षीवीज ठ ठ ठ ठ महाकालवीज स्फीं प्रलयाग्निवीज हू कालरा-
त्रिवीजं हू वैरसूतवीज हसखक्रो ऊर्ध्वकेशीवीज । ए योनीवीज हु दुर्गावीज
नाद लोचमाता विंदु लेखपिता ॥

वर लिहिल्याशिवाय आणखी माही बीजे खाली देण्यात येत आहेत.

आ असाध्यसाय. ह्रीं सर्वभूतिप्रद. सीं सर्वमनक्षोमण. द्रा चिरजीवन
प्लू सम्मोहन वषट् वशीकरण. वोपट् आभरण. हु द्वेषण. ट ट स्तभन
सौ समलाभिवर्धन, नम मयन्नकरण. रें रे मागणवीज. आणखी २६
बीजांचे अर्थ मिळाले नाहीत. 'ह्रीं' हे प्रसादवीज आहे.

गायत्री जपासाठी चौवीस मुद्रा

१ सुमुखम्

२ संपुटम्

३ विततम्

४ विस्तृतम्

५ द्विमुखम्

६ त्रिमुखम्

७ चतुर्मुखम्

८ पंचमुखम्

९ षण्मुखम्

१० अधोमुखम्

११ व्यापकाञ्जलिकम्

१२ शकटम्

मुद्रा प्रकरण

मंत्रशास्त्रांत मुद्रांचें महत्त्व यंत्रांप्रमाणेंच आहे. त्या त्या मुद्रेन त्या त्या

१३ यमपाशम्

१४ प्रंगहितम्

१५ उन्मुमोन्मुखम्

१६ प्रलयम्

१७ मुष्टिकम्

१८ मत्स्यः

१९ कर्मः

२० वराहकम्

२१ सिंहाकान्तम्

२२ महाकान्तम्

२३ मुद्राम्

२४ पलयम्

देवतेची प्रसन्नता मंगलान करारी लागते. पणु ह्या मुद्रा गुरुमुखांनंच व गुंरुंना दाखविलेल्या पद्धतीने कराव्या लागतात. गायत्रीमंत्रा(भीच्या चोवीस मुद्रा व दशमुद्रांचे शेर गाली दिले आहेत.

समुपं संपुटं चैव विततं विस्तृतं तथा ।
 द्विमुखं त्रिमुखं चैव चतुः पंचमुखं तथा ॥ १ ॥
 षण्मुखाघोमुखं चैव व्यापकांजलिकं तथा ।
 शकटं यमपादं च ग्रंथितं चोल्मुकोल्मुकं ॥ २ ॥
 प्रलम्बं मुष्टिकं चैव मत्स्यं धूर्मं वराहक ।
 सिंहाक्रान्तं महाक्रान्तं मुद्गरं पल्लवं तथा ॥ ३ ॥
 पता मुग न जानाति गायत्री निष्फला भवेत् ।
 पता मुद्रास्तु कर्तव्या गायत्री सुप्रतिष्ठिता भवेत् ॥ ४ ॥

गायत्रीजपानंतरच्या मुद्रा—

सुरभिर्ज्ञानशून्यं च योनि कूर्मोऽथ पंकजं ।
 लिंगनिर्वाणमुद्रां जपान्तेष्टौ प्रकीर्तिताः ॥

पूजार्थी करानयाच्या पंचमुद्रा —

अभयमुद्रा, चिन्मुद्रा, वरदमुद्रा, साक्षात्कार, विद्वानिणी अशा आहेत.
 नीराजन दर्शनानंतर करानयाच्या मुद्राः—

कालमुद्रा, योगमुद्रा, सिद्धिमुद्रा, बैहायसीमुद्रा, रसमुद्रा, सक्षोभणमुद्रा,
 शत्रुक्षयकरीमुद्रा, पातालमुद्रा, अजलिमुद्रा, परमामुद्रा, आवाहनादि नवमुद्रा.
 आवाहनादि मुद्राः—

विष्णूपूजेतील अकरा मुद्रा —

शंख-चक्र-गदा-पद्म-वेणु-श्रीवत्स-कौस्तुभाः ।
 धनमाला तथा ज्ञानमुद्रा विद्यावह्या तथा ।
 गुरुडाख्या तथा मुद्रा विष्णोः संतोषदायकाः ।

शिवपूजेतील दशमुद्रा —

लिंगयोनित्रिशूलाक्षमालाऽभीतिमुगासिक्ताः ।
 सद्वाङ्मा च कपालाख्या डमरूः शिवतोपदाः ॥

सूर्यपूजेत पद्मा नावाची एकच मुद्रा आहे.

पूजेसाठी अष्टमुद्रा

२ ध्यानम्

३ वैराग्यम्

४ योनि

५ शंख

६ पंकजम्

७ लिङ्गम्

८ निर्वोणम्

गजानन पूजेंत सप्तमुद्रा आहेत —

दन्त पाशाङ्कुशाविघ्नपरशुर्लङ्कस्तथा ।
घीजापूराहया मुद्रा श्रेया गणपपूजने ॥

देवीपूजेंतील नवमुद्रा —

पाशाङ्कुश धराभीतिः खट्वाचर्म धनुः शराः ।
मुशली मुद्रिकाः दौर्गा मुद्रा शक्तेः प्रियंकराः ॥

ब्रह्मास्त्रजपपूजनाचे वेळीं करामयाच्या मुद्रा —

मुद्राः पाशं च घञ्जाख्या जिह्वा ग्राह्यी तथैव च ।
पंचमुद्राः समाख्याता ब्रह्मास्त्रजपपूजने ॥

वाग्नादिनी व लक्ष्मी पूजेला लक्ष्मी व अक्षमाला, वीणा, व्याख्या,
पुस्तक या मुद्रा होत.

घन्डिपूजेंत सप्तजिह्वा मुद्रा सांगितली आहे.

निपुःसुंदरी पूजनांत दहा मुद्रा सांगितल्या आहेत. त्या
अशाः—

सक्षोभिणीमुद्रा, बाण, आकर्षण, वश्य, उन्माद, महाकुशमुद्रा, खेचरी,
विजयिनी, त्रिखटा, व धनुर्मुद्रा

अभिप्रेताचे वेळीं कुभमुद्रा, आसनाकरिता पद्ममुद्रा, निघ्नप्रश-
मनाकरिता काळाभारिणी, जलशोधनाकरिता गालिनी

गोपाळपूजेंत वेशुमुद्रा, रामार्चनाकरिता धनुष्य व बाणमुद्रा, परशुराम
पूजनात परशुमुद्रा करावी जगन्मोहन पूजेंतील जगन्मोहन कर्मात
काममुद्रा योजानी वासुदेव पूजेंत, कुजवनमुद्रा योजानी प्रार्थना
करामयाचे वेळीं प्रार्थना मुद्रा करावी

आवाहनी, स्थापनी, सन्निधापिनी, सवोधिनी, सन्मुखीकरणी, अवगुठन मुद्रा, या मुद्रा पूजनाचे आधी कराव्या.

□ □

अमृत-मंजिरी

१. मंत्राचे विधि म्हणजे त्यांची 'अभौतिक' यंत्रेच होत.
२. यंत्र म्हणजे सूक्ष्मशक्तींवर स्वामित्व गाजविण्याचें साधन.
३. तंत्रविद्या ही 'कृष्ण विद्या' नाही. ती शक्तिविद्येचें एक स्वरूप आहे.
४. मंत्रशक्तिग्रहणार्थ सर्वप्रकारच्या 'शुचितेची' निकडीची आवश्यकता असते.
५. मुद्रासुद्धे ज्ञानतत्त्वर परिणाम होतो.
६. मुद्रा म्हणजे त्या त्या स्थानातील देवतारूपी शक्तिपेंजे जंगृत करण्याची कृति.

६ तेजोबलवर्चसी गायत्र्योपासना

गायत्री-यंत्र व मंत्र महिमा

गायत्री यंत्र तांब्याच्या अगर चादीच्या पत्र्यावर उठवून ध्यावें कोण खाली यात्रा व 'भो भो गायत्री' ही अक्षरे वर यावीत ह्या अक्षराचे वर त्रिरेखात्मक जागेंत 'ॐ भूर्भुव स्व ॐ' असे यावें. नंतरच्या अर्धरेपेंत 'तत्सवितुर्वरेण्य' नंतरच्या जागेंत 'ॐ' नंतर भर्गोदेवस्यधीमहि 'नतर ॐ' नंतर 'धियो यो नः प्रचोदयात्' नंतर 'परोरजसे सावत्' नंतर 'ॐ' अशीं अक्षरे लिहारीं (हे मनसिद्धि साधनाकरिता उपयोगावयाचे गायत्रीयंत्र निराळें आहे) पण पुढें अष्ट-कोनात्मक गायत्री मंत्र दिलें आहे

सा ह्येषा गयास्तत्रे प्राणा वै गयांस्तत् प्राणांस्तत्रे तद्यत् गयांस्तत्रे तस्मात् गायत्री नाम ॥ १ ॥ (शतपथ ब्राम्हण १८-४-१५ १०)

यस्मा अन्वाह तस्य प्राणांस्त्रायते । (बृहदारण्यकोपनिषद)

वाग् वै गायत्री वाग् वा इदं सर्वं भूत गायति च त्रायते च (छादोग्योपनिषद)

गानात् प्राणाच्च गायत्या गायत्रीत्यम् गायतं त्रायते इति ।

गायतस्त्रायसे देवि तद् गायत्रीति गद्यते ।

गय प्राण इति प्रोक्तस्तस्य प्राणादधीति वा ।

गय म्हणजे प्राण ह्याचें रक्षण करिते म्हणून निळा गायत्री म्हणतात. हे गायत्री देवी, जो नेहमीं तुझी प्रार्थना करितो, त्याचें तू रक्षण करितेस. वाणी

हीच गायत्री, वाणी हीच सर्व जगताचे वर्णन करिते व रक्षण करिते.
वर्णन करणाऱ्याचे रक्षण केल्यामुळे गायत्रीला गायत्रीत्व येते.

गायत्री यंत्र

गायत्रीमंत्राचें सामगायन केल्यामुळें सामगायकाचें ती रक्षण करिते.

सर्वे शान्ता द्विजाः प्रोक्ता न शैवा न च वैष्णवाः ।
आदिदेवीमुपासन्ते गायत्रीं वेदमातरम् ।

वस्तुतः शैव, वैष्णव, सौर व गाणपत्य हे मेद व्यर्थ होत, कारण सर्व
द्विज गायत्रीची उपासना करितान म्हणून सर्व त्रेरर्गिक शक्ति उपासक
होत. मुक्ता, निडुम, हेम, नील, धनल, अशा पाच रंगांना युक्त श्रीगायत्री
देवीच्या पंच मुखाचे वर्णन पुराणातरी केलेलं आहे व अशा

गायत्रीमंत्राचे अर्थहि पंचदेवान्मरु केलेले आहेत. पंचदेवोपासना ह्या एका गायत्रीमंत्रानेच सिद्ध होते, म्हणून ह्या मंत्राची महानि वर्णन केलेली आहे.

जिह्वा दग्धा पराग्नेन हस्तो दग्धः प्रतिग्रहात् ।

मनो दग्धं परस्त्रीभिः कथं सिद्धिर्वयनने ॥

मंत्रसिद्धि कशानें होईल याचा विचार करीत असतां असें म्हटलें आहे 'हस्तो दग्धः प्रतिग्रहात्' म्हणजे मंत्रसिद्धीची इच्छा करणाऱ्या साधकानें प्रतिग्रह म्हणजे दान घेऊं नये. सिद्धि प्राप्त व्हाऱ्या अशी इच्छा करणाऱ्याला हा नियम लागू आहे. तथापि गायत्रीमंत्राची उपासना शास्त्रीय रीतीनें सर्वात्मभावनारूप अमेद भावानें अपरोक्षानुभूति प्राप्त व्हावी म्हणून जो करील त्यानें प्रतिग्रह घेतला तरी गायत्रीमंत्राच्या प्रथम पादाच्या उपासनेच्या फलानें तो प्रतिग्रहरूपी पातकत्रयप्रतिबंधांतून मुक्त होतो. तीन लोकांतील धनसंगतीचा प्रतिग्रह करील तरीसुद्धां प्रथम पादाच्या उपासनेच्या फलानें त्याचे प्रतिग्रहरूपी पातक नष्ट होईल. वेदत्रयीच्या फलाचा प्रतिग्रह करील तर त्या पातकापासून गायत्रीच्या दुसऱ्या पादाच्या उपासनेनें उत्पन्न होणाऱ्या फलानें वेदत्रयीच्या प्रतिग्रहरूपी पातकापासून तो मुक्त होईल, व सर्व जगतरूपी प्रतिग्रह जरी केला तरी गायत्रीच्या तृतीय पादाची उपासना करणारास प्रतिग्रहाचें पातक लागत नाहीं. गायत्रीमंत्राचा चतुर्थ पाद परब्रह्मस्वरूप असल्यानें त्या चतुर्थ-पादाच्या उपासनेचें फल अतुल आहे.

य एतां वेद गायत्रीं पुण्यां सर्वगुणान्विताम् ।

तत्त्वेन भरतश्रेष्ठ स लोके न प्रणश्यति ॥

या श्लोकानेंही गायत्रीमंत्राचें महत्त्व समजून येत आहे.

१. हस्तो दग्धो अशाही पाठ आहे.

तत्र गायत्रीं प्रणवादिस्तस्याहृत्युपेतां
शिरःसमेतां सर्ववेदसारमिति वदन्ति ।
त्रिपदा गायत्री तु प्रणवान्ता जतन्या ।

(शांकर गायत्रीमाष्य)

गायत्रीमंत्र चारी वेदात आहे. ऋग्वेदात अ. ४. व १० मंत्र ३ सूक्त ६२ मध्ये आहे. यजुर्वेद संहितेच्या तिसऱ्या अध्यायान ३५ वा मंत्र गायत्रीमंत्र होय. सामवेदात गायत्री उपनिषद् स्वतंत्र आहे. नारायण उपनिषदात ३५ सावा मंत्र गायत्रीमंत्रच आहे. अथर्ववेदात तूयोंपनिषद् या उपनिषदात गायत्रीमंत्र आहे. छंदोग्य उपनिषदात व बृहदारण्यकात गायत्रीमंत्राचा महिमा वर्णिलेला आहे. 'गायत्री छंदसा माते इदं ब्रह्म जुपस्व मे' असें श्रुति म्हणते.

महर्षि वाल्मिकीऋषीनां वाल्मिकी रामायणाच्या चोवीस हजार श्लोका पैकीं प्रत्येक सहस्र श्लोकाचे आरंभी गायत्रीमंत्रातील एकाएक अक्षर घानलेलें आहे. श्रीभागवताचेही द्वादश स्कंध लिहिलेले गायत्रीमंत्रातील दोन दोन अक्षराचें प्रत्येक स्कंधात वर्णन आहे व पहिल्या श्लोकात गायत्री मंत्रातील धीमही हे पद 'सत्य पर धीमही' या श्लोकान आणलें आहे श्रीभगवद्गीतेत श्रीभगवान गोपालकृष्णानी 'गायत्री छंदसामह' म्हणून गायत्रीची महती गायिली आहे पराशरसंहिता, भविष्यपुराण, अग्नि-पुराण व पद्मपुराण या पुराणात गायत्रीची महती वर्णिलेली आहे. महाभारतप्रथ प्रथमत 'जय' या नावानें संबोधिला जात असे. त्याचे चोरीस हजार श्लोक होते व त्या जय प्रथात श्रीभगवद्गीतेचे चोरीस अध्याय नमूद केलेले होते. या चोरीस अध्यायाचे आरंभी गायत्रीमंत्राची चोरीस अक्षरे आलेली होती असा चोरीस हजार श्लोकाचा जय प्रथ आज उपलब्ध नाही. एतदरीत गायत्रीमंत्र किती पूज्य, प्रीतिपात्र व मजनीय होता तो प्रस्तुतखाली तसा मानला जातो काय? हें वाचकांनीच ठरवावें.

कोणीही आपल्या गुप्तधनाची प्रसिद्धी करू इच्छित नाही व यामुळे ऋषीमुनी यांना गुप्तधनरूपी गायत्रीमंत्राच्या शक्तीचा परस्फोट केलेला नाही. शिवपुराण, कालिदासपुराण याप्रमाणे गायत्रीमहापुराणही कोणा ऋषीला सहज लिहिता आले असते असे एक छोटेसे शतशेरी गायत्री पुराण आमचे पाहण्यात आले आहे. गायत्रीमंत्रादल याज्ञवल्क्यऋषींनी असे म्हटले आहे की

यथा च मधुपुष्पेभ्यो घृतं दुग्धाद्रसात् यथा ।
एवं हि सर्ववेदानां गायत्री सारमुच्यते ॥

गायत्रीउपासना त्रैर्गणिश्रद्धा सध्येत प्रामुर्याने येते प्रत्यक्ष गायत्री मंत्राचा जप व सूर्योपस्थानात गायत्रीचे दर्शन व सूर्यारणाची स्तुति असा सध्येचा क्रम आहे ही सध्या त्रिनाळ करार्याची असते. उपनयनाचे वेळी गायत्रीमंत्राचा उपदेश होतो 'उपदिशति' म्हणजे जबळ बसवून दाखवितो. गायत्रीमंत्रात वर्णिलेले सूर्यतेज बटूच्या ठायी आहे, ते तेज बटूला दाखविणे असा अर्थ आहे आपल्या ठिकाणी ते सूर्यतेज आहे अशा प्रकारचा अनुभव बटूस आणून देणे ही गोष्ट मित्रा ही क्रिया आजकाल सर्वांपरी लुप्त झाली आहे 'भूर्भुव स्व' ह्या तीन व्याहृति म्हणून व त्यांनी निर्दिष्ट केलेल्या स्वर्गलोकात असलेल्या म्हणजे आपणास दृग्गोचर होणाऱ्या सूर्यदेवतेजबळ जाऊन तेथून पुढे दिसणारा 'तत्सन्तिर्भर्ग' दुसऱ्या सूर्याचे म्हणजे आपल्या शरीरातील भूमध्यस्थित आत्मतेजाला सहचार चक्रस्थित परमात्मतेजाचे दर्शन करवून देणे, ही क्रिया एखाद्यासच परिचित असेल ! त्यामुळे बटूला गायत्रीदेवीच्या मंत्राचा उपदेश करणे ही वाच केवळ उपहासामक झाली आहे असो केवळ गायत्रीमंत्राचा शब्दशः उपदेश करणे ही गोष्ट कस्पटाप्रमाणे निरर्थक झाली आहे ! गायत्रीमंत्राचा उपदेश करण्यापूर्वी उपदेशाधिकार प्राप्त्यर्थ बटूच्या पित्याला अगर पितृसदृश दायादाला गायत्रीमंत्राचा

बाराशें गायत्रीमंत्र जपाना लागतो. तसा जप स्वतः करण्याऐवजी तो जप ब्राह्मणद्वारा केला तरी चालेल अशी शास्त्रज्ञांमदून सोय निघाली आहे. परंतु तो कम्बही आतां बहुतांशीं छुप्त झाला आहे. गायत्रीमंत्र कसा म्हणावा ही गोष्ट उपदेशकर्त्यालाच अननुभूत असेल तर तो उपदेशकर्ता बटूला तरी काय गिरनिणार? “अन्धेनैव नीयमाना यथान्धाः” असा क्रम चालला आहे. ‘गायंन त्रायते गायत्री’ ही गोष्टही अशक्यच होऊन बसली आहे. गायत्रीमंत्रात प्रणव कोठे म्हणावा हेही माहीत नाही. भूशुद्धि, भूतशुद्धि, प्राणप्रतिष्ठा, अतर्मातृका, वहिर्मातृका, शापविमोचन, उत्कीर्णन, सजीवन व अश्लोपसंहार या क्रियाही माहीत नसतात.

वैदिक संध्या व तान्त्रिक संध्या त्रिजालीं करामयाच्या असतात. तान्त्रिक संप्रदायात तुरीय संध्या असते, म्हणजे ती मध्यरात्रीं करामयाची संध्या होय. वस्तुतः प्रातःसंध्या आणि सायंसंध्या या दोन मुख्य संध्या होत. रात्र व दिवस याचा जो संधि ती संध्या वेळा होय. स्वरशास्त्राचा अभ्यास करणारे योगी सूर्योदयापामून सूर्यास्तापर्यन्त एकाच स्वर म्हणजे इटा (डाव्या नासपुडींतून बाह्यणारा स्वर), अगर पिंगला (उजव्या नासपुडींतून बाह्यणारा स्वर) कायम करीत असतात. सूर्योदयानंतर इडा नाडीचा उदय होतो. हा जो इडापिंगलेचा उदयास्त त्या दोन्ही नाड्यांमध्ये सुषुम्ना नाडी पधरा अगर वीस पट्टेपर्यंत चालू असते म्हणजे त्याच वेळीं दोन्ही नाड्या सारख्या चालू असतात. अशा या सुषुम्ना नाडीची वेळा अभ्यासानें वाढविता येते, हा जो सुषुम्ना नाडीचा काल तीच खरी संध्यावेळा होय. आणि ही वेळा सूर्योदय व सूर्यास्तकाल हीच होय. योगी लोक याच नाडीन ध्यानगत होत असतात. ‘महाजनो येन गत संपया.’ या न्यायानें सामान्य लोक प्राकृतिक सूर्योदय व सूर्यास्त यास संध्या म्हणतात व त्याप्रमाणे संध्याची योजना केलेली आहे.

वैदिक सध्यांत त्रिजाल संध्याच्या देवता ब्रह्मा, रद्र व विष्णु अशा दिलेल्या आहेत. परंतु तान्त्रिक संध्याच्या देवता बाला, युमाना व धृन्

अशा दिलेल्या आहेत. तदनुरूप रुद्रदेवता सहारकर्त्री म्हणजे वृद्ध अशी योजना दिसते. वैदिक सध्येत माध्यान्हकाळीं रक्षण करणारी विष्णुदेवता असावी. परंतु सायकाळीं म्हणजे प्रलयकाळीं विष्णु देवता नियत केलेली आहे याबद्दल लेखनाचे म्हणणे असे आहे कीं, माध्यान्ह मध्येचा वेद यजुर्वेद आहे व यजुर्वेदात रुद्रदेवताराधन नमस्कृतमात्मक रुद्रपाठानें करावें असें सांगितलें, म्हणून रुद्रदेवता माध्यान्हकाळीं ठरविली असावी. तसेंच सायसध्येला सामवेदसंहिता सांगितली आहे व गीतेत श्रीकृष्णानीं 'वेदानां सामवेदोऽस्मि' असें सांगितले आहे. यामुळे सायसध्येला विष्णुदेवता नियत केली असावी

वस्तुतः ब्रह्मदेव हे रज प्रकृत्य

विष्णु तम प्रकृत्यात्मक आहेत.

तीं अनुक्रमे रजोगुणात्मक, तमोगुणात्मक व सत्वगुणात्मक आहेत म्हणजे अधिकार जे दिले ते म्हणजे ब्रह्मदेवाला सृष्ट्युत्पादनाचा अधिकार, रक्षाला सहाराचा अधिकार व श्रीविष्णूला सृष्टीपालनाचा अधिकार हे होत. म्हणजे ब्रह्मा रजोगुणात्मक, शिव तमोगुणात्मक व श्रीविष्णु सत्वगुणात्मक असे त्यांचे गुण आहेत. म्हणून त्यांनीं ह्या जगज्जादनाच्या पत्करिल्या आहेत. प्रकृति म्हणजे स्वाभाविक धर्म व गुण म्हणजे अस्वाभाविक धर्म. अस्वाभाविक धर्मस्वीकार करणें म्हणजे स्वाभाविक प्रकृतिलोप करणे होय, म्हणजे आपल्या रजभाशाला न पडणाऱ्या सत्ताधिन्याची भूमिका धारण करणे होय. जसे सात्त्विक स्वभावाच्या मनुष्याला सेनानायकाची सत्ता चालविण्याचा प्रसंग येणें. सृष्ट्यारंभपूर्व-स्थिति म्हणजे निर्गुणत्व व प्रकृति स्थापित होय. स्वाभाविक धर्मलोप म्हणजे अधिकारग्रहण म्हणजे सगुणरूप धारण. सृष्टिनिर्वा सुरु झाली म्हणजे श्रीविष्णु हे सच्चगुणी व श्रीशिव हे तमोगुणी होत असें त्यांचे ध्यान करायलाचें व मूलप्रकृत्यामक ध्यान म्हणजे तर माध्यान्हकाळीं सत्त्वप्रकृत्यामक शिवदेवतेचें ध्यान पाहिजे व सायंकाळीं तम प्रकृत्यामक श्रीविष्णुदेवतेचें ध्यान करायलास पाहिजे, व त्याचे उलट गुणामक

ध्यान म्हटलें तर माध्यान्हसाठीं सत्त्वगुणी श्रीनिष्णुदेवतेचें ध्यान व सायंसाठीं तमोगुणी श्रीशिवदेवतेचें ध्यान करावें तमोगुणी श्रीशिवाचा मुलगा श्रीगजानन हे निघ्नहारक व सत्त्वगुणी श्रीनिष्णूचे चिरजीव मदन हे निघ्नहारक. याप्रमाणे श्रीशिव हे सत्त्वप्रवृत्ति आहेत व श्रीनिष्णू हे तमप्रवृत्ति आहेत. गुण आणि प्रवृत्ति याच्या योगानें हे दोघेही उत्कृष्टमुल्लूखित तमोगुणप्रधान अगर सत्त्वगुणप्रधान होतात. याप्रमाणे माध्यान्हसध्येत श्रीशिवाची योजना ते सत्त्वप्रवृत्त्यात्मक म्हणून केली असानी व श्रीनिष्णूची सायंसध्येची देवता ते तमप्रवृत्त्यात्मक म्हणून केली असानी असा लेखनाच्या म्हणण्याचा आशय आहे व या प्रकारच्या निचारसरणीला स्कंदपुराणाचा आधार आहे.

वेदप्रपातील पुरयनूक्तात शूद्राची योजना वेदपुरयाच्या चरण कमलाजमळ केलेली आहे. म्हणजे 'पदभ्याशूद्रोऽजायत' वेदपुरयाच्या चरणाजमळ ते असतात त्याच्या उपासनेमदल वरहीं उल्लेख दिसत नाहीं. परंतु वेदान्तोत्तरांत अस्तिनात असलेल्या आगमादि प्रथात शूद्राच्या उपासनेमदल पुष्कळ उदाहरणे केलेली आहेत. म्हणजे शूद्रावरिता गायत्री व ध्यान सांगितलं आहे व त्याशिवाय शर, शरर, यमन, असे जे अर्थावर्तावाहेरील लोक अथवा आर्यावर्तांनील हीन सत्त्वनीचे लोक याच्यावरिता दीक्षादि विधान वर्णन केलेलं आहेत. उदाहरणार्थ, महानिर्वाण तत्रात सांगितलं आहे कीं, श्रीसामित्री दवतना महिमा जमा वेदप्रधान सांगितला आहे तसाच त्रिना महिमा आगमादि तत्रप्रधानही सांगितला आहे. कल्पियुगांत गायत्रीमंत्राची ब्राह्मणांना 'प्रणय' म्हणतात, क्षत्रियांनी गायत्री मंत्राची 'श्री' बीन लावावे वेदवर्ती गायत्री मंत्राची 'ए' बीन लावावे व शूद्रांना आगमोक्त गायत्रीमंत्राचा जप करावा अल्पियुगांत समतोपरी सत्त्वराचा लोभ सान्ध्यात ब्राह्मणादि त्रैवर्गिक सर्वच नस्वराहीन शास्त्रे आहेत या ब्राह्मणकुलान तीन विद्या वदपठणाचा लोप झाला त्या ब्राह्मणकुलान चरयी विदी ब्राह्मणगर्णापासून च्युत होते.

म्हणजे त्या पिढीतील लोक शूद्रवर्णांशीं समरस होतात. ही गोष्ट आज व्यवहारांत आपणांस दिसतच आहे. आज ब्राह्मणकुलांतील आंगल शिक्षणानें होरपळून निघालेले सोळा वर्षांपासून छत्तीस वर्षांमधील पुरुष पहा. शंभरांपैकीं व्हडंशीं पुरुष संध्याविहीन, श्राद्धविहीन, पंचमहायज्ञविहीन, शिखानूत्रविहीन असे दिसून येतात. अशांनां जर ईशकृपेनें सदबुद्धि उत्पन्न झाली व त्रैवर्णिकांनां वैदिकसंध्या व शूद्रांनां आगमोक्त ब्रह्मगायत्री जप व ध्यान करावयाची व सूर्यनमस्कार करण्याची इच्छा झाली तर त्यांनीं आगमोक्त गायत्रीचा जप व ध्यान करावें. ही आगमोक्त ब्रह्मगायत्री 'ॐ परमेश्वराय विद्महे । परतत्वाय धीमहि । तन्नो ब्रह्म प्रचोयात् ।' अशी आहे. व 'विप्राविप्रेतराधैव सर्वेऽप्यत्राधिकारिणः' उल्हास २ महानिर्वाणतंत्रांत हा उल्लेख आलेला आहे. सविता म्हणजे सूर्य, त्याचें शक्तिरूप म्हणजे सावित्री.

२५

३५।७

२. ऋग्वेदांतील सावित्रीमंत्र

अर्चनापुत्र	तत्सवितुर्वरेणीमहे । वयं देवस्य भोजनम् ।
शावाङ्ग ऋषिः	श्रेष्ठं सर्वधातमम् । तुरं भगस्य धीमहि ॥
अनुष्टुप छंद	
सविता देवता	

ऋग्वेद मंडल, ५-८२-२

३. गुप्त सांप्रदायांतील सावित्रीमंत्र

विश्वामित्र ऋषि- 'ॐ भूः सावित्रीं प्रविशामि । ॐ तत्सवितुर्वरेणियम्' ॥ ७ ॥
 गायत्री छंद- 'ॐ भुवः सावित्रीं प्रविशामि । भर्गो देवस्य धीमहि' ॥ ८ ॥
 सविता देवता- 'ॐ स्वः सावित्रीं प्रविशामि । धियो यो नः प्रचोदयात् ॐ' ॥

हा मंत्र मोठा यशस्वी आहे. परंतु गुरुमुखाशीं वाच साचा उपयोग होणार नाही.

हे वैदिक गायत्रीमंत्राचें महत्त्व वर्णन केले. आता त्या मंत्रातील प्रत्येक पदाचें महत्त्व काय आहे ते पाहूं. प्रथम गायत्रीमंत्रात प्रणवाचा उच्चार कराना असे सांगितलें आहे. कठोपनिषदात धर्मराजाने नचिकेतास प्रणवाचे महत्त्व सांगितले आहे.

सर्वे वेदा यत्पदमामनन्ति तपांसि सर्वाणि च यद्वदन्ति ।
 यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति ॥
 तत्ते पदं संग्रहेण ब्रवीम्योमित्येतत् ।
 एतद्ध्रयेवाक्षरं ब्रह्म एतद्ध्रयेवाक्षरं परम् ॥
 एतद्ध्रयेवाक्षरं ज्ञात्वा ब्रह्मलोके महीयते ।
 एतदालंबनं श्रेष्ठमेतदालंबनं परं ।
 एतदालंबनं ज्ञात्वा ब्रह्मलोके महीयते ॥

संपूर्ण वेदांनी ज्या पदाचा महिमा वर्णिलेला आहे व ज्या पदाचा जप कराना असे सांगितलें आहे व ज्या पदाचें ज्ञान होण्याकरिता ब्राह्मण ब्रह्मचर्याचें आचरण करितात, तें पद तुला सागावयाचे तर ते ॐकार हे पद होय. हेच पद ब्रह्मरूपाचे दिग्दर्शक आहे व ह्याच पदाचे आमूलाग्र ज्ञान ज्ञात्यास ब्रह्मलोक प्राप्त होतो. ब्राह्मणाना हेच पद एकमेव निर्गुणाचें आश्रयस्थान आहे व श्रेष्ठ पदवीला पंचगिणारें आहे. हे आश्रयस्थान आपलेसे करून म्हणजे आत्ममात्र करून घेतलें तर ब्रह्मलोक प्राप्त होतो. श्रीमद् भगवद्गीतेत 'ॐ इत्येवाक्षरं व्याहरन् भामनुस्मरन्-मद्भाज याति न संशयः' असे विधान सर्वांकरिता सांगितलें आहे.

प्रश्नोपनिषदात सत्यनामाने पिप्पलाद ऋषींना विचारलें की, जो मानव आमरण प्रणवाचें ध्यान करितो त्यास कोणत्या लोकाची प्राप्ति होते ? तेव्हा त्यास त्यांनी सांगितलें की, त्या ॐकार जपकर्त्या मानवास मगुण व निर्गुण ॐकाररूप ब्रह्मपदाची प्राप्ति होते.

युञ्जीत प्रणवे चेतः प्रणवो ब्रह्मनिर्भयम् ।
 प्रणवे नित्ययुस्तस्य न भय विद्यते क्वचित् ॥

प्रणवं हीश्वरं विद्यात् सर्वस्य हृदि संस्थितम् ।

सर्वव्यापिनमोक्तारं मत्वा धीरो न शोचति ॥

अमात्रोऽनन्तमात्रश्च द्वैतस्योपशमः शिवः ।

ॐकारो विदितो येन स मुनिर्नेतरो जनः ॥ (गौडपादकारिका)

निर्भय ब्रह्मरूप ॐकाराचें चिंतन करावें. प्रणव हाच ईश्वर आहे व हा सर्वांच्या हृदयात वास करितो. प्रणवाला मात्रा नाहीत, असें म्हटले तर त्यास अनंत मात्रा आहेत. कारण सर्व अक्षरें प्रणवाच्या ॐकाररूप शरीरातील अययात्मक आहेत. द्वैत-अद्वैत-नादाची प्रणवाच्या योगानें परिसमाप्ति झाली आहे. ज्यानें 'ॐकार' समजून घेतला त्याला मुनीच म्हणावें, इतरे जनामध्ये त्याची गणना करिता येत नाही.

श्रीमद्भगवद्गीतेंत म्हटले आहे कीं—

ॐमित्येकाक्षर ब्रह्म व्याहरन्मामनुस्मरन् ।

यः प्रयाति स मद्भावं याति नास्त्यत्र संशयः ॥

प्रणवाचें महत्त्व वर्णन करिताना सांगितलें कीं, जो ॐ अक्षर-ब्रवाचा जप व माझे स्मरण प्रयाणशालीं करील त्याला मन्स्वरूपाची प्राप्ति होईल यात संशय नाही.

ॐकार या मंत्राचा ऋषि ब्रह्मा, हृद गायत्री व सर्व कर्मांभीं उच्चार हा त्याचा निनियोग आहे. ॐकार मंत्राचा कोटी जप केला असता सगुणब्रह्मदर्शन होतें असें सांगितलें आहे.

गायत्रीमंत्रांभींच्या मूरादि सप्तव्याहतींपेरीं व्याहृतित्रयाचे महत्त्व वेदात फारच सुरस केलेलें आहे. एका वेळीं प्रजापती हे ह्या जगात सार वस्तु कोणती हें जाणण्याकरिता तप करूं लागले. त्यावेळीं त्यांना पृथ्वीवर अग्निदेवता, अतरिक्षात वायुदेवता आणि स्वर्गांत आदित्यदेवता ह्याच मुरा देवता आहेत असें समजून आले. व पुन्हा तपश्चर्या केल्यावर अग्नीमध्ये ऋग्वेद, वायूत यजुर्वेद व आदित्यामध्ये सामवेद सारभूत आहे

असें दिसलें. पुन्हा तपाचरण केल्यावर ऋग्वेदांत भूमि, यजुर्वेदांत भुवः व सामवेदांत स्वर्लोक आहे, असें त्यांस समजून आलें. 'भूः' चा अर्थ सत्, 'भुवः' चा अर्थ चित् व 'स्वः' चा अर्थ आनंद होय. 'महः' चा अर्थ सर्वातिशय महत्त्व, 'जनः' चा अर्थ आदिकारण व 'तपः' याचा अर्थ तेजोरूप परतेज असा असून सत्य याचा अर्थ सर्वबाधराहित्य असा आहे.

प्रणवान्ता गायत्री जपादिभिरुपास्या ।

तत्र शुद्धागायत्री प्रत्यग् ब्रह्मैकबोधिका ॥

शुद्धपादि सर्वहृदयसाक्षिलक्षणं ।

यन्मे स्वरूपं तत्सर्वाधिष्ठानभूतं ॥

परमानंदं निरस्त-समस्तानर्थरूपं स्वप्रकाशचिदात्मक ।

ब्रह्मेत्येवं धीमही । ध्यायेम ॥

सोऽयं इति न्यायेन सर्वसाक्षिप्रत्यगात्मनो ।

ब्रह्मणा सह तादात्म्यरूपमेकत्वं भवति इति ॥

सर्वात्मरूपत्वबोधकोऽयं गायत्रीमंत्रः संपद्यते ।

(शांकर गायत्री भाष्यम्)

प्रणवादि व प्रणवान्ता गायत्री जपतप अनुष्ठान करण्यास उपास्य देवता म्हणून योग्य आहे. शुद्ध गायत्री मंत्र प्रत्यक्षतेने अभिन्न असलेल्या ब्रह्म-तत्त्वाचा बोधक आहे. हृदय जगताला साक्षीभूत असें जें माझे रूप तेंच सर्व जगताचें अधिष्ठान आहे. मायोपाधिनिर्मित सर्व अनर्थ माझ्या स्वरूपात दृग्गोचर होत नाहींत. माझे स्वरूप परमानंदमय आहे, व स्वयंप्रकाश चिदात्मक असें जें माझे स्वरूप त्याचे सर्व साधक लोक ध्यान वगितान, अशा प्रकारचा ब्रह्मानुबोधक गायत्री मंत्र आहे व प्रणवतत्वाशी ह्या मंत्राचे अनिशय साम्य आहे असें दिसतें. श्रीदेवीभागवतान प्रणवान्ता गायत्री दिलेली नाहीं. पुराण वाचनाला पुरुषोत्तमदिष्ट रूपानें तो मंत्र याचारा. मंत्रेण मंत्रदर्शने तो गायत्री मंत्र म्हणायपाचा असतो म्हणून त्या गायत्रीमंत्राचा प्रणवान्त अथ करावा.

प्रणव तत्त्वाच्या अ, उ, म, अशा तीन मात्रा आहेत, यापैकी अकाराचा अर्थ व्यष्टि, समष्टि, वैश्वानर, निराड असा आहे. उकाराचा अर्थ तैजस् व हिरण्यगर्भ व मकाराचा प्राज्ञ व ईश्वर असा आहे. त्याचप्रमाणे 'तत्समितुर्ग्रेण्य' या गायत्रीमंत्राच्या प्रथम पादाचा अर्थ असा आहे की, त्यात सर्ग निश्चाची उत्पत्ति करणाऱ्या ईशशक्तीचे प्रतिपादन केले आहे, आणि कार्यकारणभावात ईश्वराच्या टिकाणी एतत्त्व रूपानेच असल्याने कर्तृत्वशक्तीमध्ये कार्य करणाऱ्या शक्तीचा व्यतर्भाव होत आहे. द्वितीय पादामध्ये तैजस् व हिरण्यगर्भ यांचे प्रतिपादन आहे. तेजसाचरु 'भर्ग' पदाने व ध्यानकर्तृवाचरु 'धीमहि' पदाने द्वितीयपादाचा अर्थ स्पष्ट होतो. त्रितीयाचरु 'प्रचोदयात्' पदाने वैश्वानर पदार्था अभिन्न असलेल्या निराड स्वरूपाचे दिग्दर्शन होते.

न्यायशास्त्राप्रमाणे गायत्री मंत्राच्या शेवटल्या पादापासून म्हणजे, 'प्रचोदयात्' या पदाने आरंभ केव्हास प्रथम सृष्टि उत्पत्तीचे वेळी संकल्प परिमाणूत चेतना उत्पन्न होते. नंतर 'यो न' (यू मिश्रण) य' ह्या पदाने संकल्प परिमाणूचे मिश्रण होणे. याप्रमाणे आरंभनादाच्या रीतीने संयोगपूर्ण सृष्टीची उत्पत्ति होते. 'धिय' पदाने मन व आत्मा यांच्या संयोगाने सासारिक बुद्धि उत्पन्न होऊन सासारिक भोग भोगण्याची वृत्ति उत्पन्न होते. 'धीमहि' या पदाने ईश्वरनिपयक ध्यानादि क्रियांचे योगाने साध्विक ज्ञान प्राप्त होते. नंतर 'अ देवस्य भर्ग' या पादाने अ देव म्हणजे अज्ञान व भर्ग म्हणजे नाश, अज्ञानाचा नाश होतो. अशा मिथ्या ज्ञानाचा नाश झाल्यावर 'वरेण्य' म्हणजे श्रेष्ठ मुक्ति प्राप्त होते. ही मुक्ति म्हणजे 'समितु' कर्तारूप आत्म्याची एतत्त्वीय प्रकारच्या दुखाचा नाश झाल्यानंतरची अवस्था होय.

योगशास्त्राप्रमाणे ह्या गायत्री मंत्राचा अर्थहि समजून घेतला पाहिजे. 'प्रचोदयात्' या पदाने कुडलिनी समुत्थानापासून पट्चक्रभेदन अथवा पट्चक्रादून जाणाऱ्या कुडलिनीची भावना करून सहस्रार चक्रापास

होईपर्यंतची क्रिया अभिमत आहे. या त्रियेनें केश कर्मादिनाचा लेश नसलेला असा जो ईश्वर म्हणजे सविता आमच्या बुद्धीला शुभचिंतन करण्यास प्रवृत्त करो व अन्य सासारिक भोगाकडे आमची प्रवृत्ति न होवो. याप्रमाणे मंत्रातील अन्य पदांचाही अर्थ दाखविता येईल.

याप्रमाणे गायत्रीमंत्राचे निरतिराज्या भूमिज्ञानरूप अर्थ केव्याने केरळ आय प्रकृतीला मूलमृत धरून केलेले अर्थ बरोबर नसावे. कारण त्या अर्थावरून प्रकृतीची अनादिता सिद्ध होते, व पुरुषाचीही होत आहे, व प्रकृति व पुरुष अशीं दोन तत्वे अनादि मानावी लागतात. 'प्रकृति पुरुष चैव विद्वयनादि उभापि' या गीतोक वचनाकडे विवेचनाचा कल जाऊन मूळ मंत्रातील अद्वैतसिद्धि बाजूस पडते अशी शका कोणास येईल. परंतु उपासना प्रकरणातील हे विवेचन असल्यानें प्राप्ती द्वैत मानल्याशिवाय उपासना हा निषय भाडताच येत नाही. आज जगात अद्वैत मार्गीयाना व्यवहारात द्वैत मानल्याशिवाय व्यवहार करिता येतो ना? श्रीसमर्थजी 'उपासना उपासना' अशा द्वितीनें साधकास उपदेश केला ती उपासना म्हणजे जगळ वसणें. तें कोणाच्या? इष्टदेवतेच्या. या निचारपरंत द्वैतस्वप्ना अमल्याखेरीज उपासना शक्यच नाही 'शिवो भूत्वा शिव यजेत्' म्हणजे शिवच ज्ञान्यावर दुसरा शिव राहिला कोठे व त्याची पूजा ती काय? तेव्हा शिवो भूत्वा म्हणजे शुद्ध व निर्मल भावना धारण करून, स्थूल सूक्ष्म कारणादि देहाच्या अनिष्ट वृत्तीकडे असलेल्या प्रवृत्तींचा निरोध करून सर्व कल्याणनिधान उपास्य देवतेची पूजा करारी असाच त्या वचनाचा अर्थ आहे नमविधा भक्तीत आठ प्रकारच्या मळीचें अनुमग्न असताना द्वैतभाव अमनोच असतो.

असा द्वैतभाव असल्याशिवाय 'हीं क्लीं श्रीं' अशा बीनानीं युक्त असलेले मंत्र सिद्ध होणार नाहीत. 'अध्यातोषापनादाम्पा निष्प्रपच प्रपच्यते' या वचनाप्रमाणें अधिभारमेदाने भिन्नभिन्न मंत्रांच्या साधकांस भिन्नभिन्न प्रक्रियांचा उपयोग कराना जने शास्त्रात सांगिले.

आहे. 'अधिकार तैसा करू उपदेश' असे तुकाराम महाराज व श्रीसमर्थ रामदास स्वामी महाराज सांगतात. मागील स्तभात वर्णन केलेले शास्त्रीय विवेचन अध्यारोपात्मक आहे व वेदान्त शास्त्रीय विवेचन म्हणजे अद्वैत सिद्धीचें विवेचन अपरादात्मक आहे. सर्व शास्त्राचें ध्येय एकच आहे. व तें ध्येय गायत्री मंत्राची श्रेष्ठता हेंच होय. 'आपो-ज्योनिरसोऽमृतम् ब्रह्म भूर्भुवः स्वरोम्' या गायत्री मंत्राच्या शिर म्हणजे शेवटल्या पक्तीत अद्वैतसिद्धीच सिद्ध केलेली आहे. 'आप' या शब्दानें सर्वव्याप्ति, 'ज्योति' या शब्दानें प्रकाशरूप, 'स्व' या शब्दानें व 'अमृत' या शब्दानें मरणादि संसारपाशापामून मोक्ष होणे असें सच्चिदानंदरूप ॐकारात्मक ब्रह्म तेंच मी आहे अशी भावना असावी असा त्या मंत्राचा इत्यर्थ आहे.

गायत्री मंत्राचा जप करान्याचा तर,

मंत्राणां पल्लवो वासः मंत्राणां प्रणवः शिरः ।
शिरः पल्लवसंयुक्तो मंत्रः कामदुधो भवेत् ॥

या वचनाप्रमाणें त्रिपाद गायत्रीचा जप करिताना 'प्रचोदयात्' या पदानंतर प्रणवाचा उच्चार करावयास पाहिजे. व्याहृति म्हणजे भूर्भुवस्व याचे आरभी ॐ, नंतर 'तत्सवितु' याचे आधी ॐकार व प्रचोदयात् याचे शेवटीं प्रणव असाना. नेहमी प्रचारात दोनच प्रणव म्हणण्याचा प्रघात दिसतो. पण तो मंत्रशास्त्राप्रमाणें चुकीचा आहे. काहीं ठिकाणी प्राणायामाचे वेळीं दशप्रणव संयुक्त गायत्रीचा जप सांगितला आहे. गायत्री त्रैवर्णिकास सांगितली असल्यानें त्या गायत्रीचा जप करीत असता ब्राह्मणांनी तीन प्रणव, क्षत्रिय व वैश्यांनी दोन प्रणव म्हणावे असे शास्त्र सांगते. आजकाल क्षत्रिय व वैश्य समाज गायत्रीजपान्मुख झालेले आहेत ही मोठी शोचनीय स्थिति आहे. गायत्री-मंत्र-जपापूर्वी गायत्री कवचाचा पाठ नेहमी करावा. कवच हें साधकाचें रक्षण करतें (हें कवच पुढें दिलेले आहे.)

‘ॐ भूः भुवः स्वः । ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं
भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात् । ॐ’

अशा प्रभारच्या गायत्री मंत्राचा जप द्विजांनीं करावा इतकी गोष्ट तरी ह्या लेखानें प्रचारात आल्यास वरें होईल. असें न जमल्यास भोगमोक्षार्थी द्विजांनीं चतुष्पदा गायत्रीचा जप करावा. या वचनाला चिदंबर रहस्यात आधार आहे, तो असा—

चतुष्पदा गायत्री भोगमोक्षार्थिनां नृणाम् ।
यज्ञपातु सर्वसिद्धिः स्यात्कामधुक सा प्रकीर्तिता ॥
द्वात्रिंशदक्षरीं यस्तु जपेत् व्याहृतिपूर्विकां ।
अर्धपत्रे सहस्रं तु पण्मासं प्रयतः शुचिः ॥
स मेधावी भवेत् धाम्नी गद्यपद्यविशारदः ।
भवेत्येव न संदेहो नान्यथा शिवभाषितम् ॥

(चिदंबर रहस्ये)

श्रीनृपनारायणाचे मटव्यत श्रीगायत्रीदेवीचें प्रानर, माध्यान्ह व सायंकाळचे ध्यान करावें असें सांगितलें आहे. व्याहृतीचा अर्थ असा कीं, भुलोक, भुवर्लोक, व स्वर्गलोक अशा तीन लोकांपैकीं दोन लोकांचें उल्लेखन करून स्वर्गलोकांत म्हणजे सूर्यलोकांत भागनेनें जावें व त्या ठिकाणीं ‘तत् सवितु’ म्हणजे आपणास स्थूल नेत्रेंद्रियांनीं दिसतो तो प्रकाश प्रतिनिमाचा आहे व सरे सूर्यानिं सूर्यलोकात अर्थात् स्वर्गलोकात गेल्यानर दिसू लागतें, त्या सूर्यदेवाच्या प्रभावरशाली तेजाचें ध्यान आम्हीं करितो, जो सूर्यदेव आम्हाला सद्बुद्धीची प्रेरणा करितो. (अलीकडे आपली सूर्यमाला दुसऱ्या एका अतिदूर व अतिमल्लिष्ट व अमिन आकर्षण-शक्तियुक्त अशा दुसऱ्या सूर्याकडे आर्षिली जात आहे असा शोध लागला आहे.) वरील गायत्रीमंत्राचा अर्थात् सत्रियाच्या लोकात जाऊन तेथून दिसणाऱ्या दुसऱ्या सत्रियाचें वर्णन आले आहे. अलीकडील शोध व पूर्वीचे अनुभव यांचें योग्य समेलन कसे होत आहे, ही एक आपल्या

पूर्वजांच्या ज्ञानशक्तीच्या आपलेपणाची दिग्दर्शकच गोष्ट आहे असें म्हटल्याखेरीज राहवत नाही.

वरील स्तंभात गायत्रीदेवीची बाळांग उपासना वर्णन केली. आतां अंतरंग उपासनेबद्दल पिवेचन करण्यांत येत आहे. आपल्या हृदयस्थित स्वयंज्योतिरूप गायत्रीउपासनेच्या अगप्रत्यगरूप असलेल्या द्वारपालाची उपासना छांदोग्य उपनिषदांत वर्णन केलेली आहे.

ते वा एत पञ्चब्रह्मपुरुषाः स्वर्गस्य लोकस्य
द्वारपाः स य एतानेवं पंचब्रह्मपुरुषान्
स्वर्गस्य लोकस्य द्वारपान् वेदास्यऽकुले
वीरो जायते प्रतिपद्य स्वर्गलोकम् ।

(छा० ३-१३-६)

ज्याप्रमाणें प्रचारात राजाच्या द्वारपालांची प्रीति संपादन केली तर राजाची भेट होते, त्याप्रमाणे प्राण, अपान, व्यान, उदान, समान हे चैतन्यज्योतिरूप गायत्रीच्या ब्रह्मरूप स्वर्गलोकाचे द्वारपाल आहेत. हे द्वारपाल वश झाले म्हणजे हृदयस्थित—हें हृदय ब्रह्मभाजवळ आहे—गायत्रीब्रह्माची प्राप्ति होते व उपासकाला प्रत्येक ज्योतिरूप स्वर्ग प्राप्त होतो व त्याच्या कुलांत वीरपुरुष अथवा वीरशिष्य उत्पन्न होतो.

२५. गायत्री ब्रह्मरूप हृदयभयनाला पाच छिद्रे आहेत. त्या छिद्रांतून वास करणारे प्राणापानादि पच पुरुष हेच द्वारपाल आहेत असें वर लिहिलें. त्यापैकी पूर्वाभिमुख पुरुषाच्या हृदयाचें जें पूर्वे छिद्ररूप द्वार आहे त्या द्वारात प्राणरूपी द्वारपाल असतो, तो चक्षु होय, तोच आदित्य होय. ह्या प्राणाचे तेज व अन्न या रूपानें जो चित्तन करितो तो तेजस्वी व दीप्ताग्नि होत्साता जागृत पचनशक्तीनें युक्त होतो, तसेंच ज्या हृदयाचें दक्षिण छिद्र रूप द्वार आहे, त्याचा द्वारपाल व्यान हा आहे. हाच द्वारपाल श्रोत्ररूपी व चंद्रमारूपी आहे. श्री आणि यशरूपानें व्यानाची उपासना करितो तो श्रीमान व यशस्वी होतो.

तसेंच पश्चिम दाराचा द्वारपाल अपान आहे. तो वायूरूपी व अग्निरूपी आहे.

ह्या अपान वायूचे ब्रह्मवर्चस व अन्नादि रूपानें जो चिंतन करितो तो ब्रह्मवर्चसी होतो व सुग्रास अन्न प्राप्त करून घेतो. तसेंच उत्तरदाराचा द्वारपाल समान वायू आहे. तो मनरूप व पर्जन्यरूप आहे. ह्या समान वायूची आराधना जो परोक्ष व अपरोक्ष कीर्तिरूपानें करितो त्यास परोक्ष व अपरोक्ष कीर्ति प्राप्त होते. तसेंच उर्ध्वदाराचा द्वारपाल उदान वायू आहे. याच्या ओज व मद्दः स्वरूपाचें जो चिंतन करितो तो ओजस्वी व महान् होतो.

ही चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री चतुर्युपादासह द्वाविंशदक्षरा होते. 'स्वंवक् यजामहे' व 'जातवेदसे' या दोन मंत्रांसहस्रतमान निचा उच्चार केला तर ती शताक्षरा गायत्री होते. याच गायत्रीमंत्राच्या पादाचे लोम विलोम केल्याने 'बला अनिबला' या निचा तयार होतात व ब्रह्माक्ष व ब्रह्मशिरोक्ष हीं अर्धें तयार होतात. ह्या निचा व हे मंत्र लेखकज्ञवळ आहेत. त्याचा परिचय उत्तरार्धांत केलेला आहे. पण त्यांचा अनुभव घेवलेले व सध्यां हयात असलेले सज्जन लेखकास मेडले नाहींत.

४. गायत्री मंत्रानुभवाचीं उदाहरणें

गायत्रीमंत्राचें पुरधरण करण्याची पद्धति, न्यास, गायत्री, कवच व गायत्रीमंत्राचें शापमोचन, उत्कीर्णन, संजीवन व अक्षोपसंहरण हें वगैरीही माहीन नसतांना केवळ गायत्रीमंत्राचा जप चोरीस वेंचण्यांत येतो. सप्तशृंग देवीसन्निध एक ब्राह्मण करीत होता. वणीहून पायऱ्या चढून गेःशायर त्याचा मठ पडिऱ्यानें लागतो. या मद्यतीळ चांगेंतून श्रीभगवती मंत्रशृंगायित्तिन म्हालक्ष्मीच्या वारा माम पुणें जान अमनात. या गायत्री चोरांस लेणक मेडला व गायत्रीमंत्रजपाचें फळ काय प्राप्त झालें असें विचारतां प्रस्तुतनी जागा, मठ व वारा मडिने वगेणाजळ निर्वाहानरितां

तोंड वेंगाडावें लागत नाही, यात्रेच्या वेळी यात्रेकरूंची सोय करितां येते, इतकेंच फल आहे, असें ते म्हणाले.

आज मंत्रविद्या म्हणजे सत्र झूट असें मानणारेच गृहस्थ पुष्कळ आहेत, व मंत्रांची सिद्धि नसल्यानें हा वर्ग वाढत चालला आहे. संस्कारांचा लोप व आचारभ्रष्टता यामुळे मंत्रसिद्धि होत नाही, ही गोष्ट खरी आहे. परंतु ती गोष्ट पटविणें आजकाल दुरापास्त झालें आहे. गायत्री कवचाचे १००० पाठ पलाशवृक्षाखाली १० दिवसांत केले. परीक्षा पास झाली.

विष्णुकांत गोपीनाथ त्रिपाठी
बळगांव

हल्लींच्या पिढीत वेदमंत्र, पुराण मंत्र, आगममंत्र, शास्त्रमंत्र इत्यादि मंत्रांवरील व त्याचप्रमाणें वेद, पुराणें, आगम यांवरील श्रद्धा नाहीशी झालेली दिसते. ती खरी अश्रद्धा नव्हे, असें लेखकाचें मत आहे. हीच नवीन पिढी पूर्ण आस्तिक होण्यास मंत्रसिद्धि पटवून देणें हाच एक उपाय आहे. मंत्रसिद्धि प्राप्त झालेल्या गृहस्थांस ही कार्यकारण परंपरा सांगून मंत्रसिद्धीचा अनुभव हल्लींच्या पिढीस पटवावा अशी विनंती केल्यास ते म्हणतात “आम्ही काहीं तमाशा मंडला नाही किंवा नाटक नाही.” त्यांचें हें प्रतिपादनही खरेंच आहे. यांदनच मार्ग निघावा व तो निघण्यासाठीं वैदिक अभ्यास करणारे विद्यार्थी स्वतः मंत्र सिद्ध करण्याकरितां पुढें आले पाहिजेत. ते तसे पुढें आले तर त्यांचा दर्जाही वाढेल व त्यांचेबद्दल आंगलभाषा व आंगलभाषेनून आधुनिक अपुन्या शाखाचा परिचय झाल्यानें जे पुरुष अविश्वासी बनून गेलेले आहेत, त्यांच्या ठिकाणीं वरील वैदिक विद्यार्थ्यांबद्दल आदरहि वाढेल व नित्यनैमित्तिक कर्मे करण्याकरितां वैदिक मंडळींनां बोलावण्याचा प्रसंग आल्यास त्यांस ‘भटजी’ या कनिष्ठ दर्जाच्या नांवानें त्यांचा निर्देश न होतां ‘गुरुजी’ या नांवानें त्यांचा निर्देश होईल. बहकलेल्या आंगलविभूषितांकरितां ‘तान्प्रति नैप यत्नः’

हा लेख लिहिण्याचा प्रयत्न नाहीच नाही. वेदशास्त्रोत्तेजक शाळेच्या विद्यार्थ्यांकरिता व वैदिक परंपरा कायम टिकविण्याची इच्छा असणाऱ्यांकरिता हा प्रयत्न आहे.'

श्री गायत्री कवच

(हें रुद्रयामलांतील २ रें कवच)

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीगणान्नायैनमः ॥ श्री गायत्री देव्यै नमः ॥ नारद उवाच ॥ स्वामिन्सर्वजगन्नाथ संशयोऽस्ति मम प्रभो ॥ चतु पट्टिकलाभिज्ञ निप्रहायोगनिद्र ॥ १ ॥ मुच्यते केन पुण्येन ब्रह्मरूपः कथं भवेत् ॥ देहश्च देवतारूपो मंत्ररूपो विशेषतः ॥ २ ॥ कर्म तच्छ्रोतुमिच्छामि न्यास च निधिपूर्वकं ॥ नपिच्छदोऽधिदैवं च ध्यानं च निधित्तमभो ॥ ३ ॥ श्री नारायण

१. गायत्री उपासना-विधिविधान-पुरश्चरण व उपयुक्तता, त्याचप्रमाणे गायत्री मंत्राचे प्रकार व त्याप्रमाणे पुरश्चरणे व विधिविधान ह्यासंबंधे घरेच वाढ्य मराठी, हिंदी, व गुजराती भाषेत अलीकडे उपलब्ध झालेले आहे. त्यांपैकी अगदी अलीकडे [मे १९६९] प्रसिद्ध झालेले 'गायत्री विज्ञान व उपासना' -मीमांसातीर्थ विजयदेकरशास्त्री-दंडाग्रस्य प्रकाशन पुणे-हें एक पुस्तक आधुनिक वैज्ञानिक दृष्टीच्या जिज्ञासना वा उपासकांना घरेच मार्गदर्शन करील असें आहे. संस्थाविधि व विज्ञान (गो. प्र. भावेकृत)हें पण तितकेंच उपयुक्त पुस्तक आहे.

'भरंड आनंद' नावाचें मासिक मयुरा येथून प्रसिद्ध होत असतें. त्यामी दयानंदी विचारप्रणालीप्रमाणें निचाराचा धारा यात बहात असतो. तो विधिविधानाच्या बाबतीत वैदिक सनातनी परंपरेशीं विसंगत आहे. बंगाली व दक्षिणात्य द्राविडी संस्कृतीलाही ती निचारधरा मान्य नाहीं. तथापि या सर्व पाढर्याचा व उपासनेचा हाच विचार येलेला ग्रंथ "गायत्रीपंचांग व उपासना" नांवाच्या प्रसिद्ध होऊन पातलेल्या 'नवज्योति प्रकाशन' संस्थेच्या ग्रंथात पहाण्यास मिळेल (गो. प्र. मा.).

उवाच ॥ अस्यैक परम गुह्य गायत्रीकच तथा ॥ पठणाद्वारणान्मर्य-
सर्गपापै प्रमुच्यते ॥ ४ ॥ सर्वान्नामानाप्नोति देवीरूपं च जायते ॥
गायत्रीकचस्यास्य ब्रह्माणिष्णुमहेश्वरा ॥ ५ ॥ ऋषयो ऋग्यजु सामाऽ-
थर्चच्छेदासि नारद ॥ ब्रह्मरूपा देवतोक्ता गायत्री परमा कला ॥ ६ ॥
तद्बीजं भर्ग इत्येषा शक्तिरक्ता मनीषिभिः ॥ नीलक च धिय प्रोक्त
मोक्षार्थे विनियोजनम् ॥ ७ ॥ न्यासः—चतुर्भिर्हृदयं प्रोक्तं विभिर्भर्गं
शिरः स्मृतं ॥ पंचभिः स्याच्छिखा पश्चाद्विभिस्तु कनकं स्मृतं ॥ ८ ॥ चतुर्भि-
र्नेत्रमुद्दिष्टं चतुर्भिः स्यात्तदक्षरं ॥ अथ ध्यानं प्रनक्ष्यामि साधकामीड-
दायकं ॥ ९ ॥ मुक्ताविद्रुमहेमनीलधनच्छायैर्मुखस्यक्षणैर्युक्तामिन्दुकला-
निनद्धमुकुटातत्सार्यवर्णाभिरा ॥ गायत्रीरदाभयाऽङ्गुशस्त्रशाला (शुभ्र)
कपालगुण ॥ शखचक्रमयारऽरजिदयुगुलहस्तेरहन्तीं भजे ॥ १० ॥
गायत्री पूर्वतः पातु सावित्री पातु दक्षिणे ॥ ब्रह्मसध्या तु मे पातु पश्चादुत्त-
राया सरस्वति ॥ ११ ॥ पावर्की मे दिश रक्षेन्पावर्की जलशायिनी ॥
यातुधानादिश रक्षेत्पातुधानभयवरी ॥ १२ ॥ पावर्मानादिश रक्षेत्पवमान-
विलासिनी ॥ दिश रौद्री च मे रक्षेत् रौद्राणीं रुद्ररूपिणी ॥ १३ ॥ ऊर्ध्वं
ब्रह्माणि मे रक्षेदधस्ताद्वैष्णवी तथा ॥ एव दशदिशो रक्षेत्सर्वांगभुवनेश्वरी
॥ १४ ॥ अंगन्यासाः—तत्पदं पातु मे पादौ, जघने मे सवितु पदं ॥ वरेण्यं
वटिदेशे तु, नाभिं भर्गस्तथैव च ॥ १५ ॥ देवस्य मे तद्हृदयं धीमहीति
च गल्लयो ॥ धियं पदं च मे नेत्रे यं पदं मे ललाटकम् ॥ १६ ॥
न पदं पातु मे मूर्ध्नि शिखाया मे प्रचोदयात् ॥ अक्षरन्यासाः तत्पदं
पातु मूर्ध्नि सकारं पातु भालकं ॥ १७ ॥ चक्षुषी तु विस्माराणीं

१. पावर्की—आग्नेय दिश, २ यातुधानी—नैऋत्य, ३ पावमाना—वायव्य.
रौद्री—ईशान्य सदरुह नावासबर्धी पाठभेद आहेत. च त्याच्या महत्त्वाचें
विज्ञानही आहे त्याचें ईश्वरानें 'विज्ञान' या प्रकरणात केलें असून सपूर्ण
विचार "गायत्री पंचांग" या भावी ग्रंथान दिसेल गायत्रीच्या ध्यानात
'मुंतेस्त्रीक्षणे' असाही पाठ भेद आहे (गो प्र. मा)

तुम्हारस्तु कपोलयो ॥ नासापुटेर्वमाराणों रेकारस्तु मुखे तथा ॥ १८ ॥
 णिकार ऊर्ध्वमोष्ठ तु यंकारस्त्वधरोष्ठक ॥ आस्यमध्ये भमाराणों गों
 कारदिचबुके तथा ॥ १९ ॥ देवार कठदेशे तु वमार स्कन्धदेशक ॥
 स्यकारो दक्षिण हस्त धीमारो वामहस्तक ॥ २० ॥ ममारो हृदय
 रक्षेत् हिकार उदरे तथा ॥ धिमारो नाभिदेशे तु योमारस्तु कटि
 तथा ॥ २१ ॥ गुह्य रक्षतु योमार ऊरु द्वौ न पदाक्षर ॥ प्रकारो
 जानुनी रक्षेच्चोमारो जघदेशक ॥ २२ ॥ दवार गुल्फदेशे तु थाकार
 पदयुग्मक ॥ तमारव्यजन चैव सर्वांगे मे सदाऽनतु ॥ २३ ॥ इदं तु
 कवच दिव्य बाधाशतविनाशन ॥ चतुषष्टिकलग्निघादायक मोक्षकारक
 ॥ २४ ॥ मुच्यते सर्व पापेभ्य पर ब्रह्माधिगच्छति ॥ पठनाच्छ्रवणाद्वाऽपि
 गोप्तहृत्फल लभेत् ॥ २५ ॥ इति श्रीदेवीभागवते पुराणे नारायणोक्त
 गायत्रीकवच सङ्पूर्णम् ॥

□ □

अमृत - मजिरी

१. गायत्री मन्त्र हा गुरुमन्त्र गृहणने सर्वश्रेष्ठ मन्त्र आहे
२. गायत्री मन्त्र सुवांत छक्कर सिद्ध होतो
३. गायत्री मन्त्राने अनेक अस्त्रे प्राप्त करिता येतात.
४. गायत्रीउपासनेमुळे अनेक सिद्धि प्राप्त होतात

७ पंचदशी विद्या व विधि विचार

१ पंचदशी विद्या

ॐ नमो विष्णुरूपाय नमस्ते ब्रह्मरूपिणे ।

नमस्ते रुद्ररूपाय नमः त्रिमूर्तिधारिणे ॥ १ ॥

पार्वती बोलते, हे महारुद्र, तुम्ही सर्व जगताची उत्पत्ति, स्थिति व लय करणारे आहां. तुम्हीच ब्रह्मदेव होऊन जगाची उत्पत्ति, विष्णु होऊन जगाचें पालन आणि रुद्र होऊन जगाचा संहार करीत असतां. तुम्ही त्रिगुणात्मक आणि पंचभूतात्मक आहां. तीं पंचमहाभूतें—पृथ्वी, आप, तेज, वायु आणि आकाश हीं आहेत, पंच तन्मात्रा—शब्द, स्पर्श, रूप, रस, गंध ह्या आहेत. पंच इंद्रियें—त्वक्, चक्षु, रसना, घ्राण व शब्द हीं आहेत. हीं सर्व पंधरा तत्त्वे तुमचे इच्छेनें आदिमाया शक्तीला घेरतात, ते हां सर्व तत्त्वांचे परिणाम राजस, तामस, व सत्त्वगुण हे उदय पावतात. मी (पार्वती) तुमच्या मायेला जाणत नाहीं, आणि संसार करण्याची इच्छा करीत आहे. म्हणून संसाराचा निर्वाह होईल, अशी उत्तम विद्या मला तुम्ही सांगा. ईश्वर सांगतातः—ऐक पार्वती, एक विद्या तुला सांगतो. ही विद्या मी कोणत्याहि देवाला किंवा ऋषीला सांगितली नाही, ती तुला सांगतो. ही विद्या देवनिंदक, तीर्थद्वेषी, गुरद्रोही, असत्यवादी, अविश्वासी, मातापिता सेवाहीन, अहंमगरी, दांभिक, पाखंडी अशा लोकांना सांगूं नको. सांगशील तर गुरु व शिष्याचें अग्रन्याण होईल. या विद्येनें गुरूचा छळ करील त्याला कोटी कालपर्यंत ही विद्या फलद्रूप होणार नाही. या

विधेनें जो शिष्य गुरूला संताप आणील, त्याला श्वेत कुष्ठ फुटेल. तसेंच जो गुरु निष्कपटी शिष्याला ही विद्या सांगणार नाही तो गुरु ही दोषी होईल. एक वर्षपर्यंत शिष्याची परीक्षा करून मग त्याला गुरूनें ही विद्या शिकवावी. नाही तर गुरूला मोठा दोष येतो.

२ पंचदशीपंथ पद्धति, कृति व विधि.

श्री महादेव पार्वतीला म्हणाले, हे देवी, मी सर्व मंत्र व यंत्रे साध्य केलेली आहेत. परंतु फक्त हें पंचदशी यंत्र साध्य केल्याशिवाय ठेवले आहे. हें अतिशय गुप्त आहे. ती विद्या मी तुला आतां सांगतो व तुंी ती अतिशय गुप्त ठेव. खीलपट, नास्तिरु व दुष्ट यांस देऊं नकोस. हें मन देऊन ऐक. नदीच्या काठार सुंदर वृक्ष असलेल्या ठिकाणी जाऊन माती व उत्तम शेणानें एक जागा सारबून तयार करावी, तीवर अष्टगंधानें एक गोठा (कोठा) बीजमंत्र जमिनीवर लिहावा. त्याचें पूर्वेकडे तोंड करावें आणि डोक्यावर अर्धचंद्र अनुत्वार घावा. त्याचप्रमाणें अष्टगंधानें पृथ्वीवर पंचदशी यंत्र काढिलें पाहिजे. त्याच्यावर एक दिवा ठेवावा. दिवा सोने, चांदी, तांबें, लोखंड अथवा माती याचा असावा. (चांदी, तांब्र, लोह यांच्या पत्र्यावर पंचदशी मंत्र लिहावा) तो दिवा गाईच्या शुद्ध तुपानें भरवा. त्यात लाल सुताची वात (१००० किंवा १०८ किंवा १८ किंवा १२ हात लांब असलेली) लावावी. (पूर्व विधीप्रमाणें) नंतर मध्यें लाल कापडाचे आसन घाडून यत्र लिहणाऱ्यानें बसावें. जर क्रूरकार्य करायचा असेल, तर सूर्यघासानें श्वास चालवावा. लाल बख, लाल धोतर, लाल आसन, यामध्यें कोणत्याहि इतर रंगाचा धागा अमू नये. आसनार वसून 'ही' या मायाजीजाचा जप करावा. अष्टगंधानें यत्र लिहावें, आणि जें आपले काम असेल तें त्याच्यावर लिहावें. दररोज ५०-१००-३००-५०० अथवा १००० वेळां (जितकें पहिल्या दिवशीं लिहिलें असेल तितकें रोज) लिहावें. यंत्रात 'ही' हें मायाजीज लिहावें आणि येणेंप्रमाणें केशराच्या

गंधानें एक लाख वेळा लिहिले म्हणजे हनुमान प्रगट होऊन दर्शन देतील. याचप्रकारें नेहमी लिहावें आणि प्रत्येक यत्राला निरनिराळें वापून कणकेंत त्याची गोळी करून मासोळ्याना खाण्याला द्यावें. तलाव, बावडी, विहिरी जेथें असतील तेथें तेथें माशाना असे दिलें नाहीं तर कार्यसिद्धि होणार नाहीं. यत्र लिहणें बंद केले तर मासोळ्याना खाणे देणे बंद केलें तरीसुद्धा हा बीज मंत्र जपत राहावा, जेव्हा एक लाख मंत्र पुरा होईल तेव्हा एक लाखाचा दशाश इतके हवन पाण्यात करावे. अग्नीमध्यां नाहीं. ज्याप्रमाणे वली वैश्वदेव होतो, त्याप्रमाणे बीजमंत्र 'स्वाहा' म्हणून पाण्यात सोडाना. नंतर दशाश (हवनाच्या) तर्पण, मार्जन, गोदान वगैरे करावें. प्रथम एकापासून नऊपर्यंत प्रारंभ करून ९ पर्यंत लिहून शेवटीं १ लिहिला तर राजा वश होतो. दुसरा प्रकार तीन पासून आरंभ करून ९ पर्यंत लिहावे नंतर १, २ लिहावे म्हणजे व्यापारवृद्धि होईल. चारापासून आरंभ करून ९ पर्यंत लिहून नंतर १, २, ३ लिहावे म्हणजे साधनाच्या मोक्षविमोक्षाचें उच्चाटण होते. ५ पासून आरंभ करून ९ पर्यंत लिहिले व नंतर १, २, ३, ४ लिहिले तर साधनाचें स्थान भ्रष्ट होते. ६ पासून आरंभ करून ५ पर्यंत लिहिले व नंतर १, २, ३, ४, ५ लिहिले तर मारण होणार नाहीं. ७ पासून आरंभ करून लिहिले तर (९ पर्यंत) व नंतर १, २, ३, ४, ५, ६, असे लिहिले तर अशुभ चित्कर्मा निपत्ति येते. ९ पासून आरंभ करून १, २, ३, ४, ५, ६, ७, ८ असे लिहिले तर अशुभ घनवृद्धि होते. ह्या प्रकारें ८ वोटें (अंगुले) अशा चमेलीच्या काडीच्या लेखणीनें अष्टगंधानें १ लाख प्रमाणे नऊ कोठ्यात लिहावे. द्वी' नट' वेद' ऋषी' वाण' नि' पट' शशि' वसु'. पण आदिमाया बीजाचें साधन जमणार नाहीं. तर भास्वतीजगदिशायक अष्टगंधानें सप्त स्वर लिहावे. एक पासून ९ पर्यंत जर दीपक वगैरे सामान मिळूं शकलें नाहीं तर माया बीज हे अस्य जपारें. व गोळ्या पूर्वोक्त सिद्धिप्रमाणें बनवून त्या

मासोब्ब्याना देत राहिले तरी सुद्धा मार्य सिद्धीस जाईल. जर मंत्र लिहून पर्वताच्या शिखरावर चढवून उडयले तर उच्चाटन सिद्ध होते. पृथ्वीवर (जमिनीवर) खडीने (दगटाने) लिहिले तर वदी सुटतो. प्रसन्नचर्याने रहावे. हनिष्यान्न खावे. स्वतःची इच्छा मंत्रावर लिहानी. जर मासोळीने लवकर गोळी खाळी तर यत्र लिहावे. खाळी नाहीं तर लिहू नये. अष्टगंध (१) चंदन (२) अगर (३) जटामासी (४) देवदार (५) कस्तुरी (६) केशर (७) कापूर (८) याच्या याच्याशिवाय कापूर व केशर यांनी हे यत्र लिहावे, असे त्रिपुर सुप्रयोगात लिहिले आहे.

पंचदशी विद्या व श्रीविद्या ह्यासबधे जास्त माहिती उत्तरार्धात 'देव देवता मंत्र' ह्या प्रकरणात दिलेली आहे. तसेंच पंचदशी यत्र, त्याचे प्रसार व उपयोग उत्तरार्धात अनेक ठिकाणी सांगितले आहेत.

३. पंचदशीयंत्राचा विधि व विनियोग

शुभ कार्याला शुभ दिवस, कूर कार्याला कूर दिवस पाहून आरंभ करावा. व यत्र लिहून नदीत सोडून द्यावे जे वाहून जाणार नाही ते स्वतःजवळ ठेवावे त्यायोगे सर्व कार्यसिद्धि होईल. खाली दिल्याप्रमाणे यत्राची सख्या लिहिली असता त्या त्या समोरील कार्यसिद्धि होते.

संख्या	फल	संख्या	फल
२०००	लक्ष्मी प्रसन्न होते.	२०००	शत्रु वश होतो.
६०००	निरोगी होतो.	३०००	सर्व वश होतें.
१०००	सरस्वती प्रसन्न होते.	२०००	समामोहन होते.
१०००	आपकी मित्र होतान.	६०००	गर्गमोचन होतो.
२०००	मंत्र यत्र सिद्ध होतें.	२०००	विदेशी घर होतें.
४०००	ईश्वर प्रसन्न होतो.	२०००	स्यानि-प्रसिद्धि होते.

संख्या	फल	संख्या	फल
३०००	वैरी प्रसन्न होतो.	१०	निपनाश होतो.
६०००	गेलेली वस्तु प्राप्त होते.	५०००	वध्या स्त्री गर्भवती होते.
५०००	देन प्रसन्न होतो.	३०००	मित्रलाभ होतो.
२०००	दुःखनाश व सुख होतें.	४०००	राजा प्रसन्न होतो.
४०००	उद्योग प्राप्त होतो.	१५०००	मनातील इच्छा पूर्ण होते.

यत्र लिहून पाण्यात सोडावें. सिद्ध होईल. जर काही इच्छा असेल तर कणकेंत गोळी बनवून मासोळीला खाऊ घातली तर सर्व कार्यसिद्धि होईल. यत्र लेखन विधि शुभ कार्याला उत्तर दिशेकडे तोंड करून व अशुभ कार्याला दक्षिण दिशेकडे तोंड करून करावा.

अथ मंत्रविधि— (१) स्त्रीसग करू नये. (२) वस्त्रचर्यानें रहावें. (३) यत्र लिहिण्यापूर्वी 'ॐ ह्रीं क्लीं स्वाहा' हा जप एक लक्ष जपावा. लोनास मोहिनी पाडण्यासाठी १० यत्रे रोज लिहारी. २० आनर्पणासाठी, ३० जपासाठी, १००० कार्यसिद्धीकरिता लिहावी. लेखणी आठ अंगुल असावी.

मोहनासाठी	सुवर्णाची लेखणी	मन्त्रां लिहावें.
स्तभन	चादीची लेखणी	हळदीनें लिहावें.
देवदर्शन	सुवर्णाची लेखणी	केशराने लिहावें.
द्रुतगमन	लोखंडाची लेखणी	शयभस्मानें लिहावें.
द्वेप	लोखंडाची लेखणी	मृणवृक्षरसानें लिहावें
उत्पात शांति	दुर्वाची लेखणी	चंदनानें लिहावें.

बदीमोचन	१०००० लिहारी. सर्व सिद्धि	४०००० लिहारी
राज्यप्राप्ती	२००००० लिहारी. मोहनविधा	५०००० लिहारी
	३००००० लिहारी. राजा वश होतो	४०००० लिहारी.
	४००००० लिहारी. पाण्यात न बुडणें	४००००० लिहारी

वाङ्मसिद्धि ५००००० लिहावी. लक्ष्मीप्राप्ति ७०००० लिहावी.
 गत राज्यप्राप्ति २००००० लिहावी. अष्ट सिद्धि ८००००० लिहावी.
 नव निधीप्राप्ति ९००००० लिहावी. महादेवासारखे होणे १ लक्ष लिहावी.

दररोज १०, २०, ३२, ५० किंवा १०० वेळा लिहावें. ब्राह्मणानें
 भूर्जपत्रावर लिहावें. क्षत्रियानें ताडपत्रावर, वैश्याने कागदावर लिहावें.
 शूद्रानें पृथ्वीवर लिहावें. लाल आसन व लाल कपडा अनुष्ठान सुरू असे-
 पर्यन्त घालावा. जमिनीवर झोपावें. भूग व ताडूळ भोजनाला घ्यावे.
 घरीलप्रमाणे जोपर्यंत यत्रलिखाण चाललेलें आहे तोपर्यन्त तसें रहावें
 व वागावें. श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु.

८ अन्यधर्मीयांचे देव, मंत्र व यंत्रतंत्रे

१ पारसीक वेद—अवेस्ता व गाथा

वेदातील मंत्र पूर्वीच्या स्तभात वर्णन केले आहेत. पारशी लोकांचे फार जुनाट असलेले गाथा व अवेस्ता हे ग्रंथ होत. आपण वेदाना जसा मान देतो तसा मान पारशी लोक त्यांच्या गाथा व अवेस्ता यात देतात व पारशी ते ग्रंथ अपौरुषेय मानतात. हिमाल सुख झाल्यानंतर देव, असुर, मानव, दानव, हे उत्तरध्रुव प्रदेशातून बाहेर निघाले अवेस्तामध्ये 'हस्तर्हेदु' या स्थानात आर्य लोक आले असे वर्णन आहे. हस्तर्हेदु म्हणजे सप्तसिंधु.

य ऋक्षदंहस्ते मुचथो वार्यात सप्तसिंधुषु ८-२४-२७

सप्तसिंधु हे देशाचे नाव आहे. यावरून सप्तसिंधु देशात आर्यांची वस्ती होती. त्यावेळी आर्यांतूनही आर्यांची वस्ती होती द्वापार युगातील म्हणजे १२००० वर्षांपूर्वी भारत राजा सार्वभौम राजा होता व त्याचे वर्णन करिताना 'समुद्रपर्यंताया पृथिव्या एक राट्' असे नमूद केलेले आहे. वेदाळी वैदिक लोकांची विचारपद्धतीच अशी होती की, सर्व पृथ्वीतील मानवानां 'आर्य' करावयाचे. ही गोष्ट "स्व स्व चरित्र शिक्षेन् पृथिव्या यत्र मानवा." या वाक्यावरून सिद्ध होते. सप्तसिंधु अमलेला तो देश हल्ली तुर्कस्थानात रशियाचे अमलाखाली आहे. त्या भागाचे रशियन भाषेतील नाव 'सेमिरिटचेन्स्किआय' 'सात नद्यांचा

प्रातः' असें आहे. 'एदेनवेजो' म्हणजे आर्यांचे स्थान, असा निर्देशही थरील सप्तसिंधूचे प्रदेशाबद्दल ठिकठिकाणीं आला आहे. पण हे पारशी म्हणजे 'अहुरमझद' या देवतेचे पूजक होत.

पारशी लोकांच्या अवेस्ता ग्रंथाचीं एकवीस पुस्तके होती. त्यापैकी दोनच शिष्टक राहिली आहेत. यापैकी ऋषी 'जरथुस्त' यांना ग्रंथ केलेल्यापैकीं थोडे मूळ श्लोक शिष्टक राहिले आहेत, त्यास 'गाथा' असें म्हणतात, हा गाथांचे पाच विभागांत एकंदर २३८ श्लोक आहेत व त्यापैकीं पहिल्या भागांत २०० श्लोक आहेत. त्या शंबर श्लोकांत 'अहुनर' हा शब्द येतो. हा शब्द 'जरथुस्त' धर्माचा मूलमंत्र (१ ला मंत्र) आहे व सृष्टि उत्पन्न होण्यापूर्वी ईश्वरानें हा शब्द उच्चारिला व हा शब्दापामून सृष्टि उत्पन्न झाली असा त्या धर्माचा दडक आहे.

हा मंत्रामध्ये अग्नी हा शब्द येतो. 'अग्नी' याचे एक रूप 'अर्त' असें होतें. अर्त याचे वैदिक रूप ऋतू हें होय. 'अग्नी हे पन्ता ओ' 'ऋतस्य पथा' असा वैदिक शब्द तयार होतो. 'स्तु' म्हणजे ऋषि असाही अर्थ आहे, हा 'अहुनर' मंत्र खाली लिहिला आहे.

दुसरा मंत्र—'अशेमगोहु वहीशतमेअस्ती
अशेम वस्तु वसिष्ठम अस्ती
अशना अस्ती अशाल आहमाये
हयद् अशाय वहेशताय अशेम
हायत् अशाय वशिष्टये अशेम'

(१) यथा अह्म अहूर्या अया तनु अशात् ह चित् ह चा.

(२) वइहे उरा दज्दा मनहो श्योयननाम् अइ हे उरा मज्दाई

(३) क्षधेनचा अहुराई आ यिम् दगुन्यो ददत् यास्तारम्

(१) ज्याप्रमाणे राजा सूर्योपरि अमनो, तसे ऋषींही आपल्या पवित्र-तेला साधनी भूत आहेत.

(२) शुद्धमंत्राचा पुरस्कार प्रभूचेमरिता सृष्टिमार्ग्य करणाऱ्यांस प्राप्त होतो.

(३) गरिबाचा जो वाली होतो, त्यास ईश्वराचें बल (क्षत्र) प्राप्त होतें. पारशी लोकांत असा नियम आहे कीं जो मनुष्य वरील सर्ग मंत्राचा शुद्ध उच्चार करून ४० दिवस पाठ करील त्याचे सर्ग मनोरथ पूर्ण होतील. दुसऱ्या कोणत्याही मंत्रसाधनेची जरूर पडणार नाही.

मि. ए. फिरोज शापुरजी मसाणी, एम्. ए., एलएल. बी., सॉलिसिटर, मुंबई, यांनी अवेस्तामधील मंत्राच्या वर्णनपर सात पुस्तकें प्रसिद्ध केली आहेत. त्यापैकी तिसरें पुस्तक लेखकानें मागवून घेतलें. पुस्तककर्त्यानें सर्व हक्क स्वाधीन ठेविले आहेत असें कळविलें आहे. लेखकाचा हेतू ह्या पुस्तकाचें भाषांतर करून देण्याचा नाही. फक्त वेदासारखा मंत्रभाग अवेस्ता मध्येही आहे हे दाखविण्याचा हेतु आहे. एकदरीत ह्या लेखातील मंत्रशास्त्राच्या उद्घापोद्घाला ह्या पुस्तकातील काहीं गाथांचा, मंत्राचा विनियोग दाखविला तर वाचकाची खात्री होईल कीं, इतर धर्मग्रंथातही मंत्राचा विनियोग सांगितला आहे. मेहेरबान मसाणी साहेब याच्या पुस्तकातील पाचसह्य मंत्र येथें देण्यात येत आहेत व ह्याबद्दल लेखक मि. मसाणी याचा आभारी आहे.

१. पारशी गाथा व मंत्र . पुढें दिलेले मंत्र अवेस्ती भाषेंतील असून त्याची लिपीही अवेस्ती आहे. त्या लिपीचे यळण अथवा जुन्या पर्शियन व याहुदी लिपीशीं जुळतें आहे. भाषाशास्त्रीय दृष्ट्या गद्यातील विचार व शब्द ऋग्वेदीय संस्कृत शब्दासारखेच आहेत जसे वैदिक 'सर्वतत्' म्हणजे 'हीरतत्' 'अमृत' 'अमृतात्' म्हणजे अमरेतत्-अमरदाद-(अमरता) वैदिक 'ध्रुव' (सत्ता-तेज) म्हणजे त्याचे 'क्षय' इ. अवेस्तामधील मूळ सूक्ताना 'यास्न' म्हणतात. गाथा म्हणजे 'यास्न'चे भाग असून त्याची ७२ मंडलें आहेत अहुनावैति गाथा, उश्तवतीगाथा, स्पेन्तमैनु गाथा, वोहक्षय गाथा आणि 'वाहितोदित गाथा' असे पाच भाग आहेत ह्मत्तुष्टी धर्मविचाराचे हुमत्त (सद्दिचार) हुक्त्त (सद्शब्द, सद्भाषा) आणि हुचरश्त्त (सदाचार) हे तीन आधारस्तंभ आहेत. ते देवाला हिंदू धर्मीयांमार्फें पड्गुणेश्वर्यसंपन्न समजतात. नौशेर्वान अक्षर Weekly Illustrated ३१-७-६९ (गो. प्र. भा.)

वेदाचा अभ्यास जसा वेदधर्मीय ब्राह्मणामध्ये आहे, तशा प्रभारचा अभ्यास जरथुस्त म्हणजे पारशी मंडळीत नाही. 'मंत्र' असे अवेस्तात काही भाग आहेत, हे पुष्कळ पारशी मंडळीस माहीत नाही. यात आश्चर्याची गोष्ट नाही, व येथे त्या मंत्राचा उपक्रम केव्हायने पारशी मंडळीस पायदा व्हावा हा लेखाचा हेतु नाही. लिहिण्याचा मुख्य हेतु हाच आहे की, वैदिक ब्राह्मण अगर वैदिक गृहस्थ याच्या ठिकाणी जशी वैदिक मंत्राबद्दल अनास्था आहे तशीच किंबहुना अधिक अनास्था पारशी मंडळीत दिसून येते परंतु मोठा शिक्षित असो वा अशिक्षित असो अग्निपूजा व वरणपूजा ही मात्र पारशी मंडळीत जागृतावस्थेत आहे वैदिक धर्मीय मुशिक्षित मंडळीत श्राद्धविधि छुतच होत आहे, तसाच तो पारशातही छुत होत आहे, म्हणजे ते आपल्या पुरोहिताला ते कर्म करण्यास सागत असतात व पुरोहिताने ते श्राद्धकर्म अग्निमदिरात करावयाचे ही रूढीच होऊन बसली आहे असो हा गोष्टीचा उल्लेख करण्याचा हेतु हा आहे की ब्राह्मणादि त्रेवर्णिकांनी सूर्योपासना तरी कायम ठेवावी

वैदिक लोक ज्याप्रमाणे मुसलमान वगैरे मात्रिक मंडळींमडे जाऊ नये, त्यांनी आपल्या वैदिक, पौराणिक या शावर मंत्राचा अनुभव घ्यावा असे सांगतात, त्याप्रमाणे पारशी लोकांनी हिंदू मुसलमान यांच्या मधील मात्रिक लोकांमडे जाऊ नये असे सांगताना ज्या धर्मात ईश्वराने आपणास जन्म दिला त्या धर्माला धरून रहावे व त्या धर्मातील मंत्रांचा उपयोग करावा असे पारशी लोकांतील गुरू सांगतात आर्यलोक जसे सूर्योपासक आहेत, तसे पारशी लोकांत बृहस्पति देवतेची व अग्नीची उपासनाही सांगितली आहे हिंदू मुसलमान धर्मांप्रमाणे 'सोरोआस्तर' धर्मातही रोगी लोकांस अगारा, ताईत मंत्रून दिलेले दोरे देण्याची प्रथा आहे

गाथेतील मंत्र व त्याचा विनियोग

आता अवेस्तामधील काही मंत्र व त्याचा विनियोग देण्यात येत आहे मुलाना दृष्ट पडते ती निर्मूलन करण्याचा मंत्र—

‘नीरंग व दीदन् पस्ती यानी कसी राके दर्द कजल व अञ्जलक वाशद चुन् आन कसीरा वेवीनद इन् नीरंग आवायद् बखानदन्’

अर्धशिशी दुखते त्यावर मंत्र :—‘नीरंग वराय दफे करदने दर्द नीमसर’

नाग मारण्याचा मंत्र : ‘नीरंग मार जदन् वर्ष नाहे....आपमवाह’

शेतांत किडे पडतात ते मारण्याचा मंत्र : ‘अवस्त भूर जदम् इन् आस्ता के चुन कशाद इन् खानंद वस्फतम अवजन एत....आपयवाह’

बाळंतीण सुख प्रसूत होण्याचा मंत्र : ‘नीरंग आन अस्त के सन् वा

४	१	२
७	५	३
६	१	८

वकते फरसंद झांदन दुशवार वाशद् इन् नीरंग व खानंद’

किंचा तांब्याच्या ताइतांत हें यंत्र लिहून बांधावें : आरम

पाडलुम् विशाम्’ (७ वेळ) हा मंत्र ताइत हातांत घेऊन

म्हणावा. व मग तें यंत्र ताइतांत धाळावें.

दाढदुखीवर मंत्र : ‘नीरंग वराय दर्द इरान्’

पति-पत्नीमध्ये वैमनस्य असल्यास तें दूर करण्याचा मंत्र : ‘नीरंग तावीज नवस्तन वराय सुलेह करदन ह ई मर्द व जन नाम ई यऽद-शुहरवाद’

एक, दोन, तीन दिवसांचा ताप नाहीसा करण्याचा मंत्र-नीरंग दूर करदन ई तप ई यक् रोज व दो रोज व से रोज ई यऽद....द्रगुव्यो चीत्रआत् जरथुस्तनो’

गरमी व सर्दीचा ताप नाहीसा करण्याचा मंत्र—

‘नीरंग दूर करदन ई तप ई गर्म व सर्द निजबयोभ....आपव दाम दातम्’

शयतान व देवाचा जादू तोडण्याचा मंत्र :—

‘नीरंग ई होम यस्त नीरंग शक्तन् ई-जादू-ई शयतान व दीवान् कु शेकनम्....आपमवाह’

याप्रमाणें अवेस्नामवील कांहीं मंत्र लिहिलेले आहेत. याप्रमाणें अनेक

रोगावर अनेक विधांचे वेळीं म्हणण्याचे मंत्रही अवेस्तात आहेत. वरील मंत्र देण्याचा हेतु हाच कीं, मंत्रविद्या ह्या मिषय अवेस्ता व गाथा या प्रयातही आहे. या मंत्रात एक गोष्ट दिसून आली ती अशी कीं, अवेस्ताच्या मंत्रान सेतान व देव एकाच श्रेणीत घेतले आहेत या पारशी म्हणजे असुर लोकांचें देवाशीं बर होतें. त्याचे देव वरुण, वृहस्पती हे होत. आपल्या पुराणप्रयात वृहस्पतीनीं अवतार धारण करून असुरांना यज्ञापासून परावृत्त करण्याचा व हिंसादि दोषापासून मुक्त राहण्याचा उपदेश केलेला होता असें वर्णन आहे. देव जसे होमहवन करून सिद्धि प्राप्त करून असुराचा पाडाव करित असत, तसेंच होमहवन करून असुरही देवाचा पाडाव करित असत. असा क्रम अव्याहत चालत असे. अशा वेळीं देवाचें द्वित साधण्याकरिता वृहस्पतीचा अवतार ह्या असुरास उपदेश करण्याकरिता झाला होता. म्हणून ह्या असुरामध्ये देवाचा द्वेष व वृहस्पतीची स्तुति आढळून येते

सप्तसिंधु' :—ह्या भाग नोटे होता याबद्दल ऋग्वेदातील ऋचा मार्गाळ भागात दिली आहे. त्यातच रशियन तुर्कस्थानातील रशियन भार्येतील सप्तसिंधू या अर्थाच्या शब्दाचें रूपहि दिलें आहे व तेथें सातच नद्या आहेत परंतु इराणातील या आर्यवशी लोक व आर्यापतांतील आर्य लोक काश्मीरपर्यंत एकमेकांच्या सहवासात असताना सप्तसिंधू ह्या पूर्वस्थित देशाची स्मृति रहाती म्हणून काश्मीर व अफगाणिस्थान या पठारातून वहात जाणाऱ्या सिंधू नदीच्या पश्चिमेकडील भागालाही 'सप्तसिंधू' व पूर्वेकडील भागालाही सप्तसिंधू असे संगोवीत असत सिंधूच्या पूर्वेकडील भागात राहणारे आर्य म्हणजे इराण देशातील आर्य असें म्हणता येईल

१. सप्तसिंधू-हेदावेस्ता म्हणजेच अवेस्ता व ऋग्वेद व त्यातील ऋचा भारतातील आर्य, इतर स्थलीय आर्य, आणि उभयतांतील मंत्र ३ गोष्टी 'वेदाचें उत्तर भुव प्रदेशातील वस्तिस्थान' ह्या ले. टिळकाच्या प्रयात सविस्तर सांगितलें आहे, (गो. प्र. मावे)

या दोन्ही सप्तनद्या मिळून चवदा नद्या होतात व प्रत्येक गटानें आपापल्या भागास सप्तसिंधू असेच नामाभिधान दिलेलें आहे. या ठिकाणीं येईपर्यंत दोन्ही गटात भेद नव्हते असें वाटते, कारण ह्या १४ नद्यांचा उल्लेख ऋग्वेदातील सूक्तात दिसून येतो. आपल्या आर्यांनतांतील फक्त सिंधूच्या पूर्वेकडील नद्यांचाच उल्लेख येतो. म्हणून त्या सिंधूच्या पूर्वेकडील व पश्चिमेकडील सात नद्यांच्या वैदिक नावाची व हल्लीं प्रचलित असलेल्या धार्मिक विधि करिताना, स्थलाचा नामनिर्देश करिताना व पुण्य नद्यांचा उल्लेख करिताना नावाची माहिती उद्बोधक होईल अशाकरिता ती खाली दिली आहे.

सिंधूच्या पूर्वेकडील सात नद्यांचा उल्लेख असलेली वैदिक ऋचा खाली लिहिल्याप्रमाणे आहे.

‘इमं मे गङ्गा यमुने सरस्वति शुतुद्रिस्तोमं सचता पर्णिया
असिन्निना मरुदधे वितस्तयार्जकीये शुणुह्यारुपोमया

१ गंगा २ यमुना ३ सरस्वती ४ शुतुद्रि (सतलज) ५ परुष्णी (इरावती अथवा रात्री) ६ असिन्निन् (चद्रभागा-चिनाब व वितस्ता-जेहलम)-चद्रभागा आणि जेहलम ह्या एकत्र वहातात तेव्हा त्यास मरुद् वृधा असें म्हणतात ७ वितस्ता ही सुपोमावरुवर वाहते, त्यावेळीं तिला अर्जिकीया (जेहलम) आणि सुपोमा (सुबन) हिलाच पिपाशा-पियास म्हणतात. या नदीचें प्राचीन नाम उरुजिस असें आहे. सिंधूच्या पश्चिमेस वाहणाऱ्या सात नद्यांचीं नांवें.

तृष्टामया प्रथमं यातये सजू* सुसत्त्वा रसया श्वेतया त्या
त्वं सिंधो कुमया गोमतीं कुमुं मेहत्वा सरथं याभिरीयसे

श्रु. १०-७५-७॥-६॥

सिंधूनदीच्या पश्चिमेस असणाऱ्या नद्यांची वैदिक नावे व त्यांची हल्लींची नावे.*

१. ‘प्राचीन स्पळ नाम सूची’ या श्री चित्रावद्यात्री यांच्या प्रयात दिलेलीं काहीं नावे निराळीं आहेत. (गो. प्र. भावे).

।
)
)
तु
धू
त
री
धा
नी
री
थे

तर

ली

स्तुतिस्त दनेचे प्रताक

तीगनर इराणातील आर्य व आर्यांनातील आर्य
याच्यामध्ये झाला या मप्रामानतर असुर शब्दाचा अर्थ नदलला व यानरिता
वरील शब्दाचा अर्थ कमा काय दिमून येतो यात्र पित्रेचन कर्णे वरें

अहुरमइद—

‘असुर’ हा शब्द ऋग्वेदात आरभीं चागल्या अर्थाने आला आहे
यमयमीसंवाद (म. १० सू. १० ऋ. २) महस्पुनासो असुरस्यगीरा
दिव पुत्रास्ते असुरस्य वीरा / या दोन्ही चरणात महस् म्हणजे महर्लोक
२ दिव म्हणजे देवलोक असा आहे.

तैत्तिरीयब्राह्मण (माण्ड ३ पाठ २१ अनुवाक २) ‘त्वमग्ने रदो असुरो
महोदिव.’

हे अग्ने तू रद म्हणजे भयंकर आहेस, असुर म्हणजे शत्रुहता आहेस
व घुलोनातील तेजोरूप ‘तू आहेस.’ आणि त्याच प्रसंगात पुढे मरुतादि-
देवगणाचा तू नियामक, ईश्वर आणि संरक्षक आहेस. आणि तेव्हातीस देवांची
निरनिराळीं रूपें तूच धारण केलीं आहेस, असें वर्णन केलेलें आहे.

(१) त्वं विश्वेषां यरूणासि राजा ये च देवा असुर ये च मर्त्याः
(ऋग्वेद १०, १७, १५)

(२) समिधे अग्नाव कृतं इद्वदेम महत् देवानां असुरत्वमेकं.
(ऋग्वेद (३, ५५, १).

(१)—‘हे वरूणा, तू सर्व मित्रांचा राजा आहेस अर्थात् देवांचा व
असुरांचाही राजा आहेस.

(२)—या जातवेद अग्नीसमोर मी सत्यच भाषण करितों की, सर्व
देवामध्ये एकच ईशतत्त्व आहे.

याप्रमाणे पुढे काही ठिनाणीं असुर हे निर्गुणोपासक व देव हे
सगुणोपासक असा भाव उपन शाला असें दाखविलें आहे व त्यामुळे
परस्परांत वमनस्य उत्पन्न होऊन असुर या शब्दाला ‘दस्यु-दैत्य’ असा अर्थ
लागण्यात आला आहे वस्तुन असुर हे आर्यच होत यांत काही संशय नाही

महद—ईश्वरकृष्ण याच्या सारथ्यकारिका श्लोक (६८-७०) यात
सांगितले आहे की, सारथ्य दर्शनाचे संस्थापक कपिल मुनी याच्या एका
शिष्याचें नाव ‘आमुरी’ असें होतें. ह्या आमुरी मुनींनी आपला शिष्य

‘पंचशिख’ याला साख्य - विद्या शिखिली व ह्या पंचशिख मुनींनी ती विद्या मिथिलेश विदेही जनक राजास शिखिली. शतपथ ब्राह्मणाचा वश ब्राह्मणात व बृहदारण्यकोपनिषदात (अध्याय ६ तील वशावळीत) असे लिहिले आहे ती उद्दालक ऋषींचे शिष्य याज्ञवल्क्य होते, व त्याचा शिष्य आमूरी व त्याचा शिष्य आसुरायण आणि आसुरायणाचा शिष्य प्राप्तीपुत्र हा आसुरीयासी होता. आसुरी म्हणजे हल्लीचा ‘असिरिया’ देश होय हा देश इराकजवळच आहे. त्यामुळे साख्य शाखाचा जसा असीरियात प्रसार झाला तसाच इराणातील आर्य लोकांतही झाला होता हे आसुरी पंथाचे लोक साख्य शाखेज, निदान व बुद्धिवान असे समजले जात असत, म्हणून आसुरी हा शब्द ‘महद्’ या शब्दाचा पर्याय शब्द आहे असे मानण्यात आले असावे.

उपनिषत्कारणी आत्मा व ईश्वर ही तत्त्वे मानली आहेत, पण त्याप्रमाणे साख्य दर्शनकार ईश्वरतत्त्वाचा स्वीकार करीत नाहीत. ते ज्ञानरूप पुरुषाचा स्वीकार करितात. परंतु ज्ञानरूप पुरुष हा आत्मा व ईश्वर याद्वन निराळाच आहे असे ते मानतात. उपनिषदामध्ये महत् तत्त्वाला बुद्धीच्या पलीकडील स्थिति दाखविली आहे व साख्य दर्शनात समप्रबुद्धिरूपच तो पुरुष आहे असे मानण्यात आले आहे. ह्या साख्य शाखाचा प्रसार इराणातील आर्य ब्राह्मणात म्हणजे ‘मग’ ब्राह्मणात पुष्कळ प्रमाणात झाला. परंतु इराणातील बुद्धिवान मंडळीस तो रुचला नाहो, म्हणून त्यांनी महत् या शब्दाला ‘दा’ हा घात लावून महत्द्-मसज्द् असा शब्द तयार केला. इराणी आर्यांच्या ‘मग’ ब्राह्मणाच्या किंवा पारसिक धर्म स्थापनाच्या मताप्रमाणे मसज्द् शब्दात महान् प्रभु, महान् पुरुष अर्थात बुद्धिप्रेरक विश्वेश्वर असाच अर्थ ध्वनित होतो असे दिसते. याप्रमाणे ‘अहुर मसज्ज्’-म्हणजे ‘असुर महत्दा’ असा अर्थ तयार होतो.

इ. सन पूर्व ६८८ ते ६७० मध्ये असिरियाचा राजा असुर बनिपाल याचा एक शिलालेख सापडला आहे. या शिलालेखात त्या देशातील प्रजाजनांचा महान् देव म्हणून अनुर मसदाचे (मन्दाचे) नाव नोंदलेले

आहे. यावरूनही अहुरमझ म्हणजे 'असुर महस्' म्हणजे 'महान् पुरुष' असे असावे असे दिसते.

झरतुष्ट (झरदुस्त) ...

ऋग्वेद सहितेंत अक्षर सख्यानुसार मुख्य सात छंदाचा उपयोग करण्यात आला आहे, ते सात छंद असे—

गायत्री छंद २४ अक्षराचा, उष्णिक् छंद २८ अक्षराचा, अनुष्टुप् ३२ अक्षराचा, वृहति ३६ अक्षराचा, पक्ति ४० अक्षराचा, त्रिष्टुप् ४४ अक्षराचा आणि जगति ४८ अक्षराचा, असे छंद आहेत. परंतु यजुर्वेद सहितेंत प्रत्येक छंदाचे आर्य, दैव, आसुर, प्राजापत्य, याजुष, साम्न आर्च आणि ब्राह्म अशा प्रकारचे आठ भाग केलेले आहेत या विभागात आसुरछंद म्हणून एक भाग आहे. त्यामध्ये आसुरी गायत्री छंदाची अक्षरसख्या १५ आहे. आसुरी उष्णिक १४, आसुरी अनुष्टुप् १३, आसुरी वृहती १२, आसुरी पक्ति ११ आसुरी त्रिष्टुप् १० आणि आसुरी जगती छंदाची अक्षरसख्या १० आहे याप्रमाणे यजुर्वेदामध्ये काही ऋचा आसुर छंदात गाइलेल्या आहेत.

असुर लोकात स्त्रीपुरुषाप्रति माजीवधनाचें विधान होतें व आहे. आपल्या आर्यावर्तांतही "पुरा ऋषे तु नारीणा मौजीवधनमिष्यते" स्त्रियांच्या मौजीवधनाची चाल होती परंतु हल्ली ती बदल आहे. हे असुर अग्नि व वरुण देवतांचे उपासक होते व आहेत. ते यज्ञोपवीत घालीत असत. व हल्लीचे पारमीरहि यज्ञोपवीत घालतात. हे असुर लोक निर्गुणोपासक होते व आर्यावर्तांतील आर्य लोक विष्णू, इंद्र, इंद्र इत्याद सगुण देवतांचे उपासक होते. यामुळे, त्या दोघात मोठी लढाई झाली व पारसीक असुराचा पराभव झाल्याने ते (असुर) इराणत वस्ती करिता निघून गेले.

१. 'ततो पागमिकान् जेतुं पतम्यं गन्धं वर्मना' असे काश्मिराच्या काव्यांत खुबेदात) आहे हे कोणत्या काळाचें ? (गो. प्र. भा.)

अशा प्रस्तरानें हस्तहृद देशातून इराणात (इलान्) गेलेल्या असुर लोकांत कालांतरानें “शरतुस्त” नामाचे धर्मसंस्थापक होऊन गेले याच्या पूर्व-जाच्या ज्या दहा पिढ्या आहेत, त्यांमधून शरतुस्त हे ब्राह्मण कुळातील होतें व त्याचे कुल श्वेत होतें व गोत्र हरिदश्व म्हणजे हरिदिवेय होतें असें दिसतें तें पुढील माहितींमधून दिसून येईल शरतुस्ताच्या पिढ्या खालीलप्रमाणें आहेत

१ शरतुस्त, २ पौरुषाश्व, ३ प्रतिअश्व, ४ ओर्माश्व, ५ सेचदश्व, ६ चक्षु, ७ प्रतिअभ्य, ८ हरिदिवेय किंवा हरिदश्व, ९ हरिद्व, १० श्वित्र.

वरील दहा नामांपैकी पाच नावें अश्वान्त आहेत, आपल्या श्वताश्वतर उपनिषदाच्या उद्गात्या ऋषीचें नांव श्वेताश्वतर होतें या नावांत अश्वतर हें ऋषीचे नांव व श्वेत हें त्याच्या कुळाचें नांव होय

ऐतरेय ब्राह्मणामध्ये निम्नजित् नावाच्या यज्ञाचें वर्णन करितांना ‘बुडिल’ ऋषीचे नांव आम्हि अगर अश्वतर असे दिलेलें आहे

श्रोसायणाचार्यानीं अग्नि याचा अर्थ अश्व या नावाच्या ऋषीचा पुत्र आणि अश्वतर याचा अर्थ अश्वतर ऋषीचा वंशज असा केला आहे. छादोग्य उपनिषद् (अ ५, ११, १ व १६, १) यात असें वर्णन आलेलें आहे कीं, वर नमूद केलेले ‘बुडिल’ ऋषी हे उद्दालक ऋषींना वरोवर घेऊन कैकय (वराण अथवा इलान्) देशाचा राजा अश्वपति यांनी बोलाविलेल्या ब्रह्मपरिषदेन उपस्थित झाले होते व या परिषदेन वैश्वानर ब्रह्मविद्येबद्दल त्यांनी चर्चा केली होती यांमधून असे अनुमान निघतें कीं, अश्वतर आणि अश्व या वंशातील पुरुषास उपनिषदीय वाङ्मयात पार मान दिलेला आहे

कृष्ण यजुर्वेदाच्या ८८ शाखा आहेत त्यांमधून चारू नांवाची एक शाखा आहे त्या चारू शाखेच्या ५१ उपशाखा आहेत त्यामध्ये श्वेताश्वतर आणि मैत्रायणी अशा शाखांचा उल्लेख आहे

मैत्रायणी शाखेच्या ७ उपशाखा आहेत त्यांमधून हरिदिवेय या नावाची

उपशाखा आहे. 'झरतुष्ट' या धर्मसंस्थापकांच्या दहा पिढ्या वर दिल्या आहेत. त्यांत आठव्या पुरुषाचें नांव 'हरदश' म्हणजे 'हरिद्वेय' असें आहे. यावरून झरतुष्ट यांचे पूर्वज 'श्वेत कुलांतील' कृष्ण यजुर्वेदाचे अनुयायी होते असें दिसते.'

झरतुष्ट या शब्दाचा उगम हरित (झरत) हिरण्मय 'उष्ट' म्हणजे प्रकाश. एकंदरीत हिरण्मय प्रकाशरूपी असा याचा अर्थ होतो.

देव-पारसिकांच्या ग्रंथांत पापी नष्ट अशा अर्थी 'दवेयु' असा शब्द येतो. देव असा कचित्च येतो. याकरितां देव म्हणजे दैत्य, दानव असा अर्थ पारसिकांच्या ग्रंथांत नसावा अशी आमची समजूत झाली आहे.

(आ) जैन सांप्रदायांतील मंत्र.

जैन सांप्रदाय भगवान् ऋषभदेव यांचेपासून सुरू झाला. परंतु त्यावेळीं वेदांइतल अग्नीति नव्हती, तर हिसेइतल होती. त्यांचे शिष्य अहिंत (अर्हित) हे होते. त्यांनीं जैन धर्म स्थापन केला. यापूर्वी असे एकंदर २४ धर्मप्रचारक होऊन गेले असें जैन ग्रंथांत वर्णन आहे. त्या सांप्रदायांत वेदांचें वरिष्ठत्व अमान्य झालें. पुराणग्रंथ त्यांस मान्य नाहींत. परंतु त्या सांप्रदायिकांनीं नवीन पुराणांची रचना केली. त्या नवीन पुराणांत श्रीराम, हनुमंत, श्रीकृष्ण हे श्रेष्ठ पुरुष जैन सांप्रदायी होते असें वर्णन आहे. गुरुपरंपरेला मान्यता आहे. पण अतार-परंपरेला मान्यता नाहीं. योगमार्गिनि मुक्ति साध्य होते अशी त्या सांप्रदायांत ग्वाही दिलेली आहे.

१. 'झरतुष्ट-त्याची पीठिका-पारसीकांच्या गाथा, त्यांतील व्यावहारिक व पारमार्थिक मंत्र-तंत्र व यत्रे (तावीज-ताइत) प्रचार व प्रथात यांचा बराच विचारपरिच्छेद परामर्श Weekly Illustrated-२१ ऑगस्ट १९६९ यात दिलेला आहे. त्यावरून योगेश्वरानंदंच्या बरील विवेचनाला पुष्टीच मिळते. पण काहीं यावतीत विराद्यता आहेच. (गो. प्र. भा.)

त्या सांप्रदायांत श्वेतांबर व दिगंबर असे दोन पंथ आहेत. इष्ट वामना-
मिथ्यार्थ देवी मंत्र व यंत्रे या सांप्रदायात प्रचलित आहेत. हे मंत्र व यंत्रे
तंत्रप्रमाणाने घेतलेली आहेत. पद्मावती व गौरी या देवतांची आराधना इष्ट
फलप्राप्त्यर्थे करण्यात येते. वीणा यंत्र व ज्वरबधन यंत्रे त्यांच्या सांप्रदायांत
विशेषाचाराने दिमून येतात. जैन सांप्रदायातील मंत्र ससृष्ट, पाली व
अर्धमागधी या भाषांत लिहिलेले आहेत. वेद, उपनिषदे व पुराणे या ग्रंथात
वर्णाश्रम धर्मप्रणीत आचार सांगितलेले आहेत. पण वर्णाश्रम धर्माचार न
मानणान्यापैकी असुर (पारसी) जैन व बौद्ध हे असल्याने यापैकी जैनधर्माच्या
प्रवर्तकांनी आर्यधर्मातून आपला निराळा मुभा काढला व इष्टफल-
साधनार्थ वेद, उपनिषदे व पुराणे यांच्यावर विश्वास नसल्याने वैदिक किंवा
पौराणिक मंत्र न घेता तंत्रप्रथातील मंत्र उपयोगात आणिले. कारण आगम
व तंत्र ह्या मार्गांत मंत्रदीक्षा देण्याचे यावर्तीन वर्ण-जाति-स्त्रीपुरुष असा
भेद मानण्यात येत नाही.

श्रीसिद्ध सारस्वताचार्य श्रीबालचंद्र सूरि हे जैन सांप्रदायात एक मोठे
फकी होऊन गेले. तसेंच न्याय, अलंकार, व्याकरण या शास्त्रांवरही जैन
सांप्रदायात मोठमोठे प्रयत्न होऊन गेले. त्यांच्या ग्रंथांना आर्यधर्मातील
प्रयत्नकारांनी मान्यता दिलेली आहे. श्रीबालचंद्र सूरिंनी 'वसतविलास'
नामक महाकाव्याची रचना केली आहे. त्या काव्याच्या भगलाचरणाच्या
श्लोकान 'श्रीसरस्वती' देवीची उपासना करून मला कवित्वाची स्फूर्ति
झाली असा निर्देश केला आहे. अर्थात् श्रीसरस्वती देवीची उपासना ह्या
सांप्रदायात प्रचलित आहे याशिवाय या सांप्रदायात पूर्वी होऊन गेलेल्या
२४ तीर्थंकरांपैकी प्रत्येक तीर्थंकराची ती शासनदेवता असते तिच्या
प्रसन्नतेवरिता तिचे मंत्रही प्रचारात आलेले आहेत श्रेतांबर मताप्रमाणे
२४ देवता मानल्या आहेत व त्या देवतांचे विविध पूजाविधि व मंत्रही
त्यांच्या ग्रंथात वर्णन केलेले आहेत श्रीसरस्वतीदेवीचे १६ व्यूह आहेत
व प्रत्येक व्यूहाची एक अधिष्ठात्री देवता व तिचा विशिष्ट मंत्र व तिचे

विशिष्ट पूजाविधान म्हणजे तत्र वर्णिलेलें आहे. अशा १६ अधिष्ठात्री देवतांचीं १६ विधानें निश्चित केलीं आहेत. वरील विवेचनानुरूप जैन सांप्रदायात मंत्रविद्या प्रचारात आहे व यात तत्रशास्त्रातील मंत्र व तत्रेही आहेत ही गोष्ट शोधकास त्याचे ग्रंथ पाहून समजेल.^२

(इ) बौद्धसांप्रदायांतील मंत्र.

वेद, उपनिषदे व पुराणें यास न मानणारा व वर्णाश्रमधर्म न पाळणारा

१. जैन मंत्र तत्र . इ. स. १ व्या शतकापासून जैनधर्मीयांनी तत्रसाधनेचा प्रारंभ केला असे मानितात. ते शक्तिसिद्धात मानितात. वैदिक लोक जाति-वर्ण इत्यादि पाहिल्याशिवाय मंत्रदीक्षा देत नव्हित. म्हणजे मानसिक धारणा अजमावून मगच मंत्र देतात. पण जैन लोकांनी तांत्रिकाची दीक्षा घेतली खरी; तथापि ते तांत्रिक वर्ण, जाति, इत्यादि भेदभाव मानीत नाहीत. जैनधर्मात मानवदेवसुरी, मानवतुंगसुरी, शक्तीसुंग, धर्मघोष, जिनप्रथ, यशीविजय इत्यादि अनेक तांत्रिक होऊन गेले. त्यांचे सर्व मंत्र 'ह्र' या अक्षराने सुरू होत असल्याने त्या तत्रमंत्राला 'हादिमंत्र' म्हणतात. ही प्रथा वैदिक नाही (राहुरी येथील होरारतन आर. जी. सप्रे हे हादिविद्या पुत श्रीचरुम् म्हणून एक फोटोप्रिंट विकत देतात. ह्याचा प्रचार वैदिक साधकांनी अवश्य करावा) या पंथात सरस्वति, अविज्ञ, पद्मावती सिद्धार्थिका, इन्द्राणी, अशुता, चक्रेश्वरी इत्यादि तांत्रिक देवता आहेत. जास्त माहितीसाठी भारतीय संस्कृति-कोश. भाग ४ या पहा. (गो. प्र. भा.)

२. परमात्मा अनंत गुणात्मक असून त्याचे चित्त करण्याचे अनेक मंत्र आहेत. तो परमात्मा मंगलरूप लोकात्म व शरण्यभूत असा आहे त्याला 'पद्म-परमेष्ठी' असे ते म्हणतात. या पद्मपरमेष्ठीचा मुख्य मंत्र पद्म 'ण' युक्त आहे तो भवा 'णनो अरिहन्नाणम् । णनो सिद्धाणम् । णनो भाहरियाणम् । णनो उवग्ग याणम् । णनो लो सन्नस हूणम् ।' पद्म णकारात्मक महामंत्राच 'अरिहन्नासिद्ध', 'अवि-भा-उ-मा', 'अरिहन्त', 'सिद्ध' व 'ॐ' असे सहा, पांच, चार, दोन व एक अशी मंत्र घनिलेले आहेत (गो. प्र. भा.)

दुसरा सांप्रदाय म्हणजे बौद्ध सांप्रदाय होय. या सांप्रदायात हीनयान व महायान असे दोन पय आहेत. हीन-यानात पुन्हा अठरा उपपय आहेत. ह्या सांप्रदायापैकी हीन-यान हा पय दक्षिणापय, सीलोन, यवद्वीप व बालीद्वीप या भागात प्रचलित झाला व महायान हा पय चीन, जपान, उत्तराखंड, बंगदेश, सयाम या देशात प्रसार पावला. महायान शाखेत माध्यमिक व वज्रयान अगर मंत्रयान अशा दोन उपशाखा निघाल्या. मंत्रयान या शाखेचे नऊ भेद आहेत. पद्ममंत्र नावाच्या ब्राह्मणाने त्रिवेद्यात जाऊन तेथे मंत्रयान या शाखेचा उपक्रम केला. मंत्रयानात मंडळरचना, बीज, न्यास, मंत्रजप, मुद्राप्रदर्शन, उपचार, अभिषेक व ध्यानादि विविध तंत्रशाखाप्रमाणेच प्रचारण आहेत. याची जास्त माहिती मंत्र व उपासना या प्रकरणात दिलेली आहे. मंत्र-यानातील मंत्र सत्सृज व पालीभाषेत आहेत. 'वज्र-बाराही' व 'तारा' अशा मुख्य देवता मानल्या आहेत. बौद्ध धर्मात व वैदिक धर्मात 'ॐकार' याला 'तार' असे म्हणतात. तेहा 'तार' ही पुमान् देवता व 'तारा' ही स्त्रीरूप देवता असे बौद्ध सांप्रदायातील धर्मग्रंथात निदर्शित केले आहे जशा महायानातील

बौद्ध धर्मातील एक महत्वाचे अष्ट धारणात्मक प्रतीक

वज्रयान अगर मंत्रयान या शाखेत वज्रबाराही व तारा अशा देवता आहेत, त्याप्रमाणे हीनयानात 'मणिमेखला' देवीची उपासना आहे. वज्रयानात अगर मंत्रयानात तारार्चन-चंद्रिका, तारा-पंचांग, तारा-सहस्रनाम, तारा-अष्टोत्तर शतनाम, तारा-त्रिशक्ति व्याख्या पाठाचे व पूजेचे क्रम सांगितलेले आहेत व हे सर्व पूजाक्रम व पूजाप्रकार तंत्रग्रंथात वर्णन केल्याप्रमाणेच आहेत.

जैन सांप्रदाय व बौद्ध सांप्रदाय यांच्या सांप्रदायातील वर्णन देण्याचा हेतू हाच आहे की, मंत्रग्रंथा ह्या दोन्ही सांप्रदायात तंत्रमार्गांनुच गेली आहे.

रुद्रयामल व ब्रह्मयामल यात असे सांगितले आहे की, वसिष्ठमुनि

मानससरोवराजवळ नीलसरस्वतीची उपासना करण्यास गेले होते व तेथून सयामधील कामाख्या देवीची उपासना करण्यास गेले होते. ही गोष्ट सात्यमुनि ज्यास 'बुद्धदेव' बुद्धधर्मस्थापक' म्हणतात, त्याच्या वेळची नव्हे. पण सात्यमुनीच्या पूर्वीही (जैनांच्या २४ तीर्थंकरांप्रमाणे) २४ बुद्ध होऊन गेले त्याच्यावेळची असेल. नीलसरस्वतीची उपासना तिबेटात व चीनमध्ये अजूनही चालू आहे व मणिपद्मेची उपासनाही चालू आहे. नीलसरस्वतीचा मंत्र पुढे उत्तरार्धात आहे व मणिपद्मेचा मंत्र 'हु मणिपद्मे हु' हा चुकीचा असावा. खरा मंत्र "ॐ मणिपद्मे ॐ" असा असावा. असो. याप्रमाणे इतर पथामध्येही मंत्रविद्या चालू आहे हेंच सांगण्याकरिता एवढा पाल्हाळ केला आहे.

आतापर्यंत वेद, अवेस्ता-गाथा, याच्या धर्मप्रथाबद्दल विचार केला. या दोन धर्मप्रथात मंत्रविद्या आहे, मंत्रशास्त्र नाही, हें दाखविलें आहे अशा दोन धर्मप्रथांचा निचार झाल्यानंतर महामदीयाच्या कुराणप्रथातही मंत्रविद्या आहे हे पण येथे नमूद करित आहे. जैनधर्म व बौद्धधर्म या धर्मांच्या प्रथात व त्या धर्मीयांच्या आचारात मंत्रविद्या आहे हे पण सिद्ध केलें आहे, पण वेद हे सुराचे म्हणजे देवाचे प्रथ व अवेस्ता हे असुराचे प्रथ आहेत. सुर म्हणजे देव व असुर यांची युद्धे झालीं याचें वर्णन वेदात

१. विनयतोप महाचार्य यांच्या मते गौतमबुद्ध स्वतः सांख्यिक तत्त्वाचा पुरस्कर्ता होता. 'मज्झिमे कल्ल' हा त्याचा या विषयावरील पहिला ग्रंथ होता. शाक्यमुनि व मज्झिमे यांच्या संवादांमधून या ग्रंथाची निर्मिती झाली. बुद्धोक्त अशी बरीच तत्रे संस्कृतात आहेत. (देवीकीश-भाग २ पृ. ४१२-गो. प्र. भा.)
२. 'ॐ मणिपद्मे हुम्' सिक्कीम व भूतान येथील चौदहलाखा लोक असाच मंत्र म्हणून श्रवण करतात. तिबेटमध्येही अग्रेसर मंत्र जपतात. "You for ever" "Saffron Robe" "Third eye" by T L Rampa) हा ६०० वर्षांच्या लामांच्या या पुस्तकात असाच दिल्या आहे. (गो. प्र. भा.)

असें आहे कीं, पुढें संपल्यावर देवानीं पृथ्वीच्या निरनिराळ्या भागांत म्हणजे आर्यावर्त, महार्चान, त्रिविष्टप (निवेष्ट) जवुद्वीप वगैरे भागांत वैदिक धर्माचा प्रचार होता तेथें वस्ती केली. असुरांनीं असिरिया, इराण या भागांचें आक्रमण केलें. दनुजानीं डान्यूव नदीच्या काठच्या प्रदेशाचें आक्रमण केलें. पाताल म्हणजे अमेरिका वगैरे देशातही असुर गेले. पाडवानीं अश्वमेधाच्या वेळीं पातालस्य असुरांना जिंकले, परंतु त्यांच्याशीं सत्य केलें. व राजसूय यज्ञाचे वेळीं मयासुराकडून मयसभा बाधवून घेतली. असो. भारत वर्षांत किंवा आर्यावर्तांत वेद, उपनिषदे यांचे एकनिष्ठ भक्त व सेवक असे आर्य हे वर्णाश्रमधर्माचाराप्रमाणें वागत होते. असुर, दानव, दस्यू यास वर्णाश्रमधर्मआचार मान्य न होते. परंतु शिव, देवी, गणपति या देवतांच्या उपासना मात्र त्यांच्यात चालू होत्या. आज इतर सर्व जगात सनातनी हिंदु पद्धतीचा वर्णाश्रमधर्म मुळीं अस्तित्वात नसला तरी तो आर्यावर्तांत मात्र निकृष्ट स्थितीत तरी पाळला जात आहे. वर्णाश्रमधर्मोचरण व त्याचे नियम कडक आहेत. त्यामुळे ह्या आर्यावर्तांत चार्नाक, सौत्रांतिक, जैन, बौद्ध असे सांप्रदाय निघाले. यापैकी जैन व बौद्ध सांप्रदायातील मंत्राबद्दल असलेली माहिती मागील स्तभात देण्यात आली आहे.

धीनमध्ये महायान या बौद्धपंथाचा प्रचार झाल्या-
नंतर त्यातूनच 'कन्फ्यूश' व 'ताऊ' वा 'ताओ'
हे दोन उपपंथ निघाले. त्यापैकी 'कन्फ्यूशस' या
पंथप्रवर्तमानें व्यक्तीचा व वैश्विक चिच्छक्तीचा विशेष
समर्थ अमून तीच वैश्विक चिच्छक्ति सर्व प्राणिमात्रांची
नियामक शक्ति आहे असें प्रतिपादन करून त्या
शक्तीचें प्रतीक म्हणून सोन दरीविलेलें प्रतीक बनवून व मानून हे
उपासनात रूढ केलें (Great Religions of the World—Life
International Book Co -गो प्र. भा.)

वैश्विक शक्तीचें
चिनी प्रतीक

(ई) इस्लामी सांप्रदायांतील मंत्र व उपासना (गो. प्र. भावे)

इस्लामी एकेश्वरी
तत्र प्रतीक

जगातील सर्व धर्मांमध्ये अगदी अलीकडचा असा इस्लामी धर्म (व त्यांतील सांप्रदाय) हा आहे. त्यांत पोटभेद म्हणजे उपसांप्रदाय आहेत. त्यापैकी 'सूफी' सांप्रदाय हा त्यातलेल्यात जास्त अध्यात्मप्रवण आहे. त्याचे आचार व विचार ह्याचा पाया मानवी मानस-शास्त्र व थोडीबहुत अनिमानस दृष्टि हा आहे.

'अल्लाहो अकर'

इस्लाम धर्मी लोक जरी मूर्तिपूजन नाहींत, तथापि त्याचा दर्गा, इद्गा वा मशीद ह्यामध्ये एक लहानशी जागा वा स्थान हे एक प्रकारचे प्रतीकरूप परमेश्वराचे स्थान वा जागा मानिली जाते. 'काबा' ह्या त्या मूळच्या धर्मस्थानी 'काबा' हा काळा पवित्र

१. हा एक काळ्या उत्कृष्ट पाषाणाचा स्तंभ आहे. प्राचीनकाळी अरबस्तान ह्या भागात शिवलिंगपूजा पार होती. 'काबा' हे एक शिवलिंगच होते. दक्षिण भारतातील लोकांच्या तिकडे वसाहती होत्या. त्याबरोबर शिवलिंग पूजारी तिकडे गेली 'अरबस्तान' यापैकी 'अरब' हा शब्द द्राविडी भाषीय आहे. अरबी लिपीचे बळणही द्राविडी बळणाचे आहे. (Shastri-Dravidian Culture Vol I & II) तसेच 'काबा' ह्या स्तंभावर त्याच्या एका बाजूच्या भिंतीवर सुवर्णाक्षरांनी वेदमंत्र अरबी वा द्राविडी लिपीत लिहिलेले आहेत. त्यांना तसेच 'काबा' या रतभागा शंकरप्रिय अशी पादरी वा गुलाबी फुलं च वहातात. 'काबा'चे फोटो अनेक ईंग्रजी मासिकांतून प्रसिद्ध झालेले आहे. ही मूर्तिपूजा नव्हे का ? गो. प्र. भा.)

गुलाशरीफ इस्लामी सांप्रदायापैकी काही पंथात 'गुलाशरीफ' नावाचा हिंदू धर्मीय 'सयनारायणा'सारखा एक विधि आहे. त्या विधीत पूजाप्रतीक म्हणून बनरना हरिवन्धनमंडित अशी वस्तुचरना केलेली अर्धनारीची यथाविधि पूजा केलेली असते व सत्यनारायणाप्रमाणे गोष्टी वाचिल्या जातात. ही प्रतीकोपासना नव्हे का ? (गो. प्र. भा.)

स्तंभरूप भाग सर्प श्रेष्ठ असो प्रतीकच आहे. सर्वत्र एकच परमेश्वर आहे हा एकेश्वर वादच इस्लामीयांचे ध्येय व धर्मत्व आहे. त्यांच्यांत परधर्म-साहिष्णुता हे तत्त्व नाही. धार्मिक वावरील व्यक्तीला मानसिक स्वानंत्र्य नाही. इतर धर्मीयांप्रमाणे इस्लामचे तसे प्रतीकही आहेच. त्याचे अक्षर-रूपचित्र वर दिले आहे.

सूफींपांचा 'हु अल्लाह हु' हा अत्यंत श्रेष्ठ व प्रिय मंत्र आहे. त्यांच्या उपासनासाधनेचे मुख्य चार आधारस्तंभ आहेत. ते असे. शरीअत, तर्कीकत, मारीफत व हर्कीकत त्यांचे चोटीक्यान स्वरूप असे : १ शरीअत यांत अनःकरणशुद्धता व शुद्ध विचार यावर जोर असतो—नमाज—जकात (दान) सौम (उपवास-रोजा) व हज हे मुख्य आचार भाग आहेत. त्यांची मंत्रजप पद्धति स्मरण-उच्चारण-मोठ्याने-मनांत या खासावर ध्यान द्यांना धरून आहे. २. तर्कीकत—यांत गुरांशा पालन, इंद्रियनिग्रह व मौन द्यावर जोर असतो. ३. मारीफत—यांत अनुभवावर जोर दिला जातो. सौबा (अनुताप) जहद (धैर्य) सन (संनोप) शुक्र (वृत्तता) रिआज (इंद्रियदमन) तनजुल (परमेश्वरावरच पूर्ण भरोसा) रजा (देव व व्यक्ति यांचे इच्छुक्य) या सात पायऱ्यांना अभ्यास करायचा लागतो. ४. हर्कीकत—यात ईश्वराशी ऐक्य हे तत्त्व अनुभवयाचे असते. (सूफीयां या 'उपासना रहस्य' श्रीहृण्णदत्त भट्ट).

इस्लामी मंत्रविधि व विधान : इस्लामी धर्मीयांन शिवा व सुनी हे दोन मुख्य पथ आहेत. शिवा पथी बहुमन्य अनून सुनी पथी अन्य मंत्रांक आहेत. शिवा पंथीयामध्ये उपपंथ आहेतच. मुहम्मद हा ईश्वराचा पंगर आहे. युगग हा त्याचा मुन्त्र धर्मग्रंथ अनून मुदा म्हणजे ईश्वर ज्याला ते 'अल्लाह' (याचा अर्थ 'सर्व श्रेष्ठ') म्हणतात, तो एवच अनून त्याशिवाय इतर दृग्ग कोणताही 'देव' नाही. जिम्नी-ईमाई पंथ 'येगू' हा एकच देव मानितान.) हा गोष्टीमदल सर्ग इस्लामीयांची एक-पास्यता आहे.

तसेंच प्रत्येक इस्लामी सहा सिद्धांत व चार कर्मकांडीय आज्ञा प्रमाण म्हणून मानितो. ते ६ ईमान म्हणजे सिद्धांत असे आहेत :- १ खुदा एकच आहे (२) मुहम्मद हा त्याचा एकच पैगम्बर, (३) त्याचे फरिस्ते-पंथ प्रचारक आहेत (४) कुराण हाच एक मुख्य आहे. धर्मग्रंथ (५) खुदा सर्वशक्तिमान आहे व (६) मृत्यूनंतर न्याय मिळण्याचा एक दिवस आहे. त्यांच्या 'दीन' म्हणजे कर्मकांडीय आज्ञा चार आहेत. त्या अशाः—(१) नमाज—म्हणजे उपासना, (२) रोजा—ठराविक काळांतील उपवास, (३) जकात व (४) हज-मक्केची यात्रा. प्रार्थनेला 'रकोह' म्हणतात. हिंदूंची जशी 'गायत्री' तशी त्यांचा 'कलमा' म्हणजे गायत्री आहे. कलमाचीं पांच अंगे आहेत. नमाजातील 'अजॉ' म्हणजे मंत्र सात आहेत. ते सात मंत्र (अजॉ) हे आहेत. (१) 'अल्लाहु अक्बर, अल्लाहु अक्बर' (अल्ला सर्व श्रेष्ठ आहे.) (२) 'अशदु अल्-ह्ला इलाह, इल्लाह' असें २ दां म्हणणें (अल्लाशिवाय दुसरा कोणीही तसा लायक नाही असा, माझा विश्वास आहे. (३) 'अशहदु अन्न मुहम्मदुर रमूल्ह्लाह' असें २ वेळां म्हणणें. (मुहम्मद हा अल्लाचा रसूल-पैगम्बर आहे.) (४) 'हय्य अल्ला रसोलात'—असें २ वेळां (नमाजाला याच.) (५) 'हय्य अलल् फलाह' दोन वेळां म्हणणें (खऱ्या कर्मासाठीं एकत्र या.) (६) 'अल्लाहु अक्बर'—२ दां म्हणणें (७) 'ला इलाह इल्लाह' (अल्लाशिवाय इतर कोणीही लायक—मअब्दूद—नाही). पांच व सहा या मंत्रांमध्ये 'अस्सोलातु खैरुम् मिनन्नौम' (निद्रापेक्षां नमाज चांगला) असेंही म्हणतात.

विधिविधान : सर्व मंत्र ठराविक पद्धतीने व आज्ञानेंच म्हटले पाहिजेन तर ते फलप्रद होतात. (हिंदु मंत्रांचें असेंच आहे.) ते ठराविक जागी व ठराविक वेळीं म्हणावे, तसेंच त्याची पद्धति म्हणजे नमाज पडण्याची रीत-प्रकार ठरावीकच आहे—आठ प्रसाराची ऊठ वस. देह-शुद्धि, स्थानशुद्धि, आसन व मनशुद्धि करूनच उपासना केली पाहिजे. अशी त्यांची प्रथा आहे. मशीदी व मुद्देवालयें यांत प्रथमनः देहशुद्धीची

सोय असते. व्यवहारोपयोगी हेतुसिद्धीसाठीं ताईत, दोरे, गंडे इत्यादि पद्धति मागाहून त्या धर्मांत आल्या. इतर धर्मीयांच्या 'यंत्रां' प्रमाणे ईशशक्तीचीं प्रतीके इस्लामीयांत नाहीत. कारण ती एक प्रकारची मूर्तिपूजा होते. म्हणून इस्लाम हा मूर्तिपूजक धर्म नाही असें ते समजतात हें जरी खरें आहे तरी मक्का येथील 'काबा' हा काळवरी दगड सुवर्णाक्षरलिखित स्तंभ किंवा लिंग असून तें सर्व इस्लामीयांचें एकच प्रतीक तरी आहेच. इस्लामी निशाणावरील चांद व तारा किंवा 'आल्लाहु अकबर' ह्या लिखित मुद्रा हीं प्रतीकेच आहेत, असें नव्हे का ?

सारांज सर्व मानवांच्या धर्मांत मंत्र, तंत्र व त्यांचीं प्रतीके हीं आहेतच हें स्पष्ट आहे.

(३) याहुदी व नवखिस्ती (गो. प्र. भावे)

स्थूलमानानें बोलावयाचें म्हणजे याहुदी व नवखिस्ती हे सर्व एकेस्वर-वादी उपासक व पूजक आहेत. फक्त इतरांच की, याहुदी हे संत मसाच्या निचारप्रणालीला शिरोधार्य मानून चालणारे व नवखिस्ती हे इतर संतांच्या निचारांना मान देऊन येशूच्या निचाराचें व आज्ञांचें पालन करणारे आहेत. याहुदी लोकांत इतर ख्रिस्तानुयायांपेक्षां ख्रिस्ती धर्मीयांचे पंथमेद या सांप्रदाय फार कमी. नवखिस्तीयांमध्ये पुराणमतवादी, नसमतवादी, खुपरवादी, पूर्वीचे ख्रिस्तीवादी, इ. इ. सांप्रदाय आहेत. ते सर्व ख्रिस्ती जगद्गुरु जो मुख्य पोप (इटालीमधील 'व्हॅटिकन' या ठिकाणचा) याला मान देणारे व त्याच्या आज्ञा या मते मानणारे आहेत. 'बायबल' हा द्यांचा वेद-पंथ आहे.

सामान्य प्रतीक-
विष 'क्रॉस'

या सर्व ख्रिस्तानुयायांमध्ये मंत्र व जप ह्या क्रिया कांटेगोरपणानें पाळणारेही लोक आहेत. 'क्रॉस' हें चिन्ह सर्व ख्रिस्तानीं परित्र

मानितात, त्यांतील सनातनवादी लोक तें धारणही करितात 'प्रॉटेस्टंट' वा त्यांतील उपपंथ म्हणजे ठिकाठिकाणचे धर्मपीठानुयायी (जसे बॅप्टिस्ट, प्रेस्बिटेरियन, एपिस्कोपेलियन इत्यादि) 'क्रॉस' या येशू ख्रिस्ताच्या प्रतीकालाही पवित्र समाजात; तें 'चिन्ह' संकटनाशक व संरक्षक आहे असें समजून धारण करितात, प्रसंगविशेषी त्या आकाराची हातांनीं मुद्राही करितात. एवढेंच नव्हे तर ख्रिस्ती माणूस मृत झाल्यावरही, त्याला पुरतात तेथेही तें चिन्ह, तसा 'क्रॉस' उभा पुरून ठेवतात. निघर्मी समजल्या जाणाऱ्या देशांतही तसा क्रॉस मृताच्या जागेत पुरण्याची प्रथा आहे. ख्रिस्ताची पवित्र माता 'मेरी' हिची प्रार्थना वा उपासना करितांना तें प्रतीक जवळ बाळगितात—सारांश, 'क्रॉस' हें ख्रिस्तानुयायांच्या एके-श्वरीपंथाच्या देवतेचें प्रतीक आहे असें ठरते.

याहुदी लोकांतही अनेक प्रकारचे व अनेक कारणांसाठीं—मुख्यतः व्यावहारिक अडचणींमरील उपाय म्हणून—अनेक मंत्र असून त्यांची प्रतीकें म्हणजे यंत्रें आहेत. सोबत दिलेलें हें एक त्यांपैकीं महत्त्वाचें प्रतीक

याहुदी यहोवाह
(Jehova)
पंथीयाचें प्रतीक

आहे. दुसरें प्रतीक आम्हां हिंदुधर्मीयांच्या त्रिशूला-प्रमाणें पण चतुःशूलात्मक असून तेंही संरक्षक प्रतीक मानिलें जातें. इझायल ही याहुदी लोकांची मातृभूमि असून 'जेरुसलेम'—जेरुसलेम हें त्यांचेंही एक सर्वश्रेष्ठ यात्रास्थान व पवित्र ठिकाण आहे. हें ठिकाण इस्लामीयांचेंही एक महत्त्वाचें पवित्र ठिकाण आहे. 'War of Roses' हीं अनेक वर्षे चाललेलीं मध्य-

युगमान्नीन युरोपियनांचीं धर्मयुद्धें याच 'जेरुसलेम'च्या मालकीसाठीं होती. आजही (१९७०) इझायल विरुद्ध लढ्यांत त्या ठिकाणावरील हक्क हें एक कारण आहेच.

याहुदी धर्म येशू ख्रिस्तापूर्वीपासून चालून आलेल्या धर्मप्रदाय आहे. यहोवाह (Jehova) हा त्यांचा मूळचा देव. त्यानें धार्मिक आज्ञा म्हणून

दहा धर्माचार म्हणजे आज्ञा मजपाशी करार करून दिल्या आहेत. त्याचेच तुम्ही आचरण करावे असे सांगून त्याचा प्रचार करणारा सत 'मूसा' हा पुढे आला व तोच याहुद्याचा देव मानिला गेला व मानिला जातो. त्याच्या दहा आज्ञांना (Ten Commandments) 'जुना करार' म्हणतात. याहुदी या आज्ञा शिरोधार्य धर्म म्हणून मानितात. येशूच्या बायबलाचे उपदेशक आज्ञांना 'नवकरार' New Testament म्हणतात. याहुदी धर्मांत प्राणिपूजा (Totemism) व पितृपूजाही होती देव यहोराह किंवा 'याहु' या नावावरून या पंथीयाना याहुदी (यहुदी) असे म्हणतात. त्यांचे सर्ग वाक्य 'हिन्नू' या भाषेत आहे.

साराशः, पश्चिम आशिया या भौगोलिक विभागात (ज्याला सर्ग पाश्चिमात्य ख्रिस्तानुयायी 'मध्यपूर्व' - 'Middle East' असें विशिष्ट राजकीय दृष्टीचें नाव देतात त्या भूभागांत) मूसा, येशू व मोहम्मद पैगंबर हे तीन मोठे धर्मस्थापक व प्रवर्तक होऊन गेले, ते सर्ग परमेश्वराचे एकेरुच प्रेषित म्हणून घोषवून त्यांनी महापरमात्म्याच्या अनेक विभूति-वादाविरुद्ध बड पुसळून केवळ प्रेषितप्रेषित एकेश्वरी पथ निर्माण करून त्या प्रत्येकानें प्रथमतः आशियाखंडाच्या पश्चिम भागात आपापल्या प्रेषितप्रेषित एकेश्वरी पथाचा प्रसार केला इस्लामी प्रेषितप्रेषित एकेश्वरी पथानें, त्याचें उगमस्थान जें मक्का, त्याच्या पूर्वेरंडील भूभागा तही प्रचाराचा धूमगडास चालविला. त्याचे खाली दिलेले परिणाम घडले -

(१) पश्चिमेरंडील तीनही एकेश्वरी धर्मपंथीयामध्ये अनेक शतकेपर्यंत रक्तपातपरिणामी धर्मस्थानामध्ये झगडे झाले व अजूनही होत आहेत.

(२) ते एकेश्वरीवादी अमुनही प्रत्येकाने ईश्वरोपासनेला व निष्ठेला सहाय्यभूत असे परमेश्वराचें प्रतीक मात्र एकच न राहातां भिन्नभिन्नच राहिले आहे.

(३) त्यांचे पूर्वीचे उपासनामंत्र व त्यांचीं तंत्रें हीं पण एकच न होतां भिन्नभिन्न राहिलीं आहेत.

(४) इस्लामी धर्मप्रचाराची पद्धति इतर पश्चिमी एकेश्वरी पंथप्रचाराप्रमाणें शांतताप्रधान नमून दडेलीप्रधान आक्रामक स्वरूपाची होती व अजूनही ती प्रवृत्ति मावळलेली आहे असें दिसत नाहीं.

(५) मक्केच्या पूर्वेकडील आशियाच्या भागांतील भारतवर्ष ह्या भागांत पश्चिमेकडील तीनही पंथापूर्वीपासून 'सनातन वैदिक धर्म' नांवाचा महापरमेश्वराच्या अनेक निभूति मानून त्या सर्वांत एकच परमात्मा मानणारा अद्वैतवादी धर्म—एकांत अनतत्त्व व अनतांत एकत्व पाहणारा, मानणारा व आचरणारा धर्म—चाळू होता. त्याचे अंतिम ध्येय 'कृष्णंतु विश्वमार्यम्' असें होतें व आहे, तरी त्याचे व्यवहार 'आक्रामक' स्वरूपाचे सुळींच नव्हते व नाहींत. एवढेंच नव्हे तर धार्मिक वाचतीत प्रत्येक व्यक्तीला आचार, विचार व उच्चार ह्यांत पूर्ण स्वातंत्र्य होतें व आहे, याचा अर्थ धर्म-वाचतीत आम्ही भारतीय संपूर्ण लोकशाही वृत्तीचे (Democratic) होतो व आहों असें सिद्ध होतें. इतर एकेश्वरी धर्मांप्रमाणें अरेरावी वृत्तीचे Autocratic नाहीं.

यामुळे इस्लामी धार्मिक आक्रामक वृत्तीशीं क्षगडतांना—प्रांभीं त्यांच्या हिंसात्मक प्रचाराशीं क्षगडतांना—दुःखें भोगावीं लागलीं तरी अखेरीस त्यांनं इस्लामी प्रवृत्ति जिरवून पचवून टाकिली व पुनः वर भारतीयत्व शिष्टरु ठेविलेंच ! भारतीय सनातन वैदिकधर्म जागतिक धर्म होण्याला

१. गेल्या पन्नास वर्षांत इराणात "बाह-ओ-अल्ला" हा व्यापक—स्वरूपाचा एकेश्वरी पंथ उत्पन्न होऊन त्याचा प्रसार त्या भागांत थोडाफार झाला. तथा "भारतांतही अल्प प्रमाणात झाला आहे. त्याचा मूळ प्रेषित प्रसारक 'बाह-ओ-उद्दिन'—हा आहे. ते सत्संघीय लोक आक्रमक व हिंसात्मक नाहींत. ह्या पंथाचा "हाहाण" पंथ म्हणतात ! (गो. प्र. भा.)

योग्य असा आहे. पण 'कृष्यन्तु विश्वमार्यम्' हें घोरण आक्रमक स्वरूपाचें नसल्याने तें प्रसारक-प्रचारक होत नाही ! त्यांतही दुःखाची गोष्ट ही की, आमची धार्मिकवृत्ति आत्मसंरक्षकही राहिली नाही ! यामुळे आमचें संख्याबल कमी होत चाललें ! !

पूर्वार्ध-उपसंहार

प्रस्तुत काली 'राजा कालस्य कारणं' यामुळे अगर जीवनार्थ कलह उग्रतम झाल्यामुळे त्रैवर्णिकांपैकी क्षत्रिय व वैश्य (मारवाडी वैश्य खेरीज करून) या वर्णांतील पुरुषांच्या ठायी संस्कारलोपच झाला आहे. ब्राह्मण-वर्गांत निदान अजूनही लाजेकाजेस्तव विश्वास नसतांनाही व्रतबंध, विनाह व अंयेष्टि हे संस्कार वैदिक निर्धनें होत आहेत. व्रतबंध झाल्यानंतर यज्ञोपवीत गळ्यांत असावे लागतें व वर्षातून 'श्रावणी' म्हणजे यज्ञोपवीत संस्कार तरी कराना लागतो. तोही संस्कार नकोसा झालेला आहे. त्या श्रावणींत 'उत्सृष्टा वै वेदाः' असें वाक्य येतें व नंतर सहा महिन्यांनीं अनध्याय संपल्यावर पुन्हां वेदपठण सुरू करावें असें विधान आहे. परंतु व्रतबंधाचे दिवशीं गायत्रीमंत्राचा उपदेश झाल्याबरोबर दुसऱ्या दिवसापासून गायत्री मंत्र, संध्या व उपनीत बटु यांची ताटावट होते! गायत्रीमंत्र तर बरोबर म्हणतां येत नसतोच. परंतु गोत्र, व्रत, शाखा व वेद यांचीही ओळख राहत नाही. अशा प्रकराची ब्राह्मणवर्णीय प्रजा आज दिगून येत आहे.

अशा वेळीं मंध्या व गायत्रीजप करण्याची इच्छा असणारे घोडेच मात्तग सांपडतील. अशा भाविक लोकांत आचारशाखाची माहिती नसल्यानें सनुद्रयान, अग्निव्रयान अथवा आशुयानरथ (मोटर), वायुयान (बिमान) यांच्या साहाय्यानें प्रवास करण्याचे प्रमोग वाटंवार येत असताना, व संध्यादि कर्मोत्पत्ति जल्माभावा असल्यानें गायत्रीजप किंवा संध्यापठन ह्या क्रिया

तितक्या प्रवासाच्या काळात लोप पावतात. अशा वेळीं संध्यानाल प्राप्त झाला तर सध्यासदन कसे करावे व गायत्रीजप कसा करायचा ही माहिती भाविकस ब्हाव्यास पाहिजे. काळ अनुकूल असून शारीरिक व मानसिक स्वास्थ्य अमूनही आळसाने किंवा पाश्चिमान्य शिक्षणाने हिरण्यकशिपूचे अवतार म्हणजे ईश्वरास्तिक्याच्याबद्दल साशक असलेल्याकरिता हा प्रयत्न नाहीच नाही.

असो. पाराशर स्मृतीमध्ये (कलौ पाराशर स्मृत) 'जलाभावे दक्षिण कर्णं स्पृश्येत्' असे वाक्य आहे. म्हणजे प्रवासात सध्यासदनाकरिता जलाभास असल्यास दक्षिण कर्णाला स्पर्श करून तेथून जल आले अशा भावना करून खालील श्लोक श्रवणाचे—

नमः शिवायै गंगायै शिवाय च नमोनमः ।
 नमस्त्रिपथगामिन्यै त्रिद्विर्मूर्त्यै नमोनमः ॥
 इडा भगवती गंगा पिंगला यमुना नदी ।
 तयोर्मध्यगता नाडी सुषुम्णाख्या सरस्वती ॥
 शानहृदये ध्यानजले रागद्वेष मलापहे ।
 यः स्नाति मानसे तीर्थे सः याति परमां गतिम् ॥

वरील श्लोक अर्थ समजून घटले म्हणजे स्नान झाले असें होतें. यानंतर सर्व सध्या, अर्घ्यप्रदान, जप, सूर्योपस्थान हीं सर्व कर्मे मानसिक करानीं. त्यामुळे स्पर्शादिक जलाभागादिक सर्व दोष नष्ट पावतात, व अशा प्रकारे कर्म करणाऱ्याचे सर्व कर्म सुव्यवस्थित शान्यासारखें वाडतें.

उपासनं स्नानसंध्या पूजापारायणादिकं ।
 तेषु मुख्यतमसस्त्वेष जप (गायत्रीजप) पथं न संशयः ॥
 देहे प्राणो यथा मुख्यः तस्योपास्या ययं स्मृताः ।
 साधकः सर्वदा तेन जपं कुर्यात् समाहितः ॥
 भक्त आपत्सु जपतः पथं सर्वं कृतं भवेत् ।
 आपत्तिष्वथ रोगेषु पथि कार्यान्तरेषु च ॥

यथाशक्ति जपं कुर्यात् तेन दोषो न विद्यते ।

कर्मलोपस्य दोषो न स्यादापत्तिमुखेषु ते ॥—श्रीभास्करराय

शेवटी जगन्नियंत्री आदिशक्ति वेदमाता गायत्री देवी इजला प्रार्थना कीं मागील चार ओळी वाचून वाचकांच्या मनांत धर्मश्रद्धा व आचार-तत्परता उत्पन्न व्हावी. भारतवर्षीयांची धार्मिक व राजकीय उन्नति व्हावी. व ती उन्नति होण्याकरितां आर्यपुत्र व आर्यकन्या यांच्या ठायीं पूर्वजांच्या सद्गुणांचें अनुकरण करण्याची प्रेरणा व्हावी, परंपरया आर्यसंस्कृति दृढमूल व्हावी व अंतीं ते तत्र पदरजीं मिलिंदायमान होऊन मोक्ष सुखानुभवी व्हावे हें वरदान द्यावें.

‘सहनायवतु सह नो भुनक्तु सहवीर्यं करयावहे.’

समाप्त

मंत्रशास्त्र

उत्तरार्ध

(अनुभूत व अनुभाव्य
मंत्र-यंत्र-तंत्र प्रयोग संग्रह)

अनुक्रम

१. अनुभूत व अनुभाव्य वेदमंत्र
२. बगलामुखी-बलातिबल शावर-कापालिकादि मंत्र
३. देवदेवता मंत्र व यंत्र विधान
४. विविध अस्त्र मंत्र विधि-विधान
५. सप्तशती उपासना विधान
६. श्रीसूक्त उपासना विधान
७. श्रीमद्भगवद्गीता-भागवत-ज्ञानेश्वरी मंत्र विधान
८. नवग्रहोपासना (वैदिक धीज विधानासह)
९. व्यवहारोपयोगी मंत्र तंत्र विधान

१ अनुभूत व अनुभाव्य वेदमंत्र

संदर्भ प्रकरणात मुख्यत ऋग्वेद व अथर्वणवेद यातील अनुभाव्य मंत्र व त्याचा उपयोग हे दर्शविले आहेत मंत्रशास्त्रपूर्वांशांतही या दोन्ही वेदातील काही अनुभूत मंत्र, त्याचे विधि व विनियोग हे दिलेले असल्याने ते येथे घेतलेले नाहीत यजुर्वेदातील काही मंत्र पूर्वांशांत घेतलेले आहेत मंत्रशास्त्राच्या पूर्वीच्या एका आश्रुतीत यजुर्वेद व सामवेद यातील काही अनुभाव्य मंत्र दिलेले होते, पण त्यातील स्वराची शुद्धाशुद्धता (अर्थात द्यापील प्रतीत) ठीक न वाटल्यामुळे, तसेच त्याच्या विनियोगाचा नीटसा उलगडा न झाल्यामुळे खुद प्रयत्नार श्री योगेश्वरानंद यांनी ते मंत्र वगळले तरी हरकत नाही असे सांगितले होते समग्र ते या प्रकरणात दिले नाहीत

पूर्वांशांत मंत्र व उपासना या प्रकरणात मंत्र सिद्ध होऊन वा दृग्जन त्याचा अनुभूत येण्यासाठी 'पुरश्चरणविधान' म्हणून माहिती दिलेली आहे ती वेदाक्त मंत्रासाठीच नवून इतर आगमोक्त वा तत्तशास्त्रातील मंत्रांनाही योड्याकार मेदाने लागू आहे देवदेवतांच्या मंत्रांनाही ते विधिविधान जरूर आहे देवीपुराण, देवी भागवत, अग्निपुराण इत्यादि ग्रंथात अनेक मंत्रांचे मंत्र व त्यांची साधना सांगितलेली आहे तीच श्रिया वा पद्धति 'संनशती व श्रीनूक्त' इत्यादि ग्रंथातील मंत्रांना-(ते सिद्ध होण्यासाठीहि) अन्वय व उपयोगी आहे तथापि संनशती व श्रीनूक्त (श्री निघेनंबधाचे सूक्त) यातील मंत्रांच्या उपयोगामाटी हेतुभित्ताप्रमाणे

निरनिरालें विधिविधान सांगितलेलें आहे. ते पुढें त्या त्या प्रकरणात दिलेले आहे.

(गो. प्र. भा.)

१ ऋग्वेदीय-अनुभाव्य मंत्र

पूर्वार्धामध्ये वेदमंत्र व त्याचे निनियोग ही माहिती दिली. त्याचप्रमाणे आणखी काहीं अनुभाव्य मंत्र व त्याचा उपयोग ह्या गोष्टी येथें दिल्या आहेत

१ परान्नदोषनाश व अन्नवृद्धि

पितुं नु स्तोपं महो धर्माणं तविपीम् ।
यस्य त्रितो व्योजसा वृत्रं विपर्वमर्दयत् ॥

२ - ६ सूक्ते - ऋवि - अगस्त्य

२ - ६ सूक्ते

अन्नस्तुति - १ अनुष्टुप् - २ - ४ - ८ - १०

छंद - गायत्री

हीं सूक्ते ११ ऋचांची आहेत. त्यामुळे परान्नदोष नाहीसा तर होनोच पण उलट अन्नवृद्धि पण होते.

२ रोग व मृत्युपरिहार व वाक्सिद्ध

४ - ३ - १ सूक्त

प्रयुंजती-प्रतिरथ-चिद्वेदेव-त्रिष्टुप्
हैं सूक्त सात ऋचांचें आहे-

करवीर पुष्पानी एक हजार गायत्रीमंत्रांनी होम केल्या तर रोगाचा परिहार होतो व प्रत्यक्ष मृत्यु परत फिरतो.

३ ऋणनाश

१-२-१३ कस्येति मंत्र

शुनःश्येप प्रजापति-त्रिष्टुभ्

हा मंत्र ५ ऋचांचा आहे. तीन हजार होम-ऋणनाश

४ देवतावश

१-१-३ वायवायादि सूक्त

मधुच्छंद-वायु-गायत्री

हें नऊ ऋचांचें सूक्त आहे. दररोज एक वेळ म्हटल्यास देवता वश होतात.

५ आयुष्यवृद्धि

५-६-२५ त्रिदेव मंत्र-वसिष्ठ-त्रिष्टुभ्

त्रिदेवः पृथिवीमेव पतां चि चक्रमे शतर्चसं महित्या ।

प्र विष्णुरस्तु तवसस्तचीयान्त्वेवं ह्यस्य स्थधिरस्य नाम ॥

त्रिष्टुभ्सन्निध म्हटल्यास आयुष्य वृद्धि होते; नुसतें म्हटल्यास डोकें दुसणें पांवतें.

६ सुखी जीवन

४-४-२ वरुनो सूक्त

वरुणं धो रिशादसमृचा मित्रं हवामहे ।

परि मजेव यातोर्जगन्वांसा स्वर्णरम् ॥

आठ ऋचा आहेत. पहिला मंत्र.

आमळीचे मुट्याशीं वसून दहा हजार वेळ्यां जपावे. सर्ग प्रणारच्या तापाचा उपशम होऊन सर्ग रोग परिहार होऊन मनुष्य जगांत सुखी नांदतो.

७ पापमुक्ति

२-७-१६ आतपितर्पेतसूक्त-गृत्समद-रुद्रत्रिष्टुभ्

आ ते पितर्मरुतां सुम्नमेतु मा नः सूर्यस्य संदृशो युयोथाः ।

अभि नो वीरो अर्वति क्षमेत प्र जायेमहि रुद्र प्रजाभिः ॥

पाच ऋचा आदेत. पहिला मंत्र शिवालयात एक लक्ष वेळा जपाना. महानिपाचा परिहार होऊन सर्व पापापासून मुक्त होतो.

८ मातृभावोत्पत्ति

८-८-२४ प्रमूनवा-सूक्तम्-सूनुकभु-अग्नि-गायत्रि अनुष्टुप्

प्र सूनुव ऋभूणां घृहन्नवन्त घृजना ।

क्षामा ये विश्वधायसोऽक्षन्वेनुं न मातरम् ॥

चार ऋचा, पहिला मंत्र. हा मंत्र शिवालयात तीस हजार जपला असता सर्व स्त्रियांचे टायी मातृभाव राहिल, अन्यबुद्धि उद्भवनकार नाही.

९ कुस्वप्न सुस्वप्न

२-७-१० यो मे राजन् मन्-गृत्समद-वरुण त्रिष्टुभ्

यो मे राजन् युज्यो वा सखा वा स्वप्ने भयं भीरवे मह्यमाह ।

स्तेनो वा यो दिप्सति नो वृको वा त्वं तस्माद्वरुण पाह्यस्मान् ॥

हा मंत्र पाच ऋचांचा आहे त्यातील शेवटची ऋचा.

ह्या मंत्राचा एक हजार आठ जप केला असना वाईट स्वप्न पडलें तर तें सुस्वप्न होतें.

१० भगंदर रोग परिहार

६-२-९ ईळिषाहि-मन्-विश्वनमस्-अग्नि-उष्णिह्

विष्णुमंदिरात तीस हजार जप कराना, भगदर रोग बरा होतो, पाण्यात उभें राहून जपानें.

११ निर्वैरता

८-८-३७ उत्तिष्ठ-मन्-शिवि-प्रतर्दन-इन्द्र-त्रिष्टुभ्

उत्तिष्ठताव पदयतेन्द्रस्य भागमृत्त्वियम् ।

यदि धातो जुहोतन यद्यधातो ममत्तन ॥

तीन ऋचा आहेत. पहिला मन्त्र बोरीचे झाडाखाली तीस हजार जप केल्यास कार्य नष्ट होणार नाही व वैरीही होणार नाही.

अर्थ (मूळव्याध रक्ति), रोगाघर मंत्र, (अनुभवसिद्ध)

मंत्रस्थल....तैत्तिरीय संहिता अष्टक ४ पाठा (अध्याय २) अनुवाक ५ त्यात पन्नाशी १-२

मंत्र—‘ॐ समितं संक्रस्येथा संप्रियो रोचिष्णू सुमनस्यमानौ ।
 इषभूर्जमभिसंवसानौ संयां मनांसि संव्रतासमुचितान्याकरं ॥
 अग्नेपुरीष्याधिपाभवात्वनः ॥ इषभूर्जं यजमानाय धेहि ॥
 पुरीष्यस्त्यमग्नेरपि ॥ मान्पुष्टिमांसि ॥
 शिवाः कृत्वा दिशः सर्वाः स्वां योनिमिहासदः ॥
 भवतनः समनसौ समोरसौ ॥ १ ॥
 अरेपसौ । मायहर्हिंसिष्टं मायशर्पतिं जातवेदसौ
 शिवा भवतमद्यनः ॥
 मातेत्र पुत्रं पृथिवी पुरीष्यमग्निं स्वयोनावभादखा ॥
 तां विश्वेदेवैर्ऋतुभिः संविदानः प्रजापतिर्विश्वकर्मा विमुंचनु ॥
 यदस्य पारे रजसः शुक्रं ज्योतिरजायत । तेन पर्षदति द्विपोनै
 र्विश्वानरः स्वाहा ॥”
 नमःसुते निर्ऋते विश्वरूपे ॥ २ ॥

२ अथर्वण वेदांतील मंत्र

विद्मा शरस्य पितरं पर्जन्यं भूरिधायसम् ।
 विद्मोप्यस्य मातरं पृथिवीम् भूरिवर्षसम् ।
 विपितं ते वस्ति विलं समुद्रस्योदधेरपि ।
 एवा ते मूर्धं मुच्यता यदिर्वालिति सर्वकम् ।

अम्वयौ यन्त्यध्वभिर्जामयो अध्वरीयताम् ।
 मुञ्चतीर्मधुना पयः । अप्स्र्वंतर मृते-मप्सु मेपजम् ।
 अपामुत प्रशस्तिभिरदद्या भवथ वाजिनो गावो भवथ वाजिनीः ।
 अस्मिन् वसुवसवो धारयत् त्विद्रः पूषा वरुणो मित्रो अग्निः ।
 इमामादित्या उत विद्वे च देवा उत्तरस्मिन् ज्योतिषि धारयन्तु ।
 अयं देवानामसुरो विराजति वशा हि सत्या वरुणस्य राक्षा ।
 ततस्पदिग्रप्रणा शासदान उग्रस्य मन्यो रुदिमं नयामि ।
 अमूर्या यान्ति योषितो हिरा लोहितचाससः ।
 अध्रात इव जमयस्तिवतु हुतवर्चसः ।
 हुकेषुते हरिमाणं रोपणाका सुदध्मसि ।
 अथो हारिद्रवेपुसे हरिमाणं-निदेध्मसि ।
 नक्तं जाता स्योपधे रामे कृष्णे असिक्निच ।
 इदं रजनि रजय किलासं पलिसंचयत् ।
 किलासं च पलितं च निरितो नाशया वृषत् ।
 आत्वा स्वो बिशतां वर्षः पराशुस्त्रानि पातय ।
 नमः शीताय तः फसने नमोरुराय शोचिषे कृणोमि ।
 यो अन्येद्युरुभयद्युरभ्येति तृतीयकाय नमोऽस्तु तक्मने ।
 असितं ते प्रलयनमास्थानमसितं तव ।
 असिक्न्यास्यो निरितो नाशया वृषत् ।
 यदग्निरापो अदहत् प्रविश्य यन्नाकृण्येन् धर्मधृतो नमांसि ।
 तत्र त आहुः परमं जनिच सनः सचिद्वान् परिवृष्टिधतक्मन् ।
 येनस्तत् पश्यत परमं गुहा यद् यत्र विद्यं भवत्येकरूपम् ।
 इदं पृश्निरदु हाजायेमानाः स्वर्विदो अभ्य नूप ते व्र ।
 अग्निर्नः शशूनप्रत्येतु विद्वान् प्रेति-दहन्नभिः शस्ति ।
 ससेनां मोहयतु परेषा निर्हस्तांदच कृण्वडजातवेदाः ।
 इंद्रसेनां मोहयतु मरुतो धन्त्योजसा ।
 चक्षुष्यग्निरा दत्तं पुनरेतु पराजिता ।
 मुञ्चामि त्या हविषा जीयन्ताप कमलातयक्ष्मादुतरोजयक्ष्मात् ।
 प्राहिर्जप्राह्यचेतदेनं तस्या इन्द्राग्नी प्रमुमुक्तमेनम् ।

यदिक्षितायुयुदिवा परेतो यदि मृत्योरन्तिकं नीत एव ।
 तमा हरामि निर्ऋते रूपस्थादस्पाशमेनं शतशोरदाय ।
 योगिरिष्य जायथा वीरूधां बलवत्तमः ।
 कुष्टे हितस्मन्तशन तन्मानं नाशयन्निः ।
 शीर्षामयमुपहत्या भक्ष्योस्तन्वो उरपः ।
 कुष्टस्तत् सर्वं निष्करद्देवं समहवृण्यम् ।
 ददिहिं मह्यं बरुणो दिवकविर्घचोभिरुग्रैर्विरिणामि ते विपम् ।
 खातमखातमुत सकामश्च भमिरेव धन्वन्ति जजास ते विपम् ।
 यत् ते अपौदकं विपं तन् तो पतस्तग्रभम् ।
 गृण्णामि ते मध्यममुत्तमंसेरसे-मुतावमं भिषसो नेशदा हुते ।
 धृषामैर्यो नमस्या न तन्य नुद्रेण ते यच्चसा याघ ।
 अहं तमस्य नृभिरग्रमं रसं तर्मस इव ज्योतिर्वदेतु सूर्यः ।
 अपेक्षितः प्रपतत सुपणो वसु-से-रिव ।
 सूर्यः कुणोतु मेघजं चंद्रमावोपोच्छतुः ।
 एन्येका श्येन्येका कृष्णैका रोहिणी द्वे ।
 सर्वांसामग्रमं नामावीर्यग्रीर्येतव ।
 या वभ्रत्रो याश्च शुक्रा रोहिणीस्तपूक्ष्णयः ।
 अस्तिन्निःकृष्णा ओषधी सर्वा अच्छावदामसि ।
 इंद्रस्य प्रथमो रथो देवानामपरो रथो वराणस्य तृतीयः इत् ।
 अनामपमा रथ स्याणुमास्दथार्पत् ।
 अयं मे हस्तो भगवानयं मे भगवत्तरः ।
 अयं मे विश्वमेघजोयं शिवाग्निमर्शनः ।
 हस्ताभ्यां दश शाखाभ्यां जिह्वा वाचः पुरोगवी ।
 अनमयत्नुभ्यां हस्ताभ्यां ताभ्यां त्याग्निमृशामसि । अ ३।१३
 ब्रह्मजज्ञानं प्रथमं पुरस्तात् विसोमतः सुरूचो वेनजावः ।
 सतुङ्ग्या उपमा अस्य विष्टा समश्च योमतश्च विचः ॥
 जांगिडोसि जांगिडो रक्षितासि जांगिडः ।
 द्विपाच्चतुष्पादस्माकं सर्वे रक्षतु जांगिडः ।

यजुर्वेद मंत्र

- चक्षुष्पा अग्नेसि चक्षुर्मे पाहि ध्रुवासि यं परिधिं पर्यधत्था
(संहिता प्रथमाष्टक अध्याय १ अनुवाक् १३)
- अयं वकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनं उर्वारूकमिव बंधनात्
(संहिता अष्टक १ अध्याय ८ अनुवाक् ६)
- विष्णोरराटमसि विष्णोःपृष्ठमसि विष्णोःश्नप्रेस्थो विष्णोःसूरसि
(संहिता अष्टक १ अध्याय २ अनुवाक् १३)
- मधुवाता क्रतायते मधु क्षरन्ति सिंघवः माध्वीर्नः संत्योषधीः
(संहिता अष्टक ४ अध्याय २ अनुवाक् ९)
- स्वस्तिन इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्तिनः पूषा विश्ववेदाः
(नारायण उपनिषद्)
- अन्नपतेन्नस्य नो देहि अन्नमीवस्य शुष्मिणः
(संहिता अष्टक ४ अध्याय २ अनुवाक् ३)
- हूँसः शुचिपद्मसुरन्तरिक्षे सज्जोता धे
(त्रिमुपर्ण अथवा नारायण उपनिषद्)
- कांडात्कांडात्प्ररोहन्ति पुरुषः परुषः परि पया नः
(संहिता अष्टक ४ अध्याय २ अनुवाक् ९)
- अपां गर्भव्यदधात् पुरुषा चक्षुषःपितामनसाहि धीरो घृतमेने
(संहिता अष्टक ४ अध्याय ६ अनुवाक् २)
- धन्वनागाधन्वनाजिं जयेम धन्वना तीव्राःसमदो जयेमा
(संहिता अष्टक ४ अध्याय ६ अनुवाक् ६)
- यमेन दत्तं त्रितपनमायुनग्निं प्रथमो अभ्यतिष्ठत्
(संहिता अष्टक ४ अध्याय ६ अनुवाक् ७)
- गणनानां त्या गणपतिं हवामहे कविं कवीनां
(संहिता अष्टक २ अध्याय ३ अनुवाक् १४)
- केतुं शृण्वन्नकेतवे पेशोमर्या अपशसे समुपद्भिरजायत
(संहिता अष्टक ७ अध्याय ४ अनुवाक् २०)

आशुः शिशानो वृषभोत युष्मो घनाघनः क्षोभणश्चर्पणीनां
 (संहिता अष्टक ४ अध्याय ७ अनुवाक् ४)
 इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि । मानोनुगादपरो अर्धमेतं ।
 (अरण्यक परेयुवा)

अन्य वैदिक मंत्रप्रयोगाः

पष्ठोस्त्यागमे मंत्रे वैदिके नास्ति पष्ठवः (वृ. ज्यो. धर्मस्कंध ६६)

- १ अपमृत्युनिवारणे पाठस्य आदावन्ते त्र्यंबकं यजामहे
 शतं जपः । संपुटित पाठेन शीघ्र
 फलप्राप्तिः ।
- २ अणमोचनार्थं अतृणा अस्मिन्नतृणाः परस्मिन्
 तृतीये लोके अतृणाः स्याम ।
 ये देवयानाः पितृयानाश्च लोकाः
 सर्वान् पथो अतृणा अक्षियेम ।
 प्रत्येक अध्याय संपुटितः पाठः
- ३ कामनासिद्धयर्थं पुनस्त्वादित्या इत्यादि सत्याः संतु
 यजमानस्य वाभाः इत्यन्तं प्रत्येक-
 अध्यायस्य संपुटितः पाठः
- ४ ग्रहवायानिवारणार्थं नमः कुप्याय च इत्यादि संपुटितः
 पाठः
- ५ राजयश्मा रोगनिवारणार्थं नमः सोमाय च इत्यादि संपुटितः
 पाठः
- ६ बालग्रहवायानिवारणार्थं नमः जघन्याय च इत्यादि संपुटितः
 पाठः
- ७ अणादिपीडानिवारणार्थं नमः सहमानाय विन्यात्रिण इत्यादि
 संपुटितः पाठः

८ अयाचित धनलाभार्थ	इमाँ तपसे रुद्राय इत्यादि
९ सुखप्रसव हेतवे	याते रुद्र शिवा तनू
१० धनप्राप्ति हेत्वर्थे	नमोऽस्तु नीलग्रीवाय
११ शत्रुभयनाशार्थे	प्रमुंच धन्यनस्त्वमुभयो
१२ स्वजनाकर्षणे	मृडा नो रद्रो तनो
१३ पातकादि मोचने	मानस्तोके
१४ शीतलाभयनिवारणार्थे	मा नो महान्तमुत मा नो
१५ वाक्सिद्धयर्थे	अग्नानिष्णू सजोपसे
१६ अशिरोगनिवारणार्थे	याजश्च मे प्रसवश्च मे संपुटित पाठ
१७ व्याघ्रचोरभयनिवारणार्थे	आरात् ते गोघ्न उत पुरुषध्ने
१८ राजभयनिवारणार्थे	निकिरिदविलोहित
१९ अक्षयवाससां प्राप्तये	द्रापे अंशसस्पते

संपुटित अक्षय

काहीं वेदोक्त परतु तात्रिक पद्धतीचे मंत्र बीजें लावून संपुटित करून खाली दिल्याप्रमाणें उपयोगात आणितात.

अपमृत्यू निवारणे तथा आरोग्यार्थे 'ॐ जू सः' इति बीजैः
प्रत्येक मंत्र संपुटितजपम्

२ कामनासिद्धयर्थे—'क्लीं'	"	"
३ विद्याप्राप्तौ — 'ऐं'	"	"
४ धनप्राप्तौ — 'श्रीं'	"	"
५ विवादे जयार्थे 'ल्लौं'	"	"
६ स्वष्टदेवताप्रीत्यर्थे — 'स्वेष्टदीजं'	"	"

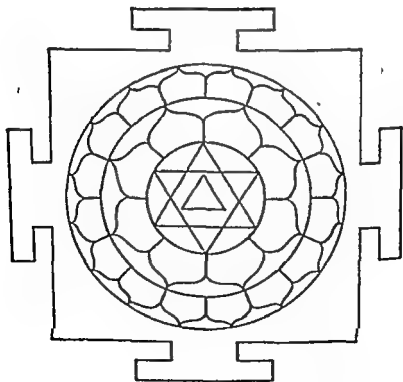
२ बगलामुखी-चलातिवला-शावर- कापालिकादि मंत्र

बगलामुखी मंत्र

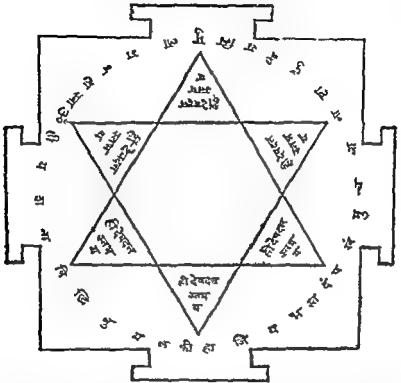
१. श्रीबगलामुखी मंत्र - 'नारदऋषि, उष्णिक्छंद, श्रीबगला देवता, ॐ हलरीं बगलामुखी सर्व दुष्टानां वाच मुख पद स्तभय जिह्वा वीलय बुद्धि विनाशाय ॐ हलरीं स्वाहा' ह्याच मंत्राच्या भागांनी न्यास करावे ध्यान 'जिह्वाप्रमादाय करेण देवी वामेन शत्रु परिपीडयन्ति । वराल कालानलनत् त्रिनेत्रा भजेहमम्या शरणार्तिहन्त्री' जप २१०००० (२ लक्ष १० ह) ह्या मंत्राचा असा अनुभव चाट्टीस वर्षांपूर्वी आलेला आहे की, एका मोठ्या सस्थानिकाची वार्षिक दक्षिणा ब्रह्मानंते येथील ब्राह्मणास राजाचें अभीष्टचितनाकरिता ठरलेली होती सदरहू सस्थानाच्या नवीन मालकानें ती कमी केली तेहा सदरहू ब्राह्मणानें ह्या मंत्राचा जप केला त्यामुळे त्या नव्या सस्थानिकाला स्वप्न पडलें की, आपली जीभ कोणी ओढीत आहे याचा परिणाम असा झाला की, तो सस्थानिक अगदी घाबरून गेला पुढे दरमारातील दानाध्यक्षास विचारतां त्यानें सांगितलें की, ज्याच्या दक्षिणा कमी केल्या, त्यापैकी कोणीतरी अनुग्रह करित आहे पुढे शोध करिता अनुग्रहकार्या ब्राह्मणाकडे त्याची पूर्वीची दक्षिणा कायम केली व सरमाराची रात्रीची स्वप्ने बंद पडलीं ! अलीकडे ह्या मंत्राचा असा अनुभव आला आहे की, हायकोर्तात एका

इसमाचा खटला चाट्ट होता. त्यामध्ये विरुद्ध वाजूला यश मिळणार याबद्दल लोकांस खात्री वाटली. तो खटला आपल्या उलट होणार अशी खात्री वकिलांनीं दिल्यानंतर ह्या मंत्राचा जप सुरू करण्यांत आला. निकालाच्या तारखेला उलट वाजूच्या मंडळींनीं पान-सुपारी, सत्यनारायण वगैरे करण्याची तयारी केली. संध्याकाळीं सहा वाजतां तार आली कीं जप करवित्या वादीच्या वाजूचा निकाल झाला !

वगलामुखी पूजन यंत्र

यगलामुखी' स्तंभन यंत्र

१. या देवीची उपासना श्रीमगवतीची प्रसन्नता प्राप्त करण्यासाठी नवून कोणा च्याहि अनहितासाठी उपयोगी पडते. तसेच केवळ सात्त्विक परमार्थप्राप्तीसाठी ह्या देवतेची उपासना उपयोगी नाही. पण स्वतःच्या व्यावहारिक ध्येयपूर्तीसाठी ह्या उपासनेचा उपयोग होतो. पण ह्यामध्ये क्लिष्ट मंत्र तत्रयुक्त असल्याने त्यात थोडीही चूक झाल्यास विपरीत फल मिळते, असे हिते एक श्रेष्ठ उपासक श्री. यशदत्त शर्मा, बानप्रस्थी वैद्य हे आर्जवून सांगतात. 'कल्याण' मासिकाच्या १९६७-६८ च्या अकात सविस्तर माहिती आलेली आहे. बनारस येथील "बोलाबा प्रकाशन" संस्थेत या उपासनेबद्दल पुस्तकही आहेत. (गो. प्र. भा.)

२. या मंत्राचा जपप्रकार असा आहे. बगलामुखीच्या यंत्राची षोडशोपचार पूजा करून जप करावा. त्यामुळे मंत्र लवकर सिद्धिप्रद होतो. म्हणून श्रीबगलामुखी पूजायंत्राची आवृत्ति दिली आहे. वाचा बंद करणें, बुद्धि नष्ट करणे, हस्तपादादिकाच्या क्रिया बंद करणे असा इष्ट सत्कूप असेल तर दुसरें यंत्र दिलें आहे. पूजायंत्रावर पूजा झाल्यावर व जप ८४०००० (८ लक्ष ४० ह) पूर्ण झाल्यानंतर जेव्हा जेव्हा अभीष्ट कामनेकरिता जप करावयाचा असेल तेव्हा उपयोगात आणण्याकरिता म्हणजे पूजा करून जप करण्याकरिता स्वमनयंत्रही सोबत दिले आहे.

श्वेतपालाश काष्ठाच्या पादुका श्वेतपालाशपत्राच्या रसात एकवीस दिवस बुडवून ठेवाव्या व त्यावर तांबड्या रंगाने रंगवून त्यावर बगलामुखी मंत्राचा एक लक्ष जप केला तर त्या पादुका पायात घातल्यानें अतिवेगानें जाता येतें.

विविध कामांकरितां बगलामुखी' मंत्र-अनुष्ठान

श्रीगणेशाय नमः । अथ पूर्वोच्चारित — एव गुणनिशेपण विशिष्टाया शुभ पुण्य तियो । मम आत्मन । श्रुतिस्मृति पुराणोक्त फलप्राप्त्यर्थं । बगलामुखी

१. दशमहाविद्यामध्ये भगवतीचीं त्रिपुरमैरवी, धूमावती, बगलामुखी, मातङ्गी व कमला हीं पंचविधरूपें प्रसिद्ध आहेत. बगलामुखी उपासनेमध्ये सारख्यायन तन्त्राप्रमाणें बडवामुखी, उल्कामुखी, ज्वालामुखी, घातवेदोमुखी, बृहद्भानु-मुखी इत्यादिकाची साधना करून व प्रत्येकाचे चतुराशरी, शताशरी मन व बगलाश्र इत्यादि साधना मागही आहेत. पण ही सर्व साधना मोक्षफलदायी नसून व्यवहारिक विशिष्ट ध्येयें (जसें शत्रुनाश, दुर्जननाश वा पारित्य राजादि वशीकरण, लक्ष्मीप्राप्ति इत्यादि) साध्य करण्यासाठी आहेत. हैदर-बादचे निजाम याच्या राज्याच्यात याच बगलामुखीची नित्य साधना व उपासना (केवळ राजहितार्थ) करणारे एक ब्राह्मण कुटुंब परंपरेने पोशिलेले होतं अशी किंवदन्ति होती । ही उपासनापद्धति व राज्यतंत्र यामुळे निजाम

अनुष्ठानमहं करिष्ये । अस्य श्री बगलामुखी स्तोत्रमंत्रस्य नारद ऋषिः ।
उष्णिक् छंदः । बगलामुखी देवता । ह्रीं बीजं । स्वाहा शक्तिः । वलीं
कीलकम् । नमः विरोधी सकल प्रतिवादी वाग् मुख स्तंभन कारिणी
जनसंमोहनादि विविध कामना सिद्धये जपे विनियोगः ।

नारदऋषये नमः शिरसि । उष्णिक् छंदसे नमः मुखे । ह्रीं बीजाय
नमः हृदये । स्वाहा शक्तये नमः पादयोः । वलीं कीलकाय नमः
सर्वांगे । ह्रीं अंगुष्ठाभ्यां नमः । बगला मुखीं तर्ज० नमः । सर्व दुष्टानां
वाचमुखम् पदं स्तंभय स्तंभय मध्य० नमः । जिह्वां कीलय कीलय अनामि०
नमः । बुद्धि नाशय नाशय कनि० नमः । ह्रीं ॐ करतलकरपृष्ठाभ्यां
नमः । एवं हृदयादि ।

ध्यानम्—पीतांबरं त्रिनेत्रांच द्विभुजां दाहकोष्णलान् । शिला पर्वत
हस्तां च रिपु जिह्वांच विभ्रतीम् ॥ एवं ध्यात्वा लं पृथिव्यादि मानसोपचारैः
संपूज्य ॐ भूर्भुव स्वरोम् इति दिग्बधः ।

मानसपूजा करून हातात पाणी घेऊन आसनाभोंवतीं टाकणें व
नंतर जपास वसणें. मंत्रः—

अति धनवान होता असं म्हटल्यास गैर नाही.

गुरुचरित्रांतील रजक व त्याचा त्याच्या इच्छापूर्तीसाठी नृसिंहरसरस्वतीच्या
आशीर्वादाप्रमाणे हातेली ग्लॅन्डगुली बनू, ह्या ऐतिहासिक घटनेचा
संबंध ह्याच हैदराबादी निजामाच्या घराण्याशी होता असं धीकामतकृत
शुद्धीकृत पोथीतील पुरस्कारादि लिखाणावरून दिसते.

दशमहाविद्यांतील 'बगला' देवी द्विहस्ताच गदा व लक्ष्मणारी अमुरमदिनी
स्वरूपी आहे. भूमायवी वृद्धा शुभ्र परिधानी निरायुषा आहे, पण मातङ्गी,
त्रिपुरभैरवी व वमना ह्या चतुर्भुजा, निरायुषा, रक्तवर्णा, सावित्ररूपा अशा
ध्यानाच्या वर्णितेच्या आहेत.

(गो. प्र. मा.)

ॐ ह्रीं (ह्रीं) वगलामुखीं सर्व दुष्टानाम् घाचं मुखं पदम् स्तभय
स्तंभय जिह्वां कीलय कीलय रुद्धि नाशय नाशय ह्रीं ह्रीं ॐ ।

वरील अनुष्ठानाच्या पूर्वी सव्वा लक्ष गायत्रीमंत्राचा जप करून
नंतर अनुष्ठानास सुरवात करावी.

पिवळा केशरी कद, पिवळी कण्हेर, मोसमात पिन्ळा चाफा, पिवळी
गोमुखी, पिन्ळ्या दोन्यात ओवलेली रद्राक्षमाला, पिन्ळी खडीसाखर,
केशरी दूध, केशरी वर्फी, (सोय असल्यास केशरी भात) तेल आणि
तूप याचे निरनिराळे दिवे जप होईपर्यंत ठेवणे. पिवळे आसनावर बसणे.
अनुष्ठानानंतर कुमारी पूजा व भोजन करणे गोकुळ अष्टमीनंतरच्या
अष्टमीस ब्राह्मण भोजन करावे. महाशिवरात्रीला जप जितका होईल
तेवढा करावा. वरील मंत्राचा जप रोज ४१ माला करावा.

ब्रम्हयामले बलातित्रला विद्या-प्रकार : १

उत्साहत्रलयोर्द्वि परशस्त्रसहिष्णुता । न बाधा क्षुत्तिपासाभ्या यत
सा कथिता बला । यतः परस्मात् स्वालित्य दृङ्मन कार्यकर्मणा ॥
स्वोपायानाममोघत्व भवेत्सातित्रलामता ॥ इद विद्याद्वय ज्ञानमात्रे सिद्धिर
नृणा ॥ विष्णुरेतत् द्वय सृष्ट्वा ॥ जितयान्मधुरेष्टभाविति ॥ तथा वात्मिकी
रामायणे ॥ क्षुत्तिपासे न ते राम भविष्येते नरोत्तम ॥ बलामतित्रला चैव ॥
पठत पथि राघव ॥ इति ॥ अस्य श्री बलातित्रला महाविद्या महामंत्रस्य ॥
त्रिराट् पुरूपरूपि ॥ गायत्री दृढ ॥ गायत्री देवता ॥ अकार-उकार-
मकार चीजाद्यः ॥ क्षुधानिरसनादि महत्कार्य-सिद्ध्यर्थे ॥ असाध्यसाधने

१. हा मंत्र श्रीनिशामित्राष्टमीने रामलक्ष्मणाना दिला होता. या मंत्रात गायत्री-
मंत्रातील सर्व पदे वापरली असल्याने गायत्रीमंत्राची व उपासनेची महत्ता
ध्यानांत येण्याला मदत होते. शेवटी गृहस्थाप्रमाणे हा मंत्र सावित्री
उपनिषदातील आहे. प्रमुरामचंद्रांनी क्षुधानिरसन, दुर्धनपतेज इत्यादि गोष्टी
साध्य करून घेतल्या होत्या हे त्यातील शब्दावरून स्पष्ट होत. (मो. प्र. भा.)

विनियोगः ॥ कलामिति पङ्कगन्यासः ॥ अथ ध्यानम् ॥ अमृतसरतलाटीं
सर्पसजीवनाढ्यौ ॥ अग्रहरणक्षुद्रक्षो वेदसारो मयूखौ ॥ प्रणवमयविकारा
भास्वराकण्ठदेहो ॥ सनतमनुभवेह ॥ तौ बलातीगलेशो ॥ १ ॥ मानसप-
चोपचारेः सद्रूप्य मनुः ॥ “ॐ-ह्रीं बले महादेवी । ह्रीं महाबले ।
कलीं चतुर्निधुपुरुषार्थमिद्विप्रदे । तत्सवितुर्वरेदामिहे ह्रीं वरेण्य भर्गो
देवस्य । वरदामिहे अनिले । सर्वदयामूर्ते बले । सर्वभुद्रूपमोपनाशिनी ।
धीमहि धियो यो न प्रचोदयात् ॥ प्रचोदयामिहे प्रणवशिरस्त्रयमिहे हु फट्
स्वाहा” ॥ एव सहस्र मन्त्रजप प्रत्यहकृते ॥ मङ्गल त्रये (४८x३)
निदिर्भरति ॥ एव विद्वान् वृत्तव्यो भवति । सावित्र्या एव सलोमता ॥
जयतीत्युपनिषत् । आप्याय स्येति शक्तिः ॥

बला अतिबला वनस्पतीचा प्रयोग गोरक्षचर्पटी, स्वर्णमन्त्र लक्ष्मणा
वनस्पति (पादरी रिंगणी) द्वारोत्तर कराना लगानो.

श्री बलादेवी मंत्र शरीरारोग्यासाठी - २

श्रीबलादेवीमङ्गलमन्त्रस्य आदित्य ऋषि । गायत्री छन्द । श्रीबलादेवी
देवता । श्री बीज । ह्रीं शक्ति । हु कीलकम् । शरीरश्रमनिवृत्त्यर्थे जपे
विनियोग । श्री श्री इति पङ्कग ।

ध्यान-पदे बला महादेवीं दिव्यामृतकरोञ्चलाम् । प्रसन्नवदना भोजां
शरीरारोग्यमिद्वये । अथ मन्त्र -

तत्सवितुर्वरेण्य । भर्गो देवस्य धीमहि ।

धियो यो न प्रचोदयात् ‘ॐ कली ऐं सीं बलाय नमः ।’

जपमन्त्रा अष्टोत्तरशत, एतदत्र जप ५ लक्ष.

श्री अतिबला मन्त्र-मृत्यू टाट्ठप्पाकरिता - ३

अस्य श्री अतिबलान्धानमन्त्रस्य वृत्तादयो भगवान् ऋषि । गायत्री छन्द ।
अतिबलाऽमृतमन्त्रादेवी देवता । म बीज । उ शक्ति । म कीलकम् ।
मन्त्र मृत्यु निवृत्त्यर्थे जपे विनियोग । मन्त्र श्री इति पङ्कगः ।

ध्यानं—मृतसंजीविनीं विधां देवीं पद्मासनस्थितां । दीर्घायुष्यप्रदां वंदे
मातरं हेममालिनीम् ॥ अथ मंत्रः—

तत्सवितुर्वरेण्यं । भर्गो देवस्य धीमहि ।

धियो यो नः प्रचोदयात् । ‘ॐ ह्रीं क्लीं अतिबले हुंफट्’

जपसंख्या १०८. एकंदर ५०००००. (पांच लक्ष.)

बलातिबला वैदिक मंत्र

ॐ नमो भगवते विष्णुचक्राय अमिततेजसे महाबलपराक्रमाय सकल
लोक विध्वंसिने । भक्तेष्ट दायिने हुंफट् विधे । विष्णुतेजसे ॐ ।

बलं धेहि तनूषु नो । बलमिद्रा नल्लसुवः ।

बलं तोकाय तनयाय । जीवसे त्वं हि बलदा असि ॥

शावर मंत्र

तंत्रग्रंथांतील मंत्र मागे सांगितले. ह्याशिवाय शावर, कापालिक व
गारुड नांवाचीं तंत्रे प्रसिद्ध आहेत. या तंत्रांतील मंत्र सर्वभाषांत

१. आद्य शंकराचार्यांनी ही तपश्चर्या करून शावरीमातेचा आशिर्वाद मिळविला
होता. (ग. द. मुळे नगर, शावरीकवचविद्या) नवनाथशांप्रदायांत ही शावरी
विद्या होती. पण काहीं कारणांस्तव ती गुप्तच राहिली. कारण त्या विद्येमधील
काहीं भाग वाम पद्धतीचा आहे. तथापि काहीं भागांतील मंत्र वैदिक व शुद्ध तांत्रिक
बीजांवर आधारिलेले आहेत. तीं राशिपरत्वे व हेतुपरत्वे भिन्नभिन्न असून त्या
साधनासाठी लागणारी पंचदशी यंत्रेही भिन्नभिन्न आहेत. त्यांत न्यास, ध्यान,
मुद्रा, मानसपूजा इत्यादि क्रिया वैदिक मंत्रजपपद्धतीच्या आहेत. एवढेंच नव्हे
तर इतर पंचदशीयंत्रलेखनपद्धतीप्रमाणे शावरीमंत्रयंत्र ह्यांची लेखनपद्धति दरा-
विक शांकराचार्यांनी व दराविक स्थानासमूह करारी स्वरूपे असून निरूप्य आहे.

दराविक बीजमंत्र म्हटल्यानंतर “ॐ नमो शावरी शक्ति मम अरिहं निवारय
निवारय ॥ मम अमुक कार्यं सिद्धं सिद्धं कुरु कुरु स्वाहा” ॥ हा मंत्र म्हणून

आहेत. शावर तंत्रे श्रीशिवांनीं उत्पन्न केलीं, अशाबद्दल खालीं दिलेलें वचन आढळतें.

शिवः शवररूपेण पार्थ जन्ये त्वजीजयत् ।

तेन प्रोक्ताश्च ये मया. शावरा इति कथ्यते ।

जपपाठ सुरू करावयाचा असतो. लोकोपयोगी व व्यवहारोपयोगी अनेक कार्यें शावरीमंत्र त्वरित फलदाईं असल्याने सिद्ध होतात. देवदेवतांच्या उपासना-पद्धतीमध्ये त्या त्या देवतेचें जसे 'कन्च' हा पाठविधि असतो, तसा अशा शावरीमंत्रात 'शावरी क्वच' हा पाठविधि आहेच. वाममार्गी शावरीमंत्र पारच लवकरच प्रत्यंतरित होतात, हें जरी खरें आहे तरी त्या जापकाची या पाठकाची स्थिति अखेरीस वाईटच होते. कारण त्यात शुद्धाचार, शौचाचारादि निर्बंध पाळण्यावर कडाक्ष नसतो. यामुळे जापक अधोगतीलाच जातो. तसे सव्याचारी या मंत्रजापकाचें होत नाहीं. तसेच शावरी मंत्र हे आत्मसाक्षात्कार निवा कोण-त्याही आध्यात्मिक उच्चतीसाठीं उपयोगी नाहीत. हें तितकेंच खरें. (गो. प्र. भा.) शेवट एक शावरी यंत्र, त्यातील बीजे, अंक व त्याची लेखनपद्धति दिलेली आहे. सदरहू यंत्र धनुराशीच्या व्यक्तीसाठी 'ठराविक कामात यश मिळावें' म्हणून दिलेलें आहे. वैदिक वा आगमोक्त तंत्रातील यंत्राप्रमाणें हे पंचदशी यंत्रच आहे (पंचदशी यंत्रासंबंधानें परिचयरूप माहिती पूर्वार्भात मंत्र-तंत्र-यंत्र या प्रकरणात दिलेली आहे.)

या यंत्रातील अंकलेखनपद्धति २-१-४, ३-५-७, ८-१-६ अशी असून बीजलेखन प्रथम ॐ-ह्रिक-ह्रिक, नंतर ह्रीं-ह्रिक व नंतर उरलेली तीन बीजे लिहावयाचीं. नंतर शेंदूर, हिंगुळ, गोरोचन, यांचें मिश्रण दुघात मिसळून त्यात चंदन उगळून तें गंध उद्योगावें. समोर व्याघ्रग्राहिनी देवीचें प्रतीक असावें. (सिंह-वाहिनी देवीचें प्रतीक 'सप्तशती' पाठात असावें)

व नंतर शावरी संकल्प, कन्च, जपादि, अनुष्ठान करावयाचें असतें.

'नरनाथ भक्तिसार' या अनुष्ठानयोग्य प्रासादिक ग्रंथानचें नवनाथानीं

शावरें १२ प्रकारचीं आहेत. त्यांचीं नावें खाली लिहिल्याप्रमाणें आहेत.

कुमार, सिद्धशावरीशावर, विजयाशावर, कालिकाशावर, कालशावर, दिव्यशावर, घोरशावर, श्रीनाथशावर व योगिनीशावर, तारिणीशावर, शंभुशावर, अघोरशावर. कांहीं शावरमंत्र सिद्ध होण्यापूर्वी त्यानंरही शुद्धीकरण म्हणून मागे पूर्वाधृत सांगितल्याप्रमाणें वाढ्य संस्कार व्हावे लागतात. तेव्हां ते मंत्र शापमुक्त होऊन जागृत होतात. तथापि बहुतेक शावरमंत्र शापमुक्तच आहेत.

म्हणजे नवनारायणांनीं केलेलीं कार्यें, प्रताप व पराक्रम आणि दाखविलेले चमत्कार (सामान्य जनांच्या दृष्टीनें) ह्या गोष्टी सव्याचारी (वैदिकी व आगमोक्त) सवीज मंत्रांच्या सिद्धतेमुळे केल्या असें त्याच ग्रंथांतील माडणीवरून स्पष्ट होतें. नवनाथ शावरी विद्येमध्यें पूर्ण तरवेज होते हें ऐतिहासिक सत्य आहे. श्रीदत्त हें दैवत तीनही शक्तीचें (उत्पत्ति-स्थिति व लय) एकत्रित प्रतीक असून शावरीविद्येचें जनकच आहे. नवनाथांना त्यांनीं विद्या शिकविली.

शावरीपद्धतीच्या उपासनेला उपयुक्त अशीं कांहीं माहिती सोबत दिलेली आहे.

सत्य त्रिवा दक्षिणचारी शावरी उपासनेमध्ये उपासकाला त्याच्या राशीला जरूर व उपयोगी अशीं बीजे असून तीं प्रथम म्हणून मग इष्टदेवतांशीं शावरी देवीचा संकल्परूपी मंत्र म्हणून मग जप करावयाचा असतो. तीं बीजे पुढें दिली आहेत:—

राशीपरखें बीजे

मेघ - ॐ ऐं, ह्रीं, सौं,
वृषभ - ॐ ह्रीं, ह्रीं, श्रीं
मिथुन - ॐ श्रीं, ऐं, सौं
सूर्य - ॐ ऐं, ह्रीं, श्रीं
सिंह - ॐ ह्रीं, श्रीं, सौं
कन्या - ॐ श्रीं, ऐं, सौं

तूळ - ॐ ह्रीं, ह्रीं, श्रीं
वृश्चिक - ॐ ऐं, ह्रीं, सौं
घन - ॐ ह्रीं, ह्रीं, सौं
मकर - ॐ ऐं, ह्रीं, ह्रीं, श्रीं, सौं
कुंभ - ॐ ह्रीं, ऐं, ह्रीं, श्रीं
मीन - ॐ ह्रीं, ह्रीं, सौं

कापालिक

यातील भेद १२ आहेत. त्याचीं नावें खालीं लिहिल्याप्रमाणे आहेत. आदिनाथ, अनाथ, काल, अतिकाल, कराल, विकराल, महाकाल, कालभैरव, बटुरु, मूलनाथ, वीरनाथ, श्रीकूठ.

वरील शावर व कापालिक भ्रात्रांचे १२ प्रचारक होऊन गेले त्याचीं नावें खालीं लिहिल्याप्रमाणे आहेत:—

नागार्जुन, जंबुभैरव, हरिश्चंद्र, सत्यनाथ, भीमनाथ, गोरक्ष, चर्पटी, (अडबग) अवघडनाथ, वैराग्य, कथाधारी, जलधारी व यमलार्जुन. शावरभ्रात्रांपैकीं काहीं भ्रात्रांक देयतेचे प्रत्यक्ष सगुण व स्थूल देहरूप दर्शन कलियुगात होते. ते मन खाली दिले आहेत.

ह्या बीजाना अनुरूप व हेतुसाध्य होण्यासाठीं जहर अशीं यंत्रे राशिपरत्वे निरनिराळीं आहेत. तीं पण येथें दिली आहेत.

राशिपरत्वे पंचदशी यंत्रे

४ १ २ १ ५ ७ ८ ३ ६	भेष सिंह धन	यासाठीं उपयोगी	मिथुन तुळ कुंभ	१ ७ २ १ ५ ९ ८ ३ ४
२ ७ ६ ९ ५ १ ४ ३ ८	वृषभ कन्या मकर	यासाठीं उपयोगी	कर्क शुद्धिक मीन	८ १ ६ ३ ५ ७ ४ ९ २

जास्त माहिती व विधि विधान ह्यासाठीं स्वकर प्रसिद्ध होणारे 'वैदिक नवग्रह विधान' हे पुस्तक पहावे. —भवज्योति प्रकाशन—दादर, मुंबई २८ (मो. प्र. भा.)

ताराकाली टिन्नमस्ता सुदरी वगलामुखी ।
 मातंगी भुवना (भुवनेश्वरी) घूमा (घूमानती) ।
 सिद्धलक्ष्मी तु अरुधति ।
 एता शावरमन्त्राश्च कलौ प्रत्यक्षदर्शना ।

तसेंच आशु सिद्धिदायक शावर मंत्र पुढें दिले आहेत :
 'बटुकाद्या महामन्त्रा शावरास्तूर्णसिद्धिदाः'

महाकापालिक मंत्र

ॐ आदेश गुरुनो महाचीन देवी जटा महाप्रे तारादेवी तद्या वसे ।
 चोलसर तहा धैठे । अक्षोभ्य नाग विराजय शिव के माथे तारा वसे ।
 भक्तके साथे धालीतारा ब्रह्मतारा टिन्नमस्ता वितारा हूँ । आन २ बह
 २ बह २ मेरी भक्ति गुरुजी शक्ति, पुरो मंत्र, ईश्वरी वाचा, फट् स्वाहा ।
 'ॐ नमो भगवति विरूपाक्षि विवृतमदन घोररूपे जिवजनशिव
 जालुनरी सर्वोच्चाटनीय घरचारू छुडावे, कालभैरवके आण छुडावे, मेरी
 भक्ति गुरुजी शक्ति, स्तुती ईश्वर तेरी वाचा.'

भूत प्रेत बाधा—हरण

—के. वा. रा. रा. विताराम गुरुजी, पुणे.

३ देव देवता मंत्र यंत्र विधान

(गो. प्र. भा.)

स्थूल परिचय : या प्रकरणांमध्ये मुत्पत्त मुख्य मुख्य देवदेवताचे मंत्र व त्यांचे विधिविधान दिलेले असून मधून त्याची उपयुक्त अशी यंत्रेही दिलेली आहेत. काहीं यंत्रावृत्ति केवळ अनुभाष्य आहेत. त्यांना मंत्र वा जप नाही.

१) गणपति या देवतेचे निरनिराळ्या हेतूसाठी व उपभोगासाठी योग्य असे मंत्र दिलेले असून त्यांचे विधान सख्खत भाषेतच आहे. पण ते सहज समजण्याजोगे आहे. उच्चिष्ट गणपतिसारखे काही काम्य हिताधी मंत्राची उपासना सिद्ध झालेले गृहस्थ, त्यामुळे प्रातः झालेल्या वैभवांमुळे आमोन्नति वा लोकरोपयोगी कार्यपण्डितमुख झाले व होतात अशी उदाहरणेही माहीत आहेत. गणपति अर्घवशीर्ष म्हणजे या देवान्वधी सर्व काही आहे.

२) सप्तशती व त्यातील मंत्रांचे विधिविधान हे स्वतंत्र प्रकरणच दिलेले आहे. देवीच्या विविध स्वरूपाच्या अनेक पण भिन्नभिन्न पद्धतीच्या उपासना कणारे—सात्त्विक वा तामसिक-वामाचारी व सत्त्वाचारी—उपासक भारतभर व भारताबाहेरही आहेत. त्याचे परिणाम इत्यादि गोष्टींचा उद्घापोह करण्याचे हे स्पष्ट नव्हे व तसा हेतु खुद्द 'मंत्रशास्त्र' लेखकाच्याही नव्हता. गणपति व देवी ही देवते व्यष्टि वा सप्ति, अप्युद्रय व नि श्रेयस सासाठी त्वरित फलदायी होत असल्याने त्याचा उपासक वर्ग आपल्या भारतान फार मोठा आहे. देवीच्या उपासनेसाठी, सप्तशतीच्या

पाठासाठी अत्यंत उपयुक्त पण दुर्मिळ असे 'सप्तशती महायत्र' या ग्रंथाच्या या नवीन आवृत्तीत दिलेले आहे.

३) हनुमंत ह्या दैवतासमधाने मात्र असे म्हणता येईल की, त्याची वामाचारी स्वरूपाची उपासना नाहीच असे म्हटल्यास गेर नाही. हे दैवत अनेक व्यावहारिक कार्यासाठी (भूतवाधा-निपवाधा निवारण-जादुटोणा प्रतिबंध, मृत्यु दुरागणे इ. कामासाठी) खास उपयोगी पडते. 'रामरक्षा' व 'हनुमानस्तोत्र' ह्यांच्या पाठाचे अनुभव दिलेले आहेत.

४) दत्तोपासनेचे मंत्र या ग्रंथात घोडे आहेत. ब्रह्मा, विष्णु व महेश ह्या तीन शक्तीचे 'दत्त' हे प्रतीक आहे त्या तीन शक्ति म्हणजे अखिल ब्रह्मांडाचा व्याप, विस्तार व त्यातील चेतना म्हणजे दत्त स्वरूप—(म्हा त्याचे प्रतीक एरमुखी असो वा त्रिमुखात्माक असो)—म्हणजे विश्व, अर्थात ते प्रगट व अति विस्तृत असेच आहे. 'अवधूत' हे दत्त देवतेचे अतिव्यापक स्वरूप आहे, असे म्हणणे बरोबर व वास्तविक आहे. नमनाय व त्याचे पयोपथ त्याचेच हे स्वरूप आहे. निशिष्ट सांप्रदायी दत्तोपासना जशी कडक काटेकोर पद्धतीची आहे, तशी अगधून सांप्रदायाची आहेच असे नाही अगधून परिवार फार मोठा आहे. नर्मदा ते कावेरी ह्यामधील भूविभागातील दत्तसंप्रदाय व त्यातील अतारी व्यक्ति याची उपासनापद्धति ही मुख्यतः कडक व काटेकोर आणखी, पण तसे स्वरूप या व्यतिरिक्त भारताच्या इतर भागातील अवधूत संप्रदायाच्या उपासनेचे व मंत्राचे नाही.

५) श्रीविद्या : श्रीविद्या हे एक अखिल ब्रह्मांडव्यापी अनंत व

१. दत्तदेवताक (प्रसाद प्रकाशन-पुणे १९६८-६९) यात दत्तमंत्र व अनुष्ठान ह्याची (गुरुचरित्रासारख्या सांप्रदायिक ग्रंथाची सोडून) अत्यल्प माहिती आहे. तसेच ह्यात व दत्तात्रेय शानकोश प्र. न. जोशी. मुरेखा प्रकाशन, पुणे १९७०, यातही अवधूत संप्रदायाचे फक्त ईश्वर्य आहे. (मो. प्र. मा.)

अर्चितनीय म्हणजे चित्तचित्तनाच्या पलीकडील असं एक गूढ आहे. यांत काय नाही? असं हें गूढ आहे. 'सकेतविद्या गुरुवक्त्रगम्या' असंच त्याचें वर्णन आहे. श्रीविद्या ही वेद व आगम ह्यांत पूर्ण निर्देशित आहे.

'अग्निमीळे, ईषेत्योजेत्वा, अग्ने आयाहि' वेदमंत्रांत श्रीविद्यापासनेंतील अ, इ, ए, व ऐं ही बीजे आहेत.

'प्रकृतिस्त्वं च सर्वस्य' 'परमा प्रवृत्तिस्त्वमाद्या' (दुर्गा. १-७८, ४-७)

'त्वं श्रीस्त्वमीश्वरी' (दुर्गा १-७९) 'आधारभूता जगतस्त्वमेका'

'सर्वाग्रयाखिलमिदं जगत्' (दुर्गा ११-४-४-७)

अशा स्वरूपाची वर्णनें श्रीविद्येसंबंधानें आहेत.

श्रीविद्या विचार : मंत्रशास्त्र या प्रयात दक्षिण कालिकात्रय व श्री यंत्र, लक्ष्मीविधान, इत्यादि विषय असल्यानं त्याच्याशीं संबंधित अशा श्रीविद्ये-संबंधीं निचार व त्या विद्येची व्याप्ति ह्याची घोडीतरी वल्पना यावी म्हणून सोबतची माहिती दिली आहे.

श्रीविद्या ह्या शब्दाचीं दोन पदे आहेत. एक श्री व दुसरें 'विद्या'. ह्याच्या अर्थाचा विचार करू लागलों असता (१) श्रीस्वरूपा विद्या (२) श्री व विद्या (३) श्रीची म्हणजे श्रीविद्येची विद्या (४) श्रीमप्रदाहारी विद्या (५) श्रीप्राप्तीची विद्या, या प्रकारचे अर्थविचार मनांत येतात. त्याचा जल्म तेजदा विचार करू.

'श्री' या शब्दाचे प्रसंगानुसार भिन्न भिन्न अर्थ आहेत. लोख्मान्य टिळक ह्यांनी 'श्री' या शब्दाचे तेरा निरनिराळे अर्थ असल्याचें सांगितलें आहे. तदनुसार श्री म्हणजे लक्ष्मी, सरस्वती, संपत्ति, शोभा इत्यादि अर्थ होताना. हें सर्वाना माहीत आहे. धातव्यानें 'श्री' म्हणजे आश्रय करणें, 'श्रियते सर्वेऽपि श्रीः' अी सर्वांचे आश्रयस्थान आहे, अशी असे अर्थ होताना. वेदान्तछाया 'श्री' म्हणजे आदिशक्ति होय (जसें :—'या देवी सर्वभूतेषु लक्ष्मीरूपेण संस्थिता' मार्कंडेय पुराण).

‘विद्या’ यातील ‘विद्’ या धातूचा अर्थ ‘जाणणे’, संपादन करणे, मिळविणे, इत्यादि. विद्या म्हणजे ज्ञान, विद्या म्हणजे सरस्वती, विद्या म्हणजे ज्ञान मिळविण्याचें शास्त्र, असा अर्थ असून वेद व आगम शास्त्रामध्ये विद्या म्हणजे मंत्रवर्णात्मक देवता असा अर्थ असल्याने विद्या म्हणजे आदिशक्ति व परब्रह्म असे सिद्ध होते. सारांश, शब्दार्थाच्या मदतीने ‘श्रीविद्या’ या शब्दाकडे वर दिलेल्या अर्थाने पाहूं या :—

१) श्री स्वरूपा विद्या : म्हणजे आदिशक्तीचे यथार्थ ज्ञान. यात भेद नाही. ती दोन्ही एकरूपच आहेत. म्हणजे मंत्रवर्णात्मक चिन्मयी आदिशक्ति असा अर्थ श्रीस्वरूपा विद्या याचा होतो.

२) श्री आणि विद्या : श्री म्हणजे श्री, सुंदरी, व विद्या म्हणजे विद्याराज्ञी व ‘दक्षिणमाली’ ह्या दोन्ही म्हणजे ‘त्रिपुरसुंदरी’. ‘कालयति जगत्सर्वं’ म्हणजे ‘काली’ ही काली. ती शामा व रक्ता अशा दोन स्वरूपाची आहे व त्याची उपासना योद्ध्या फरकाची आहे ‘श्रीमहा-त्रिपुरसुंदरी, म्हणजे या दोन कालींचे ऐक्य.

३) श्री विद्येची विद्या : श्री विद्येचा अर्थ, तिचे मंत्र व उपासना-विधी म्हणजे श्री विद्येची विद्या.

४) श्रीप्रदात्री विद्या : उपासकाला लक्ष्मी, संपद्, विद्या, विभूति, शोभा, इत्यादि देणारी विद्या असा श्रीप्रदात्री विद्या याचा अर्थ होतो. ‘आराधिता सेव नृणा भोगस्वर्गापवर्गदा’ (दुर्गा १३-५) अशी विद्या. .

५) श्री प्राप्तीची विद्या : चारी पुरुषार्थ प्राप्त करून देणारी विद्या वरील चार व पाच यांचा जमळजवळ एकसारखाच अर्थ आहे. श्री. विद्येचे पंचदशी, षोडशी, दीपनी, वा कामराज इत्यादि जे भेद आहेत ते मंत्रवर्णमूलक किंवा उपासनामूलक आहेत. सारांश, श्रीविद्या म्हणजे महानिद्या, महादेवी, महाभाया, महामोहा, ब्रह्मविद्या इत्यादि नावाची वर्णिलेली विद्या असा अर्थ आहे.

त्रिगुणपुराणात श्रीविद्येबद्दल पुढे दिलेले वर्णन आहे. ‘यज्ञविद्या,

महानिधा, गुप्तनिधा, च शोभने । आत्मनिधा च देनित्व विमुक्तिफलदायिनी ।
‘वामकेश्वर तत्राप्रमाणे’ श्री विद्या ‘शोडशार्णा महानिधा’ असें म्हटलें आहे.

श्री विद्या उपासना : श्रीविद्येच्या उपासनेचे मुख्य तीन प्रकार क्रम आहेत ते असे -

प्रकार	भिन्न नांवें	स्वरूप
१) कालिक्रम :	कुडलिनी क्रम वा ‘कादिनिधा’	सत्त्वगुणप्रधान आहे.
२) सुदरीक्रम :	हसक्रम वा ‘हादि विद्या’	रजोगुणप्रधान आहे.
३) ताराक्रम :	समवरोधिनी क्रम ‘सादि विद्या’—	तमोगुणप्रधान आहे.

हा सर्वांना ‘दीक्षान्तर’ हे सामान्य नाम आहे.

हे सर्व क्रम म्हणजे प्रकार सर्व आम्नायामध्ये आहेत ह्या आम्नायदर्शित उपासना दिशाशी संग्रहित आहेत, व त्याप्रमाणे प्रत्येकाचें विधिविधान निरनिराळे आहे, पूर्व, पश्चिम, उत्तर, दक्षिण, उर्ध्व व अधोऽम्नाय, हीं त्याचीं नांवें असून याशिवाय चार उपदिशाशी निगडित असे वायव्य, ईशान्य, आग्नेय, व नैऋत्याम्नाय असे दहा आम्नाय भेद आहेत.

उपासनेमध्ये बाह्योपासना व अन्तरोपासना असून नित्य, नैमित्तिक, काम्य इत्यादि ध्येयाप्रमाणें भिन्न भिन्न विधि व त्याची मांडणीही निराळी आहे.

उपासनेचे संप्रदाय : श्रीविद्येच्या उपासनेचे हयग्रीव, आनंदभैरव व दक्षिणामूर्ति असे तीन संप्रदाय आहेत. त्याप्रमाणे पूजाविधि पण निरनिराळे आहेत. एवढेच नव्हे, तर ब्रह्मचारी, गृहस्थ, वानप्रस्थी

१. काली, श्रीसुदरी, त्रिपुरसुदरी इत्यादि नांवें तःशास्त्रातील असून त्याचे अर्थ निरनिराळ्या आम्नायातील उपासनापद्धतीप्रमाणें भिन्न भिन्न आहेत.

(गो. प्र. मा.)

इत्यादिकासाठीही उपासनाक्रम अलग आहे. या श्रीविघ्नेचा सवध समष्टिरूप वैश्विक विज्ञानाशी आहे (जास्त खुलासा उपसंहारत आहे).

श्रीविघ्नेचा मूलमंत्र व प्रतीक : अखिल ब्रह्मांडाला म्हणजे ज्ञात अज्ञात विश्वाला व्यापून असणाऱ्या व उरणाऱ्या आणि त्याला प्रचोदना देणाऱ्या शक्तीला वैदिक किंवा तान्त्रिक उपासना पद्धतीमध्ये 'महात्रिपुरमुदरी' असे नाव आहे. त्या उपासनेचा मूलमंत्र 'क ए ई ल ह्रीं, (ह्रीं) ह स क ह ल स क ल ह्रीं' अशा पधरा बीजाक्षर आधारित असल्यामुळे या विघ्नेला 'पंचदशी विद्या' असेही म्हणतात. या विघ्नेच्या प्रतीकाला 'श्रीचक्र' आणि 'श्रीयंत्र' असे म्हणतात. या यंत्रातोल आरुती व त्याची मांडणी वर दिलेली बीजे, बीजाप्रमाणे अग्निशायी देवता व मंत्र याची पूर्ण एक वाक्यता व समन्वय असतो व असावाच.

श्रीयंत्राचे प्रकार व साहित्य : श्रीयंत्राची बनानट वशी असांनी व तशी, वा असांनी, तसेच श्रीयंत्र कोणत्या वस्तुसाहित्याचे असावे व ते या याची माहिती रुद्रयामल, गोरीयामल, तान्त्रिक उपासना दर्पण इत्यादि ग्रंथात दिलेली असून त्यामागील वैज्ञानिकदृष्टि आधुनिक पाश्चिमात्य विज्ञानवाद्यांना माहीत नसलेली पण त्यांना उपयुक्त आहे.

बनानटीच्या दृष्टीने श्रीयंत्राचे तीन प्रकार सांगितलेले आहेत. ते असे—(१) भूपृष्ठ स्वरूपी—हे समतल म्हणजे सपाट असते (२) कच्छपृष्ठ—म्हणजे कासराच्या पाठीप्रमाणे थोडेसे उठलेले आतून पुगीर म्हणजे वरचा भाग अल्पबहिर्गोल असे आणि (३) मेरुपृष्ठ—म्हणजे मेरुपर्वताप्रमाणे वर ऋग्वद् उच उभारिलेले असते. पण गोरीयामलमध्ये 'पद्मपृष्ठ' हा ४ था प्रकार सांगितला आहे.

१. कादि, हादि व सादि सप्रदायाप्रमाणे या बीजाचा ज्ञपादि विनियोग किंवा श्रीयंत्रावरील मांडणी, बीज व मंत्र यांच्या धोरणा नेटारविलेला असतो.

उपासनेच्या दृष्टीनें समस्त, हेतु व ब्रह्मचर्यादि आश्रम याचा विचार करून मगच सोणतें श्रीयत्र वापरावें ह्याचे निर्णय श्रीनिघाण त्र यात दिलेले आहेत. त्याप्रमाणें तज्ज्ञाच्याच मदतीनें ते समजावून घ्यावे

श्रीयत्र हें सोनें, चादी वा तांबें ह्याचें अथवा पुष्कराज, मरुत, वज्रमणि, वेदूर्य, नीलमू, स्फटिक, पाचू इत्यादि रत्नापासून केलेलें असावें असें सांगितलें अमून पाट, फळी, भित्त इत्यादिकावर ते कधीच काढू नये. असें स्पष्ट बजाविले आहे तसेंच वजनाचाही निर्बंध आहे. तें धातूचें बनविण्यास एक ते सात तोळ्यापर्यंतच वजन असावें पण रत्नमयी यत्राला वजनाचा निर्बंध नाही.

आवृत्ति उठाव का खोदीत ? — श्रीयत्रावरील आवृत्ति (त्याचप्रमाणे इतर कोणत्याही ग्रहाच्या वा कार्यासाठीं केलेल्या यत्रावरील आवृत्ति) तें धातुमय असल्यास उठावच असाव्या, पण रत्नमयी असल्यास त्यावरील आवृत्ति क्वचित आत खोदलेल्या असल्या तरी चंदन कुसुम किंवा अर्चना ह्यांना भरून उठावदार करून मगच तें यत्र पुजावें असा स्पष्ट खुलासा आहे

देवदेवता आवाहन, प्राणप्रतिष्ठा व यत्रधारण— या दृष्टीनें पुढें दिलेला शास्त्राचार आहे अचर प्राणप्रतिष्ठा केलेली असल्यास ते यत्र स्थानावरच ठेगावें लागतें चर प्राणप्रतिष्ठा केलेली असल्यास तें यत्र जरूर त्या पवित्र व्यस्त्येने स्थानातरित करिता येतें, आणि धारणेच्या दृष्टीनें प्राणप्रतिष्ठा केलेली असल्यास तें पूजेच्या वेळी शरीरावरून काढून पूजेत देवतेचें आवाहन करून, पूजा संपल्यावर देवता विसर्जन करून ('गच्छ गच्छ सुरष्टेष्ट पुनरागमनाय च' या मंत्रानें) मगच तें शरीरावर धारण करावें 'श्रीचक्र' कसें असतें याची कल्पना यावी म्हणून आवृत्ति सोपत आहे 'श्रीयत्र' हे गुरुद्वाराच मिळायचें असतें. तें ज्या पद्धतीचे असेल, त्याप्रमाणे त्याची पूजा त्रिशती, खड्गमाला

किंवा श्रीललिता सहस्रनाम या प्रयाच्या पठनानें कुसुमार्चनयुक्तही असते.^१

(१) अथ मंत्रयंत्र निग्रह कवच प्रारंभः

श्रीगुरुगणपतिइष्टकुलदेवताभ्यो नम । ॐ श्री देवी उवाच । भगवान् देवदेवेश भक्तानुग्रहकारक । यदुक्त मे महादेव कवच सुदरीप्रिय ॥ १ ॥ तन्मे कथय देवेश यदि स्नेहोस्ति मा प्रति । ईश्वर उवाच-शृणु देवि प्रवक्ष्यामि कवच सुदरीप्रिय । सर्वार्थसाधक देवि सर्वसंपत्तिकारक ॥ २ ॥ ऋषि स्यादक्षिणा मूर्तिः । छंदोनुष्टुप् प्रकीर्तित । सुदरीदेवताप्रोक्ता । नियोगः कायरक्षणे ॥ ३ ॥ ॐ ह्रीं श्रीं क्लार पातु मे शीर्षे । एकार पातुभालक । ईकार पातु मे वक्त्र । लकार पातु कंठक । श्रीं ह्रीं ॐ ॥ ४ ॥ ॐ ह्रीं श्रीं ह्रीं नार पातु हृदय वाग्मज तु सदान्तु । ह्रारः पातु जठर सारः नाभिदेशक । श्रीं ह्रीं ॐ ॥ ५ ॥ ॐ ह्रीं श्रीं वरारः पातु लिंग च हमारो मूलदेशक । लमारो जानुनी पातु ह्रीं नारो जघन्युग्मक ॥ श्रीं ह्रीं ॐ ॥ ६ ॥ ॐ ह्रीं श्रीं कामराज सदा पातु जठरादि प्रदेशक ।

१. सर्व साधक, उपासक व वाचक यांना या अमोल श्रीयंत्राची (व इतर यंत्राचीही माहिती) स्थूलरूपानें ठरी असावी म्हणून एवढाच अतित्रोटक विस्तार येथे दिला आहे. त्यातील काहीं माहिती खुद्द ब्र. भूत श्री योगेश्वरा नंद यांनी सांगितलेली असून काहीं तांत्रिक माहिती प. श्रीकृष्णप्रसाद भट्टराई -काठमाडू-नेपाळ यांचे ग्रंथ व लेख ह्यांच्या सहाय्याने दिलेली आहे. आश्चर्याची गोष्ट ही की, घातुमय वा रत्नमय श्रीयंत्र करणारा ग्रहस्थ (खुद्द काशी येथें रहाणारा) एक वृद्ध मुसलमान होता असें खुद्द ग्रंथलेखक शंकराचार्य यांनी सांगितलें होतें ! मारताप्रमाणें हिंदुधर्मी नेपाळातही तंत्रमार्गी उपासक, काठमाडू येथें, तसेंच भटगाव इतर काहीं गावींही चांगले उपासक सूर्य संहिता वा रावणसंहिता यांच्या आधारानें उत्कृष्ट जाणकार ज्योतिषी पण आहेत. (गो. प्र. मा.)

सकारो मे कटिं पातु ककारः पातु पृष्ठकं । ॐ श्रीं ह्रीं ॐ ॥ ७ ॥
 ॐ ह्रीं श्रीं लकारोऽप्यालितं वक्ष्ये ह्रींकारः पातुं ध्रुवं शक्तिवीजं सदापातु
 पातु त्रिपुरसुंदरी । त्रिपुरा वासिनी पातु त्रिपुराश्रीसदावतु ॥ श्रीं ह्रीं
 ॐ ॥ ८ ॥ ॐ ह्रीं श्रीं त्रिपुरमालिनी पातु त्रिपुरा सिद्धिदावतु । त्रिपुरावा
 सदापातु महात्रिपुरसुंदरी । श्रीं ह्रीं ॐ ॥ ९ ॥ ॐ ह्रीं श्रीं आग्निमाघा
 सदापातु ब्रह्माद्या पांतु सर्वदा । नवमुद्रा सदापातु कामाकर्षिणीरूपिका ।
 श्रीं ह्रीं ॐ ॥ १० ॥ ॐ ह्रीं श्रीं पातु मां षोडशदले अनंगबुधमादिकाः ।
 पातु मामष्टपत्रेषु सर्वाभरणदायकाः । श्रीं ह्रीं ॐ ॥ ११ ॥ ॐ ह्रीं श्रीं पातु
 मां शक्रकोणेषु सर्वे संक्षोभिणी तथा । पातु मां बाह्यादिषु कोणे सर्वसिद्धिप्रदा
 तथा । श्रीं ह्रीं ॐ ॥ १२ ॥ ॐ ह्रीं श्रीं मध्यदिक् कोणके देवि सर्वज्ञा
 पांतु सर्वदा । सर्वाभीष्टप्रदा चार्पा वशिन्याश्चाप सर्वदा । श्रीं ह्रीं ॐ ॥ १३ ॥
 ॐ ह्रीं श्रीं वसुकोणे सदापातु । कामेश्वर्यादिकारतया । श्रीं ह्रीं ॐ ॥ १४ ॥
 ॐ ह्रीं श्रीं त्रिकोणमध्यतो देवी त्रिदुरूपप्रकाशिनी । त्रिदुचक्रे सदा पातु
 श्रीमत् त्रिपुरसुंदरी । श्रीं ह्रीं ॐ ॥ १५ ॥ इत्येतत्कृत्यचं देवि कथितं मूल-
 मंत्रकं । यस्मै कस्मै न दातव्यं न प्रकाश्यं कदाचन ॥ १६ ॥ यस्मिंस्तंभं
 पठेदेवि लक्ष्मी स्तस्य प्रजायते । अष्टम्यां च चतुर्दश्यां यः पठेत् प्रयतः
 सदा ॥ १८ ॥ प्रसन्ना सुंदरी तस्य सर्व संपत्तिदायिनी । इति श्रीरुद्रयामले
 मरुचंद्रसंहितायां त्रिपुराहस्ये ईश्वरपार्वतीसंवादे मंत्र यंत्र विग्रहकृत्यचं
 संपूर्णम् ।

(२) अन्नपूर्णा महामंत्र

श्रीगणेशाय नमः अस्य श्री अन्नपूर्णा महामंत्रस्य । सदाशिव ऋषिः ।
 जगती छंदः । श्री अन्नपूर्णा देवता । ह्रीं बीजं । श्रीं शक्तिः । क्लीं कीलकं ।
 श्री अन्नपूर्णा प्रसादसिद्धयर्थे जपे विनियोगः । अथ न्यासः हूं अंगुष्ठाम्यां
 नमः । ह्रीं तर्जनीम्यां नमः । हूं मध्यमाभ्यां नमः । हूं अनामिकाभ्यां नमः ।
 ह्रीं कनिष्ठिका० । हूं करतलकरपृष्ठभ्यां नमः । एवं हृदयादि ॥

अथ ध्यान • तप्तस्वर्णनिभाशशाकमुकुटा रत्नप्रभाभासुरा । नानावस्त्र-
निराजिता त्रिनयना भूमीरमाभ्यायुता । दर्वाहाटकुभाजन च दधती रम्यो-
च्चपीतस्तनी । नृत्य त शिरमाकलय्य मुदिताध्येयाऽन्नपूर्णेस्वरी ॥ १ ॥ इति
ध्यात्वा मानसपूजया सव्य । मालापार्थनादि कृत्वा । यथाशक्ति जपेत् ।
जपाते माला सप्रार्थ्य । गुह्यातिगुह्यगोप्त्री त्व गृहाणात्मकृत जप ।
मिद्धिर्भरतु मे देवि त्वत्प्रसादान्मायि स्थिरा । अनेन जपेन श्रीअन्नपूर्णा
प्रीयता । इति जप निवेदयेत् । पुरस्चरणार्थं सपाद लक्ष जपः । दशाश-
मानेन घृताक्तान्नहोम । यथाशक्ति ब्राह्मणसुवासिनीकुमारकुमारीभोजन
कर्तव्य । अथ मंत्र-श्रीं ह्रीं क्लीं नमो भगवति अन्नपूर्णे ममाभिलषितमन्न
देहि देहि स्वाहा । दर्शनिसिद्धिर्भरति । (अनुभूत-गो प्र. भा.)

गृहे अक्षयअन्नपूर्णा यंत्र व मंत्र

अशीं ९ यत्रे पिंपळाच्या पानावर लिहावी त्याचे ऋषि, छंद,
यत्र देवता देठाजमळ लिहावेत ते असे-विश्वामित्र ऋषि,
विराट छंद, अन्नपूर्णा देवता मंत्र 'ॐ अमृतोद्भूत

४	३	८
९	५	१
२	७	६

अन्नपूर्णे 'लु ॐ' वरील ९ यत्रे धान्याच्या कोठारात
ठेवावीत. व कोठीसहित पूजा करावी कोठीच्या पूर्व
दिशेला ताव्याच्या पणतीत तेलाचा दिवा लावून

ठेवावा. आणि कोठीचे तोंड झाकणाने झाकून टाकावे व कोठीकडे पाठ
करून उत्तराभिमुख बसून मंत्र ३६० वेळ जपावा. हे सर्व रविवारी
उपास करून करावे व प्रहर रात्री नंतर जेवावे. आणि दुसऱ्या दिवशी
पूजा करून जेवढे अन्न (धान्य) पाहिजे असेल तेवढे काढावे.

(३) अग्निमंत्र : 'खा खीं ख खा ह्रीं स सर्वतः प्रज्वल खी' हा मंत्र
१.५३ वेळा जपावा. याचे यंत्र व तंत्रप्रत्यय ह्याचे विधिविधान. 'व्यवहारो-
पयोगी मंत्र' या प्रकरणात 'अन्य विविधमंत्र' ह्या भागात पहावे

(४) कामदेव दर्शन यंत्र व मंत्र : प्रथम कोठ्यात ४ हा अक्ष आहे

याप्रमाणे भुर्जपत्रावर ३ यत्रे लिह्यातीत नंतर ती यत्रे चारगावर ठेवून त्याचें पूजन करावें यत्राचे मार्गे ह्रीं ह्रीं ह्रीं लिहावें यत्र
 या मंत्राचा 'श्रद्धा ऋषि, बृहती छंद' । अनिरुद्ध देवता ।
 हे अशोकाचे पानावर लिहून यत्राजवळ ठेवावें
 नंतर साधनानें स्वतःची केशर, कस्तुरी चंदनानें पूजा
 करून उसाचा नैवेद्य दाखवावा तेलाचे दोन दिवे
 लावावेत मग मंत्र जपाना मंत्र—“ह्रीं ह्रीं ह्रीं कमला पुत्राय नमः”
 हा मंत्र ११० वेळ जपाना. हा विवी अशोक वृक्षाखाली केला असता,
 अशोक वृक्षावर कामदेवदर्शन होतें.

८	३	४
१	५	९
६	७	२

(५) कार्तवीर्यार्जुन मंत्र

‘ॐ क्रो (वा प्रो) त्रां भू आ ह्रीं प्रो (को) श्रीं हुक्कट् कार्तवीर्यार्जुनाय नमः ॥ १ ॥ कार्तवीर्यार्जुनो नाम राजा माहुसहस्रवान् । तस्य सस्मरणादेव हन नष्ट च लभ्यते ॥ २ ॥ दत्तात्रेय ऋषि अनुष्टुप् छंद ।

या मंत्राचे प्रयोग अलीगडे झालेले असून त्यामुळे नष्ट वस्तु धोठें आहे व कोणाजवळ आहे हे सांगता आले

वे मू-रा रा गगावर शाखी घाबिसे, नसिराबाद-मुसाबळ

कार्तवीर्यार्जुनस्तोत्र

अस्य श्री कार्तवीर्यार्जुनस्तोत्रमंत्रस्य दत्तात्रेय ऋषि । अनुष्टुप् छंद ।
 श्री कार्तवीर्यार्जुनो देवता । ह्रीं बीज । ह्रीं स्वाहा शक्ति । सद्य मम
 अभिष्टसिद्धयर्थं जपे विनियोग । ॐ दत्तात्रेयो हरि वृष्णो मुकुंदो
 नन्ददायक । मुर्तिर्दिगबरो बालो पिशाचो ज्ञानसागर । एतानि दश
 नामानि दत्तात्रेयस्य य पठेत् । सिद्ध्यति तस्य कार्याणि सत्य सत्य न
 सशय । ॐ क्रो कार्तवीर्यं सर्वदुष्ट निवारण । सर्वत्र सर्वदातिदुष्टान्नाशय
 पाहि माम् । दक्षे पचशतान्नाणान्सये पचशत धनु । यो विभर्ति
 सपात्वस्मावीप्रव्यालसताकुलान् उत्तिष्ठदुष्टदमन सप्तद्वीपैरुपालक । त्वमेव

शरणं प्रातः सर्वतो रक्षरक्ष माम् । दुष्टघ्नः किं त्वं स्वपिपि । किं त्वं तिष्ठस्य
चिरादपि । पाहिनः सर्वदा सर्व भयेभ्यो नः स्तुतानिध । गात्रभंगं स्वरैर्हीनं
मुखं भञ्जय शत्रुणाम् । रिपूणांच सभामध्ये सर्वत्र विजयं कुरु । कार्तवीर्यं
खलं द्वेपि कृतवीर्यं सुतो बली । सहस्रबाहुः शत्रुघ्नो रक्तवासा धनुर्धरः ।
रक्तगंधो रक्तमाल्यो राजास्मर्तुरर्मीष्टः । द्वादशैतानि नामानि कार्तवीर्यस्य
यः पठेत् । संपदस्तस्य जायंते जनः सवे वृशंगतः । राजानो दासतां यांति
स्त्रियोऽपि वशतां ततः । आनयत्याशु दूरस्थं क्षेमलाभसुतं प्रियं ।
सर्वसिद्धिकरं स्तोत्रं जप्त्वा हितव्यममरं ।

इति श्रीदत्तात्रेयसंहितायां कार्तवीर्यार्जुनस्तोत्रं संपूर्णम्

श्री कुबेरमंत्र-अ

अस्य श्रीकुबेर महामंत्रस्य श्रीविश्रवा ऋषिः श्रीबृहता छंदः शिवमित्रं
श्री धनेश्वरो देवता मम श्रीधनेश्वर प्रसाद सिद्धयर्थे जपे त्रिनियोगः । ॐ
श्रीविश्रवसे नमः शिरसि । बृहती छन्दसे नमः मुखे । श्रीधनेश्वर देवतायै नमः
हृदि । ध्यानम् । मनुजबाह्यविमानवरस्थितं गरुडरत्ननिभं निधिनायकं । शिवसखं
मुकुटादिविभूषितं । वरगदे ददंतं भज तुन्दिलम् । धनपूर्णं स्वर्णकुम्भं तथा
रत्नकरण्डकं हस्ताभ्यां विष्णुतं स्वर्णकरपात्रं च तुन्दिलं । वटाधस्ताद्रत्नपीठे
प्रविष्टं सुस्मिताननम् । यक्षाय कुबेराय वैश्रवणाय धनधान्याधिपतये
धनधान्य संमृद्धिं मे देहि द्रापय स्वाहा ।

२ ॐ वैश्रवणाय स्वाहा ॐ श्री ॐ ह्रीं श्रीं ह्रीं क्लीं श्रीं क्लीं
श्रीं वित्तेश्वराय नमः ।

अथ कुबेरमंत्र व यंत्रदर्शन-आ

हें यंत्र जांबळीच्या पानावर लिहावें. पांढऱ्या उत्पलाचीं ५ फुल्लें
वहावीं. चंदनानें पुजा करून दुधाच नवैच दाखवावा. कृष्णागरुची
(काळ्या चंदनाची) माळ जपाला घ्यावी. मंत्र-ॐ श्रीं क्लृं ॐ धनद

धन देहि मा' हा मंत्र १०८ वेळ जपाना. गच्चीवर बसावे. श्वेतपत्र नेमून तोंडान सोन्याची गोळी घेऊन जप करावा. तेव्हा शुक्लपक्ष ९ व्या तिथीला कुनेराचे दर्शन होतें. (नित्याच्या पूजासमाप्तीच्या प्रार्थनेतील 'ॐ राजाधिराजाय प्रसन्नसाहिने महाराजाय नमः' येथे हा कुवेरमंत्रच अमून त्याचे अनुष्ठानहि आहे (गो. प्र. भा.)

यंत्र

६	७	२
१	५	९
८	३	४

(७) श्रीकृष्ण मंत्र व यंत्र—धनधान्य प्राप्ति

अस्य श्री धनधान्याधिपति श्रीकृष्णमंत्रस्य नारदऋषि अनुष्टुप् छंदः मम धनधान्यप्राप्त्यर्थे जपे विनियोग । मंत्र—

१ ॐ श्रीकृष्ण अन्नाधिपते । मम धन धान्य प्रयच्छ स्याहा ॥

२ दुसरा मंत्र—श्रीकृष्ण हरे कृष्ण सर्वज्ञ त्व प्रसीद मे ।

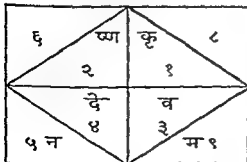
रमारमण विश्वेश धन धान्य प्रयच्छ मे ॥

जप सांगितला असेल तेवढा वर्णे

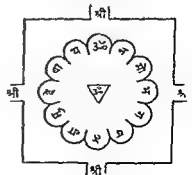
श्रीकृष्णयंत्र—मनःशांत्यर्थ

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय, नमो भगवते. १२ लक्ष जप करून रोजनिशीत लिहिणें

श्रीकृष्ण यंत्र न १

श्रीकृष्ण यंत्र न २

(८) श्रीगणपति मंत्र

१ अथ त्वरितमहागणपतिमंत्रासिद्धिविधानम्

श्रीगणेशाय नमः ॥ द्विराचम्य । प्राणानायम्य । देशकालौ स्मृत्वा । सकललोपात्तदुरितक्षयद्वारा श्रीमहागणपतिप्रीत्यर्थं श्रीमहागणपतिप्रसादसिद्धयर्थं सकलसकलद्वरित निवारणार्थं एभिर्ब्राह्मणैः सह हवनतर्पणमार्जनादि जपसख्यासमाहित श्रीमहागणपतिप्रेरितबुद्धयानुसारेण संक्षेपतः कीलक-वचपाठपूर्वकं सुमुखादिषोडशनामघटितमहामंत्रस्य यथाशक्ति जपमह करिष्ये । तत्रादौ निर्विघ्नतासिद्धयर्थं महागणपतिस्मरण मूलमंत्रेण षडगन्यासाश्च करिष्ये । मुख्यजपाधिकारप्राप्त्यर्थं अष्टोत्तरशत वा अष्टाविंशतिगायत्रीजपमह करिष्ये । ऋग्वेदमन्त्रो-आपस्तम्बमन्त्रो वा । ॐ गणाना त्वा ॐ शौनको गृत्समदो गणपतिर्जगती । गणपतिस्मरणे विनियोगः । ॐ गणाना त्वा गणपतिं हवामहे नमिं कनीनानुपमश्रवस्तमम् । ज्येष्ठराज ब्रह्मणा ब्रह्मणस्पत आ न शृण्वन्नूतिभिः सीद सादनम् । यजुर्वेदमन्त्रो-यम् । गणाना त्वा गणपतिं हवामहे । प्रियाणा त्वा प्रियपतिं हवामहे । निधीना त्वा निधिपतिं हवामहे । वसो मम । आहमजानि गर्भधमा त्वमजासि गर्भधम् । श्री विघ्नहर्तु महागणपतये नमोनमः । अविघ्नमस्तु । अथ आसनविधिः । ॐ पृथिवीति मन्त्रस्य० पवित्रं कुरु चासनम् । ॐ भूसुर्व स्व । इति आसनविधिः । अथ संक्षेपतः कीलकम् । ॐ गणेशाय नमस्तुभ्य हेत्वायैऋतितने । स्वानदवासिने तुभ्य ब्रह्मणस्पतये नमः । ॐ ग योगाय स्वाहा ॐ ग इति २१ जप इति संक्षेपतः कीलकम् । अथ संक्षेपतः करचः । ॐ आपादमस्तु देह पातु सर्वत्र मे सदा । गणेशकृन्व चैतद्भक्त्या य प्रपठेच्छुचि । सर्वाङ्गानि मयूरेशो विरजव्यापी सदाऽस्तु । अनुक्तमपि यत्स्थान धूमकेतु सदास्तु । इति संक्षेपतः करचः । ततो गायत्रीजपं कुर्यात् । ॐ अस्य श्रीसुमुखादिषोडश नामघटितमहामन्त्रस्य श्रीवेदव्यासरूपि । अनुष्टुप छन्दः । श्रीविघ्नहर्तुमहागणपतिर्निर्देवता ।

श्रीमहागणपतिप्रीत्यर्थं जपे विनियोग । ॐ वेदव्यासाय नम शिरसि ।
 ॐ अनुष्टुप् छन्दसे नम मुखे । ॐ श्रीविघ्नहर्तृमहागणपतिदेवताये नम
 हृदये । ॐ श्री महागणपतिप्रीत्यर्थं जपे विनियोगाय नम सर्गारे । ॐ
 सुमुखश्चैकदन्तश्च अगुष्टा० । ॐ कपिलो गजकर्णकः तर्जनी० । लम्बोदरश्च
 पिम्पटो मध्यमा० । ॐ विघ्ननाशो गणाधिप अनामिका० । ॐ धूम्रकेतु
 र्गणाध्यक्षो वनिष्ठिका० । ॐ भाल० वक्रतलकरपृष्ठाम्बा नम । एव
 हृदयादि । ॐ वक्रतुड शूर्पकर्णो हेरव स्कन्दपूर्वज । इति दिग्बधन ।
 अथ ध्यानम् शुक्लान्नश्चर देव शशिबर्णं चतुर्भुज । प्रसन्नमदन ध्यायेत्सर्वं
 विघ्नोपशान्तये । अथ मानसजूजा० । ॐ श्री विघ्नहर्तृमहागणपतये नम (ल)
 पृथिव्या मरु गन्ध परिकल्पयामि नम । ॐ श्री विघ्न० पूजार्थे (ह) आना
 शामरु यथा यतुकालोद्भवपुष्पाणि शमीपत्राणि मन्दारपुष्पाणि दुर्वाकुशाश्च
 परिकल्पयामि नम । ॐ श्री विघ्न० आग्राणार्थे (य) वाय्वानाम धूप
 परिकल्पयामि । ॐ श्री विघ्न० प्रज्ञाशार्थे (र) तेजासाम्ना दीप परिक० ।
 ॐ श्री विघ्न० तृप्त्यर्थे (व) अमृतात्मन पायसमोदकादि पक्वान्नमहानेवेद्य
 परिक० । ॐ श्री विघ्न० सर्वोपचारार्थे (स) सर्वाम्ना ताबूलदक्षिणादि
 सर्वोपचारान् परिक० । इति मानसजूजा । जपमाला प्रार्थना ॐ महामाले
 महामाये सर्वशक्तिस्वरूपिणि । धर्तुर्गस्त्वयि न्यस्तस्तस्मान्मे सिद्धिदा भव ।
 ॐ ह्रीं सिध्यै नम । मालामध्यदेवताभ्यो नम । सर्वोपचारार्थं नमस्कार
 समपयामि ।

जपमन्त्र अथ सुमुखश्चैकदन्तश्च कपिलो गजकर्णकः लम्बोदरश्च
 पिम्पटो विघ्ननाशो गणाधिप धूम्रकेतुर्गणाध्यक्षो भालचन्द्रो गजानन । वक्रतुड
 शूर्पकर्णो हेरव स्कन्दपूर्वज । इति ॐ जपाते माला शिरसि निधाय । त्व
 माले सर्वदेवानां प्रीतिदा शुभदानता । शुभं कुरु मे भद्रे यशो वीर्यच
 देहि मे । माला निसृज्य । पुनः पूर्वोक्तन्यासध्यानादिपूजनं कृत्वा । प्रार्थना
 (गुह्यातिगुह्यं त्वत्प्रसादात् गणेश्वर) अबुद्धमनिरिक्त वा द्रव्यहीन मया कृतं ।
 तत्सर्वं पूर्णतां यातु विघ्नराज नमोस्तुते । यस्य स्मरणमात्रेण जपयज्ञादिना

क्रियाः । भवन्ति संवृणास्तं देवं ब्रह्मणस्पतिम् । अनेन श्रीमुखमुखादिपो-
दशनामघटितमहामंत्रं अमुकं संख्याजपाख्येन कर्मणा भगवान् श्री
विघ्नहर्तृमहागणपतिः प्रीयतां न मम । ॐ तत्सत् ब्रह्मार्पणमस्तु ॥

(२) अथ श्रीप्रणवरूप गणेश मंत्र

अस्य श्री प्रणवरूप एकाक्षर मंत्रस्य । ब्रह्मा ऋषिः । अनुष्टुप्
छंदः । एकाक्षरो देवता । अकार बीजम् । उकार शक्तिः । मकार

कौलकम् सर्वाभीष्टसिद्ध्यर्थं
जपे विनियोगः । अथ
न्यासः अकारो अंगुष्ठान्यां
नमः ।

हृदयाय नमः ॥
उकारो तर्जनीभ्यां नमः ।
शिरसे स्वाहा ॥
मकारो मध्यमाभ्यां नमः ।
शिखायै वषट् ॥
अकार अनामिकाभ्यां नमः ।
कवचाय हुं ॥
उकारः कनिष्ठिकाभ्यां नमः ।
शिखायै वौषट् ॥
मकारः करतलकरपृष्ठाभ्यां
नमः ।

प्रणवरूप गणपतिं म्हणजे ॐ कार गणपति

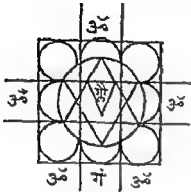
अख्याय फट् ॥

ध्यानम् : गणेशं प्रथमाधीशं निर्गुणं सगुणं शिवम् । योगिनो यत्
पदं यान्ति तं गौरीनन्दनं भजेत् ॥

अथ मंत्रः 'ॐ गं ॐ'

फलम् : ऋस्व, दीर्घ, प्लुत, उच्चारणे तीन फलें मिलतात. ऋस्व उच्चारणें अ-मृतम्, दीर्घ उच्चारणें श्री-प्राणि आणि प्लुत उच्चारणें ज्ञानप्राप्ति.¹

गणेशयंत्र

(तपंगांच.)

गणेशयंत्र

(उपासनेचं)

(३) उच्छिष्ट गणपती मंत्रः

अस्य श्रीउच्छिष्ट गणपतिमंत्रस्य । गणेश ऋषि । गायत्री छंद ।
उच्छिष्ट गणपतिदेवता । ममाभीष्ट सिद्धयर्थे जपे विनियोग ॥

ध्यानं :— शराधनुः पारासृणी स्वहस्तैर्दधानमारक्तसरोजहस्त विरल
पत्न्यासुरतप्रवृत्तम् उच्छिष्टमन्त्रासुनमाश्रयेऽह ॥ अथ मंत्रः

“ॐ नमो भगवते एकदशाय हस्तिमुखाय लबोदराय उच्छिष्ट-
महात्मने आ क्रां ह्रीं ग घे घे स्वाहा” (वा क्रो प्रीं ह्रीं उच्छिष्टाय स्वाहा
— गो. प्र. भा)

गणेश त्रलिमंत्र १. ग ह वलीं ग्लौ उच्छिष्टगणेशाय महायक्षायाय वलि ।
२. ॐ ह्रीं ग हस्ति पिशाचि लिखे स्वाहा ।

१. ‘शिक्षा’ नावाच्या वेदग्रंथात मंत्रशब्दोच्चार कसे व का करावे आणि तसे न केल्यास अनर्थ कसे ओढवतात हे आधुनिक विज्ञानवाद्यांना चकित करणारे वर्णन अवश्य वाचावे—(गो. प्र. भा)

३. ॐ गं हस्ति पिशाचि लिखे स्वाहा ।

४. ग हस्ति पिशाचि लिखे स्वाहा ।

५. ॐ नमो उच्छिष्टगणेशाय हस्तिपिशाचिलिखे स्वाहा ।

(४) शक्ति विनायक गणपति मंत्रः

अस्य श्री शक्तिगणाधिपमंत्रस्य भार्गव ऋषिः । विराट् छंदः ।
शक्तिगणाधिपो देवता । ह्रीं शक्तिः । ग्रीं बीज । ह्रीं कीलकम् ।
ममाभीष्टसिद्धयर्थे जपे विनियोगः ।

ॐ ग्रा हृदयाय नमः । अगुष्टाभ्यां नमः ।

ॐ ग्रीं गिरसे स्वाहा । तर्जनीभ्या नमः ।

ॐ मूं शिखायै वषट् । मध्यमाभ्या नमः ।

ॐ ग्रीं कनचाय हु । अनाभिकाभ्या नमः ।

ॐ ग्रीं नेत्रत्रयाय वौषट् । कनिष्ठिकाभ्या नमः ।

ॐ म्र. अलाय फट् । कर्तलकरपृष्ठाभ्या नमः ।

ध्यानं :— विज्ञानाकुशाक्षमूत्रं च पाश दधानं करैर्मोदक पुष्करेण स्वप-
त्न्यायुतं हेममूपावराढ्य गणेश समुत्तहिनेशममीडे । मंत्रः ॐ ग्रीं ह्रीं

(५) कामना सिद्धये वेचन गणेशमंत्राः

दीक्षित गुरुऋद्धन गणेश मंत्र ध्याना. गायत्रीमन्त्राचा दहा हजार जप
कराना. नंतर इष्ट मन्त्राचा दहा हजार जप कराना. तसेच पूर्वी सांगितल्या-
प्रमाणे पुरंदचरणविधि कराना.

(अ) आयुःकामार्थे हरगौरीसहित श्रीगणेशतर्पणम्

शुद्ध प्रतिपदमाग्न्य एतद्दिशनिदिनानि यावत् पयसा मीलितैर्द्रव्यैः
प्रतिदिन ४४ तर्पणानि कार्याणि ।

ॐ ग गणपतिं पुष्टिसहितं तर्पयामि । चतुर्भारम्
 ॐ ग तर्पयामि ॥ ४ ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं हरसहिता गौरीं तर्पयामि ॥ ४ ॥
 ॐ क्लीं श्रीं मनोभयसहिता रतिं तर्पयामि ॥ ४ ॥
 ॐ ग्लीं वराहसहिता भुजं तर्पयामि ॥ ४ ॥
 ॐ ग सिद्धिसहितं सुमुखं तर्पयामि ॥ ४ ॥
 ॐ ग दुष्टदलनसहितं दुर्मुखं तर्पयामि ॥ ४ ॥
 ॐ ग क्षेमसहितं विघ्नराजं तर्पयामि ॥ ४ ॥
 ॐ ग अभयासहितं विद्यामन्त्रारं तर्पयामि ॥ ४ ॥
 ॐ श शखनिधिं तर्पयामि ॥ ४ ॥
 ॐ प पद्मनिधिं तर्पयामि ॥ ४ ॥ हे सर्व तर्पण ११ वेळा करवा.

४ म्हणजे चतुर्भारम् ।

(आ) विद्यार्थे-हरगौरी गणेशतर्पणम् ।

चतुर्दशीमारभ्य एकादशीपर्यंत नवार्चनं पुण्ये प्रतिदिनं ४४ तर्पणानि
 तर्पयामि म्हणजे वराल तर्पण ११ वेळा करावे

(१) वरार्थे-रतिसहित कामराज गणेश तर्पणम् । चतुर्थीमारभ्य
 चतुर्दशीपर्यंत एकादशादिन ब्रह्मवृक्षपुष्पै प्रतिदिन १४४ वार 'ॐ श्री
 रतिसहित कामराज तर्पयामि' । पूजाग तर्पणम्

(२) वरार्थे कन्यार्थे वा मूलमंत्र (अष्टाविंशत्यक्षरगणेशमंत्र) शुद्ध प्रति
 पदमारभ्य शुद्धद्वितीयापर्यन्त दिनद्वय कायेनोपधी योनेन पूजाग तर्पणवत्
 तर्पणम् । प्रति मासे द्वादश मास पर्यन्तम् ॥

(३) क्लेश निवारणार्थे रोगोपशातये मृत्युजय तर्पणम् । प्रतिपदमारभ्य

१. अष्टाविंशत्यक्षर गणेशमंत्र. 'ॐ श्रीं ह्रीं क्लीं ग्लीं ग गणपतये वरवरद सर्वजन
 मे वरमानय स्वाहा.' कोणताही मंत्र गुरुमुखातून घेतल्यासच अनुष्ठान वा
 साधना पण्डित होत असते हे निमरू नये.

चतुर्दशीपर्यन्तं जातिपुष्पैर्दूर्वाकुसैर्वा मृत्सुंजय जप—‘त्र्यंबकं यजामहे’ इति संपूर्ण मन्त्रान्ते गिरिजेशं तर्पयामि इति प्रतिदिनं २३५ मितानि तर्पणानि कार्याणि एवं चतुर्वारं ।

(४) उपकारार्थं ग्रामे वा अन्य प्रदेशे-शुद्ध प्रतिपदमारभ्य वा यस्मात् कस्मादिनादारभ्य सप्तदिनावधि ‘ॐ ऋद्धिसहितमामोदं तर्पयामि’ विल्वैर्वा दूर्वाकुसैः शुद्ध जलेन वा प्रतिदिनं ४४४० वारं तर्पणं । अनेक लाभो भवति ।

(५) क्षेत्रस्य मूषकादकाटकोपद्रवनाशार्थं-मूलमंत्र तर्पणम् । मूलमंत्र (अष्टविंशत्यक्षरात्मकः) चतुर्थीमारभ्य पंचविंशतिदिनपर्यन्तं प्रतिदिनं शुद्धजलेन मूलेन ५२१ वारं तर्पणम् । उपद्रवदिनमारभ्य दिनसप्तकं अष्टकं वा यावत् शान्तिपर्यन्तं प्रतिदिनं कर्तव्यम् ।

(इ) पुत्रप्राप्तये उमापुत्रतर्पणम्

कृष्णचतुर्थीमारभ्य त्रिंशद्दिनपर्यन्तं प्रतिदिनं ‘ॐ उमापुत्रं तर्पयामि’ चूतवृक्षपुष्पैर्वा दूर्वाकुसैर्वा शुद्धजलेन प्रतिदिनं ४४४ तर्पणानि कृत्वा तेन तर्पणोदकेन भार्यामभिषिचेत् । गणेशप्रीत्यर्थं दशब्राह्मणान् भोजयिष्ये । दीर्घायुः पुत्रो भवति । एवं चतुर्वारं कर्तव्यम् ।

(ई) पर्जन्यार्थं मेघतर्पणम्

आर्द्रानक्षत्रदिनमारभ्य विशाखापर्यन्तं द्वादशदिनम् नाभिमात्रोदके स्थित्वा अष्टोत्तरसहस्रचत्वारिंशतसंख्याकं वा (१४०) जपं कृत्वा कार्पूरसुवासजलेन शुद्धजलेन वा ‘ॐ गजेन्द्रसङ्घे मेघं तर्पयामि’ एवं (११४) वारं तर्पयामि । प्रतिदिनम् मन्त्रावृत्तिर्भवति ।

(उ) वय्यार्थे

शुद्धचतुर्थीमारभ्य अन्यशुद्धचतुर्थीपर्यन्त प्रत्यह ४४४ बार 'वलीं ग्लं गणपते सर्वजन मे वशमानय स्वाहा' इति मन्त्रेण नर्पण कार्यं । इदोपि वय्यता याति अन्येषां वा यया'

(ऊ) स्तंभनार्थे

प्रतिपदमारभ्य द्वादशीपर्यन्त ४४६६ बार 'ॐ वलीं श्रीं विष्णुसहिता श्रियं तर्पयामि' इति मन्त्रेण श्रीवृक्षपत्रार्चं दूर्वाङ्गुरार्चं शुद्धजलेन तर्पयेत् । गजादयः सर्वेऽपि पद्मारा स्थिता भवन्ति ।

(ऋ) दुष्टनिर्दलनार्थे

प्रतिपदमारभ्य अमाशाम्यापर्यन्त (३०) श्रीवृक्षपत्रं दूर्वाङ्गुरार्चं शुद्धजल 'ॐ मिद्विसङ्घितमामोद तर्पयामि' । इति प्रत्यह ४४४ बार तर्पणं कृत्वा दर्जनोच्चाटनं भवति ।

(ऌ) क्षेमार्थे

शुद्धचतुर्थीमारभ्य पूर्णिमापर्यन्तम् दूर्वाङ्गुरैर्दुग्धेन वा शुद्धजलेन प्रत्यह 'क्षेमदायिनिसहितं विघ्नराजं तर्पयामि' इति (२४४) बार तर्पणं कारयेत् ।

(ल) संस्मृतिनाशार्थं ग्रंथनमुक्त्यर्थे

चतुर्थीमारभ्य त्रिंशत् दिनात्रिपर्यन्तं दूर्वाङ्गुरैः शुद्धजलेन प्रत्यह (४२१) बार 'ॐ अभयासहितं विघ्नमर्तां तर्पयामि' इति कृत्वा बंधमुक्तो भवति ।

(ळ) नष्टनिधिक्षेपादिद्रव्यप्राप्त्यर्थे

जननप्रसून—(पिपली मोराटी)—दूर्वाङ्गुरार्चं शुद्धजलेन चतुर्थीमारभ्य

पचचत्वारिंशत् दिनपर्यन्तं प्रत्यहं (४४२) वारं 'ॐ श शखनिधिं तर्पयामि' । इति तर्पयेत् । नष्टद्रव्य आशु प्राप्नुयात् ।

(ए) नष्टद्विपदचतुष्पदार्थं प्राप्त्यर्थे

शुक्लचतुर्थीमारभ्य सार्धमासं यावत् प्रत्यहं रक्तोत्पलनीलोत्पलदूर्वाक्षुरे वा 'ॐ आ ह्रीं ओ य र ल व श ष स ह ळ क्षं ह्रस्व सोह पद्मनिधिं तर्पयामि' इति ४४४४ तर्पणानि कुर्यात् । मनुष्यानि चतुष्पदानि यानि नष्टानि तानि शीघ्रं गृहमागच्छ गृहद्वारे निश्चिन्ति ।

(ऐ) उत्कृष्टतेजः प्राप्त्यर्थे

शुक्लचतुर्थीमारभ्य कृष्णचतुर्थीपर्यन्तं गिरिरर्णिऋषभपुष्पैः विलोमदूर्वाक्षुरे वा शुद्धजलेन ४२१ वारं 'ॐ म मदद्राणिर्णी तर्पयामि' इति तर्पणं चतुर्गिरं कुर्यात् ।

(ओ) राजसभायां प्रतिमादी दिव्यघट स्तंभनार्थे

प्रतिपदमारभ्य सप्तदिनपर्यन्तं 'ॐ व वक्रतुडाय नमः' इति भद्रं त्रिपरीत (उलटा) अयुतं जपं कृत्वा दूर्वाक्षुरे वा गोरोचनोदकेन शुद्धजलेन वा प्रत्यहं भगवत् ५४२ वारं तर्पयेत् । एष चतुर्गिरं कृत्वा यशस्वी भवति । सर्वदुष्टा पराङ्मुखा भवन्ति ।

(औ) भार्याव्यसनकाले तथा नानाव्यसननिवारणार्थे

एष नानाकार्यसिद्ध्यर्थं साधारणं प्रतिग्रीजं तर्पणम् । दूर्वाक्षुरे शुद्धजलेन वा चतुर्थीमारभ्य एकविंशतिदिनपर्यन्तं 'ॐ ग गणपति तर्पयामि' इति ४४४ वारं तर्पयेत् । सर्वकार्याणि सिद्ध्यन्ति ॥

(क) अथ काम्यप्रयोगाः

विजयार्थं श्वेतार्कमूलेन गजदन्तेन वा अगुष्टपर्वमात्र गणेश नारयेत् । तस्याग्रतः कुशपिण्डोपरि उपविश्य चन्द्रग्रहेण पर्वणाले वा अष्टाभिंशति अक्षररूप मन्त्रं जपेत् । सङ्कल्पपुरश्चरणं भवति । तं गणेशं शिखायां बन्धेत् । वृद्धस्य अक्षपशिखाचेत् तन्मूर्तिं पेटिकां निधाय सा पेटिका गले वा दंडे गन्धियात् । राजसभायां व्यवहारे च अजयश्चेत् जयो भवति ।

(ग) वश्यार्थे

दक्षिणधुवृताक्तनिलानां अष्टाभिंशत्यक्षरगणपतिमन्त्रेण जुहुयात् अनयोपि नश्यो भवति ।

(ग) वस्तुलाभार्थे

चतुर्थीप्रारम्भ्य चतुर्थीपर्यन्तं एकं मानं यावत् वृहतीपुष्पं पूजयेत् । वृहती पुष्पं (श्वेतार्कपुष्पाणि वा पारिजातपुष्पाणि) यत्र यत्रोपगच्छेत् तत्र तत्र ईप्सितं वस्तुलाभो भवति ।

(घ) स्तंभनं रंधनं मोहनं रंधमोक्षं मेघं वर्षणं शोषणं पश्चाद्यथे

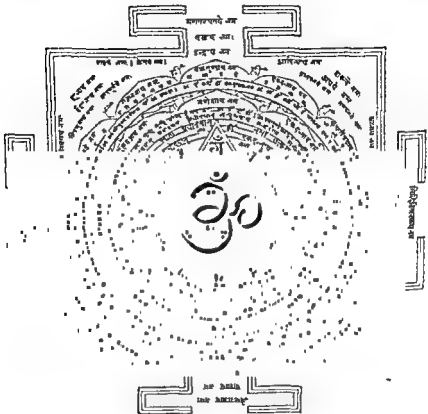
निलानां घृताक्तानां अष्टाभिंशत्यक्षरमन्त्रेण अष्टोत्तरसहस्रं जुहुयात् यद्यद् ईप्सितं तदात्मनः विनियोगं कुर्यात् ।

राजानं स्तम्भयति, परसेन्यं स्तम्भयति, पंडितान्मोहयति, शृण्वाणां च श्रोत्रयति, मेघान् वर्षयति, अतिवृष्टिं शोषयति, राजानं वश्यं करोति ॥

(च) विद्यार्थे

मोक्षदानां अष्टसहस्रं पूर्वमङ्कितमनुना जुहुयात् । महान् विभवं भवति ।

सिद्ध गणेश यंत्र

१. सदरहू यत्र ब्र. भू. नारेश्वरवासी रंगावधूत महाराजांकडून मिळाले. अलीकडे १९६९-७० मध्ये हेच यंत्र 'सिद्धसाहित्य संशोधन प्रकाशन मंडळ-पुणे' ४ यार्नीं प्रसिद्धिले आहे.

'ॐ' या प्रणवाचे वर्णन व उत्पत्ति ही माहिती शिवपुराणात असून त्याची उत्पत्ति 'प्र'-प्रकर्षेण, 'न' नयेत, 'वः'-युष्मान् मोक्षम् 'इति' 'प्रणवः' अशी आहे. (गो. प्र. मा)

(छ) गणेश वीजांचा विनियोग

दुर्भाग्य-शमनार्थं रोग-शमनार्थं च

क्षीरवृक्ष शाखा (मादारपुष्प) अष्टोत्तर सहस्रमंत्रेण अभिमंत्रयेत् गणेश
तान् समर्पयेत् । अनंतर अभिषेकं कुर्यात् । दौर्भाग्य नश्यति । सर्व रोगा
प्रणश्यन्ति । अलक्षण नश्यति । लक्ष्मीर्मेधा शरीरशान्तिश्च सुलभा भवति ।

(ज) क्षेत्रप्राप्त्यर्थे (शेती) गणेशमंत्र

दूर्वाङ्गुराणां दधि मधु घृतास्तानां गणेश मनुना अष्टसहस्र जुहुयात्
क्षेत्रलाभो भवति ।

आरुर्णार्थं—अधमपुरपार्श्वे गम्, उत्तमपुर० कर्णे गाम्, मध्यम
पुर० कर्णे गीम्, बलहृशमनार्थं गोम्, धनार्थं गेम्, स्तभनार्थं गम्,

१. 'कलौ चण्डीविनायकी' ह्या वचनाप्रमाणे कलियुगामध्ये गणपति व देवी ह्या
दोन देवतांची उपासना सद्य फलदायी म्हणून महत्त्वाची समजली जाते व
तसा अनुमनही येतो. सर्व भारतात ह्या दोन देवतांचे उपासक सर्वांत जास्त
आहेत असे आढळते. संकटप्रस्त व्यग्रहारी जगात ह्याच दोन देवता लवकर
पावून मदत करतात, संकटमुक्त करितात वा रस्ता दाखवितात, असे आढळत
गणेश कोश (१९६८) ह्या ग्रंथात व देवीपत्र ह्यात त्या त्या देवतांच्या
मंत्रांची पत्त माहिती दिलेली आहे, पण विधिविधान कमी दिलेले आहे.
देवीकोश (आदिशक्तीचे विश्वस्वरूप) ह्या सण्डचतुर्थात्मक ग्रंथात देवीच्या
मंत्रतंत्राची माहिती नाही. पण सत्तत्रवि या प्रसिद्ध ग्रंथातील प्रत्येक
मंत्र वा श्लोक हा एक अद्वितीय मंत्रच असून त्याचा विनियोग व साधना
ह्या गोष्टींची इतर क्वचितच भिळणारा अधिक माहिती याच 'मंत्रशास्त्र'
ग्रंथात पुढे दिलेली आहे. तसेच अलीकडे (१९६९) प्रसिद्ध झालेल्या
'श्रीगणेश उपासना'—द. श. वेळकर—या ग्रंथात काही दुर्मिळ मंत्र दिलेले
आहेत. पण चुका असून विधी नाहीत. गणपती व देवी ह्या प्रत्येक देवतेची
उपासनासद्धति भारतात निरनिराळ्या पद्धतीने चालते. (गो प्र भा)

उच्चाटनार्थं गः अनेन प्रक्षारेण बीज प्रयुक्तस्य गूल मंत्रस्य कार्यानुसारेण
नुसाध्य दुःसाध्यादि विचार निमर्शनं पुरःसरं एकायुनमारभ्य पंच लक्ष
पर्यन्तम् सम्यक् पुरश्चरणेन कार्यसिद्धिः ॥

(६) चिंतामणी मंत्र

अस्य श्रीचिंतामणी मंत्रस्य । वक्ष्यप ऋषिः । अनुष्टुप् छंदः । उमा-
महेश्वरी देवता । रेको बीजं । उकार शक्तिः । क्ष्मी कीलक । चिंतामणि
प्रसादसिद्धये जपे विनियोगः ।

मंत्र—‘रूपमरय ओं उं ओं क्ष्मी’ लक्ष पुरश्चरणं । त्रिंशु (द्वि,
व्य, मधु) युक्त तंडुलेन अयुत हननं (१०,००० मंत्रः)

चिंतामणि हैं गणेशचंच नां आहे. नागपुर-वनतमाळ ह्या मोठारीच्या
रस्त्यावर वनतमाळ्यामून जवळ वळत ऊर्फ कदम्बपूर हैं गांव आहे. तेथें
पापविहिरीन चिंतामणीचें देऊळ आहे. हा गणपति स्वयंभू आहे. असे
स्वयंभू गणपति भारतांत एकवीस आहेत. गोतम ऋषीच्या शापामुळे
इंद्र ‘सहस्रभग’ बनला होता. शापमुक्त होण्यासाठी या चिंतामणि
गणेशाची इद्रानें स्थापना करून त्याची उपासना केली. तो प्रसन्न झाला
व त्याच्या अंगाला पडलेल्या भगाचे नेत्र बनले । व इद्राला ‘सहस्र नेत्र’
हे नांव मिळालें ! ती शेंदूरचर्चिन चिंतामणिमूर्ति मुमारे तीन फूट उंचीची
आहे. मोठारीने जाणारे प्रवासी येथें उतरून दर्शन घेऊन जातात.

असा दुसरा स्वयंभू गणपति नागपुर जिल्ह्यातील साउनेर या तालुक्या
गात्रापामून ५ मैल अंतरावर अदासा या गावी आहे. हे डोंगरावरील
देऊळ ‘श्री विघ्नेशचें’ स्वयंभू देऊळ आहे. (गो. प्र. भा.)

(९) श्रीगौरी मंत्र

अस्य श्रीभुवनेश्वरी बीज मंत्रस्य । शक्ति ऋषिः । गायत्री छंदः । सुरमंघ्र-
सेविता जगद्धात्री श्रीभुवनेश्वरी देवता । मम श्रीभुवनेश्वरीप्रसादसिद्धयर्थे जपे

विनियोग । ॐ शक्ति ऋषये नमः शिरमि । गायत्री छन्दसे नमः मुखे ।
श्रीभुवनेश्वर्यै नमः हृदि ।

ध्यान — उद्यदिनद्युतिमिन्दुमिरीम तुङ्गवुचा नयनत्रययुक्ता स्मेरमुखी
वरदाशुशपाशा भीतिहरा कलये भुवनेशीम् । अयं मन्त्र ॐ श्री गायै नमः ।

(१०) दत्तात्रेय मन्त्राणि

(अ) अस्य श्रीदत्तात्रेय मन्त्रस्य । शरर ऋषि । गायत्री छन्द ।
श्री दत्तात्रेयो देवता । द्रा वीज । ह्रीं शक्ति । म्रौ मीलम् । मम दत्तात्रेय
प्रसादार्थं जपे विनियोग । द्रा द्रीं द्र द्रै द्रा द्र इति षडङ्गम् ।

ध्यान — रविमण्डलमध्यस्थ रक्तस्तम्भसंस्थितम् ।

योगारूढ ज्ञानधन दत्तात्रेयमह भजे ॥

मन्त्र—ॐ द्रा ह्रीं म्रौ दत्तात्रेयाय विद्महे योगीश्वराय धीमहि ।
तन्नो दत्त प्रचोदयात् । (दत्त गायत्री)

(आ) दत्तात्रेय मन्त्र

अस्य श्रीदत्तात्रेयमन्त्रस्य । ब्रह्मा ऋषि । गायत्री छन्द । दत्तात्रेयोदेवता ।
आ वीज । ह्रीं शक्ति । म्रौ मीलम् । 'आ ह्रीं म्रौ आ ह्रीं म्रौ' इति
षडङ्गम् । ध्यान पूर्वोक्तञ्च ध्यायेत्

मन्त्र १ ला—ॐ आ ह्रीं म्रौ एहि दत्तात्रेयाय स्वाहा ।

मन्त्र २ रा—दत्तात्रेयाय नमः ।

मन्त्र ३ रा—श्री ह्रीं क्लीं दत्तात्रेयाय स्वाहा ।

मन्त्र ४ था—द्रा दत्तात्रेयाय नमः ।

मन्त्र ५ वा—द्रा आ दत्तात्रेयाय नमः ।

श्री एकाक्षरी दत्तमन्त्र—द्रा ॥

दत्त षडक्षर मन्त्र—द्रा ओ दत्तात्रेयाय नमः ।

(६) शोडशाक्षरी दत्तात्रेय मंत्र

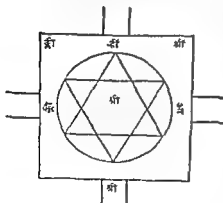
ॐ ऐ क्लो क्लू हा ह्रीं हु सौं दत्तात्रेयाय स्वाहा ।

एतन्मन्त्रस्य सदाशिव ऋषि गायत्री छन्द दत्तात्रेयोदेवता ॥

ॐ बीज । स्वाहा शक्ति । दत्तात्रेयाय कीलम् । चतुर्विध पुरुषार्थे जपे विनियोग । अयन्यास । ॐ हृदयाय नमः । क्रो शिरसे स्वाहा । क्लो क्लू क्लू इति शिखाया । सौ इति कनकाय हु । दत्तात्रेयाय इति नेत्रत्रयाय वोपद् । स्वाहा इति अस्त्राय फट् । सर्व मन्त्रेषु ध्यान उपरिनिर्दिष्ट ग्राह्य ।

(६) श्रीदत्त यंत्र व मंत्र

विंदृत्रिमोण पद्मोणद्वारचतुष्टय एव यन्त्रविज्ञानेन दत्तात्रेयश्च देवता

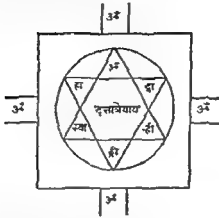
मध्ये सर्वशक्ति वमला
सनाय नमः । पूर्वद्वारे ह्रीं ।
पश्चिमद्वारे श्रीं । उत्तरे
वृदावृद ह्रीं । दक्षिणे
वृदावृद आ । ईशानकोणे
ह्रीं । आग्नेयकोणे श्रीं ।

मन्त्र—‘आ ह्रीं श्रीं ह्रीं
श्री आ दत्तात्रेयाय स्वाहा’
(१० लक्ष जप)

(७) श्रीदत्त यंत्र व मंत्र

अस्य श्रीपञ्चदशरत्नमन्त्रस्य ब्रह्मा ऋषि । गायत्री छन्द । श्रीदत्तात्रेयो देवता ।
ॐ द्रा बीज ह्रीं । शक्ति । ह्रीं कीलम् । दत्तात्रेयप्रीत्यर्थे जपे विनियोग ।

ध्यानं:— रविमंडलमध्यस्थं रक्तं रक्ताब्जसंस्थितं ।
योगागृहं ज्ञानधनं दत्तात्रेयमहं भजे ॥

मंत्र—ॐ द्रा ह्रीं क्लीं दत्तात्रेयाय स्वाहा
'दत्त शरणं मम' हा पण दत्तमंत्र आहे.

(ऊ) ऋणनाशक श्रीदत्तमंत्र

अनेरात्मप्रदादेन यो मुक्तो भगवान् ऋणात् ।
दत्तात्रेय तमीशानं नमामि ऋणमुक्तये ।

(पाच लक्ष जप. ऋणापहरण.)

सदाशिव ऋषिः अनुष्टुप् छंदः । श्रीदत्तो देवता ।
श्री. गोविंदगुरु अमरपूर, नरसिंहवाडी.

११ श्री दक्षिणा कालिका मंत्र

अस्य श्रीदक्षिणा कालिका महामंत्रस्य महामाल भैरव ऋषिः । उष्णिक्
छंदः । श्रीदक्षिणा कालिकादेवता । त्रा बीज । क्रीं शक्तिः । कै. नीलरु ।
ममाभीष्टसिद्धयर्थे जपे निनियोगः

'क्रीं क्रीं आ ह्रीं ह्रीं दक्षिणा कालिके ह्रीं ३ क्री ३ ह्र फट् स्वाहा'

(१२) दक्षिणामूर्तिद्वादशाक्षरी मंत्र

(अ) अस्य श्रीदक्षिणामूर्तिं द्वादशाक्षरीमष्टामत्रस्य ब्रह्मा ऋषिः ।
गायत्रीष्टकः । श्रीदक्षिणामूर्तिं देवता । आ ग्रीनः । ह्रा शक्तिः ।
सा वीलनः । मंत्र 'ॐ सां द्रा साम्बशिराय तुभ्य न्याहा ।'

दसरा मंत्र—'ॐ अ नम शिराय अ ॐ' नवाक्षरमंत्र ।

ध्यान — दक्षिणामूर्तये तुभ्य वटमूलनिरामिने ।

ध्यानरनिरतागाय नमो रद्राय शभरे ॥

(आ) द्व्यक्षर दक्षिणामूर्ति मंत्र

अस्य श्रीदक्षिणामूर्तिं द्व्यक्षरमत्रस्य शुभः ऋषिः । अनुष्टुप् छन्दः ।
श्रीदक्षिणामूर्तिं भगवान् महारत्रो देवता । ॐ बीजः । ह्राशक्तिः । ॐ वीलनः ।
मम वाञ्छानमिद्वयं जपे प्रितियोगः । अयं मंत्र — 'ॐ ह्रीं' (नप १२ लक्ष)

(१३) अथ वैदिक दुर्गाराधनम्

जातवेदसे इत्येतत् सूक्तं सर्वार्थसाधकम् । आयुरारोग्यं सुखदं भूमिदं
शत्रुनाशनम् ॥ १ ॥ यद्यद्वाञ्छति वा विप्रस्तनदाप्नोत्यसदयम् ।
मृक्तेनानेन जह्याच्छुक्लाग्रं वरं शुचिम् ॥ २ ॥ जपेद्वा नियतो मंत्रं
हविष्याशीर्जितेन्द्रियः । पशुपुत्रधनार्थं च प्रयेत् लक्षमभ्यसेत् ॥ ३ ॥
सर्वत्रामेव देवानां विविष्टं देवतालयः । तस्मादेवालये कुर्वन् प्रशिष्टं फलम्
श्नुते ॥ ४ ॥ ततः प्राचीं प्रशस्तादिगाम्नेयीं च प्रशेषतः । प्रतीचिं
वायवीयां च श्रेष्ठासाम्यादिशायया ॥ ५ ॥ याम्यादिगमिचारे विजयोपि
प्रशिष्यते । कुण्डे वा स्थण्डिले वापि होमं कुर्यादतद्वितम् ॥ ६ ॥ चतुरस्रं
भवेत्कुण्डम् । मेखलाद्वयं संयुतं स्थण्डिलं च । भागान्तं तत्र तत्र प्रनल्पयेत्
॥ ७ ॥ महादिजं शुचिर्दान्तं सर्वं भूतहिते रतम् । दुर्गामावाहयेत् कुम्भे
सायुधाटमहाभुजाम् ॥ ८ ॥ नालोत्पलदलद्वयान् । त्रिरीगधार्मिभूषिताम् ।

ततः श्वाराध्यतां देवीं तस्मिन् तीर्थोदयान्त्रिते ॥ ९ ॥ आराहनेन हविषा समिद्धिश्च पृथक् पृथक् । मंत्रेणानेन जुहुयात् अष्टोत्तर शताहुनिः ॥ १० ॥ स्विष्टकृत्तं चैव होमशेषं समापयेत् । उवाच्यैव जपेन्मंत्रं एतं श्रद्धा समन्वितः । यदा दुर्गा च वरदा त्वत्प्रसादा च पार्वती ॥ ११ ॥ श्लोकादौ प्रणम्य व्याहृतिप्रयं पठेत्—मंत्रसिद्धिः श्लोकादौ सप्त व्याहृतिर्जपेत् मंत्रसिद्धिः प्रनिश्चोक सप्तव्याहृतिषुक् गायत्री आदानन्ते वा जपेत् महाफलम् । सर्वावाधा इत्यस्य लक्षं जपेत् श्लोकोक्तं फलम् (प्र. श्लो.) कामवीज-पुटितस्य एकचत्वारिंशत् दिनं त्रिराहुतो पुत्रप्राप्तिः । वक्ष्यार्थे—एकविंश-दिनपर्यन्तं कामपुटितस्य पंचाहुतिः । आकर्षणार्थे—द्विचत्वारिंशदिनपर्यन्तं वा पु. दशाहुतिः । (क्रा. पु.—सप्तवीजपुटित)

उच्चाटनार्थे—त्रिसप्तदिनपर्यन्तं माया पुटितं 'फट्' पञ्चवत्समेन आहुतिः । सप्तोपद्रवनाशार्थं—चतुश्चत्वारिंशदिनपर्यन्तं तामादौ कूर्चं बीजेन सम्पुटित एकादशाहुतिः द्रव्य कामार्थे—सप्तमन्त्रं नवचत्वारिंशदिनपर्यन्तं द्विराहुतिः शीघ्रं कार्यसिद्धयर्थे प्रत्यहं नवचण्डि प्रयोगः—

प्रथमं अनुलोमेन द्वितीयं विलोमेन तृतीयं शापोद्धारवत् एवं क्रमेण प्रत्यहं नवचण्डिं अल्पमायार्थं नवदिनपर्यन्तं । मध्यमं एकविंशति दिनपर्यन्तं महतिस्त्रयत्रिंशत् दिनान्वर्धमंत्रसिद्धयर्थं जपेत् । पायसं निलाज्यं मधुपुष्परसं जातीपत्रफलं यशस्वीहिं सीतशर्करायुतैः दशांशेनवार्णपाठयुते अग्नौः होमः । दशांशेन हरिद्रा कुकुम्भं जलेन तर्पणं । दशांशेन पायसं लङ्गुलं पंचखाद्यैः प्रियालं खण्डखर्जूरैर्नारिकेलश्च गोधूमैः ॥ भोजयेत् ॥ अत्र न मार्जनम् । एवं कृते शीघ्रं कार्यसिद्धिः । व्यस्तं समस्तं व्याहृति अनुलोमेन प्रतिलोमेन प्रणम्य पुटितं जपेत् । अत्र त्रिमध्याक्तं कमलैर्होमः । विप्रतीर्थतोयैर्वा ब्राह्मणभोजनात् मार्जनं कुर्यात् । श्रीबीजयुतेन सद्योमोहनं सिद्धिः । माया श्रीरामेन पुटिते सर्वेष्टे सिद्धिः । मन्त्रैरिव वशंयातः । इति मन्त्रं सम्पुटितं पठित्वा श्लोकोक्तं फलम् ।

इत्थं निशम्य देवानां श्लोकत्रिंशत्सहस्रं जपेत्—संपत्समृद्धिर्भवति ।

(अ) एकाक्षर दुर्गामंत्र

अस्य श्री एकाक्षर दुर्गामंत्रस्य त्रिलोक्ये । गायत्री छन्द । दुर्गा
नामका लक्ष्मीदेवता । दा वीज । दी शक्ति । दू कीलकम् । लक्ष्मी प्रेरणया
लक्ष्मी प्रीत्यर्थे जपे विनियोग । दा दी दृ द दी द । इति ऋष्यङ्गन्यास ।
ध्यानं.— ध्यायेदाद्या महालक्ष्मीं दुर्गां दुर्गार्तिनाशिनिम् ।

या ध्यात्वा मुच्यते जन्तु सर्वसत्तारमकटात् ॥

मन्त्र—ॐ दू ॐ

मुलीचै लय होण्या करिता—ॐ दू दुगे मम निनाह सत्वर कुरु कुरु
स्वाहा ।

(१४) धन्यंतरी मंत्र

अस्य श्री धन्यतरीमंत्रस्य ब्रह्माक्षयि । देरीगायत्रीछन्द । परमाना
श्री मुख्यप्राणान्तर्गत देवता । धन्यतरीप्रेरणया धन्यतरीप्रीत्यर्थे जपे
विनियोग 'ध धन्यतरये नमः' । ॐ नमो भगवते वासुदेवाय धन्यतरये
अमृतमलशहस्राय सर्वमयनिनाशाय त्रलोक्यनाथाय महाविष्णवे स्वाहा ।

(१५) नील कंठ मंत्र

अस्य श्री त्र्यक्षरी महामंत्रस्य अर्धनारीनटेश्वर अनुष्टुप् छन्द ।
श्रीनीलकण्ठो देवता । प्रोमीज । ना शक्ति । ठ नीलक ।

ध्यान — अत्युग्रहालाहलपाणिपद्म । पञ्चानन चन्द्रतुषारवर्ण । गेरीसुख
नृसुजगमृपम् । श्री नीलकण्ठ हृदि भावयामि । ॐ प्रो ना ठ नीलकण्ठाय
स्वाहा ।

(१६) (अ) नील तारा सरस्वती मंत्र

अस्य श्री नील तारामंत्रस्य । ब्रह्माक्षयि । अनुष्टुप् छन्द । नील तारा
सरस्वती देवता । अमीष्ट सिद्धये जपेविनियोग

ध्यानं :—शवासनां सर्पविभूषणाढ्यां । कर्त्रीं कपालं चपकं त्रिशूलं ।
कैरर्धधानाम् नरमुण्ड मालां । व्यक्षां भजे नील सरस्वतीं ताम् ॥

(आ) नील तारा सरस्वती मंत्रः

मंत्र :—‘ऐं ह्रीं श्रीं क्लीं सौ क्लीं ह्रीं ऐं व्ह्रं खीं नील तारे सरस्वति
द्रा ह्रीं क्लीं व्ह्रं सः ऐं ह्रीं श्रीं क्लीं सौः सौः ह्रीं स्वाहा’
किंशुकैः (पल्लवाचे पुलांनी) मधुरान्वितैः जुहुयात्. चतुर्लक्ष जपः

(१७) नीलामृतम्

नीळा देवी २ शरणमहं प्रपद्ये । सुतरासि तरसे नमः । गृणाहि । धृतवती
सवितराधिपत्यैः पयस्वतीरन्तिराज्ञानो अस्तु । धृवा दिशां विष्णुपत्न्य-
घोराऽस्येशानासहसो या मनोता । बृहस्पतिर्मातरिस्त्र्योत वायुस्सन्धुवाना
वाना अभि नो गृणन्तु । विष्टम्भो दिवो अरुणः पृथिव्या अत्येशाना जगतो
विष्णुपत्नी । महादेव्यै च विद्महे विष्णुपत्न्यै च धीमहि । तन्नो नीळा
प्रचोदयात् । इतिनीळामृतम्

चिदंशस्त्रद्रूपं किमपि सविभुर्मंडलगतं । वरेण्यं भगों वै त्रिविधं तनुदेवस्य
वपुषि । मुने धीमद्यासीर्हरिरपि धियो यो न इतरत्प्रचोदायास्तत्वं स्थिति-
लयमृजस्त्वं मुनिपते ।

(वरील श्लोक दत्तलहरीत असून गायत्रीमंत्राचा त्यांत उल्लेख
अस्त्यामुल्लेख तो वर दिला आहे.) (बृहस्तोत्र रत्नाकरांत पहावें).

(१८) नील सरस्वती मंत्र (इच्छित्त कार्यपूर्तीसाठी).

अस्य श्री नीलसरस्वती मंत्रस्य अक्षोम्य ऋषिः । बृहनि छंदः । नील
सरस्वती देवता प्रीत्यर्थे जपे विनियोगः । ह्रीं वीज । खौ शक्तिः । हूं क्षीलकम्
ध्यानं :—विश्वव्यापकवारिमध्यत्रिलसत् श्वेताम्बु जन्मस्थितां ।

कांची कुण्डल हार कंकण लसत् केयूर मंजीरिकां ॥

आप्तैर्नागवरैर्विभूषिततनुं आरुक् नेत्रत्रयाम् ।

कर्त्री खड्ग कपोल नील नयनै राजत्कारं त्वां भजे ॥

मंत्र :- 'ह्रीं स्त्रीं हूं हूं स्त्रीं ह्रीं ह्रीं स्त्रीं हूं हूं स्त्रीं ह्रीं'

(१९) श्रीमहालक्ष्मीमंत्रः

अस्य श्रीमहालक्ष्मी बीजमंत्रस्य भृगु ऋषिः । निचृद् छंदः । श्रीदेवता ।
मम श्रीप्रसादसिद्ध्यर्थे जपे विनियोगः । ॐ श्रीभृगुऋषये नमः शिरसि ।
निचृच्छंदसे नमः मुखे । श्रीयै देवतायै नमः हृदि । श्री-कांत्याकांचनसंनिभां
हरगिरि प्रख्यैश्वर्यभिर्गजैः । हस्ताक्षीत (क्षित) हिरण्मयामृतघटैरासिच्यमानां
श्रियं । विभ्राणां धरमन्जयुग्ममभयं हस्तेकिरीटोज्ज्वलाम् । क्षौमावद्वनितंव-
विम्बललितां वन्देऽरविन्दस्थिताम् । अथ मंत्रः 'ॐ महालक्ष्मै नमः' ।

(२०) श्री महावाराहि मंत्र

'ऐं ग्ली ऐ नमो भगवति वार्ताळी वार्ताळी वाराहि वाराहि वराहमुखि
वराहमुखि अंधे अन्धिनि नमः । सन्धे सन्धिनि नमः । जम्मे जम्भिनि
नमः । मोहे मोहिनि नमः । स्तंमे स्तंभिनि नमः । सर्वदुष्टप्रदुष्टानां सर्वेषां
सर्व जीवानां वारुचक्षुर्मुखगतिजिह्वास्तंभनं कुरु कुरु शीघ्रं वश्ये 'ऐं
ग्ली ऐं ठः ठः ठः ठः हुं फट् स्वाहा.'

(२१) श्री मल्हारीमंत्र

ॐ अस्य श्रीमल्हारीमंत्रस्य ईश्वर ऋषिः । गायत्री छंदः । मल्हारी देवता ।
मम धर्मकामार्थसिद्ध्ये जपे विनियोगः । ॐ ह्रीं अंगुष्ठाम्यां नमः । ॐ धूं
तर्ज० नमः । ॐ मध्य० नमः । ॐ धूं अनाभि० नमः । ॐ धूं कनिष्ठिका०
नमः । ॐ धूं वरतलकरपृष्ठा० नमः । एवं हृदयादिन्यासः ॥

ध्यानं :—सुखं मन्त्रतदयाम मदस्मितमुखानुज । विचित्राभरणोपेत
मुकुटेन विराजित ॥ चित्रालम्बनसुन सग्निलेपनभूषण । सहस्रसूर्यसङ्का-
शतरणारुण लोचन ॥ तस्य मध्ये समासीना पीतवस्त्रा शुचिस्मिनाम् ।
तरणा वरणा पूर्णा शरण्या भक्तवत्सलाम् ॥

मन्त्र १ ला—ॐ ह्रीं ध्रू ध्रू स्त्रू ह्रू ध्रू स्त्रू श्रीयाणानन्दमहालक्ष्म्यै नम ॥

मन्त्र २ रा— श्री गगाम्हालसासहिताय मणिमण्डहराय नम ॥

रोज २२ बेल जप करावा (२२ माल)

एकदर २२००० जपसख्या.

प्रार्थना—मुनीना सप्तमोटीना वरद भक्तवत्सला । दुष्टमर्दनदेवेश
बदेऽहं म्हालसापति ॥

(२२) (अ) मृतसंजीवनीविधामन्त्रः

श्रीगणेशाय नम । ॐ अस्य श्रीमृतसंजीवनीविधामन्त्रस्य ब्रह्मा ऋषि ।
शिवगायत्री छन्द । हस्तक्षमलन प्रे बीज । ऐं ह्रीं क्लीं शक्ति । चामुण्डाये
विच्चे कीलम् । मोक्षार्थे जपे विनियोग. 'ऐं ह्रीं क्लीं चामुण्डेतु २ धनु
२ हुल २ कुरु २ जयदुर्गे ब्रह्महत्याक्षालिनि महामोक्षदायिनि वरदे विच्चे
खे खे मम शत्रून्मारय २ मोहय २ क्ष क्षा क्षीं क्षू क्षैं क्षीं क्ष शापजात
नाशय २ अमृत मिद्या अमृतेश्वरी मृतसंजीवन कुरु २ जस ब्रह्माविष्णु
रुद्रप्रह्लादधिनी आम्नाशप्रह्लादधिनी सूर्यप्रह्लादधय २ हन २ दह २ मय २
पुत्रपौत्रादिसतति देहि २ यशो देहि २ अस्मिन्मन्त्रे शीघ्रसिद्धिं कुरु २ ७
ह्रीं क्लीं चामुण्डाय विच्चे रक्ष २ पाप मय २ आरोग्य कुरु २ ह्रा ह्रीं ह्रू
ह्रैं ह्रीं ह्रू हु फट् स्वाहा । दशसहस्र जप । दशश गुग्गुलाज्यहोम ।
इति मृतसंजीवनीविधामन्त्र समाप्त ॥ (प्रस्तुत मन्त्रातील ८, २ हे आम्हा
तो शब्द तितके बेल घेणे दर्शवितो जसे—'ऐं ८=ऐं हे आठ वेळा
कुरु २=कुरु कुरु असं दोनदा घेणे—(गो प्र म्)

(आ) अयं शुक्रोपासित मृतसंजीवनी विद्यामंत्र

अद्य पूर्वोच्चारित वर्तमान एन गुण विशेषेण निशिष्टाया शुभ निथा मम शरीरे आरोग्य प्राप्त्यर्थं मृतसंजीवनीविद्यामन्त्र जपे विनियोग ।

अस्यश्रीमृतमजीवनि मन्त्रस्य ह्यग्रीम ऋषि । श्री उमाशक्तरो देवता ।
वृहती छन्द । ममाभीष्टसिद्धयर्थं जपे विनियोग ।

ध्यान :— चन्द्रोद्भासित मूर्धन्य सुरपतिं पीयूषपात्र महत्,
हस्ताब्जेन दधत् सुदिव्य कमल हास्यास्यपकेरह ॥
सूयेद्वयग्नि निलोचन वरतल पाशाक्षसूत्रा कुशा ।
भोज निभ्रतमक्षय पशुपतिं मृत्यजय त स्मरे ॥

मन्त्र - 'ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि ।

सुगन्धिपुष्टिर्धनं भर्गो देवस्य धीमहि ।

उर्गारम्भमित्रधनात् मृत्योर्मुक्षीय मा मृतात् ॥ २२ लक्ष जप

ब्राह्मणान्द्वेन जप कराग्रा-मृत्युशय्येवर असलेला रोगी बरा होतो हा अनुभव आहे. सगळी ते सायनाळपर्यंत अनशन जप वेला पाहिजे सुदर्शन सहित 'अमृतसंजीवन' स्तोत्र ४४ श्लोकाने आहे-तसेंच 'मृतसंजीवन वनच'ही आहे-त्याचा छन्द वृहस्पती व ऋषी वसिष्ठ दिला आहे (गो प्र भा)

(२३) राम एकाक्षर मंत्र

रामरहस्योपनिषत्सु प्रथमेऽध्याये सर्वनामदुधामन्त्र । अस्य श्री एकाक्षर मन्त्रस्य ब्रह्माऋषि । गायत्री छन्द । रामो देवता । १ बीज । ॐ शक्ति । म कीलकम् । इष्टार्थे जप विनियोग ॥

ध्यान - शरयूतीरमदारवेदिकापङ्कजासने । श्याम वीरासनासीन ज्ञान मुद्रोपशोभिन ॥ वामोरन्यस्ततद्वस्त सीतालक्ष्मणसयुत । आवेक्षमाणमात्मान

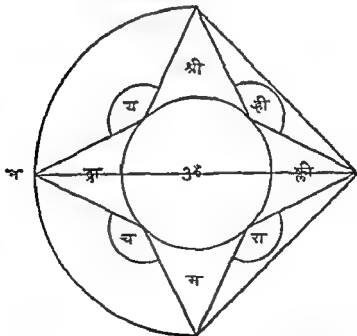
१ 'स्तात्रपरिमल (१९७०) स वृ देवधर, पुणे, ह्यांच्या ग्रंथात 'रामरक्षा' व त्यातील काही मंत्र यांची विजानाखह अनुमतिक माहिती दिलेली आहे ती अन्वय पहाती (गो प्र भा)

मामन्यमिततेजसाम् । शुद्धस्फटिकस्तम्भाश्च केनल परमव्ययम् । चिन्तयामि
परमात्मान श्रीराम रघुनन्दनम् ॥ अय मंत्र 'ॐ रा ॐ'

'रामरक्षा' हा सर्वच्या सर्वच एक मंत्र आहे. एकाच ठिकाणी
(मुख्यतः सकाळी) बसून पंधरा हजार पाठ केल्यास त्या पाठनीं मंत्रित
विभूति भूतनाशनाशासाठी तसेच अपस्मारनिवृत्तिसाठी उपयोगी होते
नित्यस्नानानंतर ठराविक वेळी ठराविक आसनावर बसून १२१ दिवस
संपूर्ण रामरक्षा म्हटल्यास रामरक्षा सिद्ध होते. (गो. प्र. भा)

आपदामप नमाम्यहम्' ह्या मंत्राचा १ लक्ष जप केल्याने ऋण-
मुक्त होतो. (वि. गो. त्रिपाठी जळ्याव)

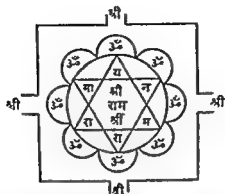
श्री रामचंद्र मंत्र व यत्र-१

मंत्र 'ॐ श्रीं ह्रीं क्लीं रामचद्राय नमः'. या यत्राचे योगानें लोक-
वश होतात.

सर्व फलदा नाशनाशरिवां धीराम यंत्र व मंत्र-२

श्री राम यंत्र

मंत्र : 'ॐ श्रीं रां रामाय नमः'—७ कोटी जप.

(२४) श्री रेणुका मंत्र

अस्य श्री रेणुकादेवी मंत्रस्य । श्रीरुद्रऋषिः । श्री रेणुकादेवी देवता ।
विराट् छंदः । ह्रीं बीजं । श्री रेणुकादेवी शक्तिः । ह्रीं कीलकं ।
ममाभीष्टसिद्धये जपे त्रिनियोगः ।

ध्यानं :-—प्रपुल्लहारकेयूरकुंडलादिविराजितां । प्रसन्नवदनां शांतां
श्रीदेवीरेणुकां भजे । मंत्र—'ह्रीं ह्रीं ह्रीं रेणुकादेव्यै नमः । ह्रीं ह्रीं ह्रीं
स्वाहा । ह्रीं रेणुकायै स्वाहा ।'

(२५) श्री लक्ष्मी मंत्र व यंत्र

१	४८	८
३६	२०	१२
१०	६	४२

वरील यंत्र आंब्याच्या लाकडाच्या पाटावर गुलाल
घालून अनाराच्या (डालिवाच्या) काडीने लिहावे किंवा
तांब्याच्या अगर चांदीच्या लहान पाटावर गुलाल घालून
(पसरून) चांदीच्या किंवा सोन्याच्या काडीने लिहावे.
प्रथम हे यंत्र स्थापन करून धूपदीप नैवेद्य दाखवावा व देवीची वा

अथर्गात

देवाची यत्र भक्ताच्या अनुग्रहात मला यश दे, अशी प्रार्थना करारी हे त्रिघान ७२ दिवसाचे आहे

पहिल्या दिवशीं एकाच यत्र वाढावें याप्रमाणें दर दिवशीं एक एक यत्र वाढवावें अशीं ७२ व्या दिवशीं ७२ यत्र वाढावीं पहिल्या दिवशीं शरीरशुद्धि करारी त्यानरिता ब्रह्मकूर्च विधीने हवन करावें रोज सप्तशतीचा पाठ करावा आमनाची जागा एक असावी व अनुग्रहाची वेळही ठीक असावी

मंत्र 'ॐ आ ह्रीं क्लीं अनुत्पन्नानां द्रव्याणां उत्पादिकायै उत्पन्नानां द्रव्याणां वृद्धिर्नार्यै वसुधायै नमः स्वाहा' । द्रव्यप्राप्ति मनातील सर्व इच्छा पूर्ण होतील या मंत्राचा रोज ३०० जप कराना

बरील यत्र काढीत असताना खालील मंत्र म्हणावा

॥ यज्ञाप्रतो दूरमुदैति दैव ॥ तदसुप्तस्य तथैवेति ॥

॥ दूर गम योनिषा योनिरेक ॥ तन्मे मन शिवस्तकल्पमस्तु ॥

(२६) श्री लक्ष्मी नरसिंह मंत्र

अस्य श्री लक्ष्मीनरसिंह महामंत्र राजस्य ग्रन्था 'उपि । त्रिष्टुप् छन्द । श्री कालपुरुष देवाधिदेव प्रल्हाद प्रत्यक्षीकृत श्रीलक्ष्मी नारसिंहदेवता । इ बीज । क्षीं शक्ति । ह कीलकम् । मम श्रीलक्ष्मीनारसिंह प्रीतये जपे विनियोग । क्षर क्षीं क्षरु क्षीं क्षीं क्षर ॥ इति करपङ्कग न्यास ।

ध्यान—पातस्वा पुरुहूत वैरि बलवन् मातंग भायत् घटा । कुम्भोच्चाद्रि विपाटपाटनपट्ट प्रत्येक वज्रायुता । श्रीमत् कण्ठीरवास्य प्रतत सुनखरा दारिताराति दूर । प्रध्वस्तध्वान्त शान्त प्रभिनत मनसा भाविता नाकि वृन्दै ॥

मंत्र १ ला—ह इ क्षीं श्री लक्ष्मीनरसिंहाय नमः ॥

मन्त्र २ रा—ह ह ओं ओं ह ॥ (नार० मन्त्र)

जपसंख्या १,२०,००० (एक लक्ष बीस हजार)

मन्त्र ३ रा—उग्रवीर्यं महानिष्णु ज्वलन्त विश्वतो मुखम् । नृसिंह
भीषण भद्र मृत्यु मृत्यु नमाम्यहम् ॥

मन्त्र ४ था—‘ॐ श्रीं ह्रीं क्लीं नरसिंहाय नमः’—सूज उतरण्याकरिता
—सुजेवर विभूती लावताना मन्त्र म्हणणे.’

(२७) (अ) वरुण मंत्र

अस्य श्रीवरुणमहामन्त्रस्य विभाण्डक पुन ऋच्यश्रृग ऋषिः । देवी
गायत्री छन्द । पर्जन्यो वरुण देवता । व बीजम् । वारुणी शक्ति ।
अस्मिन् देशे सद्यः वृष्टिं कुरु कुरु स्वाहा । इति कीलकम् । वा वीं वू वैं
वीं व इति वरपङ्कग ।

ध्यानः— समुद्रमध्यनिलय वारुणी पतिमजसा ।

प्रभु सुवृद्धिदातार वदेऽह वरुणम् सदा ॥

मन्त्र ‘ॐ व वरुणदेव अस्मिन्देशे सद्य सुवृष्टिं कुरु कुरु स्वाहा ॥’

(आ) वरुण मंत्रयंत्र दर्शन

हे यत्र जलाच्या (नदी, विहीर, तळे) ठिकाणी लिहावे. जेथे पाणी

१	१	४
२	५	३
१	१	८

भरत असतात अशा ठिकाणी ठेवावे. यत्र ठेवल्यानंतर
पाणी भरायला कोणी येईल त्याचें मडकें पुटलें वीं,
त्या पुटलेल्या मडक्याचे पाच कपाल आणून पाणी
ठेवण्याच्या कुड्याजवळ ठेवावेत. रविचार येईल

तेहा त्या पाच कपालावर पाच यंत्रे लिहावीं व कपालाचे पाठीवर

१. पुढे प्रकरण ९ मध्ये विपनाशनासाठी यंत्र पण दिले आहे.

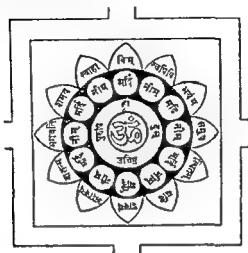
‘सर्वर्तक ऋषि जगती छंद। वरुण देवता।’ असें लिहावे. पौडशोपचार पूजा करून खोऱ्याचा नैवेद्य, ताबूल व दक्षिणा अर्पण करावी. नंतर प्रत्येक कपालावर मंत्र ३२ वेळ करावा. आपल्या आसनापासून चारी दिशाना चार हात अंतरावर चार कपाल ठेवावे. एक यंत्र आपले समोर पाळीत पाणी भरून त्यात टाकावे. त्यावर तुपाचा दिवा ठेवून आपल्यासमोर व मागे १० वेळ फिरवून पुढील मंत्र जपावा. मंत्र—‘वी वी वरुण देवता शीघ्र आगच्छतु’—तेहा चार दिशातून पाण्याचा पूर येतो. तेहा पूर्वेकडून नागाडी, ऐरावतासहित इंद, दक्षिणे कडून नावंत बसून धर्म येतो. पश्चिमेकडून वरुण देवता व उत्तरेकडून बुध्देर येतो. व आपण पर्वतावर बसलों आहोंत असें जाणवतें. असें सर्व लोकांना दिसतें त्यावेळी ४ यंत्रें उताणी करून घड्यावरील दिवा बदल करवा घड्यामधील यंत्र उपडें (उघडें) ठेवावें व वर घडा ठेवावा तेन्हा सर्व विसर्जन होतें

(२८) अथ वनदुर्गामंत्र व यंत्र

श्री गणेशाय नम । श्री विंध्यवासिन्यै वनदुर्गायै नम । अस्य श्री वनदुर्गा महामंत्रस्य । आरण्यक ऋषि । अनुष्टुप् छंद । सर्वदुःख विमोचिनी वनदुर्गा देवता । दु धीज । ह्रीं शक्ति । स्वाहा धीलक्ष् । चतुर्वर्गसिद्धये त्रिनियोग । अथ न्यास—ॐ ह्रीं दु उत्तिष्ठ पुरपि अगुष्टाम्या नम । ॐ क्लीं स्वपिपी तर्जनीभ्या नमः । ॐ भय मे समुपस्थित मध्यमाभ्या नम । ॐ यदि शक्य अशक्य वा अनामिनाभ्या नम । ॐ तन्मे भगवति कनिष्ठिनाभ्या नम । ॐ शमय स्वाहा करतलपरपृष्ठाभ्या नम । एव हृदयादि न्यास —

ध्यानं—सोवर्णांबुजमध्यगा त्रिनयना सौदामिनीसन्निभा शखचक्रवरा भयादच दधतिमिदो मला विभ्रती । प्रियेयागदह्वारमुडलधरामाखडलाचैस्तुतः ध्यायेतद्विंध्यनिवासिनी शशिमुखी पार्द्वस्थ पचानना ॥ एव ध्यात्वा ।

मंत्रः—‘ॐ ह्रीं हुं उत्तिष्ठ पुरुषि किं स्वपिपि भयं मे समुपस्थितं । यदि शक्यं अशक्यं वा तन्मे भगवति शमय स्वाहा’ ॥

वनदुर्गायंत्र

(२९) विष्णु द्वादशाक्षरी मंत्र व यंत्र

अस्य श्रीविष्णुद्वादशाक्षरी मंत्रस्य । प्रजापति ऋषिः । गायत्री छंदः । श्री महाविष्णुर्देवता । ॐ धीजं । नमः शक्तिः । भगवते कीलकम् । मम सकल कामना सिद्धयर्थे जपे विनियोगः ॥ न्यासः—

ॐ अंगुष्ठाभ्यां नमः । नमोभगवते तर्ज० नमः । वासुदेवाय मध्य० नमः । ॐ अना० नमः । नमोभगवते कनि० नमः । वासुदेवाय कर्तल० नमः । एवं हृदयादि ॥

ध्यानंः—विष्णुं भास्वद् शिरीटांगदवल्लययुतं कल्हारहारोज्ज्वलं । शोभिभूय सुखशो मणि मकर गङ्गाकुण्डलामण्डितांग । हस्तोघ्न शंग चक्राम्बुज गद । ममल पीननौशेव धानं । विषडत् भासमुपत् दिनर सदर्श पद्मनक्षत्रं नमामि ॥

अय मंत्र :- 'ॐ नमो भगवते वासुदेवाय' ।

विष्णु द्वादशाक्षरी यंत्र : या यंत्राची पंचोपचार पूजा करावी.

(३०) वेदव्यास मंत्र

अस्य श्री वेदव्यास महामंत्रस्य मूल । ऋषिः । गायत्री छंदः ।
श्री वेदव्यासो देवता । श्री वेदव्यास प्रसादप्राप्तये जपे विनियोगः ॥

अय मंत्रः — 'वां वेदव्यासाय नमः' ।

(३१) श्री. शरमेश्वर मंत्र

श्री ॥ ॐ ॥ अस्य श्री शरमेश्वरमंत्रस्य । कालाग्रिह ऋषिः । जगती
छंदः । श्री शरमेश्वरो देवता । खं बीजं । स्वाहा शक्तिः । खं कीलकं ।
स्वेच्छा प्रयोगसिद्धयर्थे जपे विनियोगः । अय पदंगन्यासः । ॐ खं खां
हृदयाय नमः । खं फट् शिस्ते स्वाहा । प्राणप्रहासि २ हुं फट् शिखायै
वपट् । सर्वशत्रुसंहारणाय कवचाय हुं । शरभसालुवाय नेत्रत्रयाय वौपट् ।
पक्षिराजाय हुं फट् स्वाहा अस्त्राय फट् । इति पदंगा । ॐ ॥ इति दिग्बन्धः ॥

अथ ध्यानं :—अरुणमरुणमालालंकृतं सत्कराप्रैर्विधृतपरशुशक्तिं पुष्प-
बाणेषु चापं । विविधमणिफणीद्रिभूषणैर्भासितांगं शरभमखिलनायं सालुनेशं
नमामि । इति ध्यात्वा मानसपूजां कृत्वा । मालां संप्राप्य । ययाशक्ति जपेत् ।
जपान्ति मालां संप्राप्य गुह्यातिगुहा गोपत्री त्वं गृहाणास्मत्कृतं जपं । सिद्धिर्भवतु

मे देव त्वत्प्रसादान्मयि स्थिरा । अनेन जपेन श्रीशरभसालुवेश प्रीयता ।
इति जप निवेदयेत् ॥

अथ मंत्र । 'ॐ खं खा ख फट् प्राणग्रहासि २ हु फट् सर्वशत्रुसंहारणाय
शरभसालुवेशाय पक्षिराजाय हु फट् स्वाहा' । पुरधरणार्थे अयुत जप ।
यथाशक्ति ब्राह्मणभोजन कार्यम् ।

मंत्र न. २ 'ॐ श्री ह्रू स्वाहा शरभ सालुवेशाय स्वाहा ह्रू श्री ह्रू ह्रीं ॐ'

(३२) शिव यंत्र व मंत्र ॐ नमः शिवाय

मंत्र - 'ॐ नम शिवायै' । (बारा लक्ष जप करावा) ॐ नमः शिवायै

शिव यंत्र (सर्वबाधा निरसनार्थे) यंत्र पूजा करावी

(३३) श्रीशोपवीर मंत्र-शाश्वतधनप्राप्त्यर्थ

श्रीगणेशाय नम । अस्य श्रीशोपवीरमंत्रस्य और्वप्रजापति ऋषि । देवी
गायत्री छंद । श्रीशोपवीरो देवता । मम ऋणनिवृत्तिपूर्वक शाश्वतधनप्राप्त्यर्थं
जपे विनियोग । और्व प्रजापति ऋषये नम शिरसि । देवी गायत्री छंदसे
नम मुखे । श्रीशोपवीर देवतायै नम हृदि । सा इत्यादि षट् दीर्घेण करपङ्कग
न्यासौ कृत्वा ध्यायेत् । अथ ध्यान-कृष्णावर कृष्णवपु महाबल दक्षस्य
पुत्रीं नृरूपालक करे । दधानमिदं मणिप्रदं विभु ध्यायेम शोप धनद
परात्पर । इति ध्यात्वा । मानसपूजा कृत्वा माला सप्रार्थ्य । जप निवेदयत् ।

अथ प्रयोग — रक्तगो-गोमयप्रालिप्तदेशे रात्रौ शुचिर्भूत्वा जपेत् । जपावसरे
किमपि नैवेद्यं पुरतः स्थापयेत् । ऊदाचिप्रत्यक्षतां प्राप्ते तन्नैवेद्यं तद्वस्ते
दत्त्वा वचनं गृहीयात् यापद्धनेच्छापनिर्भवेत् । स्वप्ने वा देवं कथयति ।
पुरश्चरणं सप्त्या (८००००) अक्षतिसहस्रं जप । प्रति रात्रौ अष्टोत्तर अष्ट
सहस्रं जपं कार्यं इष्टप्रानिस्तु । शुभं भवतु । अथ मन्त्र — “ॐ सी”

(३४) (अ) श्री सरस्वती मंत्र

अग्निम् इति मन्त्रस्य गृत्समदं ऋषिः । अनुष्टुप् छन्दः । सरस्वत्यो
देवता । ऐं व्रीजः । ऐं शक्तिः । ऐं कीलकम् । श्रीसरस्वतीमत्तामिद्वयर्थे
जपे विनियोगः । अथ न्यासः ।

ऐं अग्निर्नमो अगुग्राभ्या नमः । हृदयाय नमः ।
नदीनमो तर्जनीभ्या नमः । शिरसे स्वाहा ।
देविनमो मध्यमाभ्या नमः । शिखाय वषट् ।
सरस्वती अनामिकाभ्या नमः । कनकाय हुं ।
अप्रशस्ता इत्यस्मिन् निष्ठिभ्या नमः । नेत्रत्रयाय वापट् ।
प्रशस्तिमम्यनसृष्टिं करतलमगुग्राभ्या नमः । अन्धाय फट् ।

ध्यानं — नाममत्राभ्यां सप्तं यस्याभावोऽशितं पुनः । ध्यायन्ति ब्रह्मरूपकान्
मा मा पातु सरस्वती । अथ मन्त्रः
‘ऐं अग्निर्नमो नदीनमो देविनमो सरस्वती ।
अप्रशस्ता इत्यस्मिन् प्रशस्तिमम्यनसृष्टिः ॥’

(आ) सरस्वती मंत्र (बुद्धिदायक)

नमस्ते शारदे देवि सरस्वति मन्त्रिप्रदे ।
वसु त्वं त्वं मम निहाये सर्वविद्याप्रदा भव ॥

सदाशिव ऋषिः अनुष्टुप् छन्दः

५००००० (पाचलक्ष जपं करुणा बुद्धिदायकं मयः)

— श्री गोविन्दगुरुः अनवरपूर, नरसिंहराडी.

(इ) सरस्वतीपत्र-मंत्र

हे यत्र भूर्जपत्राय १५ वेळ लिहावें व सर्ग यत्रें एकत्रित करावी.

४	३	८
९	५	१
२	७	६

चदनानें पूजा करावी. यत्राय 'वेदव्यास ऋषि, त्रिष्टुप छंद, ब्रह्मा देवता,' असें लिहावें. कमलगटाच्या (कमळ-बीज) माळेने जप करावा. मंत्र—'ॐ ह्रीं स्तु सरस्वत्यै नमः' असा १०८ वेळ जप करावा.

पाढरा पीतार नेसाना. ताच्याच्या पणतींत तुपाचा दिवा लावना. एकवीस सुताची वात करावी. दिवा उत्तराभिमुख ठेवावा. आपण पूर्वाभिमुख बसावें जप पुरा होईल तेव्हा दिव्यासमोर पहावें. सरस्वती दिव्यासमोर उभी राहिलेली दिसेल. दुधाचा नैवेद्य करावा. दोन ताबूल सरस्वतीच्या मुखाजवळ धरावे. तेव्हा सरस्वती वीणा वाजविते. देव विमानातून आनाशात वीणा ऐकतात. आणि या मंत्राने फूल चमेली अत्तर सर्वांना द्यावें. हे तेल ७ वेळ मंत्रावें. ७ वेळ याच मंत्रानें पादरीं फुलें मंत्रांनीं नंतर एक फूल आणि तेल द्यावें. दिव्यासमोर त्यांना पद्मानयास लावावें तेव्हा सर्ग देवाचें दर्शन होईल. आपण इच्छा वरदान मागावें नंतर मनरलेलीं फुलें दिव्यावर टाकानीं (उधळवीं) तेव्हा लोकाना सरस्वतीमाता दिसणार नाहा. आपणाला निद्या मिळाल्यावर सरस्वतीला म्हणावें, 'माते दर्शन द्यावें' तेव्हा ती म्हणेल 'मी स्वप्नात दर्शन देईन' नंतर निला नमस्कार करून आपल्या हातातील फूल सरस्वतीच्या उजव्या पायाला चदन लावून वाहावें, तें फूल ती आपल्या डोक्यावर टाकून अतर्धान पावते नंतर आपल्याला वाहा काम तिला निचाराण्याचे असेल तेव्हा पवित्र होऊन भूमिशयन ब्रह्मचर्य, दुधभान, तृप्ताखरेचें जेवण करावें, मंत्र १०८ वेळ जपावा व मौनानें रहावें सूर्य असेपर्यंत तुपाचा दिवा ठेवावा स्वप्न पडेपर्यंत तो दिवा राखावा. गुरदोही, मित्रदोही, अविश्वासी माणसाचे कामानदल स्वप्न मागू नये सरस्वती शाप देते

(ई) श्रीधारणा सरस्वती मंत्रः

“ॐ ऐं ह्रीं श्रीं नमो ब्रह्मणे धारण मे अस्त्वनिराकरण धारयिता
भूयासं कर्णयो श्रुत माच्योद्ग ममायुष्य ॐ”

श्रीगणेशाय नम । अथ पूर्वोच्चारित शुभतिथौ ममाभीष्टसिद्धयर्थेलोम-
विलोमव्रीजसपुटितज्ञानिना इति मंत्रस्य सुमेधा ऋषि । अनुष्टुप् छन्द ।
श्रीदुर्गादेवता । ममाभीष्टसिद्धयर्थे जपे त्रिनियोग । सुमेधा ऋषये नम
शिरसी । अनुष्टुप् छन्दसे नम मुखे । श्रीदुर्गाये नम हृदये ।

ज्ञानिना	अगुष्टाम्यां नम ।	हृदयाय नम ।
चेतासि	तर्जनीभ्या नम ।	शिरसे स्वाहा ।
देविभगवति हि सा	मध्यमाभ्या नम ।	शिखायै वषट् ।
बलादाकृष्य	अनामिकाभ्यां नम ।	कवचाय हु ।
मोहाय	कनिष्ठिनाभ्या नम ।	नेत्रत्रयाय वौषट् ।
महामाया प्रयच्छति	करतलकरपृष्ठाम्या नम ।	अस्त्राय फट् ।

ध्यानं :—साध्य स्वपाशेन दृढेन बद्ध्वा निपातयन्ति, खलु साधकस्य ।
पादाब्जयो खड्गधरा त्रिनेत्रा । भजामि दुर्गां मम कामार्थ्ये ।

मंत्र - ॐ श्री ऐं ह्रीं क्लीं ज्ञानिनामपि चेता प्रयच्छति क्लीं ह्रीं ए
थी ॐ । अनेन यथाशक्ति जपात्येन श्रीदुर्गाप्रीयता न मन । नित्य जप
१००० (एक हजार)

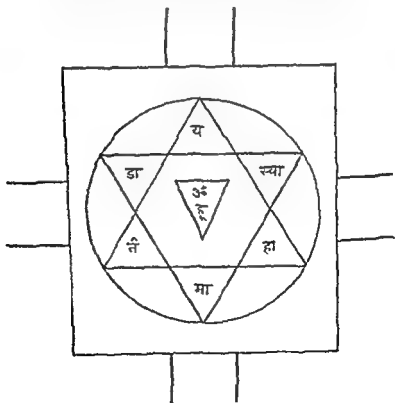
(३५) (अ) श्री सूर्य यंत्रमंत्र विधिर्लिख्यते

केशवादि चतुर्दिशन्ति नामानि अथ पूर्वोच्चारित तिथिर्विष्णुस्तथा वागे
नक्षत्र विष्णुरेव च । योगश्च करण चैव सर्वं विष्णुमय जगत् । मम समस्ता
भीष्टसिद्धयर्थं सूर्यमंत्रजपे त्रिनियोग । अस्य श्री सूर्यमंत्रस्य भगवान् आदि
नारायण ऋषि । श्री आदित्यो देवता । त्रिष्टुप् छन्द । श्री आदित्यप्रीतये जपे
त्रिनियोग । न्यास । ॐ हूँ अगुष्टाम्या नम । हृदयाय नम । ॐ मातङ्गाय
तर्जनीभ्या नम । शिरसे स्वाहा । स्वाहा मध्यमाभ्या नम । शिखायै वषट् ।

ॐ हूँ अनामिकाभ्या नम । कञ्चाय हु । मार्तण्डाय रुनिष्टिकाभ्या नम ।
नेत्रत्रयाय वोषट् । स्वाहा करतलरूपशृङ्गाभ्या नम । अस्त्राय फट् ।

ध्यानं :—ॐ नमो भगवते आदित्याय ऽखिलजगतामात्मस्वरूपेण-
चतुर्भिर्धभूतनिद्रायाना ब्रह्मादि स्तभपर्यन्तान्तमनर्हृदयेषु बहिरपि च
आकाश इव उपाग्निना अवर्धयमानो भगवानेक एव क्षणलघुनिमेषान्यथोप-
चित सप्तसर गणेन आदानविसर्गाभ्यामिमा लोकमात्रामनुवहति ।

मन्त्र — ॐ हूँ मार्तण्डाय स्वाहा । १० लक्ष जप रोज १० माळा कराव्या

(आ) सूर्यार्यास्तोत्रम्

श्रीगणेशाय नमः । शुक्लपुण्ड्रचन्द्रनिसिन्धुधण्डरचे पुडरीकान्नगो ।
मङ्गलमुद्दिन वन्दे कुण्डलमाखण्डलाशाय ॥ १ ॥

यस्योदयास्तसमये सुमुखुटनिघृष्टचरणममलोऽपि । कुरतेऽञ्जलिं त्रिनेत्रः
स जयति धाम्ना निधिः सूर्य ॥ २ ॥

उदयाचलनिलयाय प्रणतोऽस्मि प्रियस्वते ग्रहेशाय । अम्बरचूडामणये
दिग्गतिताम्रगङ्गाय ॥ ३ ॥

जयति जनानदरुण करनिररनिरस्ततिमिरसरात । लोकालोकालोका
कमलारणमण्डलः सूर्यः ॥ ४ ॥

प्रतिबोधित कमलवन वृत्तघटनश्चक्रावमिधुनानाम् । दर्शितसमस्त-
भुवन परहितनिरतो रविः सदा जयति ॥ ५ ॥

अपनयतु सकलकलिकृतमलपटल सुप्रततरुनकाभः । अरविद्वन्द्व-
विघटनपटुतरकिरणोत्कर सविता ॥ ६ ॥

उदयादिचारचामरहरितहयखुरपरिहितरेशुराग । हरितहयहरितपरिहर-
गगनागनदीपक नमस्ते ॥ ७ ॥

उदितरतित्वयि प्रिरुसति सुखलीयति समस्तमितरिवे । न हृद्यस्मिन्दिन-
करसकल कमलायते भुवनम् ॥ ८ ॥

जयति रमिरुदयसमये बालातप वनममनिभो यस्य । कुसुमाञ्जलिरेव
जलधौ तरति रयसतयः सप्त ॥ ९ ॥

१. इष्टसाधण्यान्या इष्टीनें सूर्योपासनेचे प्रकार व विधिविधान भिन्न भिन्न आहेत. सूर्य नमस्कार, गायत्री जप, आदित्य हृदय, सूर्य कवच, दृष्टि सुधारण्यासाठीं चाक्षुष्पति विद्या, इत्यादि प्रकार सूर्योपासनेचेच असून प्रत्येकाचे मन्त्र, विधि-विधान व त्या त्या कार्यासाठीं प्रतीक रूपी यंत्रे हीं पण निरनिराळीं आहेत. सर्वांज सूर्ययंत्रे अष्टदल, द्वादशदल, किंवा पंचदशी स्वरूप अव्युत्त अशीं आहेत. तीं त्या त्या टिकाणीं पुढें दिलेली आहेत. —गो. प्र. भा.

आर्या साबुपरे आम्नाशात्पतिता भुवि । यस्य कठे गृहे वा पि न स
लक्ष्म्या वियुज्यते ॥ १० ॥

आर्या सप्त सदा यस्तु सप्तम्या सप्तधा जपेत् । तस्य गेह च देह च
पद्मा सत्य न मुचति ॥ ११ ॥

निधिरेष दरिद्राणा रोगिणा परमोषधम् । सिद्धि सकलमर्याणा गाथेय
सत्सृता रवे ॥ १२ ॥

इति श्री याज्ञवल्क्यभिरचित सूर्यार्यास्तोत्र सपूर्णम् ॥

(३६) (अ) अथ संतान गोपाल मंत्र.

अस्य श्री सन्तानगोपालमन्त्रस्य नारद ऋषि । अनुष्टुप् छन्द ।
सन्तान गोपालो देवता । चिरजीव पुत्रसततिप्राप्त्यर्थे जपे त्रिनियोग ।
नारद ऋषये नम शिरसी । अनुष्टुप् छन्दसे नम मुखे । सन्तानगोपाल
देवताये नम हृदये । त्रिनियोगाय नम वरसपुटे । देवकीसुत गोविन्द-
अष्टाष्टाभ्या नम । वासुदेवजगत्पते तर्जनीभ्या नम । देहि मे (मा) तनय
कृष्ण मध्यमाभ्या नम । त्वामिम शरण गत अनामिनाभ्या नम ।
देव जगत्पते त्रिनिष्ठिकाभ्या नम । देव गता वरतलकरपृष्ठाभ्या नम ।
एव हृदयादि ॥

ध्यान—स्वाकेसन्मुखसनिविष्टममले रन्नावुजागालक माणिम्योज्वल-
बालभूषणगण प्रोत्तसहेमद्युति । प्रेण्मालिग्य मुहुर्मुहु सुखवशातत्सलालित
स्वात्मना पुत्रत्वेन निभास्ये तु सुरिषु पुरार्थिनी कामिनी ॥ इति ध्याना
मानसपूजा कृत्वा मालापूजनादि विधाय जप कुर्यात् । जपाते उत्तरन्यासादि
मानसपूजा त कृत्वा । जपदेवतायै निवेदयेत् । एवमन्यर्च्य देवेश
लक्षमात्रं जपेन्मनु ॥

अथ मन्त्र : देवकी सुत गोविन्द वासुदेव जगत्पते ।

देहि मे (मा) तनय कृष्ण त्वामह शरणं गत ॥

(आ) पुत्रफलप्रकाशक मंत्र व यंत्र

यत्र मंत्र विधि : 'नमस्ते त्रिधर्मृतये' गर्गाचार्य ऋषि • वृहती छंद । नारायण देवता । पुढें दिलेले यत्र भूर्जपत्र चतुष्कोण करून अष्टगधानें लिहावें

अष्टगध : चंदन, वापूर, तमालपत्र, वाळ्या, केशर, रक्तचंदन, कुष्ठ कोलजन याचें लेवणी चमेलीची यत्र लिहिताना प्रथम कोठ्यात आठ (८) आकडा लिहाना याचा शिक्ताड्यामध्ये उद्धार केलेला आहे हें यत्र नित्य तीस वेळा लिहावें तुपाचा दिना, गुग्गुळाचा धूप, नेवेच कुल (बाजारीचें भाजलेले पीठ रूप व साखर) व कापूरार्ति याप्रमाणे पूजा करून यत्रापुढें ताबूल ठेवावा नंतर १०८ वेळ जप करावा मंत्रजपाचे वेळीं मौन धरावें यत्र पूर्वाभिमुख बसून लिहावें तीन महिने हें अनुष्ठान करावें आसन प्रकार, सर्गात वर चित्रकमल, दुसरें मृगचर्म व दर्भासन अशीं तीन आसने पाहिजेत माळ कमळजीजाची असावी हीं सर्व यत्रें कोन्या टोपलांत गोळा करावीत आणि पुढील मंत्राचा जप करावा —

मंत्र : 'ॐ नमो गोपपालाय गोपीजनवल्लभाय देहि मे तनय शुभं'

पुत्रप्राप्तीकरितां यंत्र

जेव्हा व्ही रजस्वला होईल, तेव्हा पाचव्या दिवशीं हीं सर्व यत्रे व्हीचे डोक्यावर ठेवानीं आणि ज्या टोपलींत यत्रें ठेवलां असतील ती थड गगाजलानें भरून व्हीच्या डोक्यावर नमन्यानें त्या पाण्यानें पाच वेळ सिंचन करावें नंतर नवन्यानें श्वेत वस्त्र नेसून सूर्याला बारा नमस्कार

८	३	८
१	५	१
२	७	६

घालावेत आणि मग दूधभात जेवना याप्रमाणें प्रत्येक पाळीला नवन्यानें करावें याप्रमाणें करीत गेल असता त्या व्हीला सर्वाथा उत्तम पुत्र होईल

ऋषि, छंद, देवता यांचीं नांवे यंत्राचे मागील बाजूस लिहावीं. नंतर मुलगा झाल्यावर त्याच दिवशीं ३० यंत्रे लिहून मुलाच्या गळ्यांत तीं तांब्याच्या ताईतांत घाळून बांधावीं.

(३७) स्वर्णाकर्पणभैरव मंत्र व यंत्र

ॐ अस्य श्रीस्वर्णाकर्पणभैरवमहामंत्रस्य ब्रह्मा ऋषिः । पंक्तिः छंदः ।
स्वर्णाकर्पणभैरवः । परमात्मा देवता । ऐं बीजाय नमः गुह्ये । क्लीं शंभवे
नमः पादयोः । ह्रीं कीलकाय नमः सर्वांगे । मम दारिद्र्यविद्वेषणार्थं जपे
विनियोगः । क्लीं ह्रीं इति पङ्कः ।

ध्यानः—पीयूषभांडमसिदण्डकपालखंडं चंडातिचंडभुजदंडमतिप्रचंडं
श्रीकुंडलत्रितयमंडलशोभिगंडं ध्याये वटुं वटुकनायमभीष्टसिद्धये ।

मंत्रः—‘ॐ ऐं क्लां क्लां क्लां ह्रीं ह्रीं

८८	११	६६
३३	५५	७७
४४	९९	२२

हां सर्व आपदुद्धरणाय अजामलबद्धाय
लोकेश्वराय स्वर्णाकर्पणभैरवाय मम दारिद्र्य-
विद्वेषणाय ॐ श्रीं महाभैरवाय नमः ॥’

या यंत्राची रोज पूजा करून त्यापुढे
जप करावा.

(३८) (अ) श्री हनुमत् मंत्र

‘हुं हनुमते रुद्रात्मकाय हुं फट्’

न्यास, ऋषि, छंद यांची जरूर नाही

ध्यानः—तुलसीगिरिमारुढो भगवान् वायुनंदनः ।

यच्छरीरे समुद्रभूतौ श्रीरमावैष्णवेश्वरी ॥

हरिचिन्हानि दृश्यन्ते यद्रूपो भक्तकाम्यया ।

नमस्तुर्वे महाप्राणं तं जनार्तिहरं परम् ॥ १ ॥

मंत्र—ॐ नमो भूतनायकाय समस्तभुवनभूतानि साधय साधय
हूँ हूँ हूँ । या मंत्राचा जप २२०००० (२ लक्ष बीस हजार)
श्री मारुतिरायाचा स्वमसाक्षात्कार होतो—(लिखत)

(आ) मारुतीस्तोत्र (शावरी)

‘ॐ अरे अरे अजनीकुमारा, मार मार जाल जाल ! कोटकोट वद
वद, पूर्ण वद, पश्चिम वद उत्तर वद, दक्षिण वद, आनाश वद, पानाल
वद, तिन्हो तालके देव वद, सपुरो मंत्र, ईश्वरी वाचा, मुख्या मंत्र
सच्चा ’ मारुती प्रसन्न होतो.

(इ) वीसायंत्र

हें वीसायंत्र आहे. रोज जागदार. अशीं २५ यंत्रें लिहावी. नंतर
बहाऱ्या नदीमध्ये ती सोडावी असा क्रम
४१ दिवस कराना. एकेचालिसाच्या दिवशी
शेवटलें (२५ पैकी) यंत्र परत येईल. ते
उचडून घ्यावें. ते यंत्र आपल्या आसना-
ग्याली ठेवावें. या यंत्राच्या रिंगण्या
कोठ्यात एक साहरिन अगर रुपया असें
लिहावें, ठेवावा. नितळीच रज्ज आठ
प्रहरान त्या कोठ्यात येईल व अशी रोज येत जाईल.

यंत्र	१	यंत्र
यंत्र	१	यंत्र
४	१	८
यंत्र	७	यंत्र
६	१	६

मंत्र—‘हुं हनुमते नमः ’ या मंत्राचा एक लक्ष जप कराना. नंतर
वरील कार्यक्रम सुरू कराना.

(ई) श्रीहनुमंत प्रसन्न होण्याचें स्तोत्र

नमामि दत्त रामस्य सुखदं चासुरद्रुह ।

पीनवृत्त महाबाहुं सर्वदामुनिराण ॥ १ ॥

नानारत्नसमायुक्तं कुंडलादिविराजितम् ।
 सर्वदाभीष्टदातारं सतां वैभवमावहं ॥ २ ॥
 वासिनं चक्रतीर्थस्य दक्षिणस्यां गिरौ सदा ।
 तुंगांबुधितरंगस्य वातेन परिशोभितं ॥ ३ ॥
 नानादेशगतैः सर्वैः सेव्यमानं नृपोत्तमैः ।
 धूपदीपादिनैवेद्यैः पंचखाद्यैः सुशक्तितः ॥ ४ ॥
 ब्रजामि हनुमत्पादं हंसकान्तिसमप्रभं ।
 व्यासतीर्थयर्तद्विण पूजितं त्रिविधानतः ॥ ५ ॥
 त्रिवारं यः पठेन्नित्यं स्तोत्रं भक्त्या द्विजोत्तमः ।
 बांछितं लभते विप्रः पण्मासानंतरं कलौ ॥ ६ ॥
 पुत्रार्थी लभते पुत्रान् यशार्थी लभते यशः ।
 विद्यार्थी लभते विद्यां धनार्थी धनमाप्नुयात् ॥ ७ ॥
 सर्वथा नात्र संदेहो हरिः साक्षी जगत्पतिः ।
 यः करोत्यत्र संदेहं स याति नरकं ध्रुवं ॥ ८ ॥

कर्नाटक प्रांतात एक भक्त याप्रमाणें जप करून सिद्धि प्राप्त करून घेतल्यावर जो बोलावील त्याचे घरी राहून आधिभौतिक संकटांचें निवारण करून त्याचे रोग वगैरे आपण घेऊन चार महिने ताम्रपर्णीचे कांटी राहात असे, व ताम्रपर्णीचे स्नानानें इतरांच्या पातकांचें निवारण करीत असे.

एका हातांत गदा व दुसरा वरदहस्त अशी हनुमानाची मूर्ति करावी. पोडशोपचार पूजा व पंचखाद्याचा नैवेद्य दाखवून बरील स्तोत्राचा यथाशक्ति म्हणजे रोज १०८ जप करून १०८००० (१ लक्ष ८ हजार) जप पूर्ण करावा. नंतर अकरा बटूस भोजन घालावें. श्रीमायतिरायाचें स्वप्न दर्शन होईल.

हनुमत् मंत्र

‘ॐ ऐं ह्रीं क्लीं दीनानुरुपे धर्मात्मा । प्रेमाब्धि रामप्रलभः । अघेन भारते वीर मेऽभीष्टं देहि सत्वरं ह्रीं ह्रीं ऐं ॐ’

—वे. शा. स. दत्तात्रय भालचंद्र दीक्षित.

दुर्गाघाट, भट कचेरी, काशी, बनारस.

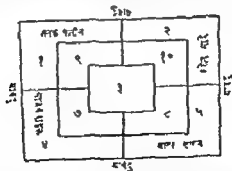
(उ) श्रीहनुमत् अष्टाक्षरी मंत्र (प्रसाद मिळण्याकरिता)

अस्य श्री हनुमत् अष्टाक्षरी महामंत्रस्य अगस्त्य ऋषिः । अनुष्टुप् छंदः । श्रीहनुमान देवता । रा बीज । रीं शक्तिः । रू कीलकम् । श्री हनुमत् प्रसाद सिद्धयर्थे जपेयिनियोगः । रा रीं रू इति कर हृदयादि न्यासः—

ध्यानं:—स्फटिकमम स्वर्णकान्ति द्विभुजाम्बा अलंकृतम् कुडलद्वय मंशोभिमुखाम्भोजमह भजे । मंत्रः—‘ॐ श्री रां रामदूताय स्वाहा’ ।

(ऊ) वीराकर्पण मंत्र व यंत्र

मंत्र—ॐ ह्रीं श्रीं क्लीं सोह मम मिद्धि कुरु कुरु स्वाहा ।

हे एक प्रकारचे बीजा यंत्र आहे. ते ९ कोटयन मिडिले आहे. पितृव्या मर्तनीं परान ठिराणी जागा मावून त्यावर चमेरीचे पाडीने गोरोचनाने वरील यंत्र ठिहावे. मध्य भागान चार ओंनि लासलेग दिसा

ठेगावा. जपकृत्यानि पश्चिमाभिमुख वसून एकाग्रचित्त करून दिव्याचे ज्योतीकडे दृष्टि ठेगावी व मुखाने वरील मंत्राचा जप करावा. चाळीस हजार जप पुरा झाल्यानंतर चार वीर येतील. तुम्ही आज्ञा कराल ते कार्य साध्य करून देतील. वरील प्रयोग बारबार करणे असल्यास वरील यंत्र कास्य पात्रात लिहून ठेगावें.

—मे. पंटरसाहेब—ग्वाल्हेर.

(ॠ) श्री वडवानल हनुमान मंत्र (सर्व प्रकारच्या रक्षणाकरिता)

अस्य श्री वडवानल वीर हनुमन् महामन्त्रस्य श्री रामचद्र ऋषि । ह्रीं बीज । रामदूत इति शक्ति । ह्रीं कीलकम् । श्री वीर हनुमान देवता प्रीत्यर्थे जपे विनियोग ।—ह्रा ह्रीं ह्र ह्र ह्रीं ह्र इति कर हृदयादिन्यास ।

ध्यानः—रामदूत रणाव्यक्ष षोडशायुध धारयन् । हरपुत्र महावीर हनुमान नमाम्यह

मन्त्र—च च धो धो ह ह ह्रीं ह्रीं ॐ नमो भगवते वडवानल वीर हनुमते ॐ ॐ सहस्रमुख अघोर हनुमते ॐ शतमुख बाला हनुमते ॐ त्रय. त्रिंशत् मुखहनुमते ॐ षोडश मुख दूर हनुमते ॐ पंचमुख प्रताप हनुमते ॐ एनमुख बीज हनुमते ॐ बाल हनुमते श्री रामदूताय ॐ श्रीं ह्रीं ह्रीं ह्रीं ॐ नमो भगवते वडवानल वीर हनुमते उद्दिष्टार्थं कुरु कुरु हु फट् स्वाहा ।

सहस्र जप झाल्यावर फलप्राप्ति. दशाश तर्पण करून पंचोपचार पूजेसहित सर्व मन्त्र पुन्हा म्हणावा. नंतर जपसल्या किती झाली ते हनुमान देवतेस विदित करावें. तर्पण उकिडव्यानें वसून करणें.

‘भीमरूपी महारुद्रा’ ह्या स्तोत्राचे एका-जागीं वसून पंधरा हजार पाठ ठराविक वेळीं वसून केले, तर हनुमानाचें दर्शन होतें. तसेंच सकल्पित इच्छेसाठीं मार्गदर्शन होतें. (अनुभूत—गो. प्र. भा.)

१. विभीषणवृत्त हनुमद्रवदानल स्तोत्र ई नद्ये (गो. प्र. भा.)

अगस्ति सहितेमर्धाल एकादशमुखी हनुमान कवचाच्या पाठाने—रोज अकरा वेळ असे एक वर्षभर वेळ्यास—हनुमानाचे दर्शन तर होतेच, पण आध्यात्मिक प्रगतीसाठी आदेश मिळतो. शरीरस्वास्थ्य सुद्धा लाभते (अनुभूत—गो. प्र. भा.)

‘हनुमान चालिसा’ ह्या हिंदी भाषेतील पाठाने अपमृत्यु, गडातर तर टळतेच, पण दुर्धर रोगमुक्तता मिळते. (अनुभूत—गो. प्र. भा.)

हनुमत मंत्राचे ताईत (निभूति वा अभिमंत्रित अक्षता) अनेक कामासाठी (जादुटोणा-भानामति इ.) उपयोगी पडतात. (अनुभूत—गो. प्र. भा.)

सुदर्शन सहितेतील ‘पंचमुखी हनुमान कवच’ रोगनाशानिरसन, डोक्यातील भ्रम व ह्यान्व्य ह्यासाठी उत्तम फलदायी होतें. (अनुभूत—गो. प्र. भा.)

(३९) श्रीहयग्रीव मंत्र

अस्य श्रीभेरा प्रज्ञाप्रद हयग्रीवमहामंत्रस्य ब्रह्मा अत्रि रवि सवितृ भार्गव ऋषयः । गायत्री त्रिष्टुप्नुष्टुप् छन्दासि । श्री हयग्रीव परमात्मा देवता । ह्रीं इति बीज । सोह शक्ति । लृ इति मीलनम् । भोगमोक्ष-योर्योनियोग । अयं न्यासः ।

अकारो अगुष्टाम्या नमः । हृदयाय नमः ।

उकार तर्जनीम्या नमः । गिरसे स्वाहा ।

मकारो मध्यमाम्या नमः । शिवायै वषट् ।

अकारः अनामिषाम्या नमः । कवचाय हु ।

उकार कनिष्ठाम्या नमः । नेत्रत्रयाय वींयट् ।

मकारः करतलरश्म्या नमः । अस्त्राय फट् ।

ध्यानंः—शखचक्रमहामुद्रापुस्तकाद्वय चतुर्भुज । सद्गुरुचक्रसमस्त हयग्रीवमुपास्महे । अयं मंत्र

मंत्र १ ला—‘ॐ श्रीं ह्रीं ॐ नमो भगवते ह्यग्रीवाय विष्णवे मह्यं मेधां प्रज्ञां प्रयच्छ स्वाहा’ ।

मंत्र २ रा—वरील मंत्राचे न्यास, ध्यान, देवता, ऋषि व छंद घेऊनच पुढील मंत्र जपावा. ‘ॐ श्रीं ह्रीं ऐं ऐं क्लीं क्लीं सौः सौः ह्रीं ॐ नमो भगवते मह्यं मेधां प्रज्ञां प्रयच्छ स्वाहा ।’

मंत्र ३ रा—विश्वोत्तीर्णस्वरूपाय चिन्मयानंदरूपिणे । तुभ्यं नमो ह्यग्रीव विद्याराजाय स्वाहा स्वाहा नमः ॥ १ ॥ ऋग्यजुःसामरूपाय वेदाहरणकर्मणे । प्रणवोद्गीय वपुषे महाश्वशिरसे नमः स्वाहा स्वाहा नमः ॥ २ ॥ उद्गीय प्रणवोद्गीय सर्वं वागीश्वरेश्वर । सर्ववेद मयाचिन्त्य सर्वं बोधय बोधय स्वाहा नमः ॥ ३ ॥

४ विविध अस्र मंत्र विधि-विधान

अस्त्रविद्या हा भारतीय संहृतीचा एक महत्त्वाचा भाग आहे. ती विद्या व्यष्टि व समाष्टि यांच्या समन्वयी धारणेला सुतरानु उपयुक्त असा व्यवहारी उपाय आहे. त्याविद्येचा हेतु मारक या नाशक नमून तारक व धारक आहे. त्या विद्येचा पाया साध्विक व तेजोप्रधान बल आणि ऊर्ज्यर्चस्वी असा आहे. व्यष्टिधारी जीव व निधधारक (म्हणजे निधतारक-प्रचोदक) अशा चिच्छक्तीशी जोडलेला आहे. त्यातील विज्ञान हे सर्व तन्मात्रासह पंचमहाभूत आणि तां ज्यात समाविष्ट आहेत अशी र्धधिक शक्ति (cosmos and its power potentials) त्याच्या सगळ्या अनुभूत अशा अद्वितीय आणि चिह्नित ज्ञानाने भरलेले आहे. त्यातील मुख्य मंत्र आपल्या प्रहमालेंतील मंत्रांतेज, विद्यामन्त्रातील अमन्य तारागंगाचे विद्यन्यापनेन, अमन्य-मन्त्रात वाय्विक सात्त्विक आणि त्या सारांना बघान टेरगारी आदिशक्ति त्याच्या प्राप्तीसाठी वगण्याच्या उपासनेनेमन्त्राचे आहेत. हे सत्य त्या त्या अस्त्रातील मंत्र वाचनाचे ध्यानात येईल. त्यातील मार्ग शक्ति मिद्ध वग्न ती व्यष्टीच्या तात्प्रांत वशी टेरगारी ही सर्व प्रविद्या व्यक्तीच्या देहव्यपी प्रयोगशाळेत (Laboratory) त्यातील इद्रव्यव्यपी उपकरणे आणि अतर्क्य अशी शक्तिमत्त्वापन त्याच्या साक्षाध्यान प्राप्त वगण्याची अमते. त्या त्या शास्त्रीरी स्वायत्ता व मांडवज कोटे रंगी वगरी ही माहिती म्हणजे

(१) श्रीगणेशाय नमः अथ अघोरसहस्रमंत्रः प्रारंभः

पूजा पूर्वमगोरस्य पञ्चलक्षमित्र जपेत् ।
 ब्रह्मचारी जितक्रोध पशुसम्पर्कनर्जित ॥
 कुलाचारतनोनीरः शिवाज्ञा यदि दीक्षितः ।
 दिनाते नक्तभुक् शुद्धो भूमिशय्यो जितेन्द्रिय ।
 घृतदुग्ध पित्रेभ्य जपेद्गुह्यक्षमालया ॥
 पञ्चलक्षशस्त्रे जापे होम कुर्याद्दशागत ।
 शिवशक्तिसमुद्भूता षट्क्रोणा मेघलाऽन्विता ॥
 हस्तमात्रप्रमाणेन सानलेनापि पूरयेत् ।
 महास्य महिर्गञ्च चद्रमूर्याग्निलोचनम् ॥
 दण्डाल त महाजिह्वमूर्ध्ववक्त्र विचिंतयेत् ।
 घृताक्त हविरादाय मृगमुत्स्याद्यमुद्रया ॥
 भेरवास्त्ये महारष्ट्रे जुहुयान्मंत्रसिद्धये ।
 एव सतोप्य देवेश मंत्रश्चरात्र वक्ष्यते ॥

“ॐ अघोरे ऐं अगोरे ह्रीं घोर घोर श्रीं थरत् सर्वेतर सर्वेतर स्वरूपे
 हसौं नमस्ते”

एषा विद्या अघोरस्य सर्वशास्त्रेषु गोपिता ।
 प्रस्फुटा पश्चिमान्नाये पञ्चप्रणवसयुता ॥
 प्रस्फुटा शम्भुदेवेन मेरुतत्रे प्रकाशिता ।
 पूजनाञ्जपनाद्धोमात् सर्वसिद्धिमवाप्नुयात् ॥
 यथा संप्राप्यते वीर तदानीं च निगद्यते ।
 विलेप्य सर्पिणा मन्त्री ब्रह्मपुष्पाणि होमयेत् ॥
 अष्टोत्तरसहस्रं तु सख्या चापूर्वसिद्धिदा ।
 ब्राह्मी सतोपमायाति ब्रह्मास्त्र सा प्रयच्छति ॥

कल्पाते क्रुद्धकालाग्निसदृशं कुण्डमध्यतः ।

उत्तिष्ठत्यस्त्रमप्युग्रं देवासुरभयकरम् ॥

गृहीत्वा पाणिनास्त्रं सर्वैश्वर्यमवाप्नुयात् ॥

“ॐ अघोरस्त्राय शार्ङ्गाय नाराचाय सुदर्शनाय ह्रा इति मन्त्रेण अग्न्यासः करन्यासश्च । सोऽहं अर्होऽस्मि मनः । गायत्रीमन्त्रविलोमः पूर्व नलास्त्रप्रयोग मन्त्रविलोमदोषसा से जररोपत्यादचोत्र नः योयोधिहिमवीस्य-
वदेगोभयणिरेर्वतुविस्मन ॥ श्री ॐ लज्ज प्रलज्जप्र यदम यदम नूरी अ
ह्रा हूं ह्रां औं ॐ क्यो क्यं श्रीं ॐ ॥’

“ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं यणिर्रेतु भर्गो देवस्य धीमहि ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं
भर्गो देवस्य धीमहि धियो योनः प्रचोदयात् ॐ” इति अर्घ्यदानम् ।

मन्त्र-‘अघोररूपे श्रीरक्षाणि अन्तर अन्तर अघोरस्त्र देहि मे देहि
स्वाहा’ ॥ १ ॥ इति पार्वतीपुत्र नित्यनाथसिद्ध विरचित रसरत्नाकरातर्गत
पचमखण्डात् गृहीत्या लिखितम् ।

(२) अग्न्यस्त्र वा पावकास्त्र मन्त्रः

श्री गणेशायनमः

मेनवतेन संलिप्तलांगुलीपुष्पहोमनः ।

अष्टोत्तरसहस्रेण माहेशी मन्त्रदा भवेत् ॥

कालानलसम्प्रत्य दुर्जय निर्जरैरपि ।

तदादाय करे मन्त्री साधयेद्विनिधां श्रियम् ॥

“ॐ अघोररूपे श्रीमाहेश्वरी अन्तर अन्तर पावकास्त्र देहि मे देहि
स्वाहा ।” अयं मन्त्रः पावकास्त्रस्य ॥ १ ॥

विद्या ‘त्यादचोत्र नःयोयोधि । हिमवी स्यवदेगोभ यणिर्रेतुविस्मन स्यः
वःभूभू ॐ’ अस्मा गायत्रीचा उल्ट जप केल्या की तो अनुलोम जप होतो.

इदं पार्वतीपुत्र नित्यनाथसिद्धविरचितं रसरत्नाकरातर्गत पचमखण्डात्
आवृष्य लिखितम् ।

(३) शक्तिमंत्रः

श्रीगणेशायनमः

अथ महिषोत्थेन रक्तेन सयुक्तकुतुमाहुति ।

अष्टोत्तरसहस्रं तु वामाङ्गी शक्तिदा भवेत् ॥

तया करस्यया मन्त्री साधयेदवनीतल ।

सर्पराजकृष्णकर्म्यं महेन्द्र इव राजते ॥

ॐ अघोररूपे श्रीगङ्गाङ्गी शक्ति शस्त्र देहि मे देहि स्वाहा । अयमेव शक्तिमन्त्रः ॥ १ ॥

इदं पार्वतीपुत्रं नित्यनाथसिद्धविरचितं रसरत्नामरातर्गतं पञ्चमखण्डात् गृहीत्वा लिखितम् ।

(४) दुर्गमघोरास्त्र

श्रीमार्कटात्मजाय नमः । ॐ अजनीगर्भसम्भूताय ह्रीं विधातत्वाय स्वाहा । ह्रीं ज्ञानतत्वाय स्वाहा । ह्रीं आत्मतत्वाय स्वाहा । इत्याचम्य प्रणवेन षोडशवारं पूरकं विधाय । चतुःषष्टिवारं कुम्भकं विधाय । द्वात्रिंशद्वारं रेचकं विधाय । इति प्राणायामः । ॐ अस्य श्री अनतघोरप्रलयबलितानलकालाग्निरुद्रहनुमत् असाध्यसाधनमघोरास्त्रमूलमन्त्रस्य ईश्वर ऋषिः । अनुष्टुप् छन्दः । श्रीरामलक्ष्मणा देवता । ॐ वीजः । अजनीमूनुशक्तिः । वायुपुरेति वीक्षणः । श्रीरामचन्द्रहनुमत्प्रसादसिद्धयर्थे स्वर्गमृत्युपाताललोकावधार्यं चतुर्वर्गमिद्वये महावीरप्रीत्यर्थं जपे विनियोगः ।

“ॐ नमो ऐं श्रीं कौं श्रीं हसौं हस्रौं ग्लौब्धु श्रीं ॐ भगवते दानानलकालाग्निरुद्रहनुमते । तेजवितानधवलीकृतं वज्रदेहं, वज्रभायं, वज्रग्राहकं, वज्रोन्मायं, वज्रदत्ताय, वज्रमरुतमलाय, मन्त्रामन्त्राय, भीमरूपीश्वरपिंगाक्ष-उग्रप्रलयनालाग्निरुद्रवीरभद्रान्ताराय, शरभसाधुवभैरवदोर्दण्डकापुरी-दहनाय, उदधिलघनाक्रान्तपिदशेश्वरपुत्रनायुसुताय, अजनीगर्भसम्भवाय,

नमो भगवते रामदूताय सर्वमार्थाणि साऽय साधय ह्रीं सर्वाभीष्टसर्वसपत्तिं
देहि देहि ह्रीं ह्रीं क्लीं क्लीं ॐ ॐ श्रीं श्रीं ऐं ऐं सर्वसिद्धिप्रदाय ॐ ह्रीं
नम स्वाहा" १००० इत्यर्थेण दुर्गमघोरास्त्र मन्त्र

(५) (अ) ब्रह्मास्त्रमन्त्र

अथ ब्रह्मास्त्रम् । अस्य श्रीब्रह्मास्त्रमन्त्रस्य सवितृभार्गवऋषिः । वृद्धती
छन्दः । ब्रह्मास्त्ररूपी श्रीमूर्यो देवता । ब्रह्मास्त्रबीजम् । ब्रह्मदण्डशक्तिः ब्रह्मशीर्षं
कीलकम् । श्रीमूर्यनारायणप्रीत्यर्थं जपे विनियोगः । ॐ श्रीं अ तत्सवितु
अगुप्यभ्या नमः । ॐ ओं का क्यौ वरेण्य तर्जनीभ्या नमः । ॐ औं
भर्गो देवस्य मध्यमाभ्या नमः । ॐ अ अ धीमहि अनाभिस्ताभ्या नमः ।
ॐ ह्रां वा धियो यो नः कनिष्ठिस्ताभ्या नमः । ॐ ह्रां प्रचोदयात् करतलर-
पुष्टाभ्या नमः । ॐ श्रीं अ तत्सवितु हृदयाय नमः । ॐ का क्यौ वरेण्य
शिरसे स्वाहा । ॐ औं भर्गो देवस्य शिखायै वषट् । ॐ अ अ धीमहि
कनचाय हु । ॐ ह्रां वा धियो यो नः नेत्रत्रयाय वोषट् । ॐ ह्रां प्रचोदयात्
अस्त्राय फट् । गायत्रीमन्त्रेण दिग्बन्ध

ध्यानंः— सर्वालोदीप्तहस्त सुररिपुरविरक्षो (क्षे) दिमुद्राकितास्य ।
भूपास्तनोऽत्रलाभ द्विजवरहृदयो (ये) चासमादित्य बीजम् ॥
लोरैः समित्रदेत्यप्रसनपटुजटाघोरजिह्वा करालम् ।
वदेऽघोरास्त्रमाद्य लयसमयमहावीतिहोत्रस्वरूपम् ॥
वदेऽसारमय (पर) ज्योति मूलभूत परात्परम् ।
हृदिस्य सर्वभूतानां मण्डलान्तर्व्यवस्थितम् ॥
वज्रायुध सहस्रास्त्र सङ्घसहस्रारम् ।
चितयेत्परमात्मानमत ऊर्ध्वं विनिक्षिपेत् ॥

उत्तिष्ठ देवि गतव्यं पुनरागमनाय च । हरोमि पदूमान मे विद्धि धाम्नो
धाम्नो राजजितो वरुण नो मुच । हिरण्यगर्भं समवर्ततामे इति मन्त्रेण पचो-
पचारैः सङ्गुप्तसमुद्रा (नः) प्रदर्शयेत् । एक निखरं जपाने ह्ये अस्त्रं सिद्धं होतम् ।

मुद्राः—पद्म च सुरभिश्चैव योनिं चैव वराहक ।

शङ्ख तत्त्व वासुदेव पूर्वमुद्रा प्रकीर्तिता ॥

ॐ श्रीजगद्वार्षणस्तु ।

(था) ब्रह्मास्त्रमंत्रः

“ॐ श्री का क्यौ ॐ ओं ह्रा ह्रू ह्या ॐ अरीन् मर्दय मर्दय, प्रज्वल प्रज्वल ॐ तत्सन्निवृत्तेष्यं (मर्गो देवस्य धीमहि धियो यो न प्रचोदयात्) ॐ इति । अर्घ्यदानम्” (जोणी जोणी सर्व मन्त्रही घेतात)

(इ) ब्रह्मास्त्र त्रिद्या मन्त्रः

श्रीगणेशाय नम । अस्य श्री ब्रह्मास्त्रविद्या महामन्त्रस्य । ब्रह्मास्त्रकण्ठे नम शिरसि । गायत्री हृदये नम मुखे । श्रीब्रह्मलामुखीदेवतायै नम हृदये । ल ब्रीजाय नम गुह्ये । ह्रीं शक्तये नम पादयो । र रीलकाय नम नाभौ । इष्टप्रसाद सिद्धयर्थे जपे विनियोगः । न्यास—ह्रू अगुणाम्भ्या नम । ह्रौं तर्जनीम्भ्या नमः । ह्रू मध्यमांभ्या नम । ह्रौं अनामिकांभ्या नम । ह्रौं कनिष्ठिकांभ्या नम । ह्रू वरतलकरपद्मांभ्या नम । एव हृदयादि । मूलेन त्रिवार सर्वांगे व्यापयेत् ।

अथ ध्यानं—वादी मूकति रक्ताक्षित्तिपतिर्येदमनर शाम्भुनि । क्रोधी शातति दुर्जन सुजनहि क्षिप्रानुग खजनि । गर्वि खरति सर्वविदमजडनि स्वधत्रणामत्रितम् । श्रीनित्ये वगलामुखि प्रतिदिन कल्याणि तुम्य नम । इति ध्यात्वा गानसै सङ्ख्य । मनु । “ॐ ह्रीं नम” इति मन्त्र यथासक्त्यत जपेत् । पूजान्ते पूर्वोक्त न्यासान् सन्निधाय । ध्यात्वा मण्डप जप देव्या वामकरे निवेदयेत् । गुह्यानि० (एक बोटि जप)

(ई) अथ ब्रह्मास्त्र उपसंहारः

अस्य श्री ब्रह्मास्त्रोपसंहारमन्त्रस्य ब्रह्मास्त्रवि । गायत्री हृद । श्री सूर्यो देवता । ह्रा बीज । ह्रीं शक्ति । ह्रू बीलक । ब्रह्मास्त्रोपसंहारे विनियोगः ।

“ॐ त्वादचोप्रन योयोधिहिमवीस्य वदेगोभयणिरेर्वतुस्तिस्त ॐ
हि मवीस्य वदेगो यणिरेर्वतु स्तिस्त ॐ लज्जप्र लज्जप्र यदम यदम
न्रीअ ॐ ह्रा । ह्र ह्रा औ ॐ क्यो का श्री ॐ” इति ।

(६) ब्रह्मशीर्षास्त्रमंत्रः

अस्य श्री ब्रह्मशीर्षास्त्रमन्त्रस्य । वशिष्ठ ऋषि । गायत्रीः छन्द । श्रीसूर्य-
नारायणो देवता । ॐ तद्बीज । भर्ग इति शक्ति । धियोः कीलक ।
श्रीसूर्यनारायणो देवताप्रतिपथे ब्रह्मशीर्षास्त्रप्रयोगे विनियोग ।

करन्यास । ॐ आप अगुष्टाभ्या नम । ॐ ज्योति तर्जनीभ्या नम ।
ॐ रस मध्यमाभ्या नम । ॐ अमृत अनामिकाभ्या नम । ॐ ब्रह्म
कनिष्ठिकाभ्या नम । ॐ भूर्भुव स्वरोम् करतलकरपृष्ठाभ्या नम । एव
हृदयादि । ॐ आपोज्योतिरसोमृत ब्रह्मभूर्भुवस्वरोम् इति दिग्बध ध्यानं—
तेज पुजमय प्रसन्ननदन ब्रह्मात्मक योगिभि । ध्येय भूसुरभूषण निरुपम
श्रेष्ठ त्रिमूर्त्यामरु । नित्य भास्करवैरिवारविशितासृग् पूर्णपूर्णादर । अलब्रह्म-
शिरोभिधानममल ध्येय हृदिस्य दिज । सत्य हेतुविरजितं शुतिगिरामाद्य
जगत्कारण । नान्य स्यादरजगम निरुपम चेतन्यमर्गतम् । आत्मान रनिवद्धि-
चद्रवपुपा तारात्मक सतत । नित्यानत गुणालयं सुवृत्तिन पश्यन्ति रश्चैद्रियै ।

ॐ भूर्भुव स्व । ॐ तत्सवितुर्वरेण्य भर्गो देवस्य धीमहि । धियो
योन प्रचोदयात् ॐ । आपोज्योतिरसोमृत ब्रह्मभूर्भुवस्वरोम् । इति त्रिवार
अर्घ्यै । ब्रह्मशीर्षास्त्रमंत्र । ॐ धियो योन प्रचोदयात् भर्गो देवस्य धीमहि
तत्सवितुर्वरेण्य भर्गो देवस्य धीमहि यणिरेर्वतु ॐ तत्सवितुर्वरेण्य अरीन्
मर्दय मर्दय प्रज्जल प्रचल ॐ श्रीं का क्यो ॐ औ ह्रा ह्र ह्रा ॐ इति
ॐ ब्रह्मशीर्षास्त्रोपसंहार ।

ॐ अस्य श्री ब्रह्मशीर्षास्त्रोपसंहारमन्त्रस्य ब्रह्मा ऋषि । गायत्री छन्द । श्री
गायत्री सानित्री सरस्वती देवता । ह्र बीज । ह्रीं शक्ति । ह्र कीलक
ब्रह्मशीर्षास्त्रोपसंहारे विनियोग । न्यासध्यानादि पूर्ववत् ।

ब्रह्मशीर्षोपसंहारमन्त्र “ॐ त्पादचोप्रभन् योयोधि हिमधीस्पक्वदेगो-
यगणिरेर्तुविस्सत ॐ स्व व सुमूब्रह्मतृप्तोरनिज्योपोआ ॐ लन्त्रप्र लन्त्रप्र
यर्दम यर्दम न्रीअ ॐ ह्या हृ ह्रा ॐ ओं ॐ क्यो का श्री ॐ” इति

(७) (अ) ब्रह्मदंडास्त्र

अथ ब्रह्मदंडास्त्र० । ॐ अस्य श्री ब्रह्मदंडास्त्रमन्त्रस्य विश्वामित्र ऋषिः ।
गायत्री छन्दः । श्रीसूर्यनारायणो देवता । ॐ तद् बीजम् । ॐ भर्गो शक्तिः ।
ॐ धियः कीलकः । श्रीसूर्यनारायणप्रीत्यर्थं ब्रह्मदंडास्त्रप्रयोगे विनियोगः । कर
न्यासः । ॐ परं अगुणभ्या नमः । ॐ रजसे तर्जनीभ्या नमः । ॐ सानदो
मध्यमाभ्या नमः । ॐ परं अनाभिभ्या नमः । ॐ रजसे कनिष्ठिकाभ्या
नमः । ॐ सानदो करतलरङ्गुलाभ्या नमः । एव हृदयादिन्यासान् कृत्वा
ॐ भुवः हृदयाय नमः । ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं शिरसे स्वाहा । ॐ भर्गो
देवस्य धीमहि शिखायै वषट् । ॐ धियो यो नः प्रचोदयात् कनचाय हु । ॐ
आपो ज्योतिरसोऽमृतं नेत्रत्रयाय वाषट् । ॐ भूर्भुवस्त्वरोम् अलाय फट् ।
ॐ भूर्भुवस्सुव ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो यो नः
प्रचोदयात् परो रजसे सानदो इति दिग्मन्त्रः ।

ध्यानम्—सर्वाङ्गानतशक्त्यात्रमणक्षणक्षणत्वारघोरैरुपिंड ।

ब्रह्माडातर्द्धिजाना भग्नरश्मिनि ब्रह्मन्मदोप्र (क्षोभ्य) मूर्ति ।

जात्रत्योप्र त्रिनेत्र रविजनितरिपु खादिन साखजाल ।

कालाक्ष भोजनाभाबुजभग्नलय चितपेत् ब्रह्मदण्डम् ॥

मूलाधारे हुतग्रहन्ला मिथिन भूर्भुवः स्व ।

स्थाने स्थाने परमगहने तत्सवितुर्वरेण्य ॥

भर्गो देवस्य शशिधरसुन धीमहि एकरूपं ।

धियो यो नः पितृममृत चोदयाद्दे पुस्त्यात् ॥

ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो यो नः प्रचोदयात्
परोरजसे सानदोम् । इति मन्त्रेण अर्घ्यम् ।

(आ) अथ ब्रह्मदंडास्त्र मंत्रः^१

‘ॐ श्रीं कां कयीं ॐ श्रीं ह्रीं हृं तां ॐ अरीन् मर्दय मर्दय प्रचल
प्रचल, ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो यो न प्रचोदयात् ॐ
परोरजसे सायदोम्’ ।

(इ) अथ ब्रह्मदंड उपमंहार मंत्रः

अस्य श्रीब्रह्मदंड उपमंहारमन्त्रस्य ब्रह्मा ऋषिः । गायत्री छन्दः । सूर्यो
देवता । ह्रीं ग्रीजः । ह्रीं शक्तिः । ह्रीं कीलकः । सूर्यनारायणप्रीतये ब्रह्मदंडा-
स्त्रोपमंहारे निनियोगः ।

न्यासः—ॐ परं अगुष्टाभ्यां नमः हृदयाय नमः । ॐ रजसे
तर्जनीभ्यां नमः शिरसे नमः । ॐ सायदो मध्यमाभ्यां नमः शिरसाय
नमः । ॐ परं अनाभिस्तम्भाय नमः कनकाय नमः । ॐ रजसे कनिष्ठिकाभ्यां
नमः नेत्रत्रयाय नमः । ॐ सायदो करतलमगुष्टाभ्यां नमः अस्त्राय नमः ।
ॐ भूर्भुवः स्व इति दिग्मन्त्रः ।

ध्यानम्—मूलाधारे हुतबहनमला मिश्रितं भूर्भुवः स्व ।

स्थाने स्थाने—परमगहने तत्सवितुर्वरेण्यम् ।

भर्गो देव शशिधरयुत धीमहि ऐक्यरूपम् ।

धियो यो न पित्रतममृतं चोदयात् पुरस्तात् ॥

‘ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो यो न प्रचोदयात्
परोरजसे सायदोम्’ इति मन्त्रेण अर्घ्यं प्रदानम् ।

१ ‘ॐ प्रचोदयान्तो यो धियो धीमहि देवस्य भर्गो वरेण्यं सवितु तत्’ अस्मा
मन्त्रं ब्रह्मदण्डास्त्राच्चाभ्यसे ‘गायत्री व ग्रीजान्’ किञ्चिद्वेदिक-१९६९—यात्
दिला आहे “मन्त्रमहोदधी व परशुराम कल्य ह्यार्थी तो जुळता नाही
(गो प्र भा)

अथ श्री ब्रह्मदंडास्त्र उपसंहार मंत्र

ॐ दोस्तासेजररोप ॐ तयादचोप्र न यो यो धी हिमधीस्यवदेगोभ य
णिरेर्तु तिस्रत, ॐ ल यप्र ल यप्र यर्दम यर्दम नूरीअ ॐ हा हू हा औ
ॐ, क्यो वा श्री ॐ ॥ इति

(८) अथ श्रीवायव्यास्त्र मंत्रः

ॐ अस्य श्री वायव्यास्त्रमंत्रस्य ब्रह्मा ऋषि । गायत्री छंद । महाभूतो
वायुदेवता । या वीज । यो शक्ति । यू कीलक । वायव्यास्त्र प्रयोगे
प्रिनियोग 'ॐ या यीं यू यौं य ' इति करपडग न्यास । हृदयादि न्यास ।

ध्यानम्—कृष्णनाभमग्निह वाजिनम् । भुजैश्चतुर्भिर्जगदादिनारणम् ।
देवाधिदेव सकलारिमुदन । चैतन्यरूप प्रणमामि वायुम् ।

'ॐ आ वायव्य या वायव्यो मा वायव्य वा वायव्य यो वायव्य च
या वायव्यो' । इति त्रिवार जप ।

ब्रह्मदंड म्हणजे नारायणास्त्र व ब्रह्मशीर्ष म्हणजे पाशापतास्त्र

अस्त्रसिद्धीकरिता चाटायण प्रायश्चित्त करावे नंतर प्रणव व्याहृती
गायत्री पुरश्चरण यांना अग्निार प्राप्त होतो

चतुष्पादासह अनुलोम गायत्रीचा ३० लक्ष जप ब्रह्मास्त्रसिद्धी
करिता व १२००० (बारा हजार) जप ब्रह्मास्त्राचा कराना नंतर ब्रह्मादंडाचा
२४ लक्ष जप कराना

मंडळ ४० दिक्साचे असते महामंडळ ४९ दिक्साचे असते

वरील जपानंतर ऋषीं शक्ती तीळ व जनाच हवन करावे तीव्र
सिद्धीला एव कोटी जप, मध्यम सिद्धीला १० लक्ष कनिष्ठ सिद्धीला
दहा हजार जप सांगितला आहे

सूर्य तेजापासून जसे प्राणी निर्माण होतात तशीच अस्त्रे पण निर्माण
होतात (प्रायश्चित्तदुःखर)

(९) पाशुपतास्त्र

ईश्वर उवाच ।

वक्ष्ये पाशुपतास्त्रेण वक्ष्ये शान्त्यादिपूर्वकं ।

पादतः पूर्वमासे हि पट्शतं च पदानि हि ॥

ॐ नमो भगवते पाशुपतास्त्राय नमः । अतुल्यबलवीर्यपराक्रमाय त्रिनयनाय
नानारूपाय । नाना प्रहरणोद्यताय । सर्वांग रक्षाय भिन्नानिकितवप्रख्याय
स्मशानवैतालीप्रियाय सर्वविघ्ननिवृत्तनरताय तत्सिद्धाय वैतालचित्रासिने
शाकिनीभोजकाय व्याघ्रिनिग्रहकारिणे दुष्टमीतिक्षयकारिणे । ॐ कृष्ण
पिंगलाय फट् । ऋक्षाय फट् । वज्रहस्ताय फट् । शक्तये फट् । दंडाय
फट् । यमाय फट् । नैर्ऋताय फट् । वरुणाय फट् । पाशाय फट् । अक्षसाय
फट् । गर्गाय फट् । कुबेराय फट् । त्रिशूलाय फट् । ईशानाय फट् ।
मुद्रराय फट् । चक्राय फट् । पद्माय फट् । नागास्त्राय फट् । खेटकास्त्राय
फट् । मुंडास्त्राय फट् । पक्षास्त्राय फट् । गणास्त्राय फट् । पूर्वास्त्राय फट् ।
दक्षिणास्त्राय फट् । वसास्त्राय फट् । पश्चिमास्त्राय फट् । मंत्रास्त्राय फट् ।
शक्तिन्यस्त्राय फट् । योगिन्यस्त्राय फट् । दंडास्त्राय फट् । नामास्त्राय फट् ।
शिवास्त्राय फट् । ईशानास्त्राय फट् । पुरुषास्त्राय फट् । अचोरास्त्राय फट् ।
महादेवास्त्राय फट् । नरसिंहास्त्राय फट् । त्वष्ट्रास्त्राय फट् । नमः सर्वः सर्वास्त्राय
फट् । या फट् । माः फट् । भ्रां फट् । ध्रं फट् । भ्रूं फट् । भुवः फट् । जः
फट् । सर्वलोक फट् । सर्वपाताल फट् । सर्वप्राण फट् । सर्वनाडी फट् ।
सर्वकारण फट् । सर्वदेव फट् । हूं फट् । हूं फट् । हुं फट् । थं फट् ।
आं फट् । लां फट् । पैराय्याय फट् । मायास्त्राय फट् । कामास्त्राय फट् ।
क्षेत्रपालास्त्राय फट् । उंकारास्त्राय फट् । मास्करास्त्राय फट् । चंद्रास्त्राय फट् ।
विघ्नेश्वराय फट् । सीं खीं फट् । उन्मूलय उन्मूलय फट् । तंजीय
संजीय फट् । वीधाय वीधाय फट् । सर्वदुर्लभं नाशाय फट् ।
सृष्टावर्तनादेय सर्वविघ्नान् विनाशाय । शतायने महोत्पातान् रणादीं

विजयो भवेत् । पठनात् सर्वशातिः स्यात् हस्त पाशुपतस्य च । समाप्तम् ।
एक कोटि जप ॐ तत् सत्

(१०) पाशुपत शान्ति

ईश्वर उवाच ।

वक्ष्ये पाशुपतास्त्रेण शान्तिजापादि पूर्वतः ।

पादता पूर्वनाशी हि फडत चापदादादिनुत् ॥ १ ॥

ॐ नमो भगवते । महापाशुपताय अतुलबलवीर्यपराक्रमाय त्रिपञ्च
नयनाय नानारूपाय नानाप्रहरणोद्यताय सर्वांगरक्ताय भिन्ना
जनचयप्रख्याय श्मशानवेतालप्रियाय सर्वविघ्ननिष्कलरताय सर्वसिद्धिप्रदाय
भक्तानुकम्पिने असह्यवक्त्रभुजाय तस्मिन् सिध्याय वेतालविलासिने
शाकिनीश्वोभजनकाय व्याधिनिग्रहकारिणे पापभजनाय सूर्यसोमाग्निनेत्राय
त्रिण्य कवचाय खड्गयज्रहस्ताय दंडवरुणपायाय रद्रशूलाय ज्वलज्जिह्वाय
सर्परोगविद्रावणाय गृहनिग्रहकारिणे दुष्टनागजपकारिणे ॐ कृष्णपिंगलाय
फट् । द्व काराखाय फट् । वज्रहस्ताय फट् । शक्तये फट् । दंडाय फट् ।
यमाय फट् । खड्गाय फट् । वरुणाय फट् । पाशाय फट् । ध्वजाय फट् ।
अकुशाय फट् । प्रहायै फट् । कुबेराय फट् । त्रिशूलाय फट् । मुद्गराय
फट् । चम्राय फट् । पद्माय फट् । नागाखाय फट् । ईशानाय फट् ।
खेटमाखाय फट् । मुदाखाय फट् । रुद्रगालाखाय फट् । पिचिमाखाय
फट् । क्षुरिमाखाय फट् । ब्रह्माखाय फट् । शक्ताखाय फट् । गणाखाय
फट् । पिलिपिच्चिमाखाय फट् । गधर्माखाय फट् । पूर्वाखाय फट् ।
दक्षिणाखाय फट् । नामाखाय फट् । पश्चिमाखाय फट् । मन्त्राखाय फट् ।
शाकिन्याखाय फट् । योगिन्याखाय फट् । दंडाखाय फट् । महादंडाखाय
फट् । नागाखाय फट् । शिवाखाय फट् । ईशान्याखाय फट् । पुरपाखाय
फट् । अघोराख्याय फट् । सबीजाख्याय फट् । हृदयाखाय फट् । महाखाय

फट् । गण्डाखाय फट् । राक्षसाखाय फट् । दानवाखाय फट् । क्षौं
 नरसिंहाखाय फट् । त्वष्टाखाय फट् । सर्गाखाय फट् । न फट् । व
 फट् । प फट् । फ फट् । म फट् । श्री फट् । के फट् । भू
 फट् । भूव फट् । स्व फट् । मह फट् । जन फट् । तप फट् । सर्वलोक
 फट् । सर्प पाताल फट् । सर्प तत्व फट् । सर्प प्राण फट् । सर्पनाडी
 फट् । सर्प कारण फट् । सर्पदेव फट् । ह्रीं फट् । चीं फट् । ह्र फट् ।
 स्र फट् । स्वा फट् । ला फट् । वैराग्याय फट् । मायाखाय फट् । कामाखाय
 फट् । क्षेत्रपालाखाय फट् । हूँमाराखाय फट् । भास्वराखाय फट् । खीं खों
 फट् । उन्मूलनर फट् । त्रासय फट् । सजीवय फट् । विद्रावय फट् ।
 सर्वहृति नाशय फट् ।

सङ्कदानर्तनादेव सर्पविघ्नान् विनाशयेत् ।

शतानर्तेन पठणात् रणादो विजयो भवेत् ॥ २ ॥

घृतगुग्गुलुहोमाच्च असाध्यानपि साधयेत् ।

पठनात् सर्पशान्तिं स्यादल्लपाशुपतस्य च ॥ ३ ॥

५ सप्तशती उपासना विधान

(गो. प्र. मा.)

१ परिचय

दुर्गासप्तशती हा प्रथम आम्हा हिंदू धर्मीयांचा सर्वमान्य ग्रंथ आहे. दुर्गा हे आद्यशक्तीचें एक नाम आहे. सर्व जडाजड, चेतन अचेतन, सर्जीव निर्जीव, इत्यादि सृष्टि, तसेंच आकाश व अकाश, यातील ग्रहतारकादि गोल, आणि अकाशातील महाभूत, त्यांची स्थित्यंतरे व स्थानांतरे, त्यांची रूपरंगादि विविध स्वरूपे, त्याचे अस्तित्व वा लय इत्यादि गोष्टी म्हणजे अनंत विश्व ज्या शक्तीमुळे अस्तित्वात आढळते, त्या चिच्छुक्तीचे एक स्वरूप म्हणजे दुर्गा.

दशभुजा दशै माँ

ह्या दुर्गाशक्तीच्या कार्याचा इतिहास किंवा कार्याचें वर्णन सातशें श्लोकांमध्ये, तेरा अध्यायात, विभागून सांगितलेले जें सस्कृत श्लोकात्मक काव्य त्याचें नाव 'दुर्गासप्तशती.' ह्यातील प्रत्येक श्लोक हा एकेक मंत्रच आहे. मंत्र म्हटला की, त्याच तंत्र व विनियोग ह्या गोष्टी मंत्राबरोबरच असतात. तसे या सप्तशती ग्रंथाचे आहे. हे मंत्र म्हणजे मार्कंडेय पुराणाचा एक भाग आहे. ह्यात कर्म, भक्ति व ज्ञान ह्याचा मार्ग दाखविला आहे.

त्यात महर्षि मेधा ह्यानें राजा सुरय याला केलेल्या 'तामुपैहि महाराज शरण परमेश्वरीम् आराधिता सैव नृणा भोगस्वर्गापदा' या उपदेशाप्रमाणे या ग्रंथाच्या पठनपाठनामुळे आजपर्यंत भारतातील हजारो आर्त, जिज्ञासु, अर्थार्थी व प्रेमी भक्तांना भोग म्हणजे ऐहिक कामनापूर्ति स्वर्गसदृश सुख वा 'अपुनरावर्ति मोक्ष' प्राप्त करून घेतले आहे व अजूनहि ते तशीं कार्यें साधीत आहेत, असें पहावयास व अनुभवान्यास मिळतें. म्हणूनच या सप्तशती ग्रंथाला मानवाचा 'वांच्छाकल्पतरु' असें नाव प्राप्त झालेलें आहे.

अशा या अद्वितीय ग्रंथाचे पाठ व त्याचे नित्य नेमित्तिक विधिविधान शास्त्रोक्त पद्धतीनें करण्याची माहिती, हजनीय पदार्थ व त्याचा विधि, एवढेंच कार्य, पण या कार्यासाठीं लागणाऱ्या यज्ञकुडस्थापनेची, त्यातील कमलदल कमलदलाची माडणी, योनि, इत्यादि लक्षणें याची माहिती देणारे 'कुडार्क वा कुडार्कप्रदीप' यासारखे ग्रंथही उपलब्ध आहेत. अशा या ग्रंथातील क्रियाप्रक्रियाची बरीचशी माहिती, सोमंत, मंत्रशास्त्र कर्त्या योगेश्वरानदतीर्थ ह्यानी, दिलेली आहे. ते स्वतः नाथपंथी समर्थभक्त होते, तरीही दवीचे कष्टे भक्त व अनुभवी उपासक होते. या मुळेंच भगवान् रमणमहर्षींनी, त्यांना स्थापन केलेल्या महात्रिपुरमुदरीच्या प्राणप्रतिष्ठा-

१. 'समर्थांचे अद्वितीय चरित्र (वर्णां अप्रकाशित) या ग्रंथांत जास्त खुल्सा आहे.

पनादि विधीसाठी त्यांना मुद्दाम पाचारण करून त्याच्याच हातून देवीची विधिपूर्वक स्थापना झाली. यानेून देवीच्या उपासनेचा त्याचप्रमाणे योगेश्वरानंदतीर्थ शंभूराचार्य, याच्या त्यावावर्तीनील अधिकाराची कल्पना येईल.

आदिशक्तीचीं नऊ रूपे : देव्यर्पशीर्षांमध्ये 'कासि त्वं महादेवी' असा प्रश्न भगवतीला केलेला आहे. त्याचे उत्तर 'अहं ब्रह्मस्वरूपिणी' 'मंत्र. प्रवृत्ति पुस्पामरु जगत्' असे त्याचे देवी अयर्पशीर्षांत भगवतीने उत्तर दिलेले आहे. देवी भागवतातही सगुण निर्गुणामरु असंख्यरूपी स्वरूप सांगितलेले असून त्या सर्गांत अमरत्व आहे. भेद आहे असे वाटत असेल तर 'भेदोऽस्ति स्मृति विभ्रमात्' असे उत्तर दिलेले आहे. अशा अनंत रूपामध्ये नऊ रूपे विशेष आहेत, असेही सांगितलेले आहे. ती रूपे व नावे ह्यांचे वर्णन पुढे दिल्याप्रमाणे आहे.

(१) ब्रह्मचारिणी - द्विहस्ता - मूर्तिमत् सात्त्विकरूपिणी.

(२) शैलपुत्री - द्विहस्ता - त्रिशूल कमलधारिणी नदिनाहिनी.

(३) चंद्रघटा - दशभुजा अक्रुश, धनु त्रिशूल, खड्ग, गदाधारी, व्याघ्रनाहिनी.

(४) कूर्माडा - अष्टभुजा चक्रगदाअक्रुशधनुधारिणी - व्याघ्रनाहिनी.

(५) रुद्रमाता - चतुर्भुजा - अक्रुशिनपडानना - सिंहनाहिनी.

(६) कान्यायनी - चतुर्भुजा खड्गधारिणी - सिंहनाहिनी.

(७) महागौरी - चतुर्भुजा - त्रिशूलडमरुधारिणी - नदिनाहिनी.

(८) कालरात्रि - चतुर्भुजा - मुक्तकेशा - विमलहृण्णस्वरूपा, तोमर परिशरधारी - गर्दभनाहिनी.

(९) सिद्धिदात्री - शयनचक्रगदाधारिणी - शान सोनल स्वरूपिणी कमलासना.

या सर्व रूपान्तर ब्रह्मचारिणी व सिद्धिदात्री ही सात्त्विकरूपे आहेत. फक्त ब्रह्मचारिणी नि शरहस्ता द्विहस्ता वाहनविहिता शुभ वरधारिणी

स्वरूपाची आहे महागौरी पण शुभ्रवस्त्रा आहे. पण इतर सर्व रूपात भगवती दुर्गा रक्तवस्त्रा व शस्त्रधारी आहे. या सर्व स्वरूपाचे ध्यान, मंत्र, यंत्र, कवच ही भिन्न भिन्न आहेत.

तथापि दुर्गा सप्तशतीमधील महामाली, महालक्ष्मी, महासरस्वती ह्या प्रधान स्वरूपा दुर्गा समजल्या जातात. त्याचे वर्णन 'दुर्गा सप्तशती' अध्याय १ यात 'महामाली खड्ग चक्रा गदेषु.. हन्तु मधु केटभम्' पर्यंतच्या वर्णनाची दशमुखा दशपादा स्वरूपा आहे अध्याय २ मध्ये महालक्ष्मी' - 'अक्षरूपरशु महालक्ष्मीं सरोजस्थिताम्' असे, 'अष्टा-दशमुखा शस्त्रधारी महिपासुरमर्दिनी' पण प्रसन्ननदना असे वर्णन आहे, आणि अध्याय ५ मध्ये 'घण्टाशूलहलानि शुभादिदैत्यार्दिनी'- आयुधधारी दैत्यमर्दिनी पण प्रभावशाली 'शीताशुतुल्यप्रभा' व 'गौरी देहसमुद्भवा' अशा वर्णनाची आहे.

सिद्धमंत्र व यंत्र : अशा ह्या देवीचा सिद्धमंत्र : 'ॐ ऐं ह्रीं क्लीं चामुडायै नमः' असा आहे आणि तसेच सप्तशती महामंत्र पण आहे. त्याच निमित्ताने कुमारी पूजन, होमहवन, इत्यादि गोष्टी करण्याचे पूर्ण शास्त्रीय पद्धतीचे वर्णन आहे ननचडी या शतचडी हा या सत्रधाचा महत्त्वाचा विधि आहे. त्यावेळीं तरी चरील महायंत्र लागते. अशा या सप्तशतीमधील मंत्राचे उपयोग व विधि ग्रंथकर्त्या शंकराचार्य श्री योगेश्वरानंदतीर्थ ह्यांना फारच निस्तारश केलेले आहेत.*

१ गायत्री कवच-शिवकवच-गणपती कवच-हनुमान कवच-राम कवच (वज्रपजर नामेद) दक्षकवच इत्यादि कवचे ही त्या त्या देवदेवतेच्या उपासने तील एक महत्त्वाचे अंग असत. त्यानंतर उपासना सुरू होते. त्याचप्रमाणे सप्तशतीरूपी देवीच्या उपासनेत 'देवीकवच' हे एक महत्त्वाचे अंग आहे. त्यातील मंत्राची उपासना विज्ञानी दृष्टीनून स्वतंत्र पुस्तिकेत देण्यात येईल.

* श्री (१) दुर्गा सप्तशती गोरखपूर धल्याण कार्यालय-हा अल्पमोडी पण उत्कृष्ट छपाईचा ग्रंथ सर्वसामान्य जनांसाठी संप्राप्त आहे. त्यात पाट-

(अ) सप्तशती प्रश्नविचार (सप्तशती पाठासत्राचे मार्गदर्शन)

त्रयोदशदल पत्र लिखित्वा सुमनोहर ।

एकाम्रादित्रयेणादैर्दलानि परिपूरयेत् ॥ १ ॥

प्रत्यध्याये मंत्रसत्या पृथक् लेख्या च पक्तिश ।

पूजयेत् पुस्तके दुर्गा नराणैर्न विधानवित् ॥ २ ॥

पदतीव्रदल मार्गदर्शन आहे, पण विनियोग व विधिविधान व्यापक स्वरूपात नाही. (२) मराठी वाचकांसाठी सप्तशती सममंथी हे नुकतेच (इ. सन १९६९ अखेर) पाठपदतीव्र सह सप्तशती संस्कृत मंत्र व त्यासमोर त्याच श्लोकांचे मराठीत अनुष्टुप छंदात भाषांतर दिलेले, व प्रत्येक अध्यायाचा सरळ मराठी अर्थ दिलेला असे एक पुस्तक ज्ञानदेश वरणागारचे देवीभक्त नाथ ठाकर ह्यांनी प्रसिद्ध केलेले आहे. पृ. ७-८०

(३) देवीमहात्म्य—यणैकरुद्रतुं हे जुनं परतु विधिविधानाचं रहस्य तसच काही मंत्रांचे गूढार्थी रहस्य व त्यासाठी कर्तव्य असे विधिविधान आणि येणारे अनुभव ह्याची पूर्ण माहिती असलेले सामान्यांच्या आठोक्यात येणाऱ्या मूल्यांचे मौल्यवान पुस्तक आहे

(४) सार्यशप्तशती—‘उत्तमश्लोक’ नाराय्या देवीमत्ताचा सर्वश्रेष्ठ असा अनुभूत देवीच्या प्रसादाचा वरदग्रथ असा सिद्ध ग्रंथ आहे. प्रत्येक अध्यायातील प्रसंगाचे व्यावहारिक व आध्यात्मिक मार्गांचे निरूपण व स्पष्टीकरणात्मक रहस्य सांगणारा असा हा अद्वितीय ग्रंथ आहे तीन व चार हे ग्रंथ प्रत्येक उपासकाने—मग तो देवीभक्त असो वा नसो—अचरय सम्राही ठेवण्यासारखे ग्रंथ आहेत.

(५) दुर्गा सप्तशती—द्वारकाप्रसाद (नाथपावू)—मुख्य नरेंद्र सचिव—(इ. स. १८५४ व्यक्तेश्वर प्रेस छापित)—हा ग्रंथ सरगुजा संस्थानचे तत्कालीन राजे कै. वा. अधिकेश्वर प्रसाद शरणसिंह देवगहादुर) यांच्यासाठी इतर कोणत्याही हिंदी वा मराठी प्रतीत न आढळणाऱ्या बीजमंत्रांच्या पाठांचे, पल्लव व संपुटे कोणती, किती व कशी लावून पाठ व हवन करावे व त्याचे उद्दिष्ट काय हे प्रत्येक अगोराग्याचे स्पष्टीकरण करणारा दुर्मिळ ग्रंथ आहे.

(गो. प्र. भा.)

देवि दुर्गे नमस्तुभ्यं मर्मज्ञे सर्वदर्शिनी ।
 सिद्धिर्नार्पस्य वा सिद्धिं सयंमंत्रं प्रदर्शय ।
 ण्यं संप्रार्थ्य पुण्यं च फलं वाञ्छतमेव वा ।
 कुमार्पा वा शिशोर्हस्त्यात् अध्यापयि निधापयेत् ॥ ४ ॥
 विदित्रा चैवमध्यायं तत्पद्यानि निधापयेत् ।
 श्लोकं शान्त्वा ततो मंत्री वाचयति खुटाक्षरम् ॥ ५ ॥
 श्लोकस्त्वार्थानुसारेण श्रेयं विज्ञः शुभाशुभम् ।
 वरदानार्थिनाः श्लोकाः देवीतुष्ट्यर्थमाध ये ॥ ६ ॥
 प्राणाम्युपगमार्पाश्च भागिमन्यार्थमाध ये ।
 देवोत्सवाभिधेया ये श्लोकास्ते सिद्धिमुचराः ॥ ७ ॥
 दैत्यानां मन्त्रयो यत्र देवि विक्रमवर्णनम् ।
 अमर्षवर्णनं देव्या अमुरेषु रणाजिरे ॥ ८ ॥
 ण्यं विधाध ये श्लोकाः संप्रामविजयप्रदाः ।
 प्रार्थनार्थाध ये श्लोकाः स्तोत्ररूपास्तथैव च ॥ ९ ॥
 सूचयन्ति च ते सिद्धिं दीर्घमालविलंबिनीम् ।
 यदि स्यादुत्तरश्लोको वरदानार्थकस्तथा ॥ १० ॥
 सिद्धिमीदृगपि श्लोके स्मृणुमेवाभिज्ञं सति ।
 आपदो वर्णनं तस्या वेदनं च सुपर्वणाम् ॥ ११ ॥
 भूयद्विशोध संवादो वर्णनं विपद्रोस्तयोः ।
 दूतवाक्यं च दैत्यानां विक्रमस्य च वर्णनम् ॥ १२ ॥
 प्रयाणवर्णनं तेषां कार्यनाशश्च सूचकम् ।
 केचिदिष्टमनिष्टं च श्लोकानां वेदयन्ति च ।
 तादृशः श्लोकलाभे तु पुनः प्रश्नं समाचरेत् ॥ १३ ॥

घटील श्लोकांचें भाषांतर

पहिल्यानें तेरा पाकळ्याचें मोठ्या चौकोनी आकाराच्या कागदावर
 यंत्र लिहावें. त्या यंत्रांत १ ते १३ असे अंक लिहावे. प्रत्येक यंत्रांत

अध्यायातील मंत्रसल्या जसे १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ ते १०८ पर्यंत अकृ लिहावे. नंतर नवार्ण मंत्राच्या निधानानें सप्तशती पोयीची त्या टिपणीं श्रीभगवतीचे आवाहन करून पूजा करावी. नंतर “देवी दुर्गे नमस्तुभ्य सर्वज्ञे सर्वदर्शिनी। सिद्धि-कार्यस्य वा सिद्धिं सत्यं मत्रं प्रदर्शय।” ह्या मंत्रानें श्री भगवतीची प्रार्थना करावी.

यानंतर एखादी कुमारी वोलयावी वा बटु (ज्यांना लिहिता वाचता येत नाहीं सुमारे पाच सहा वर्षांचा) वोलयावा एकादें लहान फूल किंवा गव्हाचा दाणा देऊन तेरा अध्यायांपैकीं एका अध्यायानर ठेवण्यास सागावें. नंतर पद्याच्या ॐ कारानर फूल अगर गव्हाचा दाणा ठेवण्यास सागावें. अध्यायातील मंत्राच्या दोन आसळ्यावर फूल किंवा गव्हाचा दाणा पडल्यास पुन्हा ठेवण्यास सागावें अशा रीतीनें पच समजलें म्हणजे त्याचा विचार पुढीलप्रमाणे करावा.

ज्या श्लोकानर फूल पडले, तो मंत्र वरदानाचा, किंवा देवीप्रीतिदर्शक, रक्षणार्थक, किंवा देवीजनल जाण्यावाजत पुढील देवाचे किंवा ऋषींचे राजाचे किंवा समाधि वैश्याचे देवोत्सवानदल जे श्लोक असतील त्याच्या सपुटीकरणानें सप्तशतीचे दहा पाठ पठणादि पचागसहित केल्यास कार्यसिद्धि होईल असें समजावें

देवाचें युद्ध व श्रीदेवीच्या पराक्रमाचे वर्णनात्मक श्लोक असल्यास युद्धामध्यें असुरानर क्रोधदर्शक मंत्र, युद्धामध्यें जय झाला असा मंत्र असल्यास अगर स्तोत्ररूपी मंत्र असला तर दीर्घकाळानें सिद्धि होईल, ती लगेच व्हावी अशी इच्छा असल्यास श्लोक सपुटित शतचडी किंवा सहस्रचडी पाठ केल्यास ते कार्य लगेच होईल

उत्तर देणारे, वरदान देणारे, श्लोक असल्यास सिद्धि लगेच होईल आपत्तिनिर्णन किंवा देवाच्या शोकाचें वर्णन, राजा व समाधि वैश्य यांच्या समादाचे वर्णनार्थक श्लोक असल्यास, दूतमात्र अथवा दैत्याच्या

विक्रमाचें वर्णन असल्यास, प्रयाणवर्णन असल्यास, कार्याचा नाश होईल असे समजावें.

उगाच अथवा ज्या शब्दापामून काहीं बोध होत नाही, असे शब्द असल्यास पुन्हा प्रयत्न करावा.

कार्य होणार अशा निश्चित भावनेनें प्रश्न केल्यास अनुभूति येतो. शंकाकुल मनानें प्रश्न केल्यास कार्य होत नाही असा अनुभूति आहे.

(आ) सप्तशतीच्या संबंधांत आणखी एक प्रकारची पद्धति

कृष्णाष्टम्या समारम्भ यावत्पुष्पचतुर्दशी ।

वृद्धयैकोत्तरया जाप्य पूर्वसंपुटित च यत् ।

एव देवी मया प्रोक्त पोरश्चर्यादिक ऋम ।

तदते ह्यन कुर्यात्प्रतिश्लोकेन पायसे ।

रात्रिसूक्त च प्रतीक च तथा देव्यास्तु सूक्तम् ।

कृष्णाष्टमीला १ पाठ याप्रमाणे दर दिवशीं एक एक पाठ वाढवावा. नंतर ह्यन प्रतिश्लोकानें पायसाचें करावें त्याचप्रमाणें रात्रिसूक्त व देवीसूक्त प्रति श्लोकेचें ह्यन करावें. प्रथम देहशुद्धीकरिता ब्रह्मकूर्चनिधि कगवा. नंतर अर्घ्याचा प्रायण करावें. (या विधीमध्ये हेतुप्रमाणें मन निराळे अगतात.)

(इ) सप्तशती बीजें व त्यांचा विनियोग

श्रिये - ॐ श्री ऐं ह्रीं

उच्चाटने - } ॐ क्रों, ऐं, ह्रीं, श्रीं,
निर्दलने - }

वश्ये - ॐ ह्रीं ऐं ह्रीं श्रीं,

आमरणे - ॐ क्रों, ऐं, ह्रीं श्रीं,

निद्वेपे - ॐ क्रों, क्रों, ऐं ह्रीं श्रीं,

मारणे - ॐ क्रों, हुं, फट्, ऐं, ह्रीं, श्रीं.

श्रीदुर्गाप्रतिकामे तथा सकलकामनासिद्धयर्थे नवार्णमनुना प्रत्येक-
मंत्रसंपुटितजपम् कार्यं तथा स्मार्तमत्र प्रयोगः पल्लवसाहित करणीयं च ।

- १ भयनाशार्थे — 'ॐ शरणागतदीनार्ते' इत्यादि स्वाहा ।
- २ संमोहने — ॐ ज्ञानिनामपि चेतासि इत्यादि नमः ।
- ३ दारिद्र्यव्यथोपशमने — ॐ दुर्गेऽसृता इत्यादि नमः ।
- ४ धनप्राप्ते — ॐ सर्वत्राधातिनिर्मुक्तः इत्यादि स्वाहा ।
- ५ बालप्रहृष्टात्यर्थे — ॐ हिनस्ति दैत्य इत्यादि वषट् ।
- ६ महामारीभयशात्यर्थे — ॐ इत्थं यदा यदा बाधा इत्यादि वषट् ।
- ७ नष्टसमृद्धिलाभे — ॐ एनं देव्या वरं लब्ध्वा इत्यादि नमः ।
- ८ सर्वकामाप्ति — ॐ करोतु सा नः इत्यादि स्वाहा ।
- ९ सकलरोगनाशने — रोगानशेषान् — इत्यादि वषट् ।
- १० सर्वकामनासिद्धयर्थे तथा — भगवत्या कृतं सर्वं इत्यादि वषट् ।

सर्वापन्धिकारणे

अपमृत्यु निवारणाकरिता	नमचडीतील प्रत्येक मंत्राला 'ॐ जप्सः' बीज यांनी संपुटित करावें.
कामनासिद्धीकरिता	'ह्रीं' बीजानें संपुटीकरण करावें.
विद्याप्राप्तीकरिता	'ऐं " " "
धनप्राप्तीकरिता ..	'थ्रीं " " "
मित्रादात जय येण्याकरिता ह्रीं	" " "
स्वेष्ट देवता प्रीतीकरिता . .	त्या त्या देवतेच्या बीजानें संपुटित करावें.
दुर्गाप्रीतीकरिता	नवार्ण मंत्रानें संपुटित करावें.
भयनाशार्थं .	'ॐ शरणागत' या मंत्रानें संपुटित करावें.
संमोहनाकरिता	'ॐ ज्ञानिनामपि' या मंत्रानें संपुटित करावें.
दारिद्र्यनाशार्थं	'ॐ दुर्गेऽसृता' या मंत्रानें संपुटित करावें.

धनप्राप्तीकरितां	‘ॐ सर्वाबाधा विनिर्मुक्तो धनधान्यसुतान्वितः’ या सर्व मंत्रानें संपुटित करावें.
बालग्रह शान्तिकरितां	‘ॐ हिनस्ति—दैत्य—इत्यादि वपट् यानें संपुटित करावें.
महामारी शमनार्थें	‘ॐ इत्थं यदा यदा बाधा’ या सर्व मंत्रानें संपुटित करावें.
नष्टसमृद्धीकरितां	‘ॐ एवं देव्या वरं लब्ध्वा’ या मंत्रानें संपुटित करावें.
सर्वकामाप्तिकरितां	‘ॐ करोतु सानः या सर्व मंत्रानें सर्व सप्तशतीमंत्र संपुटित करावे.
सकल रोगनाशार्थें	‘ॐ रोगानशेषा’ या मंत्रानें सर्व सप्तशतीमंत्र संपुटित पाठ करावे.
सर्व कामनासिद्धयर्थें	} ‘ॐ भगवत्या वृत्तं सर्वं’ या मंत्रानें सप्तशती मंत्र संपुटित करावे.
सर्वापन्निवारणार्थें	

(उ) कांहीं सप्तशती मंत्र विनियोग व विधि

अध्याय	श्लोक	मंत्र	कार्य विनियोग
१	४४	तन्निमेतन्महाभाग० ।	राजसूये
१	५४	तन्नात्र निस्पयः कर्यो० ।	जनसूये
१	५५	ज्ञानिनामपि चेतासि० ।	वसार्थें
१	५७-५८	सा मिथा परमायुक्ते० । संसारबंधहेतुदह० ।	} बंधनिमोचने
१	७६	मिथ्यां सृष्टिरूपाचं० ।	
१	८५	सान्त्वयिष्यं प्रभारैः० ।	सर्वसूयसिद्धये
१		इत्थं निशम्यदेवानां० ।	दुर्जनमोहने
२	९		अभीष्टप्राप्ति

अध्याय	श्लोक	मंत्र	कार्यं विनियोग
३	४०	एवमुक्त्वा समुत्पन्नः ।	भारणे
४	१०	शब्दान्मित्रा सुविमलः ।	सुखार्ता
४	११	मेवासि देवि विदिताखिलः ।	याम्सिद्धयै
४	१६	धर्माणि देवि सफलानिः ।	सुकृते
४	१७	दुर्गे स्मृता हरसिः ।	दारिद्र्यनिवारणे
४	२३	त्रैलोक्यमेतदखिलः ।	शत्रुपरिहारे
४	२४	शूलेन पाहिनो देविः ।	अपमृत्युनाशे
४	२५	प्राच्या रक्ष प्रतीच्या चः ।	दिग्बंधने
४	३४-३५	भगवत्यावृतं सर्वं ।	सर्वनामदः
५	६	तयास्माकं वरोदत्तोः ।	अपनाशने
५	७७	इन्द्रियाणामविष्टात्रीः ।	कल्याणे
५	८१	करोतु सा नः शुभहेतुः ।	सर्वकामार्थे
५	८२	या साप्रत चोदतः ।	शत्रुपराभवे
५	१०४	स तत्र गत्वा यज्ञास्तेः ।	अभिलाषापूर्णात्वे
५	११६	इत्युक्त्वा सा तदा देवीः ।	विद्याप्राप्तिः, जाड्यनाशः
६	१३	इत्युक्त सोऽभ्यधावताः ।	भस्मीकरणे
७	२७	यस्मा च्छडचमुडच ।	देवीप्रीत्यै
८	६०-६१	देवी शूलेन वज्रेणः ।	शत्रुमृत्यौ
९	२९	ततो निशुम्भः संप्राप्यः ।	} परप्रयोगशमने
९	३१	ततो भगवतीक्रुद्धाः ।	
१०	१३	मुक्तानि तेन चास्त्राणिः ।	परप्रयोगभगे
१०	२७-२८	चालयन् सकला पृथ्वीः ।	शत्रुसेनानाश
१०	२९-३०	सरितोर्मार्गाहिन्यः ।	निर्भयप्राप्ति
११	३	देवि प्रपन्नानिहरे प्रसीदः ।	सर्वकामसिद्धिः

अध्याय	श्लोक	मंत्र	कार्यं विनियोग
११	५	त्वं वैष्णवीशक्ति० ।	संमोहने
११	६	विद्या समस्ता तव० ।	विद्याप्राप्तिः
११	१०	सर्वमंगल मांगल्ये० ।	सर्वाभीष्ट
११	११	सृष्टिस्थिति विनाशानां० ।	सर्वसौख्ये
११	१२	शरणागतदीनार्त० ।	} शरणागति
११	१६	शंखचक्रगदा० ।	
११	१७	गृहितोषमहाचक्रे० ।	व्रणरोपणे
११	१९	मिरीटिनि महावज्रे० ।	राजवश्यार्थे
११	२३	भेधे सरस्वति वरे० ।	सर्वापत्तिनाशे
११	२४	सर्वस्वरूपे सर्वेशे० ।	} महाभयनिवृत्तौ
११	२६	ज्वालाकरालमृत्युघ्न० ।	
११	२७	हिनस्ति दैत्यतेजांसि० ।	बालग्रहशांतौ
११	२९	रोगानशेषान्० ।	रोगनाशे
११	३२	रक्षांसि यत्रोष० ।	वायुबीज युक्तं, स्वसैन्ये आनंदः
११	३४	देवि प्रसीद परिपालय० ।	शत्रुनाशे
११	३९	सर्वाबाधाप्रशमन० ।	वैरनाशे
११	४३	पुनरप्यति रौद्रेण० ।	विषमचित्तशमने
११	५५	इत्य यदा यदा बाधा० ।	महामारी शांतौ
१२	८	उपसर्गानशेषास्तु० ।	देवतामुखस्तंभनम्
१२	९	यत्रैतत् पठ्यते० ।	सर्वाबाधाप्रशमने
१२	१३	सर्वबाधा निनिर्मुक्तो० ।	धनधान्यप्राप्तौ (सर्वाबाधा-पाठभेद)
१२	१६	शान्तिर्गणि सर्वत्र० ।	शांतौ
१२	१७	उपसर्गाः शमं यान्ति० ।	दुःस्वप्नपीडापरिहारे

अध्याय	श्लोक	मंत्र	कार्य विवियोग
१२	१८	बालप्रहाभिभूतानां० ।	बालरुशान्ती
१२	२८	सर्वाबाधामु घोरासु० ।	आपत्ति निवृत्तौ
१२	३०	मम प्रभावात्तिहाया० ।	वैरीस्तंभनं
१२	३२	इत्युक्त्वा सा भगवती० ।	शीर्यप्रदायकमर्मणि
१२	३९	सैत्र काले महामारी० ।	महामारीदातौ
१२	४१	स्तुता संवृजिता पुण्यं० ।	पुनःप्राप्ते
१२	३७	तथैतन्मोक्षते० ।	मोक्षने
१३	१२	ददतुस्ती वलिर्ये० प्रत्यक्ष प्राह चण्डिका० ।	} भगवतीदर्शने
१३	१२	एवं समाराधयन्तो० ।	
१३	१५	यप्रार्प्यते त्वया भूप० ।	देवीतुष्टौ
१३	१६	तनो यवे नृपोराज्य० ।	मनः सिद्धप्राप्ते
१३	२०	स्वर्ग्यरहोभिर्नृपते० ।	गनयोगप्राप्ते
१३	२८-३०	एवं देव्याय लब्ध्वा० ।	स्वाराज्यलाभे
			न्याभिष्टु प्राप्ते

अर्गलाम्नाये. मंत्र २४ वा

(४) भयनिवृत्ति प्रकार : सर्वावाधा-वेदव्यास-अनुष्टुप् । शुंभासुर
विध्वंसिनीदुर्गा । रिपुरोगनाशार्थे । प्रणवादिकरहृदय न्यासौ, सर्वावाधा
प्रशमनं त्रैलोक्येश्वरि-एवमेतद्-त्वयाकार्यं-अस्मद् वैरि विनाशनम् ।

अध्याय ४ था. मंत्र १७ वा. मंत्र—‘दुर्गे स्मृता०’

अस्य श्रीदुर्गेस्मृता० इतिमंत्रस्य प्राजापत्य ऋषिः । महाशक्तिः भैरवी ।
गुणः सत्त्वं । ज्ञानेन्द्रियं रसना । रसः शांताः । कर्मेन्द्रियं योनिः । पाठेश्वरः
सौम्याः । वायुस्तत्त्वं शांतिः कला । उत्कीलनं ह्रीं । मुद्राप्रणामः । मंत्र जपः
१००० । घृतहव्यं । दुर्गाप्रीत्यर्थं शताहुतयः सहस्राहुतयो वा । श्री बीजं
‘विद्युद्गमसमप्रभाम् मृगपतिस्त्वंधस्थिताम्०’ इति ध्यानम्

मंत्रः—‘दुर्गे स्मृताहर० सदार्द्रचिन्ता’ । ‘नमः श्रीं ऐं ॐ’

अ० ११ वा. मंत्र १० वा. मंत्रः—सर्वं मङ्गलम् ।

“ॐ ऐं क्लीं नमः सर्वमंगलमांगल्ये....नारायणी०” । ‘नमः क्लीं ऐं
ॐ’ अस्य श्री सर्वमंगलमांगल्ये इति मंत्रस्य बन्धि पुरोगमा ब्रह्मादया
सेन्द्रासुरा ऋषयः । महालक्ष्मीदेवता । शक्ति निद्रा महाशक्तिः कमलादि
दशा गुणः रतः । प्र० त्रिगुणः ज्ञानेन्द्रियं घ्राणं । पाठेश्वर—स्तवनं । तत्त्वं
पंचतत्त्वं । कलापंचकला । उत्कीलनं—‘ऐं ह्रीं क्लीं’ मुद्रा—स्तवनं । मंत्रपाठ
जपसंख्या १००० । होम द्रव्यं घृतं ।

अध्याय ११ मंत्र १२ वा—‘शरणागत—नमोऽस्तुते

‘ॐ ऐं क्लीं नमः’ शरणागतदीनार्त०नमोऽस्तुते ‘नमः क्लीं ऐं
ॐ’ बन्धि पुरोगमा ब्रह्मादयः सेन्द्रासुरा ऋषयः । महाकाली देवता ।
छाया शक्तिः । महाशक्ति काल्यादि । तमप्रकर्षत्रिगुणा । ज्ञानेन्द्रियं श्रोत्रं ।
रसः शांतः । कर्मेन्द्रियं करः । पंचतत्त्वानि । पंचकला । उत्कीलनं ‘ऐं ह्रीं
क्लीं’ । मुद्रास्तवनम् । मंत्र पाठ जपः १००० । घृत हव्यं ।

अध्याय ११. मंत्र २४ वा.

‘ॐ ऐं श्रूं नमः’ सर्वस्वरूपे०....नमोऽस्तुते ‘नमः श्रूं ऐं ॐ’ । ऋषिः
बन्धि पुरोगमा । देवी महासरस्वती । शक्ति तुष्टिः । महाशक्ति तारादि दश ।

सत्त्वप्रधान त्रिगुण । ज्ञानेन्द्रिय-श्रोत्रप्रधान । ज्ञानेन्द्रिय पञ्चज्ञानेन्द्रियाणि । रस शात । कर्मेन्द्रिय, करप्रधानकर्मेन्द्रिय । पाठ स्वर स्तवन । पञ्चतत्त्व । पञ्चकला । उत्कीलन 'ऐं ह्रीं क्लीं' मुद्रा, स्तवनम् । मन्त्र-पाठजप — ११०० । धृतेन हव्य ।

अध्याय ११ वा. मन्त्र—२९.

'ॐ ऐं ह्रीं नम' रोगानशेषान० प्रयान्ति 'नम ह्रीं ऐं ॐ' । ऋषि — बन्धिपुरोगमा इत्यादि । देवीमहासरस्वती । शक्ति उपा महाशक्ति तारा-दि दश । सत्त्वगुण । ज्ञानेन्द्रिय रसना । रस शात । कर्मेन्द्रिय वाक् । पाठस्वर स्तवनं । तत्त्व पञ्चतत्त्वानि । कला पञ्चकला । उत्कीलन 'ऐं ह्रीं क्लीं' मुद्रास्तवन । पाठ जप ११०० । धृतेन हव्य ।

ध्यानम् : ऐन्द्रस्येन शरासनस्य दधति मध्ये ललाटप्रभाम् । शौं क्लीं नान्ति मनुष्य गोरीय शिरस्या तन्यती सर्वत । एषा सौ त्रिपुरा हृदि-शुनिरिवोष्णाशो सदाहम्भिता । रोगान् सर्व भया ननु मद्भयता हन्ति स्वय सिद्धिदा ।

अ. ११ ३९. मन्त्र —

'ॐ ऐं से नम सर्वावाधा-विन विनाशनम्' । नम से ऐं ॐ ब्रह्मादया सेन्द्रासुरा ऋषयः । देवी महालक्ष्मीशक्ति । महाशक्ति कमलादि दश । रजप्रधान त्रिगुण ज्ञानेन्द्रिय श्रोत्रप्रधान पञ्चेन्द्रिय । रस शात । लिंगप्रधान पञ्चकर्मेन्द्रिय । पाठस्वर स्तवन । पञ्चतत्त्व । पञ्चकला उत्कीलन 'ऐं ह्रीं क्लीं' । मुद्रा स्तवनम् । पाठमन्त्र—११०० । धृत हव्य ।

ध्यान :—मुखकमलविलाससलोलवेत्रीजितलोलमृगगाल ।

यमभिदर्शनप्रवीणा शमयतु बाधा मानस च दोष ॥

अथ सप्तशतीगत केयाचित मंत्राया विनियोगो लिख्यते

५ प्रणवादिनर्भेत वर्णा सर्विदु । स-मुर्द्धा । र्वा-ललाटे । वा-दक्षिणकर्णे । धा-वामकर्णे । प्र-दक्षिणनासा । श-वामनासा । म-उत्तरोष्ठ । नं-अ व्रोष्ठ । त्रै-ऊर्ध्वदनपक्ति । लो-अग्रोदन्तपक्ति । क्य-जिह्वा ।

स्या-रुठे । खि-दक्षासे ले-वामासे । श्व-दक्षमणिबन्धे । रि-वाम-
मणिबन्धे । ए-दक्षकरतल । व-वामकरतल । मे-दक्षकरपल्लव ।
तत्-वामकरपल्लव । त्व-हृदय । या-जठर । का-नाभौ । र्य-गुह्ये ।
अ-दक्षोरूमूले । स्मत्-वामोरूमूले । वै-दक्षजानु । रि-वामजानु
वि-दक्षवामजघा । ना-दक्ष पादांगुली । श-पादयोः । नम् समस्तेन
व्यापकं ।

सप्तशतीचा पाठ 'रूप देहि धनु देहि यशो देहि द्विपो जहि' या
मंत्रानें संपुटीकरण केला व असे ७० पाठ केले तर संपत्ति मिळते.

—श्री. विष्णुकाव गोपीनाथ त्रिपाठी, जळगाव.

सप्तशतीचे पाठ ३०. 'शरणागतदीनार्त' या मंत्रानें संपुटित केल्यावर
सोडून गेलेला पति धरों जाला. सप्तशतीचे पाठ ३० 'रक्षासि यत्रो-
प्रविपाश्चनागा' या मंत्रानें केल्यावर भूतबाधा नष्ट झाली.

—लेखक (शंकराचार्य)

पाणिप्रयत्न मीलितो रिपुगणान् निघ्नत्यभीक्ष्ण मुहुर्विघ्नध्वसन कारिणि
निजपद दत्वाद्यवन्ती जन । भक्त त्राण परायणा भयनरी विद्वेषिणा
सर्गतो भूयान्मे भयभूतये भगवती दुर्गारि गर्वापहा लक्ष जपः । गुग्गुल
होम । तर्पणादि पूर्ववत् । इष्टकार्यसिद्धिः ।

६ 'इत्य यदा यदा बाधा दानरोत्या०' मंत्र लक्ष जपेत् महामारा
शातिः

७ 'तत. यत्रे मंत्रपुट जपेत्'-गतराज्य लाभः

वैरिविनाशनं-एवमुक्त्वेति मंत्रेण वरशुद्धि व्यापकच । व्रद्धा ।
गायत्री । महाकाली । वैरि विनाशार्थे-कराग न्यासे × ८-८-८-८-१६-१६
वर्णे कार्यं । जपेत् स्मृहान्तोय मंत्र । महासुरमित्यत्र वैरि नामोच्चारणीय ।
दशलक्ष जप । दशाशेन-सर्पै कटुतेलाक्तैर्होम । तर्पणादिक च कार्यं ।
उक्तं फल भवति ।

८ शानिना इति मंत्रस्य लक्ष जप. । पायसमधु आज्येन दशाश

होम । सद्यो मोहन भवति । ब्रह्मा । गायत्री । महानाली । वस्यार्थे
चतुर्भिश्चरणे पूर्वार्धे उत्तरार्धाम्या कराग न्यासो ।

साध्य सुपाशेन दृढेन बध्ना निपातयन्ती खट्वसाधकस्य ।

पादाब्जयो खड्गधरा त्रिनेत्रा भजामि दुर्गां जनहेतुसिद्धये ।

९ 'इत्युक्त्वा सा तदा देवी' इति मन्त्र जपात् विद्याप्राप्तिर्वाग्विकार नाशः ।

१० अमीष्ट प्राप्ति प्रकारः—सर्वमंगल इत्यस्य मन्त्रस्य ईश्वर-अनुष्टुप्-
गौरी-ममामीष्ट सिद्ध्यर्थे—चतुश्चरणैरर्द्धाम्या पङ्कग । सतलक्ष जप ।
पायस होमः । तर्पणादि पूर्ववत् ।

११ 'सर्वे मंगल मन्त्रस्य' नित्य सप्तवार पाठात् महाभय निवृत्तिः
सर्वाभीष्ट सिद्धिश्च ।

१२ 'इन्द्रियाणां' श्लोक शतधा सहस्रधा वा जपेत् । तदा
सकारादि नश्वरान्ताना पाठफल भवति । गुरुपत्पराश्रुत अनुभूतोप ।

१३ सृष्टि स्थिति विनाशानामिति मन्त्रस्य—वसिष्ठ ऋषि—अनुष्टुप्—
नारायणी । सर्व सौख्य प्राप्त्यर्थे । पादैरर्द्धाम्या पङ्कगः । पचलक्ष जप ।
तर्पणादि पूर्ववत् । सर्वेष्ट सिद्धिः सप्तद्विवृद्धिः ।

१४ भयनिवृत्ति प्रकारः—ज्वाला करालमित्यस्य शिव—अनुष्टुप्—
भद्रकाली । समस्त भय निवारणार्थे । पादैरर्द्धाम्या पङ्कगः । पचलक्ष
जप । साज्य गुग्गुल होम । तर्पणादि पूर्ववत् ।

१५ सर्वाभीष्ट प्राप्ति प्रकारः—'इत्य निशम्येतस्य-विष्णु-अनुष्टुप्—
महालक्ष्मी-अमीष्ट सिद्ध्यर्थे । इत्य निशम्य १ देवाना वचासि २ मधुसूदन
३ चमारकोप ४ शमुध ५ भुवुटी कुटिलाननौ ६ एव न्यासः । हस्तद्वयेन
कमले धारयन्ती सुलीलया । हारनूपुर सयुक्ता लक्ष्मीं देवीं भजाम्यहम् ।
अयुत जप । पायसहोमः । तर्पणादि पूर्ववत् । सर्वेष्ट सिद्धिः ।

१६ पत्नी प्राप्ति प्रकारः नामीमात्रे अम्भसि स्थित्वा कामराज
पुटित 'पत्नी मनोरमा देहि' इति प्रत्यह एक सहस्र अष्ट चत्वारिंशद्दिनावधि
जपेत् । कार्यसिद्धिः । पायस होमादिपूर्ववत् ।

१७ महाभय निवृत्ति : सर्वस्वरूपे—महेश्वर । अनुष्टुप् । दुर्गा । महाभय निवृत्त्यर्थे । ह्रीं ह्रीं ह्रीं ह्रीं ह्रीं ह्रीं पङ्कग । स्वाहान्तो मन्त्रः लक्ष-चतुष्टय जतव्यः । पायस होमः । तर्पणादि पूर्ववत् । नवसुवासिनी नवकुमारीश्च भोजनीयाः । ताम्यो ययाशक्ति अलङ्करणमपि देयम् ।

१८ 'त्व वैष्णवीशक्तिरनन्तवीर्या' इति श्लोक पठेत् । तद्योवशीकरण दृष्टिपातेन ।

१९ 'विद्या समस्ता' इति योनि बीजसहित प्रणवाद्य प्रतिश्लोक पठेत् । तद्दशाशमयुत वा त्रिमधुयुत मालती पुष्प जुहुयात् । तर्पणादि पूर्ववत् ।

२० चालय सकला पृथ्वीमिति प्रतिश्लोक कूर्चबीजसहित पठेत् । तद्दर्शनादरिसेना पलायन क्षणितिस्यात् ।

२१ सरितो मार्गवाहिन्या इति प्रणवाद्य प्रतिश्लोक पठेत् । स्वसैन्य सहस्रानिद निर्मयत्व प्राप्ति ।

२२ 'रक्षासियत्रोप्रविपाश्चनागा' इति वायुबीजसहित प्रति श्लोक पठित्वा स्वसैन्य प्रदक्षिण मन्त्र पठन् पूर्ववत् कुर्यात् । स्वसैन्य बलवीर्य-धैर्ययुक्त युद्धक्षम भवति ।

२३ 'ददतुस्तौ बलिं चैवेति' मन्त्र प्रति श्लोक पठेत् ।

२४ अथवा मुखे वातामलगोलादि युक्ता ताबूल घटी धृत्वा लक्ष जपेत् । कमल धून्मधुयुत जुहुयात् ।

२५ त्व भगवति देवीति मन्त्र बाला बीजदेवी बीजप्रणय सहित प्रतिश्लोक पठेत् । दशाश त्रिमधुरैर्होमः तर्पणादि० पूर्ववत् । परचक्रादि भय निवृत्ति । स्वदेश पालन ।

२६ 'तत शतेन नेत्राणामिति' मन्त्र—मायाबीजव्याहृति त्रययुत प्रति-श्लोक पठेत् ।

२७ अयुत जपेत् । कीर्तिमान् भवेत् ।

टीप—वायु, माया, चद्र इत्यादि बीजाब्जल पूर्वाधौ टीपा दिव्या भादेत.

२८ सिंहनादेन शुम्भस्येति मन्त्र प्रतिश्लोक पठेत् । दुहतः सुहृतो भवति सभा जयति, सर्वमान्यो भवति ।

२९ मायाबीज सप्ताहतिक लक्ष जपेत् ।

३० 'चकार कोपमतुल' इति चद्र बीजयुत प्रतिश्लोक पठेत् । त्रय-
स्त्रिंशदिनपर्यन्त । दशाशेनहृन्नादि ।

३१ चद्रबीजयुतः केवलो जपोऽयुत सख्याकः

३२ विष्णुमायादितोऽग्निरपर्यन्त प्रणव श्रीबीजयुक्त प्रतिश्लोक पठेत्
सर्वे सिद्धयनि विघ्नशान्तिर्भवति ।

३३ इत्य मातृगण रुध्र प्रतिश्लोक पठेत् ।

३४ अयमा सप्रणव अग्निबीजसहित मध्ये शत्रुनामोच्चार्य अयुत
जपेत् । शत्रुः निरायुर्भवति ।

३५ या श्री स्वयं सुकृतिनामिनि प्रतिश्लोक प्रणवाद्य लक्ष्मी माया
लक्ष्मी इति बीजत्रयाद्य पठेत् । क्षीरघृतमधुना जुहुयात् । अतुला लक्ष्मी-
—भवति । सर्वे मनोरथा सिद्ध्यन्ति ।

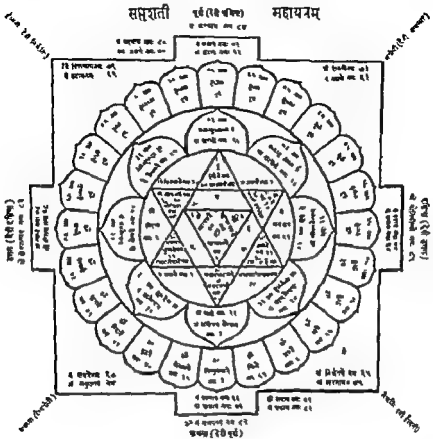
३६ एष प्रयोगेषु प्रतिश्लोक दीपाग्रे नमस्कृत्य अतिशीघ्रं सिद्धिः ।
मायाबीजपुष्टितस्य 'फट्' पञ्चसहितस्येन दिनचतुष्टयमेकादशावृत्या
शतावृत्तिररणे सर्वोपद्रवनाश प्रतिश्लोक सप्तव्याहति सप्तुटेन मन्त्रसिद्धि
एव सप्तव्याहतिरुक्ता गायत्री जपेत् । सर्व सिद्धिः । प्राणायस्वाहापानाय
स्वाहाम्बैम्बालिके इति प्रति मन्त्र जपेत् । कार्यसिद्धिः । आद्यावृत्ति-
मनुलोमेन । द्वितीया विलोमेन अनुलोमेन तृतीया एव आद्यावृत्तिर्येण उक्त
प्रकारेषु शीघ्रं कार्यसिद्धिः ।

(२) शतचंडी विधान

शतचंडी विधानं ते यथावत्कथयाम्यहम् । सुधोरायामनावृष्ट्या भूकपे च
सुदारणे ॥ १ ॥ परचक्रमध्ये तीप्त्रे क्षयरोगउपस्थिते । राधाबाह्यादि कार्येषु
स्वायुष्यं सुतं जन्मनि ॥ २ ॥ गृहोपधात नाशाय पचनिशति योजने । देशे

सर्वात्र शांत्यर्थं शतचण्डि मखं चरेत् ॥ ३ ॥ द्वाराम्याससमे देशे चतुर्द्वारं
 सतोरणं । पताकासंस्कृतं कुर्यात् मण्डपं वेदिभूषितम् ॥ ४ ॥ तत्र कुण्डं प्रकर्त-
 व्यायुक्त लक्षणसंयुतम् । सदाचारा कुलीना ये श्रीमंतः सत्यवादिनः ॥ ५ ॥
 चण्डिकापाठसम्पूर्णा दयावन्तो जितेन्द्रियाः । ईदृग् लक्षण संयुक्ता दंभमोह-
 विवर्जितः ॥ ६ ॥ दश विप्राःसमभ्यर्च्या महालक्ष्मीस्वरूपिणः । मधुपर्क-
 विधानेन यथावत्तद्वदाम्यहम् ॥ ७ ॥ श्रीपर्णावृक्ष पीठानि हस्तमानानि मानतः ।
 अष्टांगुल समुच्छ्राय सहितानि समन्विता ॥ ८ ॥ सुवः सुचा समायुक्तः
 खादिरो लक्षणान्वितः । सप्तविंशतिदर्भाणां वेण्यप्रप्रन्धि भूषितः ॥ ९ ॥
 विष्टरे सर्वज्ञेषु लक्षणं परिकीर्तितम् । शुद्धोष्णोदक संपूर्णाः पाद्यायै ताम्र
 गङ्गुकाः ॥ १० ॥ शंखार्घ्यप्रदानाय गन्धपुष्पजलान्विताः । दूर्वोदक
 समायुक्ताः स्थापनीया पृथक् पृथक् ॥ ११ ॥ सूतास्यकमण्डल्वश्चकुसुमोदक
 पूरिताः । संपुटा मधुपर्क्या कांस्या दध्यादि पूरिताः ॥ १२ ॥ महान्त्यर्घ्याणि
 यक्षाणि मुद्रकायं सुभूषणम् । मयूरपत्र छत्राणि सोष्णीपाणि समाहरेत् ॥ १३ ॥
 पादुकाश्च हरेत्तत्र ताम्रभूषण भूषिताः । अन्यत्सर्वं यदस्त्युक्तं मधुपर्कस्य
 पूजने ॥ १४ ॥ शतचण्डि मखे कर्ता प्रयत्नेन समाहरेत् । स्मार्तोक्तविधिना
 सम्यक् मधुपर्कस्य पूजनम् ॥ १५ ॥ कृत्वा फलमवाप्नोति महायज्ञार्णवोपमम् ।
 अन्येभ्यो मधुपर्कस्य विप्रेभ्यः पूजकं समम् ॥ १६ ॥ विधानद्विगुणदद्यादाचा-
 र्याय सुभक्तिमान् । अन्यैर्द्विजैस्सम यत्र भवेद्देशिक पूजनम् ॥ १७ ॥ अस्मिन्
 यज्ञे फलं स्वल्पमनावृष्टं यथाक्षितौ । अर्चनास्ते द्विजश्रेष्ठाः सन्तुष्टाः पूर्ण
 मानसाः ॥ १८ ॥ यजमानं सपत्नीकं सुतचंद्रसमन्वितम् । उपवेश्यासने
 कुण्डकलशाग्रं निभूषितम् ॥ १९ ॥ वेदमंत्राक्षतैः पूर्णं कुर्यात् स्वस्ति वाचनम् ।
 कृतैः सुरुपायनैर्भिप्रयानाद्विघ्नैः स्वनैः ॥ २० ॥ चण्डिनामण्डपे यायात्
 परिवारनिभूषितः । पश्चिमद्वार मार्गेण प्रविश्य ऋतु मण्डपम् ॥ २१ ॥ इति ॥

१ टीप : लग्नकार्यादि कार्यांत 'मधुपर्क' हा विधि करितात. तोच येथेही
 कारायाचा असतो. तसेंच स्वस्तिवाचन.

(३) सप्तशती सप्तशती

(प्रणवरहित-सर्वसामान्य वर्णोक्तिरिति)

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ श्रीदुर्गासप्तशती सप्तशती प्रारम्भः । या माया मधुनैष्टम . प्रमथिनी या सहियोन्मूलिनी । या धूम्रेक्षण चड मुड मथिनि या रक्तबीजाशिनी ॥ शक्ति शुभनिशुभ दैत्य दलिनी या सिद्धलक्ष्मी परा ॥ सा चडी नवमोष्टि मूर्ति सहिता मा पानु निश्चेष्टरी ॥

श्रीशिव उवाच । देवी त्व भक्तिसुलभे सर्वकार्यविधायिनी । कलौ हि
कार्यसिद्ध्यर्थं उपाय ब्रूहि यत्नत ॥ १ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ शृणु देव प्रवक्ष्यामि
कलौ सर्वोपसाधनम् । मया तवैक स्नेहेनाप्यवा स्तुति प्रभास्यते ॥ २ ॥
अस्य श्रीदुर्गा सप्तश्लोकी सप्तशती स्तोत्रमन्त्रस्य । नारायण ऋषि ।
अनुष्टुप् छन्द । श्रीमहाकाली महालक्ष्मी महासरस्वत्यो देवता । ऐं बीज ।
ह्रीं शक्ति । क्लीं कीलकम् ॥ ममाभीष्ट फलसिद्ध्यर्थं जपे विनियोग ॥
अथ न्यास ॥ नारायण ऋषये नमः शिरसि । अनुष्टुप् छन्देभ्योनमः मुखे ।
श्रीमहाकाली महालक्ष्मी महासरस्वत्यो देवतायै नमः हृदये । ऐं बीजा-
ये नमः गुह्ये । ह्रीं शक्तये नमः पादयो । क्लीं कीलकाय नमः सर्वांगे ॥ अथ
करहृदयादि न्यासा —

ऐं अगुप्ताभ्या नमः । हृदयाय नमः । ह्रीं तर्जनीभ्या नमः । शिरसे स्वाहा ।
क्लीं मध्यमाभ्या नमः । शिखायै वषट् ॥ ऐं अनामिकाभ्या नमः । कवचाय हु ।
ह्रीं कनिष्ठिकाभ्या नमः । नेत्रत्रयाय वापट् । क्लीं करतलकरपृष्ठाभ्या नमः ।
अस्त्राय फट् ॥ ऐं ह्रीं क्लीं दिग्बधनम् ॥ अथ ध्यानम् ॥ त्रिबुद्धामसमप्रभा
भृगुपति स्वद स्यता भीषणा । कन्याभि करचाल खेट विलसद्भस्ताभिरा
सेविता । हस्तैश्चक्रगदासिखेट त्रिशिखा चाप गुण तर्जनी ॥ विभ्राणामनला
मित्रा शशिधरा दुर्गा त्रिनेत्रा भजे ॥ १ ॥ इति ध्यात्वा ॥ मानसोपचारै
सूज्य ॥ स्तोत्र पठेत् ॥ नमः चण्डिकायै ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ ज्ञानिनामपि
चेतासि देवी भगवती हि सा । बलादावृण्य मोहाय महामाया प्रयच्छति
॥ १ ॥ दुर्गे स्मृता हरसि भीतिमशेष जतो । स्वस्थैस्मृता मतिमतीत्य शुभा
ददासि । दास्यिदु खभयहारिणि वा त्वदन्या ॥ सर्वोपकार करणाय
सदार्द्रचित्ता ॥ २ ॥ सर्वमगलमागल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके । शरण्ये त्र्यम्बके
गौरि नारायणि नमोऽस्तुते ॥ ३ ॥ शरणागतदीनार्तपरित्राणपरायणे ।
सर्वस्वार्तिहरे देवि नारायणि नमोऽस्तुते ॥ ४ ॥ सर्वस्वरूपे सर्वेशे सर्वशक्ति
समन्विते । भयेभ्यस्त्राहिनो देवि दुर्गे देवि नमोऽस्तुते ॥ ५ ॥ रोगानशेषान
पहमिनुष्ट । रथा तु कामान्सकलानभीष्टान् । त्वामाश्रिताना न विपन्नराणा ।

त्वामाश्रिताह्वाश्रयता प्रयाति ॥ ६ ॥ सर्वावाधाप्रशमन त्रैलोक्यास्याखिले-
 श्वरि । एतमेव त्वया कार्यमस्मद्वरिप्रिनाशनम् ॥ ७ ॥ य एतत् परम
 गुह्य सर्वरक्षानिचारद ॥ देव्या सभापित स्तोत्र सर्व साम्राज्यदायक ॥ ८ ॥
 पठेद्वापाठयेद्वापि शृणुयाद्वापि यत्नतः ॥ परिवारसुतो भूत्वा त्रैलोक्य विजयी
 भवेत् ॥ ९ ॥ इति श्रीशिवदेव्यामरादे सप्तश्रीसप्तशतीस्तोत्रसंपूर्ण ॥
 श्रीजगद्वार्षणमस्तु ।'

अथ मार्कण्डेयप्रोक्तं लघुदुर्गासप्तशतीस्तोत्रम्

श्रीगणेशाय नम । श्रीसप्तशृगनिवासिन्यै नम । ॐ अस्य श्रीलघुदुर्गा
 सप्तशतीमालामहामंत्रस्य मार्कण्डेय मेधा ऋषिः । गायत्र्यादि नानाविधानि
 हृदासि । त्रिशक्तिरूपिणी श्रीचामुण्डादेवता । ऐं बीज । ह्रीं शक्ति ।
 क्लीं कीलक । मम सकलमनोरथसिद्ध्यर्थे जपे त्रिनियोग । मार्कण्डेयादि
 ऋषिभ्यो नम शिरसि । गायत्र्यादि नानाविधहृदेभ्यो नम मुखे । त्रिशक्ती
 रूपिणीचामुण्डादेवतायै नम हृदये । ऐं बीजाय नम गूढे । ह्रीं शक्तये
 नम पादयो । क्लीं त्रीलगात्मने नम सर्वांगे । इति ऋषिन्यास ॐ ऐं
 अगुष्टाभ्या नम । ॐ ह्रीं तर्जनीभ्या नम । ॐ क्लीं मध्यमाभ्या नम ।
 ॐ ऐं अनामिकाभ्या नम । ॐ ह्रीं कनिष्ठिकाभ्या नम । ॐ क्लीं
 करतलकपृष्ठाभ्या नम । एव हृदयादि ॥

अथ ध्यानं : ॐ या माया मधुसूतभ्रममयिनी या महियोन्मूलिनी ।
 या धूम्रेक्षणचङ्गमुडमयिनी या रक्तबीजाशिनी । शक्ति शुभनिशुभदेत्यदलिनी
 या सिद्धलक्ष्मी परा । सा चङ्गी नवमोष्टिर्मूर्तिसहिता मा पा तु त्रिश्वेश्वरी ॥ १ ॥

१ सर्वसामान्य जनासार्थी विधिविधानविरहित केवल पठनीय गृह्यूनच दावी
 अशा हेतुने परित्राडाचार्य १०५ अच्युतानन्दतीर्थ स्वामी यानी श्री ११०८
 योगेश्वरानन्द तीर्थ याना दिली. ते स्वामी उत्तरकाशी-इदोर-कोल्हापूर ह्या
 भागात फार प्रसिद्ध होते. (गो. प्र. भा.)

योनिमुद्रा प्रदर्य । मूलमंत्रजप । 'ऐं ह्रीं क्लीं चामुडाये विचे' । अष्टोत्तरशान
जप । ॐ ऐं नमश्चण्डिकायै । ॐ ह्रीं ऋषिरवाच । ॐ ह्रीं मारुडाय
उवाच । ॐ वीं वीं वीं वेणुहस्ते स्तुतिविधिघटके ह्रीं पदे दीनमातर ।
स्वानदे नदरूपे अविदितनिलये मुक्तिदे मुक्तिदे त्वम् ॥ २ ॥ ॐ हस
सोह पिशाले वलयगतिहरे सिद्धिदे सव्यमार्गे । ह्रीं ह्रीं ह्रीं सिद्धिदात्रिरूप-
कपनिपुले वीरभदे नमस्ते ॥ ३ ॥ ॐ ह्रीं कामुच्चोचरती मम हरतु भय
चडमुडप्रचडे । खा खा खा खड्गपाणे धक् धक् धक्ते उपरूप-स्वरूपे ।
ॐ हु हु हु हुकारनादे सुरगण नमिते राक्षसाना निहन्त्रि ॥ ४ ॥ ॐ ऐं
बीज कीर्तयती मम हरतु भय चडरूपे नमस्ते । घ्रा घ्रा घ्रा घोररूपे घ घ
घ घ मुदिते घर्धरे घोररावे ॥ ५ ॥ ॐ निर्मासे कारुजघे घसितनखनखे
धूमनेत्रे त्रिनेत्रे । हस्ताब्जेशूलमुण्डे कुल कुल कुकुले श्रीमहेशी नमस्ते
॥ ६ ॥ ॐ क्रीं क्रीं क्रीं ऐं कुमारी कुहकुहमखदे कोरिले भानुरागे ।
मुद्रासङ्गाभिरेव कुरु कुरु सतत श्रीमहामारिगुह्ये ॥ ७ ॥ ॐ तेजोगे सिद्धि-
नाथे मन पवनचले देवि आज्ञानिधाने । ऐंकारे रात्रिमध्ये शयितपशुजने
तत्रकीर्त्ये नमस्ते ॥ ८ ॥ वा व्रीं व्रु व्रू ववित्य दहनपुरातेस्वमरूपेण चक्रे ।
त्रिशल्या युक्तमर्गे दिनकरनमिते दाडिभी पुष्पवर्णे । ॐ ह्रीं स्थाने कामराजे
चलज्वलजलिते नैशिके पानपात्रे । स्वच्छदे वष्टनाशे सुरवरवपुषे गुह्यमुडे
नमस्ते ॥ ९ ॥ ॐ घ्रा घ्रीं घ्रू घोरतुडे घघघघघ घे घर्धरे चाघ्रिघोषे । ह्रीं
त्रीं द्रू द्रीं चचके ररर रमिते सर्वपूच्ये प्रधाने ॥ १० ॥ ॐ द्रा द्रीं द्रू ज्येष्ठतीर्थे
जुगजुगजजुगे म्लच्छदे कालमुडे । सर्परागे रक्तरूपे मयनकरवरे वज्रदडे
नमस्ते ॥ ११ ॥ ॐ क्रा क्रीं क्लू लगजिह्वे गगनगडगडे गुह्ययोन्ये
च मुडे । वज्रागे वज्रहस्ते सुरपतिवरदे मत्तमातरुडे ॥ १२ ॥ ॐ सत्तेजे
शुद्धदेहे लललल ललिते छेदिनी पाशजालान् । कुडल्याकाररूपे
वृषभहरे ऐंद्रिमातर्नमस्ते ॥ १३ ॥ ॐ हु हु हु हुकारनादे कपकपयसिनी
चक्र वेत्तादिहस्ते । ससिद्धये सुसिद्धे ढ ढ ढ, ढ ढ ढ ढ सर्वभक्षे
प्रचडे ॥ १४ ॥ ॐ ज्म सौ शातमर्गे जनिमृतिनिगडे नि सतानेकरूपे ।

देवि त्व साधमाना भयभयहरणे भद्रमा ली नमस्ते ॥ १५ ॥ ॐ देवि त्व
 तु स्वहस्ते धृतपरपरिधे त्व वराहस्वरूपे । त्व ऐद्वि त्व कुवेरी त्वमसि च
 जननी त्व पुराणी महेंद्री ॥ १६ ॥ ॐ ऐं ह्रीं ह्रींकाररूपे अतलतलतले
 भूतले स्वर्गमार्गे । पाताले शैलशृंगे हरिहरमुने सिद्धचंडी नमस्ते ॥ १७ ॥
 ॐ हसि त्व शौण्डिख शमिनभयभये सर्गविघ्नाधिखंडे । गा गीं गूं गं
 पदगे गगनगदितटे सिद्धिदे सिद्धिसाध्ये ॥ १८ ॥ ॐ कू कू' मुद्रागजास्ये
 गसपनगते त्र्यक्षरे वैकराले । ह्रीं हूं गा गीं गणेशि गजमुखजननी त्वा
 गणेशी नमस्ते ॥ १९ ॥

६ श्रीसूक्त उपासना विधान

(गो. प्र. मा.)

परिचय

श्रीसूक्त—देवदेवतामत्र या प्रकरणात श्रीविद्येची माहिती देताना श्री म्हणजे काय ह्याची कल्पना दिलेली आहे. श्रीसूक्त यातील सूक्तं ही त्या श्रीची स्तुतीच असून त्यांत उपासनाही सांगितलेली आहे. या सूक्तात मुख्यतः श्री म्हणजे लक्ष्मी हिचीच अति उच्च दर्जाची, उच्च निचाराची तिच्या श्रेष्ठ वैभवाची, तिच्या अतुलनीय व अमोघ सामर्थ्याची पूर्ण कल्पना आणून दिलेली आहे. त्यातील शब्दरचना व उपमा ह्या गोष्टी जितक्या गोड तितक्याच उत्तुंग आहेत. 'रुद्रामध्ये' जशी शरर या दैवताच्या, 'विष्णुसूक्त' 'पुरुषसूक्त' व विष्णुसहस्रनाम ह्यामध्ये विष्णु ह्या देवताच्या स्वरूपाचीं वर्णने आहेत, तशीं सप्तशतीमध्ये दुर्गा ह्या देवतेच्या म्हणजेच आद्यशक्तीच्या स्वरूपाचीं वर्णने आहेत. त्याच प्रकरचें श्रीसूक्तात श्रीचे वर्णन आहे.

गणपतीचें अथर्वशीर्ष, देवीचे देव्यथर्वशीर्ष, श्रीविष्णूचे पुरुषसूक्त, शरराचा रुद्र, रुद्राध्याय, वा महारुद्राध्याय ह्या मन्त्रात्मक प्रार्थना त्या त्या देवदेवतेची उपासना असून त्याचीं होमहवननादि विधीविधानेही त्यात आहेत, तशींच श्री सूक्तात श्रीचींही आहेत.

श्री म्हणजे (धन) ही अम्युदयाचा मूलाधार आहे. तो शाश्वत टिकणारा असा असला म्हणजे नि श्रेयस् सुसाध्य व चिंतन असतें. पंचदशशंख म्हणजे पधरा ऋचाचा हा सप्रह, ही लक्ष्मीची आळवणी, ही लक्ष्मीची प्रार्थना, मनोभावांनं (म्हणजे तिला पूर्ण शरण जाऊन) केली, म्हणजे ती मातृवत्प्रसन्न होते. आईची केलेली प्रार्थना, आईजवळ मागितलेलें मागणें,

हैं ऊर्धीच कुम्हट जात नाहीं. आई, बाल्हइ पुरवितेच, पण केहा ? अनन्य भायानें बालक निच्या गळीं पडतें तेहा. साराश, ही श्रीसूक्तरूपी प्रार्थना ढिकाऊ व अद्वितीय ऊच्च व्यावहारिक वैभवाची काम्य प्रार्थना आहे. पधरा श्लोकानंतरचे श्लोक — ज्याला 'लक्ष्मीसूक्त' असेही म्हणतात — हे श्रीमूक्ताच्या फलादेशाचें वर्णन आहे.

ही प्रार्थना कशी करावी, ही मागणी कशी मागावी, ही माहिती 'रुद्रयामल' नावाच्या ग्रथात शिवपार्वती सनादरूपानें वर्णिलेली असून तिचें पर्यवसान सोळाव्या सूक्तात सांगितलें आहे.

अशा या श्रीमूक्ताचें नित्य पठन करावें व तसें पठन करणारे अनेक लोक आहेत. ह्या पाठाचे श्रीदत्त, श्रीविष्णु, किंवा देवी ह्यावर अभिप्रेत करण्याचीही प्रथा आहे. विशिष्ट आर्थिक अडचणींत व व्यावहारिक समस्यांत श्रीसूक्ताचें संपुडित असें सोळा दिवसाचें ठराविक देवी (सप्तशतीमधील मंत्रासह) मंत्रासह अनुष्ठान^१ व हवन आहे. व्रतस्थ राहून (ठराविक आचारविधि पाळून) रात्रो हवन करण्याचाही प्रथात आहे त्यामुळें कार्यसिद्धीही होते, असे अनुभव आहेत. पण प्रस्तुत मंत्रशास्त्र या ग्रथात श्रीमूक्तातील सूक्ते म्हणजे मंत्र निरनिराळ्या कामासाठीं जखर त्या विविग्निधानासह देऊन त्या त्या ऋचेचें (सूक्ताचें) यंत्रही असतें, त्याचे काही नमुने दिलेले आहेत, तसेंच केरळ धन म्हणजे लक्ष्मीप्राप्तीसाठीं अक्राक्षरमित यंत्रेही दिली आहेत. (लक्ष्मी प्राप्तीचे इतर अनेक उपाय व यंत्रे ही माहिती प्रकरण ९ मध्यें पहावी)

तिसरी महत्त्वाची गोष्ट श्रीमूक्तातील बीजामंत्रधी — श्री वासुदेवानन्द-सरस्वतीद्वारा न. भू-रंगानधून महाराज यांना मित्रालेगी, औदुंबरस्य ध्वजवृद्धपरपरंत सध्यां चातु असणारी, जिची अनुष्ठानें व होमहवननादि

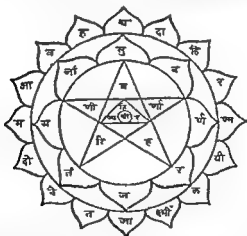
१. 'श्रीसूक्त विधान' (आवृत्ति ७ री १९७० विद्याविनोद नारायणशास्त्री कोरगी) व 'श्रीसूक्त-जीवशास्त्रीय विवरणेन सह' (आवृत्ति-१९६४-) कोरगी कोणत्याही पुस्तकालयात अशी व इतकी भिन्न बीजान्ध माहिती नाही.

विधि सुद्ध रंगाग्रधूत महाराजांनीं केळीं व करमिलीं, ती विशिष्ट बीजांची श्रीमूक्तमंत्रायली लक्ष्मीमूक्तांसह रंगाग्रधूत महाराजांनीं मंत्रशास्त्र या ग्रंथान रुजू करण्यास दिली. तीं पण येथें दिलेलीं आहेत. हेंही एक भाग्यच आहे. ही श्रीमूक्त मंत्रायली श्री विद्यारण्य भाष्यांतील आहे. स्वरान्त फरक आहे.

श्रीसूक्त मंत्र व सप्तशती मंत्र : श्रीमूक्ताच्या अनुष्ठानविधींत श्रीमूक्तमंत्रांच्या जोडीला सप्तशती मंत्रही घेतलेले आहेत. याचा अर्थ श्रीलक्ष्मी व देवी यांचा एकरूपत्वाचा संबंध आहे असें स्पष्ट होतें. यामुळे दोन्ही देवतारूप आद्य शक्तीचें सहाय्य खास मिळतें. त्या विधिविधानांसाठीं उपयुक्त असें भूषष्ट पदवीचें श्रीचक्र म्हणजेच श्रीयंत्र येथें दिले आहे. ही पण सद्गुरूचीच कृपा. (गो. प्र. भा.)

श्री सूक्त प्रथम ऋचेचें यंत्र

यंत्रागं दशक वगैरे प्रत्येक यंत्रांत नेहमीप्रमाणें लिहावें.

२. हें यंत्र 'श्रीसूक्तविधान' कर्ते श्री नारायणशास्त्री जोशी यांनी दिलें. ध्यानात ठेवण्याची गोष्ट म्हणजे 'श्रीसूक्त' सगंधी श्रीयंत्र व 'श्री विद्ये' सगंधी 'श्रीयंत्र' हीं दोन्ही भिन्न असून त्यातील बीजे व मंत्र ह्यांची मांडणी व उपासनापद्धति हीं पण भिन्न भिन्न आहेत. (गो. प्र. भा.)

अथ श्री महालक्ष्मी विधान रत्नकोशः

नमस्ते वासुदेवाय सर्व लोकेषु साक्षिणे । श्री सूक्त सप्रकार मे वद
 कल्याणकारकम् । नान्द उवाच — श्रीमूक्त प्रथमवक्ष्ये सर्वसौभाग्यदायकम् ।
 श्री सूक्तस्य महालक्ष्म्या जातवेदो ऋषिः स्मृतः । अनुष्टुपादयो ह्यदः । देवता
 श्री समीरिता । हिरण्यवर्णा बीज तु आग्रह शक्तिश्च्यते । सर्वसौभाग्य-
 सिद्ध्यर्थे विनियोगश्चतुर्मुखः । ऋच पञ्चदशामध्ये ऋचावाया प्रसारतः ।
 अग्न्यास करन्यासां कृत्वा व्यापकमाचरेत् । न्यास प्रकरणे प्रोक्तो न्यास-
 सज्जालानि विन्यसेत् । ततो ध्यायेन्महालक्ष्मीं सर्वसौभाग्यदायिनीं । ध्यानम्
 'अरुणनलिनतंसया तद्वज्रं पूर्णवर्णा । अभयवदमुद्रे चाबुने धारयन्ती ।
 मणिमुकुटविचित्रालङ्कृता रत्नपर्जाली । समलमुनमाता मम श्री श्रियै न ।'
 एव ध्यात्वा गोप्याद्गोप्यतर गोप्य सर्वमप्यप्रदायकं यस्योपात्तनया विष्णु
 माक्षार्द्धप्रणायते । श्रीमूक्त जपेद्विद्वान्स्तुहम् षोडश तथा दशाश तर्पण
 शुभ्रात् शताशं कर्मल्लभेत् । यजनं बालगान्पश्चाद्दशाशं भोजयेत् सुधीः ।
 एव कृत्वा पुरश्चर्यां पञ्चाशत्यानि साधयेत् । होमप्रकरणे प्रोक्तं पुरश्चरिः
 बुध्मादिभिः । श्रीपूक्तेर्नैव होतव्यं तत्र धाम्यं सुसिद्धये । श्रीमूक्तयत्र
 वक्ष्यामि महालक्ष्म्या विशेषतः । सर्वसौभाग्यदं पुण्यं सर्वपापप्रणाशनम् ।
 सर्वदुर्घटैश्च दिव्यं सर्वद्वारिद्र्यनाशनम् । यगिना केमगेपेन यस्यादित्यदल
 जिगेत् । षोडश परमाग्नियं भूपुरेण समन्वितम् । श्री बीजं साध्यं सप्तसु
 वर्गिकर्यां विन्यस्यतु । यस्यादित्यदलपटन्यपरेष्वपि यदाक्रमन् ।
 श्रीमूक्त ऋचमर्धाध्याग्नियं च ततो वदि । य शुचिं प्रयत्नं पश्ये

नागैरक्षैरसंख्याकैर्गौभिः सुवृषभैरपि । तस्मिन् गृहे महालक्ष्मीरसंख्या-
भूतसंलयं । भूतप्रेतपिशाचार्थैर्महारोगैर्न बाध्यते । अपमृत्युश्च नैवास्ति
तस्मिन्गृहे चतुर्मुख । सर्वैश्वर्यं गृहे तस्य वसन्ति निधयस्तथा । अचला
श्री महालक्ष्मीरसतिं कुरुते सदा । सूक्तस्यैवं मिथिः प्रोक्तः प्रत्येकं च
वादम्यहम् । प्रथमस्य ऋषिर्जितवेदोनुष्टुप प्रकीर्तितः । छदस्तु देवता
लक्ष्मीः । सर्वसौभाग्यदायिनी । हिरण्यवर्णा वीजं तु शक्तिरानह ईरिता ।
हिरण्यवर्णा....चंद्रां हिरण्यमयीं लक्ष्मीं पद्मादश्च पङ्कजं ध्यानभेदं
प्रवक्ष्यामि सर्वसौभाग्यसिद्धये ।

ध्यानं : धांत्याकाचन संजिभां हिमगिरिप्रल्यैश्चतुर्भिर्गजेईस्ती ।
क्षितहिरण्यमृतामृतघटैरासिच्यमानां धियं । नानारत्नसमुज्ज्वलां करलसत्पद्मां
किरीटोज्ज्वलां । क्षैमावद्वनितवर्चिच लसितां वदेऽरुमिदस्यिताम् ।

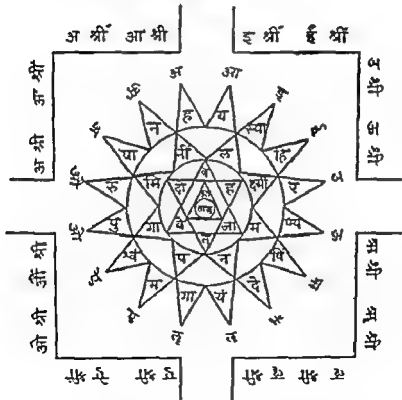
धारणार्थं यंत्रम्

एक लक्ष जपेन्मन्त्री दीक्षितो विजितेंद्रियः । श्रेयमभ्यर्चयेन्नित्यं सुगंध
कुसुमादिभिः । तपणं तद्दशाश स्यात् जुहुयात् तद्दशाशम् । ब्राह्मणान्
भोजयेत् । पद्मादेवीसर्वार्थदा भवेत् । त्रिकोणं पञ्चकोणं च तथाशरमतः
परम् । पुत्रपौत्रादिभिः साधं ऐश्वर्यमतुलं भवेत् । धान्यं धनं तथा क्षेत्रं
राज्यं पुत्रं च बाधवम् । क्षियं मित्रं तथा सर्वं लभते यत्रधृक् पुमान् ।

वृत्तघ्नानां पशुघ्नानां दुष्कर्मनिरतात्मनाम् । दृशीलानामभक्तानां लक्ष्मी-
र्निधा न दर्शयेत् । बलात्कारेण शौर्येण कपटावनयेन वा न गृण्हीयान्न-
गृण्हीयान्नगृण्हीयात्कदाचन दुरात्मा यस्तु गृण्हाति पुस्तकं मन्त्रमुक्तमम् ।
स चोरस्तु महालक्ष्म्या कुलेन सह दह्यते । गोपयेत्सर्वयत्नेन मन्त्रराजं च
पुस्तकम् । गोपनात्सर्वसिद्धिः स्यान्महालक्ष्म्या प्रसादतः ।

द्वितीय ऋचा यत्र

द्वितीय ऋचा

चतुर्मुखो द्वितीयस्य ऋचि उदय पूर्ववत् । श्री देवता समाख्याता तां
वीजगणि संस्तुतम् । हस्तर शक्तिरन्याता योग सर्वार्थ सिद्धये ।

पङ्गमाचरेत् ऋच पङ्गमागत क्रमात् । ताम् आनह जातवेदो
गामश्च पुरुषानहम् ।

ध्यानम्—केयूरैर्मेखलायैर्नमामिखचितैर्भूपणैर्भासमाना । कयूरामोदव-
त्त्रामपरिमितवृषापूर्णनेत्रारविंदा । हेमाभा दिव्यरत्ना मृगमदतिलका पद्म-
वक्रामुदारांश्रीलक्ष्मी पद्महस्ता नतजननरदा सर्वभूत्ये नमामि ॥ इति ध्यानम्

इति ध्यात्वा जपेन्मत्र लक्ष्माग्रमन्त्रित । त्रिन्दु त्रिकोण पट्कोण
वसुकोण कलादल । भूकोण च लिखेन्मन्त्री विंदो वै त्र्यक्षर लिखेत् ।
कलादलातमेनैक मूलरूपं लिखेद्बुध । भूकोण मातृकावेष्टय लक्ष्मीत्रिजेन
सयुता । उपरागे समारम्भ्य आरभे सोमसूर्ययोस्तथा । नयेदाम्रहण
महालक्ष्मीमनुस्मरन् । सर्वसौभाग्यद मन्त्र बाहुमुखेऽथवा गले । धारयेत्तु
महालक्ष्मीस्तत्रैव वसति ध्रुवम् । सहस्रकोशनिस्तीर्णा शस्यजालैरलङ्घिता ।
महीमकरुटका प्राप्य सर्वैश्वर्यं समश्नुते ॥

तृतीय ऋचा.

[तृतीय ऋचेचै यत्र बेलाच्या फळीनर चमेलीच्या अगर बेलाच्या
काडीनें कुकुमानें (केशरानें) लिहावें]

तृतीयस्य मन्त्रस्य आनन्द ऋषिरीरित । छन्दोनुष्टुप्परालक्ष्मीर्देवता भाग्य-
दायिनी । ॐ कात्स्वीजमाख्यात तत्कार शक्तिरीरिता । पङ्गमाचरेत्तात मन्त्र
पट्क विभा गत ॥

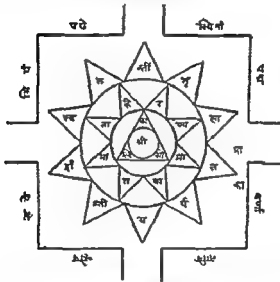
‘अश्वपूर्वा रयमध्या मा देवी जुपताम्’

ध्यानं—तडिद्वर्णा पूर्णा शशितपनताटकयुगुला । दरस्मेरा धीरा
कररुलितपद्मा दिनयना । लसद्ग्रीवा क्षौमाशुरविशदनाभिं सरसिजा ।
भनमि त्वा देवीं प्रणत जनसौभाग्य जननीम् ।

इति ध्यात्वा पट्कोण पूर्वमालिख्य तद्बीजस्य बहिर्भवेत् । विंदारम्भ्य
कलापत्रेष्वाल्लिखेत् क्रमतो मनु । सङ्पूर्ण कमलात्रीजैर्भूगृहे मातृरामपि । समृध्य
प्रित्यफलकै लिखित्या मन्त्रमुत्तमम् । समाराध्य महालक्ष्मीं सर्वावरणसयुता ।

श्रीमूक्तेनर्चयेलक्ष्मीं लक्ष्मीपुष्पेण पूजयेत् । पद्मास पूजयेत्तात तत्सर्व-
भाग्यमपानुयात् । एतद्यत्र यस्य गेहे पूज्यते भक्तिमयुत । तत्र सर्वसमृद्धि-
स्यान्नात्र ऋष्या विचारणा । एता लक्ष जपेद्विद्वान्पुरश्चरणपूर्वक । कर्पूरोर्हिम-
वार्याद्वैश्वदेनै कुकुमैर्हुत्वा ततो देवी ददाति सुलभा श्रिय रत्नगजेरश्वेक्ष
सर्वदा सेवते नरम् ।

चतुर्थ ऋचा यंत्र

चतुर्थ ऋचा

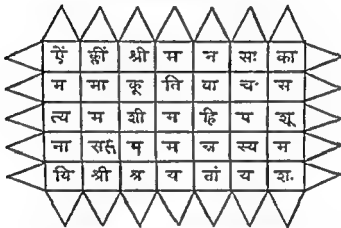
ऋषि बीज च शक्तिश्च पूर्ववत् भवेत् । छन्दश्च बृहती प्रोक्ता ककार
बिन्दुसयुक्त दीर्घस्वरविभूषित । बीज शक्ति श्रियमाहुर्योग सर्वार्थसिद्धिद ।
पदगमाचरेत् धीमान् भद्रं पठेत् विभागत ।

‘कासोस्मिता वृहये श्रिय’

ध्यान—या सा पद्मासनस्था त्रिपुलकटितट्टिपद्मपत्रायताक्षी । गभीरा
वर्ननाभिस्तनभरनमिता शुभ्रवस्त्रोत्तरीया । लक्ष्मीर्दिव्यगर्जेर्द्रमणिगणखचित-
स्नापिताहेमकुभेर्नित्य सा पद्महस्ता वसतु मम गृहे सर्वमागल्ययुक्ता ।

इति ध्यान्वा जपेन्मंत्रं लक्ष मात्रं चतुर्मुखं । पूर्वेन्दु पूर्णमालित्य
तद्वहिर्निहमण्डलं । अष्ट कोणं वसुदलं तयोर्दशदलं तथा । भूर्भवेन
समायुक्तं मनुं तत्र क्रमाद्धिखेत् । स्वर्णे वा रजतैर्वापि भूर्जपत्रे मिलित्यतु ।
एतच्चक्रं निवध्नीयान् वन्द्यानां बहुपुत्रदं । सर्वैश्वर्यकरं दिव्यं सर्वपाप-
प्रणाशनं । ग्रहप्रकोपप्रशमनं दृढयोगद्रवनाशनम् ।

दहावी ऋचा य यंत्र

यंत्रांगदशक वगैरे नेहमीप्रमाणे लिहावे

दशमस्य ऋचा सम्यक् नारदो ऋषिरुच्यते । छंदोनुष्टुप् समाख्यातः
सर्वकर्माणि साधयेत् । मकारं बीजमाख्यात । शकार शक्तिरुच्यते । शेष
पूर्ववदाख्यात ध्यानभेद वदाम्यहम् ।

‘मनसः काममाकृतिः.....श्रयतां यशः’

ध्यानः—कांत्या काचनसन्निभा दिनयनां कल्हारमालावती । कस्तूरी-
निलकां करैश्च कमला वंठे च मुक्तावलीम् । शेषाशेषयुत च भाषणयतीं
चचलसकुंडला । पद्माक्षी भजते पदाभिलषित प्राप्ता समृद्धये श्रियैः ॥

एव ध्यात्वा जपेन्मन्त्रं लक्ष्म्यात्मनः । ततो भवति हे तात, साधका-
 सर्वमोहना ॥ वासुसिद्धियोगं वक्ष्यामि सर्वेषां वाक्प्रवर्तनम् । धवलानर-
 सयुक्तो धवलासनमुत्तमम् ॥ पूजयेद्भक्तुलैः पुष्पैर्ब्रह्मचर्ययुतो नरः । धवलैरेव
 नैवेद्यैर्दधिक्षीरोदनादिभिः ॥ समल्पं च तदा कुर्यात् फलदां वागधीश्वरीम्
 सपूज्य वकुलैर्लक्ष्मीं ध्यायेद्वागीश्वरीपदम् ॥ नियुतो प्रजपेन्मन्त्रं वागैश्वर्यं
 प्रवर्तते । क्षणेऽपि मनुजो वाचामक्षरं वक्तुमक्षमः ॥ जडो मूढोऽप्यमेयावी
 गतप्रज्ञो विनष्टधीः । सोऽपि संजायते वाग्मी वाचस्पतिरिवापरः ॥ महा-
 व्याकरणि भूयात्तया सस्कृतवाक् कविः । सर्वभाषापरिज्ञानी समस्तलिपिकर्मणि
 नाना शास्त्रार्थसिद्धातवेत्ता भुवनप्रिथुः । सर्ववेदार्थवेत्ता च सर्वज्ञः साधको
 भवेत् ॥ एव तु कार्यसिद्धयैर्लक्ष्म्या जपेद्बुधः । वाग्भव कामवीजं च
 पराह्य कमलामपि ॥ एतद्रूपादौ लयोज्यं जपेत्सर्वार्थसिद्धये ॥

लक्ष्मीप्राप्ति प्रकारः

जपेत् त्रित्वं सनाश्रियं मासमेकं युतो नरः । हत्वा त्रित्वदलैर्मासं
 मधुरत्रयं योगतः । हत्वा दशाशतोवापि कमलैः क्षीरसयुतैः । धनदेनसमा
 लक्ष्मीं प्राप्नुयादुत्तमाम् ध्रुवम् । अथाष्ट नेत्रं प्रमिताक्षरात्मकं विधायपूर्वं
 कमलालयमनु । पश्चात्तु पूर्वार्धमेव मुञ्चरेत् । दुर्गेऽस्पृतेति प्रथितं मनुतत् ।
 हिरण्यवर्णां इति पूर्णं मन्त्रकं दाद्विषदुरीति० परार्धं । ततो जपेत् तं
 कमलालयामनु इत्येनमेकोत्रमनु । प्रकीर्तितं । एव मन्त्रन्यासयुक्तिं प्रदिष्टां
 विद्यालक्ष्मीं सूक्तं मात्रे व्यख्यात्वा । अयं कमलालयामनु - दक्षिणामूर्तिं
 सहितायाम् ।

अयं वक्ष्ये महेशानि लक्ष्मीहृदयं मन्त्रकम् । यस्य विज्ञानमात्रेण पलायन्ते
 महापदः । प्रणम्य पूर्वमुच्चार्य इतिमात्रमक्षरम् श्रीपुष्टं चाथकम्ले ब्रह्मा
 भानुस्तथैव च

‘ॐ ह्रीं श्रीं कमले कमलालये प्रसीद श्रीं ह्रीं - ॐ महालक्ष्म्यै नमो
 नमः ।’

नानाविध संपत्प्राप्ति प्रकार :

हिरण्यवर्णामिति प्रतिश्लोक पठेत्-दशाश चपक्पुष्प त्रिमधुप्लुत जुहुयात् । ननु सुवासिनीर्ननु कुमारीश्च भोजयेत् । —‘हिरण्य वृद्धिं ताम् आवह’ ऋच प्र. श्लो. पठेत्—दशाशनिलञ्ज्य होम । हेम रौप्य समृद्धिर्भवति ।

‘आदित्यवर्णं’ ऋच प्र. श्लो. पठेत्—त्रिमध्याक्तेर्विल्वपुष्पै पलैर्वी जुहुयात् । त्रिल्व निलयो त्रिल्व एकविंशति एत जुह्यात् । ननु सुवासिनी-भोजयेत् अलक्ष्मीर्नरयति । महद्घनधान्य समृद्धिर्भवति ।’

‘उपेतुमा ऋच’ प्र. श्लो पठेत्- जपा पुष्प, जाति पुष्प, वा त्रिमधुयुत जुहुयात् । यशोविबृद्धि

‘क्षुपिपासा ऋच’ प्र. श्लो. पठेत्—श्वेतनिल सरोज त्रिल्वपत्र घृतेर्दशाश जुहुयात् । —महादारिद्र्यपीडित सपद्बृद्धिर्भवति ।

‘गन्धद्वारा’ प्र. श्लो. पठेत्—कमल मादूर पत्र, शुक्ल तिल, मधु सर्पिणि जुहुयात् । —क्षौमावर पट्टावरादि वृद्धिर्भवति ।

‘कर्दमेन प्र श्लो. पठेत्—नारीकेल द्राक्षावस फले त्रिमधुभिर्जुहुयात् सर्व सपत्समृद्धिर्भवति ।

‘आपसृजतु’ प्र. श्लो पठेत्—यत्त्ववीहि, गोधूम, त्रिमधुभिर्जुहुयात् । धान्य समृद्धिर्भवति ।

‘आर्द्रां पुष्करिणीं’ प्र० श्लो० पठेत्—त्रिमधुप्लुतापूपेर्होम, पुत्र, वन्धु, जनसमृद्धिर्भवति ।

‘आर्द्रां पुष्करिणीं पुष्टिं’ प्र० श्लो० पठेत्—दध्नाहोम, देशप्राममहीलाम । ‘य शुचि’ प्र० श्लो० पठेत्—गोक्षीरेण जुहुयात्—अन्नसमृद्धिर्भवति. एतत्प्रयोग वर्तुणा नियम नारायणीया—न जिघ्रेनात्रमेश्वाञ्ज तत् वीज च न भक्षयेत् । नस्याभिलष्टो न टिद्याद्विल्व भूमौ शयीत न ।

लवणामलकं वर्जनागादिचनियौकत्वात् । पञ्चम्यानुत्तरे च स्त्री वर्ज्येत्
 प्राडमुखो अशने । विस्वैर्न मर्जयेत् । दन्तान् घ्रात्र्या लक्ष्मीं च भक्षयेत्—
 धारयेन्मुर्ध्नि तपुष्यं उत्तरे मसुरात्रमुखम् । पायसं वित्तव्रीजं च भक्षयेच्छुक्ल
 पर्वणि । धान्यं गोपुरद्विताशनरागां नो त्वपेदुपरि नायनवंगं । नोत्तग
 परिशिरा न च नम्रो नार्द्रपाणिचरणं श्रियामिच्छन्— १ नाभ्यं जादये तैलमेव
 रजनीं नैवा न लिङ्गेन्मुखे— २

श्री यंत्र संग्रह (संक्षिप्तरित्तां)—१

	ॐ १		
	देहि देहि ९	७ सर्वं	ह्रीं ४
		श्रीं ३	वांछितं ८
ह्रीं २	स्वाहा १०	५ मन	

ॐ श्री ह्रीं ह्रीं मन सर्वं वांछितं देहि देहि स्वाहा ।

बरील मंत्राचा साडेसात हजार जप ३ दिवस पुण करवा. नेहमी
 ३ दिवस यत्राज्यस्त तुवाचा दिवा देवाचा. बरील मंत्र भूर्जपत्रावर
 अष्टगधाने लिहावा. रात्री ९ वाजना जपाना सुखान करवा, यत्राची
 धेन पुत्राने पूजा करवा.

हा जप रोज साडेचार हजार करवा. इच्छित प्राप्ति होते. एकर
 हा मंत्रजर एक लाख पंचवर्षान हजार करवा.

श्री यंत्र (संपत्तिकरितां)-२

१ ६	४ ४८	६ १८
७ ३६	८ २४	२ १२
३ ३०	९ -ह्रीं	५ ४२

हें यंत्र डाळिंबाच्या काडीनें अष्टगंधानें कागदावर एका आसानें लिहावें. शुक्रवारी शुभ नक्षत्रावर आरंभ करावा. रोज ७२ यंत्रें लिहावीं. असें ७२ दिवस लिहावें. 'ह्रीं' मंत्राचा ५ हजार जप करावा. ७२ कागद गव्हाच्या पिटांत गोळ्या करून माशांस

खावयास घावे. एकधान्य भोजन. जोडा घाई नये.

धनप्राप्ति-(३)

ॐ ह्रीं क्लीं ॐ कामयेनुः कल्पवृक्षस्य अष्टसिद्धिस्तथैव च कुबेर-गणर्क्षस्य लक्ष्मीं सिद्धिम् कुरु कुरु स्वाहा । 'ॐ क्लीं ह्रीं ॐ' या मंत्राचा १० लक्ष जप करावा.

ऋणपरिहारः

भगवत्या कृतं सर्वं इति द्वादशोत्तर शताक्षरो मंत्रः तस्य जपात् संपुटाद्वा सर्वकामदः । सर्वापत्तिनिवारणश्च ।

एवं उक्त्वा इति मंत्र संपुटस्य धारणोक्ता वृत्तिभिः फलम् ।

प्रतिश्लोकं—देवि प्रपन्नार्तिहरेप्रसिदेति संपुटेन सर्वापत्तिवृत्तिः—
पुत्रप्राप्तिश्च—प्र० श्लो० दीपाग्रे नमस्कृत्यै कृतौ अतिशीघ्रं सिद्धिः दुर्गेस्मृतां
इति मंत्रस्य—हिरण्यगर्भ—उष्णिक्—श्रीमहामाया देवतादुर्गा बीजं—

शाकभरी शक्ति । श्री वायुस्तत्व । चतुर्भिर्ध पुरुषार्थ सिद्धये दुर्गेस्मृता ७ ।
स्वस्यैस्मृता २ वदति वक्रतदूरके ३ । पवमान वितज्जहि । ४ दारिद्र्यदु ख ।
सर्वोपकार० ६ ।

अथ ध्यानं.—केनोपमा० मानसोपचारै संपूज्य योन्या प्रणम्य तार,
नराणं, 'का सोस्मिता' ऋच तार रमा माया पु० कामादिबीज । दुर्गे
स्मृतेत्यर्थ । ताररमा माया कामादि वदति ऋच दारिद्र्य दु खे एतत्त्यर्थमते
तार रमा माया । कामपुटा 'कासोस्मिति' ऋच तार रमा माया कामपुटा
'चामुण्डायै विद्मे' इति यथाकार्यलक्षमयुत सहस्र शत वा जपेत् ।
कार्यसिद्धिर्भवति । दशश शीराज्य हवन । तद्दशश तर्पणं । मार्जन ।
सुवासिनी ब्राह्मण भोजनम् ।

॥ अथ श्रीसूक्त प्रारम्भः ॥ (श्रीरगावधूतमहाराजात् प्राप्तम्)

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ हिरण्यवर्णामितिपचदशर्चस्यसूक्तस्यआनद
वर्दमश्चिक्लीतेदिरासुताऋपय ॥ श्रीदेवता ॥ अनुष्टुप् छन्दः ॥ ऐं बीजम् ॥
॥ सो शक्ति ॥ ह्रीं कीलकम् ॥ ममदारिद्र्य परिहारार्थं ऐश्वर्यप्राप्त्यर्थं
श्रीसूक्तजपेविनियोगः ॥ अथ न्यासः ॥ आनदः वर्दमश्चिक्लीतेदिरासुता—
ऋषिभ्योनमः शिरसि । अनुष्टुप् छन्दसे नमः मुखे । श्रीदेवताये नमः हृदये ॥
ऐं बीजाय नमः दक्षिण स्तने ॥ सौ शक्त्यै नमः वामस्तने । क्लीं कीलकाय
नमः नाभौ । ऐं अगुष्ठा० । ह्रीं तर्जनीम्या० । श्रीं मध्य० । ऐं अना० । ह्रीं
कनिष्ठिका० । श्रीं करतलवर० ॥ एव हृदयादि ॥ भूर्भुवः स्वरोम् इति
दिग्बन्धः ॥ अथ ध्यानम् अरण्यमलसस्या तद्रजः पुञ्जवर्णा करमलधृतेष्टा
भीतियुग्माभ्युजा च । मणिमुकुटनिचित्रालङ्कृता वरुणजातेर्भवतु भुवनमाना
सन्तत श्री श्रियं न ॥ मानसोपचारे सम्पूज्य ॥ श्रीसूक्त जपे विनियोगः ॥
॥ ॐ ऐं ॐ हिरण्यवर्णा हरिणी सुवर्णरजतस्रजा । चन्द्रा हिरण्ययी लक्ष्मी
जातवेदो म आरुह ॥ १ ॥ ॐ ऐं ॐ ह्रीं ॐ ता म आरुह ह्रीं जातवेदो
लक्ष्मीमर्नपामिनीम् । यस्या हिरण्यं सिन्दूरं गामश्च पुरोपानहम् ॥ २ ॥

ॐ ह्रीं ॐ श्रीं ॐ अश्वपूजां रथमध्या हस्तिनादप्रगोधिनीम् । श्रियं
 देवीमुपह्वये श्रीमदिन्द्रीर्जुपताम् ॥ ३ ॥ ॐ श्रीं ॐ ह्रीं ॐ वा सोस्मिना
 हिरण्यप्राकारामाद्रौ ज्वलन्तीं तृप्ता तर्पयन्तीम् । पद्मे स्थिता पद्मवर्णां
 तामिहोपह्वये श्रियम् ॥ ४ ॥ ॐ ह्रीं ॐ वदवद ॐ चन्द्रा प्रभासा
 यगसा ज्वलन्तीं श्रियं लोके देवजुष्टासुदाराम् । ता पद्मिनीम् शरणमह
 प्रपद्ये । अल्लुलीमें नश्यता त्वा वृणे ॥ ५ ॥ ॐ वदवद ॐ वाग्वादिनी
 ॐ आदित्यवर्णे तपसोऽधिजातो धनस्पतिस्तत्र वृक्षोऽय मित्यः ।
 तस्य फलानि तपसा नुदस्तु मायान्तरा यार्थग्राह्या अल्लुमी ॥ ६ ॥
 ॐ वाग्वादिनी ॐ ऐ ॐ उपैतु मा देवसख कीर्तिश्च भणिना सह ।
 प्रादुर्भूतोऽस्मि राष्ट्रेऽस्मिन् श्रीर्तिर्मृद्धिं ददातु मे ॥ ७ ॥ ॐ ऐं ॐ सौं
 ॐ धुतिपासामेला ज्येष्ठमल्लुमीं नाशयाम्यहम् । अभूतिमसमृद्धिं च सखां
 निर्णुद से गृह्णात् ॥ ८ ॥ ॐ सौं ॐ हस ॐ गन्धद्वारा दुराध्वयां
 नित्यपुष्टा करीषिणीम् । ईश्वरीं सप्रभूताना तामिहोपह्वये श्रियम् ॥ ९ ॥
 ॐ सोह ॐ आ ॐ मनसु काममाकृतिं वाच सत्यमेशीमहि । पशुना
 रपमन्नस्य मयि श्री श्रयता यशः ॥ १० ॥ ॐ आ ॐ ह्रीं ॐ कदैमेन
 प्रजा त्रुता भूमयि संभज कर्दम् । श्रियु वासय मे कुले मातरं पद्ममालिनीम्
 ॥ ११ ॥ ॐ ह्रीं ॐ क्रों ॐ आप सृजन्तु स्निग्धानि चिक्रीत वसु
 मे गृहे । निचं देवीं मातरं श्रियं वासय मे कुले ॥ १२ ॥ ॐ क्रों ॐ
 क्रों ॐ आर्द्रा य वरिणीं यष्टिं सुवर्णां हेममालिनीम् । सूर्यां हिरण्ययीं
 लक्ष्मीं जातवेदो म आर्यह ॥ १३ ॥ ॐ व्रौं ॐ ह्रीं ॐ आर्द्रां
 पुष्करिणीं पुष्टिं पिङ्गला पद्ममालिनीम् । चन्द्रा हिरण्ययीं लक्ष्मीं जातवेदो
 म आर्यह ॥ १४ ॥ ॐ ह्रीं ॐ हु ता म आर्यह जातवेदो लक्ष्मीमनु
 पगामिनीम् । यस्या हिरण्य प्रभूत गात्रो दास्योऽध्वान्निन्देष्ट पुनपानहम्
 ॥ १५ ॥ ॐ हु ॐ स्वाहा ॐ य शुचि प्रयतो भूत्वा जुहुयादाय-

मन्त्रहम् । सूक्तं पञ्चदशार्चं च श्रीमाम् सततं जपेत् ॥ १६ ॥ ॐ
 स्वाहा ॐ ॥ इति श्री सूक्त विधानम् ॥ ॐ ऐं सौं क्लीं ऐं ह्रीं श्रीं क्लीं
 वदवद् वाग्मादिनी ऐं सौं हस्त आ ह्रीं क्रो मीं खीं हु स्वाहा ॥ इति
 विचारण्यभाष्यत ॥ श्रीसूक्तविधानम् समाप्तम् ।

ॐ पद्मानने पद्मऊरु पद्मार्क्षि पद्मसर्भवे । तन्मे भुजमि पद्माक्षि येन
 सौख्यं लभाम्यहम् ॥ १७ ॥ पद्मानने पद्मिनी पद्मपत्रे पद्मप्रिये
 पद्मदलायताक्षि । मिश्रप्रिये मिश्रमनोनुकूले त्वत् पादपद्मं मयि सनिधत्स्व
 ॥ १८ ॥ अश्वदायि गोदायै घनदायै म्हाधने धनं मे जुषता देवि सर्वं
 रत्नाध देहि मे ॥ १९ ॥ पुत्रपौत्र धनं धान्यं हस्त्यश्वश्चरी रयम् । प्रजानां
 भवसि माता आयुष्मत् कुरु त्वं मे ॥ २० ॥ धनमग्निर्धनं वायुर्धनं सूर्यो
 धनं वसु धनमिन्द्रो बृहस्पतिररुणो गोधनमश्विना ॥ २१ ॥ वैततेय
 नोम पिब सोमं पितृवृत्रं हा । सोमं धनस्य सोमिनो मय्य ददातु
 सोमिनः ॥ २२ ॥ न क्रोधो न च मात्सर्यं न लोभो नाशुभा मतिः भवन्ति
 कृतपुण्यानां भक्त्या श्रीमूक्तजापिनाम् ॥ २३ ॥ सरसिजानिल्ये सरोजहस्ते
 घवलतराशुः शुक्रं ग्रधमन्त्रशोभे । भगवति हरिबिबलभै मनोज्ञे त्रिमुक्ताभूतिकरि
 प्रसिद्धं मूढाम् ॥ २४ ॥ श्रीर्विचस्वामायुष्यमारोग्यमाविधाच्छोभमानं महीयते ।
 ग्रन्थं घनं पशु ब्रह्मपुत्रलाम् शतसंयुक्तं दीर्घमायु ॥ २५ ॥ ॐ महालक्ष्मी
 च विद्महे विष्णुपत्नी च धीमहि । तन्नो लक्ष्मी प्रचोदयात् ॥ २६ ॥
 ॐ महादेव्यै च विद्महे विष्णुपत्न्ये च धीमहि । तन्नो लक्ष्मी प्रचोदयात् ॥
 (ह्रीं लक्ष्मीं गायत्रीं तत्रप्रयातुन् आहो आणखी गायत्री आहेत,) इति
 पंचविंशत्यर्चं श्रीसूक्तं ॥ ॐ महालक्ष्मी च विद्महे महाश्रियै च धीमहि ।
 तन्न श्रीं प्रचोदयात् ॥ आनन्दं वर्द्धय श्रीदधिक्रते इति विश्रुता ।
 ऋषयश्च श्रियं पुत्रा श्रीदेवीदेवनामेता ऋणरोगादि दारिद्र्यपाप
 क्षुम्भदुष्कृत्यं । भयंशोकं मनस्त्रापा नृशन्तु मम सर्वदा ॥

७ श्रीमद्भगवद्गीता-भागवत-ज्ञानेश्वरी मंत्र विधान

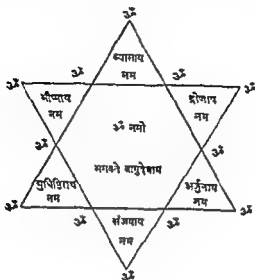
भगवद्गीता सप्ताह पद्धति व यंत्रपूजा

श्री मद्भगवद्गीता अनुष्ठान : सर्व भगवद्गीता हा एक सिद्धमंत्रच आहे. त्यातील घाहीं मंत्र विशेष उपयोगी आहेत. त्याचा विनियोग पुढे दिला आहे.

गीतायत्राचा उपयोग : पृष्ठ ३५६ वर दिल्याप्रमाणे तांब्याचे यंत्र तयार करून त्याची यथासांग (अर्घ्य-पादप, आचमन, स्नान, चंदन, तुलसीपत्र, पुष्प, धूप, दीप, नैवेद्य, शुद्धाचन व ताम्बूल) पूजा करून रोज सातशे श्लोक वाचन असे ७ दिवस करावे. प्रारंभी सरूप करून उदक सोडणे असे केल्यास सर्व कार्यसिद्धी होते. सांगता ब्राह्मण-सुवासिनी भोजनाने करावी.

१) मनुष्य वा प्राणिमान याचा रोगनाश : अरुणाच्या अध्यायाचा ३६ वा श्लोक, “स्थाने हृषीकेश सप्ता.” याने पाणी अभिमंत्रित करून रोग्यास पाजावे. २) याने भूतवाधाहि निरसन होते. दर्भ वा कडुनिंबाच्या काडीने अभिमंत्रित पाण्याने झाडल्यास पिशाच उतरते. ३) लक्ष्मीप्राप्ति—अध्याय ११ श्लोक ४० वा रोज १०८ वेळा जपण्याने लक्ष्मी प्राप्त होते. ४) सर्वसमृद्धि व दारिद्र्यनाश : अध्याय ११ श्लोक ३९ ‘वायुर्यमोक्षि-नमस्ते’ याचा रोज १०८ वेळा पाठ करावा.

अध्याय श्लोक संख्या		साप्ताहिक क्रम	त्र्यहिक क्रम	द्वयहिक क्रम	नैमिक क्रम
१	४७	प्रथम दिन	२३३ प्रथम दिन	३७२ प्रथम दिन	रोज संपूर्ण गीतमाचन २ तासांत पूर्ण होतं.
२	७२	११९			
३	४३	द्वितीय दिन			
४	४२	११४			
५	२९				
६	४७	तृतीय दिन	२३६ द्वितीय दिन		
७	३०	१०५			
८	२८				
९	३४	चतुर्थ दिन			
१०	४२	७६			
११	५५	पंचम दिन	२३१ तृतीय दिन	३२८ द्वितीय दिन	
१२	२०	१०९			
१३	३४				
१४	२७	षष्ठ दिन			
१५	२०	७१			
१६	२४				
१७	२८	१०६	२३१ तृतीय दिन		
१८	७८	सप्तम दिन			
		७००	७००	७००	७००

गीता यंत्र

गीतायन मनोपासना : रोज गीतेचा १५ वा अध्याय भोजनापूर्वी म्हणाना. १८ दिवस पाठ खड न पडता म्हणावा. कार्यसिद्धी होते. ५) श्रीकृष्णदर्शन व कृपा :—अध्याय २ रा श्लोक ७ “कार्पण्यदोषो—त्या प्रपन्नम्” काम्य इच्छा वा दर्शनेच्छा इत्यादि मनमग्न करून आपाद शु. ११ ते कार्तिक शु. १३ पर्यंत फक्त दर एकादशीच्या दिवशी (म्हणजे ४ महिन्यात आठ वेळा) रात्री शुद्ध होऊन श्रद्धेने परमेश्वराचे स्मरण करून वरील श्लोक १०८ वेळा म्हणजे म्हणजे पुढे एकादशीलाच कार्यसिद्धी होते. परमेश्वरदर्शन होते. पण सुरू करण्यापूर्वी केहाही ह्या वा कोणत्याही इतर हेतुविषयक श्लोकांचे अनुष्ठान सुरू करण्यापूर्वी तो श्लोक संपुष्टित करावा. तो असा ३ हजार जप करण्यापूर्वी सर्व गीतेचा १ पाठ मध्ये ११ व्या अध्यायाचे ११ पाठ असे ९ दिवस करावे. म्हणजे विशेष फायदा होतो (कल्याण-उपासना १९६८)—गो. प्र. भा.

श्रीभगवद्गीतेतील श्लोक मारुंडेयपुराणातील सप्तशतीप्रमाणे ७०० सातशे आहेत. सप्तशतीप्रमाणे हे सातशे श्लोक सातशे मंत्रच आहेत. मंत्रशास्त्रात जसे अभिचारमंत्र आहेत, तसे श्रीगीतेत अभिचाराचे श्लोक आहेत. व त्याचा यथाक्रम जप केल्यास इष्ट फल मिळतेही अभिचारविषेचे सहा भाग आहेत —

शान्तिमरण, वशीकरण, स्तम्भन, विद्वेषण, उच्चाटन व मारण. याच्याच पोटात आणखी सहा मेद आहेत

मरक्षण, जारण, आर्पण मोहन, जृम्भण व श्लेशन.

मंत्रातील अदृष्ट सामर्थ्य जागृत करून त्याचा उपयोग अस्त्र विधा उपयोगात आणण्याकडे पूर्वी होत असे मंत्रोच्चार करून मंत्रस्थित शक्ति जागृत करून तिचा निरनिराळ्या कार्यकारिता उपयोग करिता यात्रा, याकारिता मंत्रावसाना निरनिराळ्या शब्दाची योजना तत्रप्रयात सांगितली आहे, ती अशी —

स्तम्भन कार्यार्थ मंत्राचे शेवटी 'नम' असावे वशीकरणार्थ मंत्राचे शेवटी

‘हुकार’

आर्पणार्थ ” “स्नाह” उच्चाटनार्थ ” ‘वौपद’

मारणार्थ ” “फट्”

प्रत्येक मंत्राला ऋषि, छंद, देवता, ध्यान, न्यास, अशीं पाच अंगे अस्य आहेत कारण याचे शिवाय जप केला, तर त्याचा परिणाम चांगला होत नाही. असे म्हटले आहे की, ‘ऋषिच्छंदो देवताभि परित्यक्तो भुजंग’ तो मंत्र भुजंगाप्रमाणे मारून होतो यापैकी मंत्राच्या पाचव्या अंगाचे म्हणजे न्यासाचे महत्त्व साधकास उळावे, म्हणून थोड विवरण केले आहे.

न्यास म्हणजे ठेवणे अग्न्यास, वरन्यास, मातृकान्यास इत्यादि न्यासामध्ये आपल्या स्वरूप भावनेच्या व सामर्थ्यभावनेच्या साहाय्याने ध्यानकर्त्याने आपल्यातील सुप्त सामर्थ्याची जागृति करून त्या शक्तीची स्थापना शरीरातील विवाक्षित भागावर करणे, व अशा तऱ्हेने जागृत

शालेऽस्या शक्तीनें मंत्रस्थित इष्ट कार्याला ती प्रवृत्त करणे, हाच न्यास या शब्दाचा अर्थ होय ह्या अदृष्टशक्तिसामर्थ्याच्या योगानें मनुष्याने फल साध्य करून घेणे ही 'अभिचारिणी विधा' होय.

श्रीविष्णु भागवत ग्रंथात पुष्कळ मंत्र आहेत, त्यापैकी ज्याचा अनुभव आजमितीस आहे असा मंत्र खाली दिला आहे

‘सचिनयेत् भगवतश्चरणारविंद’ अर्धशिशू वरी होते.

‘कतिपयस्य शिरोगुरुवेदना शमयता सहजामपि दुःसहा

सन्निपिने विजने मुखवायुना श्रवणगोचरितेन कदाचन’

या मंत्राने डोकेंदुखी रहाते.

रा. रा. शं रा. रानडे, नवर ९७ बाळकेश्वर, मुंबई.

भागवतांतील व गीतेंतील मंत्र आणि त्यांचा विनियोग

अविनाशि तु तद्विद्धि तेन सर्वम्निदं ततम् । (सरक्षण प्रयोग)

भोक्ता यज्ञतपसा सर्वलोकमहेश्वर । (शांतिऋण)

तमस्त्यजानज मिद्धि मोहन सर्वदेहिना । (मोहन)

न च तस्मात् मनुष्येषु कश्चिन् मे प्रियकृत्तम । (वशीकरण)

इन्द्रियाणि मनोबुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते । (जारण)

रुद्रादित्या वसवो येच साध्या । (स्तभन)

ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति । (जृभण)

वक्त्राणि ते त्वरमाणा निशन्ति । (मारण)

ममैराशो जीवलोके जीमभूत सनातन । (आकर्षण)

धूमेनाव्रियते वह्निर्यथादर्शो मलेन च । (विद्वेषण)

द्याना पृथिव्योऽरिदमतर हि । (उच्चाटन) क्रेगन

स्थाने हृदिकेश तत्र प्रकीर्त्या जगत् प्रहृष्यत्यनुरज्यते च ।

रश्मांसि भूताति दिशो द्रवन्ति सूर्यो नमस्त्यन्ति च तिस्रस्तथा ।

(भूतवाधानिवारण)

—भी. आनन्दनराम, तासगावकर.

यत्र योगेश्वरः कृष्णस्तत्र पार्यो धनुर्धरः ।

तत्र श्रीर्विजयो भूतिर्धुवा नीतिर्मतिर्मम ॥

रोज ३ हजार प्रमाणे ५० दिवस जप-ईश्वरप्राप्ति व ईशरूपा होते.
याप्रमाणें अकरा वेळा केत्यास सिद्धि प्राप्त होते.

—प्रो. रामचंद्र दामोदर करमकर

बी. ए. एस. टी. सी. डी.

ग्रिनस्पॉल रिसर्व ऑकल्ट कॉलेज ५१ बुधवार, पुणे

‘यो मामेवमसंमूढो जानाति पुरुषोत्तमम् । स सर्वविद्भजति मा
सर्वभावेन भारत ।’ रोज ३ हजारप्रमाणे ५० दिवस करणें—वैभव
प्राप्ति.

बेलाचे झाडाखालीं तुपाचा दिवा लावून ११ दिवस शिवलीलामृताचें
११।११ पाठ केत्यानें घर सोडून गेलेला मुलगा परत आला.

तसेंच शिवलीलामृताचे ११ दिवस रोज अकराव्या अध्यायाचे ११
पाठ केत्यानें भूतबाधा नष्ट झाली.

श्रीसमर्थ रामदासस्वामींच्या त्रयोदशाक्षरी मंत्राच्या एक लक्ष जपानें
भूतबाधा नष्ट होते.

श्रीसमर्थींच्या भारती स्तोत्राचे १०० पाठ केले तर भूतबाधा
नष्ट होते.

श्री एकनाथ महाराजांच्या रुक्मिणी स्वयंवराचा तीन महिने रोज एक
पाठ केत्यास विवाहेच्छु मुलीचा विवाह होतो.

व्यंगदेश स्तोत्राचे मध्यरात्री २० पाठ १०० दिवसात केले तर
स्वप्नात श्री महानिष्णूचे दर्शन होते.

‘अशक्य ते तुम्हा नाहीं नारायण निर्जिवा चेतना आणावया.’

ह्या श्रीतुकाराम महाराजांच्या अभंगाचा एक लक्ष जप केत्यास

सर्व प्रभारच्या आध्यात्मिक, आधिदैविक व आधिभौतिक चिंता नष्ट होतात.

श्रीज्ञानेश्वर महाराजांना आपल्या भाग्य दीपिकेत जागोजागी मंत्र सांगितले आहेत

श्रीज्ञानेश्वरीतील मंत्र

एक मंत्र ११ व्या अध्यायात आहे तो असा:—

पैं त्रिभुवनीचेया राक्षसा, महाभय तू दृषीकेशा, म्हणोनि पळताती दाही दिशा, पेरीमळे । भूतप्रेतपिशाचचनिवारण होतें.

कार्पण्य दोषोपहतस्वभाव पृच्छामि त्वा धर्मसम्मूढचेत

यच्छ्रेयस्पाणिधित वूहि तन्मे शिष्यस्तेह शान्ति मा त्या प्रपन्नम् ।

इष्ट गोष्ट स्वप्नात सांगतात. चार लक्ष जप.

एक मंत्र १२ व्या अध्यायात आहे —

म्हणोनि गा भक्ता । नाहीं एनही चिंता ।

तेपातें समुद्रती । आपि मी सदा ।

एया कारणे गा भक्तराया । हा मंत्र तुम धनजया ।

मीजे जें यया मार्गा भजिये । याने अखिल संकट निवारण होने.

ते हे मंत्र रहस्य गीता । मेळवी जो माझिया भक्ता ।

अनन्य जीवना माता । वाळका जैशी ।

मुलाचे दृष्टि वगरे प्रकार नाहीसे होतात

मज ईश्वराचेनि लोमे । हे गीता पढता अक्षोभे ।

जो मडन होय सभे । सनाचिये ।

ज्ञात्यानाही वश करण्याची युक्ति.

तोचि प्रवृत्तीचा वागोरा । करी त्वचेचिया मोहरा ।

आणि स्पर्शाचिया घोरा । वना जाये ।

नाममंत्र महात्म्यं

मंत्र व त्याचें मनन यागदल पूर्वी विवरण केलेलेंच आहे. श्री समर्थ व श्री तुकाराम महाराज यांचे मंत्र अगर मंत्रमय वाक्ये याचेंही विवरण केले आहे. मंत्रांनी शारीरिक व मानसिक रोग बरे होतात. द्याचीही उदाहरणे दिलेली आहेत.

श्री धन्वतरी म्हर्पीनां आपल्या वैद्यकीय प्रथात रोगनिवारणार्थ वनस्पतीचे प्रयोग दिलेले आहेत. तसेच त्यांनी नामोच्चारणाने व नामोच्चारण सातत्यानेही रोग बरे होतात, असे आपले अनुभवापूर्ण मत दिलेले आहे. ते म्हणतात-

अच्युतानत गोविंद नामोच्चारण भेषजम् ।

नश्यन्ति सकला रोगाः सत्य सत्य वदाम्यहम् ॥

एफ्. टी. ब्रूक्स यांनी टेनिसन् क्वीचें उदाहरण दिले आहे. ते म्हणतात की, टेनिसन् क्वी आपले 'ऑल्फ्रेड' नाम म्हणत म्हणत समाधि दर्शत जात असे.

भगवन्नाम स्मर्तनाने ध्यनीच्या लहरी उठत असतात व त्यामुळे मनुष्याच्या अतश्चेतना व सुप्तचेतना जागृत होऊन त्याचा परिणाम मनुष्याच्या स्नायुजालावर होतो. आधुनिक मनोविज्ञानवेत्त्याची प्रयोग प्रक्रिया अन्तश्चेतनेपर्यन्त गेली आहे. सुप्तचेतनेपर्यन्त पोचली नाही व या अतश्चेतना जागृतीने नाना प्रकारचे रोग बरे होण्याचा सभव आहे.

१. नामचिंतामणि भाग २ रा. आवृत्ति ३ सन १९६९-रा कृ. कामत तसेच 'नामयोग रहस्य' भाग १ आवृत्ति २ री. हे दोन ग्रंथ प्रस्तुतच्या विषयावर उल्लेख असे ग्रंथ आहेत. त्यात अनुभूत व अनुभाव्य अशीं अनेक मार्गदर्शने आहेत. 'धर्मकल्पद्रुम' भागवत धर्म महामंडळ-काशी हा ग्रंथ मंत्र व नाममंत्र यासाठी प्रतिष्ठ आहे. हिंदी 'कल्याण' गोरखपूर (उ. प्रदेश) हे मासिक चाळीस वर्षांपासून 'सुमुखाचा जणु कल्पतरु' अशा विचारधारेचा आदर्श आहे.

(गो. प्र. मा.)

एक दारुवाज रामनाम उच्चार सुतत केल्यानें दारुच्या व्यसनापासून मुक्त झाला. त्याचप्रमाणें एक गांजिऊसही व्यसनापासून मुक्त झाला. एक राजयक्ष्मा झालेला मनुष्य 'सीताराम' या नामसंकीर्तनानें बरा झाला. एक अर्धशिशूनें पीडित झालेला मनुष्यही बरा झाला.

साहित्योपाध्याय श्री बटुकनाथजी शर्मा,
एम. ए. कल्याण, मार्च महिना १९४०

नवग्रहोपासना

(पैदिक तांत्रिक व पौराणिक)

(गो. प्र. भा.)

मत्ता मुरारिस्त्रिपुरांतकारी मानुःशशी भूमिसुतो बुधश्च ।

गुरुश्च शुक्रः शनिराहुक्वेतवः सर्वेग्रहाः शांतिकरा भवन्तु ॥

ग्रहोपासनेचें महत्त्व : आमच्या भारतीय संस्कृतीमध्ये सूर्य, चंद्र, मंगळ, बुध, गुरु, शुक्र, शनी, राहु, केतू या ग्रहांना देवदेवतांस्तर्केंच महत्त्व दिल्लें आहे. भारतीयांच्या सर्ग पूजानिधीमध्ये, जन्मापामूनच्या महत्त्वाच्या सर्ग संस्कारांमध्ये (जसें जन्म, शांति, उपनयन, विवाह इत्यादि) तसेंच सर्ग प्रसाराच्या यज्ञ अपवा हवन करपांमध्ये स्थानरक्षण व कार्यरक्षण यांसाठी, क्षेत्रपाल व आचरण देवता यांचेचरच नवग्रहोपासना करावी लागते.

आम्हां मानवी जीवनांतील सुखदुःखादि अनेक घटनांचा बरोल नवग्रहांशी बराच संबंध असल्याचें अनुभवास येतें. जीवनदाता सूर्य व त्याच्या कक्षेतील ग्रह त्यांच्या भ्रमणांमुळे दिवस, रात्र, ऋतू इत्यादि गोष्टी घडतात. व त्या घटनांचा जन्मत्पापामून सर्ग मानवी जीवन व व्यवहार ह्यांशी संबंध आहे, असें आपण अनुभवितों. म्हणून ज्योतिषशास्त्र व मुस्यतः मानवी जीवन, ह्यांचा संबंध जोडण्यात आला.

ज्योतिष शास्त्राप्रमाणें सूर्य व चंद्र यांना नक्षत्रस्वामी असें मानितात. कारण त्यांच्या प्रकाशाचा मानवी जीवनांशी घनिष्ठ संबंध आहे. मंगळाला पृथ्वीपुत्र, बुधाला चंद्रपुत्र, वृहस्पतीला देवगुरु (दिव् प्रकाश देणें,

गुरु मोठा किंवा श्रेष्ठ) शुक्लाला दैत्यगुरु, शनीला सूर्यपुत्र आणि राहु केतू त्यांना पृथ्वीटायापुत्र असे म्हणतात. त्यात वराच अर्थ व तथ्य आहे. या ग्रहांची वर्णने मुद्गल, नलाड, पन्न इत्यादि पुराणामध्ये तसेच रुद्रयामल ह्या ग्रंथात दिलेली आहेत. पार काय, सुद व्यास महर्षींनी नवग्रह स्तोत्रही रचिल आहे. यावरून इतक्या प्राचीन काळात भारतीयांनी अमनाशम्य ग्रहाचा पूर्ण दृष्टीचा विचार केलेला होता असे कळू लागते.

नवग्रह व आधुनिक विज्ञान : पौराण्य समाजात ग्रहांचे विज्ञान मुख्यत भारतीय सांस्कृतिकविज्ञान विचारधारेच्या आधारावर आहे. पौराण्याचे ममष्टिमत् पंचभौतिक जगाच्या पलीकडे म्हणजे पंचमहाभूते त्याचा व त्याच्या ग्रहोपग्रहयुक्त असा ब्रह्मांडाचा अयाग पसाराहि त्रिनधोक ठराविक दिक्तीने चालविणारी चिच्छक्ति ही काय वस्तू आहे, आणि त्या शक्तीचा व्यक्तिनिष्ठ जीवार्थी काय व केवढा सवध आहे, ह्यांचे पूर्ण आनुमतिक ज्ञान म्हणजे पौराण्य विज्ञान होय. त्या दृष्टीने पहाता पाश्चिमात्य शास्त्रज्ञांचे विज्ञान केवळ पंचमहाभूतांचे स्वरूप व त्यांची हालचाल, त्यांची कार्यकारी शक्ति ह्यांचे भौतिक म्हणजे पंचमहाभूतजन्य वस्तूच्या सहाय्याने मिळणारे व मिळविलेले ज्ञान आणि विश्वायकाश, त्यातील ग्रहगण व तारागण आणि त्याच्या हालचाली त्यांचेही भौतिक वस्तूच्या मदतीनेच मिळविलेले ज्ञान हे पाश्चिमात्य विज्ञानाचे स्थूल स्वरूप आहे. विश्वचालक अशी विश्वशक्ति म्हणून काही शक्ति आहे याची अत्यल्प जाणीव त्यांना अलीकडे होऊ लागली आहे, पण तिचा मानवी जीवार्थी काही श्रेष्ठ सवध अमून, मानव आपल्यातील अतींद्रिय शक्तीच्या मदतीने ती वैश्विक शक्ति व तिचे कार्य पूर्णपणे जाणू शकतो ह्याची त्यांना अधुनही कल्पना नाही.

कलियुगीन माणसाने चढावर पाऊल ठेऊन तेथून काही दगड आणिले ह्या कलियुगातील पराक्रम कौतुसाई आहे हे खरे. पण त्या दगडावरूनच त्याने भ्राम्य अनुमाने मादण्याची सुरवात केली, हे चूक. चक्षुर्वै

सत्यम् ही इन्द्रियदृष्टि झाली; म्हणजे अधिभौतिक दृष्टि झाली. पण याशिवाय माणसाला हृदयोद्भूत भावदृष्टि-म्हणजे आधिदैविक दृष्टि आणि विचार दृष्टि-म्हणजे आध्यात्मिक दृष्टि अशा तीन दृष्टि आहेत. जशी चंद्रानंत्र्याची सध्यां केवळ भौतिक दृष्टि आहे, तशीच उतर ग्रहगोलक्रामन्याचीही आहे. त्यांची अनुमाने सांगितली जातील, पण ती अनुमाने व ते विज्ञान हा भारतीय ज्योतिर्विदांच्या दृष्टीने अपुरी व एकतर्फी आहेत. सर्वदर्शनां ती जरी सत्य असली व वाडली, तरी ती एकतर्फी व दोषपूर्ण आहेत, असे भारतीय आर्य व ज्योतिर्विज्ञानाच्या दृष्टीने ठरने ते कसे ते पाहू :-

ग्रहांची भौतिक व दिव्य स्वरूपे : अलीकडील सत्त्वारविहीन व म्हणून श्रद्धा व निष्ठानिहीन भारतीय मनात पुराणादिकांतील वर्णने काल्पनिक वा अनिशयोक्तीची असल्याने थोडे आहेत, व म्हणून त्याज्य आहेत, उपहास्य आहेत, असे विचार येतात, ही दुर्दवाची स्थिति आहे! कारण ती वर्णने किंवा विधाने आजच्या इन्द्रिय दृष्टीशी म्हणजे आधि-भौतिक दृष्टीशी तर जुळतातच, पण ती भावदृष्टीशी म्हणजे आधिदैविक दृष्टीशी पण जुळतात, असे विचाराती पडेल. यासाठी पुढे दिलेल्या पौराणिक गोष्टी विचारात घेणे वरें :

१) एकदा रावण उपासना न करिता शक्राच्या दर्शनानकरिता कैलास पर्वतावर गेला, तेव्हा तेथे त्याला केवळ बर्फ व दगड आढळले. पण ब्रह्मदेवाच्या सांगण्याप्रमाणे तो द्वायिक उपासना केल्यावर पुनः गेला तेव्हा त्याला तेथे उत्कृष्ट रत्नमय मूभाग, अनेक प्रकारचे रत्नवृक्ष व कामधेनु अशी स्थिति आढळली.

२) तसेंच एकदा रावण चंद्रलोकां केवळ इन्द्रियदृष्टीनेच गेला व तेथे त्याने घाणाचा वर्षाय केला, त्याला तेथे दगड पायाण दिसले होते, तेव्हाही ब्रह्मदेवाने पुष्पमत् सूचना दिली^१

३) सप्तशतीमध्येही महिषासूर राक्षसानें अग्नि, वायु, चंद्र, सूर्य व इंद्र ह्या संज्ञेचे अधिकार आपल्याकडे घेतले होते, असे वर्णन आहे. यातील चंद्र, सूर्य, अग्नि, पृथ्वी आदि 'स्थूल' म्हणजे इद्रिय दृष्टीगम्य (आधिभौतिक दृष्टीगम्य) पदार्थ समजणे भाग व योग्य.

४) भारतातील गंगा, भौतिक दृष्टीनें जलमयीच आहे. परंतु आधिदैविक दृष्टीस जें गंगामार्गेचें दिव्यत्व दिसतें, तें पश्चिमेकडील इद्रिय दृष्टिवाल्या जीनाना दिसत नाहीं व दिसणारही नाहीं. याचा अर्थ आम्हा भारतीयांची ती दृष्टि खोटी असा नाहीं.

अवकाशात आकाशगंगा (Galaxy) आहे, तीमध्ये आपल्या सूर्य व त्याचे ग्रहोपग्रह ह्यासारख्या अनेक ग्रहमालिका आहेत, असे आम्हा प्रमाणें ते पाश्चिमात्य वैज्ञानिकही मानितात. पण आम्ही भारतीय त्या आकाशगंगेचें दिव्यत्व निरालें मानितों. तें का ? तें खरें का खोटें ? दृष्टिदृष्टीमधील भेद तो हाच.

५) अक्रूर कालीन गोष्ट वृंदावन येथील केशीघाट अधिभौतिक दृष्टिवाल्या अक्रूराला पत्थरमयच दिसला परंतु हरिदासस्वामींच्या वृत्तेनें त्याच अक्रूराला तोच केशीघाट रत्नमय दिसू लागला !

६) आम्ही भारतीय सध्यापिचीमध्ये ज्या गायत्री देवीचे म्हणजे सन्निवृत्तमंडलस्थित तेजाचे ध्यान करितो, तें पाश्चिमात्य समजतात, त्या भौतिक दृष्टीला दिसणाऱ्या सूर्याच्या अधिभौतिक स्वरूपाचे नसून, तन्मध्यस्थित अशा सूक्ष्म पण प्रभावी दैवी तेजाचे आहे हे त्या चर्मचक्षूशिवाय अन्यचक्षू नसलेल्या पाश्चिमात्यांना कसे दिसणार ?

७) अर्जुनाच्या समोर प्रत्यक्ष भगवान् श्रीकृष्ण होता व त्यानेच आपलें दिव्यरूप अर्जुनासमोर उभें केले असतानाही, तें त्याच अर्जुनाला

मनुष्यवृत्त भूकप करण्याचें व परिणाम पहाण्याचें साहित्य नेलेलें होते.
(८-४-१९३० चें 'अमेरिकन बार्ताहर' (Reporter) हें पाक्षिक)

दिव्यदृष्टि दिल्याशिवाय दिसूच शकले नाही. “दिव्य ददामि ते चक्षुः पद्म मे योगेश्वरम्”

८) “अग्निपोमात्मकं जगत्” यातील अग्नि म्हणजे सूर्य व पोम-सोम म्हणजे चंद्र हे कोणते? श्रीमद् भागवतात त्याचे वर्णन आहे. तो सोम म्हणजे सोममंडल म्हणजे-चंद्रमंडल, विशुद्ध रूपाने सूर्यमंडलाच्या वर अतिदूर आहे. ते सर्व व्यापक शांत व दिव्य असून तेथे सर्व प्रकारचे वैभव असल्याचे आध्यात्मिक दृष्टीला दिसून अनुभविता येते. पण तेथे गेलेल्या पाश्चिमात्य माणसाना प्राणिसृष्टीही न दिसता ज्वालामुखीच आहेत असे दिसले व दिसते. त्यांना दिसलेला व तसाच आहे असा त्यांनी मानिलेला चंद्राचा तो अर्धा भागच आहे त्या चंद्राचा उर्वरित अर्धा भाग अजून अशांतच आहे. पण अशा चंद्र भागावर “शातिसागर” (Sea of Tranquility) नावाने ओळखिल्या जाणाऱ्या भागावर काय आहे व इतर काय आहे याचे शोध पुढे घेतले जातील पण दृष्टि मात्र भोतिकी. अपोलो १३ चंद्रावरील ‘फ्रा मौरो’ (Fra Mauro) हा भाग शातिसागरजवळ आहे. ह्या शातिसागराच्या दक्षिणेस (नकाशातील दिशेप्रमाणे) ‘अमृतसागर’ (Sea of Nectar) आहे.

९) महाभारत कालीन अर्जुनादि लोक इद्रलोकीं जात येत असत व तेव्हा तेथे त्यांना दिव्य देवदेवतांचे वास्तव्य असल्याचें वर्णन आहे.

१०) वसिष्ठाने सांगितलेल्या ऋषिक मांत्रिक विज्ञानाच्या सामर्थ्याने रघुराजाचा रथ समुद्र, पर्वत, नद्या व आकाश ह्यांवरून अनिरुद्ध असा जात असे, असे वर्णन आहे

११) तसेच कर्दमाने तयार केलेल्या “पुण्यक” विमानाला सर्वच अनिरुद्ध गति होती असेही वर्णन आहे.

वरील सर्व वर्णनाचा सारांश असा निघतो की, भारतीयांच्या प्राचीन मयातील आपल्या सूर्यमंडळनिगडित नवग्रहाशी पृथ्वीवरील मानव संपर्क ठेवीत असत. (२) तो संपर्क ठेवण्याचे विमान हे एक साधन असे.

(३) चंद्र, सूर्य, गुरु, शुक्र या ग्रहानर त्या त्या भौतिक परिस्थित्यनुसार जीवसृष्टी होती व (४) ती सृष्टि पृथ्वीवरील मानवापेक्षा निराळ्या अशा नियत वा तेजसादि प्रभारची शरीरधारी जीव असून त्या त्या ठिकाणी पृथ्वीपेक्षाही जास्त सुखी, सतोषी व आनंददायक अशी स्थिति आहे. (५) म्हणून तशा त्या त्या ग्रहाची प्रचोदक, संरक्षक, व अधिष्ठात्री अशी जी शक्ति आहे व असते, त्या त्या देवतेचें निवासस्थान म्हणून त्या त्या ग्रहाला आधिदैविक दृष्टीने भारतीय आर्यांनी देव, दैवत, समजून श्रुतज्ञतापूर्वक स्मरण म्हणून आपल्या पंचदेवत पूजेमध्ये समाविष्ट करून घेतले.

१२) पौर्णिमेला दिसणारा पूर्ण चंद्र हा त्या सूर्याच्यावर असलेल्या ग्रहान सोममंडळाचें स्थूलरूप आहे

१३) वाळवंटी प्रदेशात जे सूर्यकिरण अतीशय दाहक असतात तेच सूर्यकिरण त्याच वाळवंटी भागात रात्रीच्यावेळीं बर्फासारखे थंडगार होतात. ही वस्तुस्थिति आधुनिक विज्ञानवादी वास्तविक असल्याचें वबूल करितो; पण

१४) वर्षा हजारां वर्षांचें झाले व तसेंच राहिलें तर त्याचा 'नीलमणि' बनतो, हे मात्र अजून त्या नवविज्ञानाला पटत नाही !

१५) सूर्याला 'सहस्ररश्मि' नाव आहे तसेंच सूर्य हा द्वादश कलात्मक आहे म्हणजे त्याचे किरणपुज' द्वारा प्रभारचे अमून त्या त्या बारा नावाप्रमाणे त्या किरणपुजाचे प्रभावही आहेत. "जगीं

१. सूर्याला चंद्राप्रमाणें व चंद्राइतक्या कला नसतात, पण त्या बारा असतात. त्या अशा (१) ज्वालिनी, दाहिनी, किरणी, दीपिनी, तेजिनी, विद्युत्तेजा, शंखिनी, तापिनी, वर्षणी, चालका, शोषिप्रिया व स्फुल्लिगा अथवा (२) ज्वालिनी, कीरणी, दाहिनी, दीपनी, ज्योतिनी, तेजिनी, विद्या, मोहिनी, जीतनी, शंखिनी, प्रकाशिनी, दीपकलिका अशीं नावें 'मूळस्तम' या ग्रंथात दिली आहेत. (गो. प्र. भा)

द्वादशादित्य' ते रश्मि अक्षरा" (रामदास) हे मंशोधन कोणाचे व ते
 गवे वा! नवशाखी याबद्दल वायू सांगू शकतील! नवविज्ञानाच्या स्थूल
 म्हणजे अधिभौतिक दृष्टीने सूर्यार जे डाग येतात, ते त्याच्या तेजात
 होणारे रसोट आहेत, असे ते आधुनिक वैज्ञानिक सांगतात. यापेक्षा
 जास्त गुल्मसा त्यांना सांगता येत नाही. पण जर सांगितलेल्या
 द्वादश कल्पांच्या नागरांमधून सूर्याचे किरणपुंज त्या त्या प्रकारचे म्हणजे
 गुणधर्मचे आहेत असे स्पष्ट होत. आधिभौतिक दृष्टीने सूर्याचे व त्याचे
 किरण ह्या वस्तु निरनिराळ्या आहेत.

१६) शाकटायन ऋषींच्या "वायुतंत्र" या ग्रंथात सूर्य व बुध, शुक्र,
 गुरु, शनि, इत्यादि ग्रह ह्यांमधील जीवन व जीवसृष्टि, त्याच्या प्रकरणाचे
 परस्परांमधील होणारे परिणाम, यातावरणाचे ८४ हजार प्रकार व त्याचे
 भिन्न भिन्न वर्ग इत्यादि माहिती आहे.

१७) महर्षि भरद्वाज यांच्या 'अशुनोधिनी' या ग्रंथात ग्रहोपग्रहाची
 परस्पराकर्षणशक्ति, सूर्यकिरणात असणाऱ्या निरनिराळी शक्ति व तिच्या
 मदतीने निरनिराळ्या ग्रहावरच नव्हे तर त्यापेक्षाही पलीकडे असणाऱ्या
 विश्वावकाशात कसे जावे इत्यादि अधिभौतिक दृष्टीची नानाविध
 माहिती आहे, तशी अधिदैविक दृष्टीची त्या ग्रहांमधील जीवनाची पण
 माहिती आहे.

१. द्वादशादित्यः—मित्र, रवी, सूर्य इत्यादि सूर्याची नावे, किंवा श्रीभद्राग-
 वतात विस्वान, अर्यमा, पूषा, त्वष्टा, सविता, भग, धाता, विधाता, वरुण
 मित्र, शक्र व उरुक्रम ही नावे भगवा सूर्यामार्गामधील पुढे दिलेली नावे
 ही सूर्यकिरणांची संबंधित असून तीं सार्थ आहेत, अशी तेथे ग्वाही दिलेली
 आहे. तीं अशीं—शक्र, विष्णु, अर्यमा, धाता, त्वष्टा, पूष, विश्वावसु, मित्र,
 वरुण, अशुमान, भग, व अतितेज.

२. याबद्दल आधुनिक पाश्चिमात्य विज्ञानाला माहीत झालेल्या गोष्टींची अल्प
 कल्पना मज शास्त्र या ग्रंथाच्या उपसंहारात दिलेली आहे.

१८) तसेंच भरद्वाज ऋषींचा “आकाशतंत्र” हा ग्रंथ, अंगिरसाचा “मेघोत्पत्ति प्रकरण” आणि नारदऋषींचा “धूम्रप्रकरण” इत्यादि ग्रंथांत विश्वाच्या अधिभौतिक दृष्टीची त्याचप्रमाणे त्यांतील परिस्रितीचा आधिदैविक विचार फार विस्तृत रीतीने केलेला आहे.

१९) वृहस्पतीला म्हणजे गुरूला ‘द्वादशकर’ असे नांव आहे. कर म्हणजे किरण व हात. गुरूला आधुनिक विज्ञानाप्रमाणे बारा चंद्र असून ते त्याच्या समोवतालीं फिरणारे प्रकाशमान उपग्रह आहेत. इतके चंद्र इतर कोणत्याही ग्रहाला नाहीत.

२०) आधुनिक विज्ञानवादी शुक्रावरील मानवसदृश जीव अवकाशातून आल्याचा उल्लेख करितात; पण पुढे त्याबद्दल कांहींच बोलत नाहीत. पृथ्वीकडे येणाऱ्या उडत्या तबकड्या (Flying Saucers) इत्यादि गोष्टींसंबंधी अजून अनिर्णित वृत्तीचे ते नवविज्ञानवादी आहेत. कारण अधिभौतिक दृष्टीला दिसणाऱ्या पण अधिदैविक दृष्टीला पटणाऱ्या अशा विश्वांतील जीवनासंबंधी समस्या निश्चितपणे खोड्या वा भ्रामक असेही टासून सांगण्याची त्या नवविज्ञानवाद्यांची अजून तरी छाती होत नाही.

२१) आधुनिक पाश्चिमात्य शास्त्रज्ञांना अवकाशांत—आयानोस्फिअर (Ionosphere) लोहकणीय मूलद्रव्य—विभागापलीकडे काय आहे तो विभाग किती उंचीपर्यंत आहे, त्यांत विद्युत्संचारी कण कां व कोठून

१. आज जरी चंद्रापर्यंतचा सुमारे २ लक्ष मैलांचा प्रवास करून मानव आला, तरी त्याला पुढे दिलेल्या गोष्टींची नेमकी कल्पना आलेली नाही. (१) पृथ्वी-समोवार भसलेले ‘वातावरण’ किती उंचीनंतर संपते. (२) निरनिराळ्या ग्रहांवर जीवन आहे का नाही. (३) पृथ्वीवरील वातावरणांत अथवा त्या पलीकडील अवकाशीय ‘आवरणांत’ जीव मृष्टी आहे का नाही इ. इ. याबद्दल जास्त उद्‌हापोड या ग्रंथाच्या वैज्ञानिक उपसहारांत आढळेल. अवकाश व [मैं भविष्य (space and your future १९६८). यांत पहा.

येतात ह्याचे अल्पही ज्ञान नाही. पण भारतीय विज्ञान शास्त्रज्ञांना त्याही पलीकडील गोष्टीचे ज्ञान झालेले होते व ते त्याच्या प्रयांत नमूद केलेले आहे.

सारांश - वरील माहितीवरून खालील गोष्टी स्पष्ट होतात.-
 (१) भारतीयांचे भौतिकी विज्ञान आधुनिक नवविज्ञानापेक्षाही जास्त प्रगत होते. (२) पाश्चिमात्य मानव केवळ भौतिकी म्हणजेच अधिभौतिक दृष्टीलाच प्राधान्य देऊन वावरतात व तीच दृष्टि म्हणजे 'खरें विज्ञान' असे समजतात-मानितात व आचरतात. (३) पण भारतीय सस्कृती-प्रमाणे मानवामध्ये आधिदैविक व आध्यात्मिक ह्या आणखी दोन दृष्टी अमून त्या वाढविणे, मानणे व आचरणे यालाच खरें विज्ञान म्हणतात. असे सांगते.^१

नवग्रहाचे जीवनावरील परिणाम : (१) चंद्र या ग्रहाच्या शक्तीचा परिणाम पृथ्वीवरील पाणी व वनस्पति ह्यावर होतो, हें भारतीयांप्रमाणे पाश्चिमात्य शास्त्रज्ञही कबूल करतात. (२) पण तेच पाश्चिमात्य विज्ञानवादी, भारतीय विज्ञान शास्त्राप्रमाणे ग्रहाच्या प्रेरणांचे व इतर शक्तींचे परिणाम मनुष्यजीवनावरही होतात असे उघड व निःसंदिग्धपणे कबूल करीत नाहीत. चंद्रावरून परत आलेल्या वीराना ते पृथ्वीवर येनाच नाही

१. वरील १६, १७, १८ या स्तमांतील माहिती या मंत्रशास्त्र ग्रंथकर्त्यांच्या (श्री. योगेश्वरानंदतीर्थ शंकराचार्य ह्यांच्या) "स्वर्गदर्शन" (व्हीनस प्रकाशन-३८१ क, पुणे -२ सन १९५९) या ग्रंथावरून घेतलेली आहे. या ग्रंथात ऋषींच्या त्या त्या सहित्यामध्ये आधुनिक नवविज्ञानवाद्यांना चकित करणारी अशीही बरीच माहिती स्थूल रूपाने दिलेली आहे. ती मुद्दाम पहावी. त्या माहितीत तेथे निदर्शितलेल्या सस्कृत ग्रंथात सूर्यकिरण'चा दूर संभावण, दूर ग्रहभ्रमण व त्यासाठी लागणारी यंत्र सामुग्री कशी करावी इत्यादि माहिती दिलेली आहे. (गो. प्र. मा.)

तास मानवी स्पर्शापासून दूर ठेवण्याचा उद्देश तरी ग्रहांचा मानवी जीवनावरील परिणाम पहाणें हाच होता. (३) भारतीय मिज्ञानवादी शास्त्रज्ञांनी मानवी जीवनावर होणाऱ्या ग्रहांचा परिणामपरिहार व लाभ वसा करारा ह्याबद्दल अनेक उपाय व तोडगे पूर्ण विचार करून शोधून काढिले. एरंडेच नव्हे तर त्या उपायाचे एक निगेष प्रकारचे अनुभूत व अनुभाव्य असे 'शास्त्र' ही बनविले.

ग्रहपरिणामाचें भारतीय शास्त्राचें स्वरूप : ग्रहांचे मानवीजीवनावर इष्टानिष्ट परिणाम झाल्याशिवाय रहात नाहीत हे अनुभविताना भारतीय शास्त्रज्ञांनी ग्रहांच्या अवकाशस्थ गति, त्यांची आकर्षणे व शक्ति ह्यांचा परिणाम तसेंच अयकाशानील तारकापुज व नक्षत्रपुज ह्यांशी येणारा संबंध लक्षात घेऊनच उपाय व तोडगे ठरविले. भारतीय ज्योतिषशास्त्राच्या ग्रहांच्या दशा, महादशा व अतर्दशा या परिभाषेनें मनुष्याच्या जन्माच्या वेळच्या आकाशस्थ ग्रहांचा (पिंडी ते ग्रहाटी ह्या आग्निदेविक व आध्यात्मिक दृष्टीच्या आधारावर) संपन्न जोडून उपाय सुचविले.

उपायाचें स्थूल स्वरूप : (अ) ग्रहांचें आग्निभौतिक स्वरूप लक्षात घेऊन मनुष्यानें त्या त्या ग्रहासाठीं ठराविक पदार्थांचीं दाने व ठराविक गावूंची व पदार्थांचीं धारण योग्य रत्नें, ह्याची योजना शास्त्रग्रंथ करून सुचविली

(आ) आणि सर्व विद्वान व त्यात समाविष्ट असलेली तत्त्वे व निरण हीं दूसरे निसर्ग काहाच नमून केवळ स्पंदनेच आहेत, असे अनुभवून त्या त्या ग्रहासाठीं यत्र, मत्र व त्याचे तत्र हीं ठरवून दिलीं, त्याचा आरागडा पुढे दिलेला आहे

एकेच राशीवरील ग्रह भ्रमण काल व स्थानिच पुढे दिल्याप्रमाणें आहे.

ग्रहाचे नाव	सूर्यप्रदक्षिणा काल	भ्रमणमाल	स्वामित्वाची रास	मानवी आयुष्यातील दशेचा काल	ग्रह जप
रवि	- -	१ महिना	मिथुन	६ वर्षे	सात हजार
बुध	२७ ३ दिवस	२३ दिवस	मकर	१० वर्षे	अमरा हजार
शुक्र	१०, ११	११ ३ महिने	मेघ व वृश्चिक	७ वर्षे	१० हजार
मंग	८८ दिवस	१ महिना	नव्या व मिथुन	१७ वर्षे	१०, हजार
गुरु	११.९ वर्षे	१३ महिने	धनु व मीन	१६ वर्षे	१९ हजार
शनि	२२४ दिवस	१ महिना	वृषभ व कर्क	२० वर्षे	६ हजार
राहु	२९-४ वर्षे	३० महिने	मकर व कुम्भ	१९ वर्षे	२३ हजार
केतु		१८ महिने } १८ महिने }		१८ वर्षे	१८ हजार
				७ वर्षे	१७ हजार

टीप : प्रत्येक ग्रहाची त्या त्या राशीवरील स्थितीभ्रमन अथवा यंत्रीभ्रमन वा अहयुति त्यामुळे त्या राशीच्या व्यक्तीवरील त्या ग्रहाचे परिणाम आणि तो ग्रह पृथ्वीपासून किती अशावर दूर व जवळ आहे याहि गोष्टी समजाव्या म्हणून सूर्य परिभ्रमणाचा काल येथे दिला आहे. हर्षल, वरुण, व मूत्रो ह्यांना सूर्यप्रदक्षिणा करण्यास अनुक्रमे ८४, १६४ ८ व २४७ ७ इतकी वर्षे लागतात. ही कालगणना पृथ्वीवरील मनाने उभयोनिलेच्या ३६० दिवसांच्या सौरमानिक वर्ष गणनेची आहे मूत्रो' ह्या नृत्तनशोधित ग्रहाचे विरगही परिणामकारी स्थितीत अजून पांचलेले नाहीत. (गो. प्र भा)

नवग्रहोपासनेचा व्यावहारिक भाग (अ)

ग्रह	आराधना	वस्तुधारणा	दान
रवि	हरिवंशपुराण श्रवण	माणिक	गहू, गाय, गूळ, ताबें, सोने, लाल वस्त्र.
चंद्र	शिवस्तुति	मोती	तांदूळ, कापूर, साखर, दही, मोती, चांदी, श्वेत चंदन, श्वेत वस्त्र, श्वेत वैल, शख, इत्यादि.
मंगळ	"	प्रवाल	ताम्रवस्त्र, लाल वस्त्र, लाल फूल, गूळ, लाल चंदन, केशर, मसूर पृथ्वी, विद्रुम, गहू, लाल वैल.
बुध	अमानास्या वन	पन्ना	कासें, हस्तिदंत, हिरवे पदार्थ, वस्त्र, मृग, पन्ना, सुवर्ण, तूप, शक्कर, फळे, पडरस भोजन.
गुरु	"	पुष्कराज,	पिवळे पदार्थ, सोने, पीतवस्त्र, हळद, पिवळें अन्न, अदम, पुस्तक, मध, मीठ, साखर, भूमी, छत्र, पुष्कराज.
शुक्र	गोपूजा	हिरा	चांदी, सोने, तांदूळ, दूध, दही, तूप, चंदन. पांढरा घोडा, भूमी, पांढरी गाय, मध द्रव्य.
शनि	मृत्युंजय जप	नीलमणि	तीळ, उडीद, तेल, लोखंड, काळें वस्त्र, म्हैस, कुळीय, कपिला गाय, काळी पुल्ल, पादत्राण, कर्तूंग, सोने.

ग्रह	आराधना	वस्तुधारण	दान
राह	मृत्युजय जप	पिरोजा	अमरु, लोखंड, तीळ, निळे वख, ताम्रपात्र, रूक्ष धान्य, उडीद, गोमेद, काळीं फुलें, तेल, ध्वजा, शख, घोडा, खड्ग
केतू	"	लसुणिया	वस्तूरी, तेल, छाग, काळे वख, सुप्तधान्य, ध्वजा, काबळ, उडीद, वैदूर्य, काळीं फुलें, लोखंड, शख.

रत्ने-दान पदार्थ व विज्ञान : धारण करायचा पदार्थ व दान-पदार्थांनील धातु ह्यातील किरणाचा व शरीर प्रकृतीचा घनिष्ठ संबंध आहे. निरनिराळ्या प्रकाशकिरणानीं रोग बरे होतात, तशीं तीं तीं रत्ने सोन्यात मद्रवून आगार धारण करण्यात, शरिरातील रुधिराभिसरणाशीं, त्वचेतील सूक्ष्म केशवादिन्याशीं निरनिराळ्या प्रकारचा संबंध येऊन, त्या त्या प्रकारचीं स्वदने शरीरानर कार्य करीत असतात, आणि अशा रीतीनें त्या त्या ग्रहाच्या किरणाचा परिणाम मद्रवण्यास मदत होते हे त्यामागील भारतीय विज्ञानाचे रहस्य होय. नगरनाची आगळी पापराय्यासाठीं तयार करितांना धारण करणाराच्या जन्म कुंडलीतील ग्रहाच्या स्थितीप्रमाणें व क्रमानें त्या आगळीतील रत्ने, दिवस नक्षत्रादि विचार करून वसत्रिणें व धारण करण्याचा दिवस, वेळ हीं विचारून घेण्याचीही शास्त्रज्ञा यासाठींच आहे. पणदेच नव्हे, तर युद्ध, शिमार, वृत्त, इत्यादि कार्यांच्या वेळीं कोणतीं रत्ने कोणत्या शरीरभगानर धारण करावीं, अन्नपिप्रयोगपद्धिार व वाग, आधान इत्यादि प्रमर्गांत कोणतें रत्न कोठे धारण करावें, कोणती आंगळी कोणत्या बोटांत घादून पापरावी, ह्या सर्वां गोष्टींचें पूर्ण शास्त्रीय विज्ञान भारतीय शास्त्रज्ञांनीं स्पष्ट केन्ने आहे. हीं प्राचीन भारतीय दूरदर्शी

परंपरा आजच्या नवविज्ञानाशी तुलना करून पहा व मग अभिमानास्पद कोणतें विज्ञान तें ठरवा व तें अधिक सूक्ष्म विचार करून ताकद असेल तर वाढवा. अन्यथा बालिशपणा ठरेल.

(आ) ग्रहोपासनेचे मंत्र, तंत्र व विज्ञान : आवाज-शब्दोच्चार-नाद, नादाच्या लहरी-लहरीचीं स्पंदनें, किरणोत्सर्ग व त्याच्या आघात प्रत्याघाताची निरनिराळ्या दाढ्यांचीं स्पंदने हीं अनकाशात एकसारखी सुरूच असून सर्व विश्व स्पंदनमयच आहे व त्याचा सत्रध प्राण्याच्या (मनुष्य व मनुष्येतर प्राण्याच्या) तसेच वनस्पति जीवनाच्या पंचभौतिक स्वरूपाशीं, शरीराशीं घनिष्ठ सत्रध आहे, हें पश्चिमेकडील विज्ञानवाद्यांना आतां उजळू लागून, पट्टू लागलें आहे. निस्वानकाशातील लहरी-निरनिराळ्या दाढ्यांच्या व जोराच्या लहरी, एक सारख्या चाडूच होत्या व आहेत, पण त्याचे आघात परिणामकारी होतात ह्याचें आकलन अलीकडे त्या शास्त्रज्ञांना झालें व तो नवीन लागलेला शोध म्हणून आनंदानें व दिमाखाने इतर जगाला ते शास्त्रज्ञ सांगू लागले आहेत। मूळचें होतेंच तें समजण्याची अकल आली-जाणीव झाली-हा त्याचा त्यानाच नवीन शोध एतदाच त्याचा अर्थ.

पण भारतीय विज्ञानाला हे शोध फार पूर्वीच लागले होते यामुळें त्यानीं इन्द्रियदृष्टि, भाग्यदृष्टि व विचारदृष्टि-आधिभौतिक, आधिदैविक, आध्यात्मिक दृष्टि-अशा तीनही दृष्टींचा मेळ घाटून त्याचें एक व्यवहारोपयोगी शास्त्र बनविलें. तें असे -

आवाजाचें प्रतीक बीज-म्हणजे वर्ण-त्याचा जोड म्हणजे शब्द व शब्दाचा जोड म्हणजे ध्वन्य व त्याचेंच नाव मंत्र. मंत्राचें चित्र म्हणजे रेखाकृति व त्या रेखाकृति सवधानें कार्य व त्याची पद्धति इष्टफलदायी करी होईल अशा रीतीनें त्याची माटणी केली व त्याचें शास्त्र बनविलें. हीच प्राचीन भारतीयांची विज्ञान विमया.

सामान्यतः प्रचारात अमळेची नवग्रहोपासना, त्यानींल पूजा स्तोत्रे व

जपमंत्र हे पौराणिकच असतात-जपसख्या बहुशः पौराणिक व वैदिक ही सारखीच आहे. त्या ग्रहाचीं प्रतिकें म्हणजे यंत्र हीं जाणकार 'गुरुजी रुइन' माहिती असलेल्या शास्त्रोक्त पद्धतीनें ताव्याचीं करून उपयोगात आणारीं पण सोबत दिलेलीं वेदिक वीजें, तदनुसार आग्रहण पद्धति व बीजमंत्र जप आणि त्याचा जपमाल ही माहिती यामलादि ग्रंथातून येथें घेतली आहे नवग्रह क्रमच हे पण यामल ग्रंथातून घेतलेले आहे आणखी म्हणजे त्या त्या ग्रहाचीं प्रतीकात्मक असणुक्त पंचदशी यंत्रें हीं पण अशाच तानिक ग्रंथातून घेतलेली आहेत.

(इ) यंत्रें व त्यांचे प्रकार : पूर्वी मंत्र व यंत्रें याच्या परस्परसमवाची कल्पना दिलेली आहे. येथें थोडा अधिक उदापोह करण्याची जररी वाटते. तो अधिक खुलासा असा मनात्मक यंत्रें (जसे त्रिकोणात्मक त्रिकोणी मंगल यंत्र, श्रीमूक्त यंत्र), बीजात्मक यंत्रें (जसे सूर्य-शिव-राम इत्यादि यंत्रे) बीजयुक्त अकात्मक पंचदशी वा धीसा यंत्र (जसे देवी यंत्रे आणि केवळ अनात्मक यंत्रे असे) यंत्राचे प्रकार आहेत हीं सर्व यंत्रे भूपुर पद्धतीचें यंत्रें होत नवग्रह शास्तीसाठीं वा नवग्रह उपासनेसाठीं त्रिशति, त्रयस्त्रिंशति, पट् त्रिशति, एवविंशति, चतुर्विंशति इत्यादि असणुक्त अशीं पण यंत्रें आहेत. पण त्यापैकी पंचदशी यंत्रें हीं श्रेष्ठ समजलीं जातात. अक, देवदेवता, व वैश्विक चिच्छक्ति ह्यांचा जीवशिवकथ दृष्टीचा समग्र आहे. ह्या निपयाचें एक स्वतंत्र शास्त्रच आहे. त्याचप्रमाणे वामनार्गाय शास्त्री अथोरी त्रिवोपयोगी (जसें स्मशानजागृति भूतबाधा-निरसन, इष्टजाल, भुताग्रळ, कष्टपुतळी, मेणपुतळी इ. इ. असणुक्त यंत्रेंही आहेत. या ग्रंथान वार्हीं नमुने आहेत)

१. पण प्रतीक अंश पंचदशी यंत्रामार्फत ठरवून करणें असेल तेव्हासाठीं नरर त्या अनुसरण्याकडून निराळा दिला आहे. तसेच प्रत्येक ग्रहाचे बीजमंत्र व उपासना ह्यांचीं ताव्याचीं यंत्रें, त्या यंत्रावरील मंत्र व यंत्राचे आकारही निरनिराळे आहेत. हे ध्यात ठेवावे. (गो. प्र भा.)

सोब्रतच्या नमग्रह विधानामध्ये त्या त्या ग्रहाची उपासना म्हणजे अनिष्ट असताना करावयाची आराधना करिताना, त्या त्या ग्रहाची पूजा करिताना त्या त्या ग्रहाला 'आपण या, आपण यावे' असे म्हणताना "आवाहने विनियोग" असा संस्कृत शब्दप्रयोग असून त्या ग्रहाचा जप संपूर्ण झाल्यानंतर त्याचे पूर्ण फल मिळण्यासाठी 'हवन' करायचा असतो. त्यावेळी 'हवने विनियोग.' असा शब्दप्रयोग असतो. तसाच जप करिताना '—प्रीत्यर्थं जपे विनियोग" असा शब्दप्रयोग असतो. "

ग्रहपूजा मंत्र : ग्रहांना आवाहन करिताना म्हणजे बोलाविताना म्हणायचा मंत्र वेदांतील आहेत, तसेच ते ब्रह्मकर्मसमुच्चयातील वा आन्हिक सूत्रावलींतील आहेत. तथापि त्यातील आवाहनें भिन्न भिन्न असल्याचे आठवल्यानें तीं 'अथवा' असें म्हणून लेखक शंकराचार्य यांनी दिलेल्या आवाहनाबरोबर दिली आहेत.

ग्रहांचीं ध्यानें व चित्रे : ब्रह्मकर्मसमुच्चयादि ग्रंथात दिलेली ध्याने 'मंत्रशास्त्र' लेखकांनी दिलेल्या ध्यानापेक्षा भिन्न स्वरूपाचीं असल्यानें तीं पण दिली आहेत. सामान्यतः प्रचारात असणारीं ग्रहांचीं चित्रे ध्यानमगशीं पूर्णांगानें सुसंगत असल्याचे दिसत नाहीं. तथापि प्रस्तुत ग्रहचित्रें मुख्यतः रूढ व मिश्रित हेतुदर्शक अशीं दिली आहेत. भगवान् सहस्ररश्मि सूर्य हा आधार असून सर्ग ग्रह त्याचा परिवार आहे आणि त्याचा सन्ध आकाशस्य राशिपुजाशीं आहे ह्या दुहेरी हेतूनें प्रस्तुतचे चित्र दिलें आहे.

ग्रहांचीं प्रतीक यंत्रे : 'मंत्रशास्त्र' लेखकांनी दिलेलीं यंत्रे अस्माक्षि अशी पंचदशी यंत्रे (अस्माक्षी बेरीज पंचदश म्हणजे पंधराच येते) हीं असामान्य तऱ्हेपासनेंतील आहेत तसे शुक्र ग्रहाचें पंचदशीयत्र उपलब्ध न झाल्यानें 'कल्याण' या मासिक्यातील त्रिशक्ति यंत्र येथें दिलें आहे. त्या मासिक्यातील ग्रहाची अस्माक्षि यंत्रे एका मिश्रित पद्धतीचीं नाहींत येथें घेतलेलें सर्वरोगहर यंत्र हें पण कल्याण मासिक्यातील आहे तत्रशास्त्रान

‘पंचदशी’ यंत्रांना असामान्य महत्त्व आहे. म्हणूनच त्यावर ‘मंत्रशास्त्र’ लेखकांनी विशेष जोर दिला आहे. तथापि प्रत्येक ग्रहाचे मंत्रयुक्त यंत्र व त्या यंत्राचा आकार हे मात्र निराळे आहेत. तीं तशीं ताच्याच्या पत्र्याचीं यंत्रें सामान्यतः उपयोगिलेलीं आढळतात.

ग्रहबीजें : ग्रहांचीं प्रतीकरूप बीजेंही भिन्न भिन्न आहेत तीं येथें दिलेलीं आहेत.

तांत्रिक पंचदशी यंत्राप्रमाणें करावयाची जपसंख्या ही पण निराळी आहे. तसेंच ग्रहाचीं प्रतीकरूप यंत्रें उपयोगात आणिताना प्रथम त्या यंत्रांत देवदेवता यावी म्हणून ठराविक पद्धतीनें व ठराविक मंत्र म्हणून विधि आहे. त्याला “प्राणप्रतिष्ठा” - देवदेवतेचा अस्तित्वदर्शक विधि - असे म्हणतात. तो विधि झाल्यानंतरच त्या यंत्राची नित्य पूजा करून मंत्र जप करावा. असा टंक आहे. येथें तांत्रिक पद्धतीची --- ‘इहागच्छ उह निष्ट’ ह्या मंत्रानें आवाहनात्मक प्राणप्रतिष्ठाच आहे.

(गो. प्र. भा.)

(अ) नवग्रहोपासना विधानम् (वैदिक बीजें व पंचदशी यंत्रें)
(योगेश्वरानंदतीर्थ)

प्रारंभीचा सामान्य पूजाविधि : नवग्रहासाठी यंत्रकोठ्यात मुच-
लिल्ल्या अंक प्रथम लिहून मग ५, ६, ७, ८, ९, १०, ११, १२, १३, १४ याप्रमाणे
अंक घनलेखन डाळियाच्या मळीनें अष्टगंधानें भूर्जपत्रानें वगैरे. यंत्र
लेखन सामान्यतः डाळीकरून उजवीकडे नित्य निगणाप्रमाणें करावयाचें
असतें. भांड्यात वा डाळ्या तळ्यात अक्षता घेऊन उजव्या ओंठाना त्या
ग्रहांचा पूजन मंत्र म्हणत यंत्रावर सोडणें व मग बीज मंत्र जरणे. प्रकटोद
निराणासाठी अनुष्ठान करण्यापूर्वी ताच्याच्या ताम्हनांत ग्रहगर्भें आर्पित
वाहून पूजा करणें व पंचदशीयंत्र वाहून त्याची पण पूजा वगैरी.

नवग्रह

(१) सूर्य : (उत्तुल्यत मध्ये लाल गोल काढणें व त्यावर अक्षता पुढील पूजा मंत्र म्हणत टाकणे.) 'ॐ आकृष्णेना रजसा वर्तमानो निवेश्यन्मृत मय्येव । हिरण्ययेन सन्निता रथेनऽऽदेवो याति भुवर्नानिपत्यन् । (ऋग् १-३५ व यजु-३३-४३) भूर्भुवः स्वः सूर्य इहागच्छ, इह तिष्ठ, सूर्याय नमः' सूर्यार्चें ध्यान : 'जपापुष्पोपमागद्युते द्विभुजपद्माभयहस्तसिंदूरवर्णावरमाल्यानुलेपनज्वलन्माणिक्यखचित सर्वांगाभरण भास्करतेजोनिधे त्रिलोकप्रभाशक्त त्रिदेवतामयमूर्ते नमस्ते' (सन्नद्धा-

रणध्वजपतामोप शोभितेन सप्ताश्वरथनाहनेन मेरु प्रदक्षिणी कुर्वन्नागच्छ ।

नक्षत्रं समुच्चया प्रमाणे.) असे म्हणून पूजा करावी

वीजमंत्र : ॐ हा ह्रीं ह्रौं स मूर्ध्नाय नमः '

एकूण जप ७ हजार कराना वेळ—उदयनाळ
याप्रमाणे नित्य १२ यत्रे लिहून श्वेत चंदनानें यत्रपूजा
मदारकूल वाहून तादुळार्चा खीर वा दुधाचा नेत्रे
दाखवून वापूरातीनें करावी मंत्र १४४ वेळ जपाना
रविमारीं सर्व यंत्रे व १ शेर तादूळ, सव्वा शेर साखर,

४	३	८
१	५	९
२	७	६

सूर्य यंत्र

५ पेसे रुप्याचा ८ किंवा १२ रती तुळडा दाना नार्हा तर १ पसा ब्राह्मणाळा
दान दाना. असें चार रविमारीं करावें. सूर्यनारायण प्रसन्न होतो.
यत्र लेखन पद्धति :- प्रथम ५ हा अक्षर लिहवा नंतर ६, ७, ८, ९, १,
३, २, ४ याप्रमाणें लिहावें. या पुढील भागात 'नवग्रह करच' देताना
दिल्लें सूर्योपासनेचें दुसऱ्या प्रकारचे पंचदशी यत्र दिलेलें अमून इतर
अष्टदलीय यत्रही दिल आहे त्याचे मंत्र व उपासनापद्धति न हेतु ही
निराळी आहेत. (गो. प्र. भा.)

(२) चंद्र : (चोमोनात आप्तेय बाजूम पाडरा अर्धचंद्र नाडणे)
पूजा मंत्र ॐ इम देवा असुपलः । सूर्यं ध्वं मूहते क्षत्राय मूहते ज्येष्ठाय,
मूहते जानराचार्येद्रस्येद्रियाय । इममसुं पुत्रमसुं पुत्रमस्ये निशङ्ग
योऽभि राजा सोमोऽम्माक श्रायणांनाः राजा' (यजु ९-४०) 'ॐ भू-
भुव स्व चंद्र इहागच्छ, इहनिष्ठ सोमाय नमः' जपाचा वीजमंत्र :
'ॐ श्री अत्रिनेत्र समवेनम' मंत्रा 'ॐ श्री श्री श्री म चंद्राय नमः'
अथवा २ रे विधान 'अस्य श्री चंद्र मंत्रस्य व्रथा ऋषि । पालेन उद ।
श्री मोमो देवता । सो वीज । आपेनिशक्ति । चंद्र प्रीत्यर्थे जपे त्रिनि
योग । सो सोमाय नमः । जपमंत्र : 'ॐ चांद्र चंद्राय नमः'

ध्यान : (१) श्वेत श्वेतावरधरो दशायुधेतरभूषण गदापाणिर्दिभृजध
मूर्त्त्य वरद शशि थयवा (२) 'ॐ असुमे सोमो अत्रि-'

दुर्तर्पिष्वानिभेषजा । अग्निं च विश्वशं मुनम् ॥ १ ॥ जपकालः संध्याकालः । जप १ लक्ष, दशांग हवनः अक लेखनः प्रथम अरु ६ भरणे मग इतर अरु लिहिणे

बीजमंत्र : रोज १३५ वेळा जपणें. यत्र रोज ९ वेळा असें २७ दिवस लिहावें. धूप दीप नेवेद्य इत्यादि सूर्य यत्राप्रमाणे पूजा करावी नंतर ही यत्रें एकात्र करून शुक्ल द्वितीयेच्या दिवशी चंद्राची पूजा करून त्याला बहानी नंतर चंद्राच्या निमित्तानें ब्राह्मणास दक्षिणा द्यावी. जप ११ हजार कराग.

८	१	६
३	५	७
४	९	२

चंद्र यंत्र

(३) मंगळ : (दक्षिण बाजूस लाल त्रिकोण काढणे) पूजा मंत्र— 'ॐ अग्निर्धुर्धा दिवः प्रकल्पति' पृथिव्या अयम् ॥ अपा रेतांसि जिह्वति । (रुद्र ८-४४-१६ यजु १३-१४) ॐ भूर्भुवः स्व भोम इहा गच्छ, इह तिष्ठ मगलाय नम ।

बीजमंत्र 'ॐ नमो श्रीं को स भोमाय नम ' जप ७ लक्ष रोज ७ माळा वेळ २ वाजता हे यत्र ८ दिवस रोज लिहून पूजा करावी मग गाईच्या शेणात तीं टाकानी रोज गुळ्याचा नेवेद्य व शेणटल्या दिवशीं चुरम्याचा लाडू करून ब्राह्मणाला भोजन द्यावें व आपण प्रसाद घ्यावा दक्षिणा ताम्रनाणक. यत्र लेखन ' ८, ९, १, ३, २, ४, ५, ६, ७

६	१	८
७	५	३
२	९	४

मंगळ यंत्र

ध्यान ' रक्त मालापरधर अकिश्ल गदाधर । चतुर्भुजो मेघगणोत्तरद श्रधरासुत ' जप १० हजार जपकाल-दोन घटिका दिवसास सगळीं

(४) बुध : (ईशान्य कोनात हिरवा किंवा केशरी बाण काढणे) पूजाम 'ॐ उद्बुध्यस्व लभेन सखाय समिग्रिमिध्व ग्रहय नीळा दधिका मसिमुपमच देरीमिद्रातोवसेनिह्वय ॥ अथवा ॐ उद्बुध्यस्व त्रिं

प्रति जागृहि त्वमिगपुर्ते स ५ सने'गमय च अस्मिन्संधस्ये अधुत्तरस्मिन
मिश्रोदेया यजमानश्च सीदत (यज १५-५४) ॐ भूर्भुव स्व बुध
इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ बुधाय नम

६	१	८
७	५	३
२	९	४

बुध यत्र

बीजमन्त्र 'ॐ ब्रा ब्रीं ब्रीं स बुधाय नम' किंवा ॐ
ब्रा ब्रीं ब्रीं स बुधाय नम' व्यान "पीतमात्यावरधर
सर्पाकार समुद्यति । खर्य चक्र गदा पाणि सिंहरयो वरदो
बुध" जप ७ लक्ष वेळ ५ वाजता यत्रलेखन ८, ९,

१, ३, २, ४, ५, ६, ७ याप्रमाणे हे यत्र रोज १५ वेळा अस ५ दिवस
लिहावे पूजा सूर्य मगळ याप्रमाणे करून रोज यत्र मिळान टाकावे नंतर
७ वे दिवसां सरं यत्रे खोल पण्यात टाकावीं सुवासिनीला लुगडे,
ग्वण, भोजन, २ अलंकार द्यावे

(५) गुरु (उत्तर दिशेस पिवले अष्टदल मादण) पूजामन्त्र 'ॐ
बृहस्पते अति यदर्थो अर्हदियमदिभाति ऋतुं जनेषु यद्दीदयच्छतस
मृतप्रज्ञात तदस्मासु द्रविणं थेहि चित्रम् (ऋग् २।२३।१५। यजु
२६।३) 'ॐ भू भूर्भुव स्व बृहस्पते इहागच्छ इह तिष्ठ बृहस्पतये नम'

ध्यान देवगुरुस्तद्वत्पीतवस्त्रधतुर्भुजो दण्डीच वन्द कार्य साक्षसूत्र
कमडलु ।

बीजमन्त्र ॐ ब्रा ब्रीं ब्रीं स गुरवे नम' किंवा
'ॐ झा झा झा गुरवे नम' काळ मध्याह्न रोज ७
माळा जप १९ हजार रोज ० वेळा ह यत्र लिहावे
अस १५ दिवस कराव नंतर ती यत्रे जलप्रवाहात
मोडारी गुरवारी आरंभ करून गुरवारी समाप्ति
करावी-ब्राह्मण भोजन, पीतवस्त्र दान व दक्षिणा द्यावी

६	१	८
७	५	३
२	९	४

गुरु यत्र

(६) शुक्र (पूर्वेस श्वेत पत्राणेन मादण) पूजा मन्त्र 'ॐ
अन्नान्यग्निनो रस ब्रह्मणा व्यपिप्रत क्षत्र पय सोम प्रजाप्रति । ऋतेन
मयमिद्विय विपान ५ शुक्रमधस इद्व्येद्वियमिद पयोऽमृत मधु' (यजु

१९-७१) अथवा 'ॐ शुक्र ते अन्यर्धजत ते अन्यद्विपुरपे अह नीयौरिवासि । मिथ्याहि माया अरिसिस्वधायो भद्राते'-
पूषन्निहरातिरस्तु ।'

अथवा 'ॐ शुक्र शुशुक्रा उपोन जारपमासमीर्वा
द्विपो न ज्योति । मन्त्र - "ॐ भू भुव स्व शुक्र
इहागच्छ, इह निष्ठ शुक्राय नमः"

११	१	१३
१२	१०	८
७	१४	९

त्रिंशति
शुक्र यन्त्र'

ध्यान 'ध्याय श्वेताम्बरमिंद्री चतुर्भुज ।
दत्तगुरु प्रशातस्य साक्षमन्त्र कमडलु ॥"

बीजमन्त्र - ॐ द्रा द्रीं द्रीं स शुक्राय नमः" जप १६ हजार,
वेळ-सूर्योदय

(७) शनि (पश्चिमेस काळ्या माणसाची आकृति रावणे, पूजा
मन्त्र 'ॐ शन्नो देवीरभिष्टय आपो भवतु पितये । श यो रभि
भवतु न । (ऋग् १०-९-४ यजु ३६-१२) "ॐ भू भुव
स्व शनैश्वर इहागच्छ इह निष्ठ शनैश्वराय नमः"

८	३	४
१	५	९
६	७	२

ध्यान इन्द्रनाल युनि शूली वरदो धृतगहन
नानात्राणासनधर र्त्तव्योर्मिषुत सदा"

बीजमन्त्र 'ॐ प्रा प्रीं प्रीं स शनैश्वराय नमः ।'
शनि यन्त्र किरा "ॐ श्रा श्रीं शू शनैश्वराय नमः"

जप ७ लक्ष रोज ७ वेळ यन्त्र काढून पूजा करावी ७ माळा ७
दिवस नंतर सर्प यन्त्र एकात्र करून पिंपळाच्या मुळग्रर समर्पण करानी
पिंपळाला ४० प्रदक्षिणा घाटून ब्राह्मणाला १० पसे भार तेल, उडीद
सव्या शेर व लोखंडाची सुरी द्यावी शनिदर्शन होतें

१ ज्येष्ठकेश्वर येथील उराध्ये यांजपाशा शुक्र पंचदशीयन्त्र अद्यूनही त उपलब्ध
झालें नाहीं तथापि सोबत दिलेले 'त्रिंशति' यन्त्र प श्रीरामस्वरूपजी
शास्त्री ह्यांच्या संकलनावरून घेतलेलें आहे (गो प्र भा)

(८) राहू : (नैऋत्य कोनांत काळी मगराकृति काढणें). पूजा मंत्र :

“ॐ कयानरिचित्र आ मुवदुती मुदावृधः सखा ।

कयाशचिष्टया वृता । (ऋग् ४-३१-१ यजु २७-३९)

‘ॐ भू भुवः स्वः राहवे, इहागच्छः इह तिष्ठ । राहवे नमः ।

६	७	२
१	५	९
८	३	४

बीजमंत्र : ‘ॐ भ्रां श्रीं श्रीं सः राहवे नमः ।’

किंवा ‘ॐ क्ष्मां क्ष्मीं क्ष्मीं राहवे नमः ।’ जपसमय : राहू यंत्र

रात्रौ, जप ७ लक्ष.

ध्यान : कराल वदन खड्ग चर्म शूली वस्त्रप्रदः । नीलसिंहा-

सनस्पृश्य राहुरत्र प्रशंस्यसे । रोज सात माळा.

मंत्र : ‘ॐ नमो सूर्यपुत्राय, ह्रीं,’ यंत्रें रोज द्वारा वेळां

बीजमंत्र म्हणत लिहावीं. तीं रोज गव्हाच्या पिठांत

मिसळून गाईला खावयाचीं. ब्राह्मणांस बज्र, मीठ व

दक्षिणा देणें.

(९) केतु : (वायव्य कोनांत काळा ध्वज काढणें). पूजा मंत्र ॐ

केतुं कृष्णन्केतवे पेशो मर्या अपेशसे । समुपद्रिभरजाययाः” । ॐ

भूभुवः स्वः केतो इहागच्छ, इह तिष्ठ । केतवे नमः ॥ (ऋग् १६-३

यजु २९-३७)

ध्यान : धूम्रद्रिवाहयश्चैवगाहनो विकृताननः । गृध्रासन गतो नित्य

नित्य केतुः सर्व वस्त्रप्रदः ।

टीप : नवग्रहपूजेमध्ये ग्रहांना जें आवाहन केलेलें आहे तें मंत्र जसें : ‘बुध,

सूर्य इहागच्छ’ इत्यादि शब्द हे मापेनें थोडेसे कमी औचित्यपूर्ण वाटतात.

पण त्यांत अनादरत्वाचा भाग नाही. जे संबोधनात्मक आवाहन आहे. तसेच

पुराणोक्त ग्रहांनांतर्ष्य करायचा पुराणोक्त मंत्र जपल्या आणि तंत्रोक्त

पंचादशी यंत्रयोग्य वस्त्राच्या ही निराळी अयून ती येथें दिलेली आहे.

त्याचप्रमाणें पुराणोक्त नवग्रह मंत्रही सोबत दिलेले आहेत.

वीजमंत्र : 'ॐ ह्रीं ह्रीं ह्रीं स केतवे नमः' अथवा 'ॐ क्रा श्रीं क्लू केतवे नमः'। जपसमय रात्रौ. जप १७ हजार. रोज १ यत्र याप्रमाणे ११ दिवस यत्र काढून पूजा करून यत्र आकाशवायूमध्ये उडवावी. बेलफळ वहावें. ब्राह्मणाला कवलदान द्यावें.

दिवस, तिथी, नक्षत्र, दिशादि वार : गुरु, शुक्र, बुधवार उत्तम, रवि, सोम मध्य, शनि, मंगळ, अश्विन नक्षत्रे : पूर्वा, रोहिणी, उत्तरा भाद्रपदा वार्डिट इतर नक्षत्रे चांगली. लग्न मेष, मिथुन, मीन, मकर ही लग्ने उत्तम इतर वर्ज्य

दिशा : पूर्व उत्तम, उत्तर मध्यम, दक्षिण वार्डिट त्याज्य, पश्चिम. म्लेच्छांचें काम करावें. दीप तुपाचा उत्तम, तेलाचा मध्यम. आसन मृगचर्म धनकामना. व्याघ्रचर्म देवता साधना, वृषचर्म वशीकरण, उग्रचर्म मारण मोहन.

भोजन पुरश्चरणवेळीं जव, तांदूळ, मूग, गहू, वप, साखर, दूध, दही, फळे, सैंधव चालेल.

माहिने : उत्तम मार्गशीर्ष, चैत्र, वैशाख, श्रावण. मध्यम पौष, ज्येष्ठ, भाद्रपद, अश्विन इतर, कार्तिक सामान्य, फाल्गुन वर्ज्य

पक्ष-तिथि शुक्ल पक्ष १, ६, ११ नदा २, ७, १२ भद्रा ३, ८, १३ जया ४, १४, ९ रिक्ताग ५, १०, १५ सन्यासी वा अग्निहोत्र्याने अनुष्ठान करावें

ग्रह जपसंख्या व आकृति : सूर्य सात हजार, चंद्र ११ हजार, मंगळ १० हजार, बुध १९ हजार, गुरु १९ हजार, शुक्र ६ हजार, शनि २३ हजार, राहु १८ हजार केतु १७ हजार ह्या सख्या सामान्य नवग्रह शातिसाठी आहेत. पण परिकेमध्ये अनिष्ट ग्रह असताना एखाद्या जपाने भागत नाही म्हणून वर दिलेली जपमर्यादा या यत्र पूजादि सुचविलेल्या आहेत 'कलौचतुर्गुणित' या न्यायाने जप करावा.

६	२	८
७	५	३
२	९	४

रवि यत्र

सर्व सुरक्षित उपासना : यासाठी प्रथम गायत्री जप करून पुढील यत्र रविनारी लाल गधानें लिहून धूप दीप दाखवून, ताच्याच्या ताईतात बंद करून पुरुषानें उजव्या दडात व स्त्रीने डाव्या दडात बाधावें तें यत्र मंगल यत्रप्रमाणे आहे

नवग्रह कवच : ह यामलतत्र प्रयातील आहे, रोज १ पाठ करावा. सर्व कवच ताईतात ठेवून दण्डात बाधावें

‘ॐ शिरो मे पातु मार्तण्ड कपाल रोहिणी पनि । मुखभगारक पातु कठच शशिनदन ॥ १ ॥ बुद्धि जीव सदा पातु हृदय मृगुनदन । जठरच शनि पातु जिह्वा मे दित्तिनदन ॥ २ ॥ पादौ केतु सदा पातु बारा सरांगमेरुच । त्रिषोष्टो दिश पान्तु नक्षत्राणि वसु सदा ॥ ३ ॥ भस्मा शशि सदा पातु योगश्च स्वैर्यमेरु च । सुचिरायु सुखी पुत्री युध्येच विजयी भवेत् । रोगात्प्रमुच्यते रोगी बधो मुच्येत वधनात् ॥ ४ ॥ ध्रियच लभते नित्य रिष्टिस्तस्य न जायते । य करे धारयेन्नित्य तस्या रिष्टिर्न जायते ॥ ५ ॥ पठनात्कनचास्यास्य सर्व पापात्प्रमुच्यते । मृतमत्सा च या नारी कारुवन्ध्याच या भवेत् ॥ ६ ॥ जीमनसा पुत्रवती भक्त्येव न सशय । एता रक्षा पठेद् यस्तु अग स्पृष्ट्वापि वा पठेत् ॥ ७ ॥

(आ) नवग्रहोपासना विधानम्—पौराणिक (गो प्र भा)

प्रत्येक व्यक्तीला कालांतरानें एक व अनेक ग्रह अनिष्ट किंवा बाधा करण्याच्या स्थितीत असतातच यामुळे ती अनिष्टता कमी भासावी ह्यासाठी योग्य व जाणत्या माणसाकडून त्या अनिष्ट ग्रहाची शांती करवून त्या ग्रहाचे पुढें दिलेले पौराणिक मंत्र म्हणून ठराविक सरयेइतका जप (हा आठवा पूर्वीच्या भागात दिलेला आहे) करावा जपही ठराविक वेळी ठराविक एकाच ठिकाणी असून स्नानोत्तर शुचिर्भूतपणे कराना इष्ट फलदायी होण्यासाठी ती जपसल्या चौपट करावी जप सपल्यानंतर

त्या मंत्राचें हवन (जप सत्येच्या दशाश वा अताश) ग्रह योग्य अशा ठराविक हवनीय द्रव्यानी करावें व त्यानंतर ब्राह्मण भोजनादि विधि उरकावे ग्रहानिष्टता कमी करण्यासाठी दानवस्तु व शरीरधारण वस्तु ह्याचा उल्लेख पूर्वी केलेलाच आहे. तसेच त्या मागील विज्ञानाची कल्पनाही दिलेली आहे.

ग्रहपरत्वे पुराणोक्त मंत्र

रवीचा मंत्र—जपाकुसुमसक्ताश काश्यपेय महद्बुद्धिम् । तमोरि सर्वपापघ्न प्रणतोऽस्मि दिवाऋम् ॥ चंद्राचा मंत्र—दधिशखतुपाराम क्षीरोदार्णवसभवम् । नमामि शशिन सोम शमोर्मुकुटभूषणम् ॥ मंगळाचा मंत्र—वरणीगर्भसमूत विद्युत्तानिसम्प्रभम् । कुमार शक्तिहस्त च मंगल प्रणमाम्यहम् ॥ बुधाचा मंत्र—प्रियगुणल्लिङ्गाद्याम रूपेणा प्रतिम बुधम् । सोम्य सौम्यगुणोपेत त बुध प्रणमाम्यहम् ॥ गुरूचा मंत्र—देवाना च ऋषीणा च गुर काचनसन्निभम् । बुद्धिभूत त्रिलोकेश त नमामि बृहस्पतिम् ॥ शुक्राचा मंत्र—हिमकुदमृणालाभ देत्याना परम गुरुम् । सर्वशास्त्र प्रवक्तार भार्गव प्रणमाम्यहम् ॥ शनीचा मंत्र—नीलाजन-समाभास रवि पुत्र यमाप्रजम् । छायामार्तदसभूत त नमामि शनैश्वरम् ॥ राहूचा मंत्र—अर्धनाय महावीर्य चन्द्रादित्य विमर्दनम् । सिंहागर्भसमूत त राहु प्रणमाम्यहम् ॥ केतूचा मंत्र—पलाशपुष्पसक्ताश तारकाग्रह-मस्तकम् । रोद्र रात्रात्मन् घोर त केतु प्रणमाम्यहम् ॥

(३) नवग्रहविधानम् (तांत्रिक)

(१) श्रीसूर्य—ॐ अस्य श्री चतुरक्षर सूर्यनारायणग्यामि महा मन्त्रस्य । श्री अज ऋषि । गायत्री छंद । श्री सूर्यो देवता । मम श्री सूर्यनारायण भुवनाधीश प्रसादसिद्धिद्वारा चिंनितफलमाप्स्यम्य जपे विनियोग । ॐ श्री अजाय ऋषये नम मूर्ध्नि । गायत्री छंदसे नम मुते

श्री सूर्यनारायण भुवनाधीश देवताय नमः हृदये । ध्यानम् आर्त्तं (हसं) भास्वद्रत्नाधमोलिस्तुरदमृतश्चाख्यचौररेखा । सद्यः सततमार्तस्वरकमलजपाभासुराभिः प्रभाभिः । विद्यामाशापमाश ज्वलदतिरचिर धर्तृपाशाकुशष्टाभीतीना भगितुगस्तवनमवतु जगन्नासुरार्थं वपुर्न । अथार्घ्यं—नमः सहस्रमिरण सर्गव्याधिनिवारण दायया सहितो देव गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तुते ॥ असें म्णून अर्घ्यं देणे अथमत्र—‘ॐ श्री सूर्याय स्वाहा’, जपसख्या—सात हजार.

(२) श्री सोम—ॐ अस्य श्री सोममहामत्रस्य । श्री भृगु ऋषि । पक्ति छद । श्री सोमोदेवता । सों बीज । मम श्री सोमप्रसादसिद्धिद्वारा चिन्तित फलान्नाप्त्यर्थं जपे विनियोग । ॐ श्री भृगवे ऋषये नमो मुनि । पक्ति छदसे नमः मुखे । श्री सोमदेवतायै नमः हृदये । सो बीजाय नमः गुह्ये । सा सां नृ सैं सों सा । ध्यानम्—नर्षरस्कटिनामदातमनिश पूर्णेदुर्निमाननम् । मुक्तादानं विभूषितेन वपुषा निर्मलयत तम । हस्ताभ्यां कुमुद वरविदधन नीलालमोद्भासित । त्वस्याकल्पमृगोदिताश्रय गुण सोम सुधाधि भजे । अथार्घ्यम्—ॐ विद्ये विद्यामालिनि चद्रिणि चारुमुखि स्वाहा । इति १०८ वार कृत्वा विद्यामन्त्रेण जपेत् । गोदुग्धेन पाणिमाया निराहारेण विधूपयेत् । अथ मंत्र ॐ सों सोमाय नमः । अथवा अस्य श्री चद्रमत्रस्य ब्रह्मा ऋषि । पक्ति छद । श्री सोमोदेवता । सों बीज । आपेति शक्ति । चद्रप्रतीत्यर्थं जपे विनियोग । सो सोमाय नमः । अथ मंत्र—‘ॐ चाद्रा चाद्राय नमः’ लक्षजप । तदश्वाशहवनम् । (चद्रशांतीप्रमाणे) जपसख्या—अस्त्रा हजार

(३) श्रीमङ्गल—ॐ अस्य (सुत धनप्रद) श्रीमङ्गल महामत्रस्य । विश्वरूपा ऋषि । गायत्री छद । धरामजोदेवता । मम श्री धरामज प्रसादसिद्धिद्वारा चिन्तित फलान्नाप्त्यर्थं जपे विनियोग । ॐ विश्वरूपायै ऋषये नमः मुनि । गायत्री छदसे नमः मुखे । श्री धरामज देवाताये नमः हृदये । ॐ हा हस ख ख । ध्यानम्—‘जपाभ शिवस्वेदज हस्तपद्मगदा-

शूलशक्तीन् धारयतम् । अतमुय सुमेपासनस्यम् धरानदनम् रक्तनख
समीडे ॥ अथ मंत्र—‘ॐ हा ह स ख ख ’ जप सख्या—दहा हजार.

(४) श्रीबुध—ॐ अस्य श्रीबुध महामन्त्रस्य । प्रजापति ऋषि ।
त्रिष्टुप् छन्द । बुधो देवता । मम श्रीबुधप्रसादसिद्धिद्वार चिन्तितफलानास्त्यर्थे
जपे विनियोगः । ॐ प्रजापत्ये ऋषये नमः मूर्ध्नि । त्रिष्टुप् छन्दसे नमः
मुखे । बुधदेवताये नमः हृदये । ॐ ब्रा ब्रीं ब्रीं स । ध्यानम्—पीतमान्यामर-
धर सर्पाभार समन्वितः । उल्लङ्घनगदापाणि सिन्धुस्यो वरदो बुध । अथ मंत्र
‘ॐ ब्रा ब्रीं ब्रीं स ’ जप सख्या—१९ हजार

(५) श्रीबृहस्पति—अस्य श्रीबृहस्पतिमहामन्त्रस्य । ब्रह्मा ऋषि ।
अनुष्टुप् छन्दः । श्री सुराचार्यो देवता । वृ वीज मम श्रीसुराचार्य—सिद्धिद्वारा
चिन्तितफलानास्त्यर्थे जपे विनियोगः ॐ श्री ब्रह्मणे ऋषये नमः मूर्ध्नि ।
अनुष्टुप् छन्दसे नमः मुखे । श्री सुराचार्याय देवतायै नमः हृदि । वृ वीजाय
नमः गुह्ये ॥ ब्रा ब्रीं ब्रूं ब्रीं ब्रीं ब्रू । ध्यानम्—रत्नाष्टापदवज्राशिमल
दक्षाभित्तनरादसीन त्रिपण्ण करे निदधत रत्नादिराशिपरम् । पीतालेपन
पुष्पनखमखिलालङ्कारत्समूषितम् । विद्यासागरपारग सुरगुरुम् वन्दे सुवर्ण
प्रथम् ॥ अथ मन्त्र ‘वृ बृहस्पतये नमः ’ जपसख्या एकोणीस हजारः

(६) श्रीशुक्र—अस्य श्रीशुक्रमहामन्त्रस्य श्रीब्रह्मा ऋषि । त्रिराट् छन्दः ।
दैत्यपूज्य श्री शुक्रो देवता । ॐ वीज । स्वाहा शक्ति । मम श्री शुक्रप्रसाद-
सिद्धयर्थे जपे विनियोगः । ॐ श्रीब्रह्मणे ऋषये नमः मूर्ध्नि । त्रिराट् छन्दसे नमः
मुखे । श्रीशुक्रदेवतायै नमः हृदि । ॐ वीजाय नमः गुह्ये स्वाहा । शक्त्यै
नमः पादयोः । ध्यानम्—श्वेतामोजनिपण्ण पापणतटे श्वेताब्रालेपनम् ।
नित्य भक्तजनाय सप्रददत वासो मणीन्हाटकम् । वामेनैव करेणा दक्षिणकरे
व्याख्यानमुद्राकृतम् । शुक्र दैत्यपरार्पित स्मितमुख बदे सितागप्रभम् ॥
अथ मन्त्र—‘शु शुक्राय नमः स्वाहा’ । जपसख्या—सहा हजार

(७) शनि—अस्य श्री शनैश्वर महामन्त्रस्य । रस ब्रह्मेति बीज । मम
श्री शनैश्वर प्रसादसिद्धयर्थे जपे विनियोगः । ॐ शमग्नि अगुष्टाम्या नमः ।

अग्निभि ककुत् तर्जनीभ्या नम । शनस्तपतु मध्यमाभ्या नम । सूर्य
अनामिकाभ्या नम । श वातो वा त्वरया कनिष्ठिकाभ्या नम । अप बिध
करतलकरपृष्ठाभ्या नम । शमग्नि शिरसे । अग्निभि ललाटे । करत मुखे ।
श न हृदि । तपतु नाभौ । सूर्य कट्या । श वातो वात ऊर्ध्वे । अपरा
जान्वो । अपबिधा गुल्फयो । ध्यानम्—इदनील द्युति शूली वरदो
धृन्वाहन । नानावाणासनधर वर्तव्योऽर्कसुत सदा । अथ मंत्र—श
शनैश्चराय नम । जपसंख्या—२३ हजार

(८) श्री राहु अस्य श्री राहु महामन्त्रस्य । कयान इति बीज ।
शचिष्ठ्य इति शक्ति । कया नो नामदेवो राहुगायत्री मम श्री राहुकृपा
प्रसादसिद्धयर्थे जपे विनियोग ॐ कयानश्चित्र अगुष्ठाभ्या नम । अमुक्त
तर्जनी० । उति सदावृध मध्यमा० । सखा अनामिका० । कयारुविष्ट
कनिष्ठिका० । शचिष्ठ्यावृता करतलकर० । कया शिरसि । न ललाटे ।
चित्र मुखे । आधुवत हृदि । उती नाभौ । सदावृध कट्या । सखा ऊर्ध्वे ।
कया जान्वो । शचिष्ठ्या गुल्फयो । वृत पादयो । ध्यानम्—करालवदनख
ङ्गचर्म शूली वरप्रद । नील सिंहासनस्थश्च राहुरत्र प्रशस्यते । अथ मन्त्र
'ॐ ह्रा श्री ह्रीं राहवे नम ' जपसंख्या—१८ हजार

(९) श्री केतु अस्य श्री केतुमहामन्त्रस्य अपेशसेतिबीज । माया
शक्ति । केतु मधुच्छद । केतुर्गायत्री । मम श्री केतुकृपाप्रसादसिद्धयर्थे
जपे विनियोग । ॐ केतु कृष्णन् अगुष्ठाभ्या नम । न केतवे तर्जनीभ्या० ।
पेशोमर्जा मध्यमाभ्या० । अपेशसे अनामिकाभ्या० । समुधद्वि कनिष्ठिका० ।
अजायत करतलकर० । केतु शिरसि । कृष्णन् ललाटे । अकेतवे मुखे ।
पेशा हृदि । मर्जा नाभौ । पेशसे कट्या । स ऊर्ध्वे । उपद्वि जान्वो । अजायत
पादयो । ध्यानम्—धृत्रदिभाबुधैर्नगादनो निरुतान । गृध्रासनगतो नित्य
सर्वनरप्रद । अथ मन्त्र—'ॐ ह्रा ह्रीं केतवे नम ' जपसंख्या—१७ हजार

९ व्यवहारोपयोगी मंत्र-तंत्र विधान

(गो. प्र. भा.)

परिचय

या प्रकरणात 'मन्त्रशास्त्राच्या' पूर्वीच्या आवृत्तीपेक्षां अनेक उर्वरित मंत्र व त्याची माहिती व यत्रे, ह्या गोष्टी दिलेल्या असून, त्याचे उपयोगानुसार (१) लक्ष्मी वा धनप्राप्ति याबद्दल मंत्र, यत्र व तत्र हे दिले आहेत. (२) शारीरिक रोग तसेच विषबाधा यासाठी उपचार दिले आहेत. (३) भूत श्रेत पिशाचबाधा निरसन ह्यावरील मन्त्रादि तोडगे दिलेले आहेत. (४) याशिवाय गारुड विद्या व मन्त्र - त्याचा उपयोग विषबाधा नाश, भूतादि बाधांचे तोडगेही दिले आहेत. (५) इतर अनेक यंत्रे व त्याचे उपयोग - वनस्पति आग्राहन मिसर्जन, इत्यादि विषय आणि (६) व्यकटेश अथर्वशीर्ष, पुरषसूक्त उपासना, होमहवन, आत्मज्योतिर्दर्शन, पर्जन्यवृष्टि व वध गारादि स्तभन, वनस्पति कीटकनाशन इत्यादि अनेक गोष्टी दिलेल्या आहेत. साराश, मूळ ग्रंथापेक्षा फारच थोडा भाग जसे - सार्वजनिक प्रार्थना, सर्ववर्णांच्या स्त्रियांसाठी स्तोत्रादिभाग वाळलेला आहे.

प. पू. गुरुजीनीं (योगेश्वरानंदतीर्थ शंकराचार्य यांनी) सोपविलेल्या फार मोठ्या जबाबदारीच्या व माझ्या सामर्थ्याबाहेरच्या कामगिरीतून कसा व नितपत बाहेर पडलो हे त्याचे अनेक अनुग्रहीत, वाचक व चहाते यांनी ठरवाय्याचे आहे. याही दोषार्ह वाटल्यास त्याचा दोष माझ्या अजा णतेपणात अमून त्याबद्दल सर्वजण मला क्षमा करतील अशी आशा आहे.

यानंतर मूळ ग्रंथाच्या शेजटी आधुनिक नवविज्ञानाच्या दृष्टिकोनातून भारतीय ऋषिमुनींचे अद्वितीय मंत्र - यात मारक, तारक व उद्धारक असे मंत्र — त्या मंत्रांचे चिंतन अनुभूत व अनुभाव्य सामर्थ्य, त्याची निव्य सिद्धता इत्यादि गोष्टींचे ईपदर्शन घडविण्याचा प्रयत्न केला आहे अशी मांडणी करण्यात पुढे सांगितलेली दृष्टि आहे ती अशी (१) आजही ते मंत्र अनुभाव्य असल्यामुळे आम्ही भारतीयांनी ते मित्र करण्याचा अवश्य प्रयत्न का करू नये असें आग्रहानेच नसून ते मंत्र सहज प्रयत्नगम्य व प्रयत्नसाध्य आहेत, म्हणून प्रयत्नशील रहाणे (२) त्याच्या प्रक्रिया जगात सर्वांत कमी खर्चाच्या आहेत (३) थोडेही मंत्र सिद्ध झाले म्हणजे आम्हा भारतीयांचा आभशक्तिविश्वास दृढावेल (४) केवळ आधि भौतिक स्वरूपाची आधुनिक नवविज्ञानाची दृष्टि मिती, कशी संकुचित व एकदेशी आहे (५) आणि ती मनुष्याच्या वाढीला कशी प्रतिरोधक व घातक आहे, (६) भारतीयांचे विज्ञान मिती उत्तुंग होते असेच नसून ते विज्ञान मानवाला दिव्यत्व म्हणजेच देवत्वच कसे प्राप्त करून देऊ शकते (७) पश्चिमेकडील शास्त्रज्ञांचे नवविज्ञान हे मानवाला दानवतेकडे कसे नेत आहे, (८) व्यावहारिक दुःख, असतोष, असमाधान हे नाहीसे करून, सुख स्तोष व समाधान भारतीय विज्ञान कसे मिळवून देऊ शकते (९) भारतीय सर्वश्रेष्ठ विज्ञान न मंत्रतंत्र हे संहृत भाषेतच असल्याने संहृत ही 'मृतभाषा' नसून ती जाज्वल्य जीवन भाषा कशी व का आहे, (१०) आणि म्हणून त्या भाषेच्या अध्ययनामुळे जगातील सर्व मानव सुमस्तुत वसे वन् शक्नील, इत्यादि गोष्टी आम्हा हतबुद्ध भारतीयांना जगदुद्धारक नवचेतन्यदायी कसे करील ह्या सर्व गोष्टींची जाणीव होईल

ह्या गोष्टी निरादर करण्यासाठी पाश्चिमात्यांच्या नवविज्ञानाचे जे जेथे पेठ माझ्या अल्पमतीला समजू शकले तेथे वाचकांच्या पुढे टाकण्याचा प्रयत्न केला आहे त्यामुळे आम्हा नवतरुणांना भारताच्या

भावी कार्यकर्त्यांना व कर्णधाराना आपल्या 'भारतीयत्वाची' खरी जाणीव उत्पन्न झाली तरी ही तशी प्रचोदना देणाऱ्या सद्गुरुमाउलीची अल्पशी सेवा घडली असें समाधान वाटेल. एकराष्ट्रीयत्वाची समष्टिभाषना त्यामुळे येईल.

सदरहू निज्ञानीदृष्टीचा उहापोह सुद्धा श्री योगेश्वरानंद हयात असताना त्याच्याशी होत असे, व तो तसा भारतीयापुढे यात्रा असेंही त्यांना वाटे व ते तसे प्रोत्साहनही देत हे खरे, तथापि त्याच्या आकस्मिक निधनामुळे ते कार्य तसेंच राहिले. पण पुढे कै. पंडित सातवळेकर आणि व्र. भू. सिद्ध योगी रंगधूत महाराज ह्यांचा प्रदीर्घ सहवास व त्यांचे प्रोत्साहन सदरहू निज्ञानी उहापोह 'मन्त्रशास्त्र' ग्रंथाच्या जोडीला देण्यास कारणीभूत झाले आहे हे नमूद करणे भाग आहे.

(१) धन—लक्ष्मी प्राप्तिकारक विधिविधान श्री सूक्त निधान या प्रकरणामध्ये द्वात्रिंशद वैदिक व पुराणोक्त सत्रीज मन्त्रांनी श्रीउपासना व श्रीप्राप्ति ह्यांचा विचार करण्यात आला. पण येथे इतर मन्त्र व यंत्र ह्यांचे संपूर्ण निधान दिलेले आहे. तसेंच धनदायक व ऋणपरिहारक व संपत्तिप्रापक असे प्रदोषव्रत दिलेले आहे याशिवाय काही पंचदशी, चौसा किंवा अन्य यंत्रे देऊन त्यामार्फत धनप्राप्ति करण्याचे मार्ग सांगितलेले आहेत त्यातील काही अनुभूत आहेत व काही अनुभाव्य आहेत. त्यांचा अनुभव घेऊन मला कळविल्यास आभारी होईन. श्रीसूक्त व सप्तशती याप्रमाणे 'सौंदर्यलहरी' (कै. मिडे) मराठी भाषांतरित ग्रंथात प्रत्येक लहरीत सुचविल्याप्रमाणे यंत्र असूनही यंत्रोपयोगाचे विधिविधान सख्खत भाषेतच दिले आहे तदनुभवी गुरुकडूनच ते प्राप्त होऊ शकते.

'मन्त्रशास्त्र' या ग्रंथात योगेश्वरानंदतीर्थ शंकराचार्य ह्यांनी सौंदर्यलहरी या ग्रंथातील ३४ व्या श्लोकाचा अनुभव घेतल्याचे यत्रासह वर्णन आहे. तशीच श्लोक ३६ व ३७ ह्यांमदल सूचित ग्वाही दिली आहे

(२) शारीरिक रोग व विषवाद्या नाशक काही मन्त्र व तोडगे दिलेले आहेत. त्यांमदल, वरील प्रमाणेच विनंति आहे. विषमायुष्येभ्यः

‘गारुडविद्या’ हा एक महत्त्वाचा भाग आहे. भगवान् विष्णूचें वाहन जो ‘गरुड’ त्याच्या उपासनेला ‘गारुड विद्या’ म्हणतात, या विद्येचें फार मोठें वाङ्मय ‘हिंदी’ भाषेंत आहे. तसेंच सर्प, निचु आदि सरपटणाऱ्या प्राण्याच्या निपबांधेवर वरेंच मंत्र (बहुताशीं बीज नसलेले तांत्रिक मंत्र) हिंदी भाषेंतच आहेत कारण जादुटोणा स्वरूपाची अधोरी मंत्रविद्या वाममार्गीय तांत्रिक स्वरूपाची अमून ती विद्या अनस्कारित माणसाच्या हातात वा अशुद्धाचारी लोकांच्याही हातात आहे. असें आहे तरीही ती परिणामकारी यश देते सरपटणाऱ्या प्राण्याचे निप ते ते मंत्र म्हटल्यावर उतरतें व वेदना कमी होतात. मंत्र म्हणत कोळशानें विंचूचें चित्र काढल्यानंतर त्या चित्रगत निचवाच्या नागीला स्पर्श करिताच नागीचा फणकारा जाणवतो—त्याचप्रमाणें आपसातील हेव्यादाव्यामुळें भानामती विद्येचे चमचार अनुभवास येतात. ही वस्तुस्थिति आहे. यानुरूप मंत्ररूपी शब्दोच्चारच्या लहरी म्हणजेच सवेदनें उत्पन्न होतात व त्या लहरींचा जरूर तो परिणाम प्राप्त होतो असें स्पष्टपणें सिद्ध होतें ही आज अत्यंत महत्त्वाची व विचारणीय गोष्ट आहे.

(३) भूतवाद्यानिवारण : ह्यावाद्यतीतरी चरीलप्रमाणेच अनुभव मान्य कराना लागतो. एवढेंच नव्हे तर ठराविक स्थळी—देवत्यानीं जसें गाणगावूर—नरसोमा वाडी—हरेस्वर इ.—जपपाठादि उपासनेमुळें तेथें उत्पन्न झालेल्या वातावरणात निवारक लहरी वायमच्या जागृत (Magenetic field) असतात असें सिद्ध होते

या निपयासत्रधी वरेंच साहित्य मंत्रमंडोदधि, इत्यादि प्रयात दिलेले आहे. भूत गाडणें वा वाटलींन भरणें (म्हणजे त्या दृष्ट प्रवृत्तिवारी

१. मुडाच्या भावनेमुळें मनुष्याचें रुपांतर पक्षी वा प्राणी ह्याच कर्मन त्याची घाणीत त्या मानवी जंवाला न्हावी म्हणून त्याचे ह्याळ करणें ह्या प्रकारची वाममार्गीय विद्या अवस्थावा अनुभव बस्तर भागांनील काही लोकमार्फत पदावयात निळाला (गो प्र भा.)

जीमाला शिक्षा भोगान्यास लावणे) यामारखे प्रयोग या ग्रंथात दिलेले नाहीत. कारण ती निवृत्त प्रतीची स्थापित विद्या आहे व त्यात मानवता वृद्धिकारक वृत्ति नाही.

(४) इतर मंत्र या शेवटच्या भागात श्री योगेश्वरानंदतीर्थ ह्याच्या 'मंत्रशास्त्र' या ग्रंथातील अवशिष्ट भाग दिलेला आहे.

धनलाभार्थे मंत्र यंत्र तंत्र

मंत्र जसे असल्यान आहेत तशीं यंत्रेही असल्यात आहेत. लेखकाच्या पाहण्यात श्री रेवतीनंदनाथ नावाचे सिद्धपुरप होते. ते प्रत्येक रोगावर ताव्याच्या ताम्बुनात पाणी घाडून त्यावर यंत्र काढून ते पाणी प्याय्यास देत असत व रोगी लोक बरे होत असत. स्वर, व्यंजन व त्याचेपासून झालेले शब्द हे जसे अमूर्त आहेत, नित्य आहेत, अनिनाशी आहेत, तशींच देवता-यंत्रेही अमूर्त व नित्य आहेत, हेही मार्गे सिद्ध केलेले आहे. तान्त्रिक मंत्र व तत्रात वर्णन केल्याप्रमाणे यंत्रे म्हणजे देवताच्या मूर्तीच, हीं पण नित्य आहेत. हे देवताचे मंत्र सिद्ध करण्याकरिता विशिष्ट यंत्रे आहेत. तथापि मंत्राचे जसे विशिष्ट विनियोग सांगितले आहेत, तसे यंत्राचेही विशिष्ट विनियोग सांगितले आहेत. त्यापेकीं याही अनुभवसिद्ध अशीं चार पाच यंत्रे आहेत त्याचा उहापोह यापुढें दिला आहे.

(१) श्रीमदाद्यशम्भराचार्यांनी श्रीभगवतीस्तुतिपर 'सौंदर्यलहरी' नामक

१. 'सौंदर्यलहरी'चा इंग्रजी अनुवाद पंडित श्री. भार अनंत कृष्ण शास्त्री यांनी केला असून M/s Ganesh Co.-Madras ह्यांनी १९५७ मध्ये प्रकाशित केला आहे. त्यामध्ये श्रीविद्या व श्रीयंत्र याची सचित्र माहिती आहे. त्यात लक्ष्मीधरा व अरुणामोदिनी टीका आहेत. त्यात पुढें दिलेल विशिष्ट अनुष्ठान आहे. 'सुवर्णनिर्मित पत्र्यावर "ॐ य ॐ" हा चीज मंत्र लिहून पूजा करून त्याचा रोज १ हजार जप करावा. असे ४५ दिवस केल्यावर रससिद्धि (Alchemical Power) प्राप्त होते. यच्चि सगम तत्रामध्य पटल

शंभर श्लोकात्मक ग्रंथ लिहिला आहे, त्यास आनंदलहरी असेही नांव आहे. या शंभर श्लोकांवर १०० यंत्रे रचलेली आहेत व साधकांनी त्या यंत्रांच्या व श्लोकांच्या जपपूजादिकांनी ऐहिक व पारमार्थिक कल्याण करून ध्यावे अशी योजना दिसते. या श्लोकांपैकी अनुभव घेतलेला ३४ सावा श्लोक पुढे देण्यांत येत आहे.

‘स्मरं योनिं लक्ष्मीं त्रितयमिदमादौ तव मनो- ।

निधायके नित्ये निरवधि महाभोगरसिकाः ॥

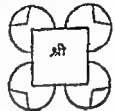
भजन्ति त्वां चिंतामणि-गुण-निबद्धाश्रवलयाः ।

शिवाग्रौ जुहन्तः सुरभिवृतवाराहुतिशतैः’ ॥१॥

स्वर्णपद्मवर सोवतचें यंत्र लिहावें. ४५

दिवसपर्यंत दर रोज बरील श्लोकांच्या १ हजार

आवृत्ति कराव्या व चित्रान्तर्मुख याचा नैवेद्य दाखवावा. मग हें यंत्र

द्वयलाम यंत्र

दमथें ‘कादि विद्या’ व ‘हादि विद्या’ त्यांची संपूर्ण माहिती दिली आहे.

कादिविद्या म्हणजे वेदोक्त दक्षिण विद्या ती होय. ती यामाचारी नव्हे, - ‘क’ बीजानं प्रारम्भ होणारे मंत्र ते कादिविद्या मंत्र. जसे ‘क ए, ई ल न्नी, हसकन्ही—सकलन्ही आणि ‘हसकांन्ही—हसकन्ही, सकलन्ही’ हे ‘हादि विद्यामंत्र आहेत. भीररमयि, दुर्वासा, हयग्रीव (विष्णु) व अगस्ति ही परंपरा ‘कादिविद्येची आणि अगस्ति पन्ना लक्ष्मणा ही ‘हादिविद्येची उपासक परंपरा. १५ बीजांवर आधारिलेली ती पंचदश विद्या. पण वर १४ च बीजे दिसतात. पण श्लोक ३३ व ३४ यांत अनुक्रमे न्नी, व श्री, क्षामह १५ होतात. हा खुलासा मिळेल पुढील पुस्तकांत पहा.

सौर्य लहरी के. ह. वा. मिडे. प्र. ७, (१९६९) ८ मराठी ग्रीक अक्षरानंदस्वामी भटगुरु (पुण) यांच्या अनुमती परंपरांतोळ अनुमोदित उपासकाने (श्री. मिडे) लिहिलेला आहे. तो वैदिक धर्म व शान्तर्य व धर्म यांचा संबंध व समन्वय बरणारा आणि महत्त्वाचा तांत्रिक व वैदिक धर्म गायनाला ठरवोली ग्रंथ आहे. त्यास बीजारूढ १०१ यंत्रे, बीजरहित भूपुर पद्धतीची १८ प्रस्ताव यंत्रे असलेल्या संपन्न ग्रंथ आहे. (गो. प्र. मा.)

संपुटांत घाडून आपल्या तिजोरीत पुरावें. असें केलें तर द्रव्यलाभ होतो. (हें संपुट म्हणजे 'खड्ग संपुट' म्हणजे गेंड्याच्या वा रेड्याच्या शिंगांची दोन पात्रें होत.—गो. प्र. भा.)

सौंदर्यलहीनील ३६ व्या श्लोकाच्या यंत्राचें फल क्षयरोगानिवृत्ति व ३७ व्या श्लोकाच्या यंत्रापासून महाकुष्ठरोग निवृत्ति होते. अशीं अनेक फलदायक यंत्रें या ग्रंथांत आहेत. परंतु त्याचा अनुभव घेतलेले कोणी साधक आढळले नाहीत, सबब त्याचा जास्त खुलासा दिला नाही.

३	७	१
९	५	१
४	३	६

लक्ष्मी यंत्र

(२) संपत्ति मिळण्याकरितां श्री लक्ष्मी मंत्र व यंत्रविधि हीं १६ यंत्रें बेलाच्या त्रिदळांतील मध्य पत्रावर लिहावी. आणि त्या त्रिदळांपैकीं कोरीं पत्रें जवळ ठेवावीत. प्रजापति ऋषि; अनुष्टुप् छंद; परमेष्ठी देवता असें उजव्या पानावर लिहावें. डाव्या पानावर

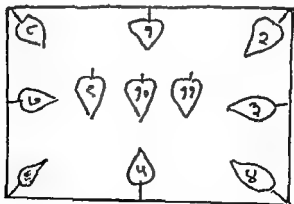
'श्री ह्रीं ह्रीं ग्लौं स्वाहा' हा मंत्र लिहावा. तुळशी काष्ठमाळेनें या मंत्राचा ३६० जप लाल वस्त्र नसून करावा. माळा, फुलें, मुगांची अत्तराचा दिवा, काचेच्या पणतीत (तांबड्या) वात लावून काचेच्या झाकणानें झाकून ठेवावा व हा आपल्या दक्षिण दिशेला ठेवावा. रक्तचंदन, सिंदूर, तांबड्या काण्हेरीची फुलें यांनीं यंत्राची पूजा करावी. दहीभाताचा नैवेद्य करावा. नंतर दिवा उघडावा. आणि आपल्या जेवणाच्या जागीं तांबडें वस्त्र पसरून त्यावर चौंग ठेवावा. नंतर लक्ष्मीच्या उजव्या पानावर एक नारळ रक्तचंदन लावून चढवावा. तेव्हां लक्ष्मी अंतर्धात पावते. नंतर आपल्यापैकीं कोणी ज्या ठिकाणी लक्ष्मी दिसते असें सांगेल तेव्हां तेथें यंत्र लिहून त्या भूमीवर ठेवावें. तेव्हां ती जागा निधीद्रव्यास प्राप्त होईल. नंतर जर तो निधी वाढावयाचा असेल तर तेथें गाईचें सज्जमण दूध घेऊन त्याची खीर करावी व तिचा होम करावा. होमाचा मंत्र 'ह्रीं श्रीं श्रीं ह्रीं स्वाहा' या मंत्रानें १५००० आहुती दाव्या. पूर्णाहुति श्रीकळाची (नारळाची) दावी व तो निधी वाढावा.

श्रीगणेशाय नमः श्री लक्ष्मी मंत्र यंत्रविधि व्याख्यास्यामः । प्रथमं चतुष्टयं च चतुष्टयं ततो वहिरष्टे रेखाद्वयं चैव याम्ये चैव ततो लिखेत् । प्रतीची द्वौ ततो लेख्य कुचेरं च ततो लिखेत् । पूर्वकोटे रविं चैव अग्नि कोणे वृताशनः । याम्ये चैवाश्विनं चैव नैऋते दिग् ततो लिखेत् । प्रतीचीर्धनुमिर्दिग्निवा याम्ये । द्विस्ततो लिखेत् । उत्तरे त्रयोदशं चैव ईशान्ये वायवे च । ईशाननैऋते दिशां वायवीये वेदमेव च । अग्निकोणे रमं चैव वायवे रश्मि मेव च । अष्टमेषे त्रिभिन्वा तु कागदे भूर्जपत्रके । मध्ये मंत्रं शिषं चैव विरापत्रं प्रसीर्तितम् । अथ मंत्रनाहः 'ॐ श्री माया कामवीजा प्रणवाद्योनि व्याहरेत् । ह्यहान्तो मन्त्र राज्ञेयि जपेदेव शुचिस्तनः । न्यास ध्यानं न वा पूजा न न्यासा न च भासना । जपादय प्रसिद्धे तमन्त्रमजप्रसिद्धैः । मिलिते चैव राजं च त्रिसहस्रं सुमेरुते ।

यत्रराजान तत्रे दौलाल रात्रि आत्म्य वामपादेन भृवा त चाप्यग्रेमुख ।
 प्रजपन्मत्रराजानमष्टोत्तरशतं सुधा । अमुक्मार्कपयामीनि स्वाहान्ते पल्लव
 वदेत् । चन्द्रवर्तिनमार्कपेतं मुहूर्तेन स्वमालये । आनयेत्प्रहरार्धेन भूचरान्
 यक्षराक्षसान् । प्रहरैरेन देशी पामशासनमासनान् । चालयेन्नात्र सदेहो
 वरण धननायक । दिग्पालान्निदिशापालान् प्रहरैरेन सुव्रते । अयना
 त्रिमिहोस्तेन धनाढ्यो जायते ध्रुवम् ।

(३) श्री लक्ष्मी पिधान (संपत्ति मिळण्याकरिता).

श्रावण महिन्यातील शुद्ध पक्षात चांगला दिवस पाडून सुरवात करणे.
अश्वत्याची ११ पाने पाणिमेल्या व आंदवराची ११ पाने सूर्य सप्तातीला
आणि अमानास्पेला रईची ११ पाने व्यापी गोरख चदन, शेंदूर, केशर व
वेखेड यांचे गंध करावे डाळिंबाच्या लेखणीने अयना डाळिंबाचे फुलाचे
देठाने लिहावे आरभी १०८ गायत्री मंत्र जपून नंतर पानाने लिहिणे.
अश्वत्यपानावर देठाऊडून लिहिणे.

याने श्री लक्ष्मीची भाजना करावी

१	गायत्री मंत्रानें	आनाहन
२	गायत्री मंत्रानें	अक्षता
३	गायत्री मंत्राने	पाव
४	"	अर्घ्य
५	"	पयस्नान
६	"	गगोदक
७	"	वस्त्र
८	"	चंदन
९	"	अक्षता
१०	"	सौभाग्य द्रव्य
११	"	पुष्पें सोनचाफा, चाफा, पौर्णिमेस, रईचें सत्रा- तीस, व धोत्र्याचें पुष्प अमावास्यास घ्यावें. पंच धूप. (वेखड, शिलाजीत, अतिमिप, साखर, लग्न, पानडी.)
१२	"	दीप
१३	"	नैवेद्य-उडदाच्या डाळीचा-मुगाच्या डाळीचा, चण्याच्या डाळीचा असे समप्रमाण तीन लाडू ठेवावे अमावास्याच्या दिवशीं पादरे तीळ व गूळ नैवेद्यास घालणें. मंत्रानें प्रार्थना करावी त्यावेळीं प्रत्येक गायत्री मंत्राचे शेवटीं 'ॐ ऐं ह्रीं सो भामोद्धारयोद्धारय ह्रीं फट्' हा मंत्र म्हणावा, एकशें आठ वेळ मंत्र म्हणून पूजा समाप्त करावी

शेवटीं बरील मंत्र म्हणून पादरे तीळ व तांदूळ एकत्र करून अक्षता
बहाणे मन्थ्या तीन पानांवर यापेकीं एक लाडू दोघांनीं (नसऱ्यास
एकट्यानें) एक गार्दस व एक रस्त्यावर मुरमुरणें

या दिवशीं भोजनास दूध, भात, तूप, साखर असावें. दुसरें कांहीं नाही. जेवण फक्त एकवेळ घ्यावें. सात महिने असें करावें. संपत्ति मिळते.

(५) श्रीधनदाकवच

कथयस्व महादेव धनदाकवचं शुभं । यदधृत्वा याति दुर्गेऽपि कुबेर इव भैरव । वेतालभैरव उवाच । शृणु देवि प्रवक्ष्यामि धनदाकवचं शुभं । दारिद्र्यखण्डनं नाम सर्वसौभाग्यदायकं । भतुर्य (१) रक्षयेत् शीर्षं बिन्दुः रक्षतु पार्श्वयोः । श्रीबीजं रक्षयेत्सर्वं शरीरं देवि सर्वतः । माया बीजमवतु भुजौ कक्षे । पादौ रक्षेत् रतिप्रिया । वह्निजाया पातु लिंगं मंत्रः सर्वत्र रक्षतु । धनदा सर्वदा रक्षेत् पयि दुर्गे यमालये । मंजुघोषा सदा पातु पृष्ठं जानुयुगं तथा । सुंदरी दंडनालं च कंठनालं च चामरी । भ्रामरी भ्रमणं रक्षेत् दशदिक्षु सुभद्रिका ॥ करालभैरवी पातु वदनं श्रुतिनेत्रयोः । त्रिनेत्रा त्वरितं पातु तुरंगा सर्वसंक्रुटे । ओष्टाधरौ पातु माया चन्द्रिका मेरुदंडयोः । अंगुलीयु तथा शक्तिर्जघनं चैव चण्डिका । इन्द्राणी पातु मां पूर्वं माहेशी पातु दक्षिणे । कौमारी पश्चिमे पातु धैष्णवी चोत्तरेऽवस्तु । ईशान्यां पातु वाराही चामुण्डा बन्धि कोणके । कौबेरी नैऋतिं रक्षेत् वायव्यां मृगवाहिनी । उर्ध्वं ब्राह्मी सदा पातु अघोऽनंता सदावतु । ज्ञात्वा तु कवचं दिव्यं सुखेन सर्वसिद्धिदत् । भविष्यति न संदेहः सह देव्या सुखी भवेत् । कदाचिद्यः पठेद्दीमान् स कुबेरो भवेत् धुरं । अपुत्रो लभते पुत्रम् सर्वविद्यां सुशोभनाम् ॥ इति रुद्रयामले धनदाकवचं संपूर्णम् ।

(६) धनदा दशाक्षरी मंत्र

ॐ अस्य श्रीधनदादशाक्षरीमंत्रस्य कुबेर ऋषिः । पस्तिछंदः । धनदा-देवी देवता । धनदा-देवी-मंत्र-जपे त्रिनियोगः । ‘ह्रां ह्रीं हुं ह्रूं ह्रीं ह्रूं’ इति करहृदयादिन्यासः ।

ध्यानं कुकुमोदरगर्भाया पिचिचौ वनशालिनीं । मृणालकोमलमुजा
 केयूरागदभूषिताम् । तुलामोटिपरिभ्रान्तपादपद्मद्वयार्चिता । माणिक्यहार
 मुकुटकुण्डलादिभिर्भूषिताम् । नीलोत्पलदृशा उद्यत्कुचकुभसमन्विताम् ।
 रक्तरत्नपरीधाना तावूलाधर पद्मनाम् हेमप्राकारमध्यस्था रत्नसिंहासनोपरि ।
 ध्यायेत्कल्पतरुर्मूले देवीं ता धनदायिकाम् । नयोन्यात्मक चक्रे लिखित्वा
 धनदा देवीं पूजयेत् । अथवा हृदये ध्यायेत् । पूजा 'ल' पृथिव्यात्मक
 गंध समर्पयामि । 'ह' आकाशात्मक पुष्प समर्पयामि । 'य' वायव्यात्मक
 धूप समर्पयामि । 'र' तेजोरूप दीप समर्पयामि । 'व' अमृतात्मक नैवेद्य
 समर्पयामि । 'स' सर्वात्मक फल तावूल समर्प० । ततो वरामयकमलमुद्रा
 प्रदर्शयेत् ।

मंत्र:- 'ॐ र श्री ह्रीं रतिप्रियायै स्वाहा' यथासह्य जप कुर्यात् ।
 पश्चात् पद्म ध्यान जपनिवेदन । तारो बन्धिरमामाया रतिप्रिये वदेत्
 तत । बन्धिजाया तत प्रोक्तो मंत्रस्तद्वशरणक । धनदाया महामंत्र भक्तो
 य स्मरति ध्रुवम् । दक्षिता परित्यज्य सद्य संपत्तिमान् भवेत् । एतद्वर
 जपसत्या ७७००० सत्यात्तर हजार, अमरा हजार रोज, दशाश हवन,
 मार्जन, तर्पण, ब्राह्मण भोजन.

यत्र खाली लिहित्याप्रमाणे दादावें

- १ चौकोन
- २ चार द्वारे (प्रत्येक ओळीच्या मध्ये)
- ३ चौकोनावर चार त्रिगुळ
- ४ वर्तुळ
- ५ वर्तुळात ९ पादळ्या
- ६ पादळ्याच्या मध्य लहान वर्तुळ
- ७ लहान वर्तुळात 'ॐ'
- ८ नऊ पादळ्यात 'र श्री ह्रीं र ति प्रि ये स्वा हा'

वरील यत्र डाळिंगाच्या काडीने रक्तचदनाने भूर्जपत्राने काढावे व त्याची रोज पूजा करण्यापूर्वी त्या यत्रामध्ये श्रीगनदादेनीचे आवाहन करावे. व तशीच श्रीगनदादेनी आपण जप करिताना आपल्यासमोर आली आहे अशी भावना करावी. जप रात्री ८ ते २ पर्यंत करावा. तुपाचा दिवा व उदबत्ती जप संपेपर्यंत ठेवावी. रोज जप ११००० व्हाण्यास पाहिजे असा सात दिवसात ७७००० जप करावा. नंतर ७७०० हवन ७७० मार्जन ७ ब्राह्मण भोजन असा विधि आहे. ॐ सह ददा अक्षरं होतात.

(७) ऋणपरिहारक प्रदोषव्रत

त्रयोदशा प्रदोषे साय सध्या विधाय। प्राणानायम्य। निष्यादीन् सतीत्यं। मम ऋणपरिहारार्थं त्रयोदश्यधिपतिश्रीरुद्रीत्यर्थं प्रदोषव्रतागमूत आघ्रपत्रहोम करिष्ये। एकसंस्कारपर्यन्त प्रतिपक्षत्रयोदस्या प्रदोषे शिवमम्यर्च्यं नक्त भक्ष्यामि शकर। इति प्रार्थ्यं। आघ्रपत्रमानीय आग्नेयाभिमुख निदार्थं। एरुभाग हस्ते अपरभाग पचधा टित्वा चतुर्भि र्खण्डै प्रागादिऋमेण कुण्ड सपाद्य। पचमेन खण्डेन प्रत्यरोहणमाप्रव- रोहेति मंत्रस्य। निदामिन्न ऋषि। अनुष्टुप् छंदः। गायिनो देवता। अग्निप्रत्यरोहणे विनियोगः। ॐ प्रत्यरोहजातवेद पुनस्त्य देवैभ्यो हव्यग्राहन् प्रजानन्। प्रजा पुष्टि रयिमस्मासु धेह्यथाभव यजमानाय शपो ॥-१-॥ इति मंत्रेणाग्निं भावयित्वा कुण्डे सम्याप्य। तत्र हस्तस्थितमेवादशधा टित्वा। एवादश बार जुहुयात्।

अस्य ऋणमोचनमंत्रस्य वक्ष्यप ऋषि। विराट् छंदः। त्रयोदश्यधिपति रद्री देवता। मम ऋणपरिहारार्थं आघ्रपत्रहोमे विनियोगः। ॐ सहस्रं जलन् मृत्यु नाशाय स्वाहा। त्रयोदश्यधिपतिरुद्रायेद् न मम। अनेन मंत्रेणैवादशवार होमः। अथ जा। नैर्हत्याभिमुख। अस्य ऋणमोचन- मंत्रस्य। वक्ष्यप ऋषि। विराट् छंदः। त्रयोदश्यधिपति रद्री देवता। मम ऋणपरिहारार्थं जपे विनियोगः। ॐ नमो भगवते ताण्ड्यप्रियाय त्रयोदश्य-

त्रिपिनिनीलकण्ठाय स्वाहा । इत्येनादशगार जप्त्वा । वायव्याभिमुख ।
 पूर्वमष्टधादिनमुक्त्वा ॐ नमो भगवते ऋणमोचनस्त्राय अस्मद्विनिमोचय
 हु पद् स्वाहा' इत्येनादशगार जप्त्वा तत ईशानाभिमुख । अस्य श्री
 अगाग्ममन्त्रस्य वक्ष्यप ऋषिः । अनुष्टुप् छन्द । भौमो देवता । मम ऋणपरि-
 हारार्थे जपे विनियोग । अगारक मन्त्रीपुत्र भगवन् भक्तनस्तल । नमोऽन्तु
 ते ममाशेष ऋणमाशु विमोचय इत्येनादशगार जप्त्वा । परमेश्वरार्पण
 कृत्वा । ततो महादेव सङ्कथ्य । सर्वेश्वरस्वरूपेण त्वद्रूपा मृत्तिमामिमाम् ।
 लिंगार्थं त्वा प्रणिगृह्णामि प्रसन्ना भव शोभने । इति मृत्तिना प्रार्थ्य, गृहीत्वा
 लिंगं निर्माय । प्राणप्रणिष्टा कुर्यात् षोडशोपचारे सङ्कथ्य चणकद्विदल-
 नैवेद्य समर्प्य पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा क्षमाप्य अश्वतै सङ्कथ्य भजादिमन्त्रेण । पूर्वं
 भजाय क्षितिमूर्तये नम । ईशान्ये शर्पाय जलमूर्तये नम । उत्तरे रद्रापा-
 त्रिमूर्तये नम । वायवे उप्राय वायुमूर्तये नम । पश्चिमे भीमाबाबाशमूर्तये
 नम । नैऋत्ये पशुपतये यजमानमूर्तये नम । दक्षिणे महादेवाय सोनमूर्तये
 नम । आग्नेये ईशानाय सूर्यमूर्तये नम । इति प्रार्थयेत् । तथा भवास्तोमाना
 पशूना पाशमोचय । तथा व्रतेन सत्पुत्रो ऋणनिर्मोचन वुह । ऋणरोग-
 दरिद्रादि पापक्षुत्तापमृत्यय । भयशोकमनस्तापा नश्यन्तु मम सर्वदा ।

अस्य श्री अनृणामन्त्रस्य ऋणमुक्तेधर ऋषि । त्रिष्टुप् छन्द । रद्रो
 देवता । मम ऋणपरिहारार्थे जपे विनियोग । न्यास । ऋणमुक्तेधरस्त्र
 ऋषि शिरसि । त्रिष्टुप् छन्दसे नम गुप्ते । ऋणहर्ता रद्रो देवता हृदये ।
 ॐ अनृणा अस्मिन् अगु० नम । अनृणा परस्मिन् तर्ज० नम । तृतीये
 लोके अनृणास्याम मध्य० नम । ये देवसाना अनामिराम्या० नम । एत
 पितृयाणा ननिष्टि० नम । सर्वोप्ययो अनृणा आक्षीयेम वरतल० म्या
 नमः । एवं हृदयादि । ध्यान—ध्यापेत्रिय० ॥

अनतलक्ष्मीर्मम सन्निधौ सदा म्पिग भवचित्यभिरर्धनेन नानाद्वन शत्रु
 निगारजोऽष्ट भगानि शम्भो त्व पादसेयया । शम्भो पञ्चोपचाः नमः ।
 मन्त्रजप कुर्यात् ।

मंत्रजप : अनृणा अस्मिन्नृणाः परिस्मिन्तृतीये लोके अनृणा स्याम ॥

ये देवयाना उत पितृयाणाः सर्वाण्यथो अनृणा अक्षियेम ॥

अष्टोत्तरशतजपान्ते स्तोत्रं पठेत् ।

‘जयदेव जगन्नाथ जयशंकर शाश्वत ।

जय सर्वसुराध्यक्ष जय सर्वसुरार्चित ॥ १ ॥

जय सर्वगुणानन्त जय सर्ववत्प्रद ।

जय सर्वनिराधार जय विश्वम्भराव्यय ॥ २ ॥

जय विश्वैकविद्येश जय नागेन्द्रभूषण ।

जय गौरीपते शम्भो जय चन्द्रार्धशेखर ॥ ३ ॥

जय कोट्यर्जसंकाश जयानन्त गुणाकर ।

जय रुद्र विरूपाक्ष जय नित्य निरंजन ॥ ४ ॥

जय नाथ कृपासिन्धो जय भक्तार्तिभञ्जन ।

जय दुस्तरसंसारसागरोत्तारणप्रभो ॥ ५ ॥

प्रसीद मे महाभाग संसारार्तस्य खिद्यतः ।

सर्वपापक्षयं कृत्वा रक्ष मां परमेश्वर ॥ ६ ॥

मम दारिद्र्यमग्नस्य महापापहृतौजसः ।

महाशोकविनष्टस्य महारोगानुरस्य च ॥ ७ ॥

महाऋणपरीतस्य दह्यमानस्य कर्मभिः ।

गदैः प्रपीड्यमानस्य प्रसीद मम शंकर ॥ ८ ॥

दारिद्र्यः प्रार्थयेद्देवं पूजान्ते गिरिजापतिम् ।

अर्थाढ्योऽपि राजा वा प्रार्थयेद्देवमीश्वरम् ॥ ९ ॥

दीर्घमायुः सदारोग्यं कोपवृद्धिर्विलोन्नतिः ।

ममास्तु नित्यमानन्दः प्रसादात्तव शंकर ॥ १० ॥

शत्रवः संक्षयं यान्तु प्रसीदन्तु मम प्रहाः ।

नश्यन्तु दस्यवो राष्ट्रे जनाः सन्तु निरापदः ॥ ११ ॥

दुर्भिक्षमरिसन्तापा. शमं यान्तु महीतले ।

सर्वज्ञस्य समृद्धीना भूयास्तुखमया दिशः ॥ १२ ॥

एवमाराधयेद्देव प्रदोषे गिरिजापतिम् ॥ १३ ॥

प्रातःकाले शिवं दृष्ट्वा० ।

उद्यापने व चतुर्दशब्राह्मणानां पायसादिभोजनं दद्यात्

इति ऋणपरिहारप्रदोषव्रतं सम्पूर्णम् ॥

(८) पैसा उडविण्याचा मंत्र

ॐ नमो हनमंत किर हुवा हुलासा चलरे पैसा रुखा विरखा तेरा वासा सबकी दृष्टी बाधी दे मोही मेरा मुखजोवै सबको यबाद करता बादी रीपैमरी सभामें मोहिंबी गोवै.

विधि : रस्त्यातील धूळ चिमटीने घेऊन वरील मंत्रानें अभिमंत्रून पैस्यावर मारणें.

२. शरीर रोग निवारणादि

(९) श्वेतकुष्ठनाश

पालाश वृक्षाच्या ओल्या लाकडाच्या दोन उभ्या चिरफळ्या अर्धवट करून चुलीत जाळ्याऱ्या. त्या पेटल्यावर त्यांना येणाऱ्या रसानें पाढऱ्या कोडावर घासून तो रस लावला तर एक महिन्यात तो रोग बरा होतो. तसेंच खैराचा कात, व कडू लिंगर्चे खोड कागदी लिंब्याच्या रसात उगाडून लागावें. पादरें कोड बरें होतें.

—वे. मू. रा. रा. गंगाधर शास्त्री याचिसे,
नसिराबाद, मुसावळ.

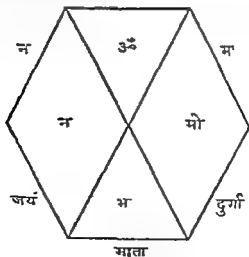
(१०) गुरांचे रोगांघर मंत्र

तं सुक्री देव देवेतं तं वेदेन रतो रतं ।

तं रतो ए रुढतो ख्यातं तं ख्यातो देवकीसुतं ॥ १ ॥

हें यंत्र मंत्रून धुपवून गोठ्याचे पुढील दरवाजावर बांधावें. गुरांस
मद्यामारी बगैरे रोग होणार नाहीत.

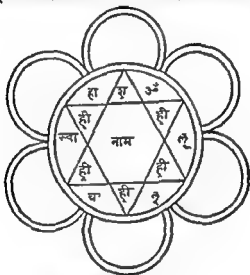
रोगनिवारण यंत्र

मंत्र—ॐ नमो जय भगवति माते दुर्गायै नमः

या मंत्राचे योगानें सर्व वनस्पती वश होतात.

(११) बालरोदन

बालरोदनपरिहारार्थं यंत्रमुक्तम् मयूखे पङ्कममध्ये ह्रीं कारस्तन्मध्ये शिशोर्नाम विलिख्य, पट् कोणेषु ॐ लु लु वः स्वाहा इति मंत्र पङ्कशराणि विलिख्य तद्वहिः नेमिवृत्तद्वयं विलिख्य तद्वहिरधोमु खैरर्धचंद्रैरावृष्ट्य पंचोपचौरः संपूज्य बालहस्ते कंठे वा वध्नीयात् यंत्रं कागदोपरि लिखेत्.

बालरोदनपरिहार यंत्र (१)

१	३२	१९	१८
२०	७	२	२१
६	१७	३४	३
३३	४	११	१८

बालरोदन परिहार यंत्र (२)

बाल फार रक्त असत्यास कागदावर शाईने लिहून गळ्यात बांधल्यास रोदन राहील.

(१२) मस्तकशूला परिहार यंत्र

१	४	४४	८
४५	७	२	४६
६	४२	४६	३
४०	४	५	४३

दोन्ही बाजूचा मस्तकशूल जाणेश वर लिहिलेलें यंत्र कागदावर लिहून तीन दिवस बांधावें.

प्रतापनारसिंह म्हणून एक मंत्रशास्त्रावर ग्रंथ आहे, त्यातील रोग-निवृत्तीसाठी वेचक मंत्र: 'तिरिपरिपव शिवपुरीपव परपुरिपव परपुरिपव शविरोलिपव शरवण भव'

भृंगमुद्रया शुद्ध भस्म घेऊन मंत्राचे शेवटी रोग्याचे आंगावर टाकावें. रक्तविकार बरा होतो.

जातवेदसे हा मंत्र—

वसिष्ठ ऋषिः । मार्जाररुद्रो देवता । अनुष्टुप् छंदः ।

दुष्टसत्य निवृत्ति होते.

(१३) अर्शरोगनिवारण

काकुता कां करकुता साकुता कालिता आकलिता येरि निरी
जिरा । राजनीती जो मंत्र जाणे त्याचे बंशी नाही रिसा ॥

सतधा अभिमंत्रण २१ वेळ मंत्रून पाणी गुदद्वार धुण्यास देणें.

‘क्य क्य कर्ता करार कर्ता ‘जो वता सो होय.’

२१ वेळ मंत्रून पाण्यानें गुदद्वारें धुणें (अर्शरोग) मूळव्याध बरी होते.

वे. धा. सं. चैतन्य महाराज ऊर्फ ज्येष्ठ शास्त्री,

शील मोहोळा, इंदोर.

(१४) ज्वरनिवृत्ति प्रकाराः

भस्मायुधाय विद्महे तीक्ष्णदण्डाय धीमहि तन्नो ज्वर प्रचोदयात्
इतिज्वर गायत्री प्रतिश्लोक उत्पत्ति सहारोत्पत्ति क्रमपाठ सप्तदिन जये तदा
ज्वराणां दारुणपीडा शातिः ।

(अ) हिमज्वर

काळे कुऱ्हे मूळची धाव हीन येते त्याचें नाव काय ?

नाम निचारून दररोज तीन तीन पानाचे लवंगा घाळून तीन विडे
करून खावयास देणें. हिमज्वर नाहीसा होतो.

(आ) ज्वर-निवारणार्थ स्तोत्र

श्रीगणेशाय नम ज्वर उवाच । नमामि त्वानतशक्ति परेश सर्वात्मान
केवल शक्तिमान् । निरोत्पत्तिज्ञानसध्यानहेतु यत्तद्ब्रह्म ब्रह्मलिंग
प्रदात ॥ १ ॥ बालो दैव कर्म जीमस्यभानो द्रव्य क्षेत्र प्राण आत्मा निरार
तत्सघातो बीजरोहप्रवाहस्त्वन्मायेया तन्निषेध प्रपद्ये (२) नानाभात्रैर्लील
यैरोपपन्नै देवान्ताधून्लोमसेऽन्विभर्षि हस्युन्मार्गोन्धिसया वर्तमाना-
न्जनैनत्ते भारहाराय भूमे (३) तप्तोह ते तेजसा दुःसहेन शातोप्रेणान्यु-
त्त्वणेन ज्वरेण तावत्पापो देहिना तेन्मूल नो सेवेरन्यायदाशानुबद्धा
(४) श्रीभगवानुवाच—निशिरस्ते प्रसन्नोस्मि ध्येतु ते मज्जरादूभय योनौ
स्मरति संवाद तस्य त्वन्न भवेद्भय (५) इत्युक्त्वाच्युतमानभ्य गतो माहेश्वरो
ज्वर इति श्रीमद्भागवते दशमस्कंधे उत्तमार्धे ज्वरस्तोत्र सार्गम् ॥

(१५) उसण

‘काळी गाय डोंगरावर चरत चरत जाय

उसण भरली त्याचें नांव काय?’

नाम निचारून उभ्यानें राखेनें उतरणें ३ वेळां, ११ वेळां, उसण
बरी होते

(१६) अर्धशिशू

काळी दोरी मिरमिटी दोरी चिरी हसळ
हनुमताचें नाव घेता अर्धशिशू नासते.
राखेने ११ वेळ मंत्र उतरणे. अर्धशिशू उतरते.

(१७) डोकेंदुखी

‘हे गक डाक्या घे कीड मरे मगज
गुरुजी सपत स्फुर मंत्र ईश्वरी वाचा’
११ वेळ मंत्र म्हणून डोक्यावर रक्षा लावणें, डोकेंदुखी राहते.

(१८) दृष्ट काढणें

नदीच्या पलीकडे मागीण उभी हाति मिठाची वाटी,
दृष्ट पायख उतर ऐक्या गोष्टी
दृष्ट लागल्यास मीठ किंवा राख मंत्र देणे. दृष्ट उतरते.
वेशीच्या बाहेर तीन लोखंडाचे खिळे, तांबडे घे पादरे दे
दूर्वाकुरानें डोक्यावरून मंत्र म्हणून ११ वेळ उतरणे ३ दिवसपर्यंत,
डोक्यातील अयरा नाहीसा होतो.

(१९) शूलनाशक प्रयोग

प्रथम पार्थिवलिंग स्रूज्य-पश्चात्-भीदुष्टम शिवतमेति मंत्र प्रतिश्लोक
पठेत् । शूलरोग नाशो भवति ।

(२०) अंगांत हूक भरते ती उतरण्याचा मंत्र

ॐ नमो सारकी छुरी धारणावान हूक न चले रे मुहम्मदा ज्यानकी
आन.

विवि : ह्या मंत्राचा सुरीवर सात वेळ जप करून ती ज्या ठिकाणी
दु ख झाले असेल त्यावरून ओढून जमिनीवर हापटानी. दु ख वरें होतें.

(२०) दृष्टीचा मंत्र

ॐ नमो गुरु आदेश तुझ्या नावें भूत पळे प्रेत पळे खरीस पळे सप्त
पळे अष्टि पळे न पळे तर गुरूची गोरेख नायकी बीद माहीचले गुरूची
सगत मेरी भगत चले मंत्र ईश्वरी वाचा

विधि ह्या मंत्राने विभूती सात वेळ मन्त्रून लावावी म्हणजे दृष्टी
उतरेल

(अ) डोळ्यांचे दुःखाचा मंत्र

ॐ नमो झलमल जहर भरीत लाई अस्ताचल पर्यंतसे आई पुटेन
पोरु करेन पिडा यती हनुमत राखेहिडा

विधि : वरील मंत्र सात वेळ म्हणून लिवाच्या दाहाज्यानें तीन
दिस सप्ताहावें. डोळे घरे होतील

(२१) सुदर्शनचक्र मंत्र (अनेक रोगावर)

‘ॐ अस्य श्रीसुदर्शनचक्रमाला मंत्रस्य । अहिर्बुध्न्य ऋषि । जगती
गायत्री छंद । श्रीसुदर्शनरूपी श्रीवृत्तिहोदेवता । मम समस्तदोष
परिहारायै जपे विनियोग ‘ह्रीं ह्रीं’ इति षडंग न्यास

अथ ध्यान—‘सुदर्शन नमस्तुभ्य सहस्रारायुत प्रभो

सर्वावघातिन् दैत्याना दानवाना विजृम्भणम् ।

मानमोपचारं सख्यं ह्रीं मिदये नमः । मालामन्त्रः’

‘ॐ ह्रीं सुदर्शन चक्रगण ग्हायल महावीर महाउग्र महाभीम
महापरान्न जल जल प्रजल २ स्थिर २ प्रसुरय २ धम २ मित्रि
२ घोर २ सुघोर घोरतर तान् छद् २ प्रच्छद् २ वरु २ कुट्ट २ ल ल
ल ल ल ल ल ल ल ल यन् २ मभूतम २ आडा २ हा गम हा गम
ॐ ह्रीं ह्रीं ॐ हु हु क्ष क्ष ॐ क्षे क्षे सर्वमा रक्ष सर्वं शत्रून् प्राप्स्य प्राप्स्य

भक्षय २ खादय ॐ ह्रीं परमत्र परयत्र परतत्र परगुप्तविद्यात्पर सर्वविद्या
परशक्ति पर होमान् भक्षय २ एकाहिकज्वर द्वायाहिकज्वर त्र्याहिकज्वर
चातुर्थिकज्वर उपज्वर शीतज्वर पशुज्वर मासज्वर सामत्सरिकज्वर सर्वज्वर
द्वद्वज्वर अक्षिशूल कुक्षिशूल पार्श्वशूल परिवारशूल सर्वशूलान् निवारय
निवारय ॐ श्रो श्रो ॐ क्ष क्ष ॐ खे खे ॐ ग्रहान् निर्मूलय २ आवेशय
२ आकर्षय २ भूतप्रेतान् त्रासय २ ब्रह्मराक्षसान् त्रासय २ ॐ ह्रीं ह्रीं ह्रीं
फट् स्वाहा अष्टोत्तर जपात् सिद्धि ॐ ह्रीं सुदर्शनाय निम्नहे महाज्वालाय
धीमही तन्नश्चक्र प्रचोदयात् । सुदर्शन चक्रमाला मंत्र प्रसादोस्तु ।

सोमरतचें यत्र तांत्र्याच्या अगर चांदीच्या पत्र्यावर ऊर्ध्वमुख करावें व
त्याची पूजा करावी.

घरचा भाग

खाहचा भाग

ही यत्र तांत्र्याची करावी

या चाक्षुष्मति विद्येने स्तवन केन्नेल्य सूर्यनारायण प्रसन्न होउन आशीर्वाद देतो जो ब्राह्मण रोज या विद्येचे पठण करतो, त्याला बंधन येत नाही व त्याचे कुलात कोणीही अध होत नाही

अवितम इति मन्त्रस्य सरस्वत्यो देवता । ऐ वीज । ऐ शक्ति ।
० कीलकम् श्रीसरस्वतीप्रसादसिद्धयर्थे जपे विनियोग । अथ न्यास —
ऐं अवितमे अगुष्टाभ्या नम । नदीतमे तर्जनीभ्या नम । देवितमे मध्यमाभ्या नम । सरस्वति अनाभिःश्रृङ्गाभ्या नम अप्रशस्ता इवस्मस्मि ननिष्ठिःश्रृङ्गाभ्या नम । प्रशस्तिम्वनस्तृधि करतलकरपृष्ठाभ्या नम । एन हृदयादि ॥

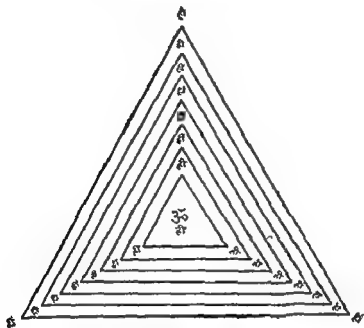
ध्यान : नामो मन्त्रात्मक सर्व यस्यान्नावेश्यता पुन ध्यायन्ति ब्रह्मरूपैना सा मा पातु सरस्वती ॥ अथ मन्त्र —

‘ऐं अवितमे नदितमे देवितमे सरस्वति ।

अप्रशस्ता इवस्मस्मि प्रशस्तिमन् नस्तृधि ॥

चतुर्मुख मुखाम्भोज वनहसन्धर्मम । मानसे रम्यता नित्य सर्वशुक्ला सरस्वती ॥ १ ॥ नमस्ते शारदे देवि कश्मीरपुरवासिनि । त्वामह प्रार्थये नित्य त्रिदादान च देहि मे ॥ २ ॥ अक्षसूत्राङ्कुशधरा पाशपुस्तकधारिणी । मुक्ताहारसमायुक्ता वाचि तिष्ठतु मे सदा ॥ ३ ॥ कम्पुसगुठीसुताश्रोणी सर्गाभरणभूषिता । महासरस्वतीदेवी जिह्वाप्रे सन्निविश्यताम् ॥ ४ ॥ या श्रद्धाधारणा मेधा वाङ्मयी विधिरज्जुभा । भक्त निहासप्रमदना शमादि गुणदायिनी ॥ ५ ॥ नमामि यामिनानायलेखालकृतकुन्तलाम् । भवाना भयमनापनिर्वापण सुधानदीम् ॥ ६ ॥ य कवित्वनिरातङ्ग भुक्तिमुक्तिं च वाञ्छती । सोऽम्यर्चं या ददास्तेष्वन्या नित्य स्तोति सरस्वतीम् ॥ ७ ॥ तस्यै स्तुततो नित्य समम्यर्चं सरस्वतीम् । भक्तिश्रद्धाभियुक्तस्य पण्णासाग्रव्ययो भवेत् ॥ ८ ॥ तत प्रवर्तते वाणी स्वेच्छया ललिनाक्षरा । गद्यपद्यामर शब्देष्टमेपरिवक्षते ॥ ९ ॥

(अ) चाक्षुष्मतिथिद्या मंत्र

अस्य श्री चाक्षुष्मतिथिद्यामहामंत्रस्य सादृतिः ऋषिः । अनुष्टुप् छन्दः
 सूर्यनारायण देवता । ह्रीं वीजं ह्रीं शक्तिः ह्रूं कीलकम् । सर्वशक्तिरोग-
 निवारणार्थं त्रिनिर्योगः । ह्रूं ह्रीं इत्यादि करपङ्कग न्यासः । अथ ध्यानम्—
 चिदात्मानं नित्यशुद्धबुद्धमुक्तसद्वयम् । परमानन्दसदेहो वासुदेवो हर्मोमिति
 मंत्र— ॐ नमो भगवते श्री सूर्यायाक्षितेजसे नमः । ॐ खेचराय नमः
 ॐ महासेनाय नमः । ॐ तमसे नमः । ॐ रजसे नमः । ॐ सत्त्वाय नमः
 ॐ असतो मा सद् गमय । तमसो मा ज्योतिर्गमय । मृत्योर्माऽमृत गमय ।
 ह्रसो भगवान्छुचिरूपा प्रतिरूपा । विश्वरूप घृणिने जातवेदस हिरण्यं
 ज्योतीरूप तपतम् । सहस्ररश्मि शतधा वर्तमानः पुरुषः प्रजानामुदयत्येव
 सूर्यः । ॐ नमो भगवते श्री सूर्यायादित्यायाक्षितेजसेऽहोऽवाहिनि
 वाहिनिरुवाहति ।

या चाक्षुष्मति विधेने स्तवन केनेला सूर्यनारायण प्रसन्न होऊन आशीर्वाद देतो. जो ब्राह्मण रोज या विद्येचे पठण करतो, त्याला अधत्त्व येत नाही व त्याचे कुलात कोणीही अध होत नाही

अवितम इति मन्त्रस्य सरस्वत्यो देवता । ऐं वीज । ऐ शक्ति । ऐ कीलकम् श्रीसरस्वतीप्रसादसिद्ध्यर्थे जपे विनियोग । अथ न्यास — ऐ अवितमे अगुप्राभ्या नम । नदीतमे तर्जनीभ्या नम । देवितमे मध्यमाभ्या नम । सरस्वति अनाभिःप्रभ्या नम अप्रशस्ता इवस्मास्मि ननिष्ठिकाभ्या नम । प्रशस्तिमवनस्तृधि करतलकरपृष्ठाभ्या नम । एव हृदयादि. ॥

ध्यान : नामो मन्त्रात्मक सर्व यस्यान्वेष्यता पुन ध्यायन्ति नक्षत्रपैका सा मां पातु सरस्वती ॥ अथ मन्त्र —

‘ऐ अवितमे नदितमे देवितमे सरस्वति ।

अप्रशस्ता इवस्मास्मि प्रशस्तिमन्त्र नस्तृधि ॥

चतुर्मुख मुखाम्भोज वनहसनधूर्मन । मानसे रम्यता नित्य सर्वशुक्ला सरस्वती ॥ १ ॥ नमस्ते शारदे देवि काशीपुरासिनि । त्वामह प्रार्थये नित्य प्रियादान च देहि मे ॥ २ ॥ अक्षसूत्राङ्कुशधरा पाशपुस्तकधारिणी । मुक्ताहारसमायुक्ता याचि तिष्ठतु मे सदा ॥ ३ ॥ कम्पुनग्रीवुताम्रोष्ठी सर्वाभरणभूषिता । महासरस्वतीदेवी जिह्वाप्रे सन्निविश्यताम् ॥ ४ ॥ या श्रद्धाधारणा मेधा वादेवी विधियल्लभा । भक्त जिह्वाप्रसदना शमादि गुणदापिनी ॥ ५ ॥ नमामि यामिनोनायलेपालकृन्तुस्तलाम् । भयाना नयसनापनिर्वापण सुगानदीन् ॥ ६ ॥ य कप्रित्वनिरातङ्ग भुक्तिमुक्तिं च वाञ्छती । सोऽभ्यर्च्य या दशश्लोक्या नित्य स्तोत्रे सरस्वतीम् ॥ ७ ॥ तत्पुत्रस्तुततो नित्य समभ्यर्च्य सरस्वतीम् । भक्तिश्रद्धाभियुक्तस्य पप्मासान्नन्ययो भवेत् ॥ ८ ॥ तत प्रयर्तते वाणी स्वेच्छया लज्जिताक्षरा । गवपयानके शन्दरप्रमेयेरिवक्षतेः ॥ ९ ॥

३. विषवाधा प्रयोग

सोनत वरेच 'वद मंत्र' म्हणून दिलेले आहेत त्यापैकी काहाचा उपयोग वाधा झालेल्या व्यक्तीला पिशाच वाधा झाली आहे की काय ? अथवा नागदश का झाला ह्या गोष्टींचा पत्ता लागाना किंवा एक मात्रिक दुसऱ्या मात्रिकारी चढाओढ करण्याच्या दृष्टीने अथवा एकमेकांस हरविण्याच्या दृष्टीने प्रयोगाचे प्रयत्न करीत असल्यास त्याचा सुगावा लागून आपलें इष्टकार्य साधावें या कामासाठीपण उपयोगात आणिले जातात पण ध्यानात घेण्याचा मुद्दा असा की, या मात्रिकानाही तिथी वार नक्षत्र तसेंच खाद्याखाद्य पदार्थ ह्या गोष्टींमदल निर्वंध पाळावेच लागतात, तरच ते उपाय — मंत्रशब्दोच्चारित ध्वनिलहरीचे आघात — प्रभावित होतात. याचा अर्थ असा की, त्या प्रत्येक आचारनिबंधामार्गे व्यष्टिसमष्टिसंधी म्हणजेच जीवशिवैक्यासबंधी शक्तिर्मेन्द्राचे जागृतिकरण उत्पादन करण्याचे निज्ञान निगडित आहे.

विषवाधा हरणाचे मंत्र प्रथम तितका जप करून सिद्ध करून घ्यावे व मगच प्रसर्ग विष उतरेपर्यंत जप म्हणावा ! या सर्गांना खाद्यपदार्था-दिकाचें पय्य असते. तसेंच अमावास्यादि तिथींना त्या मंत्रांना उजळ घायपाचा असतो. एवढें करूनही मात्रिक शुद्धाचारी व उपासक असणे त्वरित फलासाठी जरूर आहे. (गो. प्र. भा.)

(१) श्री नीलकंठ मंत्र (विष प्रयोग नष्ट करण्याचा मंत्र)

अस्य श्रीव्यश्वरी नीलकण्ठमहामंत्रस्य अर्धनारीनटेश्वरो ऋषिः अनुष्टुप् छंदः श्री नीलकण्ठो देवता प्रो वीज ग्री शक्तिः ठ वीलम् । नीलकण्ठ प्रसादसिद्धये निनियोग प्रा प्री इति पङ्ग । ध्यानं

अत्युग्रहलाहलपाणिपद्म ।

पचानन चद्रनुपारखण ॥

गौरीसख नूरमुजगभूषण ।

श्रीनालकूट हृदि भावयामि ॥

लम्बिपादि पचोपचारे सप्रज्य ।

मंत्र.—‘ॐ प्रो श्री ठ’ नीलकूटाय स्वाहा । सर्व निप्रप्रयोग नष्ट होतात. १० लक्ष जप.

श्री नारासिंह यत्र
(विपनाशनाकरिता मंत्र-यत्र)

‘ॐ श्रीं क्रीं नारासिंहाय नमः’

विय हरणाचे उपयोगासाठी या मंत्राचा
हजार जप करावा.

(२) विप-सर्प विंचू यांची निपनाधाहरण

आडी शख गजावर्म ब्रह्मपोयी सूर्यकिरण शेपाची आण, गरुडाची आण, एक वर्म, दोन वर्म, चार वर्म पाचवर्म, सहाजण सर्प आठ जण घेणस ‘अयेल्या-गुरुपा, धुमार, करिशी गुरुनाथाचे चेले पाताळीं गेले तेथें होतें अमृतकुड चोर साप म्हसासुर दैत्य आनंद करिशी फूट करिशी निडीक करसी रगत करसी तर परटाचे पातरीचे पाणी पिशी ताव्या शेल्या ताव्या टोण्या नावें त्याने आणिला शेपाचे हाती दिली कण्हेरीची काठी विखार गेला गिरिकपाटी तेथून आणिला लिंबाचा डहाळ्या त्याने उतरला विखाराचा वारा पुनो मंत्र ईश्वरी वाचा.’

सर्प विंचूदश वरे होतात.

स्वानुभव (लेखक शंकराचार्य)

पथ्य—पडवळाची भाजी न खाणें, झाडणे, घागरीतून पाणी ओतणे, जेवणाचे वेळीं दिवा निझणे वर्ज्य आहेत. मंत्र घालण्याचे वेळीं दष्ट मनुष्य बाधून ठेवणे. स्नान करून मंत्र सुरू करणे. मंत्र म्हणताना लिंबाच्या साल्यानें दष्ट मनुष्यावर पाणी शिंपडावें. ग्रहप्राप्त मंत्र पुनह्जीवन करणे.

विचित्राचे विष धारण करणारे व विष काढून टाकणारे

(३) वृश्चिक यंत्र व मंत्र

वृश्चिक यंत्र व मंत्र

(१) ॐ अस्य श्री वृश्चिक विषधारण मंत्रस्य सदाशिव ऋषिः भगलो देवता अनुष्टुप् छंदः वृश्चिकविषधारण जपे विनियोगः. मंत्र जप १ लक्ष.

(२) ॐ अस्य श्री वृश्चिक विषहारक मंत्रस्य, सदाशिव ऋषिः, भगलो देवता अनुष्टुप् छंदः वृश्चिक विषनिरसनार्थे जपे विनियोगः—

मंत्र—‘ॐ श्रीं हीं क्लीं वृश्चिक विष हरणाय स्वाहा’ ९ लक्ष जप. उताऱ्याचे वेळी नयार्ण जप एकदा म्हणून विभूति लावणें, वृश्चिक विष नाश होईल.

मंत्र—श्रीं हीं क्लीं वृश्चिकस्य विषधारणाय स्वाहा’ जप १ लक्ष. हा मंत्र तितका जपून सिद्ध करून घ्यावा. मग बरील यत्र काढून पूर्ण होईतो म्हणावा व मग कागदावर शाईनें यत्र काढून स्पर्श करावयास सांगावें. वृश्चिक-चावल्याच्या वेदना होतील.

(४) नागमंत्रकारिका

प्राणी उत्सह्यान्तर त्याचे त्रिप नाशनाश्रिता.

मंत्र—ॐ य आल्लविधिमुत्सृज्य वर्तते नाममरुत ।

न च सिद्धिमवाप्नोति न सुखं न परा गतिं ॥

हे नागाचे मंत्र अत्यंत प्रभायशाली आणि कार्यकारी असे आहेत. नाग, सर्प, विंचू, शगळी आणि उदीर यांच्या निपाचा परिहार या मंत्राने होतो. रामरक्षा, शिखरुच, व्यस्रदेश स्त्रोत्र, याचे जें महत्त्व तेंच याहि मंत्राचें आहे. जितकें अतः परे पत्रि तितका मंत्राचा प्रभाय जास्त. मंत्रोच्चार चालू असता मन एकाग्र करित जावें. अनुष्ठानाखेरीज सोयऱ्या ओयऱ्याचा निग्रह नाहा. नागपंचमीच्या दिवसाव्यतिरिक्त या मंत्राची दीक्षा घेता येत नाहा. दीक्षा देणारा भक्ति न लाभल्यास सत्पात्र ब्राह्मणारूढून वरील दिवशीं गुरुमुख व्हावें नागपंचमीचे दिवशीं सकाळीं दूधमिश्रित पेय घेऊ नये, याचप्रमाणे रात्रीची नागपूजा पूर्ण होईपर्यंत पानदेखील वर्ज्य. मृत्तिकेचे नऊ नाग एका पाटावर तयार करावेत दुधात नालवून त्यास शेंदूर लावावा आणि त्यास जवारीचे डोळे लावावेत. शुद्ध ठिकाणची वाळू आणावी अगर स्वच्छ धुऊन घ्यावी. ती मृत्तिका नागाच्या पाटावाली ठेवारी. वाळूपर लिखाचा पाला पसरवा, नागपाट व वाळू उचावर ठेवावी. प्रत्येक नागापुढें नऊ पात्रे, नऊ सुपाऱ्या, नऊ खारका, नवपदरी सुताचे नऊ पवतें, एक काकडी, एक नारळ, नेवेद्यासाठीं दुधाची वाटी आणि तुपाचा दिवा सतत दिवसभर जळन असावा. देवतेची पूजा करितों त्याप्रमाणें ब्राह्मण बोलावून प्राणप्रतिष्ठेच्या मंत्रासह नागपूजा करावी सुशोभितपणा आणता आल्यास आणावा.

सकल्प — अथ पूर्वोच्चरित श्रीशेषवासुकीनागेशप्रमुखदेवता प्रीत्यर्थं सर्पमंत्रपुरश्चरणागभूत प्राणप्रतिष्ठापूर्वकं यथामिलितोपचारद्रव्ये प्रतिवार्षिकविहितनागपूजनं करिष्ये ।

ध्यान—कालिको नाम सर्पो नवनागसहस्रम् ।

यमुनाद्वे ह सो जातो यो नारायणग्रहन ॥ १ ॥

अनत वासुकि शेष पद्मनाभ च रुद्रलम् ।

शङ्खपाल धृतराष्ट्र तक्षक कालिय तथा ।

एतानि नममानि नागानां च महात्मनाम् ।

सायंकाले पठेन्नित्यं प्रातःकाले विशेषतः ।

तस्य विपश्य नास्ति सर्वत्र विजयी भवेत् ॥ २ ॥

ध्यान झाल्यानंतर पूजा यथासाग करावी आणि नंतर धूपापर्यन्त पुजेतील मंत्र सांगून झाले की, कुडात कवड्याऊद टाकावा. आपले तळहात धुराऊडे करून मंत्र कर्मात्मा कर्म करी हा मंत्र तीन वेळा म्हणावा या मंत्राने शरीरशुद्धि होते, आणि यानंतर हातात लाढ्या घेऊन मंत्र क्रमांक १ पासून २१ क्रमांकापर्यन्त मंत्र म्हणत लाढ्या नागावर टाकाव्यात. येणेप्रमाणे सकाळचे आन्हिक सपले वेळ असल्यास त्यापुढील मंत्र म्हणावे व आरती वगैरे करावी. तव्यावरचे पदार्थ, चिरलेली भाजी, तादुळाचा भात, काडलेल्या गव्हाची खीर, हे पदार्थ फक्त नागपचमीच्या दिवसाकरिताच वर्ज्य सांगितले आहेत. त्या दिवशीं भोजनसमयी मौन. सायंकाळी भोजनोत्तर रात्रीची पचोपचार पूजा करावी. यावेळेस कोणी ताईत, दागिने आणल्यास नागाजवळ ठेगावेत आणि कार्यक्रम संपल्यावर ते परत करावेत. सकाळच्या कार्यक्रमाप्रमाणेच कारिका समजावी, एकत्रीस मंत्राचे एक आवर्तन अशी एकवीस आवर्तने करावीच लागतात. हे रात्रीच्या पूजेचें विशेष होय. यद मंत्र वगैरे सर्व म्हणावे. मंत्राक्षता झाल्यावर लिवाचा पाला आणि फेरलेल्या लाढ्या ह्या मृत्तिरुत नागाबरोबर पाण्याच्या ठिकाणी विसर्जन कराव्यात. नागापुढे ठेरलेले जे नऊ नऊ विडे आहेत, त्याचा प्रसाद आणि लाढ्या वाटाव्यात. नंतर पानसुपारी दूध इत्यादि पेये चालतात.

मन्त्राची दीक्षा घेतल्यानंतर काही विशेष नियम अखड पाळावयाचे असतात. रजत्वला वीचा शब्द किंवा दिवा विझला असे पाहिल्यास वा ऐकल्यास उपवास करारा. दुसरे दिवशी दिवा लागल्यानर भोजन करावे. हा नियम श्राद्धी ब्राह्मणास लागू नाही. पडवळ, घोसाळी (गिलके), शेवया ह्या कायमच्या खाण्यास वर्ज्य. सर्पदश झाला असे समजल्यावर भोजन टाकून उतरण्यास जावे, मोवदला कोणत्याही रूपानें घेऊ नये. पैज, वक्षीस वा मुद्दाम दश करवून घेऊन प्रयोग करण्यास आज्ञा नाही.

दशित व्यक्तीस पाणी आणि लिंबाचा पाला प्रत्येकीं एकवीसपर्यंत मंत्र म्हणून मंत्रून द्यावा. प्रभागी मंत्र झाले असल्यास तावडतोव गुण येतो. नाहीतर थोडा उशीर लागतो एवढेच. मंत्र सारखे म्हणत जावे. विडा रगला म्हणजे सर्प उतरला असे समजावे. रात्री सर्प चावला असल्यास दशित व्यक्तीस क्षोभू देऊ नये. तेलरुट पदार्थ खाऊ घालू नये. काही प्रयोग करायचे असल्यास पुढील पत्त्यावर माहिती विचारल्यास विनामूल्य पाठवू, उत्तराकरिता लागणारी तिकिटे असानीं.

पत्रा :

आर्योळ होरारल ग. ना. कुळकर्णी,
वेळळगाव राजा, वऱ्हाड.

(५) गारुड

गारुड मंत्र दहा प्रकारचे आहेत—

श्रीवेदगारुड देविगारुड देविगारुड वीरगारुडम् ।

श्रीकृष्णगारुड देवि तदन्ते मन्त्रगारुड ।

यत्रगारुड देवि तदन्ते सिद्धगारुड ।

श्रीनाथगारुड चाय अघोरगारुड तथा ।

दशम गारुड चैन कालभैरवरूपकम् ।

(६) गरुड विद्यामंत्र

अस्याः श्रीमहागरुडप्रत्ययाया मन्त्रा ऋषिः । गायत्री छन्दः । श्रीभगवान्
महागरुडो देवता । महागरुडप्रोक्त्यर्थे मनः सकलविषयनाशार्थे जपे
प्रिनियोगः । अथ न्यासः

ॐ नमो भगवते अगुष्टाम्या नमः । हृदयाय नमः ॥

श्रीमहागरुडाय तर्जनीम्या नमः । शिरसे स्वाहा ॥

पक्षीन्द्राय मध्यमाभ्यां नमः । शिखायै वषट् ॥

श्रीनिष्णुवल्लभाय अनामिकाभ्या नमः । कवचाय हु ॥

त्रैलोक्य परिपूजिताय कनिष्ठिका० नमः । नेत्रत्रयाय वीषट् ॥

उग्रभयकरकालानलरूपाय करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः । अस्त्राय फट् ॥

ध्यानं—स्वस्तिको दक्षिण पादं वामपादं तु कुचितम् । प्राञ्जलीवृत्तदोर्युग्मं
गरुड हरिर्नल्लभम् ॥ १ ॥ अन्ततो वामरत्नको यज्ञसूत्रं तु वासुकिः । तक्षकः
कटिसूत्रं तु हारः कार्कोट उच्यते ॥ २ ॥ पद्मो दक्षिणकर्णे तु महापद्मस्तु
वामके । शङ्खः शिरः प्रदेशे तु गुलीकस्तु भुजान्तरे ॥ ३ ॥ पोण्ड्रकालिक-
नागाभ्यां वामराभ्यां सुवीजितम् । एलापुत्रकनागाद्यैः सेव्यमानं मुदान्वितम् ।
॥ ४ ॥ कपिलाक्षं गरुत्मन्तं सुवर्णसदृशप्रभम् । दीर्घबाहुं बृहत्स्कन्धं नादा-
भरणभूषितम् ॥ ५ ॥ अजानुतः सुवर्णभिराकण्ठं तुहिनप्रभम् । कुकुमारुण-
भिराकण्ठं शतचद्रनिभाउनम् ॥ ६ ॥ नीलाग्रनासिकावक्त्रं सुमहच्चारकुण्डलम् ।
दद्याकरालवदनं किरीटमुकुटोज्ज्वलम् ॥ ७ ॥ कुकुमारुणसर्वाङ्गं कुन्देन्दु-
धनलाननम् । विष्णुबाहुं नमस्तुभ्यं क्षेमं कुरु सदा मम ॥ ८ ॥ एव ध्यायेत्
त्रिसध्यासु गरुडं नागमूषणम् । विषनाशयते शीघ्रं तल्लराशिमिमानलम् ॥ ९ ॥

अयमंत्रः—ॐ नमो भगवते श्रीमहागरुडाय पक्षेन्द्राय विष्णुवल्लभाय
त्रैलोक्यपरिपूजिताय उग्रभयकरकालानलरूपाय वज्रनखाय वज्रतुण्डाय
वज्रदत्ताय वज्रदंष्ट्राय वज्रपुच्छाय वज्रपक्षालक्षितशरीराय एहि श्रीमहा-
गरुडाप्रतिशासनास्मिन्नाविशाविशं दुष्टानां विषं दूषय दूषय स्मृष्टानां नाशय

नाशाय दन्द शूक्राना विष दास्य दास्य, प्रलीन विष प्रणाशाय प्रणाशाय,
सर्वविष नाशाय नाशाय हन हन दह दह पच पच भस्मी कुरु भस्मी कुरु
हु फट् स्वाहा । चन्द्रमण्डलस्तकारा सूर्यमण्डलमुष्टिक । पृथ्वीमण्डल मुद्राक
श्रीमहागरडाय विष हर हर हु फट् स्वाहा ॥ ॐ क्षिप स्वाहा ॥ सचरति
सचरति तत्कारा मन्तारी विषाणा च विषरूपिणी विषद्रूपिणी विषपोषणी
विषनाशिनी विषहारिणी हत विष नष्ट विषमन्तप्रलीन विष प्रनष्ट विष हत
ते ब्रह्मणा विष हतमिन्द्रस्य वज्रेण स्वाहा ॥ ॐ नमो भगवते महागरडाय
विष्णुबाहनाय त्रलोक्यपरिपूजिताय वज्रनखवज्रतुण्डाय वज्रपक्षालकृतशरीराय
एहि महागरड विष च्छिन्धि च्छिन्धि आवेशावेशाय हु फट् स्वाहा ।
सुपर्णोऽसि गरुत्मानिवृत्ते शिरो गायत्र चक्षु स्तोम आमा ते तनुर्वाम
देव्यवृद्धयन्तरे पक्षौ यज्ञायज्ञिय पुच्छ छन्दास्यङ्गानि धिष्ण्या शफा
यज्ञर्षिनाम । सुपर्णोऽसि गरुत्मान्दिव गच्छ सुव पत ॐ ब्रह्मविद्या
ममावास्याया पुरोगाच सचरति सचरति विषमिन्द्रस्य वज्रेण स्वाहा ।
ततल्यम् यदनन्तकद्रुतोऽसि यदिवानन्तक स्वयम् । सचरति सचरति
विषमिन्द्रस्य वज्रेण स्वाहा । यदि बासुद्रुतोऽसि । यदि वा बासुक
स्वयम् । सचरति सचरति विषमिन्द्रस्य वज्रेण स्वाहा । यदि कर्कोटक
द्रुतोऽसि यदि वा कर्कोटक स्वयम् । सचरति सचरति विषमिन्द्रस्य
वज्रेण स्वाहा । यदिपद्मद्रुतोऽसि यदि वा पद्मक स्वयम् । सचरति
सचरति विषमिन्द्रस्य वज्रेण स्वाहा । यदि महापद्मकद्रुतोऽसि । यदि वा
महापद्मक स्वयम् । सचरति सचरति० विषमिन्द्रस्य वज्रेण स्वाहा ।
यदि शङ्खद्रुतोऽसि यदि वा शङ्खक स्वयम् । सचरति सचरति
विषमिन्द्रस्य वज्रेण स्वाहा । यदि गुल्मिद्रुतोऽसि यदि वा गुलिक
स्वयम् । सचरति सचरति० विषमिन्द्रस्य वज्रेण स्वाहा । यदि
पोण्ड्रकालिद्रुतोऽसि । यदि वा पोण्ड्रकालिक स्वयम् । सचरति सचरति
विषमिन्द्रस्य वज्रेण स्वाहा । यदि नागद्रुतोऽसि यदि नागक स्वयम् ।
सचरति सचरति० विषमिन्द्रस्य वज्रेण स्वाहा । यदि छत्ताना प्रल्लताना

यदि वृश्चिकाना यदि घोटकाना यदि० स्थावरजगमाना० सचरति सचरति०
 . विषमिन्द्रस्य वज्रेण स्वाहा । अनन्तवासुमितक्षककर्कोटरुपद्रुममहापद्म
 नागादिरूपाणा विपतुण्डाना विपदन्ताना निपदष्टाना विपागाना विपपुच्छाना
 मिथ्यचाराणा वृश्चिकाना दूताना प्रदूताना मुपिकाणा गृहगोलिमाना
 गृहगोधिमाना घणसाणा गृहगिरिगृहखलानलपल्मीकोदूताना तार्णाना
 पर्णाना काष्ठदारुवृक्षकोटरस्याना मूलत्वद्धारनिर्यासपत्रपुष्पफलोदूताना
 दुष्टकीटरुपिश्चानमार्जार जम्बुक व्याघ्र वराहाणा जरायुजाण्डजोद्विज-
 स्वेदजाना शस्त्रबाणक्षतस्फोटव्रणमहानणकृताना कुत्रिमाणामन्येषा भूत-
 वेतालकुम्भाण्डपिशाचप्रेतराक्षसपक्षभयप्रदाना विपतुडदष्टाना विपागाना
 विपपुच्छाना विपाणा विपरूपिणे विपद्रूपिणी विपशोपिणी विपनाशिनी
 विपहारिणी हत विप नष्ट विपमन्तः प्रलीन निप्रनष्ट विप हतन्ते ब्रह्मणा
 विषमिन्द्रस्य वज्रेण स्वाहा ॥ य इमा ब्रह्मविद्याममावास्याया पठेच्छृणुयाद्वा
 यावज्जीव न हिंसन्ति सर्पा । अष्टौ ब्रह्मणा-न्म्राहयित्वा तृणेन मोचयेत् ।
 सर्पाञ्जलेन मुचन्ति । तृणेन मुचन्ति । काष्ठेन मुचन्तित्याह भगवान्
 ब्रह्मैत्युपनिषत् । हरि ॐ तत्सत् ॥

(७) सर्पदंश उत्तरविष्याचे मंत्र

रेव लिंग गुरु वस्ताद, वडे पान उतारने लगे, देख्या गुरु शेख्या गुरु,
 वाड दिखावे सो परमगुरु, सिद्ध स्फुरे, श्री महादेवकी सिद्ध स्फुरे ॥ १ ॥

तह कितुर्पा चरणेविर दडाल, बीरमजभोय जाहाति लोह लोखड
 खडखपर, अहो धनात्री, झणी गर्व कराल, झणी हातीं सरप धराल, अमित
 हकिमात, बहुत श्रृगाळ्या, बहुत रिगाळ्या, बहुताचा गर्व फेडनारा औट कोट
 नागासी पीडा वसल्या वस किशी पिडक्यान दिली वाचा, माग मागरे
 भाटा काय मागतो, इतकेंच मागतो, ससारीच दान पुन मागतो, डखी
 खादला सन, सरग लोका जाता सन, मिरित लोकान माय बापासी सजन,
 गोतासी भेटकरण अस्तुरी पुरुषाची शेज पाट भरण, येऊ केल्याच पुन,

देवा तुज घडो, आपली वळख, वरम्याची सगत, अवधाराशी ॥ २ ॥

देवधुळ अरधुळ, रुळि कमळ, मिखासमार, घनात्री अगिन मत्रि, वोगरी, पागरी, सर्वपरकारी, सक्तिदेव, शोर्टिंगदेव, नगराळदेव, सुतागपारखी, अघाईचा कुवर, मिरगावती राणी, हाती गरूड घेऊन, सहस्तोदइ जपतसे, जयत्या लोचनी, झडपल्या कुमिणी, फोडली मुसग, उपडल्या भुजा, भुजा पाठविल्या भागावन्नगरी, भागावभगरीचे हारकळे वीर, काळ्या केळ्या वाळक्या बद, सरगलोक पाताळलोक, वठि पुसे वासुक्देव, का हा देवा पळली काय, नाहा देवा पळली काय, घाईचा घाई रक्ताच्या पिंडी, डागाचा नाद, येसनास, वीरभदर, कासवर्दम, मासवर्दम वासुक्के घर, मुखमडन, गज पज, शरणागत, आपली वळख, अवधारासि ॥ ३ ॥

वेलपत्री, मुखशे राणी, धुम धुम कार, गौरापावति, ईश्वरका व्याहा भयो, और ओढजलि निस कन्याको दान दियो, साहिको चदन वेतमी, द्वादश सुरज जमघाट, शेक उत्तर, समार डख, आग धरकर, पाल भाट मरे ॥ ४ ॥

परम दिशे धुम धुम कार, दुरून दिशे श्रीपर्वत, उघड वानाड, महादेव देखन दे भराड, इंदरदिनिफरवात्र, वरम्हा दिनि कुस, शिवशकर दिशे, उपर पडे पडित, समुदर कि ओग्रे लहरी, क्या आगति लहरी, मिठडि, नाग जागडो ॥ ५ ॥

करक धन म्हणजे पाटण, काळ म्हणजे राजा, सुसि, कुसि, तुरकि फुकि, औट कोट नागासी, ओ भागभइयि, क्या वो भाग शेक उत्तर, समार डख जाग धरकर, पालभाट मरे ॥ ६ ॥

धारा नगरी, वरमाभाई, ऐसी चरण गई, देवी देखनाइ ये, विख ते विमार, निरधारने सप्तपाताळ, नाइक तो बाळा, हनवतो अनारदा, विखाच निर विखकारी, सर्व विख नाशकारी ॥ ७ ॥

गुजे तुलाख, कन्हेर विख, तेरी मा पावन गई, पावते पावसर मोतनकी जाळी, देखत तुळा, विल्ट जाय, शिवनाश, सुविखनास ॥ ८ ॥

गरूड गर्जेदर, मेहु टवटवि, गरूडा चौकोनि घनपान, गरूडपातला,

गरुड अस्ता मिनटास जाला, अदनागा पाताळनागा, आपण वाळ गिळ
 राहे, बळियाच रूप धेवून, सरोवर काठी उभा राहे, पेटी फडि, ररि
 म्होळ, मनउतर फाडे पुट, अद नागा मोल्याची नेने सतर, समार डख
 नजाने, स्तमात कुस ॥ ९ ॥

हनज्यार गरुड गर्जेभर, सते तो काळ, काळ तो वेळ, बोले तो
 गोपाळ, समुदर म्हणजे राणी लोन्या मिखाच करी पाणी ॥ १० ॥

गरुड पायला पासाचे धनारी, धामनरी, धामनचा मोल, कनाड
 फोडून पगडे केले, चोर होते ते निराहून गेले, मिखाच निर, मिख करित
 की सर्व विख नास करी ॥ ११ ॥

ताराई परकारई, ग्हारडख, कोण कोण मेजे, सोर डख, मासुन डख,
 पाताळ हावलिग, अस्तनाळ तावे, शेक उतर समार डख जाग धर कर,
 पाल भाट मरे ॥ १२ ॥

ताराई सुगधापी, कुपिर धनाई, गरुडपक्षी लाहो, शृंगार डाहो, काहो
 पुसे, काहो दास, येक पुसे चितरदास, माय पुसे बुधनाया, काजा गुरू,
 वायन गुरू, तो होता म्हातारा, धनकुजर विख नाश जाला, तर हाशा
 गरुड पायला ॥ १३ ॥

हरिश्चंद्राची तारामती, पाडवाची दुरोपति, इजिताची मुलोचना,
 रामाची सीताजानकी, ईश्वराची पारामती, ह्या पाच जनी मिळून अमृताचे
 घडे घेती, नेऊन मस्तकी ठेविती, मिखाच, निर मिख, करित की सर्वविख
 नाश करी ॥ १४ ॥

ॐ नमो रक्ताविंदु नमो अडतरी, खडतरी, पाची पाडव मिखाच निर
 मिख करी, सर्व विख नाश करी ॥ १५ ॥

कनलखड धनलखड दोनो मिलपर चले गौरा रानी घर, गौरा रानी
 पुटन लागी, काहे आये बाबा, आये बाबा धन्यात्रि जा उतार, नखी बाहु
 अमृत अमृत वाहु मुमे मिखाच निरमिख करना, करना तेरी सिध्द, सेयद
 हनमत तेरी सिध्द, देवगुरू तेरी सिध्द ॥ १६ ॥

वापरे तहसीसत, चनदा विद्याचा मोल, मुळ्या गेल्या पाताळाक्या
गेल्या मागासा, वावाकरिता पावला धनात्री, अये वात्रा धनात्रि, जा
उतार, नखी वाहु अमृत, अमृत वाहु मुम, विखरु निरविख करना,
करना तेरी सिद्ध, सैयद हनुवत तेरी सिद्ध, देवगुरु तेरी सिद्ध ॥ १७ ॥

शिपशकर उडान, खड करि तथनगर पननकरि, हरडो भागा, जे सुभा
तेथे होता तुझा मामा, तो गेला अष्टगणे, सत्तर बरह्या दान मागे पासोडिचीं
लोथ बाधी, गावाशिवादि नेऊन टाकी, अहो बोला, काहो बोला,
याहिपरमान त्याहि परमान, जागे डख निसंग सावचित ब्रह्मा देख ॥ १८ ॥

सोटी मोटीच मिळदे वरमेकि वेटी, आपण वाटे, आपण खावे,
टावणविख कनेर मिख, शिवनाश, सुविखनाश ॥ १९ ॥

जागे डखनिसंग भावचित्र नहा दे ॥ २० ॥

येमदा परताप केला परिक्षित रायानी, खाम रोमलासे तज्याचे भितरि,
आपण वसलासे लोह्याचे पिंजरी, सरप उसलासे बहुभारी, नाग उसलासे
बहु भारी जाचणुक होतसे बहु बोरी, यानयोगी पाटनाल धनात्री, आयें
वाग धनात्री, जाउतार, नखी वाहु अमृत, अमृत वाहुमुमे, विखरु निर
विख करना, करुना तेरी सिद्ध, वीर हनुवत तेरी सिद्ध, देवगुरु तेरी
सिद्ध, ॥ २१ ॥

१. वरील २१ व्या मंत्रोच्चारणें जर सर्प दश उतरला नारीं आणि दक्षित व्यक्ति
वा निशाध्वजाभिष्ट व्यक्ति दगामस्ती करीत असेल किंवा कोणी मानिक परिक्षा
पहाण्याचा अगर अन्य कारणांनं अडथळा आणित असेल तर त्यादील मंत्र
सामर्थ्य कमी करावयाचा मंत्र अगोदर म्हणून दक्षित न्यक्तीवर पुंजर मारावी
आणि नंतर पुंजील मंत्रांपैकीं कोणतेही बंद मंत्र म्हणावेत, म्हणजे मानिकाप अगर
दक्षित न्यक्तीचे काही वाटणार नारीं. आणि नंतर आन्य पुन्हा २१ उतार
मंत्र म्हणून पाणा अथवा पाण मंत्रून चापा अगर फुहर पलावी म्हणजे इष्ट
हेतु सिद्ध होईल (मंत्रसामर्थ्य कमी करावयाचा मंत्र—“अष्टन पष्टन
पष्टमहाया किर्ती बेंदे इष पानकु क्रिया विष्कु क्रिया विस्ती पिसा उसपर गया)

(८) विप्राधानिवारण (वंद मंत्र)

थोदत्त समर्थ

वंद मंत्र : केसास गाठ द्यावी अथवा नवपदरी सुत करून नव गाठी देन दोरी घालावी अगर पाणी मंत्रून देणें.

वदवदकुडि, वद श्रीमहादेव सिंघाएनी चढे । चोन्हासि लाख गोडगणि । वासुकि घडानि । ये वद किने दिया । मेरे गुरूने दिया । चल चल बुलाऊ, चाहाड चुगल, मेरी अन मेरे गुरूनी अन ईश्वर पार्वति की अनचादसुरजकी अन, धनात्रिनी अन, पाताळ वासुगिनी अन ह्यासो जावे स्तर श्रीमहादेव आस्तिकनी अन ॥ १ ॥

वंद तोडण्याचा मंत्र : वद वद सफेदवद, तोडू कद, सातवद, नवछद हे वद कोणाचे, वासुगिरायाचा, वदतोड, विखाचा नाशकर तुजवर कामाक्षा देविनि अग्या. ॥ २ ॥

वाधित व्यक्तीस खिलविण्याचा मंत्र : गगाजमुनाकी लावु बालु सर्पा खिलु तेरी टालु, तेरे माबापकी खिलु टालु, अता घाट खिलु, जाती घाट खिलु, मेरी अन मेरे गुरूनी अन, ईश्वरपार्वतीकी अन, चादसुरजकी अन धनात्रीकी अन, पाताळ वासुगीकी अन, ह्या सो जावेस्तो श्री महादेव आस्तिक की अन ॥ ३ ॥

खेळणें वंद करण्याचा मंत्र : गगाजमुनाकी नालावु बालु, सर्पांना खिलु तेरी टालु तेरि माबापकी नाखीलु टालु, अताघाटना खिलु, जाती घाटना खिलु, मेरी अन, मेरे गुरूकी अन, ईश्वर पार्वतीकी अन, चाद-सुरजकी अन वनात्रीकी अन, पाताळ वासुगीकी अन ह्यारहेस्तो श्रीमहादेव आस्तिक की वन ॥ ४ ॥

वंदमंत्र : सारसिंगी रुद्रमाळ । हलेचले गुरूची अन आगे । चले अगे खिलु । पीछे चले पीछे खिलु । आग्राश खिलु । घरतरी खिलु । पाताळ खिलु मुखखिलु । दात खिलु मुखखिलु । जीभ खिलु ठाई ठाई खिलु ।

रोमरोम खिलु। नासकेसास खिलु। या धुरी जय जय कासी पुरजेपुर जो
माया भारा हा सरप अतकाव्या, गोरा सरप डारुन, ब्रह्मादिजे, पीठे ये
सरप मैने खिला, वरम्हा होके जाना, धनात्री वेदकी अन, पाताळ
वासुगिकी अन ह्यासोजावे स्तो श्रीमहादेव अस्तिकनी अन ॥ ५ ॥

तीन घडीका बंद बाधू, तीन भुवन का बंद बाधु, तीनसे साठ वरस
का बंद बाधु, मेरी अन गुरुकी अन, ईश्वर पार्मतीकी अन, चाद
सुरजकी अन, धनात्रीकी अन, पाताळ वासुगिकी अन. ह्यासो जावे स्तो
श्री महादेव अस्तिक की अन ॥ ६ ॥

बंद मंत्र : कारर देशची चलि करन, बिलल टक, यकल खडि
निख बाधु, टुकल खडि निख बाधु, तिकलखडि निख बाधु, चार चौकडी,
पाच पचोकडी, छे छोकडी, सात सात आठ आठ हाड हाड फोड फोड
गुद गुद बंद बाधु, अवरट अनरट बंद बाधु, तिनसे साठ वरसका बंद
बाधु, चैत बंध नागनी पुजा पुजु, डावे पग दरे तो, धरतरी टरे, उपर
निख भरे बंद बाधु गुरुकी अन छुटे बंद तो गरुड अस्तिकनी अन ॥ ७ ॥

बंद तोडावयाचा मंत्र : लोह मिलाग, जाग धरी तुमारा तुमकु दिजे
सदसद मिनाकु दिजे पान फुल हामकु दिजे, अदम अरुल, सिरिसरुल,
बाधा बंद तुट जाय ॥ ८ ॥ तुट जाय.

मंत्र बदाचा : चार वार शु शु कार, चार त्रिहड बाधु, हड बदि
चाम बाधु चाम बदि गुद बाधु, असक बाधु, पसरु बाधु, दातरा निग
बाधु, मुतरा निग बाधु, जीभरा निग बाधु, टाई टाईरा निग
बाधु, रोमरोमरा निग बाधु, नयनाडी बाहिरा नोडिरा निग बाधु, तीनसे
साठ वरसका निग बाधु, मेरा बाधा बंद छुटे तो अस्तिकना माया फुट,
मेरा बाधा बंद छुटे तो धनात्रीकी निघा पलटे, मेरा बाधा बंद छुटे तो
चादमुरख की कया पलटे, मेरा बाधा बंद छुटे तो महादेव की पिंड
फुटे, मेरा बाधा बंद छुटे तो गरुड की जड तुटे, मेरा बाधा बंद छुटे तो
समुद्रका पाणी अटे, मेरा बाधा बंद छुटे तो पाताळ वासुगिरा बाधा

फुटे, मेरी अन, मेरे गुरूकी अन, ईश्वर पार्वतिकी अन, चादसुरज की अन, पाताल वासुगिकी अन, ह्यासो जावे स्तर श्री महादेव अस्तिककी अन ॥ ९ ॥

वंद तोडण्याचा मंत्र : चार वार झुम झुममार, चार वदी हड छोड, हाड वदी चाम छोड, चाम वदि गुद छोड, असक छोड, पसक छोड, दातका निख छोड, मुखका बिख छोड, जीभका बिख छोड, रोम रोमका बिख छोड, नवनाडी वाहत्तर कोडीका बिख छोड, साठ वरसका बिख छोड, मेरा बाधा बद ना छुटे तो अस्तिकका माया फुटे, मेरा बाधा बद ना छुटे तो चादसुरजकी काया पलटे, मेरा बाधा बद ना छुटे तो महादेवकी पिंड फुटे, मेरा बाधा बद ना छुटे तो गरुडकी जड तुटे, मेरा बाधा बद ना छुटे तो समुदरका पाणी अटे, मेरा बाधा बद ना छुटे तो पाताल वासुगिका माया फुटे, मेरी अन, मेरे गुरूकी अन, ईश्वर पार्वतिकी अन, चाद सुरजकी अन, धनाग्रीकी अन, पाताल वासुगिकी अन, ह्या रहेस्तो श्री महादेव अस्तिककी अन ॥ १० ॥

मंत्र वंदाचा : तीन घडीका बद बाधु, तीन दिनका बद बाधु, तीन महिनेका बद बाधु, तीन वरसका बद बाधु, पाच घडीका बद बाधु, पाच दिनका बद बाधु, पाच महिनेका बद बाधु, पाच वरसका बद बाधु, सात घडीका बद बाधु, सात दिनका बद बाधु, सात महिनेका बद बाधु, सात वरसका बद बाधु, नवघडीका बद बाधु, नव दिनका बद बाधु, नव महिनेका बद बाधु, नव वरसका बद बाधु, ग्यारा घडीका बद बाधु, ग्यारा दिनका बद बाधु, ग्यारा महिनेका बद बाधु, ग्यारा वरसका बद बाधु. तेरा घडीका बद बाधु, तेरा दिनका बद बाधु, तेरा महिनेका बद बाधु, तेरा वरसका बद बाधु, पधरा घडीका बद बाधु, पधरा दिनका बद बाधु, पधरा महिनेका बद बाधु, पधरा वरसका बद बाधु. मेरा बाधा बद छुटे तो अस्तिकका माया फुटे, मेरा बाधा बद छुटे तो चादसुरजकी काया पलटे, मेरा बाधा बद छुटे तो महादेवकी पिंड फुटे, मेरा बाधा बद छुटे तो

गरुडकी जड तुटे, मेरा बाधा नद छुटे तो समुदरमा पाणी अटे, मेरा बाधा नद छुटे तो पाताल वासुगिमा माथा पुटे, मेरा अन, मेरे गुरुकी अन, ईश्वरपार्वतीकी अन, चांदसुरजकी अन, धनात्रीकी अन, पाताल वासुगिमी अन, ह्या सो स्तो श्रीमहादेव अस्तिककी अन ॥ ११ ॥

बंद तोडण्याचा मंत्र : (पिशाच बाधेनें वधन केले असल्यास)

तीन घडीका बंद छोडु : (पूर्ववत सगळ्य मंत्र म्हणावा) मेरा छोडा बंद ना छुटे तो अस्तिकका माथा पुटे (पूर्ववत) ह्या रहेस्तो श्री महादेव अस्तिककी अन ॥ १२ ॥

खवळुन देण्याचे मंत्र : (उडिद अ० पाणी तोंडावर टाकावे).

तुझ गुरू लवातितर नाशा गुरू ससाणा उतर ढखा होय निराव्य, गरुड पिळिल माना अडमोडु हड तोडु, तिनसो पान अष्ट कुळी नव नागाचि मान मोडु गरुडा तुझी अन, तुझी अन ॥ १३ ॥

सूचना : २—सर्पदशित व्यक्तीस सर्पदश का झाला, अगर पिशाचानें का पीडिलें हे जाणून घ्याय्याची इच्छा असल्यास पुढील बोलविण्याचे मंत्र म्हणावे म्हणजे बाधित व्यक्ति बोलू लागेल

प्रथम दशित व्यक्तीस कमीत कमी तीन बंद मंत्र म्हणून पाणी घावें अगर फुस्तर घालावी यानंतर बाधित व्यक्तीस खवळणीच्या मंत्राचे पाणी प्यावयास द्यावें, अगर तोंडावर मारावे. ही कृति झाल्यावर बोलविण्याचे मंत्र म्हणावेत. ही सारी कृति सर्पदश उतरण्यापूर्वी करावी

बोलविण्याचे मंत्र . (उडीद अ० पाणी तोंडावर टाकावें)
आंगात आणजे असल्यास

अनव्याच्या नागा, महापर चडा, चादता तेरी मा पुसत लागी कोन तेरा घर, कोन तेरा यल, लालडी वेग बोल, गन किरिन् तेरी तेरे मुखसे पडे कावर देशकी माता देविसत फुरे ॥ १४ ॥

मन लडे मन देवता, लालडी वेग बोल, गन फिरीत, तरे तेरी मुखसे
पडे कावर देशकी माता देनिसत फुरे ॥ १५ ॥

सनसर मुगुस बिख तोंड ते जाले, लालडी वेग बोल० इत्यादि ॥ १६ ॥

नवरख रख तेरे मारु तिनटकर लालडी० इत्यादि ॥ १७ ॥

काली त्रिलिया कपिला गाय तु को मुगुस काट काट खाया फाड
फाड खाय तोड तोंड खाय जायस नास तर उतर नास तर तुजवर
कामाक्षा देवि कि आग्या, सीत पाठ मेरे गुरुकी आग्या, अस अरे डखा
वेग बोल वेग तमासा देख ॥ १८ ॥

अगास साग पाताळ सागड, लहन्या साग, अरे डखा वेग बोल वेग
तमासा देख ॥ १९ ॥

चंद्र सूर्य आनाम्रा, मोको देखे माया खाले, सरळ हा हा करे, जीभ
लळ लळे, खारे बिख की मुड पडे, जो बोल बोलेना सतर नवनद कि
आग्या, सोला सिद्ध की आग्या, सख जतिकी आग्या, ईश्वरपार्वतीकी
आग्या, सितपाठ मेरे गुरुकी आग्या, अरे डखा, वेग बोल वेग तमासा
देख ॥ २० ॥

जो बोल बोलसना सतत गोदल नाथ गोसाविकी आग्या सीत पाठ
मेरे गुरुकी आग्या, देवदत्त अग्रधुत निरजन ॥ २१ ॥

देवदत्त, देवदत्त, काडोट अपा आनद भैरवने शिंगी नाद बजाया
सिंगीका नाद गुरूका सबद, नवनाग जहरलेडितु जा सतपाताळा अरे
डखा वेग बोल वेग तमासा देख ॥ २२ ॥

सर्पदंश शाला की नाई हें पहाण्याचे मंत्र

उचि टेकनी, बिख भरे, खर करे उलहाळ बोचीडि देख रे भाइत,
लावलहर, भजतर जाय देखरे भगवता पोहचरे हनस्ता, कावर कामाक्षा
देवि कि बिधा फुरे ॥ २३ ॥

अदम चड पलटे, सिरी बिखखराळे खदखद लिखरवळे बिखसे गौरा हवावे. उलकावत करे सोमरे, उपर बिख भरे ये ल ल न, उतरे सतर खुदा कि दाही ॥ २४ ॥

अन सुट नेटलि. वनकर. गगा गगा अनत सनत. सु सि कु सि लोरि. मेरी बहनोरी. अताफिता सोमासो. नवमास घरझुन झुन बतावे. कालाख नाथो नाथ, नाथो डख उठत पडत बार वेर भई समाळ डख, जाग सत जाग धरकर पाल भाट भरे ॥ २५ ॥

सेख राया फनफनरे तलेकाळ का दोंद अधकुवा, येक उठत पडत, बार बार भई, सभॉलडख जागसत, जाग धरकर पाल भाट भरे ॥ २६ ॥

सूचना : सर्पदश शाला किंवा नाही, हे पहावयाचें असल्यास काशाच्या धातूचे भांडे घेऊन अगर ते नसल्यास ताब्याचे भांडे घेऊन त्यात पाणी टाकून त्यात डोक्याचे केंस टाकावेत आणि, त्यावर मंत्र क्रमांक २३, २४, २५, २६ म्हणावे आणि नंतर ते पाणी पाहाण्यास दशित व्यक्तीस सांगावें. सर्प चावला असल्यास तो दशित व्यक्तीस दिसून तो घाबरतो. आणि चावला नसल्यास दशित व्यक्ति केस पाण्यात आहेत म्हणून सांगते.

सूचना : काहीं केल्या दाद लागू न देता सर्पाचे विष चढत असल्यास मंत्र क्रमांक २७ झेव्या कापडावर म्हणून त्यास ऊद जाळून त्यास धूर देऊन ते कापड उभें फाडावें.

सूर्य उगवत अडमेड जगदेसि अवतार नानापरिचें चार करत सालु, चित्त बिखदमु, मिंददेवदत्त अवधुत निस्तर ॥ २७ ॥

४. भूतप्रेत पिशाचवाधा निवारण

(अ) पिशाचनाघेवर मंत्र

(कास्मीरत असताना अभिकारी माणसारूढून १९१६ च्या मे महिन्यात मिळलेला.)

(वायन वीर छत्तीस जजीर

आग्या वेताळ मसण्या वीर ॥ हें दोनदा म्हणणे

खाता वोल त्याचा जीव वाधू

मार-त्याचा हात ।

बाधु, पाहील त्याचे डोळे बाधू, बाध,

बाधु, नऊ नाडी बाधू, बाह्तर कोटी

बाधू, बाधू-न, बाधू ।

काळमैरवाची आण, गुरूची आण

माझी आण, गुरूकी शपथ, मेरी

भगत पुरो मंत्र ईश्वरी वाचा ॥

अरे अरे हनुमान, तुम वडे बेमान्, हम तुमारे पायपर

वहात्तर रोग दूर कर । न करे त्याला ।

राम लक्ष्मणकी ग्वाही । गोरख मच्छिंदरकी ग्वाही ॥

सूचना : हातात उडीद, तादूळ किंवा रक्षा घेऊन ती मंत्राने मारून (अकरा वेळा) वाधा झालेल्या इसमाना फेरणे.

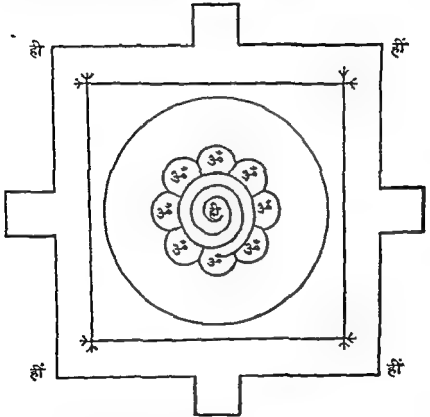
प्रो रामचंद्र दामोदर करमकर

बी ए., एम टी सी डी ५१,

गुपवार पेठ, पुणे

(आ) आसनसिद्धि यंत्र

हे यंत्र भूर्जपत्रावर लिहून आसनाखाली ठेवायें. भूतप्रेत, पिशाच्याचा विरोध होणार नाही.

आसनसिद्धि यंत्र

(इ) श्री गरुडास्य मंत्र - भूतबाधनाशन

‘ॐ नमो भगवते गरुडाय त्र्यम्बाय सद्यस्तवस्तुत स्वाहा ।

ॐ क प ट वै न ते याय नमः ’ जप ३४००० भूतबाधनाशकरितं

लेखक

(ई) पिशाच्य निवारण मंत्र

‘ॐ ऐ ह्रीं क्लीं रुद्राय हु फट् स्वाहा’ जपसंख्या १०००

ब्रह्मराक्षस, प्रेत घंगरे घालविष्याकरितां.

‘ॐ नमो हू ह्रीं हूं हूं नमो भूतनायकाय समस्त भुवनभूतानि साधय साधय हू हू हू’

तुपाचें निरजन लावून दररोज रात्री १४४ प्रमाणें ७ दिवस जप करणें. १ वत्तासा नैवेद्य व तो वत्तासा पाण्यात सोडून देणे. शनिवारी आरंभ शुक्रवारी समाप्त.

उदर मोरचेल (मोरपिस्ताचा जुडगा) धरून ७ वेळ वरील मंत्र म्हणानाच वरून खालीं असें त्या मनुष्याच्या आगावरून उतरावें १ ते ४९ वेळा याप्रमाणें करावें. भूत आगात येईल व बोल्ड लागेल.

अगात आलेलीं भूतें घालविष्याचा मंत्र.

ॐ नमो नरसिंहाय हिरण्य-ऋषिपु-वक्षस्यळ-विदारणाय त्रिभुवन-व्यापकाय भूतप्रेत पिशाच डाकिनी शक्तिनी मूलोन्मूलनाय स्तभोद्भवाय समस्त दोषान् हरहर विसर मिसर पच पच हन हन कपय कपय ह्रीं ह्रीं ह्रीं ह्रीं फट् फट् ठ ठ एहि रुद्र आज्ञापतये स्वाहा.”

मोरचेल पाठीवर फिरविणें, बेलाच्या झाडाखालीं वसून वाळूची पिंडी करून तिची रात्री पूजा करून ३२ दिवस शिवलीलामृताचा ११ वा अध्याय वाचणें. या नंतरच्या शनिवार, रविवार, सोमवार या दिवशीं पुन्हां अशीच क्रिया करणे. कार्यसिद्धि होईल

(उ) भूतवाधानाशक यंत्रें

हे यंत्र पिंचू चावला असतां जेथें त्याचे विष चढलें असेल तेथ-
पासून चावलेल्या ठिकाणापर्यन्त पाण्यानें गिपडीत गेल्यास पिंचू उतरतो

सर्वे विपावरही ह्या यत्राचा उपयोग होतो.
भूतवाधाही नाहीशी होते. त्यावेळीं यत्र
पाण्यात लिहून पाणी पिण्यास घावें, करा-
गृहापासून मुक्ति मिळते. कुडालिनी जागृतीलाही
ह्या यत्राचा उपयोग होतो.

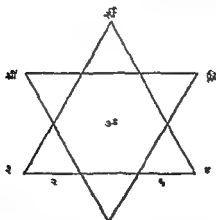
(१) पंचकोण यत्र

(२)

वाजूचें यत्र काशाच्या थाळीवर पाण्यानें
लिहून तुपाचा दीप व धूप दाखवावा.
नंतर तें पाणी धुवून पाजावें. भूतवाधा
नष्ट होते.

प्रो. रामचंद्र दामोदर करमकर.
७२ बुधवार पुणे.

(३) भगवती यत्र

गधानें भूर्जपत्री लिहून २५ वेळ ओंकार म्हणून उदयून देणें. मन्त्र
नाहीं. भूतवाधा नष्ट होईल.

१	११	१०
१२	९	५
८	७	१९

हे यत्र शाईनें कागदावर लिहून गळ्यात बाधावें.
भूतबाधा जाईल. मंत्र नाही.

(४)

(५) मुखबंधन यंत्र

ज्याचें तोड ब्रद करावयाचें त्याचे नाव मुखबंधनयंत्र गोरोचनानें
भूर्जपत्रावर लिहिणे. धूप दाखवून ताईतात घालून त्याची पूजा करावी.
भूतबाधेनें बडबड करित असेल त्या करिता ह्या यंत्राचा उपयोग करावा
देवदत्त या ठिकाणीं इष्ट
मनुष्याचें नाव लिहावें.

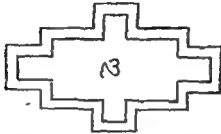
८	१	११	१
१३	२	७	१७
३	१६	९	६
१०	५	४	१५

हे यत्र भूर्जपत्रावर लिहून
भूतबाधा झालेल्याचे डोक्यावर
बाधावें. भूत निघून जाईल.
यंत्राचे समोर केस जाळले तर
भूत जळून जाईल.

(६)

श्री वेताळ मंत्र

‘ॐ वेताळ निरलुच्छाय मम कर्णे भूतभविष्यवर्तमानं ब्रूहि ।
ग. ग. वै स्वाहा ।’

वाक्सिद्धि व जनवशीकरण यंत्र

या यंत्राची पूजा करून वरील मंत्राचा १३२००० जप करावा.
भूत, भविष्य, वर्तमान समजते. वाक्सिद्धि व जनवशीकरण करिता येते.

—सिताराम शास्त्री पळनिटकर

गोदावरीतीर चिन्नोर, मंचिरियाळ, आंध्र.

५. इतर विविध मंत्र

प्रसूति मंत्र

- (१) ‘ॐ क्ष्णी अवन्नक्षद्विपो जहि स्वाहा’
या मंत्रानें ११ वेळ पाणी भजून द्यावे.
समुद्रे पश्चिमे गारे गुर्विणी नाम राक्षसी ।
तस्याः स्मरणमात्रेण प्रसूतिः शीघ्रमस्तुते ॥
असें ३२ वेळां जपावे.

(२) समुद्रस्योत्तरे भागे सुरया नाम यक्षिणी ।

तस्याः स्मरणमात्रेण पिशल्या गर्भिणी भवेत् ॥

दुर्वाकुरेण १०८ तैल प्रक्षाल्य दद्यात्

स्वतः अनुभव (शक्राचार्य)

प्रसूती यत्र

गजाम्नि वेदा शशिवाण नदा रसा नगा पक्ष इति क्रमेण ।

प्रसूतिकाल भुवने लिखित्वा सुखेन नार्य प्रसरन्ति शीघ्रम् ॥

यत्रराजाय विग्रहे महाप्रहाय धीमहि तन्नो यत्र प्रचोदयात् ।

(३) दत्तमहात्म्य - अध्याय ४० ओरी ८४।८५

यात सुलभ प्रसूतीसाठी खालील मंत्र दिलेला आहे.

वचोद' शृणुत दक्षी सतवधि च मुचतम् ॥

नायमान ऋषि भीत दशमास्य ययासुखम् ॥ १ ॥'

८	३	४
१	५	९
३	७	२

मंत्रे एक वेळा देता जळ । ते पिता तत्काळ ॥

ती प्रसवली वाळ । न होता व्याकुळ सुखाने ॥ २ ॥ मन्त्रार्थ - 'हे

आश्विनीकुमार हो हे वचन ऐका सतधातुवेष्टित प्रार्थना करणाऱ्या भ्यालेल्या

१० महिन्याच्या बाला सुखाने सोडा' वाळतिणीच्या आसपास स्वतंत्र

वा दूरही पवित्र जागेत वसून आगारा वा जल मंत्रित करून १ ते २१

वेळा म्हणून खीस देणे यश येते अनुभूत (गो प्र भा)

प्रातः सकाळी स्नान करून हे यत्र ताडपत्रावर

अगर भूर्जपत्रावर काढून पुढे दिवा लावावा व

कार्तवीर्याचा मंत्र २१०० जपावा हरवलेला माणूस

परत येतो

२४	२१	२	७
६	३	२८	७
३०	२५	८	१
४	५	२१	२३

मूकस्वामी महाराज, राजराजेश्वर

मंदिर-मोरटका-स्टेशन

पुत्रफलक प्रकाशक पंचदशी यंत्र

ध्यानं : मुखरुमलविलासलोलवेणीजितलोलभृगमाला ।

इयमभिदर्शनप्रणाशाय तु वाधा मानसं च दीर्घम् ॥ ॐ ॥ नमो विष्णु-
स्वरूपाय । नमस्ते ब्रह्मरूपिणे । नमस्ते रद्वरूपाय नमस्तेमूर्तिधारिणे ॥
१-पुत्रफलप्रकाशयत्र यत्र-मंत्र (ऐं यत्र) नाम-नमस्ते विश्वमूर्तये ।

‘ऐं यंत्र’ : अस्य पंचदशयंत्रस्य गर्गाचार्यरूपि । वृहतीच्छ्रद ।
नारायणदेवता । नमस्ते विश्वमूर्तये । ह्य मंत्रानं भूर्ज-
पत्रावर चतुष्फोण करून अष्टगधानें हें यत्र लिहावें.
अष्टांग-चंदन, अगर, कापूर, तमालपत्र, वाळ्या, केशर,
रक्तचंदन, चमेलीच्या लेखणीनें लिहावें. यत्रामध्ये ९
कोठे असतत. प्रथम कोष्ठत ८ येतील याप्रमाणें
लिहावें. त्याचा शिवताडव प्रयात उद्धार सांगितला आहे. गुग्गुलाचा धूप,
नेवेय इक्षुरस कर्पूरार्तिक्षप्यम् याप्रमाणें पूजा करून यत्रापुढें मंत्र १०८
असा सडा वेळ जपावा. ताडूल ठेवावा. नंतर मानपूर्वक पूराभिमुख
वसून यत्र लिहावें. याप्रमाणे तीन मंडिनें करावें, आसन एकच. वर
चित्र रत्नल २ मृगचर्म २ कुश व कमळची धीजे (कमल-गद्गावी) माव्य.
ही सर्व यत्र कोन्या डाल्ल्यामध्ये ठेवून एकनिष्ठेनें पुढील मंत्राचा जप
करावा. “ॐ नमो गोपगोपालाय गोपीजनबद्धभाय देहि मे तनय शुभम्
ॐ क्लीं स्वाहा”

४	३	८
९	५	१
२	७	६

विद्याचे पानावर कीड पडते ती नाहींशी करण्याचा मंत्र

(वनस्पतींवर कीड पडली असता)

‘ॐ ऐं ह्रीं ह्रीं हुं हुं फट् स्वाहा नमोऽस्मै नमः’ मंत्र देणे. त्यावेळीं
१०८ जप कराना. या मंत्राचे योगानें विद्याचे पानावर जी कीड पडते

ती नाहाशी करता येते. या मंत्राने पाणी अभिमंत्रून वेलावर शिंपडले म्हणजे कीड नाहाशी होते. या मंत्राने कॅन्सर रोगही बरा करता येतो.

कार्तवीर्यार्जुन मंत्र (नष्टस्तुघोधन)

‘मोप्रीं क्लीं भू आ ह्रीं मो’

श्रीं हुफट् कार्तवीर्यार्जुनाय नम ॥

कार्तवीर्यार्जुनो नाम राजा बाहुसहस्रवान् ।

तस्य सस्मरणादेव हत नष्ट च लभ्यते ॥

(दत्तात्रेय ऋषि अनुष्टुप छंद)

वरील मंत्राचे प्रयोग अलीकडे असे झालेले आहेत कीं नष्ट वस्तू कोठे आहे, कोणाजवळ आहे हेही सांगता आले आहे. (वे. मू. रा. रा. गंगाधर शास्त्री बानिसे, नसिराबाद-मुसाबळ)

‘ॐ हा ह्रीं स सूर्याय नमः’ या मंत्राचा मगळवारी २३००० जप करावा. त्रिवेदळ अगर तांब्याच्या काडीने केशराच्या शाईने वरील मंत्र लिहावा. या जपाने सर्प रोग बरे होतात, वेड लागलेला मनुष्य बरा होतो.

ऋण व अपस्मार नाशकारितां

श्रीरामरक्षा मंत्रातील : आपदामपहर्तार दातार सर्वसंपदा ।

लोनाभिराम श्रीरामं भूयो भूयो नमाम्यह ।

एक लक्ष जप केल्याने ऋण नाहीसे होतें. श्रीरामरक्षा स्तोत्राचे १५ हजार पाठ करून त्या स्तोत्रान जलचिचन केल्यास अपस्मार नाहासा होतो.

तिवेद्यातील धर्मगुरु लामा याच्या-
जवळ एक प्रकारचे शिंग आहे. त्याचे
चित्र सोबत दिले आहे. लामा गुरु
तुफान पाऊस व गाराची वृष्टि थाव-
विण्याकरिता या सोबतच्या शिंगाचा
उपयोग करितात.

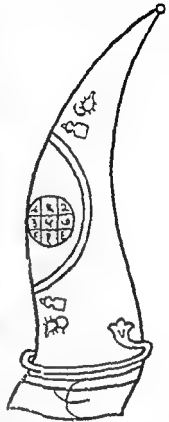
ह्या शिंगाच्या पाठीवर एक कासराचे
चित्र काढण्यात येते. त्या कासराच्या
पाठीवर एक वर्तुळ काढलेले असते. त्या
वर्तुळाचे नऊ भाग केलेले असतात.
त्या नऊ भागात सोबतच्या शिंगाच्या
चित्रात दाखविल्याप्रमाणे आकडे भरलेले
असतात.

हे आकडे तिबेटियन भाषेत लिहिलेले
असतात.

आपल्या मंत्रविद्येतही हे यत्र लाभ-
दायक गणलेले आहे व तिबेटातही हे
यत्र लाभदायक गणलेले असून प्रत्येक
घराच्या दारवर हे यत्र लिहिलेले
असते, व व्यापारी लोक आपल्या
वहीपूजनाच्या पानावर हे यत्र लिहीत
असतात.

वरील शिंगाच्या पाठीवर कासव काढलेले असते. त्याच्या दोन्ही
माजूस एक एक देवळाच्या घुमटाचा आकार काढलेला असतो व
त्यानंतर एक एक पिंचवाचे चित्र काढलेले असते.

या शिंगाच्या मोठ्या रद भागाभोवती नागाचे चित्र असते व

गारा आणि पाऊस थावविण्याचे
शिंग (भि. पी. व्ही. रामन, एम्. आर.
ए. एस. याच्या परवानगीने त्याच्या
अस्ट्रालॉजिकल मासिकावरून.)

त्याच्या क्षारणावर स्वस्तिनाचा आकार होईल अशा तऱ्हेने एकमेकावर दोन धनुष्ये काढलेली असतात. ह्यांना 'दार्जी' असे म्हणतात व त्या शब्दावरून 'दार्जिलिंग' असे नाव पडलेले आहे. ह्या शिंगाच्या आत मोहऱ्या व सोने चादी, तांबे, पितळ व लोखंड ह्या धातूंची पूड भरलेली असते.

लामा लोक मंत्र पाठ करण्याकरिता एक दिवस व एक रात्र घालवितात, व नंतर तो मंत्र सिद्ध होतो. असा मंत्र म्हणून आपला स्वास त्या शिंगाच्या वारीत टोकातून आत सोडावयाचा असतो. इतकी क्रिया झाली म्हणजे ते शिंग तयार होतं.

प्रत्येक वेळीं गारा व पाऊस थावविण्याकरिता लामा गुरु आपले हातात वरील शिंग घेतात व ज्या वाजूने गारा येत असतील त्या वाजूकडे शिंगाने मोहऱ्या फेकतात, मंत्र म्हणतात. त्या योगाने मोठे गाराचे दगड विरून जातात व त्यामुळे पिकाचा नाश होण्याचा थावतो.

आपलेकडे पानमळ्यातील पानाचा नाश होऊ नये म्हणून गारपगार नावाचे मात्रिक आहेत. ते मंत्र म्हणून पानमळ्याचे सभोवार पाण्याच्या क्षारीने ते पाणी शिंपतात व त्या योगाने पानमळ्याची जागा सोडून इतर भागात पाऊस पडत असूनही पानमळ्यावर पाऊस पडत नाही.

आपल्याकडे पाऊस पडण्याकरिता मंत्राची योजना केलेली आहे. अशा मंत्रास पर्जन्यसूक्ते व मङ्गलसूक्ते म्हणतात. श्री सप्तशतीमंत्रातही 'यचिताभ्यामिति सर्मापोमय जगत्' या मंत्राचा प्रयोग पाऊस पडण्याकरिता दिलेला आहे.

परंतु पावसाची अतिवृष्टि अगर गाराचा पाऊस बंद करण्याकरिता प्रत्येक मंत्राचे विनियोग सांगितलेले आहेत.

'दुर्गा सप्तशती' नावाचे एक पुस्तक आम्हा येथील नित्यानंद महाराज विनामूल्य देत असतात हा लेख लिहीत असताना वरील दुर्गासप्तशती प्रथात खाली लिहिलेला मंत्र अवलोकनात आला.

अतिशृष्टि निवारणार्थ—

‘समुद्र गच्छ स्वाहा। अतरिक्ष गच्छ स्वाहा। देवच समितार गच्छ स्वाहा। हो रात्रे गच्छ स्वाहा। उदासि गच्छ स्वाहा। नित्रारक्षणे गच्छ स्वाहा। हो रात्रे गच्छ स्वाहा। उदासि गच्छ स्वाहा। धारा पृथिव्या गच्छ स्वाहा। यत्र गच्छ स्वाहा। सत्य गच्छ स्वाहा। दिव्य नमो गच्छामि र्वेधानर गच्छ स्वाहा। मान्ते मेहार्द्रि गच्छ। दिवते धूमो गच्छतु। स्वर्ग्योति पृथिवी भस्मना पृणा स्वाहा। हा मन्त्राचा अनुभूय घेतला आहे. छेळक (शक्ताचार्य)

११	१२	१३	१४
१५	१६	१७	१८
१९	२०	२१	२२

हे यत्र कुत्तानं कागदावर लिहून देणें. सर्वकामनांवर चालेल. मंत्र नाही.

अं १

अं २

अग्नि विद्या मंत्र

ताच्याच्या पत्र्यावर हें यत्र उठवून काढावें ते असें की, एका बाजूस अंक १ दुसऱ्या बाजूस अंक दोनची आकृति काढलेली असावी.

प्रथम भूमीवर चार पत्र्या पाणी घालावें मध्यभागावर ‘ॐ नम शिवाय’ हा मंत्र लिहावा व त्यावर बाजूचे यत्र ठेवावें मध्यावर ताऱ्याचें फुलपात्र पाण्याने भरलेलें ठेवावें व या पात्रावर हात ठेवावा. मुखांन शिवकवच अगर

विष्णुसंहस्रनाम म्हणार्हे. या हाताला प्रथम गार हवा लागली असा भास होतो व नंतर उष्ण हवा लागली असे अनुभवास येते. उष्णतेचा सर्व कर्मांत कार्हाच समर्थ नाही.

प्रत्यंगिरा मंत्र (संकट निवारणाकरितां)

‘अस्य श्री प्रत्यंगिरा मन्त्रस्य ब्रह्मा ऋषिः । अनुष्टुप् छन्दः । अन्ना प्रत्यंगिरा देवता । क्ष वीज । श्रीं ह्रीं शक्तिः । फट् कीलकम् । मम संकटनिवारणार्थे श्रीं प्रत्यंगिरामन्त्रजपे विनियोगः । क्षा इत्यादि पङ्कगम् ।’

ध्यानं—सिंहीं सिंहमुखी सखी भगवतः श्री भैरवस्योच्छसत् ।

शूलः स्थूल कपाल पाश डमरू व्यप्राप्रहस्तान्बुजाम् ॥

दशमोष्टि विश कटास्य कुहुरा आरक्त नेत्रनयाम् ।

बालेन्दुबुनि मोलिना भगवती प्रत्यंगिरा भावयेत् ॥

अथ मन्त्र—‘ॐ क्ष भक्षज्वाला जिह्वे कराल दष्टे प्रत्यंगिरे क्ष ह्रीं हू फट्’

अथ सर्व कार्य सर्वरोग शत्रुसाधन यंत्र व मंत्र

हे यत्र दोन कोऱ्या पणतीत लिहावें. या पणतीतच यत्राच्या

२	९	४
७	५	३
६	१	८

मागेपुढे आरुणिक ऋषी, सम्राट छंद, गधर्वराज देवता, असे लिहावें. या दोन पणतीत दोन पोफळी ठेवावी. त्या पणत्याना सतुष्ट करावें. हा यंत्र ताम्रच्या सुतानी वेष्टावी. चमेलीचे

फूल व रक्तचंदन यांनी पूजा करावी. नंतर मन्त्र—‘ॐ अ

छ, आ छ, इ छ, अ छ’ हा मन्त्र १५ वेळा जपावा जपानंतर

३ मुठी उडीद दोन पणतीवर टाकावे. नंतर त्या पणत्या आपल्या

वसावयाच्या जागीं पुष्प नक्षत्रावर प्रातः काली भूमी खोदून गाडाय्या.

आसनाखाली खोदून नंतर हाच मन्त्र १५ वेळा जपावा. आणि दुसऱ्या

पुष्प नक्षत्रावर तीं दोन पोफळे काढून त्याचे १६ तुकडे करावे आणि त्या

पणतीतच ठेवावे. ज्या वेळीं काम पडेल त्यावेळीं त्या सुपारीचा १ तुकडा तोंडात ठेवावा. आणि लोकाशीं बोलवे. (१) तेहा आपलं बोलणे खरे होते. (२) तसेच दुसऱ्याचे काम करावयाचे असेल, त्याला एक तुकडा १५ वेळा जप करून (वरील मंत्रानें) द्यावा. त्याचे कार्य होतें. (३) राजा प्रजावश होतो. (४) सर्व रोग जातात. (५) एखाद्या स्त्रीला वश करावयाचे असेल तर ४ यत्रें लिहवीं व यत्राचे मार्गे त्या स्त्रीचे नाव लिहावें आणि आपल्या झोपण्याच्या चार पायाच्या खाटेला ४ यत्रे बाधावीं. तेहा ती इच्छित स्त्री रात्रीं आठ वाजता आपल्यामंडे येते. (६) अथरुणावर पाधरावयाच्या चादरीच्या चार टोकाना चार यत्रे बाधावीं. ज्या स्त्रीची इच्छा करून पाधरावी ती स्त्री आपणाजवळ येते. (७) ज्या गाईं म्हशीच्या गळ्यावर यत्र बाधावे ती गायम्हेंस आपल्या घरीं येते, तेव्हा त्या गाईंम्हशींचे दूध काढून यत्र सोडावें म्हणजे ती गायम्हेंस मालकाच्या घरीं परत जाते. (८) वरील दोन यत्रें कृष्णचतुर्दशी, भौमवासरी लिहून गाडीच्या जुवाला (वैलाच्या मानेवर ठेवावयाचे) बाधली असता वैलावाचून गाडी माणसाला घेऊन ५० पावलेपर्यंत जाते. (९) वरील यत्र भूर्जपत्रावर लिहून माणसाच्या गळ्यात बाधल असता भूत, प्रेत, पिशाच, डाकीण, दृष्टिबाधा, कामण, मोक्ष, चारण, मूच्छी, राक्षण, खोफला, धास, आजार, शीतज्वर, वेला ज्वर, नियमित ज्वर, रताप, विषम ज्वर, वशीकरण, आर्गण, मूठ आगिये (शरीरात दाह होतो) या मात्रिक योगाने सर्व काढा जाते (१०) या मंत्राने पाच मिर्सा जपून ज्या स्त्रीला युक्तीप्रयुक्तीने खायला घालावी ती स्त्री वश होते त्याप्रमाणे पुरपाला असलीं मिर्सां खायलास दिलीं असता तो स्त्रीला वश होतो (पति पत्नी) (११) दुष्ट हत्ती, दुष्ट घोडा, वश होतो (१२) या मंत्राने उडीद मंत्रून सापावर टाकले असता तो कपजात येतो. मंत्राच्या शेवटीं सापाला 'जा जा' म्हणावे तेहा तो घरातून जातो. (१३) या मंत्राने सरसो (मोहरीची जात) मंत्रून वनात टाकले असता वाघ, अस्वल

त्या घनात येत नाहीत. (१४) या मंत्रांे काळे तीळ मऊन घरात टाकले असता घरातून उंदीर निघून जातात (१५) गुग्गुळ तूप आणि गूळ याचा धूप या मंत्रांे कराना तेव्हा भूत, भेत, विशाच, डाकिनी पळून जातात. (१६) हे यत्र भूर्जपत्रावर लिहून घराच्या दरवाजावर चिटकवले असता यत्र पाहणारा मनुष्य यश होतो. (१७) या मंत्रांे गुळ मऊन ३ दिवस दिला असता पोटातील पीयो, पानथरी, कावीळ, पडुरोग उबा वरा होतो.

अथ मूलजीव-मंत्र व यंत्र : हे यत्र हळद व गार्दचें दूध यांनी

८	१	६
३	५	७
४	९	२

लिहावें कपाळावर पाच यंत्रे लिहावीं. यत्राची पूजा भागेचा रस आणि धोतऱ्याच्या फुलांनी, व तसेंच वेलाच्या लाकडाच्या गंधानें पूजा करावी. ऋषी, छंद कपाळाच्या मागच्या बाजूस लिहावे. वेदव्यास ऋषी,

पुरोधाच्छंदः श्री निष्णूदेवता, मंत्र—‘ॐ श्रीं स जू जू जू स दु दु दु स हु हु हु, ठं ठं ठ स्वाहा’ हा मंत्र ३० वेळा जपाना. तुपाचा दिवा असावा. तादुळाच्या पिटाचा दिवा करून त्यात पानशेर तेल घादून त्यात नरमाला सुत (कापसाची एकवात) दीघट (रात) दोरे २१ घेऊन दिवा कराना, आणि हा दिवा सकाळपासून मध्यरात्रीपर्यन्त ठेवावा. नंतर हा कढईत टाकून तुपात तळावा. नंतर मिर्री १०८ घेवून तीं मंत्रावीं, व त्यातच वाटावीं व त्याच्या हरभऱ्यायेवढ्या गोळ्या कराव्यात. हे सर्व शनिवारी रात्री जरावें नंतर एक गोळी मऊन ज्याला मूलभूत धातूचा क्लेश होत असेल त्याला घावी. घेणारानी उत्तराभिमुख वसावे, ती गोळी घ्यावी (गिळ्यावी) वर पिण्याचे पाणी सात वेळ मऊन सात वेळ घ्यावें. याप्रमाणे केलें असता मूल जीवधातूची चिंता नाहीशी होते. यत्र एकव्या माणसास थावें व तें ताईतास ठेगावें.

(२४) अथ शत्रुमारण प्रयोग यंत्रमंत्र—हे यत्र पिंपळाच्या पानावर लिहावें. पिंपळाच्या पश्चिम दिशेला खादीचीं १५ पानें पिंपळाच्या खादीवर चढवावीं, लोट म्हणजे गव्हाची कणीक व साखर

याचा तुपाशिवाय लाडू करावा. ऋषी, छंद, देवता, एका पानाच्या भागच्या वाजूस लिहावे. आरुणिक ऋषी, जगतीछंद, महादष्ट देवता. पिंपळाच्या मुळ्यावर किवा जवळ बसून मंत्राचा जप करावा. तो मंत्र — 'ॐ जू छ, जू छा, जू छी, जू छो, जू छ,' हा मंत्र जपून त्या पिंपळाला सात उलट्या प्रदक्षिणा घालाव्या. आणि सागावें कीं, अश्वत्थराज महादेव, "मम शत्रून् जहि जहि—हा मंत्र म्हणून ते पत्र मागून चिरावे आणि वेगळें ठेगावें. नंतर मागे पाडू नये. घरी यावे हातपाय धुऊन चूळ भरावी. याप्रमाणे पाच दिवस केले असता शत्रूना भय भरते.

६	१	८
७	५	३
२	९	४

अग्नियंत्र व मंत्र

भूमीवर राख पसरून एक एक अशीं एकमेकाशीं ९ यत्रें काढावी.

६	१	८
७	५	३
२	९	४

यत्र ९ कोठे असलेलीं काढावी. अर्थात् यत्रभूमीवरील प्रत्येक कोठ्यात एक यत्र (नऊ कोठे असलेले असे दादावे) व पुन्हा या प्रत्येक कोठ्यात प्रत्येक यत्र अशीं ८१ यत्रें होतात. एकमेकाशीं यत्रें लिहावी. तेन्हा जवळ कोणी बसू नये. नंतर

मनुष्य बसवार्ति. पण कोणी उभे राहू नये. यावेळीं दुसरा जीव जंतु, प्राणी जवळ असू नये. नंतर गहाच्या कणकेचे दहा दिवे करून घ्यावे व सुताच्या वाती करून गाईच्या तुपात बुडवाव्या, नऊ दिवे नऊ यत्रांवर ठेवून आठ दिशाना त्याचीं तोडे भरावार्ति मंत्राच्या दिव्याचे तोडे आपल्यासमोर ठेगावे. आणि १० वा दिना कोऱ्या टोपल्यात ठेवून आपल्या मागे झाकून ठेगावा. व मंत्र जपावा. मंत्र—'छा छीं छ छा छीं स सरतं प्रचल छीं' हा १५३ वेळ जपावा.

अस्ता नक्षत्र दाखवून नंतर २७ वेळा मंत्र जपावा. तेन्हा अग्निमोणानून वधानर ब्राह्मणरूपाने येतात. तेन्हा त्यांना सागावें कीं, आपलें स्वरूप दाखवा. तेन्हा त्या ब्राह्मणाच्या मुखातून परमचंद्र ज्योति निघते. त्या

प्रमाणे दशदिशातून अग्नि येतो व पसरतो व ब्राह्मणाचा लोप होतो. तेव्हा सर्गेत अग्नि पेटविण्याचा विचार असल्यास टोपलींतील दिव्याचे झाकण काढावें. दिवा मालना. लोमाना तमाशा दाखवाय्याचा असल्यास दोन चार घटमानंतर टोपलींतील दिवा काढाना. आणि जेव्हा टोपलींतील दिवा उघडाना तोपर्यंत सर्गेत अग्नि पेटत असतो. जर एखादा गात्र किंवा देश जाळाय्याचा असेल तर असे करू नये. ब्रह्महत्येचे पातक लागतें.

दिवसा तारादर्शन—मंत्र—यंत्र

हे यत्र १, ५, ९, २, ७, ६, ८, ३, ४, या चालीने लिहावें. हे यत्र दोन्ही हातावर लिहून हात उच करावे. मगळनारीं हा मंत्र ५४ वेळ जपावा—‘त्रीं त्रीं, त्रीं चर चर सूर्य फट तारे ह्रीं’ आणि लोमाना डोळे मिटण्यास सागावे. नंतर आपण वसून लोमाना डोळे उघडून वर पाहण्यास सागावें. तेव्हा तारा दिसतो. सूर्यदर्शन होते. नंतर उभे राहून १२ वेळ मंत्र म्हणाना. तान्याचा लोप होतो

कामदुधायंत्र मंत्र

२	७	६
९	५	१
४	३	८

हे यत्र लिहिताना पहिल्या मोठ्यात ६ व तिसऱ्या कोठ्यात ८ या नमानें अकू लिहावे. हें यंत्र १४ वेळा काशाच्या ताटलांत लिहावें. चंदन व कस्तुरीने पूजा करानी. गार्दच्या तुपाचे चार दिवे कोठ्या पणतीत लावावे. त्या ताटलीत कश्यप ऋषि, सविता देवता, जगती छंद असे लिहावे. ३६० वेळ मंत्र जपाना. मंत्र—‘ॐ ह्रीं श्रीं ॐ कामदुर्गे प्रस्फुर प्रस्फुर ॐ’ जपानंतर ती थाळी उपडी करून रक्तचंदनाने सक्तस घेवु असे थाळीच्या पाठीवर लिहावे मग ती थाळी लाल वस्त्रान झाकून व तावड्या वण्हेरीचीं ४ फुलें मंत्रून त्या ताटलीवर ठेवावी. तेव्हा गाय कसासहित आकाशातून उतरते व साधकाजवळ उभी राहते. तेव्हा तिच्या तोडाजवळ जव, तीळ, तांदूळ

गहू टोपलींत भरून ठेवावे. ज्यावेळीं ताटली उताणी करावी तेव्हा गाय स्थानातरीं जाते.

महालक्ष्मी दर्शन यंत्र

पृष्ठ २७४ वरील मंत्राचा एक हजार जप करत या यत्रावर अक्षता वहाव्या. लाल गुलाब वहावा व व पूजा करावी, नेवेद्य दाखवा म्हणजे महालक्ष्मीचें स्वप्नदर्शन होते.

४	९	३
३	५	७
८	१	६

वाक्सिद्धी यंत्र

४	३	८
९	५	१
२	७	६

या यत्रात पहिल्या कोठ्यात ८ व दुसऱ्यात ३ आहे. हे मंत्र जाभळीच्या पानावर किंवा औदुवराच्या पानावर लिहावें. रक्तचदन आणि तांबडे फूल यांनी त्याची पूजा करावी. दुधाचा नेवेद्य दाखवावा. हे यत्र रोडिणी नक्षत्राच्या दिशेनीं करावें व ते यत्र कोनाड्यात ठेवावें. ऋषी, छंद, देवता व यत्र एक पानावर लिहून सुतामध्ये गुंडाळून धारण करावें. या प्रमाणे २७ दिवस करावें. पुन्हा ऋषि, छंद, देवता व मंत्र लिहून घरात ठेवावें. पहिल्यानें लिहिलेंलें यत्र आपले मस्तकावर ऋषी, देवता, छंद, मंत्र, म्हणून धारण करावें. मग तें जलप्रवाहित करावें. बृहस्पती ऋषी, त्रिष्टुप् छंद मनो जवो देवता याप्रमाणे ७ वारीं केल्यानंतर काहीं करू नये. आजन्म सिद्धि राहते. स्वतःचे आणि दुसऱ्याचें सर्व समजतें. पण दुष्ट विचार करू नये. गुरू याचा विचार करावा.

अदृश्य होण्याचें मंत्र व यंत्र

या प्रमाणे विड्याच्या पानावर एक यत्र कस्तूरीने लिहून ते तोंडात ठेवावें. च्यवन ऋषि, उष्णिग् छंद, तामसा देवता. ह यत्राच्या पुढें मागे निहावे. गुरू कस्तूरी, केशव, कर्पूर यांना पूजा करावी. राज्या गाईच्या तुपात १०८ सुताची वात घालावी.

४	९	३
३	५	७
८	१	६

व दिवा पश्चिमाभिमुख ठेवावा. मंत्र ५७० वेळ जपावा. खोर्लीत वमून बाहेर कुट्टप लावण्यास सागावें. लोमवरोर गोष्टी कराव्या नंतर दुसऱ्या-कडून दिवा मोठा करवावा आणि आपले इच्छेप्रमाणे दुसऱ्या स्थळीं ठेवावा. हा मंत्राचा प्रताप आहे. 'ऐं सृ ॐ क्ष' या यंत्राचा जप करावा. नंतर कुट्टप काढावें. कोणी पाहिलें असता दिसणार नाहीं. नंतर उलटा मंत्र १०८ वेळ जपावा तेहा खोर्लीत परत येतों.

गृहे-वस्त्रसिद्धि यंत्र व मंत्र

या यंत्रात प्रथम जोठ्यात ६ आहेत. याप्रमाणे यंत्र लिहावें.

८	१	६
३	५	७
४	९	२

पादव्या रेशमी कपड्यावर अशीं ७२ यंत्रें लिहावी.

अगरुलें पूजा करावी. नंतर बृहस्पती ऋषि. । अनुष्टुप् छंदः ।

मनोजवो देवता । व खालील मंत्र हा दुसरा कपडा घेऊन

त्यावर लिहून त्याची पूजा करावी. आणि बारा वेळ

यंत्रें, ऋषि, छंद, देवता हीं त्या कपड्याच्या वोचक्यात भरावीं. नंतर पुढील मंत्र जपावा.

ॐ ग्ल ग्ली ह्रीं ॐ हा मंत्र १५६ वेळ जपावा. चमेलीचें फूल या मंत्राने ७ वेळ मग्नून त्या कपड्याच्या वोचक्यावर ठेवावें. त्याला अगरुचा धूप दाखवावा. वोचक्यासमोर तुपाचा दिवा ठेवावा. दुसऱ्या दिवशीं मनोवाच्छित वस्त्र तेथून काढून नेसावे.

इंद्रजाल दाखविण्याचें यंत्र व मंत्र

या यंत्राप्रमाणे धोतऱ्याच्या नऊ पानावर यंत्रें लिहानीत. आघाडा व रक्तचंदनानें पूजा करून तांबड्या कापड्याचीं ९ फुलें बहावीत या

४	३	८
९	५	१
२	७	६

यंत्रावर नारदऋषि, जगती छंद, इंद्रदेवता देखाजवळ लिहून ५०० वेळ जप करावा. आपणापुढें नऊ भोके करून ठेवानीं. त्या जवळ जव, गहू, काग (एक धान्य)

मेयी, सैधन आणि कापूस हे सर्व पदार्थ पेसा पेसाभार घेऊन घड्यात टाकावे. व त्या घड्यावर तुपाचा दिवा ठेवावा. नंतर जो भाणूस जी वस्तु पाहण्याची इच्छा करील त्या वस्तूचे नाव घेऊन घड्यातून दाणे घ्यावे. व मंत्रून लोकांच्या हातात देऊन पूर्ण दिशेकडे पहावयास सांगावे. म्हणजे जी वस्तु पाहण्याची इच्छा असेल ती वस्तु दिसते. मंत्र 'ॐ जल जल प्रज्वल प्रज्वल स्फुर स्फुर प्रस्फुर प्रस्फुर इद्रजालीको देवता हु हु फट् ॐ ठ ठ ठ ठ' नंतर, लोकांना हा चमत्कार पाहिल्यावर लोकांच्या हातातील दाणे (अन्न) असतील ते पात्रात टाकावे. तेहा सर्व लोप होतो.

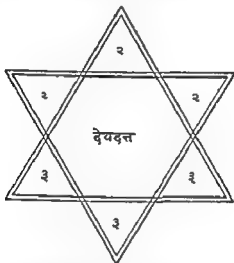
अवेळीं आल्याला फळ येण्याचें यंत्र व मंत्र

याप्रमाणें यंत्र भूर्जपत्रावर लिहून हळदीनें त्याची पूजा करावी. मोरटीचीं १५ फुले व एक बदाम वहावा. यंत्राचे नारद ऋषि, विराट छंद, नृसिंह देवता. करडीचे तेलाना दिवा लावना. पुढील मंत्र जप करून फळें तीळ यंत्रावर टाकावे. मंत्र जप परसात आल्याच्या मुख्यजरळ वसून करावा. आणि यंत्राचा वागद आल्याच्या मुख्यत गाडावे.

मंत्र : 'ॐ श्रीं श्रीं वां श्रीं फट्' आल्याचें फळ सदा राहतें. जेव्हां यंत्र काढूं तेव्हा फळ जातें.

कळपुतळी नाच, मंत्र प यंत्र
(कळदाची बाहुली करून घ्यावी)

यत्रासहित पुतळीची पूजा करावी. अभ्रक लावलेला कपडा चढवाय़ा आणि कुसुमी वस्त्र नेसवावे. राळ व गुग्गुळ्याचा धूप द्यावा. सिंदूर लेप पुतळीला चमेलीचे तेलात करावा. पुढील मंत्र म्हणून २१ वेळ उडीद टाकावे. पुतळी टाळी वाजवताच नाचू लागेल—‘काष्टे काष्टे नद-वनोद्भूते नर्त नर्त रम रम तान्दनर्त तावदरम यावच्छभू ताडव पश्यति ॐ हु हु हु हु’, हा मंत्र जपत असता पुतळी नाचते.

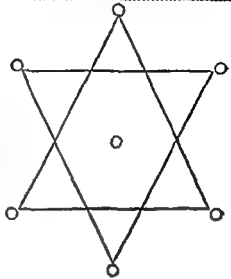
सूर्ययंत्र : केशरानें गोरोचनाने भूर्जपत्रावर लिहून आदितवारीं उदवून वाधावे. ‘देवदत्त’ या जग्गी जरूर त्या माणसाचे नाव लिहावे, संरक्षण होते. तामते येते.

सं	ह
यं	घ

स्वस्तिक यंत्र :

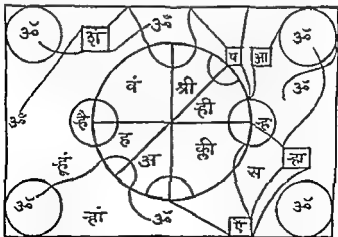
या यत्राचे योगाने वनस्पतीची शक्ति जागृत होते. व अनेकविध लाभ होतात.

श्री यंत्र : हे यंत्र रोज देवामध्ये पुजावें. धनधान्य समृद्धि होऊन मनुष्य सुखी होतो.

हठयोग सिद्ध कवच

हठयोग साध्य झाल्यानंतरचे हें हठयोग सिद्ध कवच यंत्र आहे. यात भगवान् महायोगी श्री शंकर पूर्णजितेन्द्रिय मारुतीराय व आदिमाता पार्वती-देवी यांचाच फक्त समावेश होतो. करता याचा जप कोणीही ऐकू नये.

हुं ४	गी ९	ये २
हुं ३	ॐ ५	न ७
ह्रीं ८	ह्रीं १	मः ६

विजय पंचदशी यंत्र आपल्या पुढील दारावर लिहावे. सर्व शुभ होते. सर्व प्रकारचे संरक्षण होते.

वीसा मंत्र

घा ४	डा ९	२ ह्रीं
वि ८	ये ७	
मु ५		
ह्रीं ३		

हे वीसा यंत्र आहे. चितोडगडच्या दरवाजाच्या भिंतीवर हे मिळाले १०८ वेळ पाण्यात काढून पाणी पिणे. बुद्धि तीव्र होते.

कूर्मचक्र (मंत्रानां दिव्यत्व येन्याकरिता)

ताम्र अगर चादीच्या पत्र्यावर
खोदून त्या मंत्राची पचोपचार पूजा
करून आपल्या आसनाखाली ठेवावे.
या योगाने आपण मन्त्रपटण करितो.
त्यांना दिव्यत्व येते.

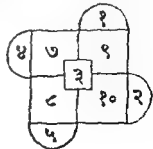

श्री भगवती महालक्ष्मी

हे यत्र महाप्रयासाने निवृत्तं. याची पूजा
अनिशय फलप्रद आहे 'मन्त्र-ऐं ह्रीं क्लीं
चामुंडायै विच्चे' ६ महिने रात्री १० ते १२
पर्यंत जपूंकेल तर श्रीचें दर्शन होतं

गुजरात राज्यातील अमराजी या
देवीच्या देवळातील यत्र हे एक
प्रसिद्ध वीसा यत्र अमुन ते बघण्याला
मिळत नाही. ते 'सर्ग शुभमती'

धीयत्र

यंत्र असून लक्ष्मी प्राप्त करून देणारे आहे. वरील दोन्ही यंत्रे श्री योगेश्वरानंदांच्या खासगी लेखनांनुन त्यांच्या परवानगीने मिळालेली आहेत. या यंत्रांचा त्यांना अनुभव घेतल्याचे ते सांगत असत. (गो. प्र. भा.)

घंटाकर्ण यंत्र (सर्वकार्यसिद्धि)

घंटाकर्ण यंत्र

अस्य श्री घंटाकर्ण महामंत्र विधिः ।
 'ॐ घंटाकर्ण महावीर सर्व व्याधि-
 विनाशक विस्फोटकभये प्राप्ते रक्ष रक्ष
 महाबल । अत्र त्वं तिष्ठसि देव लिखि-
 तोऽश्वरूपं किंभिः । रोगास्तत्र प्रणश्यन्ति
 वातपित्तकफोद्भवाः । तत्रराजभयं नास्ति
 घंटाकर्णजपाक्षरात् । शान्तिर्नाभूतवेताला
 राक्षसा प्रभवन्ति न । नाकाले भरणं तस्य
 न च सर्पेण दश्यते । अग्निचोरभयं नास्ति ।
 मंत्र :-

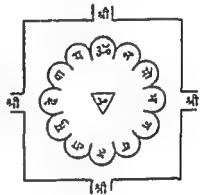
'ॐ ह्रीं घंटाकर्ण नमो स्तुते ॐ
 ठः ठः स्वाहा' पुष्पांके तथा मूलांके
 चंद्रानुकूल्ये हस्तांके शुभमुहूर्ते प्रथमं
 अष्टोत्तरशतजपः शरीरशांत्यर्थं जपेत्

धूपदीपनैवेद्यादि कारयेत् । तदनंतरं सार्धं द्वादशसहस्र (१२५००) जपः
 दिनत्रय साध्यैः कर्तव्यः । उपोषणं कार्यं । एकमुक्त एकानेन वा प्रथमं
 पूर्वदिशि स्थापनं कुर्यात् । तत्र घंटाकर्णमहामंत्रस्य यंत्रम् पुरुषाकारेण
 कार्यं यंत्रलेखनविधिः-

कठे ॐ श्रीं नमः दक्षिणवाहौ ॐ शत्रुनाशनाय नमः । वामवाहौ ॐ
 सर्व ह्रीं नमः । उदरे द्वादश कोष्टकं यंत्रं लिखेत् । तन्मध्ये ॐ ह्रीं श्रीं ह्रीं

सर्नदुष्टनाशनेभ्य । इति मन्त्रस्य प्रत्यक् कोणे क्रमेण मन्त्रस्याऽक्षराणि लिखेत् । दक्षिणपादे ॐ ह्रीं ह्रीं ह्रीं नम । वामपादे ॐ रा रीं रू नम । एव यत्र स्थापन कार्यं दारूपीटोपरि तण्डुलेन स्वस्तिक नदार्तनेन तस्योपरि श्रीकल विधाय, गन्धपुष्पादिपूजा कृत्वा गुग्गुलुधूप दर्शयित्वा जपा कार्यं । अष्टाग्रहचर्य नियम । भूमिशयनम् चदनपाष्टस्य वा प्रनालस्य साल मन्त्रपूर्तो न्यस्यसिद्धिस्तु देवताकारेण वदति ।

श्रीकृष्ण यत्र

मनः शात्यर्थः : 'ॐ नमो
भगवते वासुदेवाय नमो भगवते'
१२ लक्ष जप.

शक्तिमाता यत्र

(देवी प्रसन्न होण्यासाठी)

'ॐ श्री ह्रीं ह्रीं मालास्पाय
नम ॐ श्री रामहृन्गाय नम'
नित्य जप सत्या १२०० पत्र
नपांत देवी प्रसन्न होते

राजा वश होण्यासाठी

१	८	१०	४३
४२	११	५	४
७	२०	४४	९
१२	४१	३	६

हे यत्र मूल नक्षत्रावर अगर पुष्य नक्षत्रावर निळ्या रंगाच्या लेखणीनें दुर्वास्ताने लिहावें. हे यत्र ताइतात घालावें. त्यापूर्वी यत्राची पूजा करावी. धूप दाखवावा. ह्या यत्राचा ताईत हातात बाधावा. अगर आपल्या

पागोट्यात ठेगावा. राजा प्रजा वशा होतील.

माता स्वभावली

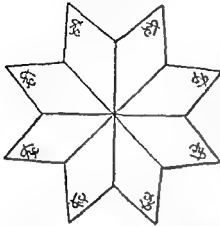
विधि—माती व गाईचें शेण यांना आपल्या वसण्यापुरती जागा सारवून त्यावर पाठ ठेवून दर्भासित घालावें. समोरहि लहान पाठावर गंधाक्षत पुलादींनीं देवीची करून पंचखायाचा नैवेद्य दाखवावा. (खोबरें, खिस-मिस, बदाम, खडिसाखर, मनुका) दुसरें थोडेशा दद्यात गूळ घालून नैवेद्य दुसरा दाखवावा. उदवत्ती ना गुगुलु धूप द्यावा. तुपाचा दिवा लावणे. हे सर्व झाल्यावर रद्राक्ष मालेने जप करावा. नैवेद्य लहान मुलास देऊन दद्यात आपले इच्छेप्रमाणे भीठ टाकून जप (४० माळा) झाल्यावर भक्षण करणे, दुधात गोरेख-चदन व केशरी या दोन वस्तु घालून शार्ई करानी. चमेलीची काडी वोटभर घेऊन त्याची लेखणी करावी. बिना भोकाचे भूर्जपत्र घेऊन त्यावर अष्टदल कमळ काढावें. आणि मायावीज 'ही' प्रत्येक दळात लिहावें मग वर सांगितल्याप्रमाणे भूर्जपत्राची पूजा करून पूर्वाभिमुख वसून भूर्जपत्र आपले मस्तकावर ठेवून ४० माळ जप करावा. रोज यत्र लिहिणें नरो मंत्रः 'ॐ ह्रीं आगच्छ आगच्छ चामुण्डे श्रीं स्वाहा'

JAMNADAS THAKKAR

18 NANDANVAN

269 SION WEST.

माता स्वप्नावली यंत्र (द्रव्य प्राप्तीकरिता) — (१)

१ दुर्गे स्मृ० सर्वं श्लोक
कासोस्मिता मन्त्रानं सपुटित
करून १००० जप करावा.
सध्याकाळी निराजन लाऊन
जप करावा. सात दिवसात
द्रव्य सहाय्य होतें.

(२) रोगी जगण्याकरितां
'२ कालोत्ति लोमक्षय
वृद्धवृद्धः० (सर्वं श्लोक)'

पेल्यात पाणी घाडून निराश रोग्यापुढें बसून सर्व श्लोक म्हणावा.
पाणी पित्रळें झालें तर रोगी जगेल. तेंच पाणी रोग्यास पळी पळी
पाजावें—श्लोक दीड तास म्हणावा

अथ मधुमति रिद्या (स्थानर बगन मिळणेंकरिता)

अस्य श्री मधुमति मन्त्रस्य । पुरंदर ऋषि । गायत्री छंद । मधुमति
देवता । स्थानर जगमाकर्षणे विनियोग ।

ध्यानम् : गौरांगी शरदिन्दुमडलमुखी पीताम्बरा पीवरा । प्रोत्तुग-
स्तनमडलप्रविलसजाम्बूनदेवपलिम् । चैतस्तुग तरगगात्रिनयना
पीताम्बरागजजा । ध्यायेन्प्रायसलालसा मधुमति दोभ्यां दधाना
सृणीम् ॥ १ ॥

मन्त्र : 'ॐ श्री मधुमति स्वावर जगमाकर्षिणि ट ट स्वाहा'

आचारनियम : कदलीपत्रे लक्ष जप । मधुभृतप्रायसभोजनम् । पात्रपात्र
मृष्मयम् । कदलीपत्रे भोजनम् ।

क्षेत्र प्राप्त्यर्थं, शेती मिळविण्याकरिता, अकुराणा दूर्वा दधि मधु घृताकाना गणेशमनुना अष्टसङ्घं जुहुयात् क्षेत्रलाभो भवति.

(अथ भूसूक्तम्) जमीन अगर शेती मिळविणें शाल्यास

“हरि ॐ। भूमिर्भूमा चार्परिणाऽन्तरिक्षे महित्वा उपस्थे ते देव्यदितेऽग्नि मन्नाद्यापादधे। आऽय गौ पृथिनरत्रमीदसदन्मातर पुन। पितर च प्रयन्स्व। त्रिंशद्दाम विराजति वाक्पतङ्गाय शिथिये। प्रत्यस्य अहद्युभि। अस्य प्राणादपानत्यन्तश्चरति रोचना। व्यत्यन्महिपस्सुव। यत्त्वा क्रुद्धा परो वपमन्युना यादवर्त्या। सुकल्पमग्रे तत्तत्र पुनस्त्योद्विपयामसि। यत्ते मन्युपरोत्तस्य पृथिरीमनु दधत्से। आदित्या मिश्रे द्यते वा वसवश्च समाभरन्॥ मदिनी देवी वसुन्धरास्याद्वसुधा देवी नासनी। ब्रह्मवर्चस पितृणो श्रोत्र चक्षुर्मन। देवी हिरण्यगर्भिणी देवी प्रसुव (सोदरी)। सद्ने सत्यायने सीद। समुद्रवती सामित्री हनो देवी मल्लङ्गी। महीधरणी महोध्यतिष्ठत्। शृङ्गे शृङ्गे यज्ञे यज्ञे निभीषिणी। इन्द्रपत्नी व्यापिनी सुरसरिदिह (सरसिज इह) वायुमती जलशयनी श्रियधा (स्वयधा) राजा सत्यन्तो परिमेदिनी श्रो(सो) परिधत्त गाय। विष्णु पत्नी महि देवी माधवप्रियाम्। लक्ष्मीप्रियसखी देवी नमाम्यच्युतवल्लभाम्। ॐ धनुर्धराय विद्महे सर्वसिधये च धीमहि। तन्नो धरा प्रचोदयात्। महि देवी विष्णुपत्नी मजूर्याम्। प्रतिचा मनोऽग हविषा यजाम। त्रेधा विष्णुहृत्गायो त्रिचक्रमे। महि दिपं पृथिरीमन्तरिक्ष। यच्छृणोति श्रव इच्छमाना पुण्यं श्लोक यजमानाय कृण्वती। हरि ॐ इति भूसूक्तम्”

दुर्भाग्य शमनार्थं रोग शमनार्थे च

क्षीरवृक्षशाखा (मादारपुष्प) अष्टोत्तर सहस्र मन्त्रेण अभिमन्त्रयेत् गणेश तान् समर्पयेत्। अनंतर अभिषेक कुर्यात्। दौर्भाग्य नश्यति। सर्व रोगा प्रणश्यन्ति। अलक्षण नश्यति। लक्ष्मीर्भेदा शरीरकातिश्च सुलभा भवति।

मनुष्याचें आकर्षण करणें झाल्यास

आकर्षणार्थ—अधम पुरुषाकर्षणे गं, उत्तम पुरुषाकर्षणे गां
स्तंभनार्थं गं उच्चारार्थं गः। अनेन प्रकारेण वीज प्रयुक्तस्य मूलमंत्रस्य
कार्यानुसारेण सुखसाध्य दुःसाध्यादि विचारविमर्शनपुरस्सरं एकायुत प्रारम्भ्य
पंच लक्ष पर्यंतम् सम्यक् पुरश्चरणेन कार्यसिद्धिः

स्वतःच्या रक्षणाकरितां जवळ वाळग्रणें
(ब्रह्मा, विष्णु, महेश) (त्रिगुणात्मक)

त्रिशूल चंद्र

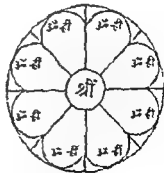
(सर्वे कार्य ह्योष्पाकरिता)

दुर्गाचंद्र

‘ॐ श्रीदुर्गे जय दुर्गे जयजय दुर्गे’ १३
लक्ष अथवा “ॐ ह्रीं दुं दूर्गायै नमः” ७ लक्ष
जप.

(सर्वे शक्ति वाढण्याकरितां)

सुषे चंद्र

रंधविमोचिनी मंत्र :

अथ श्रीएकाक्षरी वधविमोचिनी मन्त्रस्य अगस्त्य ऋषि । देवी गायत्री छन्द । त्रयीत्रय विमोचिनी देवता । झा वीज । ई शक्ति. झू कीलक मम (इसमाचे नात्र) रंधविमोचनार्थ जपे विनियोग । झा झीं झू झें झीं झ इतिपङ्कग । ध्यान — रंधप्रमोचिनीं सोम्या मन्दहासविमोचिना वरदा-शुभदा शुद्धा नमामि सुरश्रुजिताम् । एन ध्यात्वा जपेत् मन्त्र लक्षमेकमतद्रित । मन्त्र — ॐ झीं ॐ ह्रीं मालमृत्यु विनाशिनां शखला रंधविमोचन कुरुकुरु स्वाहा । पचलक्ष जप

पच हस्तस्य शामतिलयुक्ताच्येन मन्त्रमुच्चार्य हुवेत् । पचशत मार्जन । पचशत तर्पण । पच ब्राह्मण पच सुगसिनी पचमृदुभोजन ।

रंधनाटि व्यसन परिहार प्रयोग :

नम स्तुते निर्ऋते तिग्मतेजोऽय जय विवृत वधमेतत् । यमेन त्व यम्य, सनिदानोत्तमेनाके धिरोदयेनम् । इति प्रतिश्लोक पठेत् । शतपाठादि बन्धनात् मोक्षो भवति । अथ प्रयोग साधकेनपार्थिव लिंग संपूज्य तत् समीपे कर्तव्य ।

मैत्रीकरण प्रयोग

दमयतीनलाभ्या च नमस्कार करोम्यह । अभिवादो भवेदत्र कलिदोष प्रशान्तिद । ऐकमत्य भवेदेपा ब्राह्मणा पृथक्प्रिया । निर्वैरताप्रजायते सनादाग्रे प्रसीद मे । इति मन्त्र द्वयरूपेण नलसूक्तेन प्रतिश्लोक सप्तुट । सघृत पायस हुवेत् । तदा वैरिणो परस्पर वैरशान्ति । मैत्री प्रजायते ।

शत्रुनाशप्रयोग :

कृष्णवर्णे महदुपे महत्कर्णे भयकरे । देवी देवी महादेवी ममशत्रुर्विनश्यतु । इति ऋच प्रतिश्लोक सहास्रक्रमेण पठेत् । तदा शत्रुर्विनश्यति कटुतैलभरि-चैर्होम । तथाच द्रुत गच्छ महामाये कृत्ये माहेश्वरी प्रिये । रिपोर्वल

निहन्त्याशु पशुपुत्राश्च नाशय । इति ऋच प्रति श्लोक सहस्रक्रमेण पठेत् ।
शत्रूणां मूलच्छेदो भवति ।

आपली इष्टदेवता (कुलस्वामिनी)

कोणती हे पूर्णिमादेवी सागते तो विवि • लेमरा आता
इष्टदेवता । कशी करावी प्रसन्नता । बोलीबोलावितो मार्ग अपधान देईजे ॥
प्रथम घ्यावी पौर्णिमा । दिवस आपुलिया कामा । व्रतस्य राहुना नियमा ।
उपोषित असावे ॥ सध्याकाळीं स्थान । एकान्ति करावे शयन । शयन
जागीं गोमये सारवून । कावळा अथरणे । तगूवीं ताम्र रत्नश ।
शुद्ध जल भरवा खास । पुष्पमाला घालावी त्यास । बरि नारिकेल
ठेवावे ॥ दीप असावा सोनळ । धुपाचा असावा परिमळ । अन्तरी नामाचा
खळाळ । भाव शुद्ध असावा । नसावे तमाचे टाण । गळित नावे
अवसान । गात्रें रोगपूर्ण । असूचि नये ॥ अशी ज्याची स्थिती । त्यानेच
करावी निद्रागति । तरीच करील पौर्णिमा भगवती । दृष्टात वृषा ॥ आरभ
पौर्णिमा जी केली । त्यापुढील सात रमावली । मध्येच न सोडात्री भली ।
इष्ट दृष्टान्तापर्यन्त ।

श्रीपद्मी देवी मंत्र (मुलें वाचत नसल्यास) : जिचीं मुलें
वाचत नाहीत अथवा एखाद्या सततीच्या पाठीवर सतती जगत नाही
अशा सोभाग्यवती स्त्रीसाठीं सतान दीर्घायुयी होण्याचा मंत्र

अस्य श्रीपद्मी देवी मंत्रस्य नारायण ऋषि ।

देवी गायत्री छंद । श्री पद्मी देवी देवता ।

ॐ वीज । ह्रीं शक्ति । वलें कीळम् ।

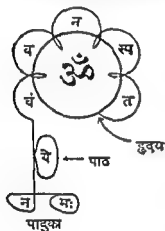
मम चिरजीवी सतान प्राप्त्यर्थं श्रीपद्मी देवी प्रीतये जपे विनियोग ।

‘ॐ ह्रीं’ अगुष्टाभ्यां नम । पद्मीं देव्ये तर्जनीभ्यां नम । स्वाहा
मध्यमाभ्यां नम । ॐ ह्रीं अनामिकाभ्यां नम । पद्मी देवी कनिष्ठिकाभ्यां
नम । स्वाहा करतल-मूलाभ्यां नम एव हृदयादि न्यासा ।

ध्यानं : श्वेत चंपक वर्णाभां रत्नभूषणभूषितां
पवित्ररूपां परमां देवसेनां परां भजे ॥ १ ॥

विधि : शालिम्रागे घटे वाय वटमूलेऽथवा मुने ।
भिन्यां पुत्तलित्रां कृत्वा पूजयेच्च त्रिचक्षणः ॥ २ ॥

उक्त रीत्या शुक्ल पट्टीदिने संवृष्य स्नशिरसि पुष्पं दत्वा पूजयेत् ।
मंत्र-‘ॐ ह्रीं पट्टी देव्यै स्वाहा ।’

वनस्पती वशीकरण प्रयोग

(१) वनस्पती बोद्धं लागण्याकरितां.

‘ॐ वं वनस्पतये नमः’ यंत्र पूजा करावी.

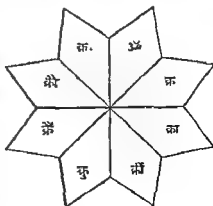
या मंत्राचे योगानें वनस्पती बोद्धं लागतात. मंत्र जप १ हजार.

अष्टदल मंत्र व यंत्र

वनस्पती जागृत होण्याकरितां.

या यंत्राचे योगानें वनस्पतींत
अष्टभाव जागृत होतात.

१ मंत्र-‘ॐ कं कां कीं कूं कै
क्रीं कः’

अष्टदल यंत्र

वास्तुदेवता यन्त्र

वास्तुदेवता यन्त्र

(वास्तुदेवतेषां यन्त्रास न होणैकरिता).

‘ॐ नमो भगवती वास्तु देवताये नमः’

आपल्या घराच्या नेर्कृत्य मोणास पुरावें

अथ श्रीव्यंक्रदेश्वर अर्थदर्शपः

ॐ नमस्ते श्रीव्यंक्रदेशाय । त्वमेव प्रत्यक्ष ऋगसि । त्वमेव प्रत्यक्ष यजुरसि । त्वमेव प्रत्यक्ष सामासि । त्वमेव प्रत्यक्ष अथर्वसि । त्वमेव सर्वं ज्ञदोऽसि । अयं पुराणो ह वै व्यंक्रदेशा कामयत प्रजा सृजयेत्, इति । श्रीव्यंक्रदेशाद्ब्रह्मा जायते । श्रीव्यंक्रदेशाद्विष्णुर्जायते । श्रीव्यंक्रदेशाद्भुवो जायते । श्रीव्यंक्रदेशादिन्द्रो जायते । श्रीव्यंक्रदेशात्प्रजापतिर्जायते । श्रीव्यंक्रदेशादन्तराष्ट्रमनोऽनुद्विचिताहङ्कारः । श्रीव्यंक्रदेशो वै व्यानसमानो दानाधानप्राणा । श्रीव्यंक्रदेशो वै श्रोत्रत्वक्चक्षुरसनानासा । श्रीव्यंक्रदेशो वै नासाणिषादोपस्थपायूनि । श्रीव्यंक्रदेशो वै शब्दस्पर्शरूपरसगन्धा । श्रीव्यंक्रदेशो वै वचनादानगमनानन्दविसर्गा । अथादित्य श्रीव्यंक्रदेशः । रक्षा श्रीव्यंक्रदेशः । शिवश्च श्रीव्यंक्रदेशः । शक्रश्च श्रीव्यंक्रदेशः । मालश्च श्रीव्यंक्रदेशः । दिशश्च श्रीव्यंक्रदेशः । अवश्च श्रीव्यंक्रदेशः । धर्मश्च श्रीव्यंक्रदेशः । अन्तर्बहिश्च श्रीव्यंक्रदेशः । श्रीव्यंक्रदेश एवेदः । सप्त यद्भूतं यच्च भव्यम् । निष्कलो निरञ्जनो निर्निर्मल्यो निराकृत्य शुद्ध एकः श्रीव्यंक्रदेशः न द्वितीयोऽस्ति मथितः । श्रीव्यंक्रदेशाद्वायुर्जायते । श्रीव्यंक्रदेशाद्भूमिर्जायते । श्रीव्यंक्रदेशादापो जायते । श्रीव्यंक्रदेशादग्निर्जायते । श्रीव्यंक्रदेशाद्व्योमदिशो जायन्ते । श्रीव्यंक्रदेशादेवा जायन्ते । श्रीव्यंक्रदेशाद्देवा जायन्तः । श्रीव्यंक्रदेशो मा एष एतन्मण्डलं तपति । अस्मा श्रीव्यंक्रदेशो ब्रह्मा । श्रीव्यंक्रदेशाद्वाद्दशदिशाश्च सप्तः । सर्वाणि दृशः १० सि श्रीव्यंक्रदेशा-

प्रवर्तन्ते । श्रीव्यकटेशो प्रलीयन्ते । श्रीव्यकटेशात्प्राणो जायते मनः ।
 सर्वेन्द्रियाणि च । ऋत वच्मि सत्य वच्मि आनन्दमयो ज्ञानमयो विज्ञानमयः
 श्रीव्यकटेशः । नमः श्रीनिवासाय जगत्पतये मृत्योर्मां पाहि । श्रीव्यकटेशा-
 द्भवन्ति भूतानि । श्रीव्यकटेशो नभानि तु श्रीव्यकटेशो लय प्राप्नुवति यः
 श्रीव्यकटेशः सोऽहमेव च । ॐ ह्रीं ह्रीं क्लीं ॐ नमः श्रीव्यकटेशाय स्वाहा ।
 ॐ श्रीव्यकटेशाय विद्महे श्रीमन्नाथाय धीमहि तन्नः श्रीग प्रचोदयात् ॐ
 लक्ष्मीव्यकटेशाय श्रिये नमः ॐ क्लीं ह्रीं ह्रीं ॐ । ॐ अराजिकायै विकटे
 गिरिं गच्छ शतान्वै गिरिं पीठस्य सद्विस्तरेऽभीष्टवा साधयामसि । यस्य
 स्वरूप ब्रह्मादयो न जानन्ति तस्मादुच्यते अज्ञेयः । यस्य अन्तो न
 लभ्यते तस्मादुच्यते अनन्तः । यस्य लक्ष्य नोपलक्ष्यते तस्मादुच्यते
 अलक्षः । यस्य जनन नोपलक्ष्यते तस्मादुच्यते अजः । एक एव सर्वत्र
 वर्तते : तस्मादुच्यते एकः एक एव विश्वरूपे तस्मादुच्यते नैकः । त्वमेव
 केवल इर्तासि । त्वमेव केवल धर्तासि । त्वमेव केवल वर्तासि । त्वमेव प्रत्यक्षं
 तत्त्वमसि । त्व साक्षादात्मासि नित्य । त्वमेव सर्वं छन्दोऽसि । ॐ नमः
 श्रीव्यकटेशाय सर्वतो मा पाहि पाहि समन्तात् । इदमर्थशीर्षं योऽधीते स
 श्रीव्यकटेशस्थानाय कल्पते । अनेन श्रीव्यकटेशमभिषिञ्चति । स त्रिबावान्
 भवति । चतुर्नार पठेत् यस्तु सयः पापैः प्रमुच्यते । चतुःसहस्रोत्तरपण्ण-
 वत्पानर्तनाद्य य कामधीयते । तं तमनेन साधयेत् । प्रतिभृगुवासरे
 षोडशवार अनशनं जपति स वाग्मी भवति । स हृदये तुल्यार्चनात् ।
 श्रीसेनाधिकारी भवति । यो नीलोत्पलार्चन करोति स सर्वराज्यपूज्यो
 भवति । यो मासमेक कल्हारैरर्चयति, स द्वितीय इव पक्षिराट् भवति ।
 यस्त्रिसन्ध्य पञ्चार त्रिमार या जपति स मासेन लक्ष्मीवान् भवति ।
 द्विमासेन नरेन्द्रत्व प्राप्नोति । त्रिमासान्महदेश्वर्यं लभते लभते । पञ्चमासाञ्छ्री-
 श्रीव्यकटेशस्य भाषण भवति । एतद्गोप्य अशिष्याय नोपदेश्यम् । यद्यो
 मोहेन करोत्युपदेश समच्छटुर्भूत्वा पापीयान् भवति । तन्नो निरये तपति
 तस्यागर्निर्नस्यात् । य एव वेद । इत्युपनिषत् । हरिः ॐ तत्सत् ।

इति श्रीव्यक्तेश्वर्यर्वशीर्षिसमाप्त ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः इति ।
ॐ तत्सत् ।

व्यंकटेश कवचम्

अथ श्रीव्यंकटेशकवचस्तोत्र प्रारम्भः ॐ अस्य श्रीव्यंकटेश्वरस्य कवचस्य
स्तोत्रमहामन्त्रस्य ब्रह्मानुपिः । अनुष्णुह्यः । श्रीव्यंकटेशो देवता । नीलगोक्षी-
रसम्भूत इति बीज । श्रीनिवास इति शक्तिः । श्रीव्यंकटाधिपते इति नीलक ।
अथ श्री व्यंकटेश्वरप्रसादसिद्धयर्थं धर्मार्थकाममोक्षचतुर्विम्बपुरुषार्थसिद्धयर्थं
जपे विनियोगः । अथ करग्याता । ॐ श्री व्यंकटेशाय हूँ अगुष्टाभ्या
नमः । ॐ श्रीशेषाद्रिपतये ह्रीं तर्जनीभ्या नमः । ॐ श्री कान्ताय बली
मध्यमाभ्या नमः । ॐ श्रीनिवासाय नमो अनामिकाभ्या नमः ।
ॐ श्रीगोविंदाय व्यंकटेशाय कनिष्ठिकाभ्या नमः । ॐ श्रीअनन्ताय स्वाहा
करतलकरपृष्ठाभ्या नमः ।

अथाग्न्यासाः ॐ श्रीव्यंकटेशाय हूँ अगुष्टाभ्या नमः । ॐ
श्रीशेषाद्रि पतये ह्रीं शिरसे स्वाहा । ॐ श्री कान्ताय बली शिखायं
वषट् । ॐ श्रीनिवासाय नमो कनचायड्डम् । ॐ श्रीगोविंदाय व्यंकटेशाय
नेत्रत्रयाय वौषट् । ॐ श्रीअनन्ताय स्वाहा अस्त्राय फट् । ॐ भूर्भुवः
स्वरोमिति दिग्बधः ।

ध्यानम्—भूतिप्रद भूषणभूषिताङ्ग श्रीवासमेत शिवशक्रबन्धम् ।
शेषाद्रिनास त्रिन्पारिजातम् श्रीव्यंकटेश शिरसा नमामि ॥ वैकुण्ठ मेतत्कर-
पङ्कजेन सन्दर्शयन् सर्वं मुरासुराणां । अत्तेषु लक्ष्म्यासङ्ग विघ्नमूर्तिं
आद्यः पुमान् व्यंकटेशोऽङ्ग ॥ शेषाद्रि पूरतो रक्षेदाङ्गेषां व्यंकटाचल ।
सर्वादिर्दक्षिणा रक्षेत् वृषाद्रिर्नेरुती तथा ॥ गोविन्द पश्चिमे रक्षेदायव्या
रुगवाहनः । उत्तरे धनवान् रक्षेत् ईशान्या रक्षते हरि ॥ उर्ध्वं पूर्वास्ता-
रश्वाधो रक्षेज्जनार्दनः । एव दशदिशो रक्षेत् सर्वं रक्षेन्महाबल । श्रीम-
न्तथ शिखा रक्षेन्मूर्धिरक्षेद्विनागर । ललाट रक्षयेद्देवो भुवो रक्षतु मायव ।

लोचने व्यक्तेशश्च कर्णमूले गदाधरः । नासिकायामुपेंद्रश्च कर्णयोः पुर-
 पोत्तमः । तालमोष्ठयोर्जगन्नाथो जिह्वा शेषादिरुत्तमः । दन्तस्कन्धे नृपाकारो
 मुख रक्षेन्महामुनिः । वैकुण्ठकण्ठदेशे च वक्ष रक्षेत् वृषापतिः । बाहू रक्षतु
 सन्नायो हस्तो रक्षेत् भयापहः । अङ्गुली श्रीवरो रक्षेत्रखान् रक्षेद्दरेश्वरः ।
 पृष्ठ रक्षेदप्रमेयो कुक्षा रक्षतु विधदरुः । वृषभाद्रिः स्तना रक्षेत् कुक्षी
 रक्षेन्महाबलः । हृदये रक्षतादेवोनाद रक्षेज्जगन्मयः । उदरं रक्षयेद्दीमान
 मेढू रक्षेत्प्रजापतिः । गुह्य मे रक्षेत् कृष्णो जानरक्षेत्रिविक्रमः ।
 जङ्घयोर्माणो रक्षेत् गुरुकरोर्ज्ञानलोचनः । रोमकूपान् महाविष्णुरासन
 कमलासनः । यत्र यत्र परमह जले रक्षतु व्यक्तेशः । स्थले
 रक्षेदनन्तश्च तीर्थज्ञो नैर्ऋतीश्वरः । सर्वतः पातु मा रामो व्यक्तेशो
 वृषाचलः । ॐ नमो भगवते व्यक्तेशाय, ज्ञानलोचनाय, सहस्र-
 मूर्त्यप्रकाशाय, सकलजगदभयकराय सकलदुरितार्तिभजनाय सकललोक-
 वशकराय, सकललोकशक्तराय सकलनत्तात्मशाय, सकलतत्त्वविदराय,
 सकललोकैककर्त्रे, सकललोकैकभर्त्रे, सकललोकैकहर्त्रे, सकललोकैकपित्रे,
 सकललोकैकमात्रे, सकललोकैकनेत्रे, सकललोकैकगुरवे, सकललोकैक-
 साक्षिणे, सकललोकैकनिगमगुहाय, सकललोकैकनरप्रदाय, नित्यशुद्धबुद्ध,
 मुक्तसर्वसच्चिदानन्दाय, परमशान्तप्रकाशतेजोख्याय, तेजोमयाय-
 तेजोऽग्निपतये, मत्स्यकूर्मनराहनारसिंहाद्यन्ताराय, अगणितगुणगणगम्भीर-
 प्रकाशाय, वृष्णाय, रड्मुनाद्रसेत्रिताय, उत्पत्तिस्थितिलयादिशरणाय,
 महासौम्यरप्रदाय, वयस्त्रिंशकोटितीर्थप्रदिताय, स्वामिपुष्करिणीसहिताय,
 वराहतीर्थ, चक्रतीर्थ, त्रिल्यतीर्थ, गोगर्भपाण्डवतीर्थ, पापनाशान्तर्गङ्गानागतीर्थ,
 स्वर्णमुखीरूपिलतीर्थ, सरस्वतीतीर्थ, जाग्रालघटतीर्थ, वैकुण्ठतीर्थ, ब्रह्मतीर्थ,
 शेखरीतीर्थ, सीतातीर्थ, भीमतीर्थ, तुल्यतीर्थ, अनन्ततीर्थ, नारदतीर्थ, द्वादशा-
 दित्यतीर्थ, सनक सनन्दनमनातनसनत्कुमारतीर्थ, कुमारधाराद्योत्तरशततीर्थ,
 रामकृष्णतीर्थ, तुम्बुरतीर्थ, सिद्धतीर्थ, गोतीर्थ, कलयतीर्थ, कश्यपमार्कण्ड-
 गहडतीर्थ, पद्ममुखतीर्थ, शिवतीर्थ, तारणतीर्थ, पद्मकोशतीर्थ, पोरुपतीर्थ,

पद्मतीर्थ, इन्द्रतीर्थ, सर्वतीर्थनिवासाय, इन्द्राद्याष्टपालवसेविताय, जय जय
 व्यसृष्टेशसर्वज्ञानन्दभरितपद्मनाभ । हरे नारायण गोविंद कृष्ण राम मुरारे ।
 वासुदेव सत्कर्षणअच्युतानन्तपुरूप । महाविष्णो उपेन्द्र सर्वलोकाधीशसर्व-
 स्मृतत्रनिराकारनिष्कलकनिर्द्वन्द्व । नि सङ्गनिष्प्रपचगुणातीतब्रह्मप्रलयमहा-
 प्रलयकुक्षिचरवटपत्रशायिन् उत्पत्तिस्थितिलयादिकारण । शङ्खचक्रगदा-
 पद्मास्त्राणखड्गपारारुमण्डलव्रतपूरणनागपाशलाङ्गलमुसलवैतानि कल्प-
 वृक्षस्यायिन् शक्तितोमरजरायुधधण्डज्वरमाहेधरजलाखादि नानायुधधर
 ॐ नमो भगवते मम पापक्षयकण्ठमालापस्मारशीतज्वरेकाहिक द्वाहिक
 न्याहिक चातुर्थिक सतत नर अस्थिगतज्वर सन्निपातज्वर उदररोगमूत्र-
 कृच्छ्रमहाव्यसनप्रमेहोष्णादिरोग विस्मृतिज्वर तापज्वर पित्तज्वर कपालशूल
 कर्णशूलक्षिशूलकुशिशूल कटिशूल हस्तशूल पादशूल सर्वाङ्ग देहशूलमहा-
 शूलानि सर्वव्याधीन् क्षणेन भिन्नि भिन्नि । टिन्धि टिन्धि । नाशय
 नाशय । निवृन्तय निवृन्तय । भेदय भेदय । मन्त्रय मन्त्रय । म्हानीर
 व्यसृष्टेशस्मरणमात्रेण महादुःखदुःखदर्शनमहापातकनिवारण कुरु कुरु ।
 स्त्रीपुत्रपुसमादीन् सर्वैरेणि सेवान् परित्रान् कुरु कुरु । सर्व शस्त्राणि
 राणान् विध्वंसय विध्वंसय । सर्वग्रहानुबाटय उच्चाटय । भूतप्रेतपिशाचय-
 क्षराक्षसजलराक्षसकृष्णमाङ्गेतालादिभ्यो भय निवारय निवारय । यमदूत-
 शार्ङ्गिर्नागाग्निनीमोहिनीमहिषासुरसर्ववृमादिभ्यो भय निवारय निवारय ।

‘ॐ नमो भगवते श्रीनिवासाय महाविष्णुस्वभावाय महाश्री नमो भूमिभूत
 श्रीव्यसृष्टेशाय नम ॥

इत्येतत्तत्र पुण्यं नवायत्ननाशनम् ।

सर्वमम्पद्वन्द्वं नृणां सर्वमगलदायकम् ॥

पुत्रपौत्र समृद्धिं च पश्यन् ज्ञान्य तथैव च ।

आयुष्य लभते साम्यं सर्वपापे प्रमुच्यते ॥

मिसन्ध्यमेनत्कनच भक्तितो य पठेन्नर ।

प्राप्नोति परमरोम्य मुक्तिं मुक्तिं च रिदिति ॥

इति व्यक्तेशकरचस्तोत्र सम्पूर्णम् । ॐ शान्ति शान्ति शान्ति ।
ॐ तसत्

आरती शेषाची

भुधर सुखकर शेषा, जय जय नागेश, मृगजल तमदल वेपा तत्त्वत्रय
मूपा कर्ण वर्ण विनचक्षु श्रवणेशा, मणिमय गणना नाहि मणिमडल केशा ॥
जयदेव जयदेव जय आदीम्बपा नारायणा अन्तारा नक्षत्रिद्रूपा ॥ १ ॥

ऋद्विसिद्धिला निरीक्षण त्या केलें, विनतातनया इच्छित अमृत त्या
दिधले दयितापिन नादसी तु स्वरूपिं निज धाले शरप्रेम भूषण
सर्गांगी ल्याले ॥ २ ॥

विष्णुशयनि तुझ्या सुखनिद्रित क्षीरणतीरीजा कमला युत बाहे ॥
सुरवर किन्नर महिमा सप्रेम गाये प्रेमाद्भुत करुणान्वित धुडिजपद
ध्यावें ॥ ३ ॥

श्रीगुरु समर्थ

आत्मज्योतिर्दर्शनाचें साधन

श्रीभगवद्गीतातर्गत श्रीगुरूपदिष्टमार्ग

सूर्योदयापूर्वी अगर सूर्योदयानंतर रात्रीसुद्धा ठराविक वेळी व ठराविक
स्थळीं मुमुक्षून शुचिर्भूत होऊन आपल्यापुढें अग्निकुंड ठेऊन, त्यात अग्नि
प्रज्वलित कराना

आचम्य अस्य श्री अग्निउपासनकर्मण

श्रीनृद्धाग्निनारायणो देवता । श्री गोपालकृष्ण ऋषि ।

उष्णिह् रुद्र आत्मज्योतिर्दर्शनार्थे जपे विनियोग

मन्त्र—‘अस्तो मा सद्गमय तमसो मा योतिर्गमय स्वाहा’

ध्यान—यज्ञनारायण देव यज्ञ-बालासमुद्भव

चतुर्थेन शान्तमूर्तिं नमामि सन्नलार्थदम् ।

नतर प्रज्वलित कुडामध्ये श्री भगवद्गीतेच्या चरण्या अध्यायातील खाली लिहिलेल्या प्रत्येक श्लोक म्हणून चंदनाच्या गारीक धृताक्त दलप्याच्या आहुती द्याव्या.

ब्रह्मार्पण ब्रह्म हविर्ब्रह्माग्ना ब्रह्मणा हुत ।
 ब्रह्मन तेन गतव्यं ब्रह्मसमसमाधिना ॥ स्वाहा ॥
 देवमेवापरे यज्ञ योगिन पर्युपासते ॥
 ब्रह्माग्राउपरे यज्ञ यज्ञेनैवोपजुहति ॥ स्वाहा ॥
 श्रोत्रादीनीन्द्रियाण्यन्ये सयमाग्निषु जुहति ।
 शब्दादीन् निपयानन्य इन्द्रियाग्निषु जुहति ॥
 सर्वाणीन्द्रियकर्माणि प्राणकर्माणि चापरे ।
 आत्मसयमयोगाग्नौ जुहति ज्ञानदीपिते ॥
 द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथापरे ।
 स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च यतय सशितव्रता ॥ स्वाहा ॥
 अपाने जुहति प्राणऽप्राणे पान तथापरे ।
 प्राणापानगतीं रुध्वा प्राणायामपरायणा ॥
 अपरे नियतहारा प्राणान् प्राणेषु जुहति ।
 सर्वेऽप्येते यज्ञविदो यज्ञक्षपितकल्मसा ॥
 यज्ञशिष्टाभृत्तमुजो यान्ति ब्रह्म सनातन ।
 नाथ लोकोत्पन्नस्य कुतोऽन्य कुरसत्तम ॥ स्वाहा ॥
 एव बहुविधा यज्ञा वितता ब्रह्मणो मुखे ।
 कर्मजान् विद्धि तान् सर्वान् एव ज्ञाता विमोक्षसे ॥ स्वाहा ॥
 श्रेयान् द्रव्यमयाद्यज्ञात् ज्ञानयज्ञ परतप ।
 सर्वं कर्माखिल पार्य ज्ञाने परिसमाप्यते ॥ स्वाहा ॥

नतर

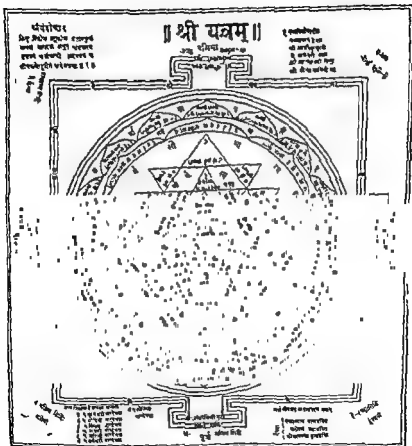
अग्ने नय सुपथा राये अस्मान् ।
 विश्वानि देव वयुनानि विद्वान् ॥

हा मंत्र १२ वेळ म्हणाया व अशा प्रसरानें अग्निनारायणाची प्रार्थना करावी.

नंतर अग्निदेसतेला पुष्प गंध अक्षता वहान्या, व धूपदीप दाखवावा व धूताच्या ३ पत्र्या नेवेद्य समर्पण करावा.

नंतर देवापुटील नीराजनाच्या दीपकल्लिरुडे जाइटक (टक लावून पहाणे) करावा. असा अभ्यास अर्धा तास (मध्ये १० मिनिटे झाल्यावर थांबावे. नीराजनाच्या प्रज्वलित ज्योतीरुडे पहायें. ती हालता उपयोगी नाहा) सहा महिनेपर्यंत करावा. आत्मज्योतिर्दर्शन होत राहील.

श्री ११०८ स्वामी योगेश्वरानदतीर्थ
शंकराचार्य पुरी

पृ. ३४० बरीठ दीपेयमाणं यंत्र

सं त्र शा स्त्र

उपसंहार

प्राचीन भारतीय ब्रह्मांडशास्त्र
व आधुनिक नव विज्ञान

१० प्राचीन भारतीय 'ज्ञान' व आधुनिक विज्ञान (गो. प्र. भावे)

१. आधुनिक विज्ञान व प्राचीन भारतीय 'ज्ञान'

पाश्चिमात्यांची आधुनिक विज्ञानशाखांतील प्रगती अजून वाल्यावस्थेत आहे. मानवी शरीरांतील चिच्छक्तीची त्यांना अजून जाणीव झालेली नाही. मग ती कशी आहे, तिचें कोणतें कार्य असते व ते ती कसें करिते, ह्याची त्यांना घोडी दखील करपना नाही व नसावी हें उघड सत्य आहे.

अखिल विश्व म्हणजे ब्रह्मांड व त्यातील लहान मोठी जगे, त्याचे अनंत अवकाशांतील स्थान, त्याचे व्यवहार व त्यांची हालचाल ह्या गोष्टी ज्यामुळें घडतात, हीं कार्ये ज्या शक्तीच्या सामर्थ्यानें वा प्रचोदनेनें होतात, तिला भारतीय विज्ञानशाखात 'चिच्छक्ति' असें म्हणतात. पाश्चिमात्य विज्ञानशाखेइ तिला संकुचित अर्थानें सृष्टि, सृष्टिशक्ति असे नांव देतात. सृष्टि, सृज् उत्पन्न करणें, प्रसार करणें, प्रसरण पावणे एवढाच अर्थ सृष्टि शब्दानें गर्भित आहे असें ते मानितात. पण उत्पन्न करणें वा प्रसार करणें हे कार्य सृष्टीमध्ये कसें होतें वा घडतें, ती प्रचोदना त्यात कां संभवते, ह्याचा खोल विचार न करितां तो सृष्टीचा सहज धर्म आहे असें ते मानितात, बाह्यतः मृत दिसणाऱ्या तृणकाष्ठा-दिकांमध्ये टराविक काळानंतर पुनः जिवंतपणा कसा, कां व कोठून येतो,

हिरवेपणा म्हणजे ताजेतवानेपणा म्हणजे जें 'जीवित' आहे, त्याचा प्रकाश वा तेज ह्याशीं काय संबंध आहे, ह्याचा त्यांना अजून पत्ता लागला नाही.

तसेंच अनंत अवकाशात एकसारख्या लहरी म्हणजे लाटा उत्पन्न होत असून त्या सर्व स्पंदनमय आहेत. ह्या वस्तुस्थितीची, अधुन कल्पना मात्र त्यांना अलीकडे होऊ लागली आहे, ही आनंदाची गोष्ट आहे. पण त्या स्पंदनाच्या मदतीने मानवी शरीरातील पचप्राणाना चालना देणाऱ्या शक्तीचा, निष्ठातील अनंत अवकाशातील लहरींशीं म्हणजे स्पंदनाशीं काही संबंध आहे का नाही ह्याची त्यांना अल्पही जाणीव नाही. याच्या उलट भारतीय विज्ञान शास्त्रज्ञांनी 'पिंडी तें मत्ताडों' या सूत्र वाक्याने तो संबंध सहज लोलित अनुभवून सांगूनही टाकिला !

८.१६ **स्पंदन-ध्वनि - शब्द व त्यांचें सामर्थ्य**

जीवित ही एक शक्ति आहे. शक्ति ही स्पंदनमय आहे. स्पंदन पाहता येतात, ऐकता येतात, व लिहिता येतात. अशुरेणू हे स्पंदनमयच आहेत. अनंत अवकाशात निःस्तब्धता नाही. चलनचलन म्हणजे स्पंदन सारखी सुरु आहेत. निश्च म्हणजे काय, त्याचे स्वरूप व विचार म्हणजे काय, रसा व केवदा आहे हे सांगताना भारतीय आर्य विज्ञानशास्त्रज्ञांनी मत्ताड, प्रवृत्त्यड, माषाड, शाक्ताड इत्यादि शब्द योजून वर्णन केले आहे. अड हे मध्ये फुगीर व दोन्ही टोकांमडे निमळते चपटे असते ही उपमाही फार अर्थगर्भित आहे.

हे शब्द अर्थगर्भित आहेत.

स्पंदने सुरु असलीं म्हणजे त्यातून म्हणजे त्याच्या समुच्चयातून ध्वनि उत्पन्न होतो. ध्वनि म्हणजे आवाज. तो व्यक्त करण्याचें साधन म्हणजे शब्द (वर्ण किंवा अक्षरांचा समुदाय). या समुदायाला शब्द

असेही म्हणतात. शंकर डमरू वाजवीत असताना 'अ-इ-उ ण-ऋ-ॠ क् घट-झ-भ-यै' अशा प्रकारचे आवाज उत्पन्न होऊन त्यापासून अकार-उकार व मकार म्हणजे 'ॐकार' व इतर सर्व वर्ण उत्पन्न झाले असेही पुराणातरी वर्णन आहे.^१

'एनोऽहम बहुस्याम्' अशी वृत्ति, असे स्वरुण वा स्पदन महमाडाधी-शाच्या अतर्मागात, अतःकरणात-उत्पन्न होताच ती सिसृक्षा म्हणजे सृजन करण्याची, उत्पन्न करण्याची, म्हणजेच प्रसृत होऊन निस्तारण्याची इच्छा होताच जो कपनजनित आवाज झाला तोच 'ॐ' हा होय. याचा अर्थ 'ॐ' कार घ परमात्मा (थोरला देव) याचा अधिदैव सन्ध आहे. असे सिद्ध होते. जसे-एका मोठ्या भाड्यात पाणी भरून ठेवून मग त्या भाड्यास धक्का दिला, तर आतील सर्व पाण्यास एकदम धक्का पोंचून पाण्याच्या सर्व भागात रूपने सुरू होऊन सर्व भाडेभर तरंग उठू लागतात. तशी स्थिति अखिल ब्रह्मांडाच्या म्हणजे निश्चाच्या मूल साम्या-वस्था प्रवृत्तियुक्त निष्क्रिय स्थितीत सृष्टिसंस्वरूपी (उत्पन्न करण्याची इच्छारूपी) कपन सुरू झालं, ते 'ॐ' ह्या शब्दाने व्यक्त झालं. साराश, जेथे कार्य आहे, तेथे कंपन आहे व कंपन आहे, तेथे आवाज म्हणजे शब्द आहेच असे सिद्ध होते.^१

‘कार्यं यत्र विभायते किमपि तत्स्यदेन सन्ध्यापम् ।

स्पदश्चापि तथा जनत्सुनिदित शब्दान्ययी सर्वदा ॥

सृष्टिश्चापि तथादिप्रवृत्तिविशेषत्वादभूत्स्यदिनी ।

शब्दश्चोदभनत्तदा प्रणम इत्योन्मत्स्वरूप शिव ।’

असे योग्यशास्त्रात सांगितलं आहे, ते खरे आहे

१. व्याकरणकार 'पाणिनी' ह्याचा 'अष्टाध्यायी' हा संस्कृत व्याकरणाचा मूळ ग्रंथ व त्यातील सापेक्ष्या व्याकरणशास्त्री मूळतः 'सृष्ट' रूपाने वर्णिलेली आहेत. त्याचा प्रारंभ भगवान् शंकराच्या डमरूच्या वर दिलेल्या आवाजातून आहे.

प्राथमिक विज्ञानाचे ईपदर्शन

प्राथमिक शोधित आधुनिक विज्ञानशाखाप्रमाणे रेडिओ लहरीरूपाने उत्पन्न झालेले आवाज म्हणजे शब्दच आहेत. हे शब्द, हा लहरी, हा स्पंदन, हा सत्राहने आपल्या सूर्यमालिकेतील ग्रहोपग्रहांच्या आजूबाजूत, आसपास व समोसती होतीच व आहेत. आपला सूर्य व मालिगील लहान मोठे ग्रहोपग्रह आणि त्यातील अवकाश याचे स्वरूप, ह्याचे ज्ञान मिळविण्यात प्राथमिक विज्ञानशाखा गुंतलेले आहेत. ह काय ते करीत असताना त्यापलीकडे अनंत असा विश्वावकाश म्हणून वाहा आहे, एवढीच अधुनक रूपना त्यांना आलेली आहे. त्यातील घटन, त्याची स्थिति, त्यातील चेतनत्व वा अचेतनत्व इत्यादि गोष्टींची अधुनक रूपनाही त्यांना नाही. विश्वावकाश - 'Cosmic space, Cosmos' - इत्यादि शब्द वापरून ते शास्त्रज्ञ पुढे जाऊ म्हणतात. आइनस्टाइनच्या विचारांचा मागोवा घेत घेत चतुर्मात्रात्मक (Four Dimensions) जगतात जाण्याचा प्रयत्न करून सध्या तरी ते अपयशी व कुटितमनि झालेले आहेत'.

प्राथमिक विज्ञानाच्या प्रगतीत आणखी धोडे खोल जाऊन ते शास्त्रज्ञ कोठपर्यंत पोचले आहेत, ते काय करीत आहेत, ते हे शोध वा

१. एस्. क. जेसप S K Jessop and Allende Letters by Riley Crab The strange case of Dr Jessop-Grey Barker (U S A) ही इ. स. १९४३ ची अमेरिकेन तयार केलेल्या अद्भुत जहाजाची दुर्दैवी कहाणी - ही हकीगत अमेरिकी नौदलाने दडपून अस्मिद्ध ठेवण्याचीही पार पत्पट केली ! कारण ते विज्ञानवादी अजूनही (१९७०) या अतक्य फटनेबद्दल काहीच उत्तर देऊ शकत नाहीत. Chapters of life - by Lama T L Rampa 1967 ह्या ग्रंथात विश्वावकाशात ज्या घटना घडत आहेत, त्याच्या परिणामाची इ. स. २००२ ची भविष्य दिशेची आहेत. सदरहू लामा क्यामडाच्या उत्तर भुवनेश्वराच्या बर्फाळ भागात काही वर्षे पारवून सध्या - इ. स. (१९७० चून -) लंडन येथे आले आहेत. त्यांनी सहकास झालेले महामाग आज महाराष्ट्रात आहेत.

प्रयत्न कशा हेतून करीत आहेत आणि त्यात त्यांना कितपत यश आले आहे, ते समजण्याचा प्रयत्न करू.

(अ) तेज म्हणजे किरण संशोधन कार्य : अनंत अवकाशात अनंत वस्तू किंवा पदार्थ वा द्रव्ये असून ती सहज न समजण्याइतकीं अफाट व अयाग आहेत. त्यात तेज - प्रकाश व त्याचे किरण ही वस्तू आहे. तिचे पृथक्करण करून त्यात काय आहे हे पहात असताना त्या शास्त्रज्ञांना पुढील गोष्टी ज्ञात झाल्या. *Analysis of Radio Wave*

(१) किरणशलाकेंत रंग असतात. ते का व कसे उत्पन्न होतात, ते कसे व कोणत्या कारणाने प्रतिसारित होतात, त्यातील प्रतिसारक शक्ति कोणती, मोठे आहे, कोठून निघते व उत्पन्न होते कोठे जाऊन थावते इत्यादि गोष्टींचें अल्पज्ञान त्यांना झाले आहे.

(२) आल्फा (Alfa) बीटा (Beeta), गामा (Gama) अल्ट्रा व्हायलेट (Ultra Violet) इन्फ्रारेड (Infra Red) या नानाचे किरण सामान्यतः अदृश्य असतात. पण विशेष प्रकाशचीं साधने असतील तरच ते दिसू शकतात. लेसर बीम (Laser Beam) इत्यादि किरणांचे ज्ञान त्यांना झाले, पण त्या किरणांची आद्य जननी कोण व त्या किरणांचे काय तसे कार्य होतं हे अजून त्यांना अज्ञात आहे. तसाच ध्वनातीत (Ultra-Sonic) ध्वनीचाही शोध लागला. भारतीय शास्त्रज्ञांना सूर्यकिरण व अवकाशकिरण आणि सूर्याच्या पोंडशकला ह्यांचे पूर्ण ज्ञान व परिणाम अगम्य होते, हे पुढे ओघाने येणारच आहे. निरनिराळ्या ग्रहानर ग्रहाच्या दिशेने अवकाशयाने पाठवून तद्वारे लागणारे पाश्चिमात्यांचे शोध अजून उपयोगाच्या व ज्ञानाच्या वा अस्तित्वाच्या उसोटीनर घासले जाण्याचे आहेत.

विधावकाशातून अतिसूक्ष्मतम वस्तू - याना ते पाश्चिमात्य शास्त्रज्ञ सध्या तरी particles म्हणजे 'सूक्ष्माणू' म्हणतात. ते सूक्ष्माणू आपल्या

सूर्यमालिकेच्या अन्वेषात येतात, त्यात चेतना असते, एवढेच नव्हे तर, त्यात Matter, Anti Matter वस्तु किंवा द्रव्य व त्याची 'प्रतिकृति' अशी काही तरी व्यवस्था वा रचना विश्वावकाशात असली पाहिजे, असेही मानण्यापर्यंत त्या शास्त्रज्ञांचा कल होत चालला आहे.

(आ) अवकाश वस्तु संशोधन कार्य : त्या शास्त्रज्ञांना अणु म्हणजे काय व त्याचे काही घटक आहेत काय? तसेच अणु विभाजन कसे करावे इत्यादि महत्त्वाचे शोध लागले. त्या ज्ञातातून पुढील गोष्टी त्यांना समजल्या. हे शोध पदार्थविज्ञान शास्त्रज्ञांनी (Physicist) मिळविलेल्या ज्ञानाच्या मदतीनेच झाले.

आधुनिक अणु

(१) विश्व (Cosmos) वा विश्वावकाश (Cosmic space) ही अणुनी भरलेली आहेत. म्हणजे त्यात अनंत अणू आहेत. त्यात अनेक मूलतत्त्वे आहेत व आणखी जाहा असावे एवढे ज्ञान त्यांना होत आहे.

(२) अणूमध्ये अत्यंत प्रभावी अशी शक्ति आहे. त्यात विद्युत्संचारी शक्ती आहेत. निरनिराळ्या पदार्थांतील अणु निरनिराळे असतात.

(३) अणूमध्ये धनाणु (Protons) ऋणाणु (Electrons) व शून्याणु किंवा शून्यकण (Neutrons)—धनकण व ऋणकण मिळून बनलेला घटक. यावर विद्युद्भार मुळीच नसतो हे भाग असतात. पण इलेक्ट्रॉन हा प्रोटॉनभोवतीं द्रुततम गतीने फिरतो आणि तो का फिरतो एवढे आकर्षण व गति का व कोठून आली हे त्यांना समजत नाही

(४) धनाणूवर विद्युद्भार असतो ऋणाणु हे अणुगर्भाच्या भोवतीं सतत फिरत असतात. त्याचे एक आकर्षण कद्र अनंत अमने.

(४अ) अमेरिकेतील 'लोवे' वेधशाळेतील शास्त्रज्ञ प्रो. लावेन स्पष्टपणे म्हणतो, 'या अत्यंत सूक्ष्मातिमूळ विद्युत्परिमाणूत राखितच ज्ञानशक्ति असली पाहिजे.'

(५) विश्व हे अन-अंत आहे. त्यांत कांहीं मूलतत्त्वे^१ (Elements) आहेत.

(६) अवकाशांत अनंत व्यहाण (Molecules) असून ते अवकाशांत व अवकाशातील ग्रहांवर व ग्रहगोलकांवर एकसारखे येत असून अवकाशभर प्रसृत होत आहेत. 'व्यहाण' म्हणजे स्वतंत्र अस्तित्व असणारा मूलतत्त्वाचा सर्वात भाग.

(७) अनंत अवकाशातून इतस्ततः प्रसृत होणारे कण (Particles) ह्यांचे कां, कोठून व कसे प्रसरण होतें हें त्या शास्त्रज्ञांना अजून समजत नाही^२.

(८) Molecules व Particles हे जयळजवळ एकाच प्रकारचे पदार्थ आहेत, पण या अनंत अवकाशांत या प्रत्येकाची वा प्रत्येक तत्त्वाची प्रतिकृति म्हणून कांहीं तरी आहेच. ह्याची अंधुक कल्पना त्यांना अलीकडे होऊं लागली आहे. कारण Matter व Anti matter, Puppet व Anti Puppet इत्यादि प्रतिकृतिरूपी गोष्टी असल्याचा भास त्यांना होऊं लागला आहे.

१. हीं स्वतंत्र व परतंत्र असून त्यांत मूलभूत अशीं बरीच तत्त्वे असून त्यांच्या अंतर्गतही अनेक उपतत्त्वे व मूल द्रव्योपद्रव्ये आहेत असे त्यांना धाडू लागले आहे. लहान कण असून त्यांत मूलतत्त्वाचे सर्व गुणधर्म असू शकतात. पण अस्तातच असे ठामपणे त्या शास्त्रज्ञांना यागता येत नाही. मूलतत्त्वाचे दोन कण मिळून एक 'व्यहाण' बनलेला असतो.

२. या कणाचे वर्गीकरण ते घास्त्रर Baryons, Mesons, Leptons अशा भाषेत मात्र करितात. त्यांच्या यथार्थ स्वरूपाचें ज्ञान त्यांना अजून अगम्य राहिलेले नाही. (New Image of Matter—Fortune—चून् १९६८) तसेच फोटॉन, आयॉन वा पोजिट्रॉन ह्या घटकांचे निश्चायक ज्ञान त्या शास्त्रज्ञांना नाही. एवढेंच नव्हे तर Electrons चा अमर्याद गति आहे, ती का ? कोठून आली आणि ती गति कशी तांच्यात ठेवारी हे पण त्यांना अद्यापि समजलेले नाही.

(९) अजून ते शास्त्रज्ञ त्रिमात्रात्मक (लागी, रुंदी, उंची ही परिमाणे म्हणजे मापे म्हणजे वेदाती मापेत 'मात्रा') जगतातच वापरत असून त्याचे शोधही त्या मर्यादेपलीकडे अजून जात नाहीत. अवकाशात त्या त्या ग्रहाच्या गुरुत्वाकर्षणक्षेत्राच्या बाहेर जाऊन निर्वजन स्थितीत मनुष्य तरूू शकतो. पण हे असे का घडू शकते, ह्याचा नीटसा उलगडा त्यांना अजून झालेला नाही तसेच पार्विव (पृथ्वीविषयक) गुरुत्वाकर्षणात असताना एका अवकाशयानातून दुसऱ्या अवकाशयानात मनुष्य प्रवेश करू शकतो' ह्या अनुभवाप्रत ते शास्त्रज्ञ येऊन ठेपले आहेत.

१० (१०) त्रिमात्रात्मक जगतापलीकडे चतुर्मात्रात्मक व आणखी अनेक मात्रात्मक (मापात्मक) जगत् म्हणजे व्यवहार अनंत अवकाशात आहेत किंवा

१. रशियानें सोयूज ४ व सोयूज ५ या अवकाशयानातील आश्चर्य वाटणारी गोष्ट (जानेवारी १९६९) म्हणजे चंद्रावर Luna हें मानवरहित यान पाठविले तर अमेरिकेने आपल आपले-१२ हें मानवरहित यान चंद्रावर उतरून तेथील खडक व भारती घेऊन मानवरहित ते यान परतही आणिलें (१९६९ जुलै) शॉट ६-७ हें पण अवकाशयान पाठवून चंद्र-सूर्यकिरण व मगळांवराल व वाजूच वातावरण ह्यासंबंधाच काही ज्ञान मिळविले. रशियानें सूर्यावरील डाग हें काय आहे याचे सशयित अल्प ज्ञान मिळाले ते डाग वा स्फोट आहेत का ! ते ठराविक म्हणजे अकरा वा बारा वर्षांच्या अवधीनंतरच होतात, ते का ह्याबद्दल अजून ज्ञान मिळाले नाही. अमेरिकेचा अपोलो १३ चा प्रयोग फसला, तरीही अपोलो १४ चा प्रयोग करण्याचें घोषित झाले आहे ही कर्म तराता 'ज्ञान प्रतीसर्दीच अयाम ज्ञानल्लसा' अस मात्र नव्हे, ती दुःखी, अशांत बीवाचो दुःस्वप्न हाय आहे रशियाचें सोयूज ९ हें मानवरहित यान पृथ्वी मांवातालच्या वातावरणातील शोध घेऊन व पृथ्वीला एवूण २७३ प्रदक्षिणा घालून मुखरूप खाला उतरले (१९ जून १९७०)

२ 'तिवटी भविष्य, तिवटी ज्ञान व भारतीय निष्ठान' ह्या १९६८ डिसेबर १९६९ जानेवारी या काळात 'नकाळा' चा वर्तमानपत्रान प्रसिद्ध झालेली एतद्द्विषयक भारतीय मंत्रद्रष्ट्या ऋषींचो विज्ञान प्रगीतें मिठी उच दजांचो होतो ह्याबद्दल माती लेखनाळा वाचल्यास ध्यानात घेईल गो प्र भावे)

असणें शक्य आहे, ह्या गोष्टीवर विश्वास ठेवण्यालाही ते धजत नाहीत. आईन-स्टाइनच्या सापेक्षवादाच्या तत्त्वाच्या (Theory of Relativity) कल्पनेंत त्रिमात्रात्मक जगतापलीकडे अनेक मात्रात्मक जगत् आहे असें ध्वनितही केलें असून तसा भीत भीत केलेला, मनाला घोटाळ्यांत ठेवणारा म्हणून चमत्कारिक वाटणारा प्रयोग झाला, पण तसें कां घडलें हें अजूनही त्यांना गूढच आहे. *Time and Space*

(११) वेळ व अवकाश (म्हणजे काल व दिक्) ह्या दोन मात्रा म्हणजे परिमाणें किंवा मापें सापेक्ष अशींच आहेत, हें त्यांना अजून समजत नाहीं.

(१२) पार्थिव इंद्रियगम्य ज्ञानाच्या पलीकडे श्रेष्ठ असें 'अतींद्रिय ज्ञान' ही वस्तुस्थिति असून ती अनुभवगम्य आहे, ही गोष्ट ते विज्ञान-शास्त्रात 'यत् दृष्टं तत्सत्यम्' ह्याच विचारधारणेचे असल्यानें सर्वसाधारण पणें कबूल करण्यास तयार नाहीत.

(इ) अंतरिक्ष विज्ञानांतील अत्याधुनिक प्रगतीचें दर्शन'

(अ) मित्र हें केमडेन्-ऊसें व किती अफाट आहे ह्याची त्यांना मुळींच

१. बरील माहिती पुढील ग्रंथाधारे दिली आहे : 1) Rockets and your Future- रॉकेट व तुमचें भवितव्य—Stanley Beitter १९६१ (2) Images of space अंतरिक्षाचें स्वरूप व दृश्यें Harold L. Goodwin १९६५ (३) Our Space Environment-Phillip D. Stern-१९६३ (४) Mathematics of Space Exploration-Myrl H. Ahrendt १९६२ व १९६४ (५) Guidance and Control of Space-craft-Enward Hymoff १९६६. या शिवाय अवकाशातील व इतर सूर्यमालिकेतील ग्रहांमधील जीवसृष्टी, अवकाशातील बटक द्रव्य इत्यादि पार मोठे वायव्य प्रसिद्ध होत आहे. त्या सर्वांत आधिभौतिक ज्ञानावर भर असून विश्वरूपा अदक्य घटनेनागें कारी शक्ति आहे काय किंवा असावी काय ? याबद्दल काहींच फटत नाही 'न इति-नेति' ह्या वृत्तीचा उदयमात्र त्या शास्त्रज्ञांच्या मनांत चालिला दिसतो. (गो. प्र. भा.)

कल्पना नाही. त्याचा शोध घेण्याचे दीर्घ प्रयत्न मात्र चालू आहेत. त्याप्रमाणे खालील दिलेल्या गोष्टी ज्ञात झाल्या आहेत.

(१) सूर्य व त्याचे उपग्रह हे कसे उत्पन्न झाले ह्याबद्दल दोन कल्पना असून त्यात ऐक्य नाही. (इ. स १९२९ सालची सर जेम्स जीन्सची याबाबतची कल्पना महत्त्वपूर्ण आहे.)

(२) राष्ट्रीय भू-भौतिक वार्षिकीय शोध (International Geophysical year-1GY-1957-1958) ह्या शोधप्रयोगात जगातील सासृष्ट राष्ट्रांतील वीस ते तीस हजार तज्ञ शास्त्रज्ञांच्या 'ज्ञानासाठीच ज्ञान' ह्या वृत्तीच्या सहकार्याने जे शोध लागले त्यापैकी नाही पुढे दिले आहेत.

(i) ज्याला आपण पृथ्वीसभोवतारचे वातावरण (Atmosphere) असे म्हणतो व मानितो ते पृथ्वीभोवती व वर किती मेलपर्यंत पसरलेले आहे ह्याचा त्यांना मुळीच याग लागत नाही. तथापि ते साठ हजार मैलापेक्षा जास्त उंचीपर्यंत असतं असे अदाजाने वाटतं. या वातावरणातून विद्युत्कण सारखे येत असतात. व ते मोठे व नाही पृथ्वीसभोवती किरणोत्सर्जन व किरण परावर्तन करणारा एक अगदी (ii) लागतचा व दुसरा त्याच्या बाहेरचा असे दोन पट्टेच्या पट्टे आहेत. त्यांना 'व्हॅन अलन किरणपरावर्तक (Van Allen Radiation Belts) पट्टे' असे त्या सशो-बकाच्या नावाने म्हणतात. इ. स. १९५८ मध्ये प्रेरित केलेल्या 'एक्सप्लोरर', 'पायोनियर' व 'पायोनियर' ह्या रॉकेटमार्फत वरील शोध लागला.

(iii) त्या शोधप्रमाणे पृथ्वी सभोवतालचा पहिला पट्टा म्हणजे विभाग पृथ्वीपासून वर अंमशात सुमारे १३०० ते तीन हजार मेल उंचीपर्यंत पसरला आहे.

(iv) या विभागाची उत्तर ते दक्षिणध्रुवांमधील रुंदी अनुक्रमे चार हजार व वीस हजार मेलपर्यंत रुंद वा जाड आहे.

(V) सूर्याच्या किरणांपासून प्रसारित व उत्सारित मोठे शक्तिशाली (High Energy) कण पृथ्वीपासून १० हजार मैल उंचीच्या आत येनाच पृथ्वीच्या चुंबकीय क्षेत्रात (Magnetic Field) सांपडून अडकतात ! हीच श्रेष्ठ शक्ति असलेले विद्युत्संचारी कण संशोधक मानवरहित वा मानवसहित यंत्रांना (सॅकेटना) फार मोठा व अति जोराचा अडथळा आणतात.

(VI) पुढे दिलेले पृथ्वीवरील वातावरणाचे संशोधनदृष्टीने टप्पे मानितात. ते व त्यातील संशोधन साधने सोवतच्या (पृ. ४८९-९० पहा) तऱ्ख्यात दिली आहेत. आपल्या संस्कृत भाषेचे उत्कृष्ट ज्ञान त्या पाश्चिमात्यांना झाले तर ते जास्त चांगले शोध खास लावतील. ते सध्या तरी ज्ञानपिपासू कर्मयोगी पण असुर आहेत. इंद्रजिताची गोष्ट ध्यानात घ्या.

(VII) सूर्यापासून प्रसृत होणाऱ्या किरणात ८० ऐंशी हजार इलेक्ट्रॉन व्होल्ट्स (Electron वॉल्टमधील ऋणविद्युत्कण Volt धक्का देण्याच्या शक्तीचे मापक) असून सार वातावरणात १० (दहा) कोटी सेंटिमिटर इतकी उष्णता असते.

← अवकाश (Space) - पृथ्वीवरील वातावरणा (ह्याची उंची अद्यापि अनिश्चित) पलीकडील स्वर्गीयतामणाचा भाग याचे मोघन नाव Space. जवळील अवकाश (Near Space) - म्हणजे सूर्यग्रहमालेमधील अवकाश. बाह्यअवकाश (Outer Space) - म्हणजे ग्रहांतरीय अवकाश असे शब्द-प्रयोग ते शास्त्र टपयोगितात.

वरील माहिती मुख्यतः उलकाने Rockets and your Future Our space Environment या ग्रंथावर दिली आहे. 'Even man himself is a Space craft--a body housing a brain or a guidance system and still is the guidance system itself--' Hymoff 'मनुष्य हा एक जणु अशी अवकाश गमन पटिका जादे रीति विनमर्ये मनु नांवाची ज्ञानपेटिका असून मानव हा स्वतःच नगंदरीक रचनापद्धतीच आहे.' या उद्गाराचा उग्रांश ध्याय !

अनंत अवकाशीय शोध परिचय
(ऊर्ध्वदिशेतील समुद्र सपाटीपासून अतरे सुमारे मैल)

अवयव शरीर विभागानेचे नांव	संशोधक यान	संशोधनाचे स्वरूप
२ फुट मैलसावेतां चांद्रीय अवकाश Cislunar space -Meso sphere	Apollo १२, १३ इत्यादि ऑर्गाई, २को २ पकसुओर, १, १ एनर्निक, १ ICBM वन क्यारिअर, १८ AIRBM वन, खुयनिक, टिरोस १ टूबिट १८, मिहॉस २, डिस्कम्बर २, नॉर्मोनाट, मच्युरी स्कीनम २	अशी अवकाशयाने पाठवून हवानान, छान्ना इत्यादि माहिती मिळविळी. कोहकणीय अवकाशात सोपूस १ सारली मानवसहित याने पाठवून रशिया अनेक प्रयत्नांची माहिती गोळा करीत आहे. जक प्रयत्ने किरते व रथायत अवकाशयान रवानक तयार करीत अमाही हेतु आहे सोपुता १ मच्युन परत आलेल्या माणसाची प्रकृती तपासता माणूस यजनरहित अवस्थेत मर दिवस जाणार नाही असे आढळते (जून १९७०)
४००० मैल वृष्णीय अवकाश (जवळचा अवकाश)		
१००० मैल छोटकणीय अवकाश		
५०० मैल		
१०० मैल Chemo Sphere		
५० मैल		
स्ट्रेटोस्फियर - Stratosphere		
१० मैल		
ट्रोपोस्फियर - Troposphere		
समुद्रसपाटी		

अंतराळीय विभागाचे नांव	संशोधक यांना	संशोधनाचे स्वरूप
पलीकडील अंतराळ अंतराळगंगाीय अंतराळ (Galactic space) राशिपुंजांतरीय अंतराळ (inter Galactic space) (अंतराळ)	(१) मर्लिन ४ व ५ (२) मेन्स (सुनिह) (३) ग्रीनस (रशियन)	या बाह्यकाशात सौरशक्तीचा मोठा स्रोत असून त्या सौरशक्तीचा उपयोग करणे अशक्य नाही. पृथ्वीवर रेडिओचे दळणवळणाचे जाळ्या लाळे प्रस्थापित करणे सोपे आहे. तसे प्रयत्न सुरू आहेत. १० वर्षे लपून जगात सर्वात मोठी अशी सार भट्टी मान्सनचे पिरनीज पर्वतात थापली आहे. त्यातील सूर्यकिरण पारवटणारा पारवटक ८ मजली इमारती इतका उंच आहे. भट्टीचा उपयोग अंतराळयान योग्य असे अशा शुद्धतेचे धातुयुक्त पदार्थ-पत्रे करणे व हवेत इतर स्थान दृष्टि वायु न येऊ देणे हा आहे.
५० लक्ष मैल प्रदमदांतरीय अंतराळ (inter Planetary space) (बाह्यअंतराळ)	Lunik १-२ मानवरदिन यान	
१० लक्ष मैल Exso sphere (एक्सो स्फेअर) चंद्रपार अंतराळ Translunar space		
२ लक्ष मैल		

(VIII) अवकाशवेधी साधनाचीं यंत्रे, पार्थिव (पृथ्वीच्या) वातावरणातून सहीमलामत जावी व मारी, तीं कोणत्या पदार्थांचीं वनविणे व तशीं का वनवावी इत्यादि वावर्तीत थोडीशी अनुभूत माहिती मिळाली, पण ती सदासर्वादासाठीं निरनिराळ्या प्रहारांढे जाण्यासाठीं अचुफ आहे असे नाही.

(XI) चंद्रवेधी अपोलो १३ (४ मानवांसह जाणारे राकेट) ह्याची यंत्राची घडण व रचना पूर्वाच्या अनुभवाप्रमाणे जास्त सुधारित होती पण काही दोष अपयशाला कारण झाला.

(X) इतर प्रहारांढे पाठविण्यात जेणाऱ्या राकेटसना अमराश मध्यात मदत देणारे फिरते व तळणारे यंत्रसमूह इत्यादि गोष्टी सुसाध्य वा सहजसाध्य नाहात.

(आ) अजून अज्ञात असलेल्या गोष्टी

(१) सूर्यादि ग्रहात असणारी आण्विक शक्ति कोठून मिळते व ती कशी उत्पन्न होते ?

(२) ज्याला सूर्यावर येणारे 'डाग' असे मानितों व ज्यात सूर्यगर्भापेक्षा सातपट उष्णता असावी असे वाटते ते कसे व कितपत खरे आहे.

(३) पृथ्वीच्या वातावरणाशीं येताच सूर्यकिरणातील अवाद्य आण्विक शक्तीचे कार्य काय होते ?

(४) सूर्यासभोवतालचे वातावरण किती, केवढे व कसे आहे ह्याचे निश्चित स्वरूप काय आहे ?

(५) पृथ्वीच्या चुंबकीय शक्तीत व क्षेत्रात चढउतार होण्याचे मूळ कारण काय ?

(६) पावसाचें मूळ उगमस्थान किंवा मूळ कारण कोणते ? पाऊस दगावूनच वा दगापामून उत्पन्न होतो ? किंवा उच्च वातावरणातील काहीं अन्य कारणासुद्धे होतो ?

(७) टगाचे प्रकार किती ? त्याचा व वादळाचा काय संबंध आहे ?
निश्चित संबंध असल्यास त्याचे प्रमाण व प्रत्यंतर काय ?

(८) अयकाशातील अनंत पोळळीत पृथ्वीसभोवतालचे वातावरण हल्लुहल्लू नष्ट होत आहे काय ?

(९) पृथ्वीप्रमाणे इतर ग्रहांवर जीवनसृष्टि आहे किंवा नाही वा नसानी ह्याचा पुरावा काय ?

(१०) पृथ्वीच्या वातावरणात किंवा त्या पलीकडील अवकाशात जीवन सृष्टि आहे ना ?

(११) युरेनियममधील (Radio Active) किरणोत्सारी द्रव्ये अखेरीस नष्ट का होतात ? तीं तशीं नष्ट झाल्यावर त्या युरेनियमचे शिसेच का बनते ? इ. इ.

(ई) जीवनशास्त्र विषयक शोध:-उद्भिज्ज, खनिज व प्राणिज पदार्थ ह्या वस्तूंचा मानवी जीवनासाठी वसा व केवढा उपयोग होईल हे कार्यही पाश्चिमात्य शास्त्रज्ञ सुमारे चारशे वर्षांपासून करीत आले आहेत. गेल्या पन्नास वर्षांत पदार्थविज्ञान, किरणविज्ञान म्हणजे तेजविज्ञान आणि अयकाशविज्ञान ह्यात बरीच प्रगति झाली असे म्हणतात. यामुळे त्या ज्ञानाच्या मदतीने जीवनशास्त्रविषयक ज्ञानात बरीच प्रगति झाली आहे. औषधाच्या मदतीने मनुष्य दीर्घजीवी तसाच जराभिरहित वसा ठोकू शकेल हा दिशेने प्रयत्न सुरू आहेत. मनुष्य मृत होताना शरीरातील प्राणजोती कशी असते ती पाहून निला पराङ्मनाचे आश्चर्यकारक प्रयत्नही करण्यात आले व येताना. पण ते सफल झाले नाहीत.

कृत्रिम रेंतावान म्हणून मनुष्येतर प्राणिसृष्टि उत्पन्न करण्याचे प्रयोग सुरू आहेत. पण त्या सर्वांचा आधार मात्र पंच महाभूते व त्याच्या तन्मात्रा ह्या केवळ भौतिक गोष्टी आहेत. त्यात आवश्यक असणारी प्राणशक्ति म्हणजे चैतन्य ही वस्तु काय आहे, ती कोठे आहे, कशी

आहे, कोठून येते, ती निरनिराळ्या वस्तुजातात कशी व किती कार्यकारी स्थितीत वावरते, इत्यादि गोष्टी त्यांना अजून अज्ञात आहेत.

(२) आव्याच्या झाडाला आगच लागतो, त्याला पेरू लागत नाही. असें का, मसे व कोठून होते ह्याचे उत्तर आजच्या भौतिक विज्ञानाजवळ नाही. डार्विनचा उत्क्रांति विज्ञानवाद पुढे असाच कुठेत होतो.

(३) उद्भिज्ज सूर्यात जीव म्हणजे चेतन्य आहे ही गोष्ट पाश्चिमाय शास्त्रज्ञांना अलीकडेच मळली. नव्हे भारतीय शास्त्रज्ञांचेच (जगदीशचंद्र बोस) सप्रमाण सिद्ध करून त्याच्या नजरेस आणिली हे ध्यानात घेणे भाग आहे.

एवढेच काय पण देवदेवतांना ब्रह्मवाचाची वा अर्पण करण्यासाठी. उपयोगात घ्यायची फुले व पाने (जसे तुलसीदले वा गिल्लदले) हा त्या त्या झाडापासून खुडण्यापूर्वी वा तोटण्यापूर्वी त्याची समति मिळावी, होणाऱ्या त्रासातून क्षमा मागावी यासाठी प्रार्थना मंत्र आमच्या ऋषींना सांगून ठेविले आहेत. तसेच औषधोपचारासाठी लागणाऱ्या वनस्पतींना उपयोग प्रयोजन करणे वा त्याचा जखर तो जीवितरस त्यांना स्वेच्छेने देण्यास तयार होणे या यासाठी दिवस, रात्र, वार, नक्षत्र व मुहूर्त ह्यांची निश्चित योजना व पद्धति भारतीय धन्यतरीने करून ठेविली आहे. त्यासाठी मंत्र, पूजा, तंत्रे व यंत्रे हा पण अनुभवून सिद्ध करून ती सिद्ध करण्याच्या प्रक्रियेसह शास्त्रान नमूद केलेली आहेत.

एवढेच नव्हे तर ज्यांना पाश्चिमात्य शास्त्रज्ञ जीवरहित वा चेतन्यरहित असे समजतात त्या खनिजपदार्थांवर बराबराचे नस्कार मृत म्हणजे दुर्गुणरहित करून जिवंत ठेवण्याचे नस्कार, विधि व प्रक्रिया ह्या गोष्टीही प्राचीन भारतीय ऋषींना म्हणजे तत्त्वज्ञान तज्ज्ञांना वा विज्ञानवाद्यांना प्रयोग करून बारीकसारीक फेरबदलासह नमूद करून ठेविल्या आहेत !

रस' या संस्कृत शब्दाचा अर्थ पारा असा आहे. तो पा-र-द मेढून जाऊन, प्रभावी उपयोग देणारा असा आहे. रस, म्हणजे जीवनसत्त्व वा चैतन्य असाही त्या शब्दाचा अर्थ आहे. त्याचा उपयोग जसा बल, तेज व वीर्य वाढविण्यासाठीच दीर्घायु वा अमरत्व प्राप्त करण्यासाठी आहे, तसा अनेक प्रकारच्या चमत्कार म्हटल्या जाणाऱ्या गोष्टी घडवून आणण्यासाठी, वा आक्राशगमनासारख्या अद्भूत गोष्टी करण्यासाठी त्याचा उपयोग कसा करिता येतो ह्या गोष्टी सांगणारे अनेक ग्रंथ आज उपलब्ध आहेत.

(उ) प्राचीन भारतीय 'ज्ञानाचा' परिचय : येथे 'प्राचीन भारतीय ज्ञान' या शब्दसमूहात मुख्यतः ब्रह्मांडविषयक ज्ञान-ब्रह्मांड म्हणजे काय व कोणते त्याचा विस्तार, त्यात काय काय भरलेले आहे व त्यांतील वस्तुजात व परिस्थिति ह्याबद्दल माहिती, मुख्यतः अशा अर्थाने प्राचीन आर्यांचे विचार मांडण्याचा प्रयत्न केला आहे.

१. ग्रंथ रसेश्वर सिद्धांत, रसरत्नाकर (हे सिद्धनागार्जुनाचे ग्रंथ) रसहृदय हा (गोविंद पादाचार्यांचा) साकार सिद्धि (श्रावण माधवाचार्यांच्या 'सर्व दर्शनसंग्रह' या ग्रंथाचा भाग), रसंदसार संग्रह, (श्रीमद्गोपालकृष्ण भट्ट विरचित) रसरत्नसमुच्चय (वाग्भटाचार्य विरचित) रसाणव तथा रसचंद्रमू तारादत्त पंतकृत) 'रस मंजरी वैद्यक' (पं. शास्त्रीनाथ विरचित) 'रस पद्धति' (यादवजी निरुक्तजी) Home and Village Doctor (सतीशचंद्र दासगुप्त) इत्यादि. कल्याण-उमासर्गांक १९६८)

२. 'रसो वै सः' 'रस ह्ये वायं लब्ध्वा नंदी भवति'—(तैत्ति उप. २-७-१)
 "अभ्रकस्तव बीजं तु मम बीजं नु पारदः अनयोर्मेलनं देवी मृत्युदारिद्र्य नाशनम् (रसेश्वरदर्शन ४) अभ्रक हा पार्वतीचें बीज व पारद हें शंकराचें बीज : याच्या मिलाफानें मृत्यु व दारिद्र्य हीं नष्ट होतात असें वर्णन आहे. आजही वचरापेड यात्रेतील 'गोरीकुंड' ह्या ठिकाणच्या भक्तियेड पाण्याच्या कुडातील निवळी भाती पार्वतीचें रज म्हणून अपत्य संभवासाठी खिजाना दिली जाते.
 (गो. प्र. मध्ये)

ज्ञान म्हणजे पराअपरा विद्यार्चे ज्ञान म्हणजे वेदान्तशब्दाभिप्रेत ब्रह्मज्ञान ह्याचा येथे विचार टाळलेला आहे. कारण सध्या तरी आमचा नवभारत (भारतातील तरुण सामाजिक मन, तरुण समाष्टि मन) त्याकडे पाठ फिरवून बसलेला आहे. तो पश्चिमेकडून येणाऱ्या आसुरी सपत्तीच्या अधिभोक्तिक दृष्टीवर भाळलेला आहे. यामुळे ज्या भोक्तिकी मोहिनीवर भाळलेला आहे, ती तरी आमच्या प्राचीन ऋषिमुनीजवळ होती वा नाही, ती असेच तर निचे स्वरूप व पराक्रम कोणते, केवढे हे स्थूल रूपाने पण नेत्रदीपक अशा स्वरूपाचे ज्ञान त्याला दिले तर तो निदान जागा होऊन माझे 'जुने ठेवणे' काय होतं हे पाहू असे म्हणेल तरीही ह्या लिखाणाचा उद्देश सरुल शास्त्रासारखे वाटेल! एकदा विचारक्रांतीच्या लहरी उठल्या की त्याचे रूपांतर उच्चार क्रांतीत होईल. नंतर त्यातून आचार क्रांतीचा जन्म होईल. तसे घडले म्हणजे व्यष्टि व समाष्टि ह्या दोघानाही ज्ञान म्हणजे ब्रह्मज्ञान (म्हणजे नवीन भारतेत देव वनण्याचे दिव्य ज्ञान) समनेल, तो देवच वनेल

(ऊ) अनंत विद्वत्तयाचे भारतीय ज्ञान.- अनंत विद्वत्ताचा एक अत्यंत अल्प भाग म्हणजे सूर्य व त्याभोवतीं फिरणारे बुधापासून प्लुतो (ग्रहण) पर्यन्तचे ग्रहगोल व त्यातच असणारे-फिरणारे व चमकणारे अतद्दृश्य तारे ह्याच्या माहितीसाठी 'अनकाशज्ञान' ह्या नानाखाली पश्चिमेचे शास्त्रज्ञ जिवापाड मेहेनत घेऊन अज्ञातवादी रुपयाचा तुराडा करून धडपटत आहेत. ही त्याची धडपड कातुकास्पद तर खरीच, ते खरे कर्मप्रणण, कर्मठ हे खरे, पण कीन व चीड येते ती आमच्या दिङ्मूढ सन्या विज्ञानासाठी पश्चिमाभिमुख वनलेल्या त्या मग्नदृष्ट्या ऋषींच्या आम्हा भारतीय वंशजाची, 'काखेत वळसा गावाला वळसा,' हे विद्वज्ज्ञान स्वतः जवळ पूर्वजानीं ठेऊन दिले आहे. त्यात कितीतरी पंड प्रगत असे ज्ञान व विज्ञान साठविलेले आहे ते पाहण्याची देखील बुद्धि होत नाही म्हणून!

विश्व, महाविश्व व अविश्व हे शब्द आमच्या ऋषींनी उपयोगिले. त्याचा अर्थ त्याची कल्पना आणि माहिती देणारे कोण होते या आमच्या ऋषींच्या ज्ञानाची कल्पना पुढील गोष्टींवरून येईल. आमच्या सूर्योपासनेच्या मंत्रात, 'ॐ भू. भुः स्व. मह जन तप व सत्य' ह्या सात व्याहृतींचा उल्लेख आहे. ह्याना सप्तलोक असे म्हणतात. ह्या सप्त लोकात आमच्या अनंत विश्व व त्याचा विस्तार, स्थिति, रचना वा घटना ह्याचा विचार ग्रथित आहे, त्याचा विचार करू.

१. नादलहरी हे पाच भौतिक सृष्टीचे घटक द्रव्य आहे. तें या निश्चात सदैव व सर्वत्र असते. तें फक्त भूलोकावरच आहे असे नसून त्यापेक्षा विरलतर व विरलतम द्रव्यांनी बनलेल्या भूबल्लोकादि सप्त लोकापर्यंत असते. 'लोक' याचा धात्वर्थ 'प्रकाश' असा आहे. जेथें प्रकाश तेथें नाद व कपनेही आहेतच. म्हणून त्याच्या आधारावर सिद्ध पुरुष पाहिजे त्या ठिकाणाची पाहिजे ती वस्तु सहज आणूं शकतात. ह्या चमत्कार नसून नियमबद्ध नादसिद्ध प्रक्रियेचा परिणाम आहे.

वासपुत्र शुक्र अथवा हनुमान हे सदेह अंतरिक्षामध्ये भ्रमण करीत असत. अजूनही असे महात्मे व योगी हिमालयांनी भागात आहेत. तसे तिबेटातही आहेत. असे त्याच्या सध्या प्रचलित प्रथात लिहिलेले आहे. टी. लॉवसग राम्या या लामाची पुस्तके पहावी (इ. स. १९६७, ६८ व १९६९), हे लामा क्यानडाच्या धुनप्रदेशीय, वास्तव्य संपवून सध्या (१९७० मे) लंडन येथे आलेले आहेत. ते पूर्वी भारतात येऊन गेले होते. त्याचेबरोबर भारतात फिरलेले गृहस्थ आजही भारतात आहेत. हे वर सांगितलेंच आहे.

सूर्यग्रहमालेचा सूक्ष्म व मधुर अभ्यास करून सिद्धांत मांडणारे 'आश्वलायन' हे ऋषि होते. ज्योतिर्मंडलाचा अभ्यास करून एक लक्ष गणितबद्ध कुडल्या तयार करणारे 'भृगु' नावाचे ऋषी होते. तसेच काल-पुरुषाच्या महाविश्वाचे संशोधन करून मगच सिद्धांत मांडणारे 'गर्ग' नावाचे ऋषि होते. त्याचे आश्रम ह्या त्याच्या प्रयोगशाला व सिद्धांत वा

निष्कर्ष काढून त्याचें प्रतिपादन करणाऱ्या कर्मशाला वा कृतिशाला होत्या. गर्ग, पराशर, देवल, वराहमिहीर इत्यादिकांनी विश्वावकाशात दृग्गोचर होणारे अनेक स्वरूपाचे शेंकडें 'दिव्यकेतु' त्याचे उद्दय, अस्त, स्थान, त्याचे भ्रमणवेग (दर सेकडाला ३५० मेल) इत्यादि माहिती दिली आहे. हे शोध किती सूक्ष्म आहेत? का त्या साऱ्या व विकल्पना?

ब्रह्मांड, जगत्-महाविश्व व अतिविश्व : गर्गऋषि हे या गोष्टीचें पुढें दिल्याप्रमाणे प्रतिपादन करितात. 'सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुष' भूतलाला प्रकाश देणारा सूर्य व त्याचे सातआठ उपग्रह हे सर्ग म्हणजे केवळ एक लघुब्रह्मांड असून अशीं सात ब्रह्मांडे मिळून एक 'जगत्' बनतें. अशा एक सहस्र जगतांचे एक 'विश्व' बनतें, अशा दीड कोटी विश्वांचे एक 'महाविश्व' तयार होतें. दोन शकु (गणिती आरुढा) महाविश्वे मिळून एक 'लोक' होतो. एक शकु लोक म्हणजे एक 'महालोक' होतो आणि असे १०० पद्म महालोक मिळून एक 'अतिविश्व' तयार होते. (देवीकोश भाग-१) गर्गमुनींच्या विचारवैततेयाची ही अचूक व नेमकी प्रज्ञाक्षेप कोणीऋडे आणि आधुनिक बालविज्ञानवाद्यांची पृथ्वी सोडून चंद्रावर गेल्याची चिमुकली उडी कोणीऋडे? गर्गाचायाचे ते गणित कोणत्या साहित्यानें वा उपकरणानें केलेलें होतें?

महाविश्वाची चौदा भुवने असल्याची ग्वाही व माडणी आर्य ऋषींना पुढें दिल्याप्रमाणे केली आहे. तिची अगदी प्रोटिक माहिती अशी .

१. अग्निपुराणाचा १३२ सर्वा अध्याय 'भुवनकोशवर्णन' या नावाचा आहे. त्यात पृथ्वीसह सूर्य मंगल यांचा पृथ्वीपासूनचीं अतरे, नक्षत्रे, सप्तर्षि, भुव तारा, शिशुमुमार नावाचा तेजस्वी ताराका पुत्र इत्यादिकांचीं अतर, तसेच पृथ्वीचा विस्तार व उंची इत्यादि वर्णनें, तसच सप्त लोकादिकांची अतरे व वर्णनें दिलेलीं असून तीं आज नवविज्ञानाला माहीत असलेल्या अस्तित्वाच्या ज्ञानास शोभनीय वाटिलेलीं आहेत. सर्व ग्रहासहानी वर्णनें पण सांगितलेली आहेत. तीं सत्य वा मनाच्या मताऱ्या!

- १) भूलोक म्हणजे मानव प्राणी रहात असलेली सृष्टि.
- २) भुवर्लोक - गर्भ, सिद्धचारण रहातात ती सृष्टि.
- ३) स्वर्लोक - देवाचे वसतिस्थान, हे भुवर्लोकापामून एशी हजार योजनावर असलेली सृष्टि.
- ४) महर्लोक - स्वर्लोकाच्या वर एक कोटी योजनें असलेली सृष्टि.
- ५) जनलोक - महर्लोकाच्या वर दोन कोटी योजने.
- ६) तपलोक - जनलोकाच्या वर साडेतीन कोटी योजने.
- ७) सत्यलोक - तपोलोकाच्या वर २१ कोटी लक्ष योजनावर असलेली सृष्टि. ह्या अतरात निरनिराळ्या पुराणात थोडाफार फरक आहे. तथापि त्या त्या ठिकाणची परिस्थितीविषयक व जीवनविषयक वर्णनेही दिलेली आहेत.

उरलेले अतल, विनल, सुतल, तलानल, रसातल, महातल व पाताल, हीं सात भुनें मृत्युलोकाच्या खालचीं.

हीं मोजमापें कल्पित होती ना? हीं वैदिक गणिते आहेत. व तींही हजारो वर्षांपूर्वीचीं आहेत. अलीकडील विज्ञानाची गणिती अतरे फक्त सूर्य व त्याची ग्रहमालिका यासंबंधाची आहेत.

आईन्स्टाइनच्या सिद्धांतानुसार उत्पन्न झालेले दोन महत्त्वाचे सिद्धांत म्हणजे वस्तूची अक्षय्यता (मॅस हॅशन ऑफ मॅटर) व शक्तीची अक्षय्यता (मॅस हॅशन ऑफ एनर्जी) हे होत. याचाच अर्थ वस्तूच शक्तीत व शक्तीचे वस्तूत रूपांतर घडून येत असत होते. याच मूलभूत आधाराने अणुप्रायची निर्मिती झाली.

स्थिर स्थितीचा विश्वावर परिणाम • आज डॉ. हॉईल व डॉ. नारलीकर हे सशोधक स्थिरस्थिति किंवा स्मोटस्थिति याचा विश्वावर काय परिणाम होतो किंवा हॉईल याचा अभ्यास करीत आहेत! तो असा.

आज आपण मृत्युलोकचे सजीव प्राणि, गतिमान पृथ्वीवर मात्र स्थिर आहो - पृथ्वी स्वतःभोवती फिरते ही एक गति, ती तशी सूर्यभोवती

फिरते ही २ री गती. सूर्य सर्व ग्रहोपग्रहासह तारामंडलाभोवतीं (अभिजित् किंवा कृत्तिकामंडल) फिरतो ही तिसरी गति, ते तारामंडल आकाशगंगे-भोवतीं फिरते ही चवथी गति, आकाशगंगाही एका महानक्षत्रपुंजाभोवतीं (गॅलॅक्सीभोवतीं) फिरते, ही पाचवी गति आणि पुढे कांही समजत नाही. पण इतक्या प्रकारच्या गतींच्या चक्रव्यूहात असूनही आम्ही स्थिर आहो याचे आश्चर्य वाटते. पण हे कार्य योगती महाशक्ति करिते ह्याचा पूर्ण याग पत्ताही आर्यऋषींना घेतला होता.

(४) आर्यऋषींचे संख्याशास्त्र : शून्य ते नऊ ह्या अंकाचा शोध घेऊन त्याच्या परिगणनेची कमाल मर्यादा गाठण्याची क्रिया सर्वप्रथम आर्य ऋषींनाच केली. त्या शास्त्राच्या तिनचूक व नेमक्या आधारावर त्या ऋषींना पृथ्वीवरील तत्संसारदि कालमर्यादा ठरवून त्याच्या आधारावर ग्रहदेवाचा एक दिवस म्हणजे पृथ्वीचीं लक्षांमधी वर्ष, नक्षत्रांमधी असून वर्षे इत्यादि कालगणना पुराण्यानिशीं सिद्ध केले. साराश, त्या पुराणातील अतिशयोक्तीच्या कपोलकल्पित गण्या नसून अनुभवून सिद्ध केलेले निश्चित सिद्धांत आहेत. केवळ अनुमाने नव्हेत. त्याचा आज आम्ही विचार करणे, त्याचे सत्यासत्य नवीन दृष्टीने व भाषेने समजावून घेणे ह्याची आज जरूर आहे. यासाठी वेदरूपी मंत्रभांडारात पूर्ण अंगगहन कारणे हा एकच उपाय आहे. 'ब्राह्मणो, आप सीङ लो मिधा,' हा स्वामी रामलीयांचा संदेश हेच सागत आहे.

आणखी एक पुरावा : नित्यनैमित्तिक कर्मे करताना आम्ही भारतीय 'श्रीमद्भगवतो महापुराणस्य विष्णोराज्ञ्या प्रवर्तमानस्य अद्य ब्रह्मणो द्वितीय परार्धे विष्णुपदे श्री धेतमाराहंरूपे, वयस्त्रय-मन्वतरे कलियुगे प्रथमचरणे, जयुद्वीपे इ. इ. या संख्यांन विजोत्पत्ति होऊन मृत्ती नानवी वर्षे लोटलीं हे सांगतां. हा मिथ व ग्रहगोलशास्त्र ह्याचा हिशोब पुढे दिल्याप्रमाणे आहे.

६० अहोरात्र = १ ऋतु, ६ ऋतु = १ वर्ष मानवी. ६० वर्षे = १ सप्तसर, ६ संवत्सरें = १ वर्ष देवाचे (दिव्य वर्ष) वा ३६० मानवी वर्षे = १ दिव्य वर्ष, १२ हजार दिव्य वर्षे = १ दिव्य युग, १ हजार दिव्य युगें = १ दिवस (ब्रह्मदेवाचा) तेवढाच काळ म्हणजे ब्रह्मदेवाची रात्र, ब्रह्मदेवाची १ अहोरात्र = १ कल्प, ब्रह्मदेवाचें आयुष्य = १०० ब्रह्म वर्षे, म्हणजे ८ अब्ज ३२ कोटी मानवी वर्षे = ब्रह्माची अहोरात्र. ब्रह्मदेवाच्या १ दिवसात म्हणजे कल्पात १४ मन्वतरे व १५ मध्यतरे, १ मध्यतर = १७ लक्ष २८ हजार मानवी वर्षे, अशी मन्वतरे १४. युगविचार = १ सच्युग = १४४०००० मानवी वर्षे, (४० हजार दिव्य वर्षे) त्रेतायुग व द्वापार युग आणि कलियुग हीं क्रमाक्रमाने कमी कालावधीचीं आहेत. कलियुग = ४ लक्ष ३२ हजार मानवी वर्षे म्हणजे १२०० दिव्य वर्षे. साराश १ दिव्य युग, महायुग वा चतुर्युग म्हणजे ४३ लक्ष २० हजार मानवी वर्षे असे ठरते.

हे अफाट पण नेमके गणित करणारे आर्य विद्योत्पत्ति व त्यातील कालाचे पोट विभाग व उपपोटविभाग, त्या मिथ्याची व त्यातील अगणित गोलमालची वेधपूर्ण माहिती घेतल्याशिवायच त्या काव्य कल्पनाच असे म्हणता येईल का ?

(३) आधुनिक विज्ञानाचा मागोवा कां ? : आम्हा भारतीयाचें ब्रह्मज्ञान हें अद्वितीय अशा विज्ञानाच्या नियमावर आधारिल्लें, त्या नियमाचें काटेकोरपणानें पालन करून, त्याच्या परिणामाचा प्रत्यक्ष

*. आधुनिक नवतंत्रज्ञानासाठी सामान्यतः नित्य उपयोगात असलेला काल गणनेचा अत्यंतच भाग म्हणजे 'सेकंद' हा समजला जातो. पण आम्हा प्राचीन भारतीयांचा अत्यंतच कालदर्शक शब्द 'निमिष' हा आहे. तो सेकंदापेक्षा फार लहान आहे। या निमिषाचे म्हणजे 'धुगा'चें नाव कसे ठरविलें ही व अशा प्रकारच्या श्रमालाची (हें भारतीय इष्टीनें अत्यंत गतीथं शान आहे) माहिती मिळाल्याच्या व नवतंत्र आधुनिक विज्ञानाचे मोठेपण गा !

अनुभव घेऊन मगच सिद्ध असे मानिलेले व ठरविलेले म्हणून शाल या मंडेस सर्गाथीनी पात्र ठरलेले अनुभूत व अनुभाव्य असे त्रिकालाबाधित विज्ञान आहे. ते पंचमहाभूते, त्याचे नियम व त्याचे अनुभव घेऊन ते अपूर्ण व सर्वरूप नाहीत असे स्पष्टपणे मांडणारे जगांतील प्राचीनतम असे एकमेव भारतीय विज्ञानशास्त्र आहे. ही वस्तुस्थिति आम्हा सध्या कालीन, हतप्रज्ञ, परप्रज्ञ, परधार्जिणे वनलेल्या पूर्वकालीन मन्त्रद्वारा आर्य ऋषींच्या वशजाना पटवून देण्याची व मग आचार कलाव्यास लावणारी प्रचोदना येण्यासाठी मन्त्रशास्त्र प्रत्येक हा एक प्रयत्न आहे.

(ल) पाश्चिमात्यांचे गणित—पाश्चिमात्य शास्त्रज्ञ कोपर्निकसचे गणित प्रमाण मानितात. त्याप्रमाणे पृथ्व्यादि गोल उत्पन्न होऊन ४ खरे ६ अब्ज वर्षे झाली व इतर तारागण व पुंज (पृथ्वी ज्या ग्यालाक्सीत-Galaxy or Milky way) तारापुंजात आहे, त्यात १ शकू व ५ निखरे तारे आहेत. अशा अगणित 'ग्यालाक्सी' अंतराळयत आहेत. ह्यांचे गणित आपल्या गणिताशी जुळते आहे. ते मात्र खरे आणि आमच्या आर्यांच्या कल्पना मात्र कविकल्पनाच असे समजणे हा आमचा अति हिमालयीन अघःपात नव्हे का ?

(ल) भगवद्गीतेतील पुरावा—सर्व भूतानि जैन्तेय .. कल्पक्षये त्रिसृजाम्यहम् (९-७), सहस्रयुगपर्यंतम् .. रात्रिं युगसहस्रा ता तेहो रात्रिदो जना (८-१७) मानवी अनुभवाच्या अहोरात्रीय हिशोबाने आमचे गणितशास्त्र असे आहे ब्रह्मदेवाचा १ दिवस सहस्र दिव्य युगाचा व त्याची रात्रही तशीच आहे. हे ब्रह्मांडलपविलयाचे ज्ञान—अव्यक्त अदृश्य स्वरूपात पिलीन होणे (नष्ट न होणे) हे ज्ञान—(अध्याय आठ श्लोक १६-१७-१८ इत्यादि) गॅलॅक्सी, ग्रहगोल व विद्योत्पत्ति, लय व प्रलयाचे ज्ञान, वृष्णवृषायन व्यासना म्हणजे तत्कालीन व तत्पूर्वकालीन भारतीय आर्य ऋषींना होते असे सिद्ध होते. एवढेच नव्हे तर, पुरुषार्थ—

ऑगस्ट १९६९. यान दिव्यज्ञानाचे व गणिताचे अनेक पुरावे दिलेले आहेत. त्याची सत्यासत्यता आम्ही केव्हा अजमावणार ?

(ए) ग्रहगोलकाचे परस्पराकर्षण : हे पण माहीत होते. कारण सूर्यचंद्रादि तारकापुंज मेवादि वारा राशींमधून परस्पराकर्षण कक्षेंतूनच फिरतात. इतकेंच नाही तर त्याच्या आकर्षणाचे परिणाम पृथ्वीवरील सर्व वस्तुजातावर होतात, हे 'गामात्रिच च भूतानि धारयाम्यहं भोजसा । पुष्णामि चोपधी सर्गं सोमो भूला रसात्मज (१५१३) या श्लोकानुरूप समजते.

(ऐ) पृथ्वीचा गोलाकार व भ्रमण : आर्यभट्ट नावाचा ज्योतिषी पाचव्या शतकात होऊन गेला. वयाच्या तेनिसाव्या वर्षी पृथ्वी रगत भोवती फिरत फिरत सूर्याभोवतीही फिरते हा शोध त्याने लाविला. तो म्हणतो ... 'भूपजरस्थिरो भूरेनादृश्यादृत्य प्रतिदिवसको — उदयास्तमया सपादयति नक्षत्र ग्रहाणाम्'

ऐतरेय ब्राह्मणात सूर्यादयानइल असे म्हटल आहे — 'स वा एष न कदाचनास्तमेति नो देति' म्हणजे सूर्याला उदय वा अस्त ह्या क्रिया नसून पृथ्वी गोल असून ती अन्वकाशात आधारानाचून आहे ऋग्वेदातही पृथ्वी सपाट नसून गोल आहे म्हणूनच सूर्यनिरण तिजवर एकाच वेळी सर्वात्र पडत नाहीत, असे स्पष्ट सांगितलेले आहे.

(ओ) गुरुत्वाकर्षणाचा शोध : वरील एका स्तभात सूर्यमंडला-मधील ग्रहाग्रहात परस्पराकर्षण असून त्यामुळेच ते ठराविक काळात व

१. समुद्रगुमाच्या काळत पृथ्वीच्या गुरुत्वाकर्षणाची व नवग्रहांची परस्पराकर्षणशक्ति सर्वसामान्य व्येसनारी माहीत होती. तसच मय संस्कृतीच्या इतिहासांत पृथ्वीवर एक वर्ष ३६५.२४२० दिवसांचे आहे व आज पाश्चिमात्य गणिताप्रमाण ह वर्ष ३६५.२४२२ दिवसांच समजतात. मय संस्कृति १० हजार वर्षांपूर्वीची समजतात (Ariel-Febr १९७० ई इन्मायल Tel Aviv येथून निष्पन्नार त्रैमासिक आहे.)

ठरानिक पद्धतीनेच सूर्याभोवतीं फिरतात असे सांगितले पण पुनः भास्कराचार्यांनी वाराच्या शतक्रात तेच स्पष्ट शब्दात सांगितले. 'आकृष्ट शक्तिश्च मही तयायत् स्वस्थे गुरू त्याभिमुख स्वशक्त्या, आकृष्यते तत्पततीन भाति समे समन्तात् क्व पतत्विय खै.' यानंतर पाचशे वर्षांनी म्हणजे सन १५०० च्या सुमारास गुरुत्वाकर्षणाचा शोध (१) लाविला. कोणाचा शोध व कोणाचा उदो उदो आम्ही करितो ?

(औ) कणादाचे कण विज्ञान : कणाद नावाचे एक दर्शनकार मुनि (ऋषि) होते. ते कण-वादाचे अध्वर्यु. त्याचे शोध अनन्यसाधारण होते. म्हणून त्याच्या वात दृष्टीच्या विचारसरणीला 'वैशेषिक दर्शन' पद्धति म्हणतात. जगात दिसणाऱ्या अनंत पदार्थांचे वर्गीकरण करून ६ भावरूप पदार्थ १ अभावरूप पदार्थ असे सातच पदार्थ ठरविले. ते असे - १. द्रव्य, २. गुण ३. कर्म सामान्य समवाय व विशेष हे सहा व अभावा हा सातवा. या सात पदार्थांपैकी 'द्रव्य' याची नऊ द्रव्ये आहेत. तीं अशीं - पृथ्वी, आप, तेज, वायु व आकाश ही पंचमहाभूत, व काल, दिशा, मन आणि आत्मा अशीं मिळून नऊ. यापैकी 'आकाश' हे द्रव्य सर्वव्यापी म्हणजे 'त्रिभु' आहे या त्रिभु द्रव्याशी सगळी असणारी काल व दिशा हीं दोनही सर्वव्यापी तत्त्वे म्हणजे द्रव्ये आहेत. गति निर्माण झालेली हा दोन द्रव्ये एकाच शक्तीचीं दोन रूपे आहेत. म्हणजे 'आकाश' हेच सर्व पदार्थमात्राचे आश्रयस्थान आहे. 'दिक्कालाचनवच्छिन्न' हे आत्म्याचे नाव किंवा स्वरूप, पण ते दिक्कालाशीं सगळीं असूनही, आकाशाच्या पलीकडे म्हणजे त्यापेक्षा श्रेष्ठ असें आहे. याचा स्पष्ट अर्थ आत्मतत्त्व म्हणजे चैतन्यशक्ति हाच जगाचा, त्रिधाचा, वा अतित्रिधादिगाचा आधार आहे एवढ्या मोठ्या कृतंभरा प्रजेची श्रेष्ठ कणाद मुनीच्या आण्विक तत्त्वज्ञानाची होती. ही गोष्ट आधुनिक अल्पबुद्ध, अल्पचेतस, विज्ञानवाद्यांना समजणेही कठीण. साराश, आधुनिक विज्ञानवादी काजव्याची भारतीय

विज्ञानरुपींच्या विज्ञान सूर्याशी तुलना किती हास्यास्पद आहे याचा विचार करा.

आधुनिक पाश्चिमात्य विज्ञानवाद्यांचा अणु Atom म्हणजे कणादमुनींचा 'कण' नव्हे. त्याचा कण म्हणजे परमाणु म्हणजे ज्याचे पुढे विभाजनच होऊ शकत नाही तो 'परम-अणु' होय. आधुनिक अँटमचे विभाजन होते. पण कणादांच्या परमाणूंचे तसे होत नाही अशी ही शेवटची स्थिति! केवढ्या सौंदर्यपूर्ण तत्वाचा शोध हा! प्रत्येक पदार्थ अणूंचा मिळून बनलेला असतो. पण सर्व पदार्थांतील अणू एकाच प्रकारचे नसतात. यामुळे पदार्थ, वस्तु किंवा मनुष्य ही वस्तुजात म्हणून एकाच असली, तथापि त्या प्रत्येकातील अणुजात ही निरनिराळी असते. त्या त्या प्रत्येकाचे पृथक्पृथक् निरनिराळे असते. यामुळे ते निरनिराळे ओळखिता येनात. हाच तो विशेषपणा. म्हणूनच कणादांनी शोधून काढिलेला या तत्त्वपद्धतीतील 'वैशेषिक मीमांसापद्धति' म्हणतात—हा परमाणू अविनाशी असतो. परमाणूचा संयोग होतो तसा नियोगही होतो. पण परमाणू नष्ट न होता तो अव्यक्तात लीन होतो. परमाणूच्या घटना-विघटनाचे चक्र हे संयोग-नियोगचक्र नित्य सुरूच असते, म्हणून परमाणू हे नित्य व अविनाशी असतात हा क्रांतिकारक अद्वितीय शोध वैशेषिक कणादमुनींनी सुमारे पचवीसशे वर्षांपूर्वी लाविला. नैय्यायिकांचेही सोळा पदार्थ हा मूल तत्त्व नसून ती वस्तुज्ञानाची सोळा साधने मात्र आहेत, असे वैशेषिक कणाद मानितात.

२ भारतीय अस्त्रविद्या व आधुनिक अणुविज्ञान

भारतीय अस्त्रविद्या : अभ्युदयनि श्रेयसप्रवणता हे वैदिक धर्माचे मुख्य लक्षण आहे. यामुळे भारतीय ऋषि व मुनि वेदपठण व याजन याजन अथवा परमेश्वराच्या साधननच जीवन व्यतीत करीत असत हे खरे नसून ऋषि नेट्या प्रपंच करीत. ऐवढेच नसून अर्थपेदात

सांगितल्याप्रमाणे यजमान, यजमानपत्नि, यज्ञीय कुडाच्या तीनही वाजूस वसणान्या ऋविजायाचें रक्षण करणें आणि यज्ञविधिसक वा उपद्रव देणान्या देत्य-दानवादिमाचें पूर्ण पारिपत्य करणे याची जबाबदारी त्याजवर व त्याचप्रमाणे मुनींर समाजाचे घटक म्हणूनही असे यासाठीं ते मंत्र, तंत्र, यंत्र, ओषधि आणि मणि तयार करण्याचे कार्य ह्यात गुतलेले असत. यावरून राजगुरु ह्या अर्थवेदीय ब्राह्मणच असावा असा दडक का होता, त्यातील रहस्य सहज ध्यानात येईल. साराश, तत्कालीन ऋषिमुनि हे आधुनिक शास्त्रसंशोधकाप्रमाणें निरनिराळे प्रयोग करून त्यासवधाचे शास्त्रग्रंथ विधिविधानासह लिहून ठेवीत. तसेच लायक शिष्यांना ते ज्ञान शिकवीतही एवढेंच नव्हे, तर ती परंपरा चालू राहिल अशी योजनाही करीत. विश्वामित्र, वसिष्ठ, अगस्ति,

१. अग्निविद्या—

भारतीय ऋषांचें संशोधन व त्याचे ग्रंथ ह्याची खाली दिलेली माहिती वाचून त्यांच्या कामगिरीची कल्पना येईल.

(१) शक्तिउत्र (अगस्त्य महर्षि)—मूल प्रकृतीपासून ३२ प्रकारच्या शक्ति उत्पन्न करिता येतात. जसे—वियुच्छक्ति, आकर्षणशक्ति, उष्ण पाण्यापासून उत्पन्न होणारी अग्निकणशक्ति, वायुकण भेदनापासून उत्पन्न होणारी शक्ति, इत्यादि.

(२) अशुबोधिनी (महर्षि भारद्वाज)—ग्रह व त्याचे प्रकाश आणि आकर्षण मोजण्याची यंत्रे, सूर्यकिरणात असणाऱ्या निरनिराळ्या शक्तींचें मापन, सूर्यकिरणातील शक्तिद्वारा परस्परात धूर अंतरावरून मापण करणें, (ह्या टेलिव्हिजनसारखा प्रकार नव्हे ना ? त्यांच्या पुढील प्रगतीचा प्रकार तर नसेल ना ?) व दूरच्या जगात सूर्यकिरणशक्तीने जाण्याची यंत्रसामग्री तयार करणें, इत्यादि. तसेच याच ग्रंथात शेकडो वर्षे टिकणारा वज्रलेप करणें, परलोक्ष जीवांच्या प्रतिवृत्ति करून ठेवणें, इतर ग्रहावरील वायुल्हरी व प्रकाशकिरण कसे सोडून काढावे इत्यादि माहिती आहे

(३) सौदामिनीकला (मातंग महर्षि)—पात नादल्हरी व प्रकाशल्हरी यांच

नारद, (ऋळीचे नारद न हेत,) भारद्वाज इत्यादि ऋषि तसेच परशुराम हे सर्व मंत्र तंत्र व यंत्र शास्त्रात प्रवीण होते. त्यांना अस्त्रविद्या अवगत होती. ऐतिहासिक कालातील नमनाय हे पण अस्त्रविद्याप्रवीण होते.

ही अस्त्रविद्या मंत्राधिष्ठित होती याचा अर्थ ती विद्या मंत्रजनित, शब्दजनित स्पदनानी उत्पन्न केलेली तारक व मारक वस्तुजात किंवा पदार्थ होते. म्हणजे ही वस्तुजात स्थूल भौतिक म्हणजेच पंचभौतिक पदार्थगत होती असेच नाहा, ती व्यक्तिगत होती म्हणजे स्वावलंबी होती. उलट शस्त्र हें परावलंबी असतें. अस्त्र स्वावलंबी असते.

या सर्वां अस्त्रविद्येच्या मंत्राचा, त्यातील शब्दसमुच्चयाचा अर्थानुलक्षी विचार केला म्हणजे तेज, त्याची त्रिविध प्रभारची व दार्ढ्याची कपन-स्पंदने व लहरी, तसेच वायु व त्याची कपनें हा त्याची दोन मुख्य

संशोधन व त्यापासून अनुभविलेले दृश्य व अदृश्य देखावे ह्याचे वर्णन आहे.

(४) वेधानर घट्र (नारद ऋषि)—यात जगातील १२८ प्रकारचे अग्नि व त्याची कायें ही माहिती आहे.

(५) वायुतंत्र (शाकगणन)—या ग्रंथात वातावरणाचे ८४ हजार प्रकार, त्याची विरलता व घनता, सूर्यमालिकेतील प्रत्येक ग्रहावरील वातावरणाच वर्णन, त्याचे परस्पर जीवसृष्टीवर होणारे परिणाम व त्याचे निराकरण करण्याची विधिविवाने, त्या त्या ग्रहावर जाण्याची साधन, व तेथ गेल्यावर होणाऱ्या परिणामाच निवारण व त्याची प्रक्रिया ह्याची साधने, इत्यादि वर्णने आहेत. याशिवाय दिव्यसृष्टि (दलादन ऋषि), धूत्रप्रकरण (नारदऋषि), लोहूतत्र (शाकटायन), यंत्रसर्वस्व (भारद्वाज), धातुवाद (त्रिधायन), शिल्पशास्त्र (मय), मेवोत्पत्ति (आगिरस), अर्थशास्त्र (व्यासमहर्षि), परकायाप्रवेश (वालखिल्य) इत्यादि अनेक ग्रंथ अनेक ऋषींनी लिहिले, —स्वर्गदर्शन १९७९ या प्रकाशने), प्राचीन हिंदी शिल्पशास्त्र भाग १० (कै. रायसाहेब कृ. वि. वझे १९२८) ह्या अमोल ग्रंथात अशा अनेक ग्रंथाची व साहित्याची माहिती दिलेली आहे ..(गो. प्र. मावे).

आधारभूत त्रिलोकोत्पत्ति अमून, त्याचा आकाश या त्रिलोकोत्पत्ति-सर्वव्यापी आणि म्हणून मिश्र-तत्वाशी संयोग झालेला आहे, असे दिसते. तेज, वायु व आकाश ही तत्वे जरी पंचमहाभूतापेक्षाच आहेत, तरी ती तीक्ष्णतम तीक्ष्णता व सूक्ष्मतम मारुता व तारुता उत्पन्न करणारी, त्वरित प्रभावी व सर्वव्यापी अशा तत्वापासून तद्रूपविशिष्ट शक्ति उपन्न करणारी उपादान साधने आहेत असे स्पष्ट होते. अशीं असे शमरापेक्षा जास्त होती अशी वर्णन आहेत. मंत्रशास्त्र प्रयात ज्या अत्माचे मंत्र दिलेले आहेत, त्यामरून वरील विधानाची सत्यता ध्यानात येईल. ती असे ज्या कारणासाठी वा निराकरणासाठी व ज्याच्याविरुद्ध उपयोगिली जात, ती फक्त त्या निरुद्ध पक्षीपावरच परिणाम करीत, इतरांना त्याचे सुपरिणाम वा दुष्परिणाम भोगावे लागत नसत. हा त्या अस्त्राचा व त्या अन्नविषाचा दुसरा महत्त्वाचा विशेष आहे. तिसरा विशेष म्हणजे ती अन्न अक्षय्य, स्वयंसिद्ध व नित्य सिद्ध अशी होती. चवथा विशेष म्हणजे काही अन्न वैश्विक शक्त्याधाराभिष्टित होती. जसे नक्षत्र, नक्षत्राद्वारा, पाणुपताळ इत्यादि पाचवा पण गौण विशेष म्हणजे ती कधी कधी वाणासारख्या शस्त्राशी संयोजित उपयोगिली जात.

१. ऑस्ट्रेलियातील प्राचीन पण आधुनिक रहस्यांच्या दृष्टीन मागासलेले असे समजल्या जाणाऱ्या ठिकाण अजूनही 'बूमरँग' नावाचे अस्त्राचा शस्त्र शस्त्र प्रहार करून प्रक्षेपकाकडे परत येत असलेली वसाहतवाले श्वेतवर्णीय युरोपियन लोक सांगतात. भारतीय अस्त्राच्या विविध प्रकारांमध्ये यत्रमुक्त, मंत्रमुक्त, मुक्तामुक्त इत्यादि प्रकार तेव्हा प्रचारात होते. यावरून यत्रमुक्त प्रकारामध्ये मौक्तिक आण्विक शक्ति संयोगजन्य अस्त्रे होती असे दिसत. पण त्यासाठी सुद्धा प्रचोदक, व शक्तयोरादक मंत्रही होते. ज्याला यत्रमुक्त असे वर म्हटले आहे, ती विद्या ऐतिहासिक काळात भारतात उपयोगिली गेली होती असे साधार प्रतिसादने शक्य आहे. त्याचे पुरावे पुढे दिल्याप्रमाणे आहेत.
- (१) इ. स. १३९२ मध्ये हैदराबादीच्या सैन्याने १० फूट उंचीच्या बाबूवरून मैद दूर असलेल्या ब्रिटिश सेनेवर शीरगमट्टण येथे ६५ पाँडी रॉकेट्स

भारतीय अस्त्रे व आण्विक शस्त्रे . आजच्या अर्धशास्त्रीय व्यवहारदृष्ट्या अस्त्राचा विचार केला तर भारतीय अस्त्रे सर्वात कमी खर्चाची व त्याच्या उत्पादनाशी व सिद्धतेशी फक्त ती सिद्ध करणाऱ्या एकाच व्यक्तीचा संप्रभू येतो. याच्या उलट आधुनिक अस्त्राचा स्वरूप आहे वास्तविक विचार करिता आधुनिक अणुजनित मारक शक्तीला 'अस्त्र' हा शब्द लावणे अयोग्य आहे. त्यांना अणुशस्त्रे असे म्हणणे जास्त सशुक्ति वाटते. कारण ती अनंतपटीने खर्चाची व सहस्रावधि यंत्राच्या आणि

सोडून त्याचा परामभव केला. (पुनः इ. स. १७६९ साली भारतीय सैन्याने पुनः त्याच भागात उपयोगून शत्रूचा त्याच भागात परभव केला.)

(२) चिनी लोखना 'अग्निबाण' (Arrows of Flying Fire) सोडण्याची क्रिया माहीत होती. इ. स. १२३२ मध्ये मोंगल लोकानी 'काईफंग' हल्लीचे (pien-king) ह्या शहरावर हल्ला केला तेव्हा त्या मोंगल सैन्यावर सोडिले होते. बंदुकीची दारू त्यात वापरली होती. चिन्यांनी ही दारू इ. स. १२०० सालीच शोधून तयार केल्याचे ऐतिहासिक सत्य आहे. (३) इ. स. १९०२ साली मुंबई येथे चौपाटीवर लो. टिळक व इतर मंडळींच्या देखत भारतीय यंत्राच्या मदतीने श्री. तळवलकर (१) ह्यांनी आकाशात बऱ्याच उंचीवर विमान उडवून दाखविले होते! पण लगेच त्याच माणसाचा सून झाल्याचाही प्रवाद ऐकित आले. त्यानंतर कोठे 'राइटब्रदर' इंग्लंड-यांचा विमानप्रयोग इंग्लंडात झाला! (१) व (२) ही माहिती पृ. ४८६ वरील प्रथात आहे.

(४) अलीकडे 'युद्धा' (केरळ) येथून हवामान शोधक प्रयोगाची रॅकेट्स—पण ती पाश्चिमात्य पद्धतीची—तयार झाल्याचे प्रसिद्धच आहे.

(५) 'नवनाथ' हे अस्त्रविद्येत प्रवीण होते याचे ऐतिहासिक पुरावे 'गोरलनाथ और उनका युग'—हजारीप्रसाद द्विवेदी—याच्या ग्रंथात पहावे. मंत्रशास्त्र ग्रंथाच्या पूर्वार्धातही भारतात अस्त्रविद्या ऐतिहासिक कालात जिवंत असल्याचीही माहिती दिली आहे.

प. सातावळेकर यांनी 'पुराणार्थ' मासिकात विमानसदृश वायुवाहने व त्याचे आकार, गति व त्याचे साहित्य ह्याच सचित्र वर्णन दिलेले आहे.

माणगाच्या मनुक्त गुटाटोपानें उत्पन्न होणारी असतात एवढेंच वायू पण ही अयुशेरे आग्निश शक्ती—तत्त्व मारकच असतात. तसेच तीं एकाद्र्या म्हणजे एकाचि व्यक्तीमनस ठेवण्याजोगी वा वाट्याव्याजोगी असतातच असे नाही. आणि ते या तीं असली म्हणजे त्या भारद्वाजें रक्षण होईलच असे नाही. याच्या उलट भारतीय अन्न ही वस्तु वाट्याव्यासाटी वा माटव्यासाटी म्हणजे सद्गुहासाटी स्वतः जागा अशी लागतच नाही. कारण भारतीय अन्न हें मंत्रजनितच—म्हणजे शब्द—आवाज—स्पर्श—जनिन असल्याने त्याला स्वतः जागेची जहरीच लागत नाही, तसेच ते जसे मारक वा नाशक आहे, तसे ते उत्पन्नकृत्याचे रक्षकही आहे. अस्—असणें, ज्याच्या केवळ अस्तित्वामुळेच रक्षण होतें, ते अन्न व ज्या शक्तीमुळे रक्षण होतें ते शस्त्र असा शस्त्र व अन्न हातील फरक आहे. शस्त्र हे साधन परतंत्र असतें तर अन्न हें स्वतंत्र असतें हेंच खरे.

धर्माच्या स्पंदनामुळे पदार्थांना आमर प्राप्त होतो, हे आधुनिक विज्ञानान अग्रीरडे मित्र केलें आहे. पण ते भारतीय ऋषींनी फार पूर्वीच सिद्ध केल्ले होते. ज्याअर्थी विशिष्ट स्पंदनांना विशिष्ट पदार्थ तयार होतो हे सिद्ध झालेकें आहे, त्याअर्थी भारतीय वैदिक मंत्रातील शब्दोच्चारणासून विशिष्ट स्पंदन उत्पन्न होऊन तो तो विशिष्ट पदार्थ उत्पन्न होत असे, तसा आताही होऊं शकेल, हे उघडच आहे म्हणजे आजही तीं व तशीं अन्न उत्पन्न करणे अशक्य नाही ही शक्ति वैदिक मंत्रातच असल्याने ते व त्यापामून करिता येणारीं अन्न ही पण स्वयभू आहेत. आधुनिक काळ्यात कोणतीही वस्तु तयार करण्याचे दरात्रिक तंत्र असतें, तसे वैदिक मंत्राचेही आहे. ते मंत्र दरात्रिक पद्धतीनच उच्चारणे हें त्या तंत्राचे एक मुख्य अंग आहे गायनशास्त्रातील तान, आलाप, अस्ताई ही जशीं तत्रे आहेत व तीं तशीं गाइलां तरच जरूर तो परिणाम त्या कसनद्वारे होतो हें सत्य, तद्वतच मंत्रोच्चारणे तत्तदपरिणामी तत्र आहे. यानखून अस ठरतें की, त्या मंत्रातील सामर्थ्य अथापेक्षा मुख्यतः

प्रभावी पल्लु परमोदात्त शक्तिप्रधान दृष्ट्येत विलीन होण्यास लागिले. उग्रवलतेजोवर्चसी मारकत्व व प्रशांत प्रभावी चिरतारकत्व ह्या दोन्ही शक्ति भारतीय अस्त्रांत होत्या. अजून आहेतच आहेत. एवढेच नव्हे तर चित्तनच आहेत. सध्या वाण आहे, ती साधकप्रवण जीवात्म्याची. याच विश्वामित्राने प्रभु रामलक्ष्मणाना बलातिनला नावाची दुर्धर्ष तेज, अमुष्टित गति, क्षुत्पिपासाविजय इत्यादि सामर्थ्य प्राप्त करून देणारी विद्या म्हणजे मंत्र सांगून त्याचा यथाविधि यथाशास्त्र जप करान्यास लाविला. तेव्हा तसें सामर्थ्य रामलक्ष्मणाना मिळालेही. महाभारतकालातही भीष्मद्रोणादिकापार्श्वी अशी अस्त्रविद्या होती व तिचा उपयोग भारतीय युद्धातील कौरव व पांडव सेनानी ह्यांना केलाही अश्रीकडील इतिहासकालात नवनाथापैकी गोरक्षादि नाथांनी अस्त्रविद्येचा प्रभाव दाखविला. अल्लाउद्दीन खिलजीनंतरच्या पठाणमराठीय इस्लामिनांना नालदापीठातील साधूंनी नगरी मंत्रमुक्त अस्त्रप्रयोग करून मगध दाराचा वेत व चाचणीप्रयोग रद्द करण्यास लाविला. असे ही इतिहास सांगतो.^१

ही अस्त्रविद्या सावित्री विद्या (सवितृ-सविता-सूर्य) या नावाने ओळखिली जाते. ऋग्वेद मंडल ५-८२-१ यामध्ये सावित्री विद्या मंत्र आहेत. गुप्त सांप्रदाय यातील सावित्री विद्येचा ऋषि विश्वामित्र असून, तो सावित्रीमंत्र 'ॐ भू सावित्रीं प्रविशामि त्रियो यो न प्रचोदयात् ॐ' असा संपुष्टित आहे. साराश, प्रारंभी सांगितल्याप्रमाणे अस्त्रविद्येचे मूलाधार तेज केवळ सारतेज नसून वैश्विक, तेज-प्रकाश व त्यातील अविनाश्य ऋणाद्रीय अणु हे आणि त्याच्या जोडीला वैश्विक वायुमंडलातील कंपनात अनुत्सृत असणारे अणु आणि त्यांना संयोजन व नियोजन

१. इतिहासप्रकाश-योगी नरहरि नाथ-चौजाबा सस्कृत अथ नचायन-
वारणसी व नाथसंप्रदाय-डॉ. हजारीप्रसाद द्विवेदी-चौजाबा ग्रंथ.

पद्धतीने प्रचोदित करणारी व्यावृत्तीमवील चिच्छक्ति हेच आधार आहेत असे सिद्ध होते.^१

आमची आजची गरज- मागे उल्लेखिलेली यत्रमुक्त जातीची भारतीय अखें ह्याची जी वर्णने वज्रुमोधिनी, वायुतत्र अगस्ति सहिता, इत्यादि सहितादि प्रयात आहेत, त्या माहितीप्रमाणे आधुनिक अण्वखें (?) अणुशखें यापेक्षाही ती यत्रमुक्त अखे जास्त सामर्थ्यवान असून ती मंत्रशक्तीची जोड घेऊन केलेली आणि म्हणून वगहशी स्वतंत्र होती असे दिसते. हिमालय व विंध्य ह्यामध्ये असलेला गोडा समुद्र हा अगस्ति- ऋषींनी विमानाने ओलाडिला असे वर्णन आहे. अगस्त्यऋषींचा काळ ख्रिस्तपूर्व सहा हजार वर्षांचा होता (प्राचीन व हिंदी शिल्पशास्त्र कृ. वि. वझे इ. स. १९२८) म्हणजे सुमारे आठ हजार वर्षांपूर्वीची गोष्ट. त्यामाली अखविद्या भर तारण्यात होती.

पाश्चिमात्य शास्त्रज्ञांची आजची तयारी त्या मानाने अत्यल्प असून ती त्यानाच भस्मासुर मोहिनीची आठरण करून देईल-पृथ्वीवर बसून ते अनकाशान सोडिलेली अखे या क्षेपणे पृथ्वीवरूनच ताच्यात टेकतात ही तयारी तुलनामरु अल्प प्रगतीला फार मोठी वाटते हें खरें, पण ही

१. नवग्रहोपासनेतील 'सूर्य' याच्या ध्यानातील पुढील श्लो. ६. श्लोकार्थ 'विश्वाकाशावकाश' वज्रुदतिरुचिर धनुंराशाकुश्यामीतीनाम्' ह्यावरून विश्वाकाशातील सौर तेजाची वळरना दिलेली आहे. अर्थात् आमची सभ्यता प्रथित अशी 'सूर्य व त्या मानती फिरणारे नवग्रहादिनालिका' एवढ्यापुरता विचार नवून विश्वावकाशातील अशा अनेक सूर्यमालिका व त्याचे तेज व सामर्थ्य याचा अंतर्भाव आहे. तसें ज्ञान ज्ञात असल्याशिवाय तसा उल्लेख ही कवि वळरना का ? ह्या बाबतात 'जगताचा सपर्य' 'Worlds in Collision' Immanuel Velikovsky १९५१-V Gollarz-London ह्या रशियन ग्रंथकाराचा ग्रंथ आयें, ग्रीक, ग्रीक, इजिप्त, हिब्रु इत्यादि जुन्या ग्रंथांतल विभोत्वचि व जगत्पचि ह्यासंबंधी पुराण्यावद्द उद्धृत नादितीचा ग्रंथ सर्वविज्ञानशास्त्रांना वाचनीय वसा संदर्भ ग्रंथ आहे.

त्याची अणुशक्ती एकदा हातातून सुटल्यानंतर त्यावर सोडणान्याचे जराहि नियंत्रण असत नाही. उलट तीच सोडणान्याना हात दाखवू शकतात. तशी स्थिति भारतीय अस्त्राची मुळीच नाही. ती, तो सोडणाराच्या पूर्ण ताब्यात असतात. आमची अस्त्रविद्या मानवाचा दब वनविणारी आहे, तर आधुनिक विज्ञानाची अणुविद्या मानवाचा दानव वनविणारी आहे.' याची जाणीव पाश्चिमात्या पैकीं दूरदृष्टीच्या मानवी वृत्तीला होऊ लागली, म्हणून ती मानवी वृत्ति धाकत जीव त्या वृत्तीचा पण सत्यसाची अवतारी पुरुष केहा येणार याची मार्गप्रतीक्षा करीत आहेत. पौर्वात्यापैकीं आम्ही भारतीय 'जुन्या ठेगण्याला' पारखे झाल्याने हतवीर्य, हतपराक्रम व हतज्ञान झालो आहे. आम्हामधील ब्राह्मणत्व म्हणजे ब्रह्म जाणण्याची अभ्युदय निःश्रेयस्करी प्रज्ञा-नष्ट झाल्याने 'जीते तुम थे ऋषी थे जब', मनी मुर्दे बन गये हो अब' हें जाणून स्वामी रामतीर्थानी "ब्राह्मणो, आप सीख लो विद्या' असे आम्हा भारतीयांना अर्जवून सांगितले आहे. पण अजूनही आम्ही 'मृत वी जिवत' अशा स्थितीत आहो. भारतीय धर्म-शास्त्राप्रमाणे त्रैवर्णिकांना व्रतग्रथ दीक्षेत प्रथम दंड व मगच गायत्री दीक्षा

१. हेच शब्द डेन्मार्कमधील हॅन्स शरफिग, (Hans Scherfig) हा New times १ जानेवारी १९७० ह्या वर्तमानपत्रात 'नवीन वर्षाची चिंतनिका' (New Year's Reflections) ह्या लेखात लिहितो. मानवाचा व मानव्यतेचा नाश करणाऱ्या गुपी भाषणाच्या अनेक रसायनाचे कारखाने, कर्णबधिरता व भीति उत्पन्न करणारे वायुयुक्त आवाज, सर्व सृष्ट पदार्थ व विकें नष्ट करणारी 'जुन्न औषधे' या नानान उत्पन्न करून त्याचा प्रसार करणाऱ्या द्रव्याचे अनेक कारखाने पाश्चिमात्य देशात किंवा क्षपाटयान वाढत आहेत हें सांगताना 'चंद्रविजय मोहिमेच्या' यंत्रोत्पादनासह चंद्रावरून माणूस परत आणीपर्यंतच्या सर्व घटनांचा चालक व सूत्रधार "वर्नर वॉन ब्राउन (Werner Von Braun) हा हिटलरच्या 'रॉकेट Rocket' या भयंकर यंत्राचा मुख्य हाता व दोच अमेरिकेत सध्या मानवतानाशक वरील कारवायाचा सूत्रधार आहे.' आणखी मयकर माहिती 'New Times' पहा.

देण्याचा दडक व आदेश आहे. तो दडही पळसाचाच असतो, ह्यातही मोठे वैज्ञानिक रहस्य आहे. यामुळे तो ब्राह्मण अन्नार्चस्वी व ब्रह्मवर्चस्वी असाच वने व बनाना ह्या हेतूनेच ती दीक्षा दिली जाई. रावण स्वतः ब्रह्मरशोद्भूत होता, त्याच्या राज्यात ब्राह्मण नव्हते असे नाही, पण ते आसुरी, अमानवी, तामसी विद्येचे होते. इद्रजित ह्या रावणपुत्राने 'दिव्य रथ' सिद्ध करून तो मिळनिण्याचा प्रयत्न मनाच्या साप्पनेच्या मदतीने केलाच, पण मानवी वृत्तीच्या अन्नप्रवीण, म्हणण्यापेक्षा अन्नातील सामर्थ्यसंपन्न, वायुसुतानेच इद्रजिताची ती तम प्रधान सिद्धि धुळीला मिळविली! आधी वडगा-दड-मग सातपन हीच आजही जरूर. यासाठी पाश्चिमात्याच्या धित्या व सर्गतोपरी परावलरी विज्ञानाच्या मार्गे न लागता स्वाधीन स्वतंत्र आणि कमी खर्चाच्या सावित्रीविद्येच्या अन्नविद्येच्याच मार्गे आम्ही का लागू नये? आम्ही अप्सर्षे वनविहार नाही, ही 'दडेन सर्वे वश' ह्या दृष्टीने मूर्खपणाची व कमकुवत असलेल्या नपुंसक निधर्मावृत्तीची द्योतक आहे. मानव्य टिकविणाऱ्या अन्नविद्येचा मार्गोवा घेत तरूण भारतीय जीवनांच पुढे यावे, असे वाटत नाही का? ती दीक्षा देणारे गुरूही आहेत, पण त्याचा ठाठठिकाणा अन्यत्र आहे. भारतीय अन्नविद्याच अखेरीस मानव्य मान्यता-टिकवील व प्रस्थापित करील हेच निश्चित.

३ भारतीय कर्मशास्त्र-विज्ञान-अल्पदर्शन

(१) देवदेवता मनोपचार विधिविचार-कोणत्याही देवाची वा देवतेची उपासना करिताना मग ती उपासना सक्रम, निष्काम, नित्य वा नैमित्तिक असो-प्रत्येकात देवदेवतेची (मूर्ती-तसवीर वा प्रतीक-यंत्र) पूजा ही करानीच लागते. अशा पूजेचे प्रकार, पद्धती व साहित्य ह्याचेही अनेक प्रकार आहेत. त्यात चतुःपटि (६४) अष्टादश, पौडश, दश व पंच असे उपचार आहेत. मध्यायज्ञयागादिक्रमार्थ्ये म्हणजे नैमित्तिक

पूजनामध्ये चतुःपष्टि प्रकारचे पूजोपचार करितात. विशिष्ट नैमित्तिक किंवा अनुष्ठानिक पूजेमध्ये सामान्यतः षोडशोपचार पूजा करण्याची पद्धत आहे. पण नित्य पूजेमध्ये मात्र पंचोपचारी पूजा केली जाते. ते पंचोपचार म्हणजे गंध, पुष्प, धूप, दीप, व नैवेद्य हे उपचार केले जातात. दशोपचारी पूजेमध्ये—पाद, अर्घ्य, आचमनीय, मधुपर्क, गंध, पुष्प, धूप, दीप, व नैवेद्य असे दहा उपचार असतात. आणि षोडशोपचारी पूजेमध्ये पाद, अर्घ्य, आचमनीय, स्नानीय, वस्त्र, आभूषण, गंध, पुष्प, धूप, दीप, नैवेद्य, आचमनीय, ताम्बूल, स्तवनपाठ, तर्पण व नमस्कार असे सोळा उपचार असतात.

आपल्या दूरदर्शी ऋषिमुनींनी आदेशिलेल्या प्रत्येक कर्मांत प्रथम व्यवहार व त्यानंतर विज्ञान म्हणजे पंचभौतिकीचे ज्ञान व नंतर पलीकडील अतींद्रियानांचे आकलन होणारे अनुभूत व म्हणून अनुभाव्य असे ज्ञान ह्या दोघांचा उत्तम समन्वय केलेला आहे हे विसरू नये. सूक्ष्म विचार करून त्याबद्दल आदर व अभिमान वाळगावा या वाटाया अशी वस्तुस्थिति आहे. केवळ भौतिकी विज्ञानाच्या अल्प आधारावर असे का ? ते आमच्या बुद्धीला पटत नाही असे विचारण्याचे धाडस केले जाते; पण त्यावेळीं तसे विचारण्याचा वास्तविक अधिकार आपल्याला आहे तरी का ? असा विचार त्या जीवातील मनाला शिंतवदेखील नाही. असे का होतं ? याचे उत्तर त्या जीवाला चित्तचतुष्टयाची (मन-बुद्धि-चित्त-अहंकार) याची ओळखही नसल्याने त्या जीवाचे ते प्रश्न म्हणजे विचार नसून मिथ्याच असतात ! यामुळे 'असे का' म्हणण्याचे धाडस होते ! याबद्दल घृणा वाटते. या सर्व मन स्थितीचा व वस्तुजाताचा आधुनिक दृष्टीच्या अल्पजीवाच्या विज्ञानाचा विचार करणे हे येथे अप्रस्तुत असल्याने प्रथम त्या त्या आचाराची रास्त माहिती असणे योग्य. कारण ती माहितीदेखील आधुनिक अल्प जीवना नसते, म्हणून ती प्रथम दान्याची एवढेच या ठिकाणी करावयाचे आहे. प्रथम व्यावहारिक

माहिती व मगच विज्ञान. एवढी क्रिया झाल्यानंतरच आचारक्रांति सध्यां तरी सभननीय वा शम्य आहे.

(२) कांहीं पूजोपचाराचा सुलासा : अष्टादशोपचारामध्ये 'आसन समर्पयामि' असे आहे. देवतेच्या स्वागतासाठी आसन म्हणून निदान पाच फुल, स्वागतासाठी पुनः सहा फुले द्यावी. पाच म्हणजे चार पळ्या पाणी अधिक दुर्गा वा दर्भाचीं टोकें, कमळ, तांदुळ, मिथुनात नामक चनस्पति इत्यादि. अर्घ्य म्हणजे चार पळ्या पाणी, त्यात गंध, फळ, फूल, अक्षता (न तुटलेला तांदुळ) यम, श्वेत तीळ, दर्भाचीं टोकें वा तुलसीपत्र, आचमनीय म्हणजे सहा पळ्या पाणी, त्यात जायफळ, कसोळ व लगग याचे थोडे चूर्ण असावे, मधुपर्कात कास्यपात्रात तूप, मध, दही - आचमन यात एक पळी शुद्ध पाणी, स्नानासाठी पन्नास पळ्या पाणी. वस्त्र म्हणजे चार अगुळपेक्षा थोडे जास्त सूत वा दोरा, उपरख यज्ञोपनीताचा जोडा (दोन वा तीन वा पाच जानवी), आभरणें सोने, मोती, इत्यादि वस्तु. गंध म्हणजे चंदन, अगरू, कापूर इत्यादि सुवासिक पदार्थांचे मिश्रण वा अष्टगंध (प्रत्येक देवतेचे अष्टगंध निरनिराळ्या पदार्थांचे असते) पुष्प - निदान बरीच देखणी, सुवासिक रंगीत फुले, प्रत्येक देवदेवताचें अष्टगंध निरनिराळ्या सुवासिक वस्तूचें मिळून केलेले असते. तसेच प्रत्येक देव देवतेला प्रिय असं फूल म्हणून अर्पण करण्यास - वहाण्यास योग्य असं. शारदानिलक आचारेंद्रासारख्या अनेक ग्रंथात सांगितले असून त्या प्रत्येक चरित्राच्या देवताप्रियतेमागे आयुर्बेदीय व भौतिकीविज्ञान भरलेले आहे, हे ध्यानात घ्यावे शिवपुराणातील सृष्टिखंडात एक संपूर्ण अध्यायच या विषयानर आहे. वृष मुख्यत गुग्गुळचा असावा - नैवेद्यामध्ये माणसाला भोजन योग्य वस्तु - यात चोप्य, लेद्य, चर्ब्य, व पेय असे पदार्थ असावेत. दीप - कात्रमिश्रित कापसाची तुपान भिजवलेली चात एक नमून दोन निदान चार अगुलें लाव असावी, - या दीपाबरोबर सुवासिक शिलापिष्टिका असावी तीसह दीप सात वेळा मूर्तिसमोर मान वा डोळे ह्याच्या खालील

भागासमोर ओवाळणे—यालाच 'धूपार्ती' म्हणतात. व देवाला ओवाळल्यानंतर तीजवरून हातपोटे फिरवून त्या आर्तीचे कण आपले कपाळ, डोळे, तोड ह्या भागावरून फिरवून चोळायचे असतात. नमस्कार, प्रदक्षिणा विसर्जन. अक्षता—यात अनेक न तुटलेले तांदुळ वा ज्वारी, गहू, दाणे, असावे. एवढे साहित्य असावे. हे पूजोपचार होत; पण त्यात 'यथामिलिनोपचारद्वयै;' अशी सर्व परिस्थितींना लागू पडणारी सोय करून ठेविलेली आहे. हे विशेष. हा खरा चतुर व्यवहारपणा, बरील वर्णनात प्रत्येक पदार्थाबद्दल जे जे आकडे सांगितलेले आहेत, त्या प्रत्येकामध्ये विशेष अर्थ म्हणजे विज्ञान आहे त्याच्या स्पष्टीकरणाचे हे स्थळ नव्हे.

(३) मानसपूजादि उपचार : मानसिक ऊर्क उपाशु, जप हा जसा श्रेष्ठ आहे, तशी मानसपूजाही आहे. हा विधि सामान्य साधनीय धारणेच्या कक्षेत न बसणारा विधि आहे. ही मानसपूजा अतींद्रिय शक्ति केंद्रांना जागृत करून पंच भौतिक सर्वस्याचा (त्या त्या महामूलाच्या प्रतीकात्मक बीजांना आवाहन करून) न्यास म्हणजे परमेश्वरार्पणात्मक कृतीने करण्याची क्रिया आहे. आब शंकराचार्यांची 'नाह देही नेंद्रियाण्य' ही न्यासतत्त्वात्मक मानसपूजा प्रसिद्ध आहे 'ल' पृथिव्यात्मक गंध

१ मानसपूजा—'ल पृथिव्यात्मक गंध कल्पयामि (अर्पयामि) । ह आकाशात्मक पुष्पं अर्पे ० ।—यं—वायव्यात्मक धूप कल्प ० । २—तेजोतत्त्वात्मिक दीप कल्प ० । यं—अमृत तत्त्वात्मक नैवेद्य अर्पे ० । यत्त्वबद्द सर्व तत्त्वात्मक तांबूल अर्पे ० वा पुष्पांशुर्न कल्प ० ॥ ह्या पूजेतही पंचमहाभूत मध्ये असणाऱ्या देव देवतेची सगुणरूपाची मानस पचोपचार मानसपूजा या नावाने वर्णिलेली आहे. आमच्या प्राचीन भारतीय ऋषिमुनींच्या 'ज्ञाना'ची व त्यामागील चिरंतन टिकणाऱ्या विनचूक अमोघ व म्हणून अद्वितीय दूरदृष्टीच्या कल्पनेची श्रेष्ठ प्रचीत तरी घेऊन पहा ! ठराविक मंत्राचे पुरस्करण करिताना मानसपूजातील प्रत्येक बीजापूर्वी अकार लावणे जरूर आहे (जसे ॐ ल पृथिव्यात्मक)

कल्पयामि—अर्पयामि' ही पंचमी जालक पंचोपचार मानसूजा सांगितली जाते. ती प्रसंगोपात्त आपत्कालीही करावी असाही शास्त्राधार आहे. याचा अल्प खुलासा 'मंत्रशास्त्र' या पुस्तकात आलेला आहे.

भारतीय पूजोपचार व विज्ञान : पृथ्वीवरील प्रत्येक धर्मांत 'पूजा' हा भिन्न आहेच. पूजा म्हणजे सत्कार करण्याची कृति. सत्कार हा शब्दातही 'सत्' म्हणजे चांगले एवढाच उच्चार्थ नमून नित्य चित्तन व अग्निनाशी असा अर्थ अभिप्रेत आहे. या सत्कारार्थांत प्रथम व्यवहार म्हणजे पंचभौतिकी शक्तीच्या स्थानापेशी (पृथ्वीवरील त्या त्या भूभागाचे स्थान व परिस्थिति) परिस्थितीचा निचार व मगच त्या भौतिकीपलीकडील वैश्विक परिस्थितीचा निचार करूनच पूजोपचाराचे शास्त्र बनविलेले आहे. पश्चिम आशियातील इस्लाम, ख्रिस्ती व यहुदी धर्मांतील पूजोपचारामध्ये पाण्याचा वापर कमी, पुलेही थोडी व फळामध्ये मुरयत' द्राक्षे आहेत; धूपदीप सर्पसर्प्यात आहेतच. पण आपल्या सनातनधर्माप्रमाणे धूप वा उदबत्ती ह्यांच्या घटमद्रव्याचे स्थल, काल व हेतु भिन्नत्वाप्रमाणे अनेक प्रकार सांगितलेले आहेत. समिधा व हवनद्रव्ये हीं जशीं हेतु भिन्नत्वाप्रमाणे भिन्न आहेत, तशीच योजना पूजोपचारामागे आहे. एवढेच नव्हे तर तिचा 'जीवशिवक्य' या वैश्विक शक्तिशीं संपर्क आहे. हे ध्यानात ठेवूनच आमच्या धर्माचाराचा व सत्कृतीच्या अंगोपांगाचा उघड्या डोळ्यांनी निचार करा म्हणजे खऱ्या विज्ञानरवींचा उदय पूर्वेकडेच होतो पश्चिमेकडे अस्तच म्हणजे ज्ञानाधमाराच दिसणार हेच सत्य आहे असे पटेल.

मुद्रा, न्यास व विज्ञान : 'पिंडी ते ब्रह्मांडी' हे भारतीय तत्त्वज्ञानाच्या निचारगारेचे व भारतीय धारणेचे महत्त्वाचे सूत्रावय आहे. यामुळे त्याच्या प्रत्येक कर्मांमध्ये व विधिविधानांमध्ये व्यक्तिमष्टि दृष्टीने किंवा व्यक्ति हा वैश्विक समष्टीचा एक महत्त्वाचा एक घटक आहे ह्या धोरणाचे व दृष्टीचे विज्ञान मरलेले आढळते.

देवदेवतांचें आवाहन : त्याची पूजा सामग्री तसेंच व्यक्तीच्या जीवातील चिच्छक्ति आणि विश्वचेतन्यातील शिमशक्ति यामध्ये एकात्मरुतेचा सर्परूप उपन करण्यासाठी करामयाच्या, अर्गे व इद्रिये यांकर करामयाच्या, वृतिरूप हालचाली, यास मुद्रा व न्यास म्हणतात. ह्यामध्ये निशिष्ट पद्धतीचें व विशिष्ट प्रकारचें निज्ञान, भरलेंलें आहे. तें नसे व कोणतें ह्याचे अल्प दिग्दर्शन केलें म्हणजे पुरे असे वाटतें.

मुद्रा - मानेच्या निशिष्ट हालचालीनें होकार अथवा नकार, पसति वा नापसति दाखविली जाते. अगुष्ट व तर्जनी ह्यांचीं टोकें एकत्र ठेवून हाताच्या पक्षाची निशिष्ट हालचाल करून उत्कृष्टत्व^१ उत्तमपणा वा पसती व्यक्त केली जाते. अशा अनेक प्रकारच्या अत्रयाच्या वा अगाच्या हालचाली ह्या विशिष्ट हेतुदर्शक अशा मुद्राच आहेत. मुद्रा ही वृति जगातील सर्व देशात, त्यातील सर्व मनुष्य मात्रात पूर्वापार प्रचलित आहे. म्हणजे मुद्रा ही वृति सर्वदेशिक व सर्वलोमसामान्य आहे. नृत्य-गायन इत्यादि कलात त्या आहेतच. जपानात तर 'नो' नावाची अर्गे व इद्रिये ह्यांच्या हालचालीने मनोभाव व अतिरिक्त विचार व्यक्त करण्याची तासालुतास चालणारी नाट्यवृत्ति आहे. नेत्रपट्टरी व करपट्टरी वृत्ति वा भाषा ह्या मुद्राच आहेत. एवढेच काय पण मुद्रा ही वृत्ति सर्व प्राणिमात्रातही आहेतच. सिंह, वाघ, इत्यादि प्राण्यांमध्ये न टगमगता स्थिर दृष्टि ठेवून पाहणें ही एक हेतु साध्यकारी मुद्राच आहे डोळे वटरणे, स्मित हास्यकरणें इत्यादि इद्रिये व अवयव यांच्या हालचाली ह्या मनोनिर्कार व्यक्त करण्याच्या मुद्राच आहेत. अशी वस्तुस्थिति असताना ठराविक मंत्राचारामध्ये अथवा पूजोपासनेमध्ये जर ठराविक मुद्रा म्हणजे हालचाली करण्याची नितात आवश्यकता आहे असा आप्रह वरिला तर त्या वृत्तीला र्ममन्मडीय योताड असें का म्हटलें जावं याचे सखेद आश्चर्य वाटतें.

मुद्रा व न्यास ह्या दोन क्रिया मनुष्य सह-ज व प्राणि सह-ज असून आनंद्यरुही असतात, म्हणून त्या घडतात व केव्या जातात. मग

धर्मनिधीत त्या क्रिया आवश्यक म्हणून जर सांगितल्या, तर त्यात गर असं काय आहे? अन्यधर्मीय लोकांही अशा प्रकारच्या क्रिया करितातही. जसे स्नानानंतर वा शरीरशुद्धीनंतर पारशीलोक 'कस्ती' (जानवे) झटकतात व मंत्र म्हणतात तो न्यास असतो. नमाज पडतांना मुसलमान लोक जी उठण्यादि शरीरक्रिया करतात त्या मुद्रादि प्रकार आहेत.

तसेंच सिस्तानुषायामध्येही प्रार्थनेत गुढघे ठेवणे, स्वस्तिनामर स्वरूपाचे दोन हात करणे व भीतीच्या वेळीही तसे हात करणे ह्या क्रिया, न्यास व मुद्राच आहेत.

मंत्रशास्त्रात अनेक वेळाच्या अनेक मुद्रा संहित धोकरूपाने दिलेल्या आहेत. त्यापैकी गायत्री जपाच्या आदिअर्ती करायच्या मुख्यमुद्राच्या, त्याचप्रमाणे नित्याच्या पूजानिधीत जरूर असणाऱ्या मुद्रा ह्यांच्या आकृति दिल्या आहेत. कृति करणाऱ्या तज्ञाकडून त्या मुद्रा एमदा तरी समजावून घेऊन करणे हे चांगलं.

(५) मुद्रामागील निरीक्षण दृष्टि व विज्ञान : पूजादि निधीतील भारतीय मुद्राच्या कृतीचा विचार करता पुढे दिलेल्या दोन गोष्टी ध्यानात येतात त्या अशा - (१) भारतीय ऋषिमुनींनी केलेलं सूक्ष्म पण सहज पटून ध्यानात राहिल, असें सृष्टिनिरीक्षण व बोध आणि त्या कृतीमागे माननी शरीराची रचना (Anatomy) यातील स्थूल व सूक्ष्म ग्रंथी व नसनाड्या, त्या प्रत्येकाला चेतनावस्थेत ठेवणारी चिच्छक्ति आणि तिचा वैश्विक चिच्छक्तीशी असणारा संपर्क ह्या गोष्टीचें संपूर्णज्ञान (नवविज्ञानाप्रमाणे केवळ यंत्रजनित व यंत्रस्पर्शित ज्ञान नव्हे. त्या पलीकडील अतीन्द्रियशक्तिमार्फत मिळविलेलं ज्ञान) आहे, हे कसे? त्याचे अल्पदिग्दर्शन पुढे दिलं आहे

मुद्रा	निरीक्षण व रचना	वृत्ति व विज्ञान
(१) मृगी मुद्रा—	मृग म्हणजे हरीण. त्याचे लाइट चिचोळे तोंड व उभी दोन दिशे. देवाला नेवेद्य दाखविताना ही मुद्रा करितात, अगदी लहान मुलाला अन्न भरविताना अशाच कृतीने अजाणना आई अन्न पोंड पोंड बोटांनी भरविते (iii) पड्डात हसनाहुती घेण्याचे मापही याच मुद्रेवर वसविले आहे	कृत्ति—अगुली व तर्जनी हा दोन बोटे सगळ उभी करून इतर तीन बोटाची टोक त्या दोन बोटांमध्ये एकात्र जोडण्याने मृगी मुद्रा होते. विज्ञान—त्या रचनेमुळे बोट व तसमयी शरीरानयन व दृष्टिये त्यादी जडित असलेल्या प्रथीमरील दान या ताण आणि तद्द्वारे मंदुभागादी साधिलेला व होणारा चेतन्य जागृतीपराक, सर्पक ही गोष्ट साध्य होते.
(२) शम्भट मुद्रा—	शम्भट म्हणजे लग्नी गढी. यात २ चांक व मध्य आस हे दर्शित	(२) यात दोणच्या इष्टिपार ताण पडत नाही ?
(३) योनी मुद्रा—	या मुद्रेतील बोटाच्या रचनेचा आमार स्थूलगानने योनीसारखा होतो.	विज्ञान—या मुद्रेमुळे नाभिस्थित ग्रयोदी सप्तच येतो.

मुद्रा	निरीक्षण व रचना	कृति व विज्ञान
(४) सुरभि मुद्रा—	पाचही बोटाची विशेषरचना चित्रात पहा.	<p>विज्ञान—या मुद्र्या पचन शक्ति नोट देण्याशी सम्य आहे. शरीरातील पृथ्वी व जलतत्त्व किंवा वायु व आग्नेयतत्त्व यांचे मीलन साध्य होते. या मुद्र्या मद्दतीने पित्तविनाश शक्यतात. मूत्रविनाश नष्ट होताना म्हणून पटचक्र भेदनक्रियेला ही मुद्रा सहाय्य करू शकते. परंतु अव्यवस्थित क्रियेने मृत्यूचा धोनाही संभवनाय होतो.</p>
(५) वेणु मुद्रा—	<p>वृष्ण 'वेणु' नामाची स्मृतल्लिप्ता (अलगुने, वासरी) वाजवीत असताना तो एक पाय वक्र व दुसरा पाय सरळ ठेवितो ह्या निरीक्षणाच्या आचारावरील मुद्रा.</p>	<p>कृति—'आयनाअधरी धरि पाया' ह्या प्रभाराची पाय, हात, बोट व शरीर ह्यांच्या रचनेने सुवृत्ता नाडी स्थिरायाची तयारी होते. व तद्द्वारे कुडलिनी जागृतीची पूर्ण तयारी होते ते योग विज्ञान यात आहे.</p>

परुज (कमळ) शख, लिंग, अकुश, धनुष्य, वाण, परशु इत्यादि प्रत्येक मुद्रेमध्ये वस्तु व कार्य ह्यांचे सूक्ष्म निरीक्षण करून ती वृत्ति प्राप्त करून घेण्यासाठी जरूर त्या शरीरान्ययाच्या रचना करावयाच्या असतात. योगामध्ये शेंकडों मुद्रा अमून व त्या साध्य होण्यासाठी क्वचित् प्रसंगी अल्प पण केशवत् तीक्ष्ण शखक्रियाहि करण्याचा आदेश आहे. (जसे— मस्तकावून वनणारे अमृत प्राशन करिता यावे म्हणून जिभेखालची नस काढून करान्याची खेचरी मुद्रा—व ही सिद्धकरण्यासाठी 'शक्ति-शालिनी मुद्रेची आनंदयुक्ता आहेच व ती करान्याची असते. ह्या सर्व मुद्रांचा तसेच चौन्याशीं आसनाचा मूळजनक भगवान शंकर हाच आहे. 'मुद ददाति देवाना द्राव्यति असुरानपि' देवाना (म्हणजे शरीरस्थ शक्तिकेंद्राना) आनंद देणारी व असुरांना (जडलेल्या रोगाना वा अनिष्टवृत्तींना) पळवून लावणारी जी अवयाची हालचाल, तिचे नांव मुद्रा.

(६) न्यास—'नि' + अस् = न्यास. याचा अर्थ ठेवणे स्थापना करणे असा आहे. मग कोणाला, कोठे व का वसवण्याचा? स्थापना कोणाची व का करान्याची? न्यासाचे प्रकार अनेक आहेत. ते निचारात घेतले म्हणजे वरील प्रश्नाची उत्तरे मिळतात. करन्यास, हृदयादिन्यास, प्रणवन्यास, व्याहृतिन्यास, अ-क्षर न्यास, अग्न्यास, मातृशान्यास, व्यापकन्यास इत्यादि अनेक नावाचे व प्रकारचे न्यास वर्मकार्यांन सर्वत्र सांगितलेले आहेत.

(८) न्यासा मागील भारतीय दृष्टि—असत्य स्वयसक्त व स्वयप्रचोदित अणु असलेल्या एका रेतविंदूपामून राहून तयार झालेल्या शरीराचा खरा मालक जो आहे, त्याचेच हे शरीर आहे, 'माझे

१. अप्रसिद्ध राहू इच्छिण्याच्या भगाली महात्म्याने लिहिलेल्या व हिंदीत रूपांतरित झालेल्या 'पूजातत्व', 'यज्ञतत्व' या ग्रंथातील विचारधारेतून सुचलेले विचार वर दिले आहेत. (गो. प्र. भा.)

आहे असे मानणारा व म्हणणारा 'अह' त्याचे नव्हे ('देह हे राडळ। आत्मा हा पदरी।' ही तुम्हारामोक्ति) ह्याची जाणीव लहानपणापासून असावी, व्हावी व निरहङ्कार वृत्ति, हें शरीर म्हणजे मी नव्हे वा हे 'माझे' नव्हे ही निरासक्त वृत्ति व्हावी, हा न्यास करण्यातील भारतीय दृष्टिकोनाचा एक पैलू आहे. दुसरा महत्त्वाचा अंतर्गम्याचा पैलू आहे त्यामध्ये पुढील गोष्टी येतात.

या देहरूपी राजळाच्या मालकाने आपल्या घरात किती व कोठे शक्तिकेद्रे (Power Houses) ठेविली आहेत (सप्तचक्रे), तसेच त्या त्या शक्तिकेद्राशी नित्य संपर्क ठेवून, न पिघडणारी, स्वयंचलित व स्वयशक्त्युत्पादनक्षम अशी यंत्रस्थाने (Glands- ग्रथिसमुच्चय जसे- अग्निप्रथी, ब्रह्मप्रथी, विष्णुप्रथी, रुद्रप्रथी इत्यादि) त्या त्या ठिकाणचे गणपति, ब्रह्मदेव, विष्णु, शिव इत्यादि अविकारी आणि त्या सर्वांची नियंत्रक सहस्रदलीय कमलात स्थानापन्न झालेली आदिशक्ति ह्या सर्वांची ओळख करून त्या त्या स्थानां नतमस्तक होऊन आशीर्वाद मागण्यासाठी फक्त स्पर्श करण्याची क्रिया हस्तांगुलिकाकरवी करून निहंतुक्त त्यागपूर्ण सेवा अर्पण करणे हा न्यासाचा दुसरा पैलू होय. हा पैलू फार महत्त्वाचा आहे. त्याचा खोल विचारण्याचे हे स्वळ नव्हे, तरी एवढे खरे की आपल्या शरिराची ठेवण, घडण व वनायट ह्याचा पूर्ण माहिती आपल्या पूर्वजाना होती. एवढेच नव्हे तर ह्या देहाला नीट सुस्थितीत वसे ठेवावे व या देहाचा कोणकोणत्या कार्यानरिता कसा उपयोग करावा हेही माहीत होते. यामुळे या देहातील जीवाला 'योरल्या देवाने'—त्या चिच्छत्रतीने उपयोगान आणावयाची देह ही वस्तु त्या जीवाची नाही. म्हणून निजवरील खोटे ममत्व स्वामीत्व सोडून द्या, त्या ममत्वाचा 'स-न्यास' घेण्यास विसरू नये, हा न्यासाचा दूरदर्शी हेतु आहे. त्या प्रथी, त्याची शक्ति, त्याशी निगडित अशा हजारो केशवादिन्या, मेदूतील क्रियाशील स्थाने व त्याचे सामर्थ्य ही माहिती, हे ज्ञान हा योगशास्त्राचा विषय

आहे. तथापि त्याचा निरनिराळ्या प्रकारच्या न्यासक्रियाशी घनिष्ठ संबंध आहे. एवढे तरी ध्यानात असावे.

‘गायत्री मंत्र’ हा तेजोमलवर्चसी असा सर्व श्रेष्ठ मंत्र आहे, हा का व कसा ह्याचा सर्वांगीण विचार पुढे योग येईल तेव्हा केला जाईल. पण त्या मंत्रातील २४ अक्षरे, त्याच्या देवता, त्यातील त्रिवे व त्याच्या तन्मात्रा, त्यासाठी करावयाच्या २४ मुद्रा आणि देहातील २४ न्यासस्थाने ह्यात महत्त्वपूर्ण असं नयविज्ञानापलीकडील ‘ज्ञान’ म्हणजे ब्रह्मज्ञान—ब्रह्माडज्ञान भरलेले आहे. एवढाच निर्देश करणे येथे पुरे आहे.’

(७) जपसाहित्य विज्ञान : कोणताही जप करिताना त्यासाठी म्हणजे जपसंख्येची मोजणी करण्यासाठी ‘माळ’ उपयोगात आणतात. इतर सर्व धर्मीयातही ‘माळ’च उपयोगितात. अशी माळ, तिचे घटक पदार्थ, तिची लांबी, तिचा उपयोग करण्याची पद्धति, इत्यादि वाग्नतीचं आमच्या ऋषिमुनींनी एक शास्त्रच बनविलेले आहे. तितका सर्वांगीण विचार या वाग्नतीत अन्यधर्मीयांच्या प्रवर्तकांनी केलेला नाही.

माला साहित्य—प्रकार व परिणाम : माळेंतील मणि (त्या त्या पदार्थाचे मणि) सामान्यतः शास्त्रशुद्ध पद्धतीप्रमाणे २७,५४ किंवा १०८ असावे, अन्य सर्या अशाखीय. हे अरु ठरविण्यात अरु शाखातील (science numerology) ९ ह्या अंकाची महती, परिणाम ह्याबद्दल विज्ञान भरलेले आहे. बरील संख्येत ९ हीच बेरीज येते.

१. गुह्य चरित्राच्या ३६ साऱ्या कर्महादीय अप्यायात बरील माहितीचा उल्लेख आहे. याशिवाय अन्य अनेक ठिकाणी आहे.

२. तथापि मोक्षार्थ जपसाठी २९, ५० किंवा १०० मण्यांची, धनार्थ ३०, ६०, १०० मण्यांची व पुष्टिकामार्थ २७, ५४-१०८ मण्यांची अंसावी असा शास्त्राधार आहे.

माला साहित्याच नाव	उपयोग	जप परिणाम व देहावर परिणाम
१ पोवळे	देवी गणपति या मंगळ छाना प्रिय.	सहस्रपट-पित्तशामक
२ मोती	सुख फलदायी-सप्तचि समृद्धि कारक- मोक्षलाभार्थ	लक्षपट-पित्तशामक वाजीकर
३ स्फटिक	भोगप्रद, विद्यासिद्धिसाठी	१० हजारपट- गडमाला दामक
४ चादी	वामना पूर्तीसाठी	चादी-दशलक्षपट.सुवर्ण-शामक-कोटि पट
५ सुवर्ण (अष्टापद)	सिद्धी प्राप्तीसाठी-तांत्रिक कामात उपयोगी	त्रिपनाशन-क्षयप्रयी दामक
६ हीरक पाच इत्यादि		रत्नमणि १० हजार पट. हजोग शामक. पाचक.
७ शख	लक्ष्मी प्राप्त्यर्थ, धर्मसिद्धयर्थ	वात नाशन, यक्ष्ण पुष्टिदायक
८ कम्बळ बीज (पद्माक्ष)	सर्व नार्योपयोगी-दृष्णप्रिय	दशलक्षपट. भीर्यवर्धक
९ रुद्राक्ष	सर्वसिद्धिप्रद-शकरप्रिय	अनंत पट. रक्तदानहारक
१० तुलसी काष्ठ	निष्णुप्रिय-सर्वसमोपयोगी स्त्रिया व शूद्र	तुलसी काष्ठ-स्वरित इच्छित
११ कुडाप्रयी	छाना चालणारी	चंदन-शतपट-शामक-क्षुधावर्धक
१२ पुत्रपतीचे मणि	पापनिनाशन	शतमोटी पट-रक्तप्रयीवर्धक
१३ हत्तीचे दात	पुत्रपशु गान्यसमृद्धिकारक	दशपट. वाजीकर
	सर्व प्रमदगच्या आकर्षण प्रयोगासाठी	अस्थि शक्तिवर्धक.

१. रुद्राक्ष १ ते १४ मुलापर्यंतचे असतात. त्यांचे महत्त्व मुख्यतः मित्र आहे.

२. मालासाहित्याचे शरीर व आरोग्य छान्या दृष्टीने अनेक उपयोग आयुर्वेदात सांगितलेले आहेत.

वरील साहित्याची माला कोणत्या पद्धतीने वनवावी, आंतील सूत्र कोणत्या धातूचें असावें, दोन मण्यांमध्ये ग्रंथी कां असावी, त्यांतील मेरुमणि व त्याचें महत्त्व, माला कोणत्या वोटावर धारण करून कोणत्या वोटांनीं मणि फिरवावे, माला शरीराच्या कोणत्या भागाशीं धरावी इत्यादि इत्यादि अनेक गोष्टींचा बारकाईनें विचार केलेला आहे व त्यांचा शरीरस्थ शक्तिकेद्राशीं कसा संबंध येतो ह्या सर्व गोष्टी विशद करणारी माहिती शारदातिलक, मंत्रमहार्णव, रुद्राक्षोपनिद् इत्यादि ग्रंथांत व अन्य पुराणांत दिलेली आहे.

एवढेंच नव्हे तर माला तयार झाल्यानंतर तिजवर करावयाचे संस्कार कोणत्या द्रव्यानें करावे, त्यानंतर, तिची इष्टफलदायित्वासाठीं करावयाची प्रार्थना, जपानंतरची प्रार्थना इत्यादि अनेक गोष्टी सांगितलेल्या आहेत. या सर्व खटाटोपाचीं कारणेही त्या त्या मंत्रांत प्रथित केलेली आहेत.

प्रारंभीं माला प्रार्थना—ॐ ह्रीं माले महामाले सर्वशक्तिस्वरूपिणी । चतुर्वर्गस्त्वयि न्यस्तस्तत्त्वान्मे सिद्धिदाभव ॥ १ ॥ नंतर ‘अभिघ्नं कुरु माले त्वं गृह्णामि दक्षिणे करे । जपकाले (किंवा च) सिद्धये प्रसीद मम सिद्धये ॥ २ ॥ आणि जपाच्या शेवटीं—‘त्वं माले सर्वं देवानां प्रीतिदा शुभदा भव । शिवं कुरु त्वं मे भद्रे यशोवीर्यं च देहि मे ॥ ३ ॥ ह्रीं मालेची घोखी कां ? जपमंत्ररूपं दानं मण्यांच्याद्वारे वाहणारें कंपनें नाभिस्थित सर्व नाड्यांच्याद्वारे शरीरांतील त्या त्या शक्तिकेद्रांतून प्रसृत करून सर्व शरीर मंत्रोद्भूत सामर्थ्यानें चलशाली, व तेजोमय करून कार्यसिद्ध करावयाचें हो हेतु. खुद्द समर्थ रामदास स्वामींनीं पण वरील स्वरूपाचें विधान सांगितलें आहे’

विनसाहित्याची माला—हिला अक्ष माला म्हणतात. कोणत्याच वस्तुचें साहित्य हिला लागत नाहीं. अक्षरें म्हणजे बीजे हेंच हिचें साहित्य.

अ पामून क्ष पर्यंतची पन्नास अक्षरे-वीन-मातृना-ह्याच्या सहाध्यानेच इष्ट मंत्र जपान्याचा जसे - 'अ हरि ॐ म शिनाय' श्रीराम राम राम "अ" असे अक्षर इष्ट सल्या लग्नकर सपणिण्याच्या दृष्टीने चार वेळ म्हणून मग पुन 'आ हरि ॐ नम शिनाय-आ'. पूर्ववत् चारदा म्हणत क्रमानें इ, 'इ ऊ' क्ष पर्यंत त्या त्या बीजान मंत्र संपुष्टिन करान्याचा अशा अ-क्ष मालेत 'ळ' हा भेस्मणि समजान्याचा असतो. याच पद्धतीन कोणत्या बीजापर्यंत येऊन जप थांबविला एवढे ध्यानात ठेविल म्हणजे झालेल्या मंत्राची मोजणी सहज सुलभ होते पण तांत्रिक मंत्र किना देवदेवताचे निशिष्ट मंत्र ह्या पद्धतीने जपिता येत नाहीत. कारण त्या प्रत्येकाची नीति असतातच. सदरहु पद्धति सामान्यत सिद्धनाम मंत्राच्या पुरस्कराला जास्त सोईची असते भारतीय कर्मनाड पार मोठे आहे त व त्यामागील 'विज्ञान' येथं देणे हा हेतु नसून त्या कर्मनाडामार्ग भरलेले विशेषज्ञान-मिष्टज्ञान नहे, ह्याची अल्प कल्पना, थोडीशी चुणुन आमच्या नवभारताला देणे, दाखविणे हा हेतु आहे. अगदी यारीसारीक कृती निशिष्ट पद्धतीन करान्याची असा दण्डक आहे व त्याचे कारणही आहे जसे देनाला नयेच दाखविताना पात्राखाली चाकोनी मडल करान्याचे, पिडदानादि श्राद्धकर्मांय नैवेद्यात पिंडाखाली त्रिशोणी मडल करान्याचे, जहा कर्मान वर्तुळामार मडल करान्याचे, भस्म लाविताना भस्माचे तीन तीन पत्रे ओढान्याचे, वहन कार्यात कुटामोयता देव दनता स्थापिताना दर्भानाच व तेही उभे खालून वर अशा रेपा ओढावयाच्या व त्याही ठराविक दिशेकडूनच प्रारंभ करूनच काढान्याच्या इत्यादि प्रत्येकाच्या र्मामागे सार्ही हेतु असून तद्सिद्धयर्थ अशी कृति वा करान्याची ह्याच 'विज्ञान' आहे हा कृतीचा

१ अशा प्रकारचा मंत्र जप सांगणारे सांगलीचे एक गृहस्थ व गुरुदेव रानड य शास्त्रारया निमड शास्त्रायातील उगसक मला माहीत होते (गो प्र भा)

खटाटोप प्राचीन मंत्रद्रष्ट्या व मंत्रकर्त्या ऋषीर्ना उगाच मूर्खपणाने करून ठेविला का? एवढाही विचार आमच्या नवभारताने करू नये का? आमचे मंत्र व त्याबरोबर त्याची वृत्ति (जसे वेणु धमन्या प्रज्वाल्य, अथ अपउपसृश्य) ही पण त्या मंत्राबरोबर जोडून पाठ करण्याची प्रथा ठेविली म्हणूनच हजारो वर्षांनंतर अजून ते कर्मकांड, ती वृत्ति दिकून तरी राहिली! 'हा केवढा दूरदर्शीपणा,' मंत्र हे टेपरेकांड करणे व त्या बरोबर वृत्तिमंत्रही रेकॉर्ड करणे हे काम केलं तरीही मंत्रोच्चार करणाऱ्याच्या आज्ञाजामधील व आज्ञाजामागील जिवंतपणा त्या यंत्रातील आज्ञाजत येईल का? येतो का? गाणे प्रत्यक्ष ऐकण्यात व रेडिओ व्हेऊ ऐकण्यात हा फरक नार्हा का लक्षात येत? इत्यादि गोष्टींवर केव्हा विचार करणार? सर्व मंत्रोद्गाते गुरुजी दिग्गत झाल्यावर का?

४ भारतीय 'ज्ञान' चें गौरीशंकर

बरील सर्व निवेचनांवरून असे ध्यानात येईल की, आम्हा भारतीयांचे प्राचीन 'विज्ञान' हे अनंत विश्वासवंदांचे सांगोपांग असे 'ज्ञान' होते. त्या सर्व ज्ञानाचा भर अखिल विश्वाची धारक व चालक अशी जी 'चिच्छक्ति' ती आणि व्यक्तीमधील 'जीव' रूपानें वापरणारी चिच्छक्ति ही एरुच असल्याने तो सगळ प्रत्येक मानवाने जोडणे, एवढेच नमून त्याचा अनुभव घेणे हे प्राचीन भारतीयांचे खरे व्यापक 'ज्ञान' होतें.

श्रीकृष्णाने भगवद्गीतेत अध्याय सातमध्ये अर्जुनाला पुढे दिल्याप्रमाणे सांगितलें.

'ज्ञान तेऽहं सविज्ञानमिदं वक्ष्याम्यशेषतः ।

यज्ञात्वा नेह भूयोऽन्यज्ञातव्यमशेष्यते ॥ २ ॥

हा 'ज्ञानविज्ञानयोग' होय. त्याचे स्पष्टीकरण ज्ञानेधराना

ज्ञानेद्वरीन फारच सत्पुरुषाणे केकेळ आहे. ते असं 'तुज ज्ञान' सांगेन तेसं । मिज्ञानेसी^१ ॥ २ ॥

एय मिज्ञान साय करात्रे । ऐसे घेसी जरी मनोभावे । तरी पै आधी जाणावे । तेचि लागे ॥ ३ ॥ मग ज्ञानाचिये वेळे । शास्त्री जाणिवेचे^२ डोळे । जेसी तीरी नाय न दळे । टफली साती^३ ॥ ४ ॥ तेसी जाणीय जेय न रिघे^४ । विचार मागुता पाउली निघे । तर्क आयणा^५ निघे । आगी जयाच्या^६ ॥ ५ ॥ अर्जुना या नाय ज्ञान । येर प्रपंच हे विज्ञान । तेय सयबुद्धि ते अज्ञान । हेही जाण ॥ ६ ॥ आता अज्ञान अगधे हारपे । मिज्ञान रूपे । आणि ज्ञान तें स्वरूपें । होऊनि जाइजे ॥ ७ ॥

येथे 'येर प्रपंच तें विज्ञान' याचा अर्थ पुढे भगवतानाच स्पष्ट केला आहे तो असा 'भूमिरापोऽनलो वायु र मनो बुद्धिरेव च । अहम्कार इतीय मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा' ॥ ४ ॥ ही अष्टधा प्रकृति म्हणजे भूमि, उदक, तेज, वायु, आकाश, व मन, बुद्धि आणि अहम्कार ही साक्षी आठ प्रकारची प्रकृति होय. हा 'प्रपंचाचा' पसारा आहे. प्र-पंच म्हणजे पंचमहाभूतांचा [पृथ्वी-आकाश] मोठ्या प्रकर्षाने (प्र) विश्वात जो खेळ म्हणजे व्यवहार सुरू असतो, तो होय. हा 'प्रपंच' हा शब्दाचा अभिप्रेतार्थ आहे

पश्चिमेकडील आधुनिक नवविज्ञान अजून धोंटाळूनच आहे, त्यांना या पंचमहाभूतांच्या पस्तान्याचे थोडेसे आकलन झालं असून वरेच या पूर्ण आकलन व्हायचाच आहे असे अम्हून 'नवीन शोध, मानवाचा पंचमहाभूतांरील अजून विजय' इत्यादि वालिश बलगना ते नवविज्ञानवादी करीत आहेत. आणि आम्ही भारतीय म्हणजे त्या प्रपंच विज्ञानाचे वारसदार, आश्चर्यचकित होऊन त्या नवविज्ञानाच्या अत्यल्प प्रगतीच्या

१ ब्रह्मज्ञान. २ व्यावहारिक ज्ञान. ३ बुद्धीचे. ४ असता. ५ शिरत नाही. ६ हुकूम. ७ ज्या ब्रह्माच्या.

मागे लागले आहेत ही फार खेदाची गोष्ट नव्हे का ? विचाराच्या प्रिती खालच्या पायरीवर आपण आलेले आहो ह्याची सिंहावलोकनी जाणीव आम्हाला व्हावयाम नको का ?

ह्या 'प्रपंचा'च्या 'मन, बुद्धि व अहंकार' या तीन जगाचा आणखी प्रचार नवविज्ञानाला करायचाच आहे. तो नसा ? या तीन जगाचा व्याप, शक्ति व पंचमहाभूतांशा त्याचा कोणता कसा सत्त्व आहे हे जाणायचाच आहे इन्द्रियगम्य ज्ञानाशिवाय, त्याच्या पलीकडे जतीन्द्रिय ज्ञान' म्हणून माहा 'वस्तु' आहे ह्याचा त्या नवविज्ञानाला प्रिणतसा परिचय झाला व अनुभव आला आहे ह्याचा आम्ही धारसदार भारतीयांना नको ना विचार करायचा ?

भगवान् श्रीकृष्ण अर्जुनाला पुढे सांगतात, हे अर्जुन! अपरा इयमिति-स्त्वन्या प्रकृति विद्धि मे पराम् । जीवभूता महाबाहो ययेदं धार्यते जगन् ॥ ५ ॥

ही अष्टमा प्रकृति म्हणजे माझा-माझ्या "चिच्छक्तीचा" गौण भाग आहे. हिच्याद्वारे निराशी अशी माझी 'पर' म्हणजे सर्वश्रेष्ठ अशी 'जीवभूता' नावाची प्रकृति आहे याचा खुलासा वानेश्वर असा करितात. "या आठाची जे साम्यावस्था" । ते माझी परम' प्रकृति पाया । तिचे नाम व्यवस्था । जीव ऐसी ॥ १९ ॥ जे अडाते जीवरी । चेतनेने' ते चेतवी । मनाकरवीं मानवी । शोकमोहो ॥ २० ॥ 'जीवभूता' प्रकृति ती ही निच हें स्वरूप, निच हे कार्य पुन भगवान् सांगतात

"एतद्योनीनि नूतानि सगुणीत्युपधारय ।

अद्वैतस्तस्य जगत प्रभवः प्रलयस्तथा" ॥ ६ ॥ (भ गी. अध्याय)

अविल मिथ त्याच स्वरूप व कार्य ह्यांचे वर्णन भगवताना अर्जुनाला

सांगितलं. त्याचा किती उत्कृष्ट खुलासा ज्ञानेश्वरांनी कुमारवयातील ज्ञानेश्वरांनी—केला, त्याचा आम्ही विचार नसो का करायला ? ते ज्ञान 'परा' प्रकृतीचें ज्ञान हे प्राचीन भारताचें खरे विज्ञान आहे व होते. पण त्याला ते 'विज्ञान' 'वि-ज्ञान' 'वि' या उपसर्गाच्या कनिष्ठ अर्थाप्रमाणे कमी दर्जाचें ज्ञान असें दखून 'येर प्रपच हे विज्ञान' असे प्राचीन भारतीय समजतात व मानितात असे समजतात. पण त्या 'परा'ला 'तक्ष' म्हणणेच योग्य व 'विज्ञान' असे म्हणणे खास चुकीचें व खोट नव्हे ना ? याचा आता तरी निचार करा'

इतक्या उच्च वा श्रेष्ठतम प्रतीचें आमचें प्राचीन ज्ञान असताना (आजच्या भाषेत त्याला 'विज्ञान' हे हीनत्वदर्शक नाव देणे चूक आहे.) आम्ही अशा मन स्थितीत ना आहो ना का असायें याचे स्पष्ट उत्तर दूर नाहा. ते उत्तर असे आहे.

१. स्वामी रामतीर्थींच पट्टशिष्य नारायणस्वामी ह्यांना रामतीर्थींच्या तांडून ज्या भगवद्गीतेचा अर्थ ऐकून (स्वतः तितकेच शिक्षित असूनही) लगेच सन्यास घेऊन रामतीर्थींबरोबर अखेरपर्यंत असताना त्यांनी 'भगवदाशयार्थ दीपिका' नावाचा २१०० पानाचा ग्रंथ हिंदीत लिहिला. त्यात भाग २ पृ. ७६२ ह्यावर ज्ञानेश्वराप्रमाणेंच भारतीय ज्ञानाचा खुलासा केला आहे.

प. सातवळेकर यांना तर आपल्या 'पुरुषार्थबोधिनी' गीताग्रथात ज्ञान-विज्ञानासंबंधाचें केलेल विवरण राष्ट्र व समाज बलवर्धक करे आहे त अवश्य पहायें (आवृत्ति २ री) सोहिरोबा नाय 'आत्रिये' या सत्पुरुषाने (मालवण गोमातकाकडील) गीतेवर अठरा अध्यायात ज्ञानेश्वरांच्या पद्धतीचा हजारापानी टीकाग्रंथ (सध्या अनुपलब्ध) लिहून अमरा 'ओवी ज्ञानेश्वरी' 'भगवद्गीता' 'बोधिनी' लिहून त्यातही 'विज्ञान व ज्ञान' ह्याची उत्कृष्ट उकल केली आहे.

टीप : 'ऐसा नियता सर्वांमाजी । अलिप्तवें राहून सहजी । प्रेरणा करी होणार जी जी । ब्रह्मादि कीटकात ॥ १४०० ॥ पद्माणाराचें ज्ञान त्यागावें । पोवळीच बडपण विसर्जावें । उर्वरित तें ज्ञान स्वमावें । तें परब्रह्म दोन्हीकडे ॥ १४०१ ॥ (लघुवाक्यवृत्ति इ. स. १९६६)

गेत्या शतकात 'मॅकॉले' या धूर्त व क्रांतिवाज मुसदयानें आम्हा भारतीमाना 'सु-वारण्या'चा जो कूट प्रयत्न केला, त्याला कै. चिपळुणकर 'वाविणीचें दुध पाजण्याचा प्रयत्न' असें म्हणतात, त्या शिक्षणांनं आमच्या प्राचीन भारतीय 'ज्ञानी' रक्तांतून सूक्ष्मतम प्रमाणांत ज्वलज्जहाल विष कालविण्याचा यशस्वी प्रयोग केला. त्याचा हा परिणाम आहे. त्या प्रयत्नामुळे आमच्या 'ज्ञान' चाड्मयाचा पूर्ण विसर पाडण्याची विलक्षण मोहिनीची सोय केली !

जगातील सर्वश्रेष्ठ, सर्वपूर्ण व आयुच्च मोटीचें अक्षय अमृत असे वाङ्मय ज्या 'संस्कृत' (सर्वश्रेष्ठ अशा मत्स्वारांना शुद्ध होऊन तेजस्वी व तेजोत्पादक अशा) भाषेला ती 'मृत भाषा' आहे असें ठरविण्याची हीन बुद्धि उत्पन्न करण्याची योजना आखली. भारतातील सर्व भाषा संस्कृततोद्वयच आहेत हे माहीत अमूनही तीमुळे आजही आम्ही संस्कृत ही राष्ट्रभाषा करू इच्छित नाहा, एवढेच नहे तर शिक्षण-क्रमातही तिला त्रिभाषात्मक योजनेत 'आवश्यक' शिक्षणीय भाषेचें स्थानही देऊ इच्छित नाहीं !!

वेद याचा अर्थ ज्ञान. ते कोणते ? कसे ? य केरदे ? याचें उत्तर 'जे ज्ञान मिळविल्याने किंवा झाल्याने 'जाणारयाचे व ज्ञातय असे काहीच शिष्टरू उरत नाहीं ते, तसे व तेवढें. हे संस्कृत भाषेइतकें ज्ञान जगारतील दुसऱ्या कोणत्याच भाषेत नाहीं. तसेच जगारतील कोणत्याही भाषेत

१. संस्कृत ही भारताची भाषा करण्यात 'जिरी' शिष्य आणखोही भडचणी आहेत हे जरी गवें आहे, तरी दूर हाण्याला विशेष घेऊ लागणार नाहीं. आज भारतामध्ये संस्कृत मातेतून चालणारी साताद्विक, पाश्चिक व मसिक वानी संख्या मोठी आहे. प्रत्येक प्रांतातील विभाषात्मक शिष्यक्रमात 'संस्कृत' ही आवश्यक भाषा म्हणून ठरविळी गेली तर आम्ही पार लडकर 'सुसंस्कृत' शाखाशिष्य रहाणार नाहीं. (गो. २. भा.)

मस्कृत भाषेतके वर्णोच्चार नाहीत. याचा अर्थ असा की, संस्कृतभाषामिझ माणूस जगातील इतर कोणत्याही भाषाभाषेला जास्त, प्रगल्भ आराज-उच्चार-वर्णोच्चार-शब्दोच्चार धन्योच्चार करू शकतो, एवढेच नसून ते तो यथातथ्येन लिपिगत करू शकतो ! वेदमंत्रोच्चारतील उदात्त अनुदात्त स्वरोच्चारची पद्धति (अर्थवाही उच्चारपद्धति) तर जगात अद्वितीय आहे. भारतीय ऋषींच्या सन्या विज्ञानाचे-विशेष ज्ञानाचे 'गौरीशंकर' ते हैं. मंत्र 'टेपेरेकॉर्ड' करून ते आवाज निवंत ठेवितां येणार नाहीत. मग त्यांतील आचारविवि नसे टिपणार ! आचारविधीचे शब्द यत्रगत होऊ शकतील पण विधीची हालचाल म्हणजे वृत्ति वशी यत्रगत करणार ? हैं घर सांगितले आहेच. म्हणून 'गुरुसंस्था' हवीच. पाश्चिमात्यही भौतिकी ज्ञानासाठी म्हणून तरी ती टिपवीत नाही का ?

विश्वज्ञान विज्ञानाचे सूक्ष्मस्वरूप : संस्कृत भाषेत वाचन वर्ण आहेत आणि त्यातच विश्व व त्यातील चिच्छक्ति ह्यासमवेत सर्व ज्ञान विज्ञान सूक्ष्मरूपाने श्रीजखूपाने, साठविलेले आहे. ते वसे ते पहा. स्मृतपुराणाच्या कुमारिका खडातील तिसऱ्या अध्यायातील गोष्ट-ती अशी :—

मिथिला नगरात ऋषुम नावाचा अति गाढा पंडित होता. पण त्याचा मुलगा मात्र पक्का मूढ असा वडिलाना व इतरांनाही वाटे. त्यावेळच्या पद्धतीप्रमाणे विद्याभ्यासात तो मुलगा मुळीच लक्ष घाली ना ! यामुळे त्याच्या वडिलाना अति वाईट वाटून दुःख होई. त्याला शिष्यपिण्याचे प्रयत्न करिताना एकदा त्याचे वडील त्याला म्हणाले 'वाळ, मी सागतो ते तू शिष्यत का नाहीस ?' त्यावर मुलगा उत्तरला "वावा, जे शिष्याभ्यासे ते केव्हाच शिकलो, यामुळे आणखी काही शिष्याभ्यास उरलेच नाही. वावा, हे वसे ते सागतो. ते ऐका. "वावा, मला आरभी वाचन वर्ण म्हणजे 'मातृना' शिष्यवित्यात. त्यात सर्वच ज्ञान आहे. त्याच्या बाहेर कोणते ज्ञान आहे ते सांगा.

यावर सोयुमाने (मुलाच्या बडिलाना) मोठ्या आनदानें व कुड्हुलानें विचारल "ह वसे ?" त्यावर मुलगा म्हणाला "वावा ऐसा. ॐ ह मिश्राचे पहिले स्वरुण-त्रायन वर्णांतील पहिली मातृसा म्हणजे वर्ण 'ॐ' - ॐ हे परब्रह्माचे प्रतीक. त्याच्या लहरींना अखिल मिश्र सृष्टी-पणे भरलेले आहेत. त्यातूनच सर्ग ब्रह्म व्यक्त झाले. त्यानंतर त्यात 'अ, आ, इ, ई, इत्यादि चौदा स्वर आहेत. ते स्वर म्हणजे चौदा मनु होत. 'रु ते ह' पर्यंतची तेहतीस अक्षरे म्हणजे ३३ देवता, त्या अशा - 'रु ते ठ' - चारा अद्वित्य 'ड ते ण' पर्यंत ११ रुद्र, 'भ ते प' हे आठ वसु, 'स व ह' हा दोन अक्षरे म्हणजे दोन अश्विनीकुमार. देहातही ३३ मणके म्हणजे ३३ देव आहेत आणि अनुत्वार, त्रिसर्ग, जिह्वाभूलीय व उपाध्मानीय चार अक्षरे हे चार जीमोटीतील जीम. वावा, जाणखी ऐवा, जोणत्याही रीतीतील जीम कोणत्याही एका मन्वंतरात ३३ प्रकारच्या देवतांच्या चितनाने ॐकार रूप म्हणजे परब्रह्म होऊं शकतो. म्हणून वावा, आता सांगा, कोणते ज्ञान शिमाण्याचे राहिल ?" वायुम आधर्यचरित्त झाला ह सांगायला नकोच.

वरील उत्तरात मिश्राचे सद्गुरु ज्ञान 'मायक्रो फिल्म' (Micro-Films) च्या रूपान घडनित केलेल नाहा वा ? आधुनिक नवविज्ञानाची मजल मोठपर्यंत पोचलेली आहे याचा त्याचा त्यानच विचार करावा.

रामायणातील 'लक्ष्मण रेपा' हे वाय गूढ आहे ? मध्येमध्ये आच-मन करिताना पजाचा मिशिष्ट आम्हावर वरूनच पागी स घ्यावयाचे ! न्याम वा मुद्रा हे वाय गूढ आहे इत्यादि वाचर्तीचा शोध घेणारे पश्चिमे वडील जार्दी नवविज्ञानेच्छु इन्डे येउन शोध घेत असतात. याचा अर्थ काय ! प्राचीन भारतीयांचे ते 'ज्ञान' श्रेष्ठ वा पश्चिमेमधून येणारे मानवाचा दानव रानविणारे 'नवविज्ञान' श्रेष्ठ याचा आम्ही भारतीय संतुनीच्या वारसदारांनी केव्हा विचार करायचा ? मत्रार्थान्म

.....

जगसर्गम्' हे अजूनही अशक्य नाहो. श्रद्धापूर्वक जिः हवी. 'डूवा तारा तुमारा पूर्य ना । नक्षत्रविद्या चली हे याग्यप को । हा स्वामी गमतीरांचा आदेश ध्यानात घेऊन त्वरित कार्यप्रयण व्हा म्हणजे 'God is no where परमेश्वर नाहींच जसें न वाटता 'God is now here' परमेश्वर येथेच आहे अग अनुभवास येईल.

सूची

(नावापुढील अंक पृष्ठाचा)

(१) देवदेवतामंत्र		लक्ष्मीनरसिंह	२७९
अग्निदेवता	२५०	रेणुका	२७८
अन्नपूर्णा	२४९, २५०	यनदुर्गा	२८१
कामदेव	२५१	वर्ण	२८०
कार्तवीर्य	२५१	विष्णु	२८२, २८३
कुबेर	२५२, २५३	शरभ	२८३
कृष्ण	२५३	शिव	२८४
गणपती	२५४ ते २६६	शोषवीर	२८४
गौरी	२६६	श्रीन्यास	२८३
दुर्गा	२७०, २७२, ४६५	सरस्वती	२८५, २८६, २८७
दत्त	२६७, २६८, २६९	पद्मिनी	४६७
दक्षिणा मूर्ति	२७०	स्वर्णकार्णभैरव	२९२
दक्षिणा कालिका	२६९	हनुमान	२९२ ते २९६
धन्यवती	२७२	हयग्रीव	२९७
नवग्रह (प्रकरण भाठ)		(२) अष्टमूर्ती	
नीलकंठ	२७२	अग्न्यन्त्र	२०१
नीला-नीलतारा	२७२	अपोतान्त्र	२००
नील सरस्वती	२७३	दुर्गेतान्त्र	२०२
चण्डामुखी	२३२	पाशुतान्त्र	२१०
वरा व भविष्या	२३५, २३६	पादतान्त्र	२०१
महावाराही	२७४	नक्षत्र	२०४
भक्तवती	२७४	ब्रह्माक्षरिका	२०५
राम	२७६ २७७, २७८	ब्रह्मदंड	२०७
लक्ष्मी	२७८		

जगत्सर्वम्' हे अजूनही अशक्य नाहीं. श्रद्धापूर्वक जिद्द हवी. 'डूवा तारा तुमारा पूग्व का । ब्रह्मविद्या चली हे योग्य को । हा स्वामी गमतीर्थीचा आदेश ध्यानात घेऊन त्वरित कार्यप्रवण व्हा म्हणजे 'God is no where परमेश्वर नाहीच' असं न वाय्तां 'God is now here' परमेश्वर येथेच आहे असं अनुभवास येईल.

छात्री

(नावापुढील अंक पृष्ठांचा)

(१) देवदेवतामंत्र		लक्ष्मीनरसिंह	२७९
भगिदेवता	२५०	रेणुका	२७८
अक्षपूजा	२४९, २५०	वनदुर्गा	२८१
कानदेव	२५१	वरुण	२८०
कार्तवीर्य	२५१	विष्णु	२८२, २८३
कुंवर	२५२, २५३	शरभ	२८३
हृष्ण	२५३	शिव	२८४
गणपती	२५४ ते २६६	शोपवीर	२८४
गौरी	२६६	श्रीन्यास	२८३
दुर्गा	२७०, २७२, ४६५	सरस्वती	२८५, २८६, २८७
दत्त	२६७, २६८, २६९	पद्मीदेवी	४६७
दक्षिणा मूर्ति	२७०	स्वर्णाकर्षण भैरव	२९२
दक्षिणा कालिका	२६९	हनुमान	२९२ ते २९६
धन्वतरी	२७२	हयग्रीव	२९७
नवग्रह (प्रकरण भाठ)		(२) भस्मसूची	
नीलकण्ठ	२७२	अग्न्यस्त्र	३०१
नीला-नीलतारा	२७२	अधोरास्त्र	३००
नील सरस्वती	२७३	दुर्गमधोरास्त्र	३०२
बगलाभुगी	२३२	पाशुरतास्त्र	३१०
बग व अतिशाला	२३५, २३६	पावकान्त्र	३०१
महाबाराही	२७४	ब्रह्मास्त्र	३०६
भस्म रे	२७४	ब्रह्मास्त्रविद्या	३०५
राम	२७६ २७७, २७८	ब्रह्मदंड मंत्र	३०७
लक्ष्मी	२७८		

ब्रह्मश्रीपात्र	३०६	बगवामुत्ती	२३०
वायव्यास्त्र	३०९	मगन्ती यंत्र	४३९, ५९, २३१
(३) यंत्रसूची		महालक्ष्मी यंत्र	४१३, ४५३
अन्नपूर्णा यंत्र	२५०	माता स्वप्नाणली यंत्र	४६३
अग्नि यंत्र	४६७, ४५१	राम यंत्र	२७७, २७८
अहहय होण्याचे यंत्र	४५३	रत्नसुती वशीकरण यंत्र	४६८
अंबाजी यंत्र	४५०	वज्रसिद्धि यंत्र	४५४
आसनसिद्धी यंत्र	४३७	वरुण यंत्र	२८०
इंद्रबाल यंत्र	४५४	वाक्सिद्धि यंत्र	४५३
कुनेर यंत्र	२५३	वास्तुदेवता यंत्र	४६९
कामदेव यंत्र	२५३	लक्ष्मी यंत्र	२७८
कामदुषा यंत्र	४५२	लक्ष्मीविधान यंत्र	४००
कर्मयंत्र	४५९	निष्कृत यंत्र	२५९
कृष्ण यंत्र	२५३, ४६१	वीराकर्षण	२९५
गणेश यंत्र	२५६, २५७, २६४	वृद्धि यंत्र	४२०
गायत्री यंत्र	१६१	श्रीयंत्र	४५७, ३४०
गीता यंत्र	३५६	शक्तिमाता यंत्र	४६१
घंटाकर्ण यंत्र	४५०	लक्ष्मी यंत्र	३४२, ३५०, ३९७, ३९९
बाधुष्मती यंत्र	४१६		४००
त्रिकोण यंत्र	१४४	शिव यंत्र	२८४
त्रिशूलयंत्र	४६५	श्री यंत्र	३४२, ४५७, ४५९ (अंबाजी)
दुर्गा यंत्र	४६५	श्रीसूक्त यंत्र	३४०, ३४२, ३४३, ३४५
नवग्रह यंत्र	३८१, ३८२, ३८३, ३८४, ३८५, ३८६		३४६
नारसिंह यंत्र	४१९	सप्तशती यंत्र	३३३
पंचकोण यंत्र	४३९	सरस्वती यंत्र	२८६
प्रसूति यंत्र	४४२	सूर्य यंत्र	२८८, ४५६, ४६५
पुत्रफलक यंत्र	४४३	स्वस्तिक यंत्र	४५६
		स्वर्णाकर्षण भैरव यंत्र	२९२

(४) आहूति	(६) अन्य यंत्र
अष्टमुद्रा १५७	(अ) रोगनिवारण ४०८, ४०९
गायत्रीमुद्रा १५४ १५५	४१०, ४१४
दुर्गा २१३	(आ) विपद्याधानिवारक ४१९,
नरसिंह व राक्षी ३८०	४२०
	(इ) भूतनाशनिवारक ४४०
(५) अन्यधर्मीय यंत्र	(ई) इतर यंत्र—
पारसी प्रवृत्ति यंत्र ११२	प्रवृत्ति यंत्र ४४२
चौदयंत्र २०३, २०५	शत्रुनाश ४५१
इस्लामी यंत्र	सर्वकामना ४४७
अष्टाहो अरुद्ध २०६	अपेक्षा श्लोकाति ४५५
गिस्ती-क्रॉस २०९	राक्षसीकरण ४६२
चाहुडी यंत्र २१०	बुद्धी तीक्ष्णता ४५८
	सर्व संरक्षण ४५८

शुद्धिपत्र

पृष्ठ	श्लोक	अशुद्ध	शुद्ध
१७	१०	नादचिशाची	नादचित्राची
९४	११		अत्यग्निहोम
९५	टीक	ॐ ह्रीं श्रीं	ॐ ह्रीं श्रीं
११९	७	चित्तमन्वेहि	चित्तमन्वेहि
१५१। १५२।		सर्वं बीजावर अनुस्वार हवा	
१८६	१	तृष्टामा	तृष्टामा
२१६	१०	सहनो	सहनौ
२४३	१७	श्रीमप्रदात्री	श्रीप्रदात्री
२४६	६	ह्रीं ह्रीं	एकच ह्रीं
२५६	१९	शिलाथै	नेत्रत्रयाय
२६०	७	मूपाकादकटको	मूपाकादिकीटको
२८९	८	शेवटचा 'लोका' शब्दावदल	शेवटचा 'लोक' शब्द हवा
२८९	१६	मुक्लीयन	मुकुलीयन
२९०	१४	त्वामिम	त्वामह
३१६	१४	महामन	महायत्र
३२२	१५	कदेमन	कर्दमेन
३२३	२०	गायश्री	गायत्री
३६३	२४	नद्यन्तु	नद्यन्तु
३६९	२४	विस्वान	विवस्वान
३८०	२	आकृष्णेना	आकृष्णेन
३८३	१३	ऋतुजनेपु	ऋतुमजनेपु
३८५	१४	नित्य	नित्यं
३८६	१५	नित्यं	नित्यं

JAMNADAS THAKKAR

18 NANDANVAN.

269 SION WEST.

BOMBAY 400022.

पृष्ठ	बोर्ड	अशुद्ध	शुद्ध
३९०	१३	यन्त्रा	यन्त्र
३९०	१५	लकारसंभूयित्वं	लंकारसंभूयितम्
३९०	१६	प्रथम	प्रदम्
	२२	करेणा	करेण
३९१	२३	विज्ञानः	विज्ञाननः
३९५	१९	Mageretic	Magnetic
४०३	१२	तारो	तार
५२७	१९	Science	Science of
५३५	१६	विच्छिन्न	विच्छिन्न